

Актуальні питання права та соціально- економічних відносин

Збірник наукових статей

Current Issues of Law and Socio- Economic Relations

Collection of Scientific Articles

WYŻSZA SZKOŁA
KSZTAŁCENIA
ZAWODOWEGO

WSZECHNICA POLSKA
AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W WARSZAWIE

UNS

UCZELNIA NAUK SPOŁECZNYCH

Кропивницький
Kropyvnytskyi

2023

Міністерство освіти та науки України
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна"
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska
Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова
Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach , Wydział Prawa i
Bezpieczeństwa, Polska
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Wszelchnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, Polska
Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС
України
Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових
експертиз
Katedra postępowania karnego i prawa wykonawczego karnego i Katedra postępowania
cywilnego i ochrony prawnej Uniwersytetu Warmińsko -Mazurskiego w Olsztynie, Polska
Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie, Polska
Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області
Громадська організація "Десяте квітня"

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
Збірник наукових статей**

м. Кропивницький 2023 р.

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини Відкритого університету розвитку людини «Україна»,
Протокол №4 від 30 листопада 2023 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валентина ПУПИШЕВА, директор Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;
Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук (Україна);
Ольга СУХАЧОВА, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Irena MALINOWSKA, доктор права (Польща);
Ольга КАТАРАГА, доктор юридичних наук (Молдова);
Ірина ТКАЧЕНКО, кандидат юридичних наук (Україна);
Henryk FEDEWICZ, доктор права (Польща);
Bartosz WŁASZCZAK, доктор права (Польща);
Микола ГЛУЩЕНКО, кандидат юридичних наук (Україна);
Іон ЛОПАТЕНКО, експерт вищої категорії (Молдова);
Олександр КОЛОМОЄЦЬ, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Ольга ПУТАЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Renata WŁODARCZYK, доктор права (Польща);
Намалія ШЕВЧУК, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Piotr PETCOVICI, судовий експерт вищої категорії (Молдова);
Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA, доктор права (Польща)
Waldemar CISOWSKI, доктор права (Польща);
Jakub KUFEL, доктор права (Польща);
Raweł ŁABUZ, доктор права (Польща);
Katarzyna GAJEWSKA, доктор права (Польща)

Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: Збірник наукових статей. Кропивницький : Вид-во ЦІРОЛ, 2023. 644 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних, педагогічних, медичних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також на всіх, хто цікавиться питаннями суспільно-економічного розвитку.

- © Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна", 2023
- © Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska, 2023
- © Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska, 2023
- © Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2023
- © Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Bezpieczeństwa, Polska, 2023
- © Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2023
- © Wszelchnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, Polska, 2023
- © Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska, 2023
- © Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2023
- © Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, 2023
- © Katedra postępowania karnego i prawa wykonawczego karnego i Katedra postępowania cywilnego i ochrony prawnej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Polska, 2023
- © Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie, Polska, 2023
- © Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області, 2023
- © Громадська організація "Десяте квітня", 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА
КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Валентина Пупишева	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	10
Bartosz Błaszczak	
STRAŻ GRANICZNA - WYBRANE ASPEKTY PRZESTĘPSTW TRANSGRANICZNYCH.....	18
Irena Malinowska, Bartosz Błaszczak	
OCENA SYSTEMU INSTYTUCJONALNEGO W KONTEKŚCIE POMOCY I WSPARCIA UDZIELANEGO OSOBOM DOZNAJĄCYM PRZEMOCY DOMOWEJ.....	33
Ірина Ткаченко	
ПОРУШЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАГУБЛЕНЕ ТА ОБПАЛЕНЕ ДИТИНСТВО.....	53
Agnieszka Choromańska	
GENETYCZNA BAZA DANYCH DO IDENTYFIKACJI I PROFILOWANIA NARKOTYCZNEJ ODMIANY KONOPI - JAKO NOWOCZESNE NARZĘDZIE WYKRYWCZE W KRYMINALISTYCE ŚLEDCZEJ.....	65
Віктор Ковтун, Сергій Данець	
ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДІЙ ВОДІЇВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ПРИ ПРОЇЗДІ РЕГУЛЬОВАНИХ ПЕРЕХРЕСТЬ.....	71
Renata Włodarczyk	
PRAWO MIĘDZYJARODOWE WOBEC ZAGROŻENIA BOMBĄ KOBALTOWĄ.....	76
Marcin Nowak	
WYPOSAŻENIE POLSKICH POLICJANTÓW DO PODEJMOWANIA DZIAŁAŃ ZWIĄZANYCH Z UDZIELANIEM PIERWSZEJ POMOCY.....	95
Olga Cataraga, Piotr Petcovici, Victoria Prisacaru	
COMMENTS ON THE METHODS OF JUDICIAL EXPERTISE.....	104
Валентина Кравчук	
УЧАСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У	110

ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	
Elżbieta Żywucka – Kozłowska, Rossana Broniecka	
AGGRESSION. SOME OBSERVATIONS ON AGGRESSIVE CRIMES.....	115
Олена Залужна	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА МІЖНАРОДНОГО, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА.....	119
Irena Malinowska	
BEZPIECZEŃSTWO RODZINY - PRAWNE METODY PRZECIWDZIAŁANIA PRZESTĘPSTWU PRZEMOCY.....	128
Лариса Коваленко	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИМОГ ДО АКТИВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	142
Ireneusz Kobus	
ŚRODKI PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO A DZIAŁANIA I PRZYPADKI UZASADNIAJĄCE ICH STOSOWANIE - NIEKTÓRE PRAWIDŁOWOŚCI W POLSKIEJ USTAWIE O ŚRODKACH PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO I BRONI PALNEJ.....	148
Кулик Я. О., Собакаръ Є. М.	
АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ШВЕЙНИХ ВИРОБІВ.....	160
Agnieszka Sadło-Nowak	
DOBRE PRAKTYKI W ZAKRESIE WYKORZYSTANIA WIEDZY SPECJALNEJ BIEGŁEGO W SPRAWACH O WYKROCZENIA.....	166
Mariusz Michalski	
WYBRANE ASPEKTY UŻYWANIA I WYKORZYSTYWANIA ŚRODKOW PRZUMUSU BEZPOŚREDNIEGO.....	172
Сергій Петров	
ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ТА СУДОВИХ ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ДОКУМЕНТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПИТАННЯМИ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ТА ПЕРЕДАЧІ ЇХ В ОРЕНДУ.....	176
Irena Malinowska, Bartosz Błaszczak	
OCENA SYSTEMU INSTYTUCJONALNEGO W KONTEKŚCIE POMOCY I WSPARCIA UDZIELANEGO OSOBOM DOZNAJĄCYM PRZEMOCY DOMOWEJ	183
Марина Мар'ян	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ....	203

Jan Znajdek , Bartosz Błaszczak PRZEDSTAWICIELE NAJWYŻSZEGO SZCZEBLA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ I ICH ROLA W TWORZENIU ZASAD BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO.....	208
Владислав Негребецький ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОЗСЛІДУВАННІ І ДОКУМЕНТУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАРОДУ УКРАЇНИ.....	219
Mariusz Michalski BEZPRAWNOŚĆ A UŻYWANIE BADŹ WYKORZYSTYWANIE ŚRODKOW PRZUMUSU BEZPOŚREDNIEGO.....	223
Олена Окопник, Вікторія Байбузан ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	227
Геннадій Лісниченко ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	232
Дар'я Перепьолкіна ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ...	236
Альона Мелькумова, Ірина Ткаченко УЧАСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЇХ СТАТУС В УМОВАХ РЕАЛЬНОЇ ВІЙНИ.....	244
Ілля Бережний МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ.....	251
Самвел Захарян, Ірина Ткаченко, Олена Кравченко ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ТА ПАЛІННЯ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ СЕРЕД МОЛОДІ	260
Анна Клімовська КОЛАБАРАЦИЗМ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	265
Володимир Пукасенко ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ КОЛАБОРАНТІВ.....	269
Катерина Русіна ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ДО ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ.....	274

РОЗДІЛ 2.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Elżbieta Ważna SZANSE I ZAGROŻENIA PRACY ZDALNEJ DLA PRZEDSIĘBIORSTW W CZASIE PANDEMII COVID-19.....	280
Ольга Пугаченко, Давид Коява ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	292
Дмитро Катрич ЗНАННЄВІ АСПЕКТИ ІНКОРПОРОВАНОЇ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....	299
Роман Яковенко, Анастасія Кухаренко РОЛЬ ПОДІЛУ, СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КООПЕРАЦІЇ ПРАЦІ В УМОВАХ «ГАРЯЧОЇ» СТАДІЇ ВІЙНИ.....	302
Юлія Бондар, Руфат Талібов ВПЛИВ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	306
Ольга Пугаченко, Руслан Вradій БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ.....	311
Роман Яковенко, Анастасія Кухаренко ТЕОРІЯ ФРІДРІХА ЛІСТА ТА ІСТОРИЧНА ШКОЛА ЯК ФУНДАМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИН РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	318
Олена Остапенко ВПЛИВ ІНФЛЯЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРЖЕННЯ.....	323
Роман Яковенко, Софія Краснікова-Колосова ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	329
Роман Яковенко, Софія Краснікова-Колосова ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАКОНУ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	333
Павло Шилов СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН ПІДПРИЄМСТВА.....	338
Лілія Семирог, Євген Переверзев БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ: СУТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	342
Марія Шерстюк СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	347
Марія Чуйко ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ ЯК СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	350

Єлизавета Остапенко				
ОСОБЛИВОСТІ	ФОРМУВАННЯ	БІЗНЕС-МОДЕЛІ	МЕДИЧНОГО	352
ЗАКЛАДУ.....				
Андрій Скляр				
ОСОБЛИВОСТІ	УПРАВЛІННЯ	БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ	У	СФЕРІ
ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....				355
Ірина Семенчук				
ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....				359
Дмитро Орлов				
ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ КОМПАНІЇ НА				
ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА.....				364
Віра Павлюк				
ВПЛИВ	КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	НА	РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ	
КОМПАНІЇ.....				367
Віталій Черначук				
ОБГРУНТУВАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СМАРТ-КОНТРАКТІВ НА ПРИКЛАДІ				
МОЛОКОПЕРЕРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА: АВТОРСЬКИЙ ПІДХІД.....				371
Анастасія Доній				
УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....				380
Анна Швордак				
ПЛАНУВАННЯ РОЗПОДІЛУ ЧИСТОГО ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....				385

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Олександр Черненко				
МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....				392
Вячеслав Биковець				
РОЛЬ І МІСЦЕ БІЗНЕС-АСОЦІАЦІЙ В СИСТЕМІ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ				
МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....				399
Олексій Білявський				
ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ				
ДЛЯ	ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	ЕФЕКТИВНОГО	УПРАВЛІННЯ	
ПІДПРИЄМСТВОМ.....				402
Олена Розовик				
ФУНДАМЕНТАЛЬНО-ВАРТІСНІ ЗАСАДИ КОРПОРАТИВНОГО ЗРОСТАННЯ				
БІЗНЕСУ.....				408
Ігор Васильєв				
ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА».....				413

Ковтун Д. М., Коваленко Н.О. СУЧАСНІ ЕТАПИ РОЗРОБКИ КОНЦЕПЦІЙ МЕНЕДЖМЕНТУ В РЕАЛІЯХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.....	417
Вероніка Боч-Грінберг ОСНОВНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОМЕРЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	423
Юрій Бобай ПОБУДОВА ЛІНІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ.....	429
Кирило Глущенко ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ЗЕД.....	434
Дмитро Митрошенко ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ТА АСОРТИМЕНТОМ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	439
Анастасія Волкова ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ «ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЯ» ТА «ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ» В ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	449
Едуард Руденко САМОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПРАЦІ.....	452
Анастасія Пасічник ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ НАПІДПРИЄМСТВА.....	458
Дар'я Баканьова ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ЛОГІСТИЧНИХ КАНАЛІВ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	464
Ярослав Якушко МЕТОДИ АНАЛІЗУ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВА ПЛАНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	472
Аліна Безущенко ФОРМИ ВПЛИВУ, СТИЛІ ТА ДІЛОВИЙ ІМІДЖ КЕРІВНИЦТВА.....	480

РОЗДІЛ 4.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

Agnieszka Szoltek FORMY I METODY PRACY PSYCHOLOGÓW ZAIMPLEMENTOWANE NA RZECZ POLSKIEJ POLICJI.....	488
--	-----

Ірина Кузьміна, Ольга Кузьміна ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	497
Юрій Палічук МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ОЗДОРОВЧО- РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	505
Сергій Мовчан АНАЛІЗ ПОШИРЕНOSTІ ТА ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП.....	511
Микита Грін MEDICO-PREVENTIVE AND EPIDEMIOLOGICAL STUDIES OF SOCIALLY DANGEROUS DISEASES IN UKRAINE: UNDER HIV/AIDS.....	515
Наталія Кващенко КОРЕКЦІЯ ТРИВОЖНОСТІ В УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ....	520
Юлія Титаренко АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ДО НАВЧАННЯ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ.....	525

РОЗДІЛ 5.

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Наталія Седова УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ОДИН З НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РУХІВ.....	531
Оксана Калюжна ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ...	541
Світлана Поляруш СУФРАЖИСТСЬКИЙ РУХ І УКРАЇНА.....	546
Сергій Куксенко ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ АКТИВНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДІЄВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	552
Ольга Гринчук НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ ЗМІНА У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ.....	561
Наталія Мильніченко РОЛЬ МОВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	567

Руслана Співак ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ТА СУТНІСТЬ ШЛЮБНО-СІМЕЙНОГО ПРАВА У 18 - 19 СТОЛІТТІ.....	576
Карина Стаднікова СУЧАСНИЙ СТАН МОВНОГО ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	583
Діана Бутенко, Олена Кравченко ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ ЕСЕ В ГАЗЕТНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ	590
Діана Трикутько ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ.....	595

**РОЗДІЛ 6.
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Олена Соменко, Дмитро Соменко ПОБУДОВА ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАСОБАМИ ХМАРНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ.....	601
Давид Кравченко УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РЕКЛАМНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	610
Вероніка Гуйван ВИБІР ПРОФЕСІЇ: ВПЛИВ ОСВІТИ, ІНТЕРЕСІВ ТА ОСОБИСТИХ ЦІННОСТЕЙ.....	617
Марія Хліщик, Наталя Мильніченко ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЛОВОДСТВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИМОГИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	627
Олена Соменко, Станіслав Снисаренко ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ У РОБОТІ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ.....	632
Ольга Гринчук, Олена Кравченко ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ОФОРМЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ: СТАНДАРТИЗАЦІЯ.....	639

РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І
ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ,
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ,
ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Валентина Пупишева,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини, директор

У статті розкрито питання впливу міжнародного права на безпеку у світі, на попередження та недопущення військових агресій. Наголошується на тому, що міжнародне право порушується країнами-агресорами і світове співтовариство не в змозі вплинути на військову агресію. Проаналізовано діяльність міжурядових міжнародних організацій по забезпеченню миру на планеті у сучасному світі, зокрема впливу на російсько-українську війну держав, членів Ради Європи, ЄС, ООН, проблему відповідальності за розпочату криваву жорстоку війну проти суверенної незалежної України.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні договори, військова агресія, відповідальність, мирні угоди, безпека держав.

Світ не відчуває себе у безпеці на початку ХХІ століття, війни спалахують на землі навіть у наш вік високих технологій, глобальної економіки, боротьби за екологію. Тому на сьогоднішній день гостро постає питання міжнародної безпеки і шляхів її досягнення, зокрема розвиток міжнародного права, дієвість міжнародних організацій, їх здатність впливати на збереження безпеки у світі.

Початок ХХ століття ознаменувався I світовою війною. По її завершенню відбулася історична Паризька мирна конференція, на якій розглядалися питання міжнародної безпеки, а створена Паризькою мирною конференцією Версальська система міжнародних відносин не розв'язала складних проблем стосунків між країнами Європи і світу, а навпаки, додала нові національні та територіальні

суперечності, які зробили мирний лад у світі крихким. Під час роботи Паризької мирної конференції була заснована перша міжнародна міждержавна організація Ліга Націй, створена з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами. Основними завданнями її були дотримання прав національних меншин і вирішення територіальних конфліктів у світі після Першої світової війни. Членами Ліги Націй спочатку стали 44 країни, згодом їх кількість збільшилася і становила 52 країни.

Протягом минулого століття було укладено переважну кількість з існуючих міжнародних договорів, що значною мірою визначило основні тенденції і правові регулятори галузевого співробітництва. Це призвело до охоплення міжнародним правом найрізноманітніших питань міжнародного життя та питань безпеки. Складовою всіх післявоєнних мирних договорів був Статут Ліги Націй, який передбачав у разі виникнення загрози військових конфліктів між членами Ліги Націй, питання порушення миру ставити на розгляд Ради або третейського суду незацікавлених країн [2, с. 46]. Всі країни, члени Ліги Націй, були зобов'язані розірвати з агресором усі економічні й культурні зв'язки, оголосити йому загальну блокаду.

Міжнародні міждержавні організації стали впливовими гравцями у міжнародних відносинах, отримавши можливість впливати на міжнародний правотворчий процес. І міжнародне право визнало таку роль за міжнародними організаціями. Виникло стійке відчуття непереборної могутності міжнародного права і бажання його вдосконалити. Ніколи за всю історію свого існування міжнародне право не мало такого рівня довіри і поваги, як це було в XX столітті. Адже саме в XX столітті вперше в світовій історії люди спробували жити за міжнародним правом і світ було побудовано на підставі міжнародного права. Саме з XX століттям в правовій доктрині пов'язують перетворення міжнародного права на єдину систему.

Однак переважно декларативні права та функції Ліги Націй зробили неможливим їхнє застосування в дипломатичній практиці, адже міжнародний порядок був внутрішньо суперечливим та міг спровокувати переможені країни до реваншу й радикального перегляду результатів I світової війни. Ліга Націй не зуміла прийняти жодного ефективного рішення проти агресорів, не змогла створити ефективної системи міжнародної безпеки, й це стало причиною поступового занепаду її авторитету.

Дві світові війни XX століття кожного разу призводили до пошуків порятунку в міжнародному праві і створення механізмів порятунку, захищених міжнародним правом. До Другої світової війни міжнародне право не грало великої ролі в регулюванні відносин між державами. 24 жовтня 1945 року була офіційно створена Організація Об'єднаних Націй. Становище у світі змінилося після

створення ООН і формування сучасної системи міжнародних організацій, які почали активно брати участь у світовій політиці і прагнули впливати на розвиток і застосування міжнародного права. В якості однієї з найважливіших цінностей в центрі уваги міжнародної спільноти поступово опинилася людина [5, с. 85]. Міжнародне право у XX столітті розвивалося досить динамічно. Міжнародне право перестало бути виключно міждержавним. Загальновідомо, що розвиток міжнародного права не мав прив'язки до окремих держав чи їх об'єднань. Внаслідок світових криз виникали потужні рухи по їх подоланню і вирішенню питань шляхів співіснування. І кожен новий крок створював новий світовий порядок, підтверджений міжнародним правом. Це означає, що міжнародне право набувало нових ознак, але завжди забезпечувало і обслуговувало нову реальність, новий порядок, в якому воно, власне, могло існувати.

Наприкінці XX століття, коли світова спільнота зрозуміла, що заходи розвитку, співробітництво, особливо під час і після конфліктів, не можуть бути успішними в умовах загроз, нагляд та дотримання безпеки у світі стали важливими умовами співіснування, співробітництва та членства в таких організаціях, як ЄС, ООН, НАТО і Рада Європи. У 1949 році була створена Міжнародна організація із штаб-квартирою у Страсбурзі – Рада Європи (РЄ). Вона об'єднує 47 європейських країн, підтримує демократію та захист прав людини і верховенство права у Європі. Від початку РЄ переважно займалась правами людини, верховенством права, підзвітністю урядів та іншими питаннями врядування. Ці теми поступово еволюціонували в напрямку демократичного урядування безпекою, оскільки всі вони внутрішньо стосуються безпеки та підзвітності [7, с.134]. Зміни в міжнародній ситуації, що відбулись у 1990-х рр., теж сприяли повороту до тем сфери безпеки. Урочиста церемонія вступу України до РЄ відбулась 9 листопада 1995 р. Верховна рада прийняла низку рішень на виконання рекомендацій РЄ у гуманітарній, правовій, соціальній, економічній сферах. З початком розв'язаної РФ повномасштабної війни проти України назріло питання подальшого членства росії в РЄ. Важливо, що одразу ж після вторгнення окупанта на територію нашої держави, Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рішення про зупинення членства росії в самому комітеті і в Парламентській асамблеї Ради Європи. 15 березня 2022 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв рішення про припинення членства росії в Раді Європи у контексті статті 8 Статуту [14]. Тобто вже з 16 березня 2022 року офіційно вважається, що росія припинила своє членство в цій міжнародній організації. А росія, відчуваючи неминуче виключення із членства, напередодні цього самостійно заявила про свій вихід з Ради Європи. Не дивлячись на це, за всі порушення Конвенції про захист прав та основоположних свобод в період до закінчення шестимісячного строку, тобто до вересня 2022 року, росія зобов'язана відповідати. В той же час заяви, які перебувають на розгляді в Європейському Суді

з прав людини проти росії мають бути розглянуті, а рішення, які прийняті за результатами розгляду таких заяв підлягатимуть обов'язковому виконанню. Без розгляду залишаться заяви, які подані проти росії після припинення її членства.

Європейський Союз (ЄС) – економічне і політичне товариство, яке налічує 27 європейських країн. Організація заснована 1 листопада 1993 р. в Нідерландах, її метою є сприяння мирній економічній співпраці, а значить, уникненню конфліктів. У 1958 р. було засноване Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС). Спочатку воно налічувало шість країн: Бельгію, Німеччину, Францію, Італію, Люксембург і Нідерланди [11, с. 30]. ЄС ґрунтується на верховенстві права. Фундаментальними цінностями ЄС є людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права і дотримання прав людини.

Заходи з реформування сфери безпеки Європейський Союз здійснює на трьох взаємопов'язаних рівнях: рівні громад, рівні країн-учасниць і спільно з міжнародними організаціями. Нині в Європейському суді з прав людини знаходиться низка міждержавних позовів “Україна проти Росії”, розгляд яких тимчасово призупинено до розроблення механізму розгляду таких справ, що пов'язано з припиненням членства росії в Раді Європи. Світове співтовариство у пошуках тих кроків, які дозволять притягнути росію до відповідальності за зухвале та цинічне порушення всіх норм міжнародного гуманітарного права, здійснення масових порушень прав людей, порушувала суверенітет та територіальну цілісність Грузії, Молдови, Чечні, України для посилення міжнародної ізоляції росії. На сьогоднішній день ми є свідками того, наскільки діють застосовані проти РФ санкції і як їх намагається обійти росія.

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (Північноатлантичний альянс) – міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз, який налічує 31 державу Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949, – об'єднання зусиль для колективної оборони, збереження миру та безпеки в Північноатлантичному регіоні. Головна мета НАТО полягає у забезпеченні свободи та безпеки країн-членів із використанням політичних і військових засобів. Альянс стоїть на захисті країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій усіх її членів у відповідь на напад ззовні. Для НАТО характерно дотримання спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права, мирного розв'язання суперечок в усьому євроатлантичному регіоні.

Від часу свого заснування кількість нових держав-членів альянсу збільшилася з 12 до 31 країни. 4 квітня 2023 року Фінляндія стала останньою державою-членом, яка приєдналась до НАТО. Боснія і Герцеговина отримали План

дій щодо членства в НАТО в грудні 2018. Грузію та Україну розглядають як кандидатів на членство в альянсі. [11].

У 1945 році було засновано Організацію Об'єднаних Націй (ООН) – глобальну міжнародну організацію. Метою діяльності організації є підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу. Штаб-квартира розміщується в Нью-Йорку. Організація має свої представництва у Відні, Женеві, Найробі та Гаазі. Із 14 липня 2011 року до ООН входять 193 держави світу, в тому числі і росія.

Основний принцип, характерний для міжнародного права – це принцип справедливості. Та він втратив своє значення для країни-агресора на початку ХХІ століття, коли росія розпочала війну проти незалежної України. Неможливо людині зі здоровим глуздом повірити у ті наративи, які озвучує російська пропаганда. Серед них нібито бажання України у майбутньому напасти на РФ, можливість у майбутньому розташування баз НАТО на території України, низка біолабораторій, «заклики» ДНР і ЛНР (невизнаних світовим співтовариством республік) по їх рятуванню. З початком втручання росії у життя України: розгойдування ситуації на Донбасі, введення російських військ в Крим і на Донбас, проведення псевдореферендуму під дулами російських автоматів, обстріли росіянами мирного населення та багато інших речей не можна назвати справедливими стосовно міжнародного права. Путін і його оточення намагаються виправдати свої дії, але світ розуміє, що ці дії є порушенням міжнародного права і за це потрібно відповідати. На сьогодні перед світовим співтовариством постала дилема: як зміцнити міжнародне право, забезпечити безпеку співіснування та посилити відповідальність за їх порушення.

Під час російської війни проти нашої країни Україна зіштовхнулася з реаліями, що не працюють міжнародні організації такі як: ООН та Червоний Хрест. Криза діяльності міжнародних організацій наступила з початком російської агресії. Червоний Хрест не виконує своєї гуманітарної місії, тому що зомбований російською пропагандою. Організація Об'єднаних Націй із застарілими підходами у вирішенні міжнародних військових конфліктів не в змозі вплинути на припинення росіянами військової агресії, не в змозі подолати вето. В ООН правом вето неправомірно користується росія, що заважає прийняти відповідні правові рішення по зупинці російської агресії проти України та притягненню агресора до відповідальності. Весь світ став свідком ігнорування міжнародним правом з боку росії, і неможливості міжнародної спільноти вплинути на ці процеси. Тому Україна в особі президента В.Зеленського виступила з ініціативою про зміну міжнародного порядку по збереженню миру і недопущенню військової агресії. Піднято надважливе питання знаходження держави-агресора серед постійних членів Ради Безпеки ООН, адже війна розпочата нею триває уже другий рік. Повномасштабна

агресія Росії проти України триває вже більше 600 днів, яка і досі чомусь серед постійних членів Ради Безпеки ООН, а щодо припинення агресії організація виявилася у глухому куті. Людство вже не покладає надій на ООН, коли йдеться про захист суверенних кордонів націй.

На думку президента В.Зеленського, увесь світ бачить, чому саме ООН є недієздатною організацією. «Вето в руках агресора – ось те, що загнало ООН у глухий кут. Хоч би ким ви були, наявна система ООН робить вас все одно меншим, ніж право вето, яке є лише в кількох членів ООН, та яке використовується одним – росією – на шкоду всім іншим членам ООН», – зазначив президент Зеленський [11]. За його словами, оновлення правил застосування права вето в Радбезі ООН – те, що може стати ключовою реформою і повернути силу Статуту ООН. Тому український президент пропонує наділити Генеральну Асамблею ООН (тобто усіх членів ООН колективно) «реальною можливістю долати вето». Україна пропонує змінити порядок додання вето: «За умови набрання двох третин голосів, які відобразатимуть волю націй і з Азії, і з Африки, і з Європи, і з обох Америк, і з регіону Тихого океану, – простою більшістю – вето має реально долатися, і така резолюція Генеральної Асамблеї повинна бути обов'язковою для виконання всіма державами-членами» [11]. Україна закликає призупинити участь будь-якої держави – члена Ради Безпеки на час, коли така держава в порушення Статуту ООН іде агресією проти іншої нації.

Українська сторона пропонує розширити участь інших держав-членів ООН в роботі структур Ради Безпеки. Для всього цивілізованого світу важливо попередження нових агресій, створення дієвої системи реагування на такі дії та запровадження «потужних санкцій» проти агресора. Кожен, хто починає війну, повинен знати, які наслідки будуть мати такі кроки, найжорсткіші міри покарання для країни-агресора, що втратить, коли почне війну. Питання про застосування превентивних санкцій має виноситися на розгляд Ради Безпеки ООН автоматично, коли будь-який член Генеральної Асамблеї заявляє про загрозу агресії»[2].

Звичайно, дуже важливо повна підзвітність Ради Безпеки ООН країнам світу і розширення числа учасників Радбезу. На сьогоднішній день їх усього 15: КНР, Росія, Великобританія, США і Франція – на постійній основі, решта – шляхом ротації за квотою від основних регіонів світу. У XXI столітті Україна бореться за свою незалежність і має своє бачення формули миру. Війна, розв'язана Росією має скінчитися повним виведенням всіх російських військ і військових формувань, включно з Чорноморським флотом Росії та всіх найманців Росії з усієї суверенної території України в межах наших міжнародно визнаних кордонів 1991 року. Забезпечення повного ефективного контролю над усім державним кордоном, а також виключною економічною зоною в Чорному та Азовському морях і у Керченській протоці.

Українська формула миру передбачає дотримання принципів Статуту ООН та резолюцій, які були ухвалені Генеральною Асамблеєю [12]. Світ має застосувати всю свою міць, щоб змусити Росію відмовитися від будь-яких погроз ядерною зброєю. Всі країни мають долучитися до розробки продовольчої безпеки, щоб не допустити голоду і продовольчої кризи. Світова спільнота може вплинути на процес обмеження експортних цін на російські енергоресурси, щоб вони не використовувалися як зброя.

На превеликий жаль, Міжнародний комітет Червоного Хреста не надав відповідної підтримки Україні, тому і не здійснено обмін полонених всіх на всіх". Україна мріє про звільнення всіх дітей і дорослих, які були депортовані в Росію. Росія повинна підтвердити територіальну цілісність України в межах відповідних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН і відповідного переліку договірно-правових документів, повернути Україні окуповані території.

Вже є напрацьована і запропонована Україною резолюція Генасамблеї ООН щодо міжнародного механізму компенсації за збитки, спричинені російською війною. Вона вже проголосована, залишилося її застосувати. Буде й друга резолюція – щодо спецтрибуналу, який повинен притягнути до відповідальності військових злочинців. Прогресивний світ обов'язково приєднається і підтримає її.

Війна завдала матеріальної і екологічної шкоди країні, то ж людство має знайти й спільні відповіді на всі екологічні загрози, створені війною. Адже не можна допустити, щоб відлуння війни у вибухах мін, які можуть забрати життя громадян, завадили поверненню до нормального спокійного життя. Підриг Каховської ГЕС, забруднення води, ґрунтів та атмосфери", – це удар по екології країни, колосальна шкода народному господарству та її громадянам.

Таким чином, міжнародне право у XXI столітті повинно вийти зі стану воєнного та післявоєнного, та залишитися антивоєнним. Отже, основними викликами, що, на мою думку, постали перед світом і не були вирішені у міжнародному праві є, по-перше, проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового порядку; по-друге, проблема єдності міжнародного права та його ефективності; по-третє, повинні запрацювати дієві міжнародні організації для захисту від посягань агресорів, відповідальність за порушення світової безпеки, дієві економічні, військові, політичні санкції щодо країн-агресорів до повної ізоляції. Проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового співтовариства знаходиться в площині загальної здатності врегулювання цих питань засобами міжнародного права. Україно-російська війна, що почалася 2014 року показала всю нездатність загального міжнародного права бути інструментом вирішення військових конфліктів і всю штучність і політизованість побудованих на його основі міжнародних організаційних механізмів. Тенденції розвитку міжнародно-правової системи свідчать про її поступову перебудову з

перенесенням центру прийняття рішень на рівень головних міжнародних політичних гравців, міжнародних організацій, здатних приймати важливі рішення по недопущенню військової агресії та застосуванню важелів впливу на агресора. Міжнародне право повинно стати надійним інструментом для всього людства і відповідати потребам країн у сучасних міжнародних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антипенко В. Ф. Міжнародне публічне право : підруч. для студентів ВНЗ. Київ : НАУ, 2017.- 250с.
2. Буткевич О.В. Міжнародне право ХХІ ст.:утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 2. С. 37-47.
3. Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Міжнародні економічні відносини. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2022. С. 245
4. Перепьолкін С.М. Міжнародне право : словник-довідник.Харків : Юрайт, 2019. 403 с.
5. Письменна В.О. Міжнародне право крізь призму солідаристського та структурно-функціонального підходів. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 54. С. 80-90.
6. Репецький В. М Міжнародне публічне право. Підручник. К. : Знання, 2018. 437 с.
7. Сірант М.М. Міжнародне публічне право. Навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2018. 215 с.
8. Тимченко Л.Д. Міжнародне право.Підручник. К. : Знання, 2017. 631 с.
9. Філатов В.В. Імплементация міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 392-395.
10. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми. Монографія. Харків : Діса плюс, 2017. 472 с.
11. Шаповалова О.І. Сутність та типологія норм у міжнародних відносинах: аналіз з позицій концепції нормативної сили. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 2. С. 28-35.

STRAŻ GRANICZNA - WYBRANE ASPEKTY PRZESTĘPSTW TRANSGRANICZNYCH

dr Bartosz Błaszczak

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego
we Wrocławiu

ORCID-0009-0002-0457-4434

***Streszczenie:** Przystępczość transgraniczna to problem, z którym stale zmagają się różnego rodzaju służby, w tym m.in. Straż Graniczna, Krajowa Administracja Skarbowa oraz Policja. Otwarte granice w Unii Europejskiej i możliwość wyboru środka transportu zwiększają nieustające zainteresowanie łatwymi pieniędzmi. Niniejsza publikacja przedstawia rozważania interpretacyjne nad współczesną przystępczością transgraniczną, która swoim działaniem obejmuje różne dziedziny i koncentruje się na następujących obszarach: handlu ludźmi/przymusową pracą, seks biznesem oraz nielegalna transplantacją organów; przemyście narkotyków i substancji psychoaktywnych oraz parafarmaceutyków; przemyście towarów chronionych znakami akcyzy Ministra Finansów RP markową odzież, kosmetykami; przemyście pojazdów pochodzących z przystępstwa; przemyście dzieł sztuki; przemyście rzadkich gatunków zwierząt i roślin chronionych Konwencją waszyngtońską oraz towarów pochodzenia zwierzęcego; proliferacji – przemyście materiałów, urządzeń oraz technologii służących do produkcji broni masowego rażenia; wyłudzeniu podatku VAT. Zjawisko to analizowane jest w aspekcie międzynarodowej zorganizowanej przystępczości.*

Autor przytoczył kwestie definicyjne, skalę i rozmiar zjawiska, metody działania sprawców, wskazując na zakresy znaczeniowe tego terminu oraz opisał przyczyny, wybrane aspekty przystępstw transgranicznych, przejawy i konsekwencje społeczne a także zadania Straży Granicznej i jej współpracy z innymi instytucjami.

***Słowa kluczowe:** straż graniczna, przystępczość, granica państwowa, kontrola granicy państwowej.*

BORDER GUARDS - SELECTED ASPECTS OF CROSS-BORDER CRIMES

***Summary:** Cross-border crime is a problem constantly faced by various types of services, including, among others, the Border Guard, the National Tax Administration and the Police. Open borders within the European Union and the ability to choose the means of transport increase the continuing interest in easy money. This publication presents an interpretative consideration of contemporary cross-border crime, which spans a variety of areas and focuses on the following: human trafficking/forced labour, sex business and illegal organ transplantation; smuggling of drugs and psychoactive substances and para-pharmaceuticals; smuggling of goods*

protected by excise stamps of the Minister of Finance of the Republic of Poland branded clothing, cosmetics; smuggling of criminal vehicles; smuggling of works of art; smuggling of rare species of animals and plants protected by the Washington Convention and goods of animal origin; proliferation - smuggling of materials, equipment and technologies for the production of weapons of mass destruction; VAT extortion. This phenomenon is analysed in the aspect of international organised crime.

The author cited definition issues, the scale and magnitude of the phenomenon, the methods of the perpetrators, indicating the scope of meaning of the term, and described the causes, selected aspects of cross-border crimes, manifestations and social consequences as well as the tasks of the Border Guard and its cooperation with other institutions.

Keywords: border guards, crime, state border, state border control.

Wstęp

Przestępczość transgraniczna to problem, z którym stale zmagają się różnego rodzaju służby m. in. Straż Graniczna, Krajowa Administracja Skarbowa oraz Policja. Otwarte granice w Unii Europejskiej i możliwość wyboru środka transportu zwiększają nieustające zainteresowanie łatwymi pieniędzmi. Przedstawiona przez A. Wawrzusiszyna definicja przestępczości transgranicznej wskazuje na to, iż jest ona jedną z form przestępczości zorganizowanej. Jest zjawiskiem dynamicznym, które w zależności od obszaru oraz metod działania jak również od kategorii przemycaanych towarów ulega stałym zmianom i modyfikacjom.

Przestępczość transgraniczna potrafi się błyskawicznie dostosować do lokalnych potrzeb, a także wypełnić zapotrzebowanie na usługi i towary deficytowe, przynosząc krociowe zyski dla organizatorów procederu.

Istniejący ruch graniczny oraz międzynarodową wymianę towarów próbuje do swoich celów wykorzystać przestępczość transgraniczna.

Współczesna przestępczość transgraniczna swoim działaniem obejmuje różne dziedziny i koncentruje się na następujących obszarach: handlu ludźmi/przymusową pracą, seks biznes oraz nielegalna transplantacja organów; przemyśle narkotyków i substancji psychoaktywnych oraz parafarmaceutyków; przemyśle towarów chronionych znakami akcyzy Ministra Finansów RP (papierosy oraz alkohol) oraz prawem autorskim (płyty CD z filmami i muzyką, markowa odzież, kosmetyki); przemyśle pojazdów pochodzących z przestępstwa; przemyśle dzieł sztuki; przemyśle rzadkich gatunków zwierząt i roślin chronionych Konwencją waszyngtońską oraz towarów pochodzenia zwierzęcego; proliferacji – przemyśle materiałów, urządzeń oraz technologii służących do produkcji broni masowego rażenia; wyłudzeniu podatku VAT.

Straż Graniczna to jednolita, umundurowana i uzbrojona formacja, która powołana jest do ochrony granic państwowych na lądzie i na morzu oraz kontroli ruchu

granicznego, zgodnie z interesami bezpieczeństwa narodowego. Intensywność i zakres działań, dostosowywane są do aktualizowanej oceny zagrożenia. Funkcjonariusze SG mają prawo dokonywania kontroli osobistej, a także przeglądania zawartości bagaży, sprawdzania ładunków w portach i na dworcach oraz w środkach komunikacji lotniczej, drogowej, kolejowej i wodnej – w celu wykluczenia możliwości popełnienia przestępstw lub wykroczeń.

Prowadzone analizy oraz prognozy wskazują, iż prawie we wszystkich krajach Europy zachodniej i środkowej, a tym samym i w Polsce utrzymuje się wysokie zagrożenie kradzieżami samochodów. Konsekwencją „otwarcia granic” i wzrostu popytu nasamochody tzw. dobrych marek stał się niekontrolowany przemysł kradzionych pojazdów. Największym europejskim rynkiem zbytu kradzionych samochodów są kraje Europy wschodniej i Azji. Polska stała się krajem tranzytowym w przemyśle samochodówna wschód. Przestępcy, w porozumieniu z polskimi i ukraińskimi grupami przestępczymi, korzystają przy użyciu fałszywych dokumentów z kurierów przewożących samochody na Ukrainę zazwyczaj poprzez przejścia graniczne RP z Ukrainą zlokalizowane na terenie województwa podkarpackiego. Najczęściej w ten sposób przewożone są pojazdy leasingowe, gdzie kierowca pojazdu korzysta z umowy notarialnej upoważniającej do wyjazdu poza granice kraju. Trzeba zaznaczyć, że Polska jest głównym krajem tranzytowym dla kradzionych samochodów na zachodzie Europy. Pojazdy przekazuje się do krajów, takich jak Rosja, Ukraina, Białoruś, republiki kaukaskie¹.

Falszerstwo dokumentów stało się z biegiem lat istotnym problemem. W dzisiejszych czasach można zauważyć łatwy dostęp do wysoko rozwiniętej technologii i materiałów. Skutkiem tych działań może być wysoka jakość ujawnionych dokumentów, które są sfalszowane. Wykrycie lub nie wyśledzenie sfalszowanych dokumentów zależy od doświadczenia, wiedzy czy czujności funkcjonariuszy Straży Granicznej, którzy dokonują kontroli. Osoby popełniające przestępstwo wyróżnione w Kodeksie Karnym mają świadomość i próbują w różny sposób wskazać autentyczność okazywanych do kontroli dokumentów. Dodatkowo zdają sobie sprawę od czego zależy wykrycie czynu². Można zaobserwować w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat wzrost przestępstw związanych z falszowaniem o różnej typologii. Tendencja tegoż działania przestępczego zwiększa się na sile, ponieważ przestępcy próbują ukryć swoje działania poza prawem za czynnościami falszowania. Dlatego falszerstwo stanowi czyn przygotowawczy do popełnienia działań niezgodnych z prawem. Zachowanie to jest groźne dla stabilności i poprawnego funkcjonowania organów państwa. Czyn ten charakteryzuje się bardzo

¹T. Bąk, *Bezpieczeństwo transgraniczne Polski*, ZESZYTY NAUKOWE WSOWL, s.5.

²M. Modrzewska, *Sposoby uwiarygodniania fałszywych tożsamości przez nielegalnych imigrantów na przykładach wybranych fałszerstw dokumentów*, [w:], *Problem ochrony granic*, red. M. Doroszkiewicz i in., Kętrzyn 2018, s.85.

dużą skalą. Przestępstwo fałszerstwa dokumentów nie przekształca się. Ewoluuja jedynie narzędzia, dzięki którym są fałszowane³.

Przepis art.115 § 14 k.k. określa definicję dokumentu. „Dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo, który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego

lub okoliczności mającej znaczenie prawne”⁴. Dokument w ujęciu kryminalistycznym określa się jako „każdy przedmiot, który zawiera treść słowną mającą znaczenie prawne (już w chwili sporządzania zapisu lub znacznie później) utrwaloną dowolną techniką (np. technika pisemną, albo wykorzystującą pamięć magnetyczną i półprzewodnikową, zapis fonograficzno-cyfrowy, fonooptyczny lub fotomechaniczny względnie na taśmie perforowanej) umożliwiającą późniejsze odtworzenie (np. przez odczytanie utrwalonych słów lub ich wysłuchanie dzięki akustycznemu odtwarzaniu zapisu)”⁵. Pojęcie to uwzględnia wszystkie formy wynikające ze zmian technologicznych oraz społecznych. Potrzebne jest szerokie przedstawienie pojęcia dokumentu ze względu na zmiany społeczno-gospodarcze i rozwijającą się technologię⁶. H. KołECKI wskazuje pięć funkcji, jakie spełnia dokument z punktu widzenia praktyki kryminalistycznej: 1) obiekt przestępstwa, 2) narzędzie przestępstwa, 3) dowód popełnienia przestępstwa, 4) środek zatajenia przestępstwa, 5) środek identyfikacji wystawcy⁷. Rozdział XXXIV kodeksu karnego przedstawia przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów. Przestępstwa te określone są w art. 270-277d k.k. ⁸. Przepis art. 270 określa „§ 1. Kto, w celu użycia za autentyczny, podrabia lub przerabia dokument lub takiego dokumentu, jako autentycznego używa, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega, kto wypełnia blankiet, opatrzony cudzym podpisem, niezgodnie z wolą podpisanego i na jego szkodę albo takiego dokumentu używa. § 2a. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. § 3. Kto czyni przygotowania do przestępstwa określonego w § 1, podlega grzywnie, karze

³A. Nastuła, *Fałszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2018, nr 8, s. 74-75.

⁴ Art. 115 § 14 Ustawy z dnia 6 października 1997 r. - Kodeks karny, (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm).

⁵L. Koźmiński, *Dokument jako ślad kryminalistyczny*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Pile, Piła 2010, s. 8, cyt. za: *Kryminalistyczne badania pisemnozawcze*, pod red. Czesław Grzeszczyka, Warszawa 2006, s. 52-3.

⁶A. Nastuła, *Fałszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2018, nr 8, s. 75.

⁷ D. Semków, *Fałsz materialny dokumentu. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2019, nr 46, s. 44.

⁸A. Nastuła, *Fałszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2018, nr 8, s. 75.

ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.”⁹. Odpowiedzialność z art. 270 k.k. kierowana jest do osób, które chcą użyć sfalszowanego dokumentu, jako autentyczny w przyszłości bez określania konkretnej sytuacji. Zamiar ten nie musi być sprecyzowany. Przerabianie i podrabianie ma charakter zamiaru bezpośredniego. Natomiast użycie dokumentu jako autentyczny to zamiar bezpośredni i ewentualny, ponieważ sprawca zgadza się na nieautentyczność dokumentu. Wyróżnia się także fałsz intelektualny określony w art.271 k.k. polegający na poświadczeniu nieprawdy przez osobę, uprawniona do wystawienia dokumentu. Fałsz intelektualny popełnia urzędnik lub funkcjonariusz publiczny lub inna osoba mogący wystawić dokument¹⁰.

Od czasu wejścia do Schengen można zauważać wzrost fałszerstw paszportów czy wiz, które dają możliwość podróży po strefie Schengen. Nielegalna migracja związana jest z przestępstwem fałszowania dokumentów. Cudzoziemiec może udowodnić wymagane kryteria poprzez okazanie dokumentu. Najczęściej są to dokumenty wydane przez państwa przyjmujące np. wiza, zaproszenie czy zezwolenia na pracę. Ponadto dokumenty wydane przez inne państwa oraz wiza Schengen. Straż Graniczna najczęściej ujawnia przestępstwa z art. 270 k.k. (fałsz materialny), art. 271-273 k.k. (kolejno: fałsz intelektualny, wyłudzenie poświadczenia nieprawdy, użycie poświadczenia nieprawdy) oraz art. 275 k.k. (posługiwanie się, kradzież, przywłaszczenie)¹¹.

Wyróżnia się szeroki wachlarz mechanizmów, jakie usiłują stosować fałszerze w celu wykazania fałszywej tożsamości oraz uwiarygodnienia produktu wytworzonego przez nich. Wytwarzane są dokumenty bliźniacze utworzone na wzór dokumentu autentycznego zawierające wizerunek innej osoby niż w oryginalnym dokumencie. Ponadto nośnik ten zachowuje treści urzędowe m.in. numer dokumentu oraz dane personalne. Problemem dla organów państwowych i wprowadzaniem ich w błąd może być tworzenie oraz rozpowszechnianie tego samego dokumentu tylko ze zmienionym wizerunkiem osoby ¹². Wyróżnia się także przerobienie dokumentu autentycznego polegające na wymianie wizerunku posiadacza dokumentu. Metoda ta stosowana jest w przypadku dowodów osobistych i dokumentów książeczkowych. Dokumenty autentyczne pochodzą z procederu kradzieży czy kupna od właściciela. Osoba fałszująca dokument na początku maskuje pierwotny wizerunek posiadacza dokumentu. Używa przy tym środka kryjącego koloru białego. Następnie fałszerz nadrukowuje

⁹ Art. 270 ustawy z dnia 6 października 1997 r.- Kodeks karny, (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm).

¹⁰A. Nastuła, *Fałszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2018, nr 8, s. 78.

¹¹ P. Lubiewski, *Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów w sferze nielegalnej imigracji – szkic problemu*, [w:] Problemy ochrony granic, red. D. Lutyński i in, Kętrzyn 2013, s. 42-43.

¹²M. Modrzewska, *Sposoby uwiarygodniania fałszywych tożsamości przez nielegalnych imigrantów na przykładach wybranych fałszerstw dokumentów*, [w:] Problemy ochrony granic, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2018, s. 85.

nieautentyczny wizerunek osoby na dodatkowej wewnętrznej stronie foli, którą dołącza do powierzchni dokumentu. W metodzie tej zostają zachowane oryginalne zabezpieczenia, ale tylko ich część¹³. Nie można zapomnieć o przerobieniu dokumentu autentycznego polegającego na przerobieniu strony personalizacyjnej. Wyróżnić można dwa sposoby podrobienia strony z danymi osobowymi znajdującej się w książeczce paszportowej. Pierwszy charakteryzuje się rozszyciem paszportu, następnie wymianą strony na nieautentyczną i zaszcyciem książeczki paszportowej. Drugi sposób nie narusza struktury paszportu poprzez usunięcie wierzchniej warstwy strony z danymi personalnymi i następnie naniesieniu wtórnej warstwy z podrobioną informacją. W dalszej kolejności wymienić można oryginalny blankiet spersonalizowany przez osobę nieuprawnioną. Nielegalni imigranci pozyskują dokumenty zamieszczone w Systemie Informacji Schengen II (SIS II). System ten zawiera informacje o dokumentach utraconych biorąc pod uwagę kradzież dokumentów. Dokumenty te personalizowane są przez osoby nieuprawnione. Osoby fałszujące dokumenty dopuszczają się ingerowania w numery dokumentu w celu utrudnienia identyfikacji utraconych dokumentów zawartych w SIS II. Wykrycie nieuprawnionej personalizacji jest utrudnione z powodu występowania dowolności metod w zależności od regionu kraju. Dane personalne mogą być naniesione przy użyciu drukarki atramentowej lub metody druku igłowego. Ponadto fotografia może być zabezpieczona za pomocą odbitki pieczętka tuszowej czy foli zabezpieczającej¹⁴. Przestępstwa związane z czynem fałszerstwa ujawniane są podczas odprawy granicznej prowadzonej przez funkcjonariuszy. Cudzoziemcy wykorzystują przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy sposób charakteryzujący się posługiwaniem dokumentami stwierdzającymi tożsamość innej osoby. Sprawcy posługują się dokumentem autentycznym. Dodatkowo właścicielem jest inna podobna do sprawcy. Sposób ten jest skuteczny w przypadku narodowości, które rzadko występują w Polsce. Poza tym trudno jest odróżnić podobne wizualnie narodowości bez fachowej wiedzy. Przykładem mogą być obywatele Wietnamu, Chin czy Mongolii¹⁵. Kolejnym sposobem jest fałszowanie odcisków stempla kontroli granicznej. Problem ten dotyczy najczęściej cudzoziemców, których pobyt na terenie państw Schengen przeterminował się. Celem sfalszowania stempli przedstawiającego datę wjazdu do strefy ma być uniknięcie kary za nielegalny pobyt. Zakres tego czynu przestępczego dotyczy także cudzoziemców, którzy dostają się do kraju w sposób nielegalny i tym sposobem próbują zalegalizować pobyt¹⁶. Cudzoziemcy, przestępcy czy terroryści używają podrobionych lub przerobionych dokumentów w celu: przywłaszczenie innej tożsamości, zatuszowania swojej prawdziwej tożsamości, zatajenia niepochlebnych

¹³ Ibidem, s.86.

¹⁴ Ibidem, s.87.

¹⁵ P. Lubiewski, *Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów w sferze nielegalnej imigracji – szkic problemu*, [w:] *Problemy ochrony granic*, red. D. Lutyński i in, Kętrzyn 2013, s. 43-44.

¹⁶ Ibidem, s. 46.

faktów w sprawie przeszłości imigracyjnej czy podróżowania, użycia statusu poprzedniego właściciela oraz zaniechania obowiązku wizowego¹⁷.

Otwarcie granic na obszarze UE rozpowszechniło posługiwanie się dokumentami, które posiadają znamiona fałszerstwa nie tylko do przekroczenia granicy. Ponadto ludzie starają się zalegalizować swój pobyt, wynajmują mieszkania czy zakładają konta bankowe¹⁸. Dokumenty sfalszowane mogą znaleźć się także w rękach terrorystów. Grupy terrorystyczne interesują się różnymi rodzajami dokumentów. Wyodrębnienie zależne jest od konkretnych działań, jakich podejmuje się ugrupowanie. Używają oryginalnych, fałszywych lub częściowo przerobionych dokumentów. Zalicza się do nich dokumenty tożsamości, podróży, identyfikacji pojazdu czy świadectwa. Dokumenty wytworzone niezgodnie z prawem służą do odbywania zagranicznych podróży, zatrudnienia, zacierania transakcji finansowych czy założenia działalności gospodarczej. W biznesie fałszowanie dokumentów obowiązuje zasada zależności ceny od popytu i jakości towaru. Wyróżniając paszporty przydzielane do przerobienia najczęściej kierowane są do specjalnych warsztatów, w których dokonuje się poprawek na dokumencie zgodnie z zamówieniem. Rynek fałszywych dokumentów znajduje się pod pieczę zorganizowanych grup dla których przestępstwo fałszowania jest powiązane z przetrzutem ludzi przez granicę czy samochodów pochodzących z kradzieży¹⁹.

Nielegalna migracja jest najpoważniejszym rodzajem przestępczości granicznej tym bardziej w formie zorganizowanej. Zjawisko to stale rośnie przy ewolucji form, metod organizowania czy przyczyny migracji. Osoby migrujące cały czas poszukują w krajach lepiej rozwiniętych uzyskania azylu oraz poprawy statusu ekonomicznego w zakresie znalezienia pracy legalnej lub nielegalnej. Mała ilość migrantów decyduje się na dotarcie do kraju docelowego indywidualnie. Polska traktowana jest dwubiegunowo, jako kraj tranzytowy na szlaku migracji do państw Europy Zachodniej czy Ameryki Północnej. Ponadto, jako miejsce docelowe zjawiska migracji, czynnikiem sprzyjającym jest położenie geograficzne Polski, lepiej płatna praca, wolność polityczna, wyznaniowa oraz członkostwo w UE²⁰. Pierwszy raz zaobserwowano problem kryzysu migracyjnego, nielegalnej migracji na spotkaniu grupy G-20 w 2015 r. Dostrzeżony został problem mogący prowadzić do niestabilności wspólnej polityki bezpieczeństwa. Przyczyną tego był przyływ dużej ilości osób szukających ochrony międzynarodowej w

¹⁷ <https://www.consilium.europa.eu/prado/pl/prado-faq/prado-faq.pdf>, [dostęp:11.11.2023].

¹⁸M. Modrzewska, *Sposoby uwiarygodniania fałszywych tożsamości przez nielegalnych imigrantów na przykładach wybranych fałszerstw dokumentów*, [w:] *Problemy ochrony granic*, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2018, s. 85.

¹⁹K. Izak, *Fałszywe dokumenty w rękach*, [w:] *Problemy ochrony granic*, red. D. Lutyński i in, Kętrzyn 2013, s. 51.

²⁰K. Wątopek, *Wybrane obszary asymetrycznego zagrożenia trans graniczną przestępczością zorganizowaną*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2017, nr 2, s. 31.

UE²¹. Granice są przekraczanie przez dużą ilość osób w momencie konfliktów, wojen czy prześladowań religijnych lub narodowościowych. Migranci dostający się do Polski nie starają się o prawo do pobytu stałego, można zaobserwować tylko małą część ludzi chętnych do tego. Osoby zatrudniane są nielegalnie bez odpowiednich dokumentów pobytu czy ważnych dokumentów tożsamości. Ważnym wyznacznikiem jest ilość sfalszowanych dokumentów różnego rodzaju, która rośnie z roku na rok²².

Funkcjonariusze śledczy coraz częściej ścigają przestępstwo o charakterze zorganizowanym, jakim jest organizowanie procederu przekroczenia granicy RP wbrew przepisom²³. Zgodnie z art. 264 § 3 k.k. „(...) § 3. Kto organizuje innym osobom przekraczanie wbrew przepisom granicy Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”²⁴. Organizowaniem przekraczania jest pobieranie pieniędzy od migranta przekraczającego granicę, przechowywanie osób do przerzutu, organizowanie środka transportu, dostarczanie sfalszowanych dokumentów, załatwianie przedmiotów pomocnych przy przekraczaniu granicy czy podjęcie chęci uzyskania informacji o sposobach ochrony granicy²⁵. Grupy przestępcze działające wspólnie nie ograniczają prowadzenia swojej działalności w aspekcie organizowania nielegalnej migracji do terytorium RP. Również wykorzystują swobodę przemieszczania się, w skutek przynależności Polski do Unii Europejskiej. Proceder ten ma charakter międzynarodowy. Cała organizacja przestępstwa związanego z przekroczeniem granicy wbrew przepisom powiązana jest z czynnościami, które polegają na wyszukiwaniu osób będących zainteresowanymi nielegalną migracją, werbowaniu kierowców, wyszukiwaniu osób wynajmujących środki transportu, zapewnieniu dokumentów podrobionych czy zakupie sprzętu potrzebnego do jego popełnienia²⁶. Działalność grupy zajmującej się tym zjawiskiem mniej skupia się na terenie jednego z państw. Główni organizatorzy są zazwyczaj różnej narodowości i rozlokowani po krajach UE. Osoby mogą działać na terenie jednego z państw należących do Unii i tam organizować procedurę nielegalnego przekroczenia granicy poprzez granice innych państw UE. W dzisiejszych czasach coraz częściej organizowane są akcje nielegalnego przekroczenia przez obywateli państw trzecich nienależących do strefy Schengen. Obywatele takiego kraju nielegalnie przekraczają granicę w momencie, gdy wjadą do Polski, a następnie

²¹ M. Haraf, *Nielegalne migracje na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2019-2020*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2022, nr 2, s. 70.

²² Ibidem, s. 73-74.

²³A. Fiałkowska, *Nielegalne migracje jako zorganizowane forma przestępczości trans granicznej rozważania w kontekście art.264 § 3 kk*, [w:] *Problemy ochrony granic*, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2017, s. 115.

²⁴ Kodeks karny art. 264 § 3.

²⁵K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum kryminologii, T.XXVI, 2001-2002”, 2004, s. 166.

²⁶A. Fiałkowska, *Nielegalne migracje jako zorganizowane forma przestępczości trans granicznej rozważania w kontekście art.264 § 3 kk*, [w:] *Problemy ochrony granic*, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2017, s. 116-117.

do innych państwa europejskich bez dokumentu uprawniającego do wjazdu czy ważnego dokumentu²⁷. Migranci chcący przekroczyć granice wbrew prawu dokonują tego poprzez przejście przez granicę z dokumentem nieuprawnającym do legalnego przekroczenia granicy, posługiwanie się cudzym dokumentem czy podrobionym lub przerobionym paszportem. Często zdarza się tak, że cudzoziemcy nie mają dokumentu pozwalającego zgodnie z prawem przekroczyć granicę. W tej sytuacji omijają oni kontrole graniczną lub przekraczają granicę w ukryciu. Osoby te podróżują w schowkach samochodów ciężarowych, osobowych, busach czy autokarach. Metody te stosowane są na przejściach granicznych. Innym sposobem przekroczenia granicy wbrew przepisom jest przekraczanie jej na terenach niedozwolonych tzw. zieloną granicą. Osoby podróżują pieszo, indywidualnie oraz w małych lub dużych grupach. Sytuacja ta dotyczy granicy wschodniej gdzie ludzie chcąc przekroczyć zieloną granicę dokonują tego nawet poprzez graniczne jeziora używając starych dętek czy trzymając się desek²⁸. Wyróżnia się następujące grupy migrantów: legalnie przybywający, lecz nielegalnie pozostający na terenie państwa, nielegalnie przekraczający granicę oraz przekraczający granicę przy użyciu fałszywych dokumentów²⁹. Cudzoziemcy przekraczający granicę podstępem, w ukryciu odpowiadają za to na podstawie art. 49a kodeksu wykroczeń " § 1. Kto wbrew przepisom przekracza granicę Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze grzywny. § 2. Usiłowanie i pomocnictwo są karalne"³⁰. Ponadto kodeks karny również porusza problematykę bezprawnego przekroczenia granicy. Zgodnie z art. 264 § 2 k.k. „ (...) § 2. Kto wbrew przepisom przekracza granicę Rzeczypospolitej Polskiej, używając przemocy, groźby, podstępem lub we współdziałaniu z innymi osobami, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3³¹. Zachowania tworzące proceder nielegalnej migracji kreują różne formy od przekroczenia granicy wbrew prawu, poprzez fałszowanie dokumentów kończąc wykorzystywaniem procedury ochrony międzynarodowej³². Nielegalna migracja odbywa się przy udziale przemytników czy ludzi zajmujących się biznesem handlu ludźmi. Przemytnik działający samodzielnie ma na celu przeprowadzenie osób przez granicę i zyskanie korzyści majątkowych. Przemytnik z grupy handlującej ludźmi dostarcza osobę do kraju, lecz później nastawiony jest na jej wykorzystanie np. przymusowa praca, prostytutka³³. Liczba nielegalnych imigrantów

²⁷Ibidem, s. 119-120.

²⁸K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum kryminologii, T.XXVI, 2001-2002” 2004, s. 166-168.

²⁹W. Burawska, *Nielegalna migracja jako jeden z czynników zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, 2012, nr 1, s. 19.

³⁰Art.49a Ustawy z dnia 20 maja 1971 r. kodeks wykroczeń, (Dz. U. z 2023 r. poz. 803).

³¹ Art. 264 § 2 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny, (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm).

³²M. Perkowska, *Nielegalna migracja w Europie- aspekty prawne i kryminologiczne*, „Teki Komisji Politologii Stosunków Międzynarodowych”, 2017, n 3, s. 74.

³³M. L. Jakobson, *Nielegalna migracja*, <https://globalna.ceo.org.pl/wp-content/uploads/sites/4/2022/05/Nielegalna-migracja.docx-1-1.pdf>, wyd. Centrum edukacji obywatelskiej, [dostęp: 12.11.2023], s. 2.

rośnie z roku na rok, co jest problemem dla Polski i innych państw. Najtrudniejsza jest niemożność deportacji imigranta ze względu na brak danych osobowych, współpracy ze strony ambasad oraz wysokie koszty deportacji. Wyróżnia się następujące zagrożenia związane z nielegalną migracją: wzrost przestępczości, handlu ludźmi wraz z prostytutką i żebractwem, działanie zorganizowanych grup przestępczych dokonujących procederu nielegalnej migracji oraz obciążenie państwa w sferze budżetu poprzez utrzymywanie pobytu cudzoziemców, koszty związane z deportacją, wypłacanie świadczeń socjalnych czy budowa ośrodków dla cudzoziemców³⁴.

Straż Graniczna dysponuje 6 ośrodkami dla cudzoziemców. Osoby przebywające zostają tam skierowane przez sąd po naruszeniu przepisów prawa m.in. nielegalne przekroczenie granicy lub nielegalne przebywanie na terenie Polski czy UE. Ośrodki zabezpieczają obecność cudzoziemców ze względu na toczące się sprawy o ubieganie się o ochronę międzynarodową. Dodatkowo znajdują się tam osoby nieposiadające dokumentów tożsamości, gdy występuje ryzyko ucieczki lub osoba grozi bezpieczeństwu państwa³⁵.

Handel ludźmi to przestępstwo naruszające podstawowe prawa człowieka, ingerujące w życie, nietykalność cielesną i prawo decydowania o sobie. Zagrożenie to ma charakter globalny, z biegiem czasu staje się bardzo poważnym problem na arenie międzynarodowej. Handel ludźmi często traktowany jest jako przypadek niewolnictwa, które objawia się w traktowaniu człowieka jako własność³⁶. Przestępstwo handlu ludźmi towarzyszyło ludzkości od dawnych czasów. Dopiero na przełomie XIX i XX wieku problem ten został zaobserwowany w większym stopniu na arenie międzynarodowej, lecz proceder sprzedawania ludzi w niewolę istnieje od zawsze³⁷. Handel ludźmi nieustannie kierował swój wydzwitek na płęć damską, w celu prostytutce. Z biegiem lat definicja zyskała szersze spektrum znaczenia, teraz obejmuje działania nakierowane na wyzysk nie patrząc na wiek czy płęć³⁸. Ofiarami handlu ludźmi najczęściej są kobiety i dzieci, lecz mężczyźni także są obiektem przestępczego procederu. Przeznaczenie ofiar handlu jest bardzo zróżnicowane. Kobiety zazwyczaj są sprzedawane do domów publicznych w celu świadczenia usług seksualnych czy niewolniczej pracy.

³⁴ I. Malinowska, *Organizatorzy przerzutu imigrantów jako ingrediencja patologii życia kulturowego we współczesnej cywilizacji*, [w:] P. Łabuz (red.), *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminalistycznym kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, Difin, Warszawa 2018, s. 128.

³⁵ Strzeżone ośrodki dla cudzoziemców, <https://strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/11050,Strzezone-osrodki-dla-cudzoziemcow-filmy-i-foto.html>, [dostęp:12.11.2023].

³⁶J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego”, 2016, nr 1, s. 111.

³⁷ K. Kabacińska, *Handel ludźmi*, [w:] K. Liedel (red.), *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2011, s. 145.

³⁸J. Rubiś-Kulczycka, *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, „Zeszyty naukowe uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z nauk społecznych”, 2016, nr 9, s. 28.

Wykorzystywanie dzieci nakierunkowane jest na zmuszanie do żebractwa, pornografii i prostytucji dziecięcej oraz nielegalnej adopcji. Mężczyźni statystycznie przymuszani są do niewolniczej pracy i nielegalnej działalności przestępczej. Dodatkowo bez względu na płeć osoby te narażone są na handel narządami do nielegalnych przeszczepów. Wyróżnia się następujące formy handlu ludźmi w celu: wykorzystywania seksualnego, wykorzystania do pracy przymusowej, handlu narządami, handlu dziećmi, zmuszania do działalności przestępczej czy zmuszanie do żebractwa³⁹.

Pierwszą pełną definicję handlu ludźmi wprowadził Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniająca Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r.⁴⁰. Jest to pierwszy dokument o charakterze uniwersalnym, zawierający wszystkie aspekty powiązane z zwalczaniem handlu ludźmi⁴¹. Do 8 września 2010 r. zagadnienie handlu ludźmi było uregulowane w nieodpowiedni sposób. Wykładnia była niejednoznaczna i charakteryzowała się rozbieżnością w interpretacji. Problem handlu ludźmi poruszany był w kilku przepisach prawa, które nie miały racji bytu do panującej skali czynu przestępczego. Ludzie zajmujący się problematyką handlu mieli duże wątpliwości do zagadnień uregulowanych, dających ogólną i niejasną wizję czynu. Przepisem handlu ludźmi spenalizowane było art. 253 § 1 jako przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata. Przepis ten był jedynym, który odwoływał się do problematyki handlu ludźmi, lecz nie był precyzyjny. Wymiar sprawiedliwości nie stosował go z uwagi na kłopoty z interpretacją i kwalifikacją prawną czynu⁴². Obecnie w art. 115 § 22 k. k jest zdefiniowane pojęcie handlu ludźmi „Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem: 1. przemocy lub groźby bezprawnej, 2. uprowadzenia, 3. podstępu, 4. wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, 5. nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności, 6. udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą, w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo

³⁹ Ibidem, s. 33-35.

⁴⁰ Ibidem, s. 29.

⁴¹ K. Kabacińska, *Handel ludźmi*, [w:] K. Liedel (red.), *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2011, s. 146.

⁴² J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego”, 2016, nr 1, s. 12-126.

w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt. 1-6⁴³.

Można wyróżnić także inne przestępstwa, które połączone są swoim charakterystycznymi znamionami z przestępstwem handlu ludźmi. Takim zachowaniem skodyfikowanym w kodeksie karnym będzie czyn z art. 189 k.k. – pozbawienie wolności, art. 191 k.k. – zmuszanie do określonego zachowania, art. 203 k.k. – zmuszanie do prostytucji oraz art. 204 k.k. – stręczycielstwo i sutenerstwo⁴⁴. Handel ludźmi dostaje często miano współczesnego niewolnictwa. Problem ten stał się dużym wyzwaniem XXI w. Czyn ten jest przestępstwem o charakterze zorganizowanym, który ma na celu pogwałcenie godności członka oraz zaburzenie funkcjonowania społeczeństwa. Często jest trudny do ujawnienia z uwagi na zorganizowane i zakonspirowane grupy przestępcze⁴⁵. Zjawisko to jest bardzo trudne do oszacowania. Jak podkreśla Z. Lasocik „(...) zmienia się w zasadzie wszystko, poczynając od specyfiki i sposobów działania grup przestępczych, poprzez formy handlu ludźmi jako takiego, sposoby zniewolenia ofiar, na pochodzeniu i profilu ofiar kończąc”⁴⁶. W art. 189a k.k. ustawodawca zawarł penalizację tego przestępstwa: „§ 1 „Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata” oraz § 2 „Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”⁴⁷. Formy handlu ludźmi i sposoby jego popełniania są różne i z biegiem czasu ewoluują. Zjawisko handlu ludźmi jest ważnym zagrożeniem dla społeczeństwa oraz organów państwowych w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Proceder ten jest zjawiskiem dynamicznie rozwijającym się w Polsce i krajach Unii Europejskiej. Skutkiem tego jest monitorowanie, którego celem nie jest tylko zapobieganie i zwalczanie. Także weryfikacja obowiązujących procedur karnych w zamiarze zbadania czy są one wystarczające⁴⁸. Dodatkowo potrzebne jest poszerzanie wiedzy na temat zjawiska, metod radzenia i przeciwdziałania procederowi. Czyn ten rozwija się w bardzo dynamiczny sposób z tego powodu jest trudny do wyeliminowania. Przyczyną tego jest zmieniająca się forma, skomplikowana struktura

⁴³Art. 115 § 22 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny, (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm).

⁴⁴Raport handlu ludźmi 2021 , <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2021>, [dostęp:12.11.2023],s.5.

⁴⁵Ł. Piontek, *Zapobieganie zwalczaniu handlu ludźmi przez Policję i Straż Graniczną na terytorium RP, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2018, nr 1 (4) , s. 195-195.*

⁴⁶J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016, nr 1, s. 119.

⁴⁷Art. 189a ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny, (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm).

⁴⁸J. Bryk, M. Kobylas, I. Malinowska, *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, WSPoL, Szczytno 2014, s. 9.

czy skomplikowane wykrycie i rozpoznanie⁴⁹. Handel ludźmi związany jest zazwyczaj z innym rodzajem przestępstwa, skutkiem tego jest trudna identyfikacja oraz samo wykrycie czynu⁵⁰. Źródłem handlu ludźmi są globalne i lokalne problemy m.in. społeczne, gospodarcze czy kulturowe. Proceder ten dotyka całego świata⁵¹. Biorąc pod uwagę sytuację społeczno – ekonomiczną kraju wśród ofiar handlu ludźmi wyróżnia się następujące grupy ludzi. Zaczynając od osób wywodzących się z rejonów, gdzie toczą się konflikty zbrojne (wojna) czy podstawowe prawa człowieka nie są przestrzegane. Dodatkowym czynnikiem determinującym do stania się ofiarą handlu jest pochodzenie z kraju o wysokim współczynniku ubóstwa. Osoby o niskim poziomie wykształcenia i nielegalni migranci także są celem na grup przestępczych do werbunku. Ostatecznie osoby poszukujące pracy za granicą bez kwalifikacji i znajomości języka⁵².

Szczególnym zainteresowaniem objęte są kobiety, dzieci oraz młodzież. Dodatkowo osoby bezradne, ubogie, wyizolowane ze środowiska społecznego czy pozbawione wsparcia. Dzieci werbowane są z krajów gdzie odbywają się konflikty zbrojne lub kryzys społeczny. Objawia się to dużą ilością dzieci bez opieki rodzicielskiej. Przejęcie kontroli nad ofiarą odbywa się poprzez dezinformację np. podawanie wiadomości o rzekomej pracy. Ponadto osobom dorosłym zabierane są dokumenty tożsamości poprzez kłamstwo w postaci informacji o zameldowaniu⁵³. Handel ludźmi przedstawia różne formy i skalę, która może zaczynać się od małych zdarzeń z małą ilością sprawców do dużej międzynarodowej organizacji. W proceder ten włączone są instytucje działające legalnie, lecz także poza prawem. Dlatego ważne jest zwracanie uwagi na szczeblu międzynarodowym i krajowym⁵⁴. 9 grudnia 2022 r. doszło do zatrzymania dwóch obywateli Mołdawii podejrzanych o handel ludźmi przez funkcjonariuszy Śląskiego Oddziału Straży Granicznej. Ustalono, że osoby zmuszały do żebractwa obywatela Rosji poruszającego się na wózku inwalidzkim. Sprawcy wykorzystali niepełnosprawność mężczyzny, dlatego zostały przedstawione im zarzuty dotyczące handlu ludźmi (art.189a § 1 k.k.) oraz przywłaszczenie cudzych dokumentów (art.257 § 1 k.k.)⁵⁵.

Każdy z ww. obszarów działalności grup przestępczych w przestępczości transgranicznej powoduje, iż skarb państwa ponosi straty z powodu braku wpływu do

⁴⁹J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016, nr 1, s. 125.

⁵⁰J. Bryk, M. Kobylas, I. Malinowska, *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, WSPoL, Szczytno 2014, s. 21.

⁵¹Ibidem, s. 19.

⁵²J. Rubiś-Kulczycka, *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, „Zeszyty naukowe uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z nauk społecznych”, 2016, nr 9, s. 34.

⁵³ Ibidem, s. 35-36

⁵⁴J. Bryk, M. Kobylas, I. Malinowska, *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, WSPoL, Szczytno 2014, s. 19.

⁵⁵ <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/11082,Dwoje-Moldawian-podejrzanych-o-handel-ludzmi.html?search=68171536061219>, [dostęp:13.04.2023].

budżetu państwa należnych ceł i podatków. Tego rodzaju przestępczość rozwija się dynamicznie w sferze migracji ludności, braku barier dla swobodnego przepływu towarów, a zwłaszcza w: międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przewożenia dzieł sztuki, odpadów, materiałów jądrowych i promieniotwórczych, amunicji i broni, narkotyków, nielegalnemu przemytowi pojazdów i towarów, zapobieganiu aktom terroryzmu i zapewnienia bezpieczeństwa w dziedzinie komunikacji międzynarodowej.

Działalność ta wpływa też negatywnie na poczucie bezpieczeństwa społeczeństwa zagrożonego przestępczością transgraniczną.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż przestępczość transgraniczna stanowi istotne zagrożenie dla interesów ekonomicznych, dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz Unii Europejskiej. Przestępczość transgraniczna obejmuje swoim obszarem całe terytorium państwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bąk T., *Bezpieczeństwo transgraniczne Polski*, ZESZYTY NAUKOWE WSOWL, s.5.
2. Banaszewicz A., Bochenek W., *Przyszłość i teraźniejszość Straży Granicznej*, PASSAT- Paweł Pietrzyk, Poznań 2011.
3. Bryk J., Kobylas M., Malinowska I., *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, WSPol, Szczytno 2014.
4. Fehler W., Cebula K., Podgórska R., *Migracja jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*, Difin, Warszawa 2017.
5. Fiałkowska A., *Nielegalne migracje jako zorganizowane forma przestępczości transgranicznej rozważania w kontekście art.264 § 3 kk*, [w:] Problemy ochrony granic, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2017.
6. Izak K., *Fałszywe dokumenty w rękach*, [w:] Problemy ochrony granic, red. D. Lutyński i in, Kętrzyn 2013.
7. Kabacińska K., *Handel ludźmi*, [w:] K. Liedel (red.), *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2011.
8. Lubiewski P., *Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów w sferze nielegalnej imigracji – szkic problemu*, [w:] Problemy ochrony granic, red. D. Lutyński i in, Kętrzyn 2013.
9. Łysienia M., *Cudzoziemcy w Polsce*, wyd. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2016.
10. Malinowska I., *Organizatorzy przerzutu imigrantów jako ingrediencja patologii życia kulturowego we współczesnej cywilizacji*, [w:] P. Łabuz (red.), *Nielegalna imigracja w*

aspekcie kryminalistycznym kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa, Difin, Warszawa 2018.

11. Modrzewska M., *Sposoby uwiarygodniania fałszywych tożsamości przez nielegalnych imigrantów na przykładach wybranych fałszerstw dokumentów*, [w:], *Problem ochrony granic*, red. M. Doroszkiewicz i in, Kętrzyn 2018.

12. Perkowska M., *Nielegalna migracja w Europie- aspekty prawne i kryminologiczne*, „TeKa Komisji Politologii Stosunków Międzynarodowych”, 2017, nr 3.

13. Wątopek K., *Wybrane obszary asymetrycznego zagrożenia trans graniczną przestępczością zorganizowaną*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2017, nr 2.

14. Zdanowicz M., *Ochrona cudzoziemców w Polsce*, „ Białostockie Studia Prawnicze, 2007, z. 2.

OCENA SYSTEMU INSTYTUCJONALNEGO W KONTEKŚCIE POMOCY I WSPARCIA UDZIELANEGO OSOBOM DOZNAJĄCYM PRZEMOCY DOMOWEJ

Irena Malinowska, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław
Poland

ORCID-0000-0002-9194-3121

Bartosz Błaszczak, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław
Poland

ORCID-0009-0002-0457-4434

***Streszczenie:** zewnętrzna rzeczywistość stawia rodzinę przed wieloma wyzwaniami, zmuszając do poszukiwania nowych sposobów radzenia sobie z nimi. W myśl obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie organy administracji rządowej i samorządowej mają wiele zadań w zakresie przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Autorka przytoczyła kwestie definicyjne, skalę i rozmiar zjawiska, prawne metody przeciwdziałania przemocy w rodzinie, wskazując na zakresy znaczeniowe tego terminu oraz opisała przyczyny przemocy, jej przejawy i konsekwencje społeczne a także zadania instytucji i organizacji pozarządowych w zakresie bezpieczeństwa i wsparcia ofiar/pokrzywdzonych a także pomoc i wsparcie udzielane osobom doświadczającym przemocy domowej i możliwe środki profilaktyczne. Zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej są realizowane przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.*

***Słowa kluczowe:**przemoc w rodzinie, przestępstwo, ofiara/pokrzywdzony, rodzina.*

EVALUATION OF THE INSTITUTIONAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF ASSISTANCE AND SUPPORT PROVIDED TO PEOPLE EXPERIENCING DOMESTIC VIOLENCE

***Abstract:** The external reality confronts the family with many challenges, forcing it to seek new ways of dealing with them. Under the current Act on counteracting domestic violence, governmental and local administration bodies have many tasks in the field of counteracting domestic violence. The author cited the definition issues, the scale and extent of the phenomenon,*

legal methods of counteracting family violence, indicating the meaning ranges of the term and described the causes of violence, its manifestations and social consequences

as well as the tasks of institutions and non-governmental organisations in the area of safety and support for victims/survivors, as well as the help and support provided to persons suffering from domestic violence and possible preventive measures. Tasks in the field of counteracting domestic violence are carried out by governmental administration bodies and local self-government units under the rules laid down in the provisions of the Act of 12 March 2004 on social assistance.

Keywords: *domestic violence, crime, victim/survivor, family.*

Wstęp

W myśl obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dziennik Ustaw. z 2005 r., poz. 1493 ze zm.) organy administracji rządowej i samorządowej dokonują zadań w zakresie przeciwdziałaniu przemocy. Gminy mają obowiązek powoływania zespołów interdyscyplinarnych oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi i związkami wyznaniowymi. Gmina podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności w ramach pracy w zespole interdyscyplinarnym. Zespół interdyscyplinarny powołuje wójt, burmistrz albo prezydent miasta. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi przedstawiciele: jednostek organizacyjnych pomocy społecznej; gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych; Policji; oświaty; ochrony zdrowia; organizacji pozarządowych. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi także przedstawiciele Żandarmerii Wojskowej, jeżeli Żandarmeria Wojskowa złoży taki wniosek do wójta, burmistrza albo prezydenta miasta w związku z zamieszkiwaniem na obszarze gminy żołnierza pełniącego czynną służbę wojskową. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi także kuratorzy sądowi.

W skład zespołu interdyscyplinarnego mogą wchodzić także prokuratorzy oraz przedstawiciele innych podmiotów działających na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej⁵⁶. W Polsce funkcjonuje wiele organizacji o zasięgu lokalnym i ogólnopolskim. Wsparcie ma różny charakter: telefony zaufania, punkty informacyjno-konsultacyjne, koła zainteresowań, kluby, ogniska wychowawcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze, ośrodki pomocy, schroniska, świetlice dla dzieci, kolonie, placówki specjalistycznego poradnictwa, ośrodki wsparcia i interwencji kryzysowej.

Pomoc udzielana jest z zakresu psychologicznego, terapeutycznego, socjoterapeutycznego, psychokorekcyjnego, psychoprophylaktycznego, a także materialnego, medycznego, czy duchownego.

⁵⁶ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, <https://lexlege.pl/ustawa-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie/>, (Dz.U.2021.0.1249), [dostęp: 16.11.2023].

Organizacje pozarządowe pełnią ważną rolę w aktywnym zapobieganiu przemocy w rodzinie, wśród wielu fundacji i stowarzyszeń skupionych na tym problemie można wymienić:

- Stowarzyszenie „Niebieska Linia” założone w 2004 roku w Warszawie określa swoją misją „zmianę dotychczasowych relacji interpersonalnych opartych na dyskryminacji i przemocy, tak aby wypracowywanie i upowszechnianie sprawdzonych w praktyce skutecznych metod przeciwdziałania przemocy w rodzinie spowodowały polepszenie jakości życia nas wszystkich”. Oferują pomoc nie tylko ofiarom czy świadkom przemocy ale również jej sprawcom. Prowadzą szkolenia, edukują, oferują pomoc psychologiczną, współtworzyli obowiązującą Ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie poprzez udział w pracach komisji Sejmu RP⁵⁷.

- Fundacja „Pomoc Kobietom i Dzieciom” rozpoczęła działalność w 2001 roku. „Głównym celem działalności Fundacji jest pomoc ofiarom przemocy domowej, od chwili zgłoszenia zawiadomienia o znęcaniu się nad nią, aż do końcowego etapu pomocy, czyli eksmisję sprawcy przemocy ze wspólnego mieszkania”. Fundacja wyróżnia się tym, że jako jedyna w Polsce pomaga ofiarom sprawców zatrudnionych w służbach mundurowych⁵⁸.

- Feminoteka założona w 2005 roku, od 2009 roku stała się Organizacją Użytku Publicznego. Specjalizują się w pomocy kobietom dotkniętym przemocą seksualną. Oferują bezpłatną pomoc prawną i psychologiczną, opłacają leki i terapie ofiarom gwałtu. Walczą o zmianę definicji gwałtu w polskim prawie oraz o zwiększenie kar za przestępstwa na tle seksualnym⁵⁹.

- Fundacja na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy Feniks została założona przez osoby zajmujące się problemem przemocy na co dzień, ich celem jest przeciwdziałanie przemocy ze szczególnym uwzględnieniem profilaktyki agresji w rodzinie oraz promowanie idei wychowania dzieci przez obojga rodziców bez stosowania kar cielesnych. Wśród ich zadań można wymienić między innymi podnoszenie kwalifikacji osób zajmujących się przeciwdziałaniu przemocy zawodowo⁶⁰.

- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę skupia się na pomaganiu dzieciom pokrzywdzonym przez przestępstwa, głównie różnymi formami przemocy i wykorzystywaniem seksualnym. Działają by małoletni i ich opiekunowie mogli otrzymać potrzebną specjalistyczną pomoc pod jednym dachem. Promują dobre rodzicielstwo i edukację rodziców, oferują warsztaty i spotkania edukacyjne oraz badają zjawisko przemocy w Polsce⁶¹.

⁵⁷ Dane za stroną internetową: <https://www.niebieskalinia.org/home>, [dostęp: 16.11.2023].

⁵⁸ Dane za stroną internetową: <https://www.przemochild.pl/o-nas>, [dostęp: 16.11.2023].

⁵⁹ Dane za stroną internetową: <https://feminoteka.pl/o-fundacji/>, [dostęp: 16.11.2023].

⁶⁰ Dane za stroną internetową: <https://fundacjafeniks.pl/o-nas-cala/>, [dostęp: 16.11.2023].

⁶¹ Dane za stroną internetową: <https://fdds.pl/co-robimy.html>, [dostęp: 16.11.2023].

- Fundacja UNA posiada w swojej ofercie nieodpłatny program „Spokój”, który skierowany jest do osób borykających się z przemocą w rodzinie. Siedziba fundacji mieści się w Warszawie, ale korzystać z programu mogą ludzie z całej Polski. Fundacja edukuje poprzez szkolenia, warsztaty osoby pokrzywdzone, jak i sprawców przemocy. Program skierowany jest głównie do ludzi stosujących przemoc, którzy zmagają się z następstwami używania agresji, nie radzą sobie, nie potrafią realizować swoich potrzeb bez zadawania bólu innym. Autorski program fundacji powstał w wyniku 12 letnich doświadczeń i współpracy ze specjalistami. Finansowany jest z środków własnych fundacji⁶².

Wielu poszkodowanych oprócz fundacji szuka pomocy również w instytucjach religijnych. Z racji tego, że człowiek, jak naucza Kościół jest istotą duchowo cielesną, leczenie w nim obejmuje sferę fizyczną, psychiczną jak i duchową. Wspieranie rodzin przez duszpasterzy polega na tym, że ludzie nie tylko poszukują u nich pomocy w sprawach życia duchowego, ale też w konkretnych sytuacjach życiowych. Mocnym argumentem do szczerzej rozmowy jest świadomość osób pokrzywdzonych o dyskrecji i zobowiązaniu do zachowania tajemnicy przez duszpasterza, a to wstyd jest jedną z częstych przyczyn ukrywania swoich problemów. Wstyd wynika z lęku przed tym, jak odniosą się do tego inni ludzie. Jak zareagują na wiadomość o tym, że istnieje problem przemocy w rodzinie, którą postrzegali jako dobrze funkcjonującą i troskliwą. Taka ocena jest bardzo ważna, izoluje często wewnętrznie i uniemożliwia nagłaśnianie problemu czy szukanie pomocy na zewnątrz. Wiedza duchownych oparta jest nie tylko na literaturze, chociaż są tacy, którzy posiadają wykształcenie psychologiczne, prawnicze, czy terapeutów uzależnień, ale również z doświadczenia pomocy w rozstrzygnięciu faktycznych trudności. Proponowane możliwości wyjścia z sytuacji konfliktowej stanowią syntezę doświadczeń innych ludzi. W kościołach tworzą się ugrupowania wiernych, którzy podczas wspólnej modlitwy, rekolekcji, pielgrzymek wspierają siebie wzajemnie, a głęboka wiara pozwala niektórym osobom zerwać z nałogiem, poprawić swoje dotychczasowe życie.

Pracownik socjalny dokonuje rozpoznania i określa zależności znalezienia się rodziny w trudnej sytuacji. Szuka przyczyn i określa skutki. Tworzy długofalowy plan pomocy dla rodziny, który ma uczyć właściwego postępowania, pedagogizacji rodziców, zaradności życiowej. Głównym celem pracy pracownika socjalnego jest „stworzenie warunków sprzyjających uzyskaniu zdolności do funkcjonowania w środowisku rodzinnym wolnym od przemocy w rodzinie, w tym pełnienia funkcji rodzinnych, społecznych i zawodowych”⁶³.

⁶²Dane za stroną internetową: <https://fundacjauna.pl/spokoj/>, [dostęp:16.11.2023].

⁶³K.Kadela, J.Kowalczyk, *Standardy Pracy Socjalnej, Rekomendacje metodyczne i organizacyjne, Wspólnota Robocza Związków i Organizacji Socjalnych Wrzos*, Warszawa 2014, s.63.

Kurator sądowy pracujący z rodziną z problemem przemocy „realizuje określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu (art. 1, Dziennik Ustaw z 2001 r. Nr 98, poz. 1071)”⁶⁴.

Systematyczny nadzór kuratora ma na celu nakłonić skazanego przebywającego w warunkach wolnościowych do właściwego wykonywania obowiązków, motywowania go do podjęcia terapii lub leczenia. Kurator pełni rolę wychowawczą i monitorującą. Podobnie jak pracownik socjalny boryka się z nieufnością ze strony ofiar przemocy w rodzinie. Poszkodowanym trudno pomóc, gdyż w obawie o swoje zdrowie i życie nie podejmują współpracy. Osoba krzywdzona nie chce przyznać się przed kuratorem do swoich doświadczeń, bagatelizuje problem, często chroni sprawcę, zaciera lub ukrywa ślady przemocy. Dlatego istotne jest, aby ludzie pełniący funkcje kuratorów, czy pracowników socjalnych byli empatyczni, potrafili wzbudzić poczucie bezpieczeństwa, zbudować atmosferę zaufania. Kurator oprócz pracy ze wskazaną przez sąd rodziną, jednocześnie musi podjąć współpracę z sąsiedztwem, bliskimi tej rodziny, jednostkami pomocowymi. Jest zobligowany do podjęcia działań i zawiadomienia policji lub prokuratury w momencie podejrzenia o popełnieniu przestępstwa z użyciem przemocy wobec rodziny, porzuceniu lub zostawieniu dziecka bez opieki. Aby praca kuratora była owocna powinien on dobrze przeanalizować wszystkie dokumenty dotyczące swoich podopiecznych. Ma w tym zakresie dostęp do wywiadów środowiskowych, opinii ze szkół, poradni psychologiczno-pedagogicznych, opinii biegłych, notatek policyjnych. „Sprawy o znęcanie się nad rodziną wymagają większego zaangażowania kuratora. W sytuacji, gdy sprawca przemocy zamieszkuje wspólnie z pokrzywdzonymi, sprawa dozorowa klasyfikowana jest do najwyższej, podwyższonej grupy ryzyka C (art.169b § 3 pkt 6, Dziennika Ustaw. z 1997 r. Nr 90, poz.557). (...) Zgodnie z kodeksowymi uregulowaniami w stosunku do skazanego zakwalifikowanego do grupy podwyższonego ryzyka (C) obowiązkiem kuratora sądowego jest utrzymywanie ścisłej współpracy z policją, przeprowadzanie systematycznych wywiadów środowiskowych, w tym rozmów ze skazanym w miejscu jego zamieszkania lub pobytu. Ponadto systematyczne wzywianie skazanego do stawiennictwa w siedzibie zespołu kuratorskiej służby sądowej w celu udzielania wyjaśnień co do przebiegu dozoru i wykonania nałożonych obowiązków oraz żądanie od skazanego kontaktu telefonicznego co najmniej dwa razy w miesiącu”⁶⁵.

Kurator w swoim zakresie ma też obowiązek przeprowadzenia badań na obecność w organizmie alkoholu, narkotyków, substancji psychotropowych przy użyciu technik niewymagających badań laboratoryjnych. Kurator pracując z człowiekiem

⁶⁴A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i Prawne*, Warszawa 2017 s.135.

⁶⁵Tamże, s.139.

skazanym nie może okazywać współczucia, czy usprawiedliwienia sprawcy i w razie konieczności powinien niezwłocznie wnioskować do sądu o nałożenie na sprawcę agresji obowiązku opuszczenia lokalu lub przyspieszonego trybu postępowania. Kompetentny kurator powinien mieć dużą świadomość odpowiedzialności za ludzkie losy.

Wsparcie udzielane uczniom doświadczającym przemocy domowej ze strony nauczycieli, pedagogów i dyrektora szkoły ma niewątpliwie ogromne znaczenie dla pokrzywdzonego dziecka. Szczególnie, że cierpienie przychodzi z domu rodzinnego, który ze swej natury powinien wiązać się z poczuciem bezpieczeństwa, ciepła i miłości. Skutki takiej przemocy odciskają piętno na całe życie, są obszerne i destruktywne. Według Grażyny Poraj „strategie redukcji i minimalizacji skutków przemocy należy rozpatrywać na trzech poziomach: społecznym, rodzinnym i indywidualnym. Ten ostatni w sposób szczególny dotyczy zabiegów podejmowanych przez szkołę i wiąże się z terapią psychologiczną ucznia, która ma na celu podbudowanie psychicznej niezależności oraz zdolność radzenia sobie w codziennych sytuacjach”⁶⁶.

Nauczyciel jako pierwszy może zauważyć u dziecka symptomy dysharmonijnego rozwoju procesów fizycznych i psychicznych. Posiadając wiedzę z zakresu pedagogiki i psychologii jest w stanie nawiązać z uczniem bliską relację opartą na zaufaniu i dającą poczucie bezpieczeństwa. Poza rozmowami z dzieckiem wychowawca ma możliwość spotkań z rodzicem bądź opiekunem prawnym. Podczas częstych kontaktów telefonicznych lub indywidualnych daje rodzinie do zrozumienia, że troszczy się o ich dziecko i uruchomi wszelkie procedury w chwili, gdy jego bezpieczeństwo zostanie naruszone. Ważne są chęci i kompetencje nauczyciela, ponieważ to on bardzo często wystawia opinię na prośbę sądu lub kuratora i to od jego zaangażowania i spostrzegawczości zależy, czy w opinii znajdują się ważne informacje tj. ślady pobicia na ciele dziecka, siniaki, zadrapania, opuchnięcia. Czy dziecko ma przygotowane posiłki do szkoły, wykupiony obiad, ile czasu spędza w placówce i czy jest na czas odbierane. Ważne, by zauważał, czy dziecko jest czysto i stosownie do pogody ubrane, ma przygotowane przybory szkolne. Długa i częsta absencja dziecka w szkole również powinna wzbudzić podejrzenia u troskliwego nauczyciela. Wychowawca w placówce szkolnej może zwrócić się o pomoc do pedagoga szkolnego, psychologa, pielęgniarki i dyrekcji, tym samym przedstawić problem i nawiązać współpracę ucznia ze specjalistami. Narzędziami jakimi dysponuje placówka oświatowa są ustawy prawne i procedury szkolne. „W ustawie z 7 września 1991 r. o systemie oświaty z późniejszymi zmianami (Dziennik Ustaw z 2016 r., poz. 1943, 1954, 1985 i 2169 oraz 2017 r. poz. 60) System oświaty zapewnia w szczególności: wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli

⁶⁶ G. Poraj, *Agresja i przemoc w rodzinie*, Warszawa 2014, s. 504.

rodziny, a w pkt 12) opiekę uczniom pozostającym w trudnej sytuacji materialnej i życiowej”⁶⁷.

Prawo oświatowe doprecyzowuje w pkt. 21, że system oświaty polskiej zapewnia „upowszechnienie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń”⁶⁸.

Wprowadzenie tego zapisu świadczy o uwrażliwieniu uczniów na istniejące zagrożenia. Zapis sugeruje, że właściwy rozwój dziecka powinien odbywać się w warunkach pełnego bezpieczeństwa. Podstawa programowa proponuje tematykę zajęć z zakresu praw dziecka, czy informowaniu o złym dotyku.

Według art. 20 Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r. jeżeli dziecko ze względu na swoje bezpieczeństwo nie może pozostać w środowisku rodzinnym, ma prawo do wyjątkowej ochrony i pomocy ze strony państwa, które ma obowiązek zagwarantować takiemu dziecku opiekę zastępczą. Aby zapewnić dzieciom bezpieczne warunki rozwoju kodeks rodzinny i opiekuńczy wyodrębnia następujące instytucje pieczy zastępczej nad małoletnimi: ośrodki sprawujące częściową opiekę, rodziny zastępcze, placówki opiekuńczo wychowawcze. Piecza zastępcza nad dzieckiem umożliwia w przychylniej ku temu sytuacji powrót dziecka do jego rodziny naturalnej⁶⁹.

Jedną z form pomocy rodzinom dotkniętym przemocą jest mediacja. Podczas mediacji poszukuje się konstruktywnych metod rozwiązywania konfliktów. Agnieszka Lewicka-Zelent zastosowała mediację jako metodę profilaktyczną, gdyż przeprowadziła lekcje z młodzieżą szkolną na temat sposobów rozwiązywania konfliktów bez użycia agresji biernej lub czynnej, uczyła zachowań asertywnych oraz empatii wobec innych, godnego i odpowiedzialnego zachowania. Okazało się, że program miał szerszy odbiór, ponieważ nabyte umiejętności zostały przekazane do domów rodzinnych. Młodzież szukała porozumienia poprzez współpracę, uczyła swoje rodzeństwo oraz rodziców pokojowo rozwiązywać sporne sytuacje. Można zatem uznać, iż mediacja jest sposobem na zapobieganie przemocy.

Osoba pełniąca funkcję mediatora powinna mieć obszerną wiedzę z wielu dziedzin, by najkorzystniej pomóc swoim klientom w rozwiązywaniu ich problemów. Pracownik dokonuje wstępnej diagnozy i określa najwłaściwszą metodę postępowania, może też skierować skonfliktowanych do innych specjalistów lub zalecić zasięgnięcie porad prawnych, medycznych, terapeutycznych itd. Mediator może przeprowadzić mediację rodzinną, karną, zawiadomić o przestępstwie lub uczestniczyć w pracach grupy roboczej „Niebieskie Karty”, zawiadomić pracowników socjalnych o trudnej sytuacji rodziny.

⁶⁷A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017 s.52.

⁶⁸Tamże, s.52.

⁶⁹J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo Rodzinne*, Warszawa, 2006, s.69-70.

Strony konfliktu rodzinnego podczas poszukiwania rozwiązań wzmacniają swoje poczucie odpowiedzialności za własne decyzje. Jednak nie każdy konflikt powinien być rozwiązywany na drodze mediacji. Nie każdy chce prowadzić dialog z osobą przez którą uważa, że jest skrzywdzona. Przeciwwskazaniem jest również mediacja z osobą stosującą przemoc, ponieważ w dalszym ciągu może manipulować ofiarą. W mediacji ważna jest równowaga sił między stronami, niestety często podczas mediacji rodzinnych strony wzajemnie oskarżają się o przemoc, bądź ją ukrywają, wówczas osoba słabsza może przyjąć dla siebie niekorzystne warunki. Osoba krzywdzona, pełna lęku nie jest w stanie sama określić własne potrzeby i interesy. Dlatego kompetentny mediator powinien sam określić na ile poziom bezpieczeństwa gwarantuje satysfakcjonujące rozwiązanie dla obu stron, lub zaproponować inne formy wsparcia niż mediacja.

Peter T. Coleman proponuje podział na etapy w przypadku udzielania wsparcia rodzinom dotkniętym przemocą:

I etap to praca nad sytuacją terażniejszą (zatrzymanie przemocy, ograniczenie cierpienia osoby dotkniętej przemocą, rozdzieleniu strona). Następnie badanie konfliktu w celu ustalenia przyczyn i prognozy. Przygotowanie do gotowości, pracy nad sobą osób będących w konflikcie, konstruktywna konfrontacja mająca na celu przemodelowanie stosunków między stronami, Warsztaty rozstrzygania problemów.

II etap praca nad przyszłością. Zastanowienie się nad własną rolą w procesie eskalacji konfliktu. Rozmowa ca w stronę budowania pozytywnych relacji. Przebaczenie i pojednanie.

III etap praca nad przyszłością. Odnowa wzajemnych stosunków, tworzenie docelowego wizerunku społecznego utrwalającego konstruktywne rozwiązywanie sporów⁷⁰.

W związku z różnorodnością powiązań jakie zachodzą w rodzinie (członkostwa, miłości, gospodarki) prawa rodzinne są wielorakie i stanowią trzy pierwszorzędne grupy.

- Prawa stanu cywilnego
- Rodzinne prawa niemajątkowe (małżeńskie, rodzicielskie, opiekuńcze)
- Rodzinne prawa majątkowe

Prawa stanu cywilnego „są to zatem prawa do tego, aby w świetle prawa być uznawanym za dziecko określonych osób albo za rodzica określonego dziecka lub także z małżonka określonej osoby”

Rodzinne prawa niemajątkowe „to prawa podmiotowe będące elementem treści stosunku małżeństwa, władzy rodzicielskiej i opieki nad małoletnim. Zasadą jest równość praw i obowiązków małżonków w zakresie wspólnego pożycia (w sferze

⁷⁰A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa, 2017 s.176-179.

niemajątkowej – utrzymywanie wspólnoty duchowej i fizycznej), udzielania sobie wzajemnie pomocy, dochowywania wierności, współdecydowania o istotnych sprawach rodziny”.

Majątkowe prawa rodzinne, do tej kategorii praw rodzinnych należą w szczególności prawa wynikające ze stosunku małżeńskiej wspólnoty majątkowej, prawa skorelowane ze stanowiącym elementem treści stosunku małżeństwa obowiązkiem współdziałania dla dobra rodziny, uzasadnione solidaryzmem rodzinnym prawo członków tzw. małej rodziny do partycypacji w czystym dochodzie z majątku dziecka w celu zaspokojenia uzasadnionych potrzeb, roszczenia o świadczenia alimentacyjne, roszczenie dziecka względem rodziców o to, aby podjęli osobiste starania o jego utrzymanie i wychowanie”.

W większym znaczeniu ochroną praw rodzinnych zajmują się wszystkie te placówki, które w jakimś kierunku wspomagają i umacniają prawnorodzinne losy jednostki.

Ochrona ta wykracza poza granice państwa i ujęta jest w prawach międzynarodowych oraz w przepisach ustawy zasadniczej tzw. ochrona konstytucyjna⁷¹.

W Polsce jak już wspomniano we wstępie normy Konstytucji stanowią najwyższą moc prawną i poruszają min. takie kwestie jak: ochrona macierzyństwa i rodzicielstwa, ochrona praw dziecka i jego wychowanie, ochronę życia prywatnego i rodzinnego, dobro rodziny w polityce państwa, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, formułują różnego typu nakazy np. nakaz wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka, wprowadza instytucje np. Rzecznika Praw Dziecka.

Konstytucja dba o dobro dzieci dając rodzicom prawa do wychowania ich wg własnych przekonań, jednak podczas wychowywania rodzice powinni brać pod uwagę stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania, jak również przekonania dziecka (art. 53 ust. 3). Nakaz posłuszeństwa względem rodziców, adresowany do dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską (art. 95§ 2 Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy.), winien być objaśniony i wykonywany z uwzględnieniem konstytucyjnych nakazów⁷².

„Przepis art. 72 ust. 1 Konstytucji stanowi, iż Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka i każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych (art.

⁷¹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo Rodzinne*, Warszawa, 2006, s.42-45.

⁷² Tamże, s.48.

72 ust. 2 Konstytucji). Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane (art. 65 ust. 3 Konstytucji)⁷³.

W kodeksie karnym nadzór nad stosunkami rodzinnymi i opiekuńczymi stanowi przepis rozdziału XXVI po tytule: „Przestępstwo przeciwko rodzinie i opiece” (art. 206-211 Kodeksu Karnego). czyny, które zostały uznane za przestępstwa to: bigamia, fizyczne lub moralne znęcanie się nad osobą najbliższą, rozpijanie małoletniego, uchylanie się od obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej, porzucenie małoletniego poniżej lat 15, osoby nieporadnej ze względu na stan psychiczny lub fizyczny, uprowadzenie lub zatrzymanie małoletniego poniżej lat 15 lub nieporadnej ze względów psychicznych, fizycznych wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru.

W dniu 6 stycznia 2000 r. została uchwalona ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka (Dziennik Ustaw nr 6, poz. 69). Rzecznik ma obowiązek strzec praw dziecka zgodnie z zapisami Konstytucji. Dzieckiem jest każda istota od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności (art. 1). Rzecznik zapewnia ochronę prawidłowego i harmonijnego rozwoju, poszanowanie godności i podmiotowości małoletniego oraz ochronę przed przemocą, zaniedbaniem, czy złym traktowaniem. Szczególną opieką ma otoczyć dzieci niepełnosprawne (art. 3). Rzecznik jest niezależny od innych instytucji i odpowiada jedynie przed Sejmem (art. 7). Ma prawo żądać wyjaśnień, wglądu do dokumentacji od właściwych organów. Może wnioskować o podjęcie odpowiednich działań do wskazanych instytucji. Nakazać wydania lub zmiany innych aktów prawnych (art. 11).

Ochrona praw rodzinnych wykonywana przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Ustawa z dnia 17 lipca 1987 r. (Dziennik Ustaw. z 2001 r., nr 14, poz. 147). Rzecznik broni praw i wolności obywateli, zawartych w konstytucji i innych aktach prawnych. Ze szczególnym uwzględnieniem angażuje się w sprawy rodziny i ochrony praw dziecka, współpracuje z Rzecznikiem Praw Dziecka. Rzecznik ma prawo żądać wszczęcia postępowania karnego, może brać w nim udział, określa ogólne przepisy o udziale prokuratora w sprawach jak i przepisy szczegółowe. Może występować do Trybunału Konstytucyjnego lub zwracać się do danych placówek o podjęcie inicjatywy ustawodawczej.

Ochrona praw rodzinnych wykonywana przez prokuratoradotczy głównie trzech kierunków: strzeżenie praworządności, dozоровanie ścigania przestępstw, udział w sprawach rodzinnych o charakterze cywilnym. Prokurator może wszcząć postępowanie w każdej sprawie, bądź wziąć udział w toczącym się postępowaniu.

W sprawach dotyczących rodziny, gdzie istotne są prawa dotyczące władzy rodzicielskiej i opieki sądy nie tylko rozstrzygają spory ale bardzo często występują w roli mediatora. Na przykład kiedy podczas sprawowania funkcji rodzicielskich występują nieprawidłowości i w interesie wszystkich stron jest usunięcie tych

⁷³ Tamże, s. 48-49.

nieprawidłowości wówczas ustawa przewiduje tryb postępowania nieprocesowego, a postępowanie podlega regułom specjalnym przed tzw. sądem opiekuńczym (art. 568-605 Kodeksu Prawa Cywilnego). Sąd opiekuńczy działa w ramach wydziału sądu rejonowego. Funkcja takiego sądu jest inna niż sądu orzekającego w innych sprawach, ponieważ obok czynności orzeczniczych ważna jest rola mediacyjna, profilaktyczno-wychowawcza, resocjalizacyjna itp. Charakterystycznymi dowodami dla tego typu postępowań są: wywiady środowiskowe, dowody biegłych o specjalnościach z psychiatrii, psychologii, pedagogiki. Postępowanie jest mniej sformalizowane, gdyż liczy się szybkość postępowania, zaś rola sądu musi być zdecydowanie aktywniejsza aniżeli w innych postępowaniach (por. art. 569 §2 Kodeksu Prawa Cywilnego)⁷⁴.

Początkiem Sądów Rodziny w Polsce były wydziały karne dla nieletnich. Ponieważ w odniesieniu do osób nieletnich granica między sprawą karną a opiekuńczą jest bardzo cienka często dochodziło do stosowania środków mających na celu przeciwdziałanie np. dozór kuratora zamiast karania nieletniego. W związku z tym nastąpiło tworzenie w poszczególnych sądach wydziałów rodzinnych i nieletnich nazywanych potocznie sądami rodzinnymi. „Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dziennik Ustaw nr 98, poz. 1070 z póź. zm.), ustalając podział sądu rejonowego na wydziały, wymienia wydział rodzinny i nieletnich dla trzech kategorii spraw: z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, dotyczących demoralizacji i czynów karalnych nieletnich oraz leczenia osób uzależnionych od alkoholu i środków odurzających i psychotropowych”⁷⁵.

Podstawowym aktem prawnym w Polsce, zajmującym się regulacją kwestii przemocy w rodzinie jest ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku. Określa ona zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz sposób postępowania zarówno w stosunku do ofiar jak i sprawców. Zakłada, że osobie poszkodowanej należy się bezpłatna pomoc w zakresie:

- poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego;
- interwencji kryzysowej i wsparcia;
- ochrony przed dalszym krzywdzeniem, przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej;
- zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie;
- badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania zaświadczenia lekarskiego w tym przedmiocie;

⁷⁴ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo Rodzinne*, Warszawa 2006, s. 64-65.

⁷⁵ Tamże, s. 66-67.

- zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy w uzyskaniu mieszkania⁷⁶.

Określa ona również rolę Ministra właściwego do spraw zdrowia w zakresie ustalenia wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzajach uszkodzeń ciała spowodowanych przemocą fizyczną. Takie zaświadczenie ma obowiązek wystawić każdy lekarz i jest ono wystawiane bezpłatnie. W obowiązku lekarza jest zanotowanie wszystkich widocznych cech obrażeń takich jak np. rodzaj (czy jest to rana kłuta, cięta, tłuczona, szarpana itp.), kolor, wielkość czy głębokość rany. W przeciwieństwie do obdukcji lekarskiej, na którą zazwyczaj oczekuje się wiele dni po akcie agresji, zaświadczenie wystawiane jest natychmiast gdy ofiara się zgłosi. Opis świeżych, niezagojonych obrażeń często jest kluczowy w późniejszym postępowaniu⁷⁷.

Ustawa ustala również zadania dla gmin, powiatów, samorządów wojewódzkich, wojewodów, zasady współdziałania organów administracji rządowej i samorządowej z kościołami i związkami wyznaniowymi. W ramach zadań gminy wyróżnia się powołanie zespołu interdyscyplinarnego, w którego skład wchodzi „przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, Policji, oświaty, ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych”⁷⁸, oraz mogą do niej należeć przedstawiciele Żandarmerii Wojskowej, kuratorzy sądowi, prokuratorzy. Komisja ta ma w obowiązku zwoływanie spotkań co najmniej raz na trzy miesiące. W celu rozwiązywania przypadków indywidualnych komisja interdyscyplinarna zwołuje grupy robocze. Działania grupy interdyscyplinarnej i roboczej uzupełniają się:

Procedura *Niebieskie Karty* oraz wzory formularzy zastały określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”⁷⁹.

Zgodnie z art. 9d ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie ustawodawca wymienia pięć podmiotów, które mogą rozpocząć procedurę *Niebieskie Karty* :

- jednostki pomocy społecznej
- gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych
- policja
- placówki oświatowe
- placówki ochrony zdrowia

⁷⁶ Dz.U. 2005 Nr 180 poz. 1493.

⁷⁷ Dane za stroną internetową <https://szczecinek.sr.gov.pl/zaswiadczenie-lekarskie-o-przyczynach-i-rodzaju-uszkodzen-ciala-zwiazanych-z-uzyciem-przemocy-w-rodzinie,m,m2,3,96,217>, [dostęp: 16.11.2023].

⁷⁸ Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, op. cit.

⁷⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, (Dz.U. 2011 Nr 209 poz. 1245).

Do założenia Niebieskiej Karty nie jest wymagana zgoda ofiary przemocy w rodzinie, dzięki takiemu zapisowi można sprawniej i szybciej rozpocząć działania niosące pomoc i zapobiec tragedii. „Celem procedury Niebieskiej Karty jest zdiagnozowanie przemocy w rodzinie, jej skali oraz stopnia zagrożenia, a następnie podejmowanie działań zmierzających do jej przeciwdziałania i eliminowania (*Dziennik Ustaw 2011 Nr 209 poz. 1245*)”⁸⁰.

Dokument składa się z czterech formularzy A, B, C i D. Wszczęcie procedury rozpoczyna się z chwilą wypełnienia *Niebieska Karta – A* z udziałem osoby pokrzywdzonej, jeśli jest to niemożliwe rozpoczęcie następuje bez udziału tej osoby. W przypadku przypuszczenia stosowania przemocy w rodzinie wobec dziecka wszystkie zabiegi realizowane są w obecności rodzica, opiekuna prawnego lub faktycznego. Działania wobec dziecka powinny w miarę możliwości odbywać się z udziałem psychologa. Następnie osobie dotkniętej przemocą przekazuje się formularz *Niebieska Karta – B*, jeżeli jest dzieckiem, kartę otrzymuje rodzic, opiekun prawny, faktyczny lub osoba, która zgłosiła podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie. Do siedmiu dni od dnia wszczęcia procedury karta musi trafić do przewodniczącego zespołu interdyscyplinarnego, zaś przewodniczący nie później niż w ciągu trzech dni od dnia otrzymania, przekazuje członkom zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej. Na spotkaniu członkowie wraz z osobą pokrzywdzoną przemocą domową (jej obecność nie jest konieczna) badają sytuację rodziny i wypełniają formularz *Niebieska Karta – C*. Na spotkanie nie zaprasza się dziecka. Poza tym członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej wypełniają formularz *Niebieska Karta – D* w obecności osoby, którą podejrzewa się o stosowanie przemocy w rodzinie.

Ponadto w ramach procedury *Niebieskiej Karty* funkcjonariusz policji:

- udziela ofierze niezbędnej pomocy, w tym pierwszej pomocy,
- jeżeli sytuacja tego wymaga niezwłocznie organizuje dostęp do pomocy medycznej,
- podejmuje inne niezbędne czynności zapewniające ochronę życia, zdrowia i mienia osób, które mogą być ofiarami przemocy w rodzinie. Wobec osoby podejrzanej, że stosuje przemoc w rodzinie zastosowanie środków przymusu bezpośredniego i zatrzymania (na podstawie odrębnych przepisów),
- informuje o odpowiedzialności karnej osobę, wobec której istnieje podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie,
- w przypadkach nagłych przeprowadza czynności procesowe w niezbędnym zakresie, zabezpiecza ślady i dowody przestępstwa,

⁸⁰A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017 s.17.

- zapobiega działaniom zagrażającym bezpieczeństwu rodziny, w szczególności składa systematyczne wizyty zgodne z wytycznymi zespołu interdyscyplinarnego,

W ramach procedury członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej:

- udzielają pomocy osobie, co do której istnieje przypuszczenie, że jest ofiara przemocy w rodzinie,

- podejmują czynności wobec osoby, co do której istnieje domniemanie, że stosuje przemoc w rodzinie w celu zakończenia dopuszczania się takich zachowań,

- zapraszają osobę, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie i opracowują indywidualny plan pomocy z propozycją działań pomocowych,

- rozstrzygają o braku zasadności podejmowania działań.

Członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej przystępują do działań wobec osoby, która jest podejrzana o stosowanie przemocy w rodzinie:

- przekazują informacje o konsekwencjach popełnionych czynów,

- motywują do uczestnictwa w programach oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych,

- toczą rozmowy na temat nadużywania alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków,

- informują o koniecznych działaniach, w celu zaprzestania stosowania przemocy w rodzinie,

Zakończenie procedury ma miejsce tylko w sytuacji ustania przemocy w rodzinie i uzasadnionego domniemania o zaprzestaniu tego typu działań oraz realizacji indywidualnego planu pomocy⁸¹.

Zjawiskiem powszechnym szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach jest zbliżanie się pod względem kulturowym jak i gospodarczym wielu państw oraz tworzenie różnych organizacji. Obyczaje, wzorce kulturowe idą w jednym kierunku, głównie ujednolicenie instytucji prawnych, mających na celu humanizację życia ludzi, kontekstu prawnego rodziny, a w jego ramach sytuacji kobiet i dzieci.

Polska przyjęła szereg obszernych umów międzynarodowych, obejmujących sytuacje prawne małoletnich, małżeństw, macierzyństwa i roszczeń alimentacyjnych min.

„Konwencja dotycząca uregulowania opieki nad małoletnimi (Haga, 12 czerwca 1902; Dz.U. z 1929 r. nr, poz. 596), Konwencja o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich (Haga, 5 maja 1961; Dz.U. z 1995 r. nr 106, poz. 519), Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę (Haga, 25 października 1980; Dz.U. z 1995 r. nr 108, poz. 528), Konwencja o prawach

⁸¹Tamże, s.26-29.

dziecka (przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r.; Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526), Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzona w Hadze 29 maja 1993 r. (Dz.U. z 2000 r. nr 39, poz. 448), Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu 25 stycznia 1996 r. (Dz.U. z 2000 r. nr 107, poz.1128)⁸² ponadto Polska przystąpiła do wielu umów, które gwarantują wolność i poszanowanie praw obywateli oraz ochronę rodziny i dzieci tj. „Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. nr 61, poz. 284 z późn. zm.; zob. w szczególności art. 8, 12, 14)⁸³.

Umowy międzynarodowe zalicza się do gatunku źródeł powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej (art. 87 ust. 1 Konstytucji; zob. §2,II. 7). Aby zapewnić przestrzeganie deklaracji wynikających dla Stron z Konwencji i jej protokołów utworzony został Europejski Trybunał Praw Człowieka „Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. (EKPCz), chroni w szczególności prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego(art. 8), prawo do zawarcia małżeństwa (art. 12), zakazuje dyskryminacji⁸⁴.

Do Trybunału można wnieść skargę dopiero po wyczerpaniu dostępnych środków odwoławczych przewidzianych prawem danego państwa w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji. Państwa będące stronami Konwencji muszą przestrzegać ostatecznego wyroku Trybunału we wszystkich sprawach⁸⁵.

Na obyczaje panujące w Polsce odnośnie stosowania kar fizycznych wobec małoletnich w celach wychowawczych i wymuszających posłuszeństwo miała znaczenie ratyfikowana przez Polskę w dniu 30 kwietnia 1991 r. (Dziennik Ustaw. Nr 120, poz. 526) w art. 19 ust. 1 Konwencja o Prawach Dziecka. Zakładała, że państwo będzie podejmowało wszelkie kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom przed wszelką przemocą cielesną, psychiczną, zaniedbania lub wyzysku. Pod żadnym pozorem stosowanie kar fizycznych nie może być usprawiedliwione tradycją lub obyczajem. Nie ma znaczenia, że kara jest „umiarkowana” lub „racjonalna”, czy dotyczy korygowania zachowania dziecka. A. Łopatka uważał, że „z Konwencji wynika zakaz fizycznego karcenia małoletnich, niezależnie od tego, czy stosowana wobec nich kara jest nadmierna czy łagodna, czy ma cele wychowawcze, jak też niezależnie od tego, czy karę tę stosuje osoba obca wobec dziecka, czy mu najbliższa, w szczególności rodzic lub opiekun⁸⁶.

Również M. Łopatka podkreślała, że Konwencja o Prawach Dziecka zakazuje bicia dzieci co mieści się w regułach nietykalności cielesnej wynikającej z art. 19 Konwencji.

⁸²Tamże,s.46.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże, s.47.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶R.Krajewski, *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa, 2010, s.64

Agresja zawsze rodzi agresję i doprowadza do chęci wyładowania jej na słabszych, przy tym siła osoby dorosłej jak i kruchość dziecięcego ciała w łatwy sposób mogą doprowadzić do tragedii.

Niestety w 2002 r. po przeanalizowaniu raportu z Polski, Komitet był zaniepokojony faktem dalszego stosowania kar fizycznych zarówno w domach, jak i instytucjach typu szkoła. Zarekomendował więc, aby rząd przeprowadził społeczną kampanię na temat negatywnych skutków bicia dzieci, kategorycznego zakazu oraz promował pozytywne, niekrzywdzące formy wychowywania dzieci⁸⁷.

Jak wcześniej zauważono Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich kompetencji. Działania programu są podjęte w dziedzinach zdrowia, prewencji, prawa, pracy socjalnej i edukacji.

Celem Programu jest:

- 1) redukcja rozmiaru zjawiska przemocy w rodzinie;
- 2) zwiększenie sprawności ochrony ofiar przemocy w rodzinie i rozszerzenie dostępności pomocy;
- 3) zwiększenie skuteczności działań interwencyjnych i korekcyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie;

Program składa się z: działań uprzedzających " gdzie celem jest poszerzyć wiedzę na temat rozmiarów przemocy w rodzinie; działań interwencyjnych " polegających na stworzeniu organizacyjnych i kadrowych warunków do udzielania profesjonalnej pomocy ofiarom przemocy w rodzinie, oraz zapobieganie kontaktowaniu się sprawców przemocy w rodzinie z osobami pokrzywdzonymi; działań wspierających wraz ze strategiami terapeutycznymi " opierających się na wspieraniu ofiar przemocy w rodzinie w przezwyciężaniu sytuacji kryzysowej oraz w przerwaniu cyklu przemocy, a także zapobieganiu kolejnym atakom przemocy w rodzinie; działań korekcyjno-edukacyjnych " skierowanych do sprawców przemocy w rodzinie, gdzie głównym celem jest powstrzymanie sprawców i zakończenie przemocy w rodzinie⁸⁸.

Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich stosowania⁸⁹.

⁸⁷ Tamże, s.67.

⁸⁸<http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/53-krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-okresla-jakiej-pomocy-mozna-oczekiwac-od-sluzb-i-instytucji-zobowiazanych-do-pomagania-ofiarom-przemocy-w-rodzinie-i-jakie-sa-podstawy-prawne-ich-kom>, [dostęp: 16.11.2023].

⁸⁹ Tamże.

Napisanie powyższej pracy przybliżyło Autorce i pomogło zrozumieć rolę i funkcje wielu instytucji działających w Polsce, które mają w swoich zadaniach min. przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Od realizacji tych działań i stosunku osób do wykonywanych przez siebie zawodów zależy jak kształtuje się proces zapobiegania, udzielania pomocy i wsparcie ofiar przestępstw domowych. Zanim jednak zapoznałam się z instytucjami i panującymi przepisami prawa podjęłam próbę wyjaśnienia definicji rodziny. Co stanowi o tym, że daną grupę osób możemy nazwać rodziną i jakie są funkcje tej rodziny. Po przeanalizowaniu literatury, gdzie podjęto próby określenia co stanowi o tym, że jesteśmy rodziną doszłam do wniosku, że definicje mogą znacząco różnić się od siebie np. w rozumieniu ustawy o pomocy społecznej rodziną są osoby prowadzące wspólne gospodarstwo domowe natomiast w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego rodzina jest komórką, której powstanie jest sformalizowane i wynika z zawarcia związku małżeńskiego przez kobietę i mężczyznę. Istotnym faktem jest to, że rodzina to podstawowa komórka społeczna, od jej funkcjonowania w dużej mierze zależy funkcjonowanie całego państwa. Można określić, że od powstania rodziny wiele się zaczyna, buduje, tworzy, rozwija. Wzorowa rodzina to ta, która daje poczucie bezpieczeństwa, pozwala na rozwój wszystkim jej członkom, zapewnia byt ekonomiczny, daje poczucie więzi i jedności, przekazuje wartości życia w miłości, dbaniu o siebie nawzajem, trosce, zapewnia spokój psychiczny i duchowy. Niestety są rodziny borykające się z problemem uzależnienia od alkoholu lub środków odurzających, osoby po traumatycznych przeżyciach z dzieciństwa, nie mające właściwych wzorców zachowań przez co nie radzą sobie w opiece nad własnymi dziećmi, nie potrafią zapanować nad własnymi emocjami, rodziny z problemami finansowymi, mieszkaniowymi, wielodzietne z przypadku a nie z wyboru. Przyczyn i rodzajów przemocy w rodzinach jest wiele, często jest tak, że krzywdzone i bite dziecko w swoim dorosłym życiu również jest sprawcą przestępstwa. Ważne aby proces toczącej się krzywdy danej rodziny został jak najszybciej przerwany, aby tak się stało potrzeba dużej empatii ze strony całego społeczeństwa. Jako sąsiedzi mamy wpływ na to, by sprawca nie czuł się bezkarny. Nie możemy być głusi na ciągły pacz dzieci za ścianą, krzyki, odgłosy rzucanych przedmiotów. Reakcja osób postronnych jest bardzo ważna, często brakuje świadków, ludzie nie chcą się wtrącać w cudze sprawy, brać udziału w przesłuchaniach, zeznawać w sądach.

Ważną rolę odgrywają media, które powinny prowadzić jak najwięcej kampanii informujących o zakazie bicia dzieci i mądrym podejściu do wychowania. Przekazywać informacje na temat istniejących punktów, do których można udać się po pomoc kiedy stajemy się ofiara przemocy domowej. Media powinny promować pozytywne wartości a ograniczyć te promujące agresję szczególnie w bajkach i filmach dla najmłodszych. Ważną rolę odgrywają placówki opiekujące się i kształtujące najmłodszych. Nauczyciel, wychowawca grupy przedszkolnej, opiekun w żłobku powinien w sposób szczególny

zwracać uwagę na zachowanie swoich podopiecznych, jak również na urazy widoczne na jego ciele. Powinien działać w sposób zdecydowany, współpracować z instytucjami tj. pedagog, psycholog, policja, pielęgniarka, lekarz. Bardzo często jest pierwszą osobą obcą, z którym dziecko ma kontakt na co dzień i która może przerwać bolesne doświadczenia w jego życiu. Jest wiele zawodów skierowanych do działania przeciw przemocy w rodzinie min. kurator, pracownik pomocy społecznej, policjant, mediator, terapeuta, prokurator, sędzia i inni. Od sumiennej pracy tych ludzi zależy zdrowie i życie innych. Niestety przez opieszałość niektórych osób dowiadujemy się po fakcie, że ktoś nie dopełnił swoich obowiązków, nie współpracował jak należy, nie informował, nie sprawdzał. Był w pracy, ale jej rzetelnie nie wykonywał. Zdarzają się osoby nie mające odpowiednich kompetencji lub predyspozycji.

Poszczególne instytucje mają narzędzia w postaci ustaw i aktów prawnych, które powinny skutecznie wprowadzać w czyn. Jak w każdej dziedzinie na pewno i w tej brakuje dostatecznej ilości środków finansowych na realizację programów, narzędzi w postaci odpowiednich pomieszczeń i dostatecznej ilości wykwalifikowanych pracowników. Zdarza się też i tak, że same ofiary nie chcą dać sobie pomóc, brakuje współpracy z ich strony, ukrywają lub usprawiedliwiają negatywne zachowanie członka rodziny.

W procesie walki z przemocą w rodzinie istotne są działania instytucji pozarządowych tj. wszelkie organizacje, fundacje, stowarzyszenia, wspólnoty. Wspierają one w swych działaniach sektor państwowy, są bliżej ludzi, mają szeroki wachlarz programów, pracownicy charytatywni wykonują swoją pracę z poświęceniem i pasją. Niejednokrotnie terapeuci sami przeszli trudną drogę np. uzależnienie od alkoholu i w sposób szczególny potrafią zrozumieć postępowanie pacjenta. Również w sytuacji, kiedy o pomoc prosi osoba, co do której dokonano przemocy na tle seksualnym będzie bardziej zrozumiana przez kogoś, kto miał podobne doświadczenia.

Analizując ustawę o przeciwdziałaniu przemocy zauważono, że wiele zadań jest realizowanych przez gminy. Mają one za zadanie powoływać zespoły interdyscyplinarne i tworzyć grupy robocze. Uważam, że jest to dobry kierunek, ponieważ gminy najlepiej znają swoich mieszkańców, są w stanie najszybciej zdiagnozować problem, podejmować działania w środowisku lokalnym, opracować wspólny program z rodziną dotkniętą przemocą i monitorować jej postępy. Również procedura „Niebieskie Karty” ma swoje pozytywne aspekty min. takie, że każdy czyn sprawcy (który z reguły czuje się bezkarny) jest odnotowany. Samo upomnienie, pojawienie się policji i wyjście nie jest dla sprawcy tak istotne, jak fakt zapisania każdej kolejnej sytuacji w formularzu. Wówczas sprawca widzi, że czyn jest traktowany jako przestępstwo, za które grożą prawne konsekwencje, a jako dokument może stanowić ważny dowód w sądzie. Ofiara może poczuć się dostrzeżona przez funkcjonariuszy, zaufać, że nie pozostaje sama w trudnej dla siebie sytuacji, poczuć się bezpiecznie.

Procedura „Niebieskie Karty” pozwoliła na oddzielne gromadzenie danych dotyczących spraw związanych tylko z rodzinami. Przed wprowadzeniem formularza wszystkie interwencje tj. kłótnie sąsiadów, hałaśliwa impreza i awantury w domu stanowiły te same dane.

W walce z agresją w rodzinie możemy wykorzystać przepisy prawa międzynarodowego. Nasze standardy w walce z przestępczością domową stają się ujednolicone z tymi panującymi w pozostałych krajach UE. W niektórych latach proponowane były programy np. Daphne (program na rzecz zapobiegania i zwalczania przemocy wobec dzieci, młodzieży i kobiet oraz na rzecz ochrony ofiar i grup ryzyka). Programy te niosły za sobą środki finansowe, które były wykorzystywane przez Policję w Polsce.

Reasumując najważniejszym, być może i jedynym rozwiązaniem na panującą w dalszym ciągu przemoc wobec dzieci, kobiet i mężczyzn doznawaną od najbliższych członków rodziny jest wspólne działanie wszelkich służb i instytucji, łączenie kompetencji i umiejętności oraz współpraca i przekaz informacji pomiędzy osobami pomagającymi. Zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej są realizowane przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Osobom doznającym przemocy domowej zapewnia się w ramach schronienia w ośrodku, co najmniej podstawowe usługi w zakresie interwencyjnym, terapeutyczno-wspomagającym oraz potrzeb bytowych, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa tym osobom, a także udzielenie pomocy i wsparcia zgodnie z ich potrzebami dostosowanymi do sytuacji życiowej.

Pomoc i wsparcie są świadczone przez specjalistów w dziedzinie przeciwdziałania przemocy domowej dających gwarancję wysokiej jakości usług, zatrudnionych w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla osób doznających przemocy domowej, w tym przez psychologów, pedagogów, pracowników socjalnych, prawników i terapeutów.

Wobec osób stosujących przemoc domową stosuje się przewidziane w ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami doznającymi przemocy domowej oraz programy korekcyjno-edukacyjne dla osób stosujących przemoc domową, a także programy psychologiczno-terapeutyczne dla osób stosujących przemoc domową.

BIBLIOGRAFIA

1. Kanios A., Przeciwdziałanie przemocy- ujęcie interdyscyplinarne, Lublin 2008.
3. Kłós A., Interwencja w sytuacjach kryzysowych „Praca socjalna” 2008.
4. Lewicka-Zelent A., Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne, Warszawa 2017.

5. Moore Ch., *Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa, 2009.
7. Poraj G., *Agresja i przemoc w rodzinie*, Warszawa 2014.
8. Pospizyl I., *Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2*, Warszawa 2008.
9. Widera-Wysoczyńska A., *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Warszawa 2010.

AKTY PRAWNE

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.
2. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku.

УДК 343.3

ПОРУШЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАГУБЛЕНЕ ТА ОБПАЛЕНЕ ДИТИНСТВО

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, завідувач
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральнуукраїнський
інститут розвитку людини

Ця стаття розглядає серйозну проблему порушення прав українських дітей, яка виникла внаслідок війни на території України. Автор розкриває наслідки війни для дітей, зокрема вбивство та каліцтво дітей, мілітаризація освіти на окупованих територіях, сексуальне насильство, викрадення дітей. Враховуючи важливість цієї проблематики, стаття викликає обурення та закликає до вжиття конкретних заходів для забезпечення безпеки та добробуту дітей під час війни.

Ключові слова: війна, дитинство, порушення прав, загублене дитинство, викрадення, сексуальне насильство, вбивство, каліцтво.

Постановка проблеми. Правова система України передбачає загальні права дітей, такі як право на життя, на охорону здоров'я та громадянство, а також особливі права для дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, позбавлені батьківського піклування, постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також правила та пільгові умови праці для неповнолітніх. Однак, починаючи з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року і до сьогоднішнього дня, внаслідок введення воєнного стану, права дітей обмежені українською владою. Після проголошення президентом російської федерації початку «спеціальної воєнної операції» з вигаданою метою «демільтаризації та денацифікації України», буквально за кілька хвилин ракетні удари по всій території України призвели до руйнування життя мільйонів українських дітей.

Головна проблема полягає у тому, що країна агресор в процесі війни систематично порушує практично всі права дітей. Незважаючи на те, що вона є державою-учасницею Женевських конвенцій, вона не дотримується цих міжнародних угод, а також не виконує норми міжнародного гуманітарного права та Конвенцію ООН про права дитини.

Дані порушення прав є міжнародними злочинами. Українська влада та населення України разом із міжнародною спільнотою вживають необхідні заходи для відновлення та захисту прав українських дітей, які стали «дітьми війни», і чие

дитинство назавжди залишиться у пам'яті як «зруйноване війною дитинство» [1]. З метою збереження історичної правди та запобігання подібним подіям у майбутньому, проаналізуємо інформацію з відкритих джерел про виразні порушення прав дітей, які відбулися з початку повномасштабної агресії, та спробуємо визначити вплив цих порушень на життя та права дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу дитини є об'єктом наукових досліджень як у загальній теорії права, так і в галузі конституційного права та кримінального. Різні аспекти цієї тематики розглядалися в працях багатьох вчених, а саме А.М. Колодія, Н. В. Лесько, А. А. Оржаховської, Н. М. Опольської, О. Ф. Скакун інші.

Так, наприклад, дослідження Д. Чижова присвячені окремим аспектам соціально-правового захисту прав дітей в контексті проведення Антитерористичної операції в Україні.

Наталья Опольська вивчала права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні, а Наталія Лесько досліджувала проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів.

Інна Яніцька проводила дослідження щодо встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, які були позбавлені батьківського піклування, особливо в умовах введення воєнного стану.

Проте, вивчення питань, пов'язаних із захистом прав дітей під час війни в Україні, продовжує актуалізувати існуючі порушення їх прав, оскільки діти є найбільш вразливою категорією громадян.

Мета статті – встановити порушення прав українських дітей з боку терористичного режиму російської федерації під час війни з Україною.

Виклад основного матеріалу. У тлумачному словнику визначається, що діти є «особливою групою населення, яка має встановлені законом вікові обмеження, а також власні, характерні потреби, інтереси та права» [13, с. 52].

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини (ст. 1) та Європейською Конвенцією про громадянство (п.С, ст.2), дитиною визнається «кожна людська істота до досягнення нею 18 років, якщо відповідний закон не встановлює повноліття раніше» [5]. Однак Конвенція «Про мінімальні норми соціального забезпечення 102» визначає дитину як особу, яка «...не закінчила шкільну освіту або не досягла 15 років, за умови, що це може бути встановлено» [7]. Іншими словами, визначення особи «дитиною» може змінюватися від 15 до 18 років в залежності від контексту цих документів.

У національному законодавстві України дитина – це поняття, що несе в собі важливий правовий та соціокультурний зміст. Дитинство – це той період життя, коли людина росте, розвивається і формує свою особистість. Ця стадія життя має

вирішальне значення для кожної особи, адже саме в дитинстві закладаються основи майбутнього розвитку та поведінки.

Закон України «Про охорону дитинства» визнає дитину як особливу групу населення і наділяє її певними правами та захистом. Українське законодавство визначає вікові межі для дитинства, зазначаючи, що дитина – це особа до досягнення 18-річного віку, за умови, що вона не набуває повноліття раніше згідно з встановленим законом. Це означає, що дитина має особливий статус в суспільстві і підлягає особливому захисту та підтримці з боку держави та громадянського суспільства.

Закон також визнає, що дитина може потрапити в надзвичайні ситуації, такі як воєнні дії чи збройні конфлікти. В цьому випадку, вона може зазнати фізичного, психологічного або сексуального насильства, втратити свою основну родину чи бути викраденою. Важливо, щоб суспільство та держава надавали підтримку і захист цим дітям, які потрапили в надзвичайні обставини.

Отже, держава має гарантувати всі права дітей. Загальна декларація прав дитини визначає, що кожна дитина має право на усі цілісні та недоторкані права. Даний закон передбачає, що всі діти, незалежно від їхнього расового, кольорового, гендерного, мовного, релігійного, політичного або іншого статусу, такого як національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи будь-які інші обставини, повинні користуватися цими правами. Діти мають отримувати особливий захист та можливості для свого фізичного, розумового, морального, духовного, соціального та фізичного розвитку в умовах свободи та гідності. При прийнятті законів і прийнятті рішень, спрямованих на захист і добробут дітей, основною метою повинно бути найкраще задоволення інтересів дитини [3]. Важливо підкреслити, що ці принципи відповідають Конституції України [8] та Закону України «Про охорону дитинства» [12].

Але сьогодні війна в Україні призвела до численних порушень прав дітей. Рада Безпеки ООН визнала, що діти в Україні зазнали насильства, включаючи фізичне, психологічне та сексуальне насильство, а також були втягнуті в конфлікт і використовувались у військових діях, навіть проти їхньої волі [2]. Це викликає серйозне хвилювання та обурення міжнародної спільноти.

Одним із головних порушень прав дітей в цьому контексті є фактична втрата дитинства. Багато дітей втратили можливість насолоджуватися безпечним та щасливим дитинством через військові дії та насильство.

Розглянемо кричущі порушення збройними силами росії прав українських дітей, зокрема це: вбивство та каліцтво дітей, мілітаризація освіти на окупованих територіях, сексуальне насильство, викрадення дітей.

Розглянемо їх детально.

1. Вбивство та каліцтво дітей. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, збройні сили та збройні групи мають приймати дії для захисту цивільних осіб, включаючи дітей, які є найбільш вразливими в умовах війни. Заборона насильства над цивільними особами, зокрема дітьми, таких як вбивство, тілесні пошкодження, жорстоке поводження та тортури, є загальноприйнятим принципом міжнародного права, що має застосовуватися у всіх ситуаціях збройних конфліктів.

За офіційними даними офісу генерального прокурора України, з початку повномасштабного вторгнення російських збройних сил, 1589 українських дітей стали жертвами насильства та травм [14]. Важливо підкреслити, що ці цифри можуть бути не остаточними, оскільки іде процес встановлення та підтвердження подібних випадків на місцях ведення бойових дій, в тимчасово окупованих та визволених територіях. Так, на кінець літа 2023 року, за інформацією ювенальних прокурорів, загинули 499 дітей, і понад 1090 отримали різні ступені тяжкості травм [14]. Все це свідчить про критичну ситуацію та невідкладну потребу в захисті та допомозі дітям, які стали жертвами війни та конфлікту.

На рис. 1 представлено діаграму показників серед областей, де найбільше постраждало дітей за час повномасштабного вторгнення держави-сусіда в Україну [10].

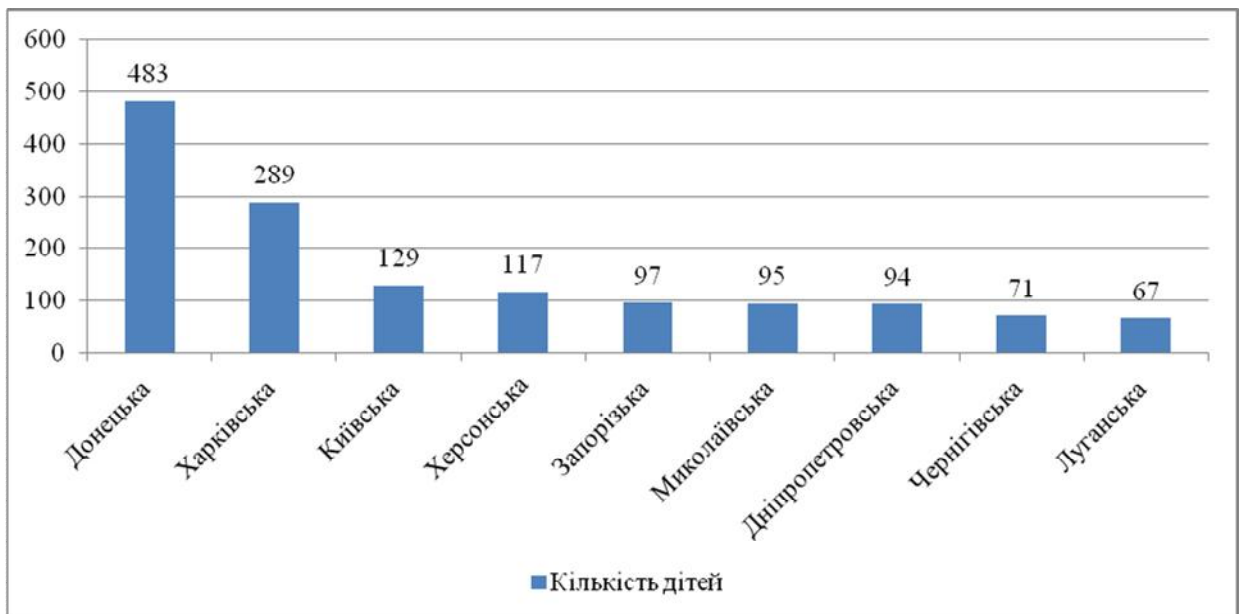

Рис. 1 – Кількість постраждалих дітей за час повномасштабного вторгнення росії в Україну (за областями)

Аналізуючи дані рис. 1, варто відмітити, що найбільше дітей постраждало в перший період війни (лютий-квітень 2022 р.), коли цивільне населення ще не

встигло евакуюватися з небезпечних зон, і російські військовики перешкоджали гуманітарним коридорам.

Серед документованих випадків порушень прав дітей, було багато подій, де виникала загроза життю та здоров'ю дітей під час спроби їхньої евакуації з Київщини, Маріуполя, Чернігівщини і т. д. Російські війська відкривали вогонь по автомобілям, які були позначені білими прапорами або мали спеціальні маркування на лобовому склі, що вказувало на перевезення дітей.

У всіх документованих випадках не спостерігалось жодних спроб дотримання принципу розрізнення і вживання всіх можливих заходів для запобігання загибелі цивільного населення. Наприклад, під час спроби евакуації з селища Макарів чоловік, жінка та дитина, які були членами однієї родини, були вбиті. Так, у березні 2022 р., автомобіль родини приєднався до цивільної автоколони з іншими автомобілями і вирушив на трасу Київ-Житомир. Родичка жертв закріпила на автомобілі білу тканину, що служила білим прапором, і прикріпила табличку «ДІТИ» на вікна автомобіля. У цьому автомобілі були четверо членів родини: 60-річний чоловік, 35-річна невістка та двоє онуків віком 11 і 6 років. Пізніше цивільна колона дісталася Липівки, де російські військовослужбовці пропустили колону і направили водіїв їхати за іншими автомобілями через мінну небезпеку.

Під час переміщення у напрямку Королівки, родичка жертв помітила російський бронетранспортер, що перебував в полі праворуч від неї. Бронетранспортер відкрив вогонь по колоні, в результаті чого її чоловік, невістка та 11-річний онук загинули. Родичці та її вцілілому онукові вдалося вибратися з автомобіля, і вони побачили інших цивільних осіб, які намагалися дістатися найближчого укриття в полі. Але через те, що вона отримала поранення в голову, а її онук отримав поранення ніг і живота, вони не могли відійти далеко і залишалися на землі, доки українські військовослужбовці не прибули на місце події та допомогли їм евакуюватися до лікарні в селищі Брусилів Житомирської області.

Було виявлено свідчення про випадки вбивств, поранень, катувань і жорсткого обходження щодо тих дітей, які залишилися на територіях, що тимчасово перебували під окупацією. Збройні сили рф незаконно утримували цих дітей в нелюдських умовах, включаючи 70 дітей серед 365 цивільних осіб, яких вони утримували у підвалі школи в селі Ягідне Чернігівської області протягом 28 днів, де солдати облаштували свою базу. Деякі з цих дітей захворіли і не мали доступу до необхідних ліків. Наймолодшому з них було лише півтора місяці.

Після звільнення населених пунктів у Харківській області в вересні було виявлено 427 тіл загиблих і жертв насильства серед українців. Серед ексгумованих тіл з місця масового поховання в Ізюмі було 202 жінки, 189 чоловіків і 5 дітей. 11 тіл були настільки понищені, що встановити стать було неможливо [11, с. 13-14].

Важливо підкреслити, що більшість знайдених тіл мали ознаки насильницької смерті.

Згідно щорічної доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, досліджуючи причини загибелі та каліцтва дітей за перший рік війни, можна визначити, що РФ систематично порушує міжнародне гуманітарне право і вчиняє напади, які заборонені в рамках «права війни».

Ці напади характеризуються наступними особливостями:

- а) вони не спрямовані на військові об'єкти;
- б) здійснюються з використанням методів та засобів війни, які не можуть бути направлені проти конкретного військового об'єкта, і наслідки цих нападів не можуть бути обмежені, як вимагає міжнародне гуманітарне право;
- в) вони часто включають в себе бомбардування будь-якими методами та засобами, під час яких ряд чітко відокремлених військових об'єктів, що розташовані у місті, селищі, селі або іншій місцевості з великою кількістю цивільного населення або цивільних об'єктів, розглядаються як єдина військова ціль;
- г) вони призводять до випадкових втрат серед цивільного населення, поранень серед цивільного населення, пошкоджень цивільних об'єктів або поєднують ці випадки, які є надмірними в порівнянні з очікуваними конкретними та безпосередніми військовими перевагами;
- д) вони можуть бути визнані як свавільні страти;
- е) застосовують міни та вибухонебезпечні пережитки війни [9].

Отже, війна – це страшний фактор, який негативно впливає на тисячі дітей, змушуючи їх тікати зі своїх домівок та руйнуючи повсякденне життя, яке вони колись знали. Багато з цих дітей були відірвані від батьків, які або приєдналися до бойових дій, або не могли виїхати разом з ними.

Існує безліч випадків, коли діти стали свідками жахливих подій, таких як убивства чи каліцтво їхніх батьків і близьких.

Ці страшні події залишають глибокий психологічний слід на серцях та душах дітей. Вони живуть у постійному страху, переживаючи травматичні звуки та образи, які залишились у їхніх спогадах. Війна відбирає у дітей безпечне та безтурботне дитинство, залишаючи в них психологічні рани, які можуть бути важко зцілити.

2. Мілітаризація освіти на окупованих територіях. Після 24 лютого 2022 року в Криму через формальну освіту здійснюються заходи, спрямовані на формування лояльного ставлення до російсько-української війни, що не лише виправдовують воєнну агресію, а й сприяють мотивуванню служби в збройних силах РФ.

Після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року на території окупованого Криму розпочалися навчальні заходи, які націлені на

формування лояльного ставлення до війни між росією та Україною. Ці заходи не тільки намагаються виправдовувати військову агресію, але й стимулюють молодь до служби в збройних силах рф.

Серед найбільш поширених заходів:

1. Методичні рекомендації Міністерства освіти рф. Після 1 березня у всіх школах за рекомендацією Міністерства освіти росії були проведені виховні заходи та уроки на тему «Події в Україні» для учнів 5-8 класів та 9-11 класів. Зміст методичних рекомендацій Міністерства освіти рф не тільки виправдовує війну проти України, але також спотворює історію українського народу.

2. Організація спеціальних заходів для учнів та їхніх батьків з метою зміни, перекручення чи приховування інформації щодо подій в Україні після повномасштабного вторгнення. Під час проведення цих заходів вчителі та викладачі зобов'язані переконувати школярів, студентів коледжів і вишів, що на світі існують сили, які «органічно ненавидять росію» і «зараз роблять усе, щоб припинити війну».

Міністерство освіти рф 3 березня провело для школярів всенародний відкритий урок «Захисники світу».

З матеріалів уроку: «Держава Україна не була визнана на мапі світу аж до 20-го століття. Її створення відбулося в 1917 році після революції в росії, і незабаром вона стала частиною Радянського Союзу. Пізніше до неї приєдналися Новоросія (Донецьк і Луганськ), а після Другої світової війни – західні області. Крім того, у 1954 році до України був включений Крим. Та лише у 1991 році Україна стала незалежною державою.

З часом стало очевидним, що станеться, якщо велика та потужна українська армія, яка була налаштована вороже до росії, вирішить вторгнутися в нашу країну. Україна не мала інших мотивів, окрім готування до майбутньої війни та виграшу часу. Через три або максимум чотири роки росія стикнулася б не просто з війною, але й з анігіляцією та поневоленням і, можливо, з використанням ядерної зброї. Те, що відбувається в Україні в даний час, можна назвати в міжнародній практиці «примусом до миру» [11, с. 25].

3. Впровадження воєнної підготовки. У Криму та лднр були впроваджені обов'язкові освітні програми щодо початкової військової підготовки. Так, наприклад у тимчасово окупованому Криму, у так званних «програмах» наводиться план основних кроків щодо організації навчання громадян початковим знанням у галузі оборони та підготовки з основ військової служби на 2022-2023 навчальний рік. «Програма» також визначає порядок співпраці між «республіканськими органами влади», окупаційними військкоматами та військовими частинами з метою організації та проведення уроків з початкової військової підготовки в школах і навчальних закладах середньої професійної

освіти. Організація цих заходів покладається на «чиновників» «міністерства освіти» Криму та освітні заклади, які співпрацюють з окупаційними військкоматами та військовими частинами.

4. Впровадження мілітаристських літніх таборів. Літні табори на окупованих територіях фактично стають інструментом формування ідеології «універсального солдата». Програми цих таборів мають багато спільних рис і зазвичай спрямовані на пропаганду військових дій в армії країни-окупанта та навчання дітей обіймати зброю. Наприклад, в липні 2022 року у таборі «Янтарний» в МДЦ Артек відбувся правовий квест «300 років на сторожі закону» та історична реконструкція Нюрнберзького процесу, в присутності представників Генеральної прокуратури рф. У реконструкції Нюрнберзького процесу акцентувалася увага на осуді нацистської ідеології. Важливо зазначити, що російська пропаганда називає всіх українців «нацистами», тож всі заходи цього роду на окупованих територіях призначені для формування негативного ставлення дітей і молоді до жителів територій, контроль над якими належить Україні.

У липні та серпні 2023 року на косі Беляус у Чорноморському районі були проведені військово-польові збори, в яких брали участь учні кадетських класів та кадети з так званої днр. Діти отримували практичні навички військового навчання, включаючи вогневу, тактичну, військово-медичну, туристичну підготовку і несли постову службу. Крім того, щоденно учасники зборів переглядали фільми з військово-патріотичною тематикою. Це заняття значно впливає на свідомість дітей, сприяючи романтизації війни.

Послідовність проведення таких заходів свідчить про серйозну тенденцію фактично підготувати українських дітей до служби в армії, надавати їм знання в області військової служби та практичні навички з обслуговування зброї. Безперечно, такі заходи є порушенням міжнародного права і ризикують призвести до участі дітей у реальних бойових діях. Вони також сприяють мілітаризації свідомості дітей і можуть ускладнити їх інтеграцію після повернення Україною окупованих територій.

3. Сексуальне насильство. Сексуальне насильство завжди було однією з найжахливіших та найвідразливіших форм насильства, що руйнує не тільки фізичне, але й психологічне та емоційне благополуччя жертв. У кримінальному контексті та під час війни це стає ще жахливішим, оскільки воно відбувається в умовах відсутності законності та безкарності. Сексуальне насильство, на жаль, стає характерною ознакою російсько-української війни, особливо в контексті захоплення територій, і його жертвами стають як жінки, так і діти. Ця проблема вимагає серйозної уваги та дій для її запобігання і покарання винних.

Незалежна міжнародна комісія, яка розслідує порушення в Україні, також підтвердила епізоди сексуального та гендерно зумовленого насильства проти дітей.

В одному з випадків, розглянутих в Харківській області, Комісія розслідує два випадки повторних зґвалтувань. Як зазначено у доповіді, «солдат Збройних сил росії вчинял гвалтування над дівчинкою-підлітком більше трьох місяців» [4].

Комісія також підтвердила випадки сексуального насильства, коли російські військовослужбовці зґвалтували дівчаток після того, як вони вторглися до будинків цивільних осіб або заселялися в них. Деякі з цих випадків включають критичні обставини, наприклад, чотирирічна дівчинка чула крики своєї матері, коли її гвалтували в сусідній кімнаті. Ці дії розглядаються як катування. Проте генеральний прокурор України зауважує, що «багато злочинів сексуального характеру лишаються непризнаними через високий рівень прихованості. Ця проблема ускладнюється тим, що багато людей воліють не розповідати про такі випадки з різних причин» [11, с. 35].

Діти, які потрапили під вплив сексуального насильства, стикаються з тривалими психологічними травмами, загрозами для свого фізичного здоров'я, включаючи ризик інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом, таких як ВІЛ/СНІД, а також можливістю ранньої вагітності. Їх подальша реінтеграція стає ще більш важливою, оскільки суспільство часто стигматизує жертв сексуального насильства.

4. Викрадення дітей. Війни завжди супроводжується численними жахливими подіями, і серед них викрадення дітей виступає особливо жахливим і неприйнятним явищем. Рада Безпеки ООН, як одна з ключових міжнародних установ, визнала важливість цього питання та активно виокремилла викрадення дітей під час конфлікту як серйозне порушення міжнародного права та прав людини.

Сьогодні в умовах війни між росією та Україною існують випадки захоплення та утримання дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях. Причини цих викрадень різноманітні і включають залякування, спроби нав'язати окупаційний режим, збір розвідувальної інформації та тиск на родичів жертв з інших мотивів.

Наприклад, 7 липня 2022 р. було звільнено Владислава Буряка, який був утримуваний у полоні російських військових протягом 90 днів. Протягом цього часу його батько, голова Запорізької райдержадміністрації, організував громадську кампанію для визволення сина.

15 вересня 2022 р. прикордонники звільнили п'ятьох підлітків, яких окупанти утримували в підвалі на Харківщині. Вони перебували у неволі протягом семи днів, піддаючись фільтраційним процедурам російських силовиків, після чого їх залишили в підвалі.

Окремою загрозою є незаконне усиновлення українських дітей громадянами країни-агресора. Міністерство рф намагається укласти «угоди» з лідерами так

званих лнр та днр, які б дозволили переправляти незаконно депортованих дітей-сиріт із території України до російських сімей.

Широкомасштабне викрадення дітей та спроби їх асиміляції в чужій культурі можуть бути класифіковані як геноцид відповідно до Конвенції про геноцид 1948 року.

Отже, порушення прав українських дітей під час війни з росією є тяжким та неприпустимим явищем, яке засуджується міжнародними організаціями та спільнотою. Українські діти, як і будь-яка інша дитина у світі, мають право на життя, розвиток, забезпечення безпеки та захист від будь-якої форми насильства. Проте внаслідок війни з Росією ці права постійно порушуються.

На жаль, сьогодні міжнародні організації, створені для збереження миру та запобігання конфліктів, не завжди можуть ефективно реагувати на російське вторгнення в Україну, і це вимагає перегляду та покращення існуючих міжнародних механізмів захисту та миру. Якщо російську агресію в Україні не зупинити, кількість дитячих смертей та страждань лише збільшиться, і більше дітей залишиться сиротами. Україна закликає міжнародну спільноту негайно вжити заходів для припинення війни в Україні та притягнути винних до відповідальності за скоєні злочини.

Висновки. На основі викладеного можна зробити наступні висновки. Під час війни з росією національні та міжнародні права українських дітей постійно порушуються. Війна призводить до надзвичайно серйозних наслідків для дітей та підірває їхнє право на життя, розвиток, безпеку і захист від насильства.

Вбивство та каліцтво дітей, стається через безжалісну бойову діяльність, яка призводить до трагічних наслідків для найбільш незахищеного населення.

Мілітаризація освіти на окупованих територіях підштовхує дітей до воєнного світогляду та навчає їх воєнним навичкам, замість того, щоб забезпечити їм якісну та мирну освіту. Це порушує їхнє право на нормальний розвиток та сприяє продовженню конфлікту.

Сексуальне насильство проти дітей – це жахливий злочин, який залишає фізичні та психологічні травми, які можуть супроводжувати їх протягом усього життя. Винні повинні бути притягнуті до відповідальності перед міжнародним судом.

Найбільш трагічними є випадки викрадення дітей, де невинні діти стають політичними заручниками чи жертвами маніпуляцій для досягнення політичних меть ціль української території. Це ще один приклад того, як війна впливає на найбеззахисніших.

Усі ці порушення прав дітей під час війни є міжнародними злочинами, які не підлягають строкам давності. Міжнародна спільнота має негайно припинити ці злочини та притягнути винних до відповідальності перед міжнародним правом.

Діти – це майбутнє будь-якої країни, і їхні права мають бути завжди захищені, навіть в умовах війни. Україна закликає світове співтовариство приєднатися до зусиль щодо завершення війни та відновлення миру на своїй території для блага майбутнього покоління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний звіт «Зруйноване дитинство: сім місяців війни крізь призму прав дитини». ЦПП Альменда. 2022. URL: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-zrujnovane-ditinstvo-sim-misyaciv-vijni-kriz-prizmu-prav-ditini/> (дата звернення 07.10.2023).
2. Воробйова А. З широко заплющеними очима: злочини росії проти українських дітей у новій доповіді Генерального Секретаря ООН. *Lb.ua*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/567838_z_shiroko_zaplyushchenimi_ochima_zlochiny.html (дата звернення 07.10.2023).
3. Декларація прав дитини. Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610_140610 (дата звернення 08.10.2023).
4. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. *Організація Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея*. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf> (дата звернення 08.10.2023).
5. Європейська Конвенція про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text. (дата звернення 08.10.2023).
6. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 08.10.2023).
7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення 102 від 28 червня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011. (дата звернення 09.10.2023).
8. Конституція України / упоряд.: Л. І. Бірюк, Н. І. Адамчик, Є. Г. Кудлай та ін.. Київ: ВАІТЕ, 2021. 324 с.
9. Лубінець Д. Діти війни. *Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році*. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny> (дата звернення 09.10.2023).
10. Москаленко Ю. Російські вбивці забрали життя щонайменше 499 українських дітей – ОПІ. *Дзеркало тижня*. 2023. URL:

<https://zn.ua/ukr/war/rosijski-vbivtsi-zabrali-zhittja-shchonajmenshe-499-ukrajinskikh-ditej-ohp-.html> (дата звернення 10.10.2023).

11. Потапова В. Аналітичний огляд ««Шість+» серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022». Київ: ЦГП «Альменда» 2022. 74 с.

12. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (дата звернення 11.10.2023).

13. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.

14. Ювенальні прокурори: 499 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф. *Офіс генерального прокурора*. 2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-499-ditei-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-34148> (дата звернення 10.10.2023).

**ГЕНЕТИЧНА БАЗА ДАНИХ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРОФІЛЮВАННЯ
СОРТІВ НАРКОТИЧНИХ КОНОПЕЛЬ ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ
ВИЯВЛЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ**

**GENETYCZNA BAZA DANYCH DO IDENTYFIKACJI I PROFILOWANIA
NARKOTYCZNEJ ODMIANY KONOPI - JAKO NOWOCZESNE NARZĘDZIE
WYKRYWCZE W KRYMINALISTYCE ŚLEDCZEJ**

dr Agnieszka Choromańska

Akademia Policji w Szczytnie

Dziekan

Wydziału Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych

W związku z postępem wiedzy i rozwojem nauki w różnych jej dziedzinach następuje również postęp i rozwój wiedzy specjalistycznej, wykorzystywanej na potrzeby wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania. Niemniej jednak nowe możliwości dowodowe muszą być zgodne z podstawowymi zasadami i obowiązującym porządkiem prawnym. Wnioski w tej materii zaprezentowane zostaną na podstawie doświadczeń płynących z badań, podejmowanych w ramach projektu pt. „Genetyczna baza danych do identyfikacji i profilowania narkotycznej odmiany konopi”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju w ramach konkursu nr 10/2019 na wykonanie projektów w zakresie badań naukowych i prac rozwojowych na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa.

Kryminalistyka, metody badawcze, konopie, badania DNA, genetyka sądowa, projekt naukowy

Rok 2023 to rok obchodów umownego jubileuszu kryminalistyki, jej 130-lecia. Tym samym to doskonała okazja do dyskusji o jej współczesnym obliczu, które w świetle zmieniającej się nauki i zmieniającego się jej paradygmatu, przyjmuje interdyscyplinarny charakter. Jak bowiem podnosi Jan Widacki kryminalistykę należy obecnie postrzegać jako dyscyplinę będącą konglomeratem kilkunastu samodzielnych dziedzin naukowych różnych metodologicznie i przedmiotowo, lecz wspólnych celowo [1, s. 1]. Przy czym ten jasno i wyraźnie nakreślony cel powoduje, że kryminalistyka nie tyle zapożycza nowe metody i techniki, co je – w sposób twórczy na własne potrzeby – adaptuje [2, s. 5], a nawet w wyniku procesu badawczego dostarcza zoptymalizowane i ulepszone rozwiązania, przyczyniając się do rozwoju nie tylko w zakresie swego działania. Przykładem rozwiązania, które w niedalekiej przyszłości może na stałe dołączyć do szerokiego wachlarza możliwości badawczych w kryminalistyce jest *Genetyczna baza danych do identyfikacji i profilowania narkotycznej odmiany konopi*, narzędzie opracowane w ramach projektu badawczo- rozwojowego pn. „Genetyczna baza danych

do identyfikacji i profilowania narkotycznej odmiany konopi”, realizowanego w latach 2019-2023 przez Konsorcjum w składzie: Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie [3] jako lider Projektu, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji, Instytut Ekspertyz Sądowych im. prof. dra Jana Sehna w Krakowie, Instytut Genetyki Sądowej Sp. z o.o. w Bydgoszczy oraz Sonovero R&D Sp. z o.o. [4, s. 165-183]. W efekcie podjętych prac w ramach niniejszego projektu stworzone zostało prekursorskie rozwiązanie, którego trzon stanowi opracowany algorytm wiążący profil genetyczny konopi w zakresie loci STR z poziomem sumy Δ^9 -THC i kwasu Δ^9 -THC-2-karboksyłowego w roślinie, umożliwiający rozróżnienie na podstawie profilu genetycznego odmian konopi narkotycznych i pozostałych. Działająca w oparciu o ten algorytm aplikacja, dedykowana jest dla biegłych pracowni badań genetycznych laboratoriów kryminalistycznych Policji. Potencjalnymi odbiorcami opracowanej genetycznej bazy danych roślin konopi są także laboratoria kryminalistyczne innych służb mundurowych RP.

Idea realizacji tego projektu zrodziła się z konieczności poszukiwania skutecznych i efektywnych środków oraz metod przeznaczonych do zwalczania przestępczości narkotykowej. Produkty psychoaktywne konopi stanowią bowiem, po alkoholu, najczęściej przyjmowany na świecie związek psychoaktywny. Z danych EMCCDA wynika, że konopie indyjskie pozostają najczęściej zażywaną substancją

– ponad 22 mln dorosłych Europejczyków zgłosiło ich używanie w 2022 roku [5, s. 8]. Przyjmowanie zawartych w ziele konopi związków psychoaktywnych prowadzi do poważnych negatywnych konsekwencji osobniczych i społecznych, co stawia walkę z nielegalną uprawą i dystrybucją konopi narkotycznych w czołówce priorytetów bezpieczeństwa państwa i obywateli. Wyłącznie wybrane odmiany konopi zawierają związki psychoaktywne na poziomie pozwalającym na ich narkotyczne wykorzystanie, natomiast inne odmiany są źródłem cennych olejów czy naturalnych włókien. Obecnie jedynym sposobem stosowanym do rozróżniania odmian narkotycznych od pozostałych jest ocena zawartości w suchej masie sumy dwóch związków: Δ^9 -THC i kwasu Δ^9 -THC-2-karboksyłowego. Na mocy ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii [6] przyjęto, że odmiany o zawartości tych związków powyżej 0,3% są odmianami narkotycznymi. Przeprowadzenie takiego rozróżnienia nie tylko wymaga wykonania ilościowych oznaczeń chemicznych, ale możliwe jest jedynie w liściach i kwiatostanach u dojrzałych, niezapylnych i niezapłodnionych, żeńskich osobników odmian narkotycznych [7, s. 3-7]. Obecnie nie ma możliwości identyfikacji materiału roślinnego odmian narkotycznych u osobników męskich, wykorzystywanych w produkcji materiału siewnego, nasionach, siewkach oraz niedojrzałych osobnikach żeńskich. Co więcej, na wyniki oznaczeń wpływ mają czynniki środowiskowe upraw, a także czas i warunki przechowywania roślin przed badaniem. Wskazane ograniczenia zdecydowanie negatywnie oddziałują na efektywność podejmowanych czynności dowodowych, szczególnie w przypadku zabezpieczenia przez Policję nielegalnych upraw z roślinami w stadium przed

zawiązaniem wiechy oraz produktów, przyjmujących postać olejków i nalewek z konopi. Alternatywę wobec badań chemicznych stanowi możliwość zastosowania metod genetycznej identyfikacji odmian konopi w oparciu o standardowe wyposażenie laboratoriów genetyki sądowej i badanie markerów typu STR [8, s. 179-199].

Innowacyjność rozwiązania będącego rezultatem projektu polega także na kompleksowym podejściu do zdiagnozowanego problemu. Cele szczegółowe projektu zostały bowiem rozszerzone o opracowanie projektu rozstrzygnięć organizacyjno-prawnych z zakresu wprowadzania nowych narzędzi i kryminalistycznych metod badawczych oraz propozycję *de lege ferenda* legalnych definicji: konopi oraz ziela konopi innych niż włókniste, a także – w następstwie zdiagnozowania określonych potrzeb – innych zmian przepisów, w tym proceduralnych, w oparciu o wyznaczone w ramach projektu genotypy konopi odpowiedzialne za ich właściwości narkotyczne. W konsekwencji tak przyjęte cele wymagały zastosowania szeregu metod badawczych wykorzystywanych w naukach społecznych w dyscyplinie nauki prawne, w tym w szczególności:

- kompleksowej analizy aktów normatywnych, orzecznictwa oraz literatury dotyczącej prawnych uwarunkowań dopuszczalności nowych narzędzi i kryminalistycznych metod badawczych dla ustalenia prawdy obiektywnej, w szczególności z punktu widzenia merytorycznej poprawności wydawanych opinii w oparciu o zastosowaną metodę,
- analizy danych statystycznych w optyce rzeczywistej przydatności dla postępowania dowodowego nowej metodyki badawczej z zakresu genetyki,
- analizy prawnoporównawczej.

W efekcie, w ramach podjętych badań wyselekcjonowano oraz usystematyzowano kilkaset pozycji literaturowych i orzecznictwa oraz akty prawne, w tym akty prawa resortowego, a także materiały o charakterze metodycznym i instrukcyjnym - w tym normy organizacyjne - regulujące problematykę skutecznej implementacji nowego narzędzia oraz nowej metodyki do warsztatu pracy biegłego, organizacji czynności dowodowych oraz procedur, standardów i organizacji pracy biegłego w polskiej procedurze karnej. Z kolei zaś w następstwie zdefiniowania skali problemu oraz tendencji wzrostowej przestępstw narkotykowych – w tym w szczególności związanych z konopiami narkotycznymi i jej pochodnymi, a także w kontekście trudności i ograniczeń postępowań dowodowych prowadzonych w tego typu sprawach, hipoteza na temat konieczności poszukiwania skutecznych i efektywnych środków oraz metod przeznaczonych do ich zwalczania uległa confirmacji. Wreszcie, jako że w polskim systemie prawnym brakuje skonkretyzowanych, generalnych kryteriów wdrażania i wykorzystywania nowych metod badawczych interpretacji poddano rozwiązania przyjęte w Stanach Zjednoczonych, gdzie dopuszcza się nowe

dowody przy spełnieniu określonych standardów. Symplifikując, wskazać należy następujące wypracowane zalecenia:

- falsyfikacji (metoda, którą posługuje się ekspert ma być sprawdzona w drodze niezależnych badań naukowych);
- recenzji i publikacji (metoda powinna być opisana i poddana ocenie w literaturze fachowej);
- wartości diagnostycznej (metoda powinna mieć ustalony lub przewidywany poziom błędu);
- standaryzacji (metoda powinna mieć opracowaną jednolitą i konkretną metodykę, by można było ją zweryfikować z punktu widzenia naukowości);
- powszechnej akceptacji (metoda badań powinna być powszechnie akceptowana przez społeczność naukową).

Na kanwie powyższych rozważań wypada podkreślić, że powiązanie działań z analizą prawną możliwych do uzyskania rozwiązań zapewnia duże prawdopodobieństwo bezproblemowego wdrożenia rynkowego oferowanej technologii. Tym samym, w prezentowanym przypadku, proces kontrolowanego wdrażania i produkcji zarówno pod względem prawnym, jak i technologicznym pozwoli dostarczyć do praktyki produkt powszechnie akceptowany przez doktrynę, decydentów procesowych, jak i praktyków, tj. biegłych, wpisując się na stałe w wachlarz dotychczas stosowanych metod analitycznych. Jest to o tyle pożądane, że stworzone rozwiązanie, poprzez zapewnienie optymalnej identyfikacji konopi, niezależnie od ich stadium rozwoju, a także czasu i warunków przechowywania roślin przed badaniem (co stanowi ograniczenie dla obecnie stosowanej metody ekstrakcji i chemicznej identyfikacji związków) rozszerzy znacząco możliwości dowodowe. Wdrożenie produktu do użytku pozwoli tym samym na zwiększenie skuteczności metod identyfikacji konopi odmiany włóknistej oraz narkotycznej, a także profilowania narkotycznej odmiany konopi, co przyczyni się bezpośrednio do wzrostu bezpieczeństwa państwa poprzez skuteczne ujawnianie i likwidowanie nielegalnych upraw konopi narkotycznych oraz efektywne gromadzenie materiału dowodowego pozwalającego na wykrycie sprawcy przestępstwa i udowodnienie mu winy. W tym miejscu warto dodać, że pośród efektów jakie może przynieść wdrożenie wyników projektu dostrzec można także – obok wspomnianej optymalizacji metod badawczych w zakresie identyfikacji konopi; możliwości identyfikacji materiału roślinnego odmian narkotycznych osobników męskich, wykorzystywanych w produkcji materiału siewnego, nasionach, siewkach oraz niedojrzałych osobnikach żeńskich, wzrostu efektywności postępowania dowodowego ze względu na spodziewany większy odsetek kategoriycznych opinii biegłych w zakresie identyfikacji konopi – konkretny zysk w postaci narzędzia niezwykle użytecznego w pracy laboratoriów kryminalistycznych, a także opracowanego systemu analizy

polimorfizmu loci STR konopi, kompatybilnego z wyposażeniem i możliwościami badawczymi pracowni badań genetycznych laboratoriów kryminalistycznych. W rezultacie należy wyrazić przekonanie, że całość przyczyni się do sprawniejszego działania służb mundurowych, a co za tym idzie – do zmniejszenia czasu oraz nakładów finansowych na czynności procesowe i wykrywcze związane ze wzrostem skuteczności w zakresie identyfikacji konopi poprzez zastosowanie nowej technologii, a w konsekwencji poprawy bezpieczeństwa wewnętrznego i wzrostu poczucia bezpieczeństwa obywateli.

W charakterze końcowej rekapitulacji, spajając niejako czynione wywody klamrą, wskazać należy, że implementacja nowych metod i narzędzi kryminalistycznych – choć niezwykle pożądana dla optymalizacji postępowania dowodowego w sprawach karnych [9, s. 22] – nie może tym samym odbywać się wyłącznie pod sztandarem ich użyteczności, z pominięciem teorii prawa. Pełna adaptacja nowych technologii wymaga bowiem optymalnych ram formalno-prawnych uwzględniających specyfikę projektowanego rozwiązania, a dodatkowo – w tym konkretnym opisanym przypadku, zakładając idealne warunki technologiczne i stworzenie modelowych pracowni zajmujących się identyfikacją genetyczną roślin – także konieczność wykształcenia, a tak naprawdę zbudowania *de novo* całej specjalności kryminalistycznej. Spełnienie wszystkich wskazanych warunków łącznie może dopiero stanowić o efektywnym poszerzeniu granic możliwości dowodzenia prawdy w procesie karnym. Zasadnym jest zatem, aby w początkowym okresie wykorzystywania nowych dowodów koncentrować się w szczególności na kontroli poprawności zasad naukowych i metodologii badawczej stanowiących podwaliny ekspertyzy, zaś w późniejszym okresie uwagę ogniskować na prawidłowości zastosowanej techniki w konkretnym przypadku [10, s. 90-91].

BIBLIOGRAFIA:

1. J. Widacki, Współczesny zakres nazwy „kryminalistyka”, *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały* 2013, nr 1(12). Podobnie: H. Kołecki, Zakres i sposób uprawiania kryminalistyki w Polsce [w:] H. Kołecki (red.), *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*, Poznań 2008, s. 408; J. Wójcikiewicz, *Scientia auxilium iustitiae* (Edmonda Locarda *L'enquete crimenelle et les methodes scientifiques* 85 lat później) [w:] R. Jaworski, M. Szostak (red.), *Nauka wobec prawdy sądowej*, Wrocław 2005, s. 621-626.

2. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Warszawa 2015.

3. Obecnie: Akademia Policji w Szczytnie; z dniem 1 sierpnia 2023 roku, w myśl art. 1 ust. 2 ustawy z 14 kwietnia 2023 roku o zmianie nazw uczelni służb państwowych nadzorowanych przez właściwego ministra do spraw wewnętrznych, o zmianie ustawy o Policji, ustawy o Straży Granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarniczej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 roku poz. 1088) Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie zmieniła nazwę na: Akademia Policji w Szczytnie.

4. Więcej zob.: A. Choromańska, R. Nawotka, Normatywne i organizacyjne ograniczenia stosowania innowacyjnych narzędzi i metod badawczych na przykładzie projektu nr DOB-BIO-10/02/01/2019 pt. „Genetyczna baza danych do identyfikacji i profilowania narkotycznej odmiany konopi” [w:] Bezpieczeństwo w kontekście pracy, A.W. Filipek (red.), Siedlce 2021. Należy podkreślić, że projekt finansowany był ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju w ramach konkursu nr 10/2019 na wykonanie i finansowanie projektów w zakresie badań naukowych lub prac rozwojowych na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa.

5. Europejski raport narkotykowy. Tendencje i osiągnięcia 2022; <https://www.emcdda.europa.eu/publications> [data dostępu: 28.10.2023 r.].

6. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1939).

7. Więcej zob.: A. Choromańska, R. Nawotka, M. Wróbel, K. Sekuła, M. Marcińska, J. Czarny, J. Powierska-Czarny, M. Antczak, R. Bachliński, Ż. Makowska, A. Chmurzyńska-Gut, Genetyczna baza danych do identyfikacji i profilowania narkotycznej odmiany konopi – odpowiedzią na poszukiwania efektywnych środków oraz metod przeznaczonych do zwalczania przestępczości narkotykowej, Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji nr 2/2023.

8. Por.: A. Choromańska, R. Nawotka, Gdzie sąd nie może, tam biegłego pośle. Rzecz o wymogach względem opinii opartych na nowych metodach badawczych okiem prawnika i genetyka [w:] Wdrażanie nowych narzędzi i kryminalistycznych metod badawczych w zakresie identyfikacji odmian konopi. Perspektywa prawna i organizacyjna, A. Choromańska (red.), Difin 2020.

9. R. Jaworski, Opinia z ekspertyzy poligraficznej jako dowód odciążający, Wrocław 1999. Historia kryminalistyki pokazuje, iż źródłem jej postępu jest zasadniczo praktyka, a konkretne przypadki stawiają kolejne problemy i zmuszają do poszukiwania bardziej wydolnych lub zupełnie nowych metod.

10. J. Gąsiorowski, Nowoczesne technologie w kryminalistyce, „Kultura-Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2016, nr 21.

УДК 656.13:656.021

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДІЙ ВОДІЇВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ПРИ ПРОЇЗДІ РЕГУЛЬОВАНИХ ПЕРЕХРЕСТЬ

Віктор Ковтун,

головний судовий експерт відділу
автотехнічних досліджень,
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
МВС України

Сергій Данець,

кандидат технічних наук, заступник
директора,
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС
України

Проведено теоретичний аналіз щодо підходу до експертної оцінки дій водіїв транспортних засобів при проїзді регульованих перехресть. Приведено приклад конкретної дорожньої ситуації.

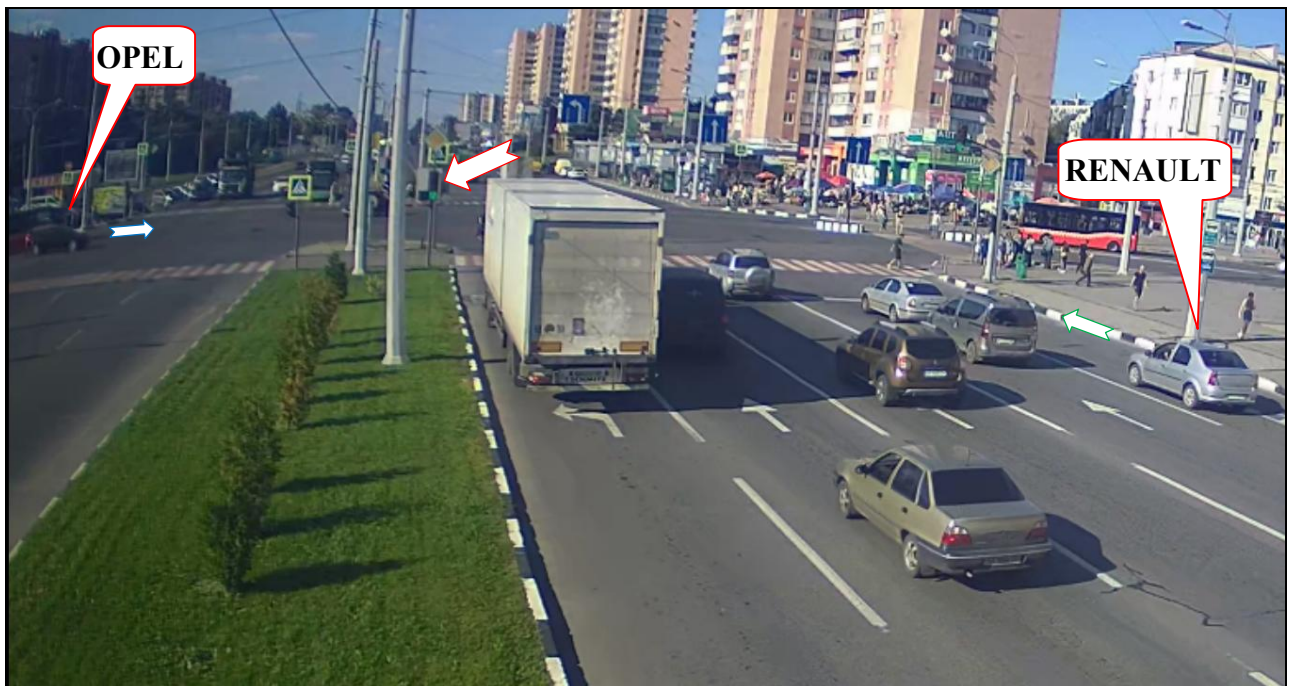
***Ключові слова:** дати дорогу, перевага в русі, перехрестя, перехрещувана проїзна частина.*

В ході руху через перехрестя, де відбувається перехрещення напрямків руху транспортних засобів існує велика ймовірність зіткнень. Для уникнення конфліктних ситуацій, що може призвести до виникнення дорожньо-транспортної події, Правилами обумовлюється першочерговість руху учасників дорожнього руху. Тому при розгляді дорожньо-транспортних подій, що відбулись на перехресті виникає запитання про те, хто має право на рух першим.

Термін «дати дорогу» взаємопов'язаний з терміном «перевага». Якщо один учасник дорожнього руху в конкретній ситуації має право переважне право на рух, то інший зобов'язаний дати йому дорогу. Правила дорожнього руху обумовлюють усі ситуації, коли один з учасників дорожнього руху повинен дати дорогу іншому. При цьому дії по наданню такого права не повинні створювати перешкод для руху тим, хто має перевагу.

Для аналізу оцінки дій учасників дорожнього руху при проїзді регульованого перехрестя, розглянемо приклад конкретної дорожньо-транспортної ситуації:

- в ході наближення до перехрестя автомобіля RENAULT, в напрямку його руху червоний сигнал світлофору змінився на зелений (зображення 1). В цей час по перехрещуваній проїзній частині рухався автомобіль OPEL, з яким у подальшому відбулось зіткнення зазначених транспортних засобів. Зіткнення відбулось на смузі руху автомобіля RENAULT.

Зображення 1. Обстановка на перехресті при ввімкненні зеленого сигналу світлофору для руху автомобіля RENAULT.

Дослідженням було встановлено, що автомобіль OPEL виїхав на перехрестя на жовтий сигнал світлофору, тобто рухався через перехрещувану проїзну частину на заборонний сигнал.

Згідно організації дорожнього руху на перехресті режимом роботи світлофорів забезпечено миготіння зелених сигналів за 3 секунди до їх виключення. Тобто, зміні зеленого сигналу світлофору передував режим його миготіння впродовж 3 секунд, який дозволяв рух та інформував про те, що незабаром буде ввімкнений сигнал, який забороняє рух. Отже, при наближенні до регульованого перехрестя водій автомобіля OPEL був завчасно інформований про наступну зміну сигналу світлофору на заборонний – жовтий. Тобто зміна сигналу світлофора на жовтий (заборонний) для руху автомобіля OPEL не вимушувала водія до застосування ним екстрених дій для своєчасної зупинки керованого ним

автомобіля перед перехрестям, у визначеному місці.

Водій автомобіля OPEL, наближався до регульованого перехрестя, де був завчасно інформований про зміну зеленого сигналу, виїхав на перехрестя на заборонний (жовтий) сигнал світлофору, продовжив подальший рух та допустив зіткнення із автомобілем RENAULT, що рухався по перетинаемій проїзній частині на щойно ввімкнений зелений сигнал. Як би автомобіль OPEL не виїхав на перехрестя на заборонний сигнал світлофору, то дорожньо-транспортної події не відбулось би. Тобто технічна можливість запобігання дорожньо-транспортної події для водія автомобіля OPEL визначалась виконанням ним вимог п.п. 8.7.3 (г) та 8.10 Правил дорожнього руху. Таким чином слід прийти до висновку, що невідповідності дій водія автомобіля OPEL вимогам п.п. 8.7.3 (г) та 8.10 Правил дорожнього руху, з технічної точки зору, перебували у причинному зв'язку з дорожньо-транспортною подією.

У момент ввімкнення зеленого сигналу світлофору для руху автомобіля RENAULT, автомобіль OPEL вже перебував на перехресті - рухався по перетинаемій проїзній частині.

Автомобіль OPEL проїхав стоп-лінію та виїхав на перехрещення проїзних частин на жовтий сигнал світлофору. Враховуючи геометричні параметри перехрестя, де в напрямку руху автомобіля OPEL перетинаються три потоки транспорту, розділені газонами, з моменту виїзду на перехрестя до місця зіткнення автомобіль OPEL проїхав майже 60 м. Швидкість руху автомобіля OPEL складала близько 40 км/год.

У момент виїзду автомобіля RENAULT на перехрестя оглядовість ліворуч була обмежена транспортними засобами, які також починали рух після ввімкнення зеленого сигналу світлофору. Тому у водія автомобіля RENAULT не було фізичної можливості бачити автомобіль OPEL, який в цей час рухався по перехрестю, перетинаючи напрямок руху автомобіля RENAULT.

Для оцінки дій водія автомобіля RENAULT необхідно встановити чи мав він перевагу в русі при ввімкненні зеленого сигналу світлофора.

Для цього розглянемо ситуацію, при якій автомобіль OPEL виїхав на перехрещення проїзних частин на зелений сигнал світлофору (наприкінці його робочого циклу).

У такому разі, як би швидкість руху автомобіля OPEL була меншою (наприклад 20-25 км/год), то у момент ввімкнення зеленого сигналу світлофору для автомобіля RENAULT, автомобіль OPEL міг опинитись в тому самому місці. Тоді, водій автомобіля OPEL був зобов'язаний виїхати у наміченому напрямку незалежно від сигналів світлофора на виїзді, згідно п. 16.8 Правил дорожнього руху[2]. Тобто перевага у русі була б на боці автомобіля OPEL і водій автомобіля

RENAULT повинен був би дати дорогу автомобілю OPEL, який закінчував проїзд перехрестя.

Таким чином черговість подальшого руху автомобілів мала б залежати від того чи міг водій автомобіля RENAULT знати/бачити на який сигнал світлофору рухався автомобіль OPEL, щоб керуватись цим при проїзді перехрестя після ввімкнення зеленого сигналу світлофору.

Щоб уникнути такої залежності від обставин, які визначають оцінку дій водіїв але які, в переважній більшості, фактично неможливо встановити, Правилами передбачено вимоги до учасників дорожнього руху для уникнення дорожньо-транспортних подій. А саме, у конкретній дорожній ситуації водій автомобіля RENAULT повинен був дати можливість автомобілю OPEL завершити проїзд перехрестя, тобто діяти відповідно до вимог п. 16.5 Правил дорожнього руху.

При ввімкненні зеленого сигналу світлофору водій автомобіля RENAULT не бачив чи перебували в цей час на перехресті транспортні засоби, які могли завершувати проїзд зазначеного перехрестя та згідно п. 16.8 Правил дорожнього руху мали б перевагу у русі. Однак, водій автомобіля RENAULT продовжив рух та виїхав на перехрестя, де відбулось зіткнення із автомобілем OPEL. При цьому пунктом 16.5 Правил дорожнього руху передбачено, що в разі ввімкнення сигналу світлофора, що дозволяє рух, водій зобов'язаний дати дорогу транспортним засобам, що завершують рух через перехрестя[2].

Отже, якби водій автомобіля RENAULT дав можливість автомобілю OPEL закінчити проїзд перехрестя, діючи у прямій відповідності до вимог п. 16.5 Правил дорожнього руху, то зіткнення транспортних засобів не відбулось би. Тому технічна можливість запобігти дорожньо-транспортної події для водія автомобіля RENAULT визначалась виконанням ним вимог п. 16.5 Правил дорожнього руху, для чого у нього не було перешкод технічного характеру. Таким чином, слід прийти до висновку, що невідповідності дій водія автомобіля RENAULT вимогам п. 16.5 Правил дорожнього руху, з технічної точки зору, перебували у причинному зв'язку з дорожньо-транспортною подією.

У розглянутій дорожньо-транспортній ситуації було проведено аналіз дій водіїв транспортних засобів при проїзді регульованих перехресть, коли експертну оцінку дій водія одного транспортного засобу необхідно проводити незалежно від оцінки дій водія іншого транспортного засобу, на підставі необхідності обом водіям діяти у відповідності до вимог Правил дорожнього руху для уникнення дорожньо-транспортної події.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методичні рекомендації по виробництву автотехнічної експертизи. М., Крісті 1971.
2. Правила дорожнього руху. Затверджено постановою КМ України від 10.10.2001 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (дата звернення 31.10.2023).

UDC 343.3

PRAWO MIĘDZYNARODOWE WOBEC ZAGROŻENIA BOMBĄ KOBALTOWĄ

Renata Włodarczyk

dr hab. inż. prof. CB Akademii Nauk

Stosowanych Collegium Balticum

biegły Sądu Okręgowego w Szczecinie,

Polska

ORCID 0000-0001-7871-6728

Abstrakt

W doniesieniu zostanie przedstawiona sytuacja związana z konstrukcją, próbami doświadczalnymi i produkcją broni masowego rażenia (w tym bomba kobaltowa), w kontekście jej wykorzystania przeciwko ludzkości. Autorka stara się uzmysłowić, że mimo „zabezpieczeń” w postaci podpisywanych uregulowań prawnych oraz powoływanych organizacji międzynarodowych, co ma na celu powstrzymać wyścig zbrojeń nuklearnych, ale nie daje gwarancji przewidzieć, co zrobią ukierunkowani na własną wizję świata psychopaci, terroryści czy inni ekstremistyczni fanatycy.

Słowa kluczowe: bomba kobaltowa, broń masowego rażenia, jądrowa, nuklearna, przepisy, organizacje międzynarodowe.

INTERNATIONAL LAW TOWARDS THE COBALT BOMB THREAT

Abstract

The report will present the situation related to the construction, experimental tests and production of weapons of mass destruction (including the cobalt bomb) in the context of their use against humanity. The author tries to make it clear that despite "protections" in the form of signed legal regulations and established international organizations, which are intended to stop the nuclear arms race, there is no guarantee of predicting what psychopaths, terrorists or other extremist fanatics, focused on their own vision of the world, will do.

Keywords: cobalt bomb, weapons of mass destruction, nuclear, nuclear, regulations, international organizations.

Wprowadzenie

Wojny przez kolejne tysiące lat towarzyszą człowiekowi, a przyczynia się do tego złożoność form życia społecznego oraz chęć zawładnięcia terenem należącym do innej

nacji, dla powiększenia własnego terytorium, jak też majątku narodowego. Rozwojowi ludzkości towarzyszą coraz nowsze formy konfliktów zbrojnych, do czego przyczynia się ich charakter, sposób prowadzenia oraz postęp technologiczny sprzyjający nowoczesnym środkom walki.

Próbując przedstawić niniejszy temat, autorka skupi się na czasach nie tak odległych, które przyczyniły się do wykreowania współczesnej rzeczywistości, jeśli chodzi o politykę zbrojeniową (w tym pojawienie się bomby kobaltowej) i związane z tym uregulowania prawne na świecie. Podstawowe zmiany z tym związane pojawiły się w szerszym zakresie oczekiwań ludzkości z początkiem XX w., gdy doszło do tragicznych doświadczeń związanych z I wojną światową, a po niej, gdy doszło do zagłady milionów istnień ludzkich w czasie II wojny światowej. Przy czym wyniki po II wojnie podziały polityczne doprowadziły do wyścigu zbrojeń, a świat stanął w obliczu wojny nuklearnej. Jednak duża świadomość konsekwencji po działaniach wojennych, mających miejsce w niedalekiej przeszłości i możliwe zagrożenia związane z kolejną zagładą ziemskiej cywilizacji, skłoniły decydentów mocarstw najbardziej rozwiniętych militarnie do podjęcia działań zapobiegawczych. Zaczęto koncentrować siły i wraz z nimi wprowadzać odpowiednie przepisy prawne, tj. traktaty i inne dokumenty o randze międzynarodowej. Powyższe kwestie zostaną poruszone w dalszej części doniesienia, natomiast autorka pragnie nawiązać do aktualnej sytuacji na arenie międzynarodowej, która budzi ogromne napięcia i niepokoje, co do możliwości wykorzystania broni jądrowej i radiologicznej przez rządnych władzy a nieodpowiedzialnych polityków reprezentujących określoną nację. Tym samym będącym zagrożeniem dla całej społeczności ludzkiej na ziemi.

Przełom lat 80. i 90. XX w. był początkiem licznych zmian na mapie politycznej świata, co wiązało się bezpośrednio z odzyskaniem niepodległości przez wiele państw. Wraz z tym odżyły różnego rodzaju konflikty, głównie etniczno-religijne i pojawił się termin „konflikt asymetryczny”, stanowiąc starcie dwóch odmiennych typów organizacji, sposobów myślenia i działania, a nawet sposobów życia. Problem narastał przez kolejne lata i na przełomie 2013 r. i 2014 r. doszło do sytuacji, gdy nastąpiła rosyjska agresja na Ukrainę, a wraz z nią pojawienie się nowego rodzaju wojny, nazywanej „wojną hybrydową”. Cechą charakterystyczną tego rodzaju konfliktu międzypaństwowego jest użycie sił wojskowych o trudnym do ustalenia pochodzeniu (bez oznaczeń państwowości), by zmylić zaatakowanego i społeczność międzynarodową; brakuje tu elementu formalnego wypowiedzenia wojny, a oficjalnie władze agresora zaprzeczają jakoby nastąpiła inwazja zbrojna. Dzięki takim „zabiegom” prowadzone są szybkie manewry pododdziałów, bez mobilizacji jednostek wojskowych na większą skalę, stosując metody faktów dokonanych na zajętych terytorium zaatakowanego, przy czym agresor prowadzoni wojnę informacyjną, dezinformacją, „wymieszanie” formacji cywilnych z wojskowymi i paramilitarnymi, równocześnie

naciski ekonomiczne (szczególnie na obszarach zurbanizowanych) sprzyjające strukturze narodowościowej własnego państwa.

Przekładając powyższe na konkretną sytuację, po osiągnięciu zamierzonego celu na Ukrainie, agresorowi, czyli Federacji Rosyjskiej ponownie „zachciało się” sięgnąć po jeszcze większy obszar terytorialny i dobra z nim związane a należące do wolnego państwa. Skutkiem tego nastąpił kolejny atak wojsk rosyjskich⁹⁰, bowiem 24 lutego 2022 r. rozpoczęła się inwazja na Ukrainę, stanowiąca niejako eskalację wojny trwającej od 2014 r. Aktualnie nikt nie wie, ile czasu będzie trwała ta bezsensowna i w wielu wypadkach bratobójcza wojna, nikt również nie wie czy zdesperowany ogromnymi stratami i marnym rezultatem, a wręcz niemożliwością osiągnięcia celu, agresor nie sięgnie po broń jądrową, ponieważ posiada ją w swoich zasobach.

Hipotetycznie: gdyby Rosja użyła broni jądrowej taktycznej na Ukrainie, w pobliżu polskiej granicy, np. w odległości 50km od niej, co to mogłoby oznaczać dla Polski? • Przede wszystkim powinien być w kraju wykonywany całodobowy monitoring skażenia, co jest u nas dobrze rozwinięte. Funkcjonująca sieć pomiarowa pozwala *online* śledzić zmiany promieniowania nad terytorium Rzeczypospolitej, dlatego wzrost promieniowania jest od razu widoczny. Państwowa Agencja Atomistyki posiada dostęp do oprogramowania, które pozwala na bieżąco prognozować, jaki będzie ewentualnie rozptył obłoku promieniotwórczego. Rodzime wojska chemiczne posiadają narzędzia, które umożliwiają prognozowanie skutków użycia broni masowego rażenia. Istnieje także system powiązań ekspertów różnych branż, którzy wzajemnie współdziałają w przypadku zaistnienia sytuacji krytycznej, w tym po możliwym uderzeniu bronią jądrową. Chodzi m.in. o dostarczanie w odpowiednie miejsca prognoz meteorologicznych potrzebnych do przewidzenia skażeń, czym zajmuje się polski Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej. Ponadto może być uruchomiona ciągła wymiana informacji między ekspertami cywilnymi, wojskowymi oraz zmaksymalizowane informowanie o realnych zagrożeniach i podjętych działaniach po zaistnieniu niebezpieczeństwa zagrażającego obywatelom. Na tym etapie tyle wiemy, a jak wyglądałoby to w rzeczywistości? Tego nie jesteśmy w stanie przewidzieć i lepsza jest w tym względzie niewiedza.

Bomba kobaltowa nazywana „aniołem apokalipsy”

Analizując obecne zagrożenia i przebieg działań wojennych na świecie odnosi się wrażenie, że nie może nas spotkać już nic gorszego. Niestety, to nic bardziej mylnego. Nie zdajemy sobie sprawy z możliwości zdetonowania bomby jądrowej, a zwłaszcza bomby kobaltowej (łac. *cobaltum* – kobalt; symbol – Co), którą uważa się za najniebezpieczniejszą wśród dostępnych czynników broni masowego rażenia (dalej:

⁹⁰ J. Nawrotek, *Polityka zbrojeniowa Federacji Rosyjskiej w kontekście planów modernizacji Sił Zbrojnych FR*, Zeszyt 151, nr 3, Zielonka 2019, s. 77-95.

BMR). W przypadku zdetonowania jej, zwiększa się obszar oddziaływania do kilkusetmetrowej strefy, o potężnej sile rażenia i promieniowania.

Jednym z naukowców odpowiedzialnych za stworzenie bomby nuklearnej, która doprowadziła do zagłady w Hiroshimie i Nagasaki, był Leo Schillard. Zamiast ponieść konsekwencje za wzięcie udziału w akcie ludobójstwa, w 1950 r. uzyskał pozwolenie od władz Stanów Zjednoczonych na skonstruowanie nowej bomby; korzystając z promieniotwórczego izotopu kobaltu. Nie chodziło bynajmniej o wyposażenie w tę bombę defektoskopów i urządzeń do sterylizacji żywności, a o wywołanie skażenia radioaktywnego tak silnego i trwałego, by po jej wybuchu skutecznie zniszczyć populację ludzką. Podstawą do tego stanowiska był fakt, że większość Japończyków nie uległo od razu masowej zagładzie, a dopiero po latach wzrosła gwałtownie ich umieralność spowodowana nowotworami popromiennymi i pojawieniem się genetycznie zmodyfikowanego potomstwa z terenów Hiroshimy i Nagasaki. Wykazywało ono różne formy anomalii chromosomowych, których efekty widać w wyglądzie zewnętrznym.

Skonstruowanie termojądrowej bomby kobaltowej polega na aktywacji neutronowej naturalnego kobaltu zawierającego niemal wyłącznie izotop ^{60}Co . Proces przebiega w ten sposób, że po doprowadzeniu do wybuchu, wysoka temperatura, emisja i wysokie ciśnienie wytwarzane przez ładunek neutronów, przekształca pierwiastek (izotop ^{60}Co) pokrywający płytkami (osłoną) bombę, w wysoce radioaktywny izotop Co-60 i rozprasza go na znaczną powierzchnię. Powstały promieniotwórczy pierwiastek Co-60 jest źródłem promieniowania gamma, dlatego przyczynia się do silnego i trwałego (okres półrozpadu 5,26 lat) skażenia terenu. Zamiast kobaltu stosuje się też dodatek do osłony bomby w postaci złota, które pozostanie radioaktywne przez dodatkowy okres kilku dni, natomiast gdy domieszką do osłony bomby będzie tantal lub cynk, to do kilku miesięcy przedłuża się jej radioaktywność. W zależności od mocy ładunku, jakieś państwo może doprowadzić przez „przypadek” do wybuchu tak skonstruowanej bomby na swoim lub wybranym obszarze, po czym śmiertelna plaga może rozprzestrzenić się w ciągu zaledwie kilka miesięcy po całej planecie.

Nawiasem mówiąc Leo Schillard jako pomysłodawca bomby kobaltowej, nie był rządym maniakiem, a skonstruowaniem jej chciał udowodnić, że cały wyścig zbrojeń nuklearnych jest pozbawiony sensu. Sama bomba kobaltowa jest w stanie zniszczyć całą ludzkość, a skażenie będzie tak silne, że planeta na długo będzie bezużyteczna, by można ją było zasiedlić. Jeśli założyć, że taka bomba zostanie zrzucona na ziemię, to początkowo nie stanie się jakaś budząca obawy konsekwencja, bo jest to „tylko” pocisk. Przykładem mogą być tutaj znalezione w lesie szczątki obiektu wojskowego, w pobliżu miejscowości Zamość, około 15km od miasta Bydgoszcz. Ze wstępnych ustaleń wykonanych przez Instytut Techniczny Wojsk Lotniczych wynikało, że był to rosyjski pocisk manewrujący Ch-55 wystrzelony w grudniu 2022 r., w czasie

zmasowanego ataku raketowego na Ukrainę. Rosjanie stracili kontrolę nad pozbawionym głowicy bojowej pociskiem, czego powodem było zaangażowanie ukraińskiej obrony przeciwlotniczej w niszczenie pozornych celów obiektów. Gdyby w tamtym czasie doszło do zdetonowania pocisku z bombą kobaltową, to w ciągu kilku miesięcy, czyli od momentu wystrzelenia do momentu znalezienia w pierwszych miesiącach 2023 r. przez ludność cywilną spacerującą po lesie, przy nieinformowaniu społeczeństwa o jego przebywaniu w tym rejonie, mogłoby to wywołać zmiany chemiczne i doprowadzić do radioaktywnego oddziaływania. W takich warunkach wybuch neutronów powstałych w wyniku reakcji syntezy przekształcenia izotopu ^{59}Co w radioaktywny Co-60 spowodowałby po eksplozji wyparowanie i w krótkim czasie skroplenie oraz opadnięcie na ziemię z płynem i odłamkami, napromieniowując wszystko wokół. Wtedy nikt nie znalazłby przyczyny, skąd doszło do tak poważnego skażenia tego obszaru. Przy tym należy uzmysłwić, że na przykład skutki promieniowania bomby wodorowej nie stanowią bezpośredniego zagrożenia dla życia ludzi już po pół roku, a skażony kobaltem teren pozostaje radioaktywny przez kilka lat, jeśli nie dziesięcioleci i nawet zamknięcie się w schronie dla przeczekania zagrożenia, nie ma raczej większego sensu.

M.in. w federacji amerykańskich naukowców obliczono, że jeśli bomba zawiera zaledwie 9g Co-60, to siła wybuchu może sprawić, że ogromnie zasiedlone terytorium staje się bezludne. Jeśli z kolei wybuchnie bomba kobaltowa o standardowych rozmiarach, to jej opary mogą zawierać dawkę promieniowania, które o natężeniu około 20 siwertów/h w promieniu 100km. Naukowcy amerykańscy przeprowadzili też kilka innych badań i ich wyniki wykazały, że do całkowitego oczyszczenia ziemi z wszelkich form życia może wystarczyć „zainfekowanie” 510 tonami izotopu Co-60. Jednoznacznie doszli do wniosku, że jeśli taka ilość tej niebezpiecznej substancji zostanie równomiernie rozprowadzona po całej planecie, to będzie to gwarantowało w krótkim czasie zagładę całej ludzkości. Niestety nikt w takich warunkach nie zdoła się uratować. Dla porównania i przypomnienia pamiętnej daty 26 kwietnia 1986 r., po awarii reaktora jądrowego bloku nr 4 elektrowni atomowej w Czarnobylu, w wyniku wybuchu wodoru wskaźnik radioaktywny wynosił 2–15 siwertów/h. Takie warunki powodują, że bezbronny człowiek dostaje dawkę promieniowania, która sprawia, że ma szansę przeżyć maksymalnie trzy tygodnie, a skutki przytoczonej awarii są odczuwalne do dzisiaj.

Ocenia się, że była to największa katastrofa w historii energetyki jądrowej i jedna z największych katastrof przemysłowych XX wieku. Jest to jednocześnie jedyny incydent w dziejach, który został zakwalifikowany do siódmego, najwyższego stopnia w skali INES. W wyniku awarii skażeniu promieniotwórczemu uległ obszar od 125 000km do 146 000km kwadratowych terenu na pograniczu Ukrainy, Białorusi i Rosji, a wyemitowana z uszkodzonego reaktora jądrowego bloku nr 4 radioaktywna chmura

rozprzestrzeniła się po całej Europie (kraje skandynawskie, Polska, Czechy itd.). W efekcie skażenia ewakuowano i przesiedlono ponad 350 000 osób.

Teraz wypada uzmysłwić, jak wyglądałoby środowisko naturalne i okoliczna ludność, gdyby doszło do wybuchu jądrowego bomby kobaltowej, przy założeniu, że dopiero po 130 latach spada intensywność Co-60 do promieniowania minimalnego i wynosi około 0,04 siwertów/h. Z tego względu niektórzy naukowcy nazywają bombę kobaltową „maszyną zagłady”, ponieważ przy hipotetycznym uruchomieniu może skutkować zniszczeniem wszelkiego życia na naszej planecie.

Przepisy gwarantujące bezpieczeństwo na świecie zagrożonym czynnikami masowej zagłady (w tym bomba kobaltowa)

Intensywny wyścig zbrojeń na świecie, próby termojądrowe, wojny, agresywna i ekspansywna polityka wielu państw, aktywność różnych grup terrorystycznych, organizacji ekstremistycznych czy zorganizowanej przestępczości, sprawiły, że trzeba było wprowadzić środki zaradcze, aby nie doprowadzić do zagłady ludzkości i całego życia na naszej planecie. Najlepszą tego formą jest prawo międzynarodowe w postaci podpisywania przez większość państw świata dokumentów (norm prawnych regulujących stosunki między państwami, organizacjami międzynarodowymi i innymi podmiotami prawa międzynarodowego), mających zagwarantować nie sięganie po śmiertelny potencjał zgromadzonej broni masowego rażenia; w tym jądrowej, a zwłaszcza „anioła apokalipsy” – bomby kobaltowej. Stosowanie się do wprowadzonych w życie przepisów prawnych daje w pewnym sensie gwarancję utrzymania w miarę stabilnego bezpieczeństwa na świecie, aczkolwiek zawsze istnieje zagrożenie wyłamania się i nieprzestrzegania przez niektóre kraje podpisanych wcześniej zobowiązań. Mamy tego „namacalne” przykłady, dlatego nikogo nie dziwi fakt związany z koniecznością zabezpieczenia przed ewentualnym pojawieniem się zagrożenia dla ludzkości.

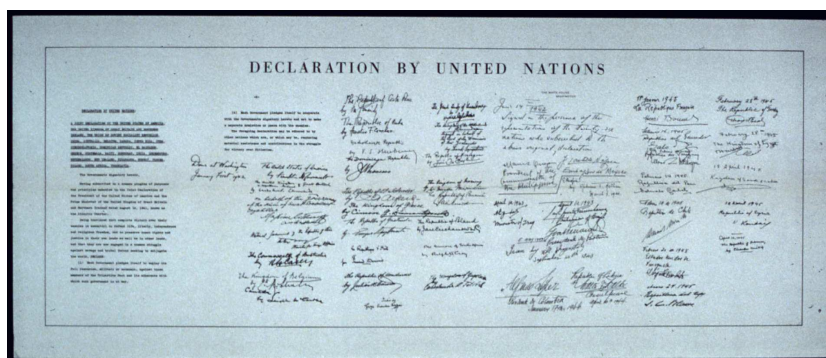
W celu realizacji podjętej problematyki, poniżej zostaną przedstawione dokumenty prawne – w kolejności chronologicznego wprowadzania do obiegu i wypełniania przez sygnatariuszy (strony umowy), mających przestrzegać zobowiązania międzynarodowe w obszarze wspólnej polityki bezpieczeństwa. Jednym z pierwszych wprowadzonych przepisów z tego zakresu, był podpisany 28 czerwca 1919 r. Pakt Ligi Narodów (*League of Nations Pact*) stanowiący część „traktatu wersalskiego” – końcowego „rozliczenia” z I wojną światową. W art. 11 Paktu znalazł się zapis: *„wszelka wojna lub groźba wojny, niezależnie od tego, czy dotyka bezpośrednio jednego z członków Ligi, czy też nie dotyka – interesuje całą Ligę i że Liga powinna przedsięwziąć wszelkie środki, mogące skutecznie zabezpieczyć pokój między narodami”*.

Umową międzynarodową o kluczowym znaczeniu okazał się „traktat przeciwwojenny”, zwany też „paktem Brianda-Kelloga” lub „paktem paryskim” – podpisany w Paryżu w 1928 r. Jego pomysłodawcami byli Minister Spraw

Zagranicznych Francji – Aristide Briand i sekretarz stanu USA – Frank Billings Kellogg, stąd druga nazwa paktu. Jego treść zawierała bezwzględny zakaz prowadzenia wojny agresywnej jako instrumentu polityki między sygnatariuszami, z wyraźnym wyartykułowaniem konieczności rozwiązywania sporów międzynarodowych za pomocą środków pokojowych. W rzeczywistości traktat nie spełnił głównego celu związanego z zaniechaniem wojny, gdyż okazał się nieskuteczny w momencie inwazji w 1931 r. wojsk japońskich na Mandzurię, jak i w 1935 r., kiedy to wojska włoskie zaatakowały Etiopię. Choć zaistniałe realia były problematyczne do przyjęcia, niemniej wynikała współpraca miała ważne znaczenie dla przyszłej a globalnej polityki. Przyczyniła się bowiem do perspektywicznych działań na rzecz międzynarodowych uregulowań prawnych.

Kolejnym z omawianej materii przyczynkiem, który miał przeciwdziałać użyciu siły wojskowej, było przyjęcie, po zakończeniu II wojnie światowej, za zdecydowanie nielegalne oraz znalazło swe odzwierciedlenie w przepisach Karty Narodów Zjednoczonych (dalej: KNZ). Umowę tę podpisano 26 czerwca 1945 r. w San Francisco na Konferencji Narodów Zjednoczonych, przy czym w art. 2 § 4 KNZ znalazł się następujący zapis: „Wszyscy członkowie powstrzymają się w swych stosunkach międzynarodowych od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko całości (integralności) terytorialnej lub niepodległości politycznej któregokolwiek państwa, bądź w jakikolwiek inny sposób niezgodny z celami ONZ”.

Karta Narodów Zjednoczonych podpisana m.in. przez Polskę 16 października 1945 r. w San Francisco

Źródło: *Unknown or not provided* (<http://commons.wikimedia.org>), licencja: CC BY 3.0

Konsekwencją owych założeń było powołanie Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ), której aktywność jako uniwersalnej (ogólnoświatowej) organizacji międzynarodowej, z główną siedzibą w Nowym Jorku, datuje się na 24 października 1945 r. Wtedy przyjęto, że celem funkcjonowania ONZ jest potwierdzenie i rozszerzenie ustanowionego wcześniejszymi przepisami zakazu wojny agresywnej,

zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa na świecie, rozwijanie współpracy międzynarodowej oraz popieranie przestrzegania praw człowieka. Ze względu na liczbę państw członkowskich ONZ (obecnie jest ich 193) przyjmuje się, że zakaz prowadzenia wojny agresywnej jest normą obejmującą całą społeczność międzynarodową. Jednak ustanowienie przez ONZ zakazu prowadzenia wojen nie oznacza całkowitego ich wyeliminowania, gdyż dopuszcza się użycie siły w szczególnych przypadkach, takich jak:

- podczas korzystania z prawa do samoobrony (zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej, wynikającej np. ze zobowiązań sojusznicznych),
- w wyniku uchwalenia przez Radę Bezpieczeństwa ONZ (główny organ odpowiedzialny za utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa na świecie) rezolucji o podjęciu akcji zbrojnej, np. rezolucja RB ONZ nr 678 będąca podstawą użycia siły w trakcie prowadzonej w latach 1990–1991 Pierwszej wojny w Zatoce Perskiej.

Jak powszechnie wiadomo, pod patronatem ONZ odgrywającej ważną rolę w ograniczaniu proliferacji broni atomowej i zmniejszaniu arsenałów jądrowych, znajdują się również grupy robocze, komitety i organizacje, które przygotowują i wprowadzają w życie różnorodne uregulowania wspólnotowe dotyczące broni jądrowej. Do najważniejszych z nich zalicza się:

- traktat *ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej* z 25 marca 1957 r. – na jego podstawie państwa członkowskie mogą oferować sobie wzajemną pomoc przy wdrażaniu wiedzy, infrastruktury i finansowaniu energetyki jądrowej;
- Konwencja *wiedeńska o odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową*, podpisana w dniu 21 maja 1963 r. – dotyczyła regulacji kwestii związanych z odpowiedzialnością cywilną operatora obiektu i państwa za szkody powstałe na skutek awarii. Niniejszą Konwencję zmieniono protokołem z 12 września 1997 r., co wiązało się m.in. z awarią reaktora jądrowego bloku nr 4 elektrowni atomowej w Czarnobylu. Przy tym należy wymienić konwencje sporządzone w Wiedniu i podpisane w dniu 26 września 1986 r., tj. Konwencja *o wczesnym powiadamianiu o awarii jądrowej* – zobowiązująca państwa-sygnatariuszy do powiadamiania o zaistniałej awarii w obiekcie jądrowym na terytorium któregośkolwiek z nich oraz Konwencja *o pomocy w przypadku awarii jądrowej lub zagrożenia radiologicznego* – zobowiązująca do udzielania wzajemnej pomocy przy usuwaniu skutków awarii przez państwa-sygnatariuszy;
- traktat *antarktyczny* z 4 sierpnia 1963 r. – zakazywał wojskowego wykorzystania Antarktydy, włączając w to stacjonowanie lub testowanie broni jądrowej;
- traktat *o ograniczonym zakazie prób nuklearnych* z 5 sierpnia z 1963 r., sporządzony w Moskwie (ZSRR) – zabraniał testowania broni nuklearnej w atmosferze, pod wodą i w przestrzeni kosmicznej, a nie zabraniał przeprowadzania podziemnych prób jądrowych;

- układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi z 27 stycznia 1967 r. – zakazywał umieszczania broni atomowej w przestrzeni kosmicznej;
- traktat o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach z 14 lutego 1967 r. – zabraniał rozwoju prac nad bombą atomową państwom Ameryki Łacińskiej i Karaibom;
- układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT – *Nuclear Non-Proliferation Treaty*) z 4 sierpnia 1963 r., a przedłożony do ratyfikacji i podpisany równocześnie 1 lipca 1968 r. w Moskwie, Waszyngtonie i Londynie – zabraniał rozprzestrzeniania broni, technologii nuklearnej i zakazywał prowadzenia dalszych badań z tym związanych;
- układ o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz w jego podłożu z 11 lutego 1971 r., który został podpisany równocześnie w Moskwie, Waszyngtonie i Londynie, a zakazywał eksperymentów jądrowych na dnie mórz, oceanów i ich podłożu, przez wyłączenie tych regionów z wyścigu zbrojeń;
- pierwszy układ o ograniczeniu zbrojeń strategicznych (SALT I – *Strategic Arms Limitation Talks I*) z 26 maja 1972 r. – określał limity zbrojeń dla Stanów Zjednoczone i Związku Radzieckiego, jednak nie wspominał o ograniczaniu istniejących arsenałów;
- traktat o ograniczeniu dopuszczalnej siły wybuchu głowic testowych z 18 maja 1974 r. – ograniczał podziemne testy jądrowe do 150 kiloton (kT) dla Stanów Zjednoczone i Związku Radzieckiego, przy czym 1 kT odpowiada wybuchowi 1000 t trotylu;
- układ o ograniczeniu podziemnych prób z bronią jądrową z 3 lipca 1974 r., a wszedł w życie 11 grudnia 1990 r. – zakazuje podziemnych testów z bronią jądrową o sile powyżej 150 kiloton (kT) dla Stanów Zjednoczone i Związku Radzieckiego (obecnie Federacja Rosyjska). Stanowi on akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE);
- drugi układ o ograniczeniu zbrojeń strategicznych (SALT II – *Strategic Arms Limitation Talks II*) z 18 czerwca 1979 r. – wymusił na sygnatariuszach, tj. Stanach Zjednoczonych, Związku Radzieckim, Wielkiej Brytanii, wycofanie niektórych typów głowic. Po czym została przyjęta w dniu 26 października 1979 r. sporządzona w Wiedniu *Konwencja o ochronie fizycznej materiałów jądrowych i obiektów jądrowych*, a kolejna o takim samym tytule pochodzi z 1987 r. i reguluje ona w głównej mierze kwestie związane z zabezpieczeniem reaktorów energetycznych i doświadczalnych przed możliwością ataku na ich wrażliwe elementy;
- traktat o strefie bezatomowej w obszarze południowego Pacyfiku z 6 sierpnia 1985 r. – zakazywał testowania, rozwijania i nabywania broni jądrowej przez państwa należące do regionu południowego Pacyfiku;

- traktat o broni nuklearnej średniego zasięgu (500–5500km) z 8 grudnia 1987 r. – wprowadził zakaz posiadania pocisków balistycznych krótkiego i średniego zasięgu, dlatego wycofano z eksploatacji te konstrukcje, m.in. pocisk *Pershing* (USA), SS-20, SS-23 (ZSRR);

- pierwszy układ o redukcji arsenałów strategicznych (START I – *Strategic Arms Reduction Talks I*) z 3 stycznia 1993 r., a wszedł w życie z końcem 1994 r. – wymusił ograniczenie liczby głowic strategicznych o około 30% na stronach: Stany Zjednoczone i Związek Radziecki, którego rozpad spowodował podpisanie protokołów przez Rosję, Białoruś, Ukrainę i Kazachstan. Zobowiązania te przyczyniły się do podpisania 13 stycznia 1993 r. *Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów* sporządzonej w Paryżu i podpisania 20 września 1994 r. *Konwencji Bezpieczeństwa Jądrowego* (KBJ) sporządzonej w Wiedniu – mających na celu utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa podczas badań, produkcji, obrotu BMR i w obiektach jądrowych, ustanowienie i utrzymanie zabezpieczeń przed zagrożeniami ze strony promieniowania jonizującego, zapobieganie awariom pociągającym za sobą skutki radiologiczne. KBJ nakłada na sygnatariuszy obowiązek uregulowania w krajowym systemie prawnym kwestii związanych z projektowaniem, budową i eksploatacją obiektów jądrowych;

- drugi układ o redukcji arsenałów strategicznych (START II – *Strategic Arms Reduction Talks II*) z 1996 r., ale nie wszedł w życie; był ratyfikowany przez Stany Zjednoczone, a Rosja odmówiła ratyfikacji. Miał wprowadzić dalsze ograniczenia w zakresie poziomu 3000–3500 aktywnych głowic jądrowych, przy czym pakiet dokumentów miał zakazywać stosowania pocisków wielogłowicowych (MIR V) w pociskach międzykontynentalnych (ICBM). Kiedy napięcie między obu mocarstwami wzrosło z powodu amerykańskich operacji wojskowych w Kosowie, Iraku i ekspansji NATO na wschód, Rosja ostatecznie powiązała jego ratyfikację z utrzymaniem traktatu o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej ABM z 1972 r.;

- traktat o zakazie przeprowadzania prób nuklearnych (CTBT – *Comprehensive Test Ban Treaty*) z 24 września 1996 r. – wprowadził całkowity zakaz przeprowadzania prób (testów) nuklearnych przez wszystkie państwa ją posiadające. Traktat ratyfikowany w Nowym Jorku sporządzono zgodnie z art. 17 KNZ w 6 językach: arabskim, chińskim, angielskim, francuskim, rosyjskim i hiszpańskim. W ślad za podjętymi zobowiązaniami, doszło do podpisania w dniu 5 września 1997 r. sporządzonej w Wiedniu *Wspólnej Konwencji bezpieczeństwa w postępowaniu z wypalonym paliwem jądrowym i bezpieczeństwa w postępowaniu z odpadami promieniotwórczymi* – jest w jakimś sensie analogiczna do KBJ, ale głównie wiąże się z kwestią odpadów promieniotwórczych i wypalonego paliwa;

- traktat o redukcji strategicznych zdolności ofensywnych (SORT – *Strategic Offensive Reductions Treaty*) z 24 maja 2002 r., a wszedł w życie 1 czerwca 2003 r. – wprowadził

ograniczenia wielkości arsenałów strategicznych do poziomu 1700–2200 aktywnych głowic nuklearnych;

- Międzynarodowa Konwencja *w sprawie zwalczania aktów terroryzmu jądrowego*, przyjęta 13 kwietnia 2005 r. przez Zgromadzenie ONZ – została przygotowana z uwagi na gwałtowne zwiększenie się aktów, metod i praktyk terrorystycznych. Celem jej było uzupełnienie obowiązujących przepisów międzynarodowych, mających zapobiegać, ścigać i zwalczać terroryzm we wszystkich formach i przejawach (w tym akty terroryzmu jądrowego), aby zapewnić funkcjonowanie systemu prawnego obejmującego każdy z aspektów problemu;

- układ *o środkach dalszej redukcji i ograniczeniach strategicznych sił ofensywnych* (określany: START, START-3, Nowy START – *Strategic Arms Reduction Treaty*) z 8 kwietnia 2010 r., a wszedł w życie 5 lutego 2011 r.; zastąpił układ SORT – wprowadził ograniczenie o połowę liczby środków przenoszenia broni jądrowej (w tym wyrzutni pocisków balistycznych, okrętów podwodnych i lotnictwa strategicznego), ale nie ograniczał liczby głowic wycofanych z eksploatacji;

- traktat *o zakazie broni jądrowej* (TPNW – *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*) z 7 lipca 2017 r., wszedł w życie 22 stycznia 2021 r. – poparło go na konferencji ONZ 122 państwa, przy jednym głosie sprzeciwu (Holandia), jednym wstrzymującym (Singapur), a 69 państw posiadających broń jądrową odmówiło udziału w konferencji. Układ zakazuje stronom rozwijać, wypróbować, produkować, wytwarzać, uzyskiwać w inny sposób, posiadać lub gromadzić broń jądrową, inne jądrowe urządzenia wybuchowe, przekazywać i otrzymywać taką broń, używać lub grozić jej użyciem, pomagać, zachęcać, nakłaniać do jakiegokolwiek działalności przez niego zabronionej, szukać pomocy w takim działaniu lub otrzymywać ją, pozwalać na stacjonowanie, instalowanie lub rozmieszczanie broni jądrowej lub innego jądrowego urządzenia wybuchowego na swym terytorium, w innym miejscu będącym pod jego jurysdykcją lub kontrolą.

Nie przesądzając kwestii legalności broni jądrowej, należy spojrzeć bardziej pragmatyczne na międzynarodowe przepisy prawne, zmierzające do zakazu proliferacji broni jądrowej, a tym samym ograniczające i kontrolujące skutki jej istnienia. Dlatego wymienia się tutaj podstawowy, a jednocześnie szczególny dokument tego „międzynarodowego prawa broni atomowej” – jest nim układ (traktat) *o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej* (NPT – *Non-Proliferation Treaty*) z 1 lipca 1968 r., podpisany w trzech miejscach równocześnie, czyli Moskwie, Waszyngtonie i Londynie. Instytucjonalną kontrolę nad wykonywaniem postanowień tego traktatu sprawuje Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (IAEA – *International Atomic Energy Agency*) z siedzibą w Wiedniu. Polska znalazła się wśród państw, które od razu przystąpiły do traktatu, ratyfikowała go 3 maja 1969 r., jednak rodzime prawodawstwo wprowadziło go w życie dopiero 5 maja 1970 r. Choć układ został zawarty na 25 lat,

to decyzją sygnatariuszy w maju 1995 r. przedłużono go bezterminowo, a więc jest jednym z najbardziej uniwersalnych instrumentów prawa międzynarodowego. Do 2008 r. jego sygnatariuszami zostało 189 państw, przy czym nie został ratyfikowany przez Izrael, Indie, Pakistan i Sudan Południowy, a Korea Północna podpisała go w 1985 r., lecz wycofała się z traktatu jednostronnie w kwietniu 2003 r. Okazało się, że stały za tym kilkakrotne próby nuklearne programu atomowego Korei Północnej, po czym 12 lutego 2013 r. jej naukowcom udało się z sukcesem przeprowadzić na poligonie wojskowym podziemną eksplozję, dzięki zdetonowaniu bomby wodorowej.

Powracając do układu NPT, nałożył on na państwa nuklearne obowiązek nieprzekazywania nikomu bezpośrednio lub pośrednio broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych i kontroli nad taką bronią lub takimi urządzeniami wybuchowymi, jak też do nieokazywania pomocy, niezachęcania i nienakłaniania państw niedysponujących bronią jądrową do produkowania jej lub uzyskania inną drogą oraz kontroli nad taką bronią i urządzeniami wybuchowymi. Ponadto podkreślono w traktacie znaczenie zasady udostępniania korzyści i informacji naukowych związanych z wykorzystywaniem energii atomowej do celów pokojowych. Zobowiązano również państwa do podejmowania wysiłków w celu zapobieżenia wybuchowi wojny jądrowej, przy czym państwa nienuklearne zobowiązano do nieprzyjmowania od kogokolwiek, bezpośrednio lub pośrednio, broni jądrowej i jądrowych urządzeń wybuchowych oraz kontroli nad taką bronią i urządzeniami wybuchowymi, nieprodukowania i nieuzyskiwania ich inną drogą oraz nieubiegania się i nieprzyjmowania pomocy w ich produkowaniu. Przyjmuje się, że system tego traktatu oparto na triadzie:

- 1) poddany międzynarodowej kontroli zakaz rozprzestrzeniania broni jądrowej;
- 2) nuklearne rozbrojenie;
- 3) współpraca w pokojowym wykorzystywaniu energii atomowej.

Dzięki ostatniemu zapisowi, państwa, które nie podpisały traktatu, nie zostały wykluczone ze współpracy międzynarodowej w dziedzinie nuklearnej. W stosunku do stron układu są w pewnych aspektach w korzystniejszym położeniu, ponieważ nie mają obowiązku poddania się szczegółowej kontroli z zewnątrz. Natomiast ciągle wysiłki rozbrojeniowe organizacji międzynarodowych nie powstrzymują prób jądrowych. Na przykład Stany Zjednoczone, które są sygnatariuszem układu, nadal prowadzą program udostępniania posiadanej broni innym krajom NATO, a amerykańska broń jądrowa rozlokowana jest na terenie Belgii, Holandii, Niemiec, Turcji i Włoch. W czasie pokoju kontrolują ją amerykańscy żołnierze, a po ewentualnym wybuchu wojny broń jądrowa ma być przekazana państwu, które ją posiada.

Z powyższego widać, że jest to sprzeczne z założeniami traktatowymi, ale państwa NATO nie zgadzają się z taką opinią. Ponadto sprzeczne z traktatem jest podpisanie w 2008 r. układu o *wzajemnej współpracy nuklearnej* między Stanami

Zjednoczonymi a Indiami. Budzi to wiele kontrowersji, czego główną przyczyną jest zadeklarowanie współpracy przez sygnatariusza układu o *nirozprzestrzeniani broni jądrowej*, a Indie nie są jego stroną i równocześnie są posiadaniem przedmiotowej broni. Mimo tak skomplikowanych uwarunkowań, ww. traktat jest ważnym krokiem w budowaniu zaufania na świecie, a poza tym, globalnie przyczynił się do stabilizacji sytuacji strategiczno-wojskowej. Znaczenie układu jest o tyle istotne, że ogranicza dostęp do broni jądrowej, zmniejszając w ten sposób możliwość wybuchu konfliktu z jej użyciem⁹¹. Koncepcja wspólnego bezpieczeństwa opiera się zatem na założeniu, że wspólnym interesem i celem poszczególnych państw jest przetrwanie, najlepiej bez zawirowań wojennych.

Pomimo prawnomiędzynarodowych ograniczeń i wszelkich zakazów, zauważa się w praktyce dochodzenie do sprzeczności i niekonsekwencji, gdyż wojna bądź agresja wojenna – nawet nie będąc tak nazywe, stanowią permanentne zagrożenie i ciągle występują z różnym nasileniem na powierzchni naszego globu.

Organizacje międzynarodowe mające przeciwdziałać zagrożeniom nuklearnym

Poza prawem międzynarodowym wyrażonym w postaci przepisów mających gwarantować bezpieczeństwo człowieka i środowiska naturalnego zagrożonych nuklearnie, powołano na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci organizacje międzynarodowe czynnie przeciwdziałające omawianym zagrożeniom.

- Pierwszą organizacją międzynarodową, która podjęła problem rozwoju współpracy, zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa na świecie, była Liga Narodów (dalej: LN) powstała w Genewie na mocy ww. Paktu Ligi Narodów z 28 czerwca 1919 r. Organizacja jako związek niezależnych państw działała od momentu powołania do końca 1939 r., kiedy ją rozwiązano Uchwałą Zgromadzenia z 18 kwietnia 1946 r., a majątek przekazano ONZ. LN podjęła się rozstrzygania pokojowo konfliktów politycznych zaistniałych w okresie międzywojennym, przy czym w 1935 r. zrzeszała 58 członków (w tym Polskę), a w 1940 r. jej liczba spadła do 43 państw. Dominującą rolę pełniła w LN Francja i Wielka Brytania, które przedstawiły założenia programowe określone w 26 artykułach statutu. Zobowiązywał on członków do nieuciekania się do

⁹¹ Polska jako członek Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej, jest zobowiązana do przestrzegania wielu rozporządzeń i dyrektyw wspólnotowych z zakresu prawa atomowego: Oto kilka z nich: • Ustawa z 22 czerwca 2001 r. o wykonywaniu Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów; • Rozporządzenie Ministra Gospodarki z 3 sierpnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie instytucji wydających opinie o możliwości spełnienia warunków technicznych i organizacyjnych podczas wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym; • Dyrektywa Rady 2009/7 z 25 czerwca 2009 r. ustanawiająca wspólnotowe ramy bezpieczeństwa jądrowego obiektów jądrowych; • Dyrektywa Rady 2011/70 z 19 lipca 2011 r. ustanawiająca ramy wspólnotowe w zakresie odpowiedzialnego i bezpiecznego gospodarowania wypalonym paliwem jądrowym i odpadami promieniotwórczymi; • Dyrektywa Rady 2013/59 z 5 grudnia 2013 r. ustanawiająca podstawowe normy bezpieczeństwa w celu ochrony przed zagrożeniami wynikającymi z narażenia na działanie promieniowania jonizującego.

wojny, utrzymywania jawnych stosunków międzynarodowych, ścisłego przestrzegania sprawiedliwości, poszanowania zobowiązań wynikających z wprowadzanych w życie traktatów. W ramach realizacji zadań: opracowywano plany redukcji zbrojeń narodowych, kontrolowano prywatną produkcję uzbrojenia, przyjmowano wnioski i opinie specjalnej komisji kompetentnej we wszystkich zagadnieniach dotyczących spraw wojskowych, lotniczych, morskich i innych⁹².

- Organizacja Narodów Zjednoczonych została powołana po zaprzestaniu działalności LN. W obliczu zagrożeń wojną nuklearną oraz ciągle niekończących się konfliktów w różnych regionach świata, stabilizacja stosunków międzynarodowych i stworzenie bardziej solidnych podstaw dla utrzymania bezpieczeństwa i pokoju, stało się nadrzędnym zadaniem ONZ, a działania sił pokojowych, żołnierzy w błękitnych hełmach, okazały się najbardziej widoczną formą funkcjonowania organizacji. ONZ poprzez Międzynarodową Agencję Energii Atomowej (IAEA – *International Atomic Energy Agency*) zabiega o to, by kraje stosujące technologie nuklearne nie prowadziły potajemnych badań nad stworzeniem broni jądrowej. Agencja monitoruje setki obiektów jądrowych w ponad 70 krajach. Do dziś 152 państwa zawarły z IAEA 237 porozumień w sprawie bezpieczeństwa atomowego. Jednak, jak wynika z posiadanych danych, ONZ – to znacznie więcej niż działania na rzecz pokoju lub forum do rozwiązywania konfliktów międzynarodowych.

- Grupa Dostawców Jądrowych (NSG – *Nuclear Suppliers Group*) powstała w 1974 r., po doprowadzeniu przez Indie do wybuchu ładunku nuklearnego. Wtedy dostawcy towarów i technologii jądrowych uznali za konieczne zapobieganie proliferacji towarów i technologii BMR, zwiększając związane z tym kontrole. Grupa przyjęła najpierw nazwę Klub Londyński za względu na pierwsze spotkanie, które odbyło się w 1975 r. w Londynie, a od 1978 r. zaczęto stosować obecną nazwę NSG. Ideą przewodnią zrzeszającej 47 państw Grupy, jest działanie uniemożliwiające dopuszczenie do rozprzestrzeniania broni jądrowej. Wielostronny system kontroli eksportu materiałów jądrowych, sprzętu i technologii mogących służyć do produkcji broni nuklearnej oraz dostarczanej energii jądrowej różnym krajom, stanowi reżim kontrolny, w który włącza się też Komisja Europejska jako obserwator. W ramach tego reżimu zainteresowane kraje opracowały i wdrożyły w 1978 r. regulacje dotyczące postępowania dostawców w obrocie towarami i technologiami jądrowymi w celach pokojowych. Zasady, jakie przyjmuje Grupa, są publikowane w dokumentach Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej. M.in. w Polsce obowiązują wykazy towarów i technologii nadzorowanych kontrolą obrotu z zagranicą, tzn. mające bezpośrednie zastosowanie w jądrowym cyklu

⁹² E. Cziomer, LW. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2005, s. 159;

paliwowym, służące do wytwarzania jądrowych urządzeń wybuchowych oraz urządzenia, materiały i technologie podwójnego zastosowania, które można wykorzystać do celów nuklearnych.

- Reżim Kontrolny Technologii Raketowych (MTCR – *Missile Technology Control Regime*) został utworzony 16 kwietnia 1987 r., przy tym Polska przystąpiła do niego w 1998 r. Jako dobrowolne, nieformalne zrzeszenie MTCR liczy 34 państwa zajmujące się kontrolą eksportu środków przenoszenia BMR i związanych z tym technologii. Kraj deklarujący chęć przystąpienia do MTCR musi zobowiązać się do tego, że jeśli będzie rozważać transfery towarów i technologii mających związek z raketami, to będzie działał zgodnie z wytycznymi przez zrzeszenie zasadami postępowania w tym zakresie. W 1993 r. w wyniku doświadczeń wojennych w Zatoce Perskiej rozszerzono zakres kontroli na rakiety zdolne do przenoszenia broni biologicznej i chemicznej. MTCR jest kluczowym instrumentem przeciwdziałania proliferacji systemów raketowych stanowiących środki przenoszenia BMR. W ramach przyjętej kampanii „Broń kontrolowana” wzywa się na poziomie: 1) międzynarodowym: rządy powinny uzgodnić traktat o *Handlu Bronią*, którego celem byłoby zakazanie eksportu broni do państw, w których jej użycie mogłoby doprowadzić do ciężkich naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego; 2) regionalnym: rządy powinny zawrzeć nowe i udoskonalić istniejące regionalne porozumienia dotyczące kontroli zbrojeń, tak aby prawa człowieka były skutecznie chronione, a normy międzynarodowego prawa humanitarnego przestrzegane; 3) pojedynczego państwa: rządy powinny zgodnie z prawem międzynarodowym powiększyć swoją zdolność do kontrolowania przepływów broni i ochrony obywateli przed przemocą z użyciem broni; 4) społeczeństw i poziomie lokalnym: władze samorządowe i obywatele powinni starać się o zwiększenie bezpieczeństwa także we własnym zakresie, przede wszystkim poprzez doprowadzenie do obniżenia dostępności broni i popytu na nią⁹³.

- Inicjatywa Krakowska (*Proliferation Security Initiative*) została powołana 31 maja 2003 r. przez Georga W. Bush podczas wizyty w Krakowie; jest to międzynarodowa umowa dotycząca przeciwdziałania proliferacji BMR. Główny cel porozumienia ukierunkowany jest na działalność społeczności międzynarodowej uniemożliwiającej nielegalny obrót BMR, środkami jej przenoszenia oraz materiałami i technologiami służącymi do jej wyprodukowania. Warunkiem koniecznym jest tutaj rozwinięcie współpracy w obszarze operacji specjalnych, polegających na zatrzymywaniu nielegalnych ładunków transportowanych drogą morską, lotniczą i lądową. Inicjatywa Krakowska koncentruje się zwłaszcza na aspektach prawno-międzynarodowych i narodowych. Jej działania ukierunkowane są na praktyczne przeciwdziałanie nielegalnemu obrotowi BMR (fizyczne przechwytywanie nielegalnych transportów z

⁹³ M. Jaroszyńska, *Organizacje międzynarodowe przeciwko niekontrolowanej proliferacji broni*, Warszawa 2011, s. 287-303.

towarami i technologiami podwójnego zastosowania). Działanie to poparła Rada Bezpieczeństwa ONZ w Rezolucji RB ONZ nr 1540 z 28 kwietnia 2004 r. – udzielała wsparcia prawnego w kwestii wypracowania mechanizmów przeciwdziałania i przechwytywania BMR. Ma to na celu powstrzymanie podmiotów niepaństwowych od wejścia w posiadanie broni niekonwencjonalnej, materiałów pochodnych i środków ich przenoszenia. Rezolucja nr 1540 zobowiązuje państwa członkowskie do powstrzymania się od jakiegokolwiek wspierania podmiotów niepaństwowych, które starają się nabyć, użytkować i przenosić broń jądrową, chemiczną lub biologiczną oraz środki jej przenoszenia. Poprzedzała ją Rezolucja nr 1653/XVI – stanowiąca pierwszą międzynarodową regulację dotyczącą broni jądrowej. Jednak przyjęta została dopiero 24 listopada 1961 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, czyli 26 lat po zrzuceniu bomb atomowych na Hiroshimę i Nagasaki. Przedmiotem ww. Rezolucji jest problematyka legalności użycia tej broni i kwestie likwidacji istniejących bomb atomowych, gdzie min. czytamy „Użycie broni jądrowej i termojądrowej jest sprzeczne z duchem, literą i celami ONZ, a w związku z tym stanowi pogwałcenie Karty NZ”; „wykracza ona poza cele wojny i powoduje niepotrzebne cierpienia i zniszczenia dla ludzkości i cywilizacji, a wobec tego jest sprzeczne z przepisami prawa międzynarodowego i prawami ludzkości”⁹⁴.

- Porozumienie z Wassenaar powołane w 1995 r. w Hadze, przy czym podstawowym jego dokumentem jest tzw. Element Początkowy przyjęty w dniu 12 lipca 1996 r. na plenarnym posiedzeniu w Wiedniu. Porozumienie zastąpiło Komitet Koordynacyjny Wielostronnej Kontroli Eksportu tzw. COCOM. Aktualnie zrzesza ono 40 państw, które zobowiązały się m.in. do działań na rzecz utrzymania regionalnego oraz międzynarodowego bezpieczeństwa; zwiększenia przejrzystości i odpowiedzialności w transferach broni konwencjonalnej oraz towarów podwójnego zastosowania; zapobiegania nadmiernemu nagromadzeniu broni i towarów podwójnego zastosowania w jednym miejscu, co mogłoby doprowadzić do destabilizacji sytuacji w danym kraju lub regionie⁹⁵. Cele i zadania Porozumienia z Wassenaar:

- 1) Zostało ustanowione w celu umacniania bezpieczeństwa i stabilności w wymiarze regionalnym i międzynarodowym, promowania przejrzystości i większej odpowiedzialności przy transferach broni konwencjonalnej oraz dóbr i technologii podwójnego zastosowania. Państwa członkowskie działają na rzecz osiągnięcia tych celów poprzez swoje krajowe polityki.

- 2) Uzupełnianie i wzmacnianie istniejących reżimów kontrolnych dla broni masowego rażenia, dóbr i technologii podwójnego zastosowania, jak i innych środków

⁹⁴ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, s. 422.

⁹⁵ Produkty podwójnego zastosowania – „produkty włącznie z oprogramowaniem i technologią, które mogą być stosowane zarówno w celach cywilnych, jak i wojskowych oraz obejmują wszystkie towary, które mogą być użyte zarówno w zastosowaniach niewybuchowych, jak i w jakikolwiek sposób do wspomaganie wytwarzania broni jądrowej lub innych urządzeń do wybuchu jądrowego”, zob. art. 2 Rozporządzenia Rady (WE) nr 428/2009.

mających wspierać przejrzystość i większą odpowiedzialność w transferach uzbrojenia oraz dóbr i technologii podwójnego zastosowania.

3) Ma wzmacniać współpracę w zapobieganiu transferom uzbrojenia, dóbr i technologii podwójnego zastosowania do krajów lub regionów, które budzą zaniepokojenie państw członków Porozumienia (te wywołujące niepokoje regionalne, popierające terroryzm międzynarodowy).

4) Jest elementem globalnej walki z terroryzmem i ma za zadanie zapobiegać dostawaniu się w ręce indywidualnych terrorystów, organizacji terrorystycznych broni konwencjonalnej oraz dóbr i technologii podwójnego zastosowania. Państwa uczestniczące zostały zobowiązane do kontroli wszystkich pozycji wyszczególnionych na *Liście towarów i technologii podwójnego zastosowania* oraz *Liście uzbrojenia w celu zapobiegania niedozwolonym transferom tych towarów*. Porozumienie nie jest wymierzone przeciwko jakimkolwiek państwu i nie ma na celu utrudnienia cywilnych transakcji, pozyskiwania legalnego uzbrojenia i sprzętu wojskowego w celu realizacji prawa do samoobrony zgodnie z art. 51 KNZ. W Polsce ww. listy kontrolne Porozumienia weszły w życie; pierwsza – styczeń 1997 r., druga – sierpień 1997 r.

- Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (IAEA – *International Atomic Energy Agency*) powołana w 1957 r. w Wiedniu. Stanowi wyspecjalizowaną agendę ONZ, będącą centrum współpracy w dziedzinach związanych z bezpiecznym wykorzystaniem energii jądrowej dla celów pokojowych. Polska jest członkiem założycielem MAEA od samego początku, kiedy to ratyfikowała Statut organizacji.

- Międzynarodowa Komisja Ochrony Radiologicznej (ICRP – *International Commission on Radiological Protection*) powstała w 1928 r. w Wiedniu, a obecną nazwę przyjęła w 1950 r. Za cel działalności przyjęto opracowywanie zaleceń dotyczących ochrony radiologicznej, które nie mają mocy prawnej, ale są uwzględniane, stanowiąc podstawę przepisów międzynarodowych i krajowych większości państw.

- Agencja Energii Jądrowej (NEA – *Nuclear Energy Agency*) założona w 1958 r. w Paryżu; powstała przy Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), przy czym skupia 33 kraje. Zadaniem NEA jest wspieranie państw członkowskich w utworzeniu i dalszym rozwoju naukowych, technologicznych oraz prawnych podstaw koniecznych do bezpiecznego, przyjaznego środowisku i ekonomicznego użycia energii jądrowej w celach pokojowych. Ponadto zapewniania wysoką jakość ocen i wypracowywania wspólnych ustaleń w kluczowych kwestiach jako wkładu do decyzji rządów w sprawach dotyczących energii jądrowej oraz poszerzanie zakresu analiz OECD w obszarach: energia, zrównoważony rozwój gospodarek niskoemisyjnych. Polska jest członkiem tej organizacji od 2010 r.

- Zachodnioeuropejskie Stowarzyszenie Urzędów Dozoru Jądrowego (WENRA – *Western European Nuclear Regulators Association*) grupuje na zasadzie dobrowolności szefów urzędów dozoru jądrowego państw członkowskich Unii Europejskiej i

Szwajcarii, posiadających elektrownie jądrowe. Celem działalności Stowarzyszenia jest harmonizacja wymagań wymiany doświadczeń w zakresie lokalizacji, projektowania, budowy, eksploatacji elektrowni jądrowych i ich likwidacji, wspomaga również harmonizację przepisów europejskich w zakresie bezpieczeństwa jądrowego, ponadto zajmuje się wymaganiami i praktykami związanymi z przechowywaniem i składowaniem odpadów promieniotwórczych. Polska ma status obserwatora w Stowarzyszeniu WENRA.

- Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony przed Promieniowaniem (IRPA – *International Commission on Non-Ionizing Radiation Protection*) funkcjonuje od 1992 r., kiedy to zostało formalnie powołane przez *International Radiation Protection Association*. Celem działalności ICNIRP (niezależnych ekspertów naukowych z różnych krajów) jest opracowywanie i rozpowszechnianie opartych na ugruntowanych podstawach naukowych zaleceń dotyczących ochrony przed niekorzystnymi skutkami promieniowania niejonizującego, a w szczególności wytycznych odnoszących się do ograniczania narażenia na to promieniowanie.

- Komitet Naukowy Narodów Zjednoczonych ds. Skutków Promieniowania Atomowego (UNSCEAR – *United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation*) – to stały komitet ONZ powołany w 1955 r. na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ; działał w latach, gdy zagrożenie konfliktem nuklearnym wydawało się bardzo duże, prowadzony był wyścig zbrojeń i próby z wykorzystaniem broni jądrowej. Prowadzi on prace naukowo-badawcze nad skutkami zdrowotnymi narażenia na promieniowanie jonizujące, ponadto w celu monitorowania zmian poziomu promieniowania jonizującego na ziemi – gromadzi dane dotyczące promieniotwórczości naturalnej i sztucznej w środowisku. W Komitecie bierze obecnie udział 21 państw członkowskich, a od 1973 r. należy do niego również Polska.

Wnioski

- Obecnie istnienie bomby kobaltowej uważa się za jeden z pomysłów na szerzenie terroru w okresie „zimnej wojny”. Jednak, jak okazało się, bez większych problemów udało się tę bombę skonstruować, przetestować i przygotować do ewentualnego wykorzystania przeciwko ludzkości. Realne zagrożenie istnieje, zwłaszcza ze strony nie zrównoważonych psychicznie psychopatów, tj. dyktatorów i terrorystów z wizją zawładnięcia światem. Największe niebezpieczeństwo związane z „aniołem apokalipsy” wiąże się jednak z faktem, że może wpaść w ręce organizacji, np. ekstremistycznych, terrorystycznych, nazistowskich, dlatego obrót izotopami radioaktywnymi jest ściśle kontrolowany i zabezpieczony prawnymi przepisami oraz organizacjami międzynarodowymi. Stąd autorka starała się zaprezentować przynajmniej niektóre z najważniejszych międzynarodowych aktów prawnych i organizacji.

• Proliferacja broni niekonwencjonalnej jest jednym z problemów globalnych, których w dalszym ciągu nie udało się trwale rozwiązać, pomimo licznych działań ze strony państw i organizacji międzynarodowych w XX w. i obecnym XXI w. Można wręcz uznać, że w dobie wzrastającego zagrożenia wojną, międzynarodowym terroryzmem oraz rozwijania produkcji broni nuklearnej przez niebezpieczne państwa, takie jak Federacja Rosyjska (Rosja), Islamska Republika Iranu (Iran) czy Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna (Korea Północna), kwestia rozprzestrzeniania najbardziej niszczycielskich rodzajów uzbrojenia zajmuje znaczące miejsce w agendach problemowych najważniejszych organizacji, z ONZ na czele.

• Autorka starała się przedstawić przynajmniej część imponującego dorobku prawnego, mającego zagwarantować bezpieczeństwo świata zagrożonego czynnikami masowej zagłady, jak też krótko opisać najpoważniejsze organizacje międzynarodowe stojące na straży przeciwdziałania zagrożeniom nuklearnym. Wydaje się, że stanowią ważne przedsięwzięcia w kierunku świata całkowicie wolnego od tych najbardziej niszczycielskich rodzajów oręża stworzonego przez człowieka. Wypada jednak zadać sobie pytanie czy to wszystko wystarczy, skoro nieprzestrzegane są zobowiązania, wojna okazuje się nią nie być, a do głosu dochodzą przesiąknięte nienawiścią jednostki widzące w krzywym zwierciadle otaczającą rzeczywistość?

LITERATURA:

1. Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.
2. Cziomer E., Zyblikiewicz LW., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 2005.
3. Jaroszyńska M., *Organizacje międzynarodowe przeciwko niekontrolowanej proliferacji broni*, WAT, Warszawa 2011.
4. Nawrotek J., *Polityka zbrojeniowa Federacji Rosyjskiej w kontekście planów modernizacji Sił Zbrojnych FR*, Zeszyt 151, nr 3, Zielonka 2019.
5. Robertson D., *Słownik polityki*, Wydawnictwo: SIC!, Warszawa 2009.
6. Akty prawne i materiał do opracowania został zgromadzony przez autorkę głównie dzięki korzystaniu ze stron internetowych.

WYPOSAŻENIE POLSKICH POLICJANTÓW DO PODEJMOWANIA DZIAŁAŃ ZWIĄZANYCH Z UDZIELANIEM PIERWSZEJ POMOCY

Marcin Nowak

doktor, adiunkt Zakładu Prewencji i
Profilaktyki Instytutu Służby Prewencyjnej
Wydziału Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych
Akademii Policji w Szczytnie,

Rzeczpospolita Polska

ORCID 0000-0003-2004-6105

Istota i znaczenie udzielania pierwszej pomocy staje się coraz bardziej istotna w obliczu pojawiających się zagrożeń. Policjanci z uwagi na charakter podejmowanych działań zobligowani są do takich czynności. Artykuł przedstawia zakres przygotowania i wyposażenia polskich Policjantów do podejmowania działań związanych z udzieleniem pierwszej pomocy.

Słowa kluczowe: *Policja, policjant, bezpieczeństwo, wyposażenie, pierwsza pomoc, szkolenie*

Policjanci codziennie podejmują szereg działań zmierzających do wypełniania zadań, które stawia przed nimi Ustawa o Policji [3]. Ustawodawca określając katalog obowiązków Policji na pierwszym miejscu wskazał „ochronę życia i zdrowia ludzi...”. Należy tutaj zaznaczyć, iż w katalogu tym mieści się również życie i zdrowie samych funkcjonariuszy, którzy podejmują szereg działań związanych z realizacją czynności postawionych Policji. Aby móc skutecznie realizować zadania służbowe policjanci doskonalą swoje umiejętności na szkoleniach i kursach specjalistycznych. Odpowiednie przygotowanie i wyposażenie funkcjonariuszy do udzielenia pierwszej pomocy z pewnością odgrywa istotną rolę w procesie szkolenia i doskonalenia zawodowego, co koresponduje z charakterem zadań stojących przed Policją.

Pierwsza pomoc to zespół czynności podejmowanych w celu ratowania osoby w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego wykonywanych przez osoby znajdujące się w miejscu zdarzenia, niekiedy z wykorzystaniem udostępnionych do powszechnego obrotu wyrobów medycznych oraz produktów leczniczych [4]. Obowiązek udzielenia pierwszej pomocy przez każdego policjanta wynika z szeregu przepisów wśród, których należy wymienić: ustawę o Policji (art. 1) [3], ustawę o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (art. 36, art. 39, art. 49) [5], Kodeks karny (art. 162) [6], ustawę prawo o ruchu drogowym (art. 44) [7], ustawę o państwowym ratownictwie medycznym (art. 4 i 5) [4], jak również z sytuacji faktycznej (zastanej).

Zakres udzielanej pomocy wiąże się ściśle z możliwościami, zwłaszcza materiałowymi i sprzętowymi. Mając na uwadze wyniki dokonanej analizy aktów prawa wewnętrznego Komendanta Głównego Policji, wskazujące na funkcjonowanie przepisów dotyczących konieczności udzielania pierwszej pomocy i związanych z tym obowiązków policjanta, dr Paweł Jastrzębski stwierdza, że praktycznie w każdej sytuacji interwencyjnej policjant ma obowiązek ratowania życia i zdrowia ludzkiego [1, s. 17-18]. Po pierwsze: należy uświadomić sobie, że czynności związane z udzielaniem pierwszej pomocy są ograniczone ze względu na wyposażenie i możliwości działania. Po drugie: w ratownictwie nigdy nie ma „nigdy”, nie ma „zawsze”. Pomimo algorytmów postępowania z poszkodowanym, nigdy nie można przewidzieć, co stanie się z nim za

chwile. Czasami, po wykonaniu czynności w zakresie pierwszej pomocy zgodnie z najnowszymi wytycznymi oraz wdrożenie zaawansowanych czynności medycznych, poszkodowani umierają i trzeba być na to przygotowanym. Po trzecie: należy również brać pod uwagę najbardziej pesymistyczny scenariusz rozwoju sytuacji kryzysowej zgodnie z prawem Murphiego [16]. Dlatego podczas udzielania pierwszej pomocy liczy się opanowanie i określone umiejętności. Nie ma idealnych akcji ratunkowych, a nie myli się tylko ten, kto nic nie robi. Jedno jest pewne: jeżeli policjant nie zrobi niczego dla osoby poszkodowanej, nie zwiększy jej szans na przeżycie. Dodatkowo narazi się na odpowiedzialność karną [2, s. 4-5].

W codziennej służbie funkcjonariuszy Policji, w trakcie interwencji lub podczas działań prewencyjnych często dochodzi do zdarzeń wymagających od policjanta podjęcia także działań ratowniczych. Ich szczególny charakter polega na konieczności osiągnięcia, niejednokrotnie stojących wobec siebie w sprzeczności, celów, takich jak: dopełnienie formalnych obowiązków policyjnych, dbałość o bezpieczeństwo członków zespołu, opieka nad osobami poszkodowanymi, jak również zapewnienie, niezbędnej ochrony życia i zdrowia osoby wobec której prowadzi się działania policyjne. W odniesieniu do rutynowych zadań Policji całkowicie wystarczający zakres obowiązków pozwalający zagwarantować optymalny poziom bezpieczeństwa poszkodowanych oraz funkcjonariuszy odpowiada programowi przygotowania policjanta do udzielenia pierwszej pomocy.

Aktualnie szkolenie policjantów w tym zakresie stało się powszechne. Zgodnie z przepisami w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych w Policji [8,9], szkolenie zawodowe podstawowe przygotowuje do wykonywania podstawowych zadań służbowych na stanowiskach, na których wymagana są kwalifikacje w tym zakresie. Na szkolenie takie kieruje się policjanta bezpośrednio po przyjęciu do służby. Etap poświęcony tematyce pierwszej pomocy wymaga zrealizowania 42 godzin dydaktycznych [12,13]. Treści programowe przygotowano w taki sposób, aby przygotować nowo przyjętych policjantów do działań ratunkowych na miejscu zdarzenia, co ilustruje tabela 1.

Nazwa jednostki szkolnej	Umiejętności wymagane do realizacji przez policjanta	Czas realizacji w godz.
Udzielania pierwszej pomocy	<ul style="list-style-type: none"> ❖ dokonuje wstępnej oceny stanu poszkodowanego, ❖ przeprowadza czynności resuscytacyjne, ❖ opatruje rany, 	42

	<p>tamuje krwotoki i podejmuje działania przeciwwstrząsowe,</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ rozpoznaje urazy układu kostnego i przygotowuje poszkodowanego do transportu, ❖ udziela pomocy w przypadkach nietypowych, ❖ przeciwdziała zakażeniom na miejscu zdarzenia, ❖ udziela pomocy ofiarom wypadków komunikacyjnych. 	
--	--	--

Tabela 1 - Zakres tematyczny zagadnień realizowanych na szkoleniu zawodowym podstawowym z zakresu udzielania pierwszej pomocy

Źródło: na podstawie decyzji nr 276 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 sierpnia 2023 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego.

Funkcjonariusze Policji w ramach realizowanych zadań służbowych mają możliwość podnosić swoje umiejętności w zakresie udzielania pierwszej pomocy na kursach specjalistycznych. Jednym z nich jest kurs specjalistyczne w zakresie udzielania pierwszej pomocy (UPP) [15]. Kurs trwa 5 dni i jest realizowany w grupie nie przekraczającej 10 osób. Treści realizowane w ramach kursu ilustruje tabela 2.

Zagadnienia	Czas realizacji
Postępowanie ratownicze w miejscu zdarzenia.	6
Resuscytacja wg aktualnych wytycznych ERC (BLS, AED).	7
Postępowanie z poszkodowanym po urazie.	7
Postępowanie w sytuacjach nietypowych, w stanach zagrożenia życia.	3

Przygotowanie poszkodowanego do ewakuacji i nadzorowanie jego stanu do czasu przekazania zespołowi ratownictwa medycznego.	4
Egzamin końcowy	7
<i>Razem</i>	34

Tabela 2 - Treści kształcenia realizowane na kursie specjalistycznym z zakresu udzielania pierwszej pomocy

Źródło: na podstawie decyzji nr 229 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 czerwca 2016 r. w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym w zakresie udzielania pierwszej pomocy.

Najbardziej jednak zaawansowanym kursem z zakresu pierwszej pomocy dla osób bez wykształcenia medycznego jest kurs kwalifikowanej pierwszej pomocy (KPP) [14]. Trwa on dziesięć dni i wymaga przeprowadzenia 80 godzin lekcyjnych (tabela 3), a po jego ukończeniu z wynikiem pozytywnym uczestnik uzyskuje uprawnienia ratownika zgodne z ustawą o Państwowym Ratownictwie Medycznym (art. 13) [4].

Temat	Czas realizacji (ogółem)	Zajęcia teoretyczne	Zajęcia praktyczne
Organizacja ratownictwa medycznego – podstawy prawne.	1	1	-
Bezpieczeństwo własne, poszkodowanego, miejsca zdarzenia.	3	1	2
Zestawy ratownicze, dezynfekcja sprzętu.	5	2	3
Elementy anatomii i fizjologii, ocena poszkodowanego, badanie wstępne oraz szczegółowe.	4	2	2
Poszkodowany nieprzytomny.	2	1	1
Resuscytacja (dorosły, dziecko, niemowlę, noworodek, sytuacje szczególne).	10	2	8
Zasady defibrylacji poszkodowanego metodą półautomatyczną i automatyczną.	3	1	2
Wstrząs	2	-	2

Inne stany nagłe – drgawki, cukrzyca, zawał mięśnia sercowego, udar mózgowy, zatrucia, podtopienia.	2	2	-
Urazy mechaniczne i obrażenia – złamania, zwichnięcia, skręcenia, krwotoki, obrażenia klatki piersiowej, brzucha, kręgosłupa, głowy i kończyn.	11	3	8
Urazy chemiczne, termiczne, elektryczne, zagrożenia środowiskowe, akty terroru.	3	1	2
Taktyka działań ratowniczych – zdarzenia masowe, mnogie, pojedyncze, segregacja wstępna, karta udzielonej pomocy, logistyka.	6	2	4
Ewakuacja ze strefy zagrożenia	4	2	2
Udzielanie kwalifikowanej pierwszej pomocy w sytuacjach symulowanych.	7	-	7
Psychologiczne aspekty wsparcia poszkodowanego.	3	1	2
Zajęcia do dyspozycji prowadzących	5	-	5
<i>RAZEM</i>	<i>71</i>	<i>21</i>	<i>50</i>

Tabela 3 - Zakres tematyczny realizowany na kursie specjalistycznym w zakresie kwalifikowanej pierwszej pomocy

Źródło: na podstawie decyzji nr 25 Komendanta Głównego Policji z dnia 8 lutego 2021 r. w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym w zakresie kwalifikowanej pierwszej pomocy.

Pozostałe 9 godzin jest przeznaczone kolejno na: 1 godzina na rozpoczęcie kursu, 7 godzin na egzamin i 1 godzina na zakończenie przedsięwzięcia.

Tworzenie systemu ochrony życia i zdrowia w Policji jest związane między innymi z odpowiednim przygotowaniem teoretycznym i praktycznym, jak również odpowiednim wyposażeniem sprzętowym do udzielania pierwszej pomocy. Szczegółowe określenie wyposażenia jednostek Policji między innymi w odpowiedni sprzęt służbowy, odnosi się m.in. do wyposażenia medycznego, które reguluje

zarządzenie nr 13 Komendanta Głównego Policji z dnia 23 sierpnia 2002 roku w sprawie określenia norm wyposażenia jednostek, komórek organizacyjnych Policji i policjantów oraz szczegółowych zasad jego przydziału i użytkowania [10].

Zgodnie z załącznikiem nr 6a do Zarządzenia nr 55 Komendanta Głównego Policji określone zostały normy wyposażenia medycznego [11]. Niewątpliwie na uwagę zasługują zestawy przeznaczone na indywidualne wyposażenie policjanta. Pierwszy dotyczy normy wyposażenia policjanta służby prewencyjnej i kryminalnej (tabela 4).

Lp.	Nazwa/rodzaj sprzętu	Jednostka miary	Liczba
1.	Opatrunek indywidualny wodoszczelny typu W duży	szt.	1
2.	Rękawice nitrylowe	para	5

Tabela 4 - Zestaw osobisty - norma wyposażenia dla policjanta służby prewencyjnej i kryminalnej

Źródło: zestaw nr 7 stanowiący załącznik nr 2 do zarządzenia nr 55 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 czerwca 2019 r.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami sprzęt, który w trakcie czynności służbowych został przez policjantów zużyty, wymaga uzupełnienia. Z pewnością przedstawiony w tabeli 1 zestaw osobisty w ocenie autora nie gwarantuje zapewnienia odpowiedniej pomocy medycznej, w tym odpowiedniego zabezpieczenia medycznego, zarówno samemu policjantowi, jak i osobie poszkodowanej, np. wobec, której policjant przeprowadzać będzie czynności służbowe.

Zupełnie inaczej prezentuje się wyposażenie indywidualne policjanta Pododdziału Kontrterrorystycznego Policji oraz policjanta komórki realizacyjnej Centralnego Biura Śledczego Policji (CBŚP), co ilustruje tabela 5.

Lp.	Nazwa/rodzaj sprzętu	Jednostka miary	Liczba
1.	Opatrunek indywidualny typu Olaes 10 cm x 120 cm	szt.	1
2.	Opatrunek indywidualny typu izraelskiego 10 cm x 450 cm	szt.	1
3.	Staza taktyczna typu CAT (co najmniej siódmej generacji)	szt.	2
4.	Opatrunek hemostatyczny do tamowania bardzo silnych krwotoków umieszczony w jałowej gazie 7,6 cm x 300 cm	szt.	2
5.	Gaza rolowana, pakowana próżniowo 12 cm x 375 cm	szt.	1
6.	Rękawiczki nitrylowe	para	5
7.	Nożyczki ratownicze	szt.	1
8.	Opatrunek wentylowy z zastawką jednokierunkową trójdzielną na rany klute, postrzałowe klatki piersiowej, widoczny w noktowizji	szt.	2
9.	Opatrunek okluzyjny na rany klute, postrzałowe klatki piersiowej, widoczny w noktowizji	szt.	1
10.	Rurka nosowo - gardłowa (rozmiar 6, 7)	szt.	2
11.	Koc ratunkowy / termiczny 210 cm x 160 cm	szt.	2
12.	Bandaż podtrzymujący niejałowy 10 cm x 4 m	szt.	1

Tabela 5 - Apteczka osobista policjanta pododdziału kontrterrorystycznego Policji oraz policjanta komórki realizacyjnej Centralnego Biura Śledczego Policji.

Źródło: Zestaw nr 9 stanowiący załącznik nr 2 do Zarządzenia nr 55 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 czerwca 2019 r.

Należy również zaznaczyć, iż pojazdy służbowe którymi przemieszczają się policjanci realizujący czynności służbowe są wyposażone w apteczkę samochodową (zgodnie z zestawem nr 3 zarządzenia) a radiowozy komórki patrolowo interwencyjnej, ruchu drogowego i oddziału prewencji Policji/samodzielnego pododdziału prewencji Policji zgodnie z normą są wyposażone w zestaw nr 5 zarządzenia na który składa się apteczka R0 (ilustracja 1.)

Ilustracja 1 - Apteczka R0 znajdują się na wyposażeniu Policji.

Źródło: <https://ratownikekspres.pl/pl/p/Apteczka-policji-R0/299>, 27.10.2023 r.

Niewątpliwie można stwierdzić, iż zestaw przedstawiony w tabeli 5 jest lepiej wyposażony i przygotowany do udzielania pierwszej pomocy przez policjanta. W ocenie autora należy rozważyć kwestię doposażenia w szczególności policjantów pionu prewencji w apteczki osobiste, gdyż codziennie podejmują szereg działań wobec osób, które swoim zachowaniem stwarzają zagrożenie zarówno dla siebie samych, dla policjantów, jak i dla osób postronnych.

Elementem niezbędnym do prawidłowego udzielenia pierwszej pomocy jest dobrze wykształcony i wyposażony człowiek. Polscy policjanci są coraz lepiej przygotowani do niesienia pomocy osobom znajdującym się w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia. Dysponują coraz lepszym sprzętem i coraz szerszymi uprawnieniami. Należy jednak mieć na uwadze nieustanny proces szkoleniowy w tej materii, jak i proces logistyczny związany z wyposażaniem policjantów w nowoczesne środki zapewniające możliwość udzielania pierwszej pomocy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Jastrzębski P., Działania ratowniczej polskiej Policji, Olsztyn 2018.
2. Kurdziel M., Jaskuła J., Wykorzystanie zestawu R-0 w policyjnych działaniach ratowniczych, Warszawa 2016.
3. Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji, t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 171.
4. Ustawa o Państwowym Ratownictwie Medycznym, t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 1541.
5. Ustawa z 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 202.
6. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1138.
7. Ustawa z 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym, t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 1047.

8. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych oraz doskonalenia zawodowego w Policji (Dz.U. z 2007 r., nr 126, poz. 877).

9. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 5 kwietnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków odbywania szkoleń zawodowych oraz doskonalenia zawodowego w Policji (Dz.U. z 2022 r., poz. 783).

10. Zarządzenie nr 13 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 sierpnia 2002 roku w sprawie określenia norm wyposażenia jednostek, komórek organizacyjnych Policji i policjantów oraz szczegółowych zasad jego przyznawania i użytkowania, Dz. Urz. KGP z 2002 r., nr 11, poz. 70.

11. Zarządzenie nr 55 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 czerwca 2019 r. zmieniające zarządzenie w sprawie określenia norm wyposażenia jednostek, komórek organizacyjnych Policji i policjantów oraz szczegółowych zasad jego przyznawania i użytkowania, Dz. Urz. KGP z 2019 r., poz. 87.

12. Decyzja nr 276 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 sierpnia 2023 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego, Dz. Urz. KGP z 2023 r., poz. 81.

13. Decyzja nr 314 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 września 2023 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego, Dz. Urz. KGP z 2023 r., poz. 89.

14. Decyzja nr 25 Komendanta Głównego Policji z dnia 8 lutego 2021 r. w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym w zakresie kwalifikowanej pierwszej pomocy, Dz. Urz. KGP z 2021 r., poz. 10.

15. Decyzja nr 229 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 czerwca 2016 r. w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym w zakresie udzielania pierwszej pomocy, dz. Urz. KGP z 2016 r., poz. 35.

16. <https://www.cognity.pl/skad-sie-wziely-prawa-murphy8217ego,blog,38.html> [dostęp: 27.10.2023].

UDC: 343.148

COMMENTS ON THE METHODS OF JUDICIAL EXPERTISE

Olga CATARAGA

Doctor of Law, Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Piotr PETCOVICI

Deputy Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Victoria PRISACARU

National Anti-corruption Center of the Republic of Moldova, forensic expert of the first category

Abstract

It is known that the examinations made by a judicial expert to solve the problems submitted by the judicial body are strictly guided by expert methods.

On the use of the term "methodical" in judicial expertise are certain issues related to interpretation and application in the world of professionals, both those directly attached to the process of conducting judicial expertise, and, as well as the beneficiaries of these services - judicial bodies, lawyers, etc.

In this article we will present some reasoning with reference to the judicial expertise methods, given that the incorrect handling of the term invoked, it leads to practical deficiencies in the process of justice, due to the fact that it suffers the scientific-methodical support in the accumulation and management of the evidence in the judicial files.

We aim to formulate certain ideas and provide evidence on the method of expertise, in order to facilitate understanding and contribute to a correct use within the specialized legal framework.

Key words: *the examinations made by a judicial expert, expert methods, term "methodical" in judicial expertise, scientific and methodological support, evidence on the method of expertise.*

Actuality of the theme

In the modern world, there is an increased interest in the working methods (also called protocols) of the judicial expert, manifested by the judicial bodies that are affected by his services. [1]

Current judicial expertise practice reveals the uneven approach to the subject of methods in the process of judicial expertise examinations, which varies from country to country. There are states where the problem is solved at the level of government or professional associations, but there are also states where this area is free, experts using as guides recommendations from various scientific or professional sources.

We consider it important to address this issue, as there are several situations, where dubious solutions arise regarding whether or not the judicial expert applied, certain "provisions" from such a methodical/protocol.

Objectives of the work

In this article we will make the analysis of the practice of expertise and literature, a clarification of the peculiarities of the methods used in the research activity of the expert, and, a classification by leveling of the methods of expertise, in order to facilitate their understanding and application, by judicial experts and magistrates, prosecutors, lawyers, etc..

Research material and methods

A set of general and special scientific methods of knowledge was used to achieve the desired objectives. Initially, the dialectical method was used, according to which all the issues addressed in this article are presented in terms of their unity of content and legal form. To deepen the conceptual apparatus, the following methods were used: logical-semantic, sociological (by studying official, scientific and bibliographical sources) - in the process of collecting and accumulating scientific information about the object of study; comparative - to establish similarities and differences in approaching problems related to the object of study, previous practice as well as their interpretation; legal logic - when presenting reasoning and elaborating proposals, in the context of the object of research.

Results, discussions

What do we need the methods for? A question that many of the judicial experts ask when it comes to determining whether they have selected an effective investigation path to solve the objective of the expertise.

What method from the methodology have you used? - are the questions addressed to the judicial experts in court hearings most often by the defense, when they intend to find fault with expertise. And some of them have a confused approach on the methods of expertise, because they do not understand until the end the notion of methodics and

peculiarities of the same in the field of judicial expertise, regardless of the specialty of expertise to which it relates.

By making abstraction from the definition of the term methodical in the main dictionaries, in the world of judicial experts, we must perceive the method of expertise as a set of research methods, working procedures and technical and scientific means recommended to judicial experts to be applied, in a certain sequence, to solve certain objectives submitted by beneficiaries. The word key in this definition of the practice method is "recommended,,". We ask ourselves: Why?

The answer to this question arises from the principles and essence of the work of judicial expertise. Or, we find in the literature with reference to the working methods used by the judicial exercise, the report like: *Not even the head of the laboratory can indicate to an expert in subordination the choice of one method or another for solving the problem with which it was invested.* [2, p. 62]

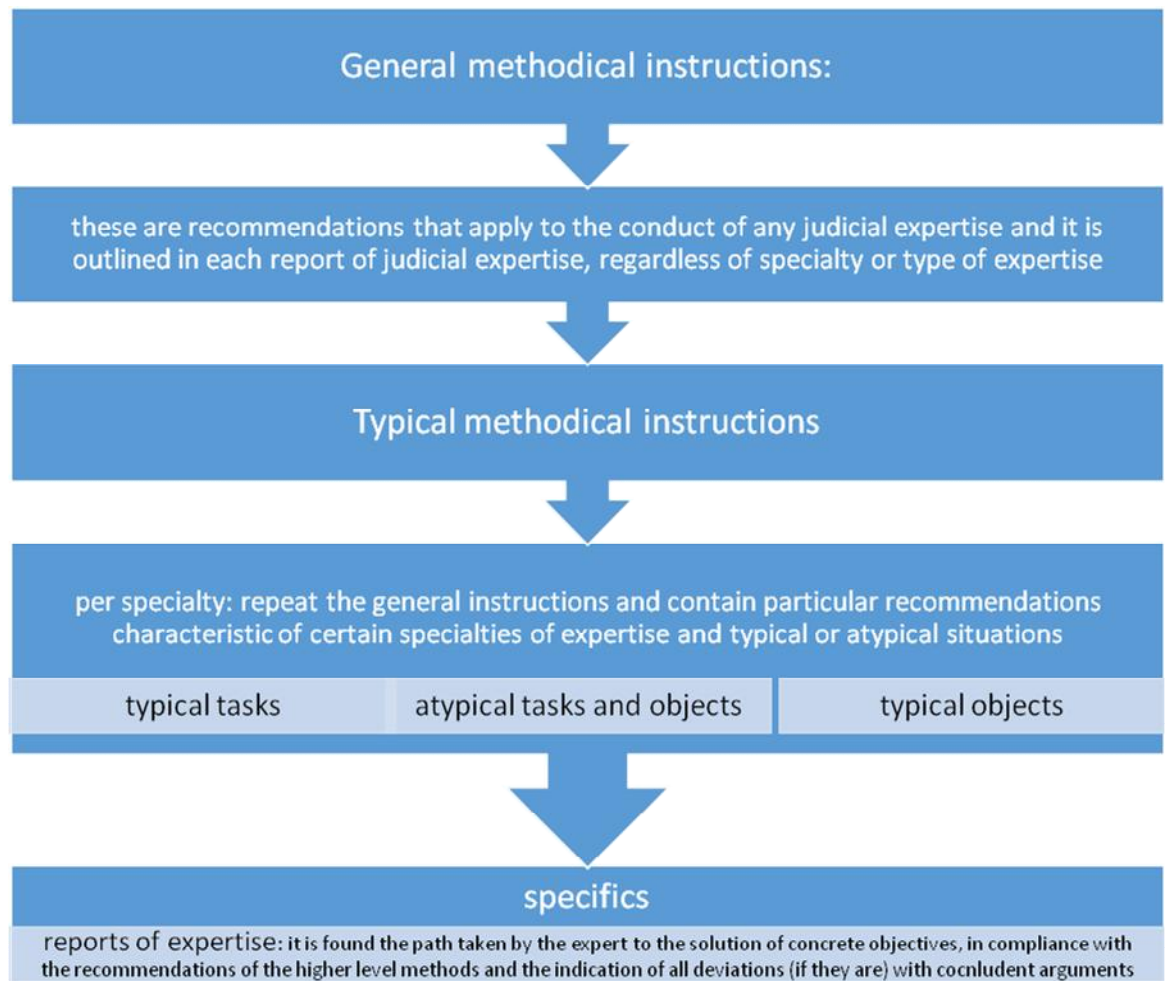
Of course, the quality of the expert's training presupposes his freedom in choosing the working methods that will allow solving the objects submitted in the act of disposing of the expertise.

Likewise, courts or other judicial bodies cannot impose on the judicial expert on the working methods which the expert is to use when conducting the expertise. Note that the report of judicial expertise is developed exclusively under the individual responsibility of the expert, a requirement valid in states with continental law system. Accordingly, no one may have the right to indicate to the judicial expert the methods which he is to use in his investigations for the formulation of conclusions. This aspect is regulated in many legislation, as one of the principles of activity in the field of judicial expertise. [for example: 3, art. 8]

We want to make some clarifications regarding the role of the head of the laboratory, under the discussed aspect. Based on the presumption of a considerable professional experience and training in the field of the head of the laboratory, he could contribute with recommendations on selecting the most appropriate working methods, as well as in conducting a control on how to organize the expertise activity. This must not exceed certain limits on both sides (lab boss and executor expert), so as to ensure the independence of the expert and the good quality of the expertise carried out.

How, however, one must understand the methods of judicial expertise and their roll in expertise work and in general in the judicial process?

To answer this question, we will indicate on the categorization of the methods of expertise on levels, depending on the area they cover.

It is important to understand that in the case of expertise there can be no pre-established methods, as there are no pre-determined research objects.

Expertise methods are the product of the analysis of international expertise practice over several years, which allowed a generalization and grouping of the approach of solving different situations and specialties of judicial expertise, being constantly updated and improved.

This allowed some expertise to get the temptation of the technological process, namely, the methods being elaborated much closer to those of its rigors, but not exactly mandatory to be applied in any situation, considering the peculiarities related to the specifics of the judicial objects, to which we referred above. Thus, leaving the expert the opportunity to maneuver within the limits of the scientific research area, so that he can conduct objective and full investigations on the subject of expertise and offer to the judicial process his specialized opinions, such as, of which he responds individually. The practice of expertise denotes that when developing judicial expertise methods, the following aspects are taken into account: 1. Specificity of objects examined; 2. The nature of the information, extracted from the criminal bodies and other objects presented to the expert; 3. Legal procedure for conducting expertise. [4, p. 236]

However, the best practices, with which the methods of judicial expertise are often confused, do not consider the legal regime of performing judicial expertise, or, being common to all states and based on them (MBP), expertize methods are elaborated, already in each of the states that have access to them. Although, we encounter cases, when judges cancel expertise's reports on the grounds that the expert did not comply with certain provisions in the textbooks.[1]

Superficial knowledge of the place where such documents are placed such as MBP, methodical instructions, procedures, etc., in the work of judicial expertise and the judicial process leads to confusing situations and various difficulties in achieving justice.

At the same time, we note that the methods of expertise, based on their structure, content and method of elaboration, are intended exclusively for judicial experts, competent in conducting expert examinations. They are not documents with a certain mandatory algorithm, possibly followed by people who do not have expert skills. By analogy, can we imagine a person, either chair or a general practitioner, who will have at his disposal an instruction for tooth extraction, or the appendix, to perform a series of maneuvers?

Conclusions

From what has been elucidated in our paper, the following important conclusions are drawn regarding the judicial expertise methods:

1. The methodical instructions of judicial expertise, except for specific ones, are documents with the title of recommendation. The specific method representing the path taken by the expert in solving the tasks of a concrete expertise and cannot be predictable.
2. The research stages outlined in the general methodical instructions of expertise are mandatory for all the specialties of expertise and objects examined.
3. The instructions of the typical method of judicial expertise have the character of recommendation and can be fully taken over, when the tasks and research objects are similar to those described (for example drug expertise) and in other situations, the expert applies their provisions based on the concrete situation, explaining any deviation.
4. All general methodical instructions are for special use (of specialty), only methodically specific, only, which is the concert expert report itself) are intended for the judicial process and must also meet the criteria of availability, reliability and credibility.

REFERENCES:

1. The XII Congress of Forensic Graphology, organized in. Mesagne in Italy on 2 and 3 September 2023.

2. S. Alămoreanu, Issues of forensic expertise. Cures notes for master studies. Hamangiu publishing house, Bucharest, 2013.
3. Law of the Republic of Moldova, no.68 of 2016 on judicial expertise and status of judicial expert.
4. Cataraga O., Judicial expertise, ProUniversitaria, Bucharest, 2022.

УДК 351.823.1:342.1

УЧАСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Валентина Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

У публікації авторка обґрунтовує важливість використання потенціалу громадянського суспільства в реалізації правоохоронної діяльності держави, аналізуючи діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, активізацію громадських ініціатив в умовах воєнного стану, успішність проєкту «Поліцейський офіцер громади», діяльність громадських правозахисних організацій.

Ключові слова: громадянське суспільство, правоохоронна діяльність держави, громадське формування, поліцейський офіцер громади, громадські правозахисні організації.

Демократична і правова держава, яку ми невпинно розбудовуємо, повинна бути сильною, а повноцінне громадянське суспільство передбачає наявність функціонування потужного комплексу громадських структур. Відносини між державою і громадянським суспільством повинні бути партнерськими, їх протиставлення є невиправданим і недоцільним. Лише у взаємодії з громадянським суспільством демократична і правова держава впроваджує і реалізує свої цінності.

Держава створює умови для функціонування інститутів громадянського суспільства, для колективного задоволення потреб та інтересів громадян. Втім ці інститути утворюються не державою, а самими індивідами, тому їх реальна діяльність є показником громадянської зрілості суспільства, рівня його самосвідомості.

До основних функцій держави належать охорона законності й правопорядку, забезпечення і захист основних прав людини, тож правоохоронна діяльність, як правова форма виконання цих функцій, спрямована на запобігання правопорушень, усунення конфліктів, охорону суспільних відносин і охоронюваних правом цінностей, підтримання правопорядку. Держава повинна забезпечити правову захищеність громадян, адже це одна із пріоритетних ознак правової держави.

Використання потенціалу громадськості, залучення громадських організацій до ефективної реалізації правоохоронної діяльності держави, як і до вирішення інших проблем у суспільстві, має велике значення для налагодження партнерських взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Як слушно зазначає О. Безпалова, «завдяки активній участі громадськості в різноманітних суспільних процесах, у тому числі в процесах формування та реалізації державної політики у правоохоронній сфері, у конкретної людини можуть сформуватися відповідні соціальні цінності, розуміння необхідності дотримання правослухняної поведінки, обрання конкретного типу поведінки у зв'язку з усвідомленням необхідності залучення до різних аспектів громадського життя» [1, с.44].

В правоохоронній діяльності держава забезпечує участь інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню охорони громадського порядку та в охороні державного кордону спільно з органами Державної прикордонної служби України, адже державний апарат не здатний забезпечити належний громадський порядок і недоторканість державних кордонів України без широкого, активного й постійного залучення до цієї діяльності громадськості.

Така участь регламентується Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [2], в якому чітко встановлено засади, порядок створення громадських формувань, їх завдання, права та обов'язки її учасників.

Охорона громадського порядку має забезпечувати дотримання встановлених правил поведінки, громадський спокій і нормальні умови життєдіяльності людини та суспільства.

Згідно зі ст.1 вказаного Закону, «громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин» [2].

Такі формування створюються на засадах добровільності та громадської самодіяльності за місцем роботи, навчання або проживання громадян як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані групи, загони сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо. До прикладу, у листопаді 2023 року за участі

представників Головного управління Національної поліції України в Тернопільській області на базі юридичного факультету Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль), де навчаються студенти спеціальностей «Право», «Міжнародне право» та «Правоохоронна діяльність», створено юнацький корпус «Тернопільські шерифи».

Відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», формами роботи таких громадських формувань є [2]:

1) спільне з поліцейськими, прикордонниками патрулювання, виставлення постів на майданах, вулицях, залізничних вокзалах, в морських і річкових портах, аеропортах, у локаціях компактного проживання громадян, у розташуваннях навчальних закладів, підприємств, установ, організацій, а також у місцях ймовірної появи порушників кордону в межах прикордонної смуги;

2) участь в забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів, які погоджені з виконавчими органами місцевого самоврядування у передбачених законом випадках;

3) проведення оглядів спільно з прикордонниками на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб;

4) участь у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень.

Участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній сфері діяльності держави в умовах воєнного стану навіть активізувалася. Як приклад, підкреслює В. Цимбалюк, можна розглядати формування сил територіальної оборони фактично на основі добровольчого руху. «Перші приклади цього процесу можна було спостерігати під час формування добровольчих батальйонів 2014 р. Починаючи з 24 лютого 2022 року це явище набуло масштабного характеру, а його правове оформлення відбулося з ухваленням змін до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій» від 3 травня 2022 року № 2237-IX» [3, с. 50]. Громадянське суспільство (в тому числі волонтерські організації) активно долучається до надання силам оборони різноманітної допомоги: 1) матеріальна, технічна і продовольча допомога; 2) інформаційний спротив; 3) медична і реабілітаційна допомога українським військовим; 4) організація каналів обміну військовополонених; 5) збір і документування фактів воєнних злочинів, вчинених на території України окупантами; 6) пошук людей, які зникли безвісти [4, с. 25-26].

У такий спосіб реалізується участь інститутів громадянського суспільства як у правоохоронній, так і у правозастосовчій діяльності держави.

Крім вказаних варіантів участі громадських формувань в правоохоронній діяльності держави, в Україні з травня 2019 року, в рамках апробованої в багатьох державах моделі взаємовідносин поліції і громадянського суспільства «Community Policing», впроваджується проєкт «Поліцейський офіцер громади», який якнайкраще відповідає закріпленому у ст.11 Закону України «Про Національну поліцію» принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства [5]. За цим проєктом поліція може ефективніше запобігати новим правопорушенням, залучаючи людей до спільного патрулювання, нагляду за територією і вчасного інформування патрульних. Співпрацюючи з громадою, поліція підвищує обізнаність мешканців про свою роботу (зокрема, про межі компетенції поліцейських або про альтернативні шляхи вирішення проблем). А це прогнозовано дозволить зменшити в подальшому навантаження на патрульну поліцію. Також співпраця з активними мешканцями громади дозволяє заручитись підтримкою громади і зміцнити довіру між поліцейськими та населенням; сприяє формуванню загалом позитивного іміджу поліції.

Станом на квітень 2023 року службу несли 1298 поліцейських офіцерів громад у 23 областях України і їх кількість невпинно зростає. Так, наприклад, все більше громад Тернопільщини приєднуються до безпекової ініціативи (у вересні 2023 року поліцейську станцію, що обслуговує 15 населених пунктів, де проживає понад 11 тисяч людей, відкрили в селі Товстолуг Великогаївської громади, у жовтні 2023 року така станція запрацювала в мікрорайоні Кутківці і обслуговує майже сім тисяч жителів Тернопільської територіальної громади тощо).

Також варто в контексті цієї теми вказати, що інститути громадянського суспільства (громадські організації та рухи, ЗМІ та інші) досить ефективно виконують правозахисну діяльність, яка нерозривно пов'язана з правоохоронною (спільно з органами державної влади, а інколи і всупереч їх діям). В широкому розумінні елементи правозахисної діяльності властиві всім об'єднанням громадян.

Як формулює І. Темех, «громадські правозахисні організації – це недержавні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, які створені з метою практичного захисту прав кожної людини шляхом їх відновлення (у разі порушення) та/або запобігання їх порушенню у майбутньому, здійснюють свою діяльність безоплатно та не мають на меті отримання прибутку чи здобуття державної влади» [6, с.45].

Основною метою цих організацій, як визначено у попередньому авторському доробку, є здійснення захисту прав і свобод людини шляхом контролю за їх дотриманням державними органами та посадовими особами, створення ними системи гарантій щодо реалізації цих прав, з одного боку, а з іншого – допомога державним органам у здійсненні взаємного обміну інформацією про порушення

прав і свобод людини. Ці організації сприяють поглибленню демократії, формуванню правосвідомості і правової культури населення через правопросвітницьку діяльність, залучення його до участі в державотворчих процесах тощо [7, с.131].

Таким чином, можна резюмувати, що при залученні інститутів громадянського суспільства до вирішення різного роду питань, в тому числі в правоохоронній сфері, можна створити пряме партнерство між громадськістю та правоохоронними органами, що допоможе збільшити продуктивність діяльності останніх та підняти рівень довіри до них.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалова О.І. Особливості участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави. *Юридична наука*. 2015. №8. С. 42-49.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. Редакція від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
3. Цимбалюк В. І. Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства: специфіка в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. №1 (66). С.46 - 54.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Редакція від 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n51>
5. Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року: матер. щоріч. доп. / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.; заг. ред. Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2022. 56 с.
6. Темех І. Суспільно-правова природа інституту правозахисних організацій. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наук. конф. молодих вчених та аспірантів. Івано-Франківськ, 2007. С. 43-47.
7. Кравчук В.М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): монографія. Тернопіль: Терно-граф, 2011. 260 с.

AGGRESSION. SOME OBSERVATIONS ON AGGRESSIVE CRIMES

Assoc. Prof. PhD. Elżbieta Żywucka - Kozłowska,

Department of Criminal Procedure and Executive Criminal Law Faculty of Law and Administration University of Warmia and Mazury in Olsztyn; Poland
ORCID 0000-0002-6039-5580

PhD. Rossana Broniecka,

Department of Criminal Procedure and Executive Criminal Law Faculty of Law and Administration University of Warmia and Mazury in Olsztyn; Poland
ORCID 0000-0001-7967-0143

Summary

Aggression is a multidimensional social problem. It manifests itself in various ways and in various forms. It harms the most valued goods known to man. An aggressive person does not feel its effects; on the contrary, he feels satisfaction from the evil he has committed. This problem is present in every society and requires urgent action not only in the field of legal regulations, but also other regulations, such as those that favor the detention of aggressive individuals and forced therapy. It seems reasonable that such a comprehensive approach to aggression may improve not only the safety of other people.

Keywords: *aggression, crime, suffering, crime*

Aggression is behavior whose aim is to cause damage and social losses in the field of valued values, including causing physical and moral suffering among people [1, p. 13]. This is how Adam Frączek describes aggression, although there are many definitions of this term. All of them emphasize the element of suffering, harm and damage [2],[3]. The definitions of aggression are dominated by the physical and mental aspects. The behavior may take the form of assault, beating, threats against living beings or things. The aim of aggression is to cause physical and mental suffering. This results from the needs of the aggressor, who derives satisfaction from inflicting pain, humiliation, and destroying everything that is of value to the victim, but also to society. The literature on the subject emphasizes that aggression is a very complex phenomenon and is described as:

- 1) 1) internal energy - aggressive energy accumulates in the body and must find an outlet,
- 2) a product of evolution - related to Darwin's theory of evolution. People had to adapt and defend themselves to survive. Aggression occurs here as a form of ensuring safety from the aggressor and increasing the chances of survival.
- 3) hereditary disposition - aggression as a hereditary aspect and environmental influence (imitation),
- 4) destructive instinct - aggression as an inevitable feature of human behavior that is beyond our control.
- 5) goal-oriented drive - aggressive drive (frustration) triggers aggressive behavior in people,
- 6) reactions to negative affect - frustration causes anger, which causes aggression,
- 7) reinforcement through neutral stimulation - the cognitive assessment of the emotional experience is of great importance in the emergence of an aggressive reaction.
- 8) information processing function - the belief that a given reaction is appropriate to the situation (interpretation of previously seen behavior),
- 9) learned by reinforcement and imitation - learning specific behaviors through experience (rewarding for aggressive behavior) and observation (imitation),
- 10) the result of decision-making - the decision that aggression is an appropriate means to a designated goal (e.g. coercion [3, p. 33-45]).

At this point, it is impossible not to notice that aggression is also observed in virtually all sectors of social life. The causes of the phenomenon are extremely complex, just like its forms. The consequences are equally complex. These have a social, mental and physical dimension, but also from the perspective of criminal law. Nowadays, aggressive crimes include not only acts of criminal terror and terrorism, but also those that directly harm the well-being of humans, animals and the natural environment. These are also acts of vandalism and crimes referred to as hooliganism. War crimes are also aggressive crimes. It is impossible not to emphasize that aggression is a social phenomenon and is a cause-and-effect response to human needs - both physical and mental. Crime is also a social phenomenon. It exists in every society, is associated with its development and cannot be eliminated from social life. It is society and its needs that lie behind its creation and development [4, p.20-21]. Aggression is created by natural factors (psyche and body) and cultural and social factors [5.p.14]. It is difficult to disagree with this thesis, considering the findings made over the years by countless researchers [6], [7], [8], [9]. Today, aggressive crimes include not only those resulting in deprivation of life, damage to physical or mental health, abuse of another person, but also deprivation of liberty, rape, assault or threat (punishable). This group also includes war crimes, because on the one hand, the very fact of initiating hostilities (assault) is an

aggressive act, which is beyond doubt. In criminal law, aggressive behavior that constitutes various crimes is nothing new, and neither is their punishability. It is significant that perpetrators are punished more severely in such cases. Aggressive behavior particularly violates fundamental values protected both in the legal and moral and social order [10 p. 75-115]. It is rightly emphasized that "The crime of aggression (like other crimes against peace, against humanity and war crimes) obviously concerns actions taken by states. Meanwhile, it should be remembered that the state itself does not make decisions and does not carry out any actions in practice; there are specific individuals behind them. Therefore, the question arises of the responsibility of these people, performing various functions in the hierarchy of the state apparatus, for violations of international law" [11. p. 816]. Aggression (as behavior) cannot be ignored in behaviors that meet the criteria of war crimes. In particular murders, rapes, robberies, mistreatment of civilians and prisoners of war. On the other hand, they are common crimes. It should also be noted that aggression is included in the catalog of weapons of war in the form of murders of civilians, prisoners of war, as well as other crimes known to criminal laws in most countries. The phenomenon of aggression is complex in every respect. It is not only about etiology or symptomatology, but also about the broadest effects. Perpetrators of aggressive crimes pose a serious threat to society. Hence the restrictions on penalties for such acts. The civilized world, apart from progress, has also reached a high level of cruelty, which always includes aggression. This problem is present in every society and requires urgent action not only in the field of legal regulations, but also other regulations, such as those that favor the detention of aggressive individuals and forced therapy. It seems reasonable that such a comprehensive approach to aggression may improve not only the safety of other people.

BIBLIOGRAPHY

1. Frączek A. (red.), Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1987
2. Siemienicki B. , Wiśniewska-Nogaj L. , Kwiatkowska W. , Agresja – zjawisko, skutki, zapobieganie. Perspektywa pedagogiki kognitywistycznej, psychoprofilaktyki oraz edukacji moralnej, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2020
3. Krahé B., Agresja, GWP, Gdańsk 2005
4. Czarnecki B. , Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2011
5. Oxley J. Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick crime analysis – rapid implementation approach, BRE Trust, Bracknell 2005.

6. Gulla, B. Gniew, agresja i przemoc w wybranych zaburzeniach psychopatologicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020
7. Domachowski W., Czy przemoc i agresja są ze sobą powiązane i czy wpływają na zdrowie psychiczne? [w:] Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne, (red.) M. Binczycka- Anholcer, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa - Poznań, 2001.
8. Lorenz K., On aggression, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1966
9. Wolfgang M.E., Agresja i przemoc- przestępstwo i kontrola społeczna. [w:] Przystępczość na świecie (red.) B. Hołyst, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1977.
10. Wójcik D. ,Przystępczość i sprawcy przestępcstw z użyciem agresji. Archiwum Kryminologii, 1991, tom XVII
11. Czapliński W. , Zbrodnia agresji jako przestępstwo przeciwko prawu międzynarodowemu. Archiwum Kryminologii, 2008 , tom (XXIX-XXX).

УДК 342

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА
МІЖНАРОДНОГО, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА
ФІНАНСОВОГО ПРАВА**

Олена Залужна,

старший судовий експерт,

Дніпропетровський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС

України

Наголошено на важливості соціальної взаємодії та її регулювання з боку держави, описано механізми формування норм соціальної взаємодії державою, а також міжнародні правові акти як джерело соціальної взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, держава, нормативність, регулювання, правова культура, суспільство.

Закономірності та особливості виникнення та функціонування державно-правових явищ пізнаються та вивчаються протягом століть, але і сьогодні перед наукою постають нові, сучасні питання, на які вона має відповісти. Однією з найважливіших проблем пострадянського періоду є проблема переоцінки деяких застарілих державно-правових поглядів, політико-правових і духовних цінностей. Змінюється ставлення до таких політико-юридичних явищ, інститутів як правова держава, принцип розподілу влад, приватна власність, багатопартійність, політичний плюралізм, парламентаризм, розподіл права на публічне та приватне.

Суспільство завжди є результатом взаємодії людей, виражає підсумок зв'язків і відносин індивідів, їхньої діяльності. Багаточисельні форми взаємодії індивідів та їх об'єднань в багатьох ситуаціях характеризуються суперечливими інтересами їх учасників. Люди не просто спілкуються один з одним. За категорією «відношення» стоять інтереси людини, його потреби в спілкуванні, у взаємному обміні матеріальними й духовними цінностями. Діючи свідомо, люди не вільні у виборі характеру поведінки, тому що повинні зважати на об'єктивні передумови буття й людського існування. Ставлячи перед собою конкретні цілі, люди не можуть не враховувати тієї об'єктивної детермінації, що з'являється як соціальна необхідність.

Соціальна взаємодія людей проявляється в повторюваних актах виробництва, обміну, розподілу, різноманітних суспільних зв'язках і відносинах. На ранніх етапах розвитку суспільства одночасно з виникненням праці й обміну з'являється потреба їх упорядкувати, зробити суспільство впорядкованим.

Соціальні норми в їхній сукупності називаються правилами людського гуртожитку.

Держава як продукт суспільного розвитку, є складним соціальним явищем, тісно пов'язаним і багато у чому залежним від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства. Держава – це форма організації політичної влади, що покликана упорядкувати суспільні відносини на певній території.

Багато мислителів намагалися зрозуміти, що є таке держава, чому вона виникла, яка її природа та що відрізняє її від інших соціальних організацій. Різноманіття поглядів на державу обумовлене тим, що держава – це надзвичайно складне, історично мінливе явище.

Причинами виникнення держави являються:

-необхідність удосконалення управління суспільством, яка пов'язана з його ускладненням в результаті розвитку підприємства, розділення праці, зміни умов розподілу продуктів, ростом кількості населення та розшарування суспільства на соціально неоднорідні групи (класи);

-необхідність підтримання в суспільстві порядку, який забезпечував соціальну стійкість, яка досягається за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм (насамперед юридичних) норм;

-необхідність припинення супротиву експлуатації мас, які виникли в результаті розшарування суспільства на соціально неоднорідні групи (класи);

-необхідність захисту території та ведення війн, як оборонних так і наступальних;

-необхідність організації великих суспільних робіт, для цього об'єднання кількісних груп людей [3].

З часом характеристики держави поглиблюються, стають ширшими і точнішими. Сучасний період держави характеризується тим, що її метою є всебічний розвиток людини, забезпечення умов її життя, прав і свобод. Все це знаходить своє відображення у сучасних державах – правових, демократичних, соціально-орієнтованих.

Держава повністю не зливається із суспільством, вона є організацією, яка певним чином відокремлена, інституалізована у вигляді механізму держави (державної системи, має власні закономірності становлення, функціонування та розвитку, особливі потреби та інтереси.

Держава має такі, притаманні їй ознаки, які полягають у тому, що вона:

-всеохоплююча організація – об'єднує в єдине ціле всіх членів суспільства (більшість населення пов'язана з державою стійкими відносинами підданства або громадянства), відображує та забезпечує як загальносуспільні інтереси і потреби, так і інтереси й потреби його членів (усі інші соціальні організації – політичні партії, професійні та молодіжні спілки, трудові колективи, тощо);

-територіальна організація – об'єднує членів суспільства за територіальним принципом, а не за кровно рідними зв'язками родового суспільства. Територія визначає просторові межі поширення її суверенітету;

-офіційна організація – репрезентує суспільство, виступає від його імені як всередині держави, так і за її межами;

-універсальна організація – об'єднує членів суспільства для вирішення питань, що стосуються різних сфер їх життя;

-верховна організація – є вищою за значенням та силою об'єднанням суспільства, всі інші соціальні організації у сфері загальносуспільних інтересів підпорядковані їй;

-централізована організація – державні організації мають ієрархічну структурну побудову, тобто нижчестоящі організаційні структури (регіональні (місцеві) органи державної влади, державні підприємства і установи) підпорядковані вищестоящим – загальнодержавним органам державної влади (парламенту), президенту, уряду);

-володіє спеціальним апаратом публічної влади, повноваження якого поширюються на все суспільство, а також іншими державними організаціями, що безпосередньо забезпечують вирішення загальносуспільних справ;

-здатна надавати своїм велінням загальнообов'язковий характер, що забезпечуються можливістю застосування державного примусу;

-пов'язана правом – організовує життя на правових засадах, право юридично оформлює державу та державну владу та тим самим робить їх легітимними, тобто законними, держава здійснює свої функції в правових формах;

-встановлює та збирає податки та збори – це обов'язкові платежі грошима та вклади майном. Разом податки та збори формують державну казну, з якої фінансується сама держава та фінансується виконання державою певних соціальних функцій (освітніх, медичних, тощо), надає матеріальну підтримку в межах міжнародного співробітництва економічно слабозвинутим державам чи постраждалим від природних катаклізмів тощо. Та має зовнішні атрибути (прапор, гімн, герб) [3]. Ці ознаки є універсальними, властивими будь-якій державі.

Питання про основні підходи до розуміння держави продовжує залишатися дискусійним, хоча і набуває певної обґрунтованості в процесі впливу сучасних досліджень з теорії та історії держави та права.

Багатоманітність сучасних концепцій держави сприяє пошукові оптимальних форм побудови та ефективних варіантів функціонування держави у майбутньому. На їх основі формується поняття «сучасна держава».

У теперішній юридичній науці термін «сучасна держава» може використовуватися в двох значеннях:

1) держава, яка існує в теперішніх умовах;

2) держава, що відповідає певним вимогам, які прийняті міжнародним співтовариством. Такі вимоги мають корелювати із загальнолюдськими цінностями, а саме: принципами демократії, верховенства права, поділу влади, політичного та ідеологічного плюралізму, соціальної справедливості тощо.

Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття ними не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей, врахування змін, що відбуваються у світі [3].

Проблема подолання «несучасних ознак» держави для України має особливе значення, оскільки становлення, розвиток громадянського суспільства та правової держави ускладнене сукупністю різних чинників від тоталітарного минулого до кризових явищ в економічному житті нового часу, від кризи держави як інституту влади до нерозбірливого використання державних структур у певних політико-правових ситуаціях. Серед основних проблем нашої держави не останнє місце займає низький рівень правосвідомості та правової культури громадян, які формувалися під впливом радянської ідеології про роль та сутність держави, діяльність її інститутів і функцій.

Право, як і держава, - це дуже складний соціально необхідний феномен. На кожному етапі свого розвитку людство по-різному ставиться до права, розуміє його та тлумачить, постійно відкриваючи у цьому багатогранному явищі нові якості. Право своїм корінням глибоко уходить у культуру, світову та національну історію народу, воно нерозривно пов'язане з такими інститутами, як гуманізм, соціальна справедливість, які є самостійними об'єктами наукових дискусій.

Об'єктом праворозуміння є право як соціальне явище, як сукупність конкретних норм, галузь, інститут, конкретна норма.

Суб'єктами праворозуміння є конкретні особи, задіяні у сфері права. Серед них виділяють громадянина, який має мінімальні знання про право; юриста, використання права для якого є професією; вченого - особу, яка вивчає право як явище, володіє сукупністю знань про його історію та сучасність. Повною мірою зберегли свою значущість і актуальність сформульовані античними юристами положення щодо нерозривного зв'язку права та справедливості, права і добра.

Право виражає загальну волю, пріоритети та цінності людської особистості. Загальна воля є результатом узгодження інтересів усіх учасників суспільних відносин. Виокремлення сутності права як критерію загальної волі надає йому властивості загальносоціального регулятора, інструмента досягнення суспільного компромісу і миру. Таке розуміння сутності права виключає тлумачення його як знаряддя насильства, засіб подолання індивідуальної волі.

Ознаками загальної волі, вираженої у праві, є такі:

- забезпечення та захист силою державної влади;
- вираження узгоджених інтересів учасників суспільних відносин;

- специфічні форми зовнішнього виразу у вигляді офіційних документів;
- забезпечення організованості, упорядкованості суспільних відносин;
- конкретизація як міра свободи, гарантованої та захищеної державою;
- обумовлення характером життєдіяльності суспільства [3].

З позицій такого підходу сутність права - це обумовлена характером життєдіяльності суспільства, виражена в офіційних документах держави загальна воля як результат узгодження інтересів учасників суспільних відносин, що забезпечує їх організованість, упорядкованість, стабільність та розвиток і конкретизується як міра гарантованої та захищеної державою свободи окремого індивіда.

З позицій урахування того, що право є владним нормативним регулятором поведінки людей.

Зміст права визначається сукупністю факторів, серед яких воля й інтереси політичної, економічної, релігійної, расової, національної або іншої еліти (верхівки суспільства) грають помітну, часом вирішальну роль. Але зміст права може виражати інтереси різних соціальних груп, їхні компроміси, торішню волю панівного класу, що нині змінилася, примхи й сваволя правителів і т.п. Отже, можна зробити висновок, що якщо сутністю права є виражена в ньому державна воля, обумовлена всім реальним життям суспільства, то змістом - нормативне вираження цієї волі.

Як і багатьом іншим соціальним нормам, у змістовному плані праву властиві нормативність, формальна визначеність, регулятивність, системність і примусовість. Але ці властивості права мають чітко виражений зв'язок з державою, у чому полягає одна з корінних зовнішніх відмінностей від однойменних властивостей інших соціальних регуляторів. Саме завдяки цій обставині право характеризується загальнообов'язковою нормативністю й державною забезпеченістю.

Цінність права - його сутнісна характеристика, яка дозволяє йому залишатися унікальним соціально корисним явищем, це його здатність служити метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів та суспільства в цілому, стверджувати справедливі та гуманні начала у взаємовідносинах особи та влади, виступати силою, що протистоїть свавіллю. Соціальна цінність права полягає у тому, що воно дозволяє забезпечити порядок у суспільних відносинах, надає їм цілісності, визначає межу дозволеної свободи та обсяг нормальних активних дій людини тим, що протидіє незаконним посяганням на сферу правомірної діяльності за допомогою механізмів юридичної відповідальності та решти примусових заходів. Право надає діям людей організованість, впорядкованість, узгодженість, забезпечує їх підконтрольність.

Право є засобом цивілізації відносин. Державно організоване суспільство не може обійтися без права. Воно виступає незамінним засобом державного управління. Загальносоціальна цінність права полягає в тому, що воно впливає на поведінку і діяльність людей за допомогою узгодження їх специфічних інтересів. При цьому право визначає не свободу взагалі, а визначає міру цієї свободи. Право протистоїть свавіллю, безконтрольності окремих осіб та груп людей. В цьому сенсі право – це об'єктивно обумовлена у конкретних історичних умовах форма свободи в діях та вчинках людей, їх відносинах.

Право є формальною свободою. Цінність права, таким чином, полягає в тому, що воно пронизане гуманними началами: воно відкриває доступ особи до благ, виступає дієвим засобом її соціального захисту. Правові підходи є основою та єдиним можливим цивілізованим засобом рішення проблем міжнародного та міжнаціонального характеру. Право є ефективним інструментом досягнення соціального миру, зняття напруги у суспільстві.

Крім об'єктивних факторів, що діють на правову систему України ззовні, потрібно враховувати фактори власного внутрішнього розвитку. У них виражаються властиві правовій системі, законодавству принципи побудови й функціонування, внутрішньосистемні зв'язки й залежності в праві. Ігнорування або слабе використання їх під приводом явного пріоритету об'єктивних факторів робить законодавство уразливим, а то й суперечливим і структурно неупорядкованим.

Основними факторами, що визначають формування права, є матеріальні умови життя суспільства, обумовлені рівноправним існуванням різних форм власності, свободою підприємництва (економічні фактори). Великий вплив на формування права роблять політична обстановка в країні, характер взаємодії різних шарів суспільства й груп населення, рівень активності політичних партій, рухів і суспільних об'єднань (політичні фактори).

Принципове значення при створенні нових юридичних норм має також ступінь турботи суспільства й держави про особистість, її інтереси і потреби, про охорону й забезпечення її прав і воль (соціальні фактори). У багатонаціональній державі процес формування права багато в чому визначається взаєминами, формами співробітництва між націями й народностями, що населяють країну, турботою про їхню рівноправність і вільний розвиток, державно-правовими формами оформлення їхнього юридичного статусу (національні фактори).

Міжнародне становище держави, рівень і характер взаємин з іншими державами й міжнародними організаціями також впливає на правотворчість (зовнішньополітичні фактори). Ідеологічна база права, правосвідомість громадян і суспільства в цілому, ступінь його впровадження в суспільну свідомість, правові ідеї, спрямовані на подальший розвиток законодавства (ідеологічні фактори)

також мають істотне значення для правотворчості. Нарешті, держава, зводячи правові ідеї, що сформувався, у законі, безпосередньо створюючи норми права, здійснює юридичне оформлення державної волі через діяльність органів, правочинних видавати нормативні акти (організаційно-вольові фактори) [3].

Сукупність перерахованих факторів формує основу для оптимального й ефективного здійснення правотворчої діяльності, активно-творчого, випереджального впливу права на динаміку суспільного розвитку.

Порушення цих принципів тягне істотні «збої» у діяльності механізму правотворчості – нормативно-правових актів, наприклад, відбиття в них у результаті лобіювання застарілих уявлень про важливість правового регулювання тих або інших суспільних відносин, неправильний вибір предмету й шляхів правового регулювання тих або інших суспільних відносин, які в цьому бідують, незабезпеченість правового регулювання відповідними грошовими, людськими й іншими засобами, неправильне або перекручене відбиття думки громадян при правовому регулюванні відповідних суспільних відносин.

Так, при створенні того або іншого закону необхідно попередньо визначити обсяг витрат при його реалізації, передбачити виділення достатньої кількості коштів. Необхідно мати об'єктивну, повну й своєчасну інформацію про фактичний стан предмету правового регулювання суспільних відносин, визначити можливості включення нових положень у стані системи норм права.

Важливо також мати широкі знання про закордонний досвід правового регулювання аналогічних суспільних відносин, залучати фахівців, експертів, учених не тільки для змістовної й технічної оцінки проекту закону, але й для прогнозування соціальних наслідків його реалізації.

Цивільне право– система правових норм, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини, які виникають між фізичними та юридичними особами. Учасники цих правовідносин користуються автономією в обранні варіантів поведінки, більшість норм галузі є диспозитивними, головним принципом галузі є юридична (формальна) рівність сторін [3].

Універсальним винаходом для запобігання зловживанням з боку публічної влади є цивільне право. Коли парламент установлює закони, їх виконання покладається на громадян, які без участі суб'єктів публічної адміністрації вирішують свої питання. Практично цивільне право було б ідеальним винаходом суспільства, якби всі громадяни мали високий рівень правової культури і правосвідомості та вирішували свої юридичні конфлікти на основі компромісу. Цивільно-правові відносини є демократичними і простими, менш витратними, не вимагають участі публічного посередника у вирішенні юридичного конфлікту.

Адміністративне право– система правових норм, що регулюють відносини уфері державного управління. Ці відносини пов'язані зі здійсненням виконавчої

лади, розпорядчої діяльності державного апарату. Об'єктами державного правління ожують бути і наука, й економіка, і медицина, але характерною особливістю цих відносин є те, що одним із суб'єктів завжди виступає держава через свої органи та посадових осіб.

Мета й завдання адміністративного права України мають своїм підґрунтям положення теорії природного права та Конституції України, відповідно до яких «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держав відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це є одним з яскравих свідчень того, що Основний Закон є Конституцією не тільки держави, а, передусім, громадського суспільства, що забезпечує гуманістичну спрямованість діяльності держави [2].

На сучасному етапі розвитку міжнародно-правового спілкування держав неминуче простежується закономірність у встановленні характеру взаємозв'язку й взаємодії міжнародного права з національним. Провідні світові держави у процесі визначення свого відношення до міжнародного права просуються в напрямку визнання примата міжнародного права стосовно національного права як двох щодо самостійних правових систем.

Але не всі норми міжнародного права визнаються державами в якості обов'язкових для себе. Тільки загальновизнані норми й принципи міжнародного права й норми, що містяться у складених ними міжнародних договорах, входять складовою частиною в правову систему цих країн, здійснюючи інформаційній, регулятивній й т.п. вплив на суб'єктів правової системи і їхню правову діяльність у ході її функціонування.

У тих випадках, коли міжнародно-правові норми безпосередньо регулюють внутрішні суспільні відносини юридичних і фізичних осіб, можна стверджувати, що в рамках системи діючого права даної країни є в наявності дві підсистеми - міжнародного й внутрішньодержавного права.

Більше розповсюдженим варіантом взаємодії міжнародного права й права національного є трансформація, що припускає «проникнення» норм міжнародного права в правову систему даної країни шляхом непрямой участі в регулюванні внутрішніх відносин фізичних і юридичних осіб, коли у встановленому порядку норма міжнародного права одержує статус внутрішньодержавної норми.

У науці міжнародного права цілком обґрунтовано затверджується, що жоден внутрішньодержавний акт незалежно від характеру й змісту (акт інкорпорації, трансформації), що забезпечує виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, не здатний змінити природу міжнародних правових норм. У кожному

разі практика використання норм міжнародного права свідчить про те, що суди й інші органи тлумачать і застосовують їх як норми іншого, не внутрішнього права.

У Великій Британії, яка вважається прабатьківщиною не лише класичного парламентаризму, а й фундаментальних засад сучасної демократії, давно існує твердження: «Законність – це процедура». Таке розуміння значення процедури для ефективної реалізації матеріального права вельми позитивно сприймається в сучасному світі, що знаходить свій вираз в активному розвитку процесуальних галузей права багатьох прогресивно-демократичних країн світу [3]. Адже встановлення чітко визначеної процедури реалізації прав і обов'язків учасників правовідносин обґрунтовано розцінюється як одне з суттєвих знарядь забезпечення реального правового порядку в громадянському суспільстві.

Враховуючи існування великої кількості правових відносин, що потребують правового регулювання, неважко зрозуміти, що жоден законодавець не у змозі врахувати все їх розмаїття. Тому досить часто трапляються випадки, коли виявляються обставини юридичного характеру, які не перебувають у сфері правового регулювання. У цьому випадку мова йде про прогалину у праві. Тобто випадок за своєю сутністю є соціально значущим, потребує правової реакції, але норми, яка передбачає таку реакцію, в системі законодавства немає. Під прогалинами (білими плямами) у законодавстві розуміють відсутність у діючій системі законодавства норми права, згідно з якою повинно вирішуватись питання, що потребує правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: Навч. видання. Київ. Наукова думка, 2003. 733 с.
3. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум; Ун-т внутр. справ. 2000. 704 с.

**FAMILY SAFETY - LEGAL METHODS TO COUNTER THE CRIME OF
VIOLENCE
BEZPIECZEŃSTWO RODZINY - PRAWNE METODY PRZECIWDZIAŁANIA
PRZESTĘPSTWU PRZEMOCY**

Irena Malinowska, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław
Poland

ORCID-0000-0002-9194-3121

***Streszczenie:** zewnętrzna rzeczywistość stawia rodzinę przed wieloma wyzwaniami, zmuszając do poszukiwania nowych sposobów radzenia sobie z nimi. W myśl art. 47 Konstytucji RP szczególnie chroniona instytucja rodziny ustrojowo jest łączona z podstawową dla systemu praw człowieka zasadą bezpieczeństwa rodziny i ochrony życia rodzinnego. Niniejsza ustawa określa: zadania i role podmiotów administracyjnych w obszarze zwalczania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie. Zjawisko to analizowane jest w aspekcie przestępczości. Autorka przytoczyła kwestie definicyjne, skalę i rozmiar zjawiska, prawne metody przeciwdziałania przemocy w rodzinie, wskazując na zakresy znaczeniowe tego terminu oraz opisała przyczyny przemocy, jej przejawy i konsekwencje społeczne a także zadania instytucji i organizacji pozarządowych w zakresie bezpieczeństwa i wsparcia ofiar/pokrzywdzonych a także możliwe środki profilaktyczne.*

***Słowa kluczowe:** sprawca, przestępstwo, przemoc w rodzinie, ofiara/pokrzywdzony*

**FAMILY SAFETY - LEGAL METHODS TO COUNTER THE CRIME OF
VIOLENCE**

***Abstract:** The external reality confronts the family with many challenges, forcing the search for new ways of dealing with them. According to Article 47 of the Constitution of the Republic of Poland, the particularly protected institution of the family is systemically combined with the principle of family security and protection of family life, which is fundamental for the human rights system. This Act defines: the tasks and roles of administrative entities in the area of combating violence in the family, the principles of proceeding towards persons affected by violence in the family and the principles of proceeding towards persons using violence*

in the family. The phenomenon is analysed in the aspect of crime. The author cited the definition issues, the scale and size of the phenomenon, legal methods of counteracting family

violence, indicating the meaning ranges of the term and described the causes of violence, its manifestations and social consequences as well as the tasks of institutions and non-governmental organisations in the area of safety and support for victims/survivors and possible preventive measures.

Keywords: *perpetrator, crime, domestic violence, victim/survivor*

Wstęp

Rodzina jest dziś przestrzenią przejawiania się sprzeczności i zjawisk, których źródła znajdują się gdzie indziej – w sferze pracy, procesach gospodarczych, uwarunkowaniach politycznych, rosnących nierównościach społecznych etc. Zewnętrzna rzeczywistość stawia rodzinę przed wieloma wyzwaniami, zmuszając do poszukiwania nowych sposobów radzenia sobie z nimi. Elastyczny rynek pracy, wycofanie się państwa z odpowiedzialności za system zabezpieczeń społecznych i funkcji opiekuńczych podkopuje fundamenty egzystencji. Procesy demokratyzacji i indywidualizacji przyznając prawa jednostce, wymagają znalezienia nowych podstaw dla relacji rodzinnych⁹⁶.

Zgodnie z ustanowieniami Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2023, cyt. *„szczególnie chroniona instytucja rodziny ustrojowo jest łączona z podstawową dla systemu praw człowieka zasadą ochrony życia rodzinnego (art. 47 Konstytucji RP) i prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 48 ust. 1 Konstytucji RP). Jednocześnie, w duchu subsydiarności działań władzy publicznej, przepis art. 33 Konstytucji RP nakłada na nią obowiązek konstruowania polityki rodzinnej i społecznej z uwzględnieniem zasady równych praw mężczyzn i kobiet w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Zgodnie z art. 72 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka, a każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Nie budzi wątpliwości fakt, że zadaniem instytucji i organizacji publicznych jest ochrona osób przed przemocą, również krzywdzeniem ze strony osób bliskich⁹⁷. Przemoc w rodzinie – należy rozumieć przez jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁹⁸, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu*

⁹⁶ I. Taranowicz, S. Grotowska, *Rodzina wobec współczesnych wyzwań. Wybrane problemy*, wyd. Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2015, s.7.

⁹⁷ Uchwała nr 248 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2022 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2023, (M. P. DURP Warszawa, dnia 23 grudnia 2022 r.

Poz. 1259 z dnia 9 grudnia 2022 r.).

⁹⁸ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, (Dz. U. z 2021 r. poz. 1249).

fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą⁹⁹.

Niniejsza ustawa określa: zadania i role podmiotów administracyjnych w obszarze zwalczania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie¹⁰⁰.

W wyniku przemocy ofiary/pokrzywdzeni doznają traury życiowej i narażone są na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą¹⁰¹.

Przemoc, w szczególności ta dokonywana w rodzinie definiowana była w różnoraki sposób na przestrzeni lat. Jej definicja zmieniała się głównie ze względu na podejście społeczeństwa do stosowania agresji fizycznej i psychicznej w stosunku do słabszych, panujące w danym czasie przekonania, mity i stereotypy. Przez lata autorzy aktów prawnych na świecie nie tylko ignorowali zjawisko przemocy w rodzinie a wręcz je wspierali.

Postrzegano je nie jako wyrządzenie krzywdy drugiemu człowiekowi, a sposób kontrolowania swojej żony i wychowania dzieci. Kobiety jeszcze do niedawna były postrzegane jako podległe mężczyźnie dlatego niewiele osób reagowało negatywnie na informacje o dziejącej się przemocy, uważano to za naturalną kolej rzeczy a społeczeństwo utwierdzało ich w tym przekonaniu. Agresja fizyczna w postaci łapania, przytrzymywania, klapsów, wymuszonych pocałunków była przedstawiana w kulturze jako rzecz męska, przykładem mogą być choćby kultowe na całym świecie filmy o agencie 007, który mimo przedmiotowego podejścia do kobiet i wielokrotnego używania wobec nich przemocy postrzegany jest jako niedorównany wzór męskości.

Ten sposób traktowania nie pominął również dzieci, których nietykalność osobista jest często pomijana ze względu na przekonanie w społeczeństwie, że dzieci nie powinny mieć żadnej autonomii nad swoim ciałem, ponieważ rozporządzają nim rodzice. Wciąż mimo ogromnego progresu w tej materii na przestrzeni lat wiele osób postrzega akty przemocy domowej za sprawę prywatną, na którą nie powinno się reagować. Z tego też względu ofiary często czują, że nawet gdyby próbowały szukać pomocy wśród bliskich lub obcych jedynym skutkiem będzie zignorowanie problemu lub wręcz oskarżenie o próbę manipulacji i oszustwa. Specyficzną postacią przemocy

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Tamże.

jest przemoc wobec bliskich, w tym wobec małoletnich. Z jednej strony akty agresji są codziennością milionów osób, a z drugiej członkom rodziny niełatwo jest pomóc. Niezwykle dotkliwe dla obywateli są także następstwa kształtujące dziecko (ofiara przemocy) w jej sprawcę.

Rozważając zjawisko przemocy w rodzinie, należy przyjrzeć się definicjom i określić jakie wymogi muszą zostać spełnione, aby dane zachowanie rozpatrywać w kategoriach przemocy.

Zdaniem Wandy Badury-Madej i Agnieszki Dobrzyńskiej-Mesterhazy zarówno badacze teoretyczni jak i praktyczni wskazują na trzy kryteria mówiące o występowaniu przemocy: zachowanie sprawcy, jego intencje, następstwo wynikające z przemocy. „Podają za Marvin Sussman, Suzanne Steinmetz, że przemocą jest każde zachowanie, którego intencją jest wyrządzenie fizycznej krzywdy drugiemu człowiekowi, lub też czyn, który jest postrzegany jako mający taką intencję”¹⁰².

Według Ireny Pospiszyl przemoc to „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w wolność osobistą jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnych relacji”¹⁰³.

Janusz Surzykiewicz uważa, że przemoc ma „charakter intencjonalny, narusza i prawa, i dobra osobiste jednostki, naruszenie tychże dóbr wyklucza samoobronę.”¹⁰⁴

Natomiast Ewa Jarosz zauważa, że nie tylko działania podejmowane przez winowajcę są przemocą, również brak tych działań może wyrządzić krzywdę innej jednostce. „Wszelkie formy działań lub zaniechań (powstrzymanie się od działań należnych, koniecznych) wobec członków rodziny, które godzą w osobistą wolność i przyczyniają się do ich szkody psychicznej lub fizycznej, które są niezgodne ze społecznymi wartościami dotyczącymi wzajemnych relacji w rodzinie oraz/lub są uznawane za niewłaściwe lub szkodliwe przez wiedzę profesjonalną”¹⁰⁵.

Z przytoczonych definicji możemy ustalić, że przemoc jest zjawiskiem, które zawsze wyrządza innym krzywdę, jest celowa i ogranicza wolność drugiego człowieka. Dotyczy sfery fizycznej, jak i psychicznej. Może wynikać z czynu lub braku działania. Jest nieakceptowalna przez społeczeństwo.

„Zgodnie z art. 2 ust. 2 ustawą z 29 lipca 2005 roku przemoc w rodzinie to jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub

¹⁰²W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s.12.

¹⁰³I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2*, Warszawa 2008 s.57.

¹⁰⁴J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole: uwarunkowania socjoekologiczne*, Warszawa 2000, s.57.

¹⁰⁵E. Jarosz, *Dom, który krzywdzi*, Katowice 2001, s.57.

psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”¹⁰⁶. Jednak w rozumieniu ustawy przemoc w rodzinie nie dotyczy już tylko ich formalnych członków, ale także inne osoby wspólnie zamieszkujące lub gospodarujące. „Przy czym za członka rodziny uznawany jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. (Dziennik Ustaw. z 1997 r., poz.553 ze zm.), a także inna osoba wspólnie zamieszkująca lub gospodarująca (Dziennik Ustaw. z 2005 r., poz.1493 ze zm.)”¹⁰⁷. Z zacytowanych definicji wynika, że określenie przemoc w rodzinie ma szerokie zastosowanie i może dotyczyć różnych relacji.

Wyróżnić możemy:

- przemoc rodziców wobec dzieci
- przemoc wobec partnera
- przemoc wobec osób starszych
- przemoc wobec osób niepełnosprawnych
- przemoc dzieci wobec rodziców

Zdaniem Jerzego Mellibrudy „przemoc powtarza się dzięki temu, że sprawca czuje się bezkarny. (...) Odpowiedzialność za przemoc spoczywa wyłącznie na osobie stosującej przemoc, a nie na osobie jej doświadczającej, niezależnie od tego, co zrobiła”¹⁰⁸.

Wyróżnia się następujące rodzaje przemocy w rodzinie:

Przemoc fizyczną I. Pospiszyl przemoc tego rodzaju może występować w dwóch rodzajach: czynnej i biernej. Pierwsze z nich to m.in.: kląpsy, duszenie, kopanie, rzucanie przedmiotami, zadawanie ran ciętych lub szarpanych. Bierna przedstawia się w różnego rodzaju zakazach, np. mówienia w określonym czasie, zaspokajania potrzeb fizjologicznych¹⁰⁹.

Przemoc psychiczną A. Widera-Wysoczyńska określiła jako „wszelkie słowa, zachowania werbalne i niewerbalne czy postawy mające na celu utrzymywanie pełnej kontroli nad drugą osobą, dzieckiem czy dorosłym poprzez obniżenie jej poczucia wartości i wzbudzenie bezsilności oraz zaburzenie sensu jej życia. Takie działania sprawcy są intencjonalne. Sprawca zrobi wszystko, żeby zapanować nad emocjami i myślami drugiej osoby, aby zaspokoić własne potrzeby”¹¹⁰. Według W. Badury-Madej i A. Dobrzyńskiej – Mesterhazy ten rodzaj przemocy przejawia się „zastraszaniem,

¹⁰⁶A. Lewicka-Zelent *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017, s.12.

¹⁰⁷Tamże, s.12.

¹⁰⁸J. Mellibruda, *Oblicza przemocy*, Warszawa 1993, s.3.

¹⁰⁹I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s.94.

¹¹⁰A. Widera-Wysoczyńska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Warszawa 2010, s.37.

oskarżaniem, poniżaniem, grożeniem, zawstydzeniem, stawianiem dzieciom nadmiernych i niewłaściwych wymagań¹¹¹.

Przemoc seksualna polega m.in. na wymuszaniu czynności seksualnych i współwystępuje razem z przemocą psychiczną i fizyczną¹¹².

Istotna jest również przemoc ekonomiczna, którą A. Kłós określa jako brak zaspokajania podstawowych potrzeb materialnych członków rodziny, odbieraniu zarobionych pieniędzy, czy uniemożliwianiu podjęcia pracy zarobkowej¹¹³.

Innym wariantem przemocy mogącej przyjmować kształt przemocy fizycznej lub psychicznej jest zaniedbanie, czyli „niezapewnienie lub uniemożliwienie zaspokojenia potrzeb jednostce zależnej”¹¹⁴. Według J. Mazur „zaniedbywanie fizyczne obejmuje brak należytej troski, opieki lekarskiej, oraz niezaspokojenie potrzeb fizjologicznych i fizycznych. Tymczasem zaniedbywanie psychiczne to zubożenie na drugą osobę, nieokazywanie miłości, pozytywnych uczuć, emocjonalne lekceważenie”¹¹⁵.

Wzmożenie przemocy przechodzi trzy fazy, tworzące powtarzający się proces.

Światowa Organizacja Zdrowia definiuje przemoc jako „celowe użycie siły fizycznej lub władzy, zagrażające lub rzeczywiste, przeciwko sobie, innej osobie albo przeciw grupie lub społeczności, które powoduje lub co do którego istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że spowoduje uraz, śmierć, krzywdę psychiczną, zaburzenie rozwojowe lub deprywację”¹¹⁶.

Termin ten obejmuje przemoc skierowaną nie tylko wobec innej osoby, ale i przeciwko sobie, również samobójstwo. W innym aspekcie do przemocy odniósł się Ch. Moore, gdyż według niego przemoc jest ostatnim sposobem rozwiązywania konfliktów, gdzie dominująca, silniejsza strona zmusza drugą do zachowania według jej oczekiwań¹¹⁷.

Popularnie wykorzystywanym modelem do wyjaśnienia uwarunkowań przemocy jest model ekonomiczny, który wyróżnia cztery kategorie czynników mających wpływ na powstawanie przemocy.

1. Indywidualne (związane z przebiegiem życia jednostki, cechy demograficzne oraz uwarunkowania biologiczne, mające wpływ na zachowanie oraz uprawdopodobniające zostanie sprawcą lub ofiarą).

2. Relacyjne (poziom i rodzaj związków interpersonalnych mających wpływ na zostanie ofiarą lub sprawcą).

¹¹¹W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s.15.

¹¹²Tamże, s.15.

¹¹³A. Kłós, *Interwencja w sytuacjach kryzysowych „Praca socjalna”* 2008a, nr 2.s.61.

¹¹⁴I.Pospiszył, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s.114.

¹¹⁵J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s.51-52.

¹¹⁶A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017, s.34.

¹¹⁷Ch. Moore, *Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa, 2009, s.21.

3. Środowiskowe (miejsca mające wpływ tj. szkoła, praca, sąsiedztwo, poszukuje się cech zwiększających ryzyko np. gęstość zaludnienia, bezrobocie).

4. Makrospołeczne (normy kulturowe i społeczne, dostępność broni)¹¹⁸.

Marta Makara opracowała schemat czynników ryzyka stosowania przemocy wobec dziecka w rodzinie. Wyróżnia w nim:

- Czynniki ze strony dziecka: Odmienność dziecka (wady fizyczne, opóźnienia psychiczne, temperament, zachowanie, adopcja)

- Czynniki społeczno-sytuacyjne rodziny: Czynniki bytowe (ubóstwo, brak satysfakcji zawodowej, złe warunki mieszkaniowe). Wiąż między rodzicami (dominacja, podległość). Wiąż między rodzicami a dzieckiem (zaburzenia więzi, stres okołoporodowy, dominacja kar, dziecko niechciane, wielodzietność).

- Czynniki ze strony rodziców: poczucie niskiej wartości, krzywdzenie w dzieciństwie, depresja, charakteropatie, nieznanomość potrzeb dziecka, nierealne oczekiwania wobec dziecka.

Powyższe czynniki w połączeniu z tzw. sytuacją wyzwalającą (np. przewinienie dziecka, kłótnia, konflikty rodzinne i pozarodzinne) mogą prowadzić do maltretowania małoletniego¹¹⁹.

Niejednokrotnie przyczyna trwania w niekorzystnej sytuacji leży po stronie ofiary, która wykazuje niską motywację, brak wiary w możliwość zmiany swojego losu, strach przed osobą, która stosuje przemoc, dużą zależność od sprawcy np. jest jedynym żywicielem rodziny, wstyd, skrępowanie, upokorzenie, nieufność. Wpływ ma również środowisko, w którym funkcjonuje rodzina dotknięta przemocą. Przejawia się to niechęcią znajomych i krewnych do rodziny dotkniętej przemocą, izolacją, brakiem wsparcia ze strony środowiska lokalnego np. sąsiedzi ignorują sygnały, że dzieje się coś złego, instytucje działają zbyt wolno np. sąd. Przeszkody występują także po stronie sprawcy: opór, poczucie bezkarności oraz zbyt mało realizowanych przez specjalistów programów korekcyjno-terapeutycznych¹²⁰.

Główną przyczyną przemocy w rodzinie jest narastający konflikt. Ludzie z natury wdają się w konflikty w różnych sferach życiowych np. pracy, szkole, a także w rodzinie. Człowiek często sam ze sobą jest w wewnętrznym konflikcie, ponieważ boryka się z szeregiem dylematów dotyczących sfery moralnej, uczuciowej, zawodowej itp.

Tym bardziej kiedy w relacjach z drugą osobą staje się stroną konfliktu. W rodzinach, gdzie istnieje problem przemocy do konfliktów zachodzi dużą częściej niż w takich, które starają się prawidłowo wypełniać swoje role i przestrzegać norm społecznych. Wszystkie spory posiadają cechy wspólne. Raymond Mack i Richard Snyder twierdzą, że aby doszło do konfliktu interpersonalnego muszą uczestniczyć

¹¹⁸ Tamże, s.34.

¹¹⁹M.Makara, *Zachowania ryzykowne młodzieży a wiktymizacja w dzieciństwie*, Lublin 2007, s.99.

¹²⁰A.Lewicka-Zelent, *Przemoc Rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i Prawne*, Warszawa 2017, s.37.

minimum dwie strony, u których występuje deficyt pozycji i zasobów, jednocześnie dręcząc innych ludzi lub im szkodząc. Oznacza to, że osoby skonfliktowane nie mogą osiągnąć celu bez współpracy z partnerem, który umożliwi uzyskanie zasobów. Często inne interesy między osobami bliskimi są tak naprawdę zbieżne, jednak błędy w komunikacji powodują konflikt. Mnóstwo badaczy ujęło klasyfikację małżeństw pod względem występujących konfliktów.

John Cuber i Peggy Haroff wskazują na związki przyzwyczajone do zatargów. Natomiast Marylyn Rands, George Levinger i Gwyneth Mellinger rozgraniczają je na związki agresywne lub nieagresywne. Konflikty mogą dotyczyć tylko małżonków lub wszystkich członków danej rodziny. Dlatego można wyróżnić spory między małżonkami, rodzeństwem, rodzicami a dziećmi oraz pozostałymi członkami zamieszkującymi wspólnie. Każda osoba uwikłana w konflikt na swój sposób przeżywa stres, wewnętrzne napięcie, inaczej myśli i czuje. W rodzinach możemy wyróżnić konflikty: danych, interesów, strukturalne, wartości oraz relacji. Konflikt danych to problemy na poziomie przekazu informacji.

Do konfliktu interesów dochodzi kiedy nie dążymy z innymi członkami rodziny do osiągnięcia ustalonych celów bądź zaspokojenia potrzeb. Natomiast hierarchiczny układ sprzyja tworzeniu się konfliktów strukturalnych. Bardzo trudne do rozwiązania są zatargi wartości i relacji, które dotyczą np. wychowania, religii, ponieważ nie łatwo znaleźć rozwiązanie, które satysfakcjonowało by strony w tym samym stopniu¹²¹.

Potrzeba ustąpienia od swoich racji w celu wyciszenia konfliktu doprowadza jednostkę do utraty tożsamości, tym samym jak twierdzi Morton Deutsch destruktynie rozwiązany konflikt pogłębia jego eskalację, poprzez obniżenie poczucia własnej wartości.

Strony konfliktu są wobec siebie podejrzliwe i wrogo nastawione. Dlatego przemoc stanowi jedną z konsekwencji konfliktu. Wg Peter T. Coleman może przyjąć ona postać fizyczną, psychiczną i dominacji. W praktyce dość często najpierw dochodzi do przemocy a następnie zaczynają nawarstwiać się konflikty, w które angażują się nie tylko najbliżsi członkowie rodziny, ale także przyjaciele, sąsiedzi, krewni. W związku z tym trudno jest zdefiniować problem rodziny, czy jest to konflikt małżeński, czy przemoc i kto jest sprawcą a kto ofiarą¹²².

Kolejną przyczyną występowania przemocy w rodzinie jest bezradność rodziców podczas opieki nad małoletnimi. Rodzice chcąc wymusić posłuszeństwo u swoich dzieci niejednokrotnie używają do tego celu wszelkich form kar cielesnych. Mimo, że fizyczne karcenie nie uczy świadomego posłuszeństwa, lecz działa na zasadzie odruchu warunkowego, to jednak przybliża skuteczność takich zachowań i w konsekwencji potęguje w dziecku agresję wobec słabszych. Chociaż samo karcenie dzieci w polskim

¹²¹Tamże, s.170-172.

¹²² Tamże, s. 173-174.

prawie nie jest przestępstwem, to jednak jak słusznie zauważył M. Andrzejewski „ karcenie dzieci, czyli zachowanie , co prawda, nacechowane agresją i wypełniające przesłanki czynu karnego, jednak w rozumieniu polskiego prawa karnego nie będące przestępstwem, może być podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej , gdyż wiąże się ono z naruszeniem nietykalności cielesnej dziecka i jako takie nie jest uznanym sposobem oddziaływania wychowawczego, a ledwie sposobem prawnie tolerowanym jako droga do wymuszenia posłuszeństwa, które dziecko winne jest rodzicom”¹²³.

Jeżeli karcenie ma być tolerowane nigdy akceptowane może być przyjętą formą wymuszenia posłuszeństwa tylko i wyłącznie wtedy, gdy nie działają inne formy pedagogicznego oddziaływania tj. perswazja, reprimenda, zakazy korzystania z przyjemności, objaśnienia, tłumaczenia itp. i dotyczyć miałyby jedynie dzieci, które osiągnęły pewien stopień rozwoju pozwalający na zrozumienie sytuacji i podporządkowanie rodzicom, dlatego karceniu nie mogą podlegać niemowlaki. Słusznie zauważył J. Strzebińczyk, „ że od małego dziecka trudno przecież wymagać świadomości ciężącej na nim w zakresie powinności posłuszeństwa, a tylko przy takim założeniu można byłoby domagać się od dziecka jej wykonania. W odniesieniu do starszego dziecka sytuacja ulega zasadniczej zmianie, gdyż na ogół zdaje ono sobie sprawę ze skutków własnego postępowania. (...) Zatem przedział wiekowy dzieci, co do których ewentualnie można było dopuszczać stosowanie karcenia w jego fizycznej postaci, ograniczyć należało do dzieci w okresie poniemowlęcym do szkolnego włącznie, co do których taki sposób wymuszania posłuszeństwa mógł przynieść jakiegokolwiek pozytywne efekty wychowawcze, oczywiście przy założeniu ostateczności i wyjątkowości takich zachowań ze strony rodziców”¹²⁴.

Według psychologa J.C. Dobsona nie ma żadnego uzasadnienia co do bicia niemowląt oraz dzieci poniżej osiemnastego miesiąca życia, ponieważ nawet użycie niewielkiej siły typu potrząśnięcie dziecka może spowodować uszkodzenie mózgu lub doprowadzić do jego śmierci. Jednak od połowy drugiego roku życia dziecko jest świadome co się do niego mówi i należy uczyć je bycia odpowiedzialnym za własne zachowanie. Dlatego w niebezpiecznych sytuacjach, gdy dziecko chce dotykać gniazdek elektrycznych i innych niebezpiecznych przedmiotów spowodowanie bólu poprzez lekkie uderzenie po plecach ma duże znaczenie w tym wieku, ponieważ zaznajamia dziecko z prawami rządzącymi światem oraz ze zdyscyplinowaniem względem rodziców.

Nawet lekkiego karcenia należy zaniechać po ukończeniu przez dziecko szóstego roku życia, a już na pewno nie dopuszczalne jest karcenie fizyczne wobec nastolatków, które z jednej strony chcą być uważane za dorosłe i czują się dotknięte, kiedy uważa się je za dzieci, natomiast bicie uważają za zniewagę. Poza tym postępowanie w ten sposób

¹²³ R. Krajewski „Karcenie dzieci. Perspektywa prawna” Warszawa, 2010, s.79.

¹²⁴ Tamże, s.80.

z nastolatkiem jest nieskuteczne. Karcenie nie może zagrażać zdrowiu fizycznemu i psychicznemu dziecka¹²⁵.

Dane zgromadzone przez policje jasno pokazują, że w przypadku problemu przemocy rodzinnej płęć ma ogromne znaczenie. Dyrektorka Fundacji Centrum Praw Kobiet w Gdańsku - Aleksandra Mosiołek twierdzi „Przemoc w rodzinie nie jest zjawiskiem neutralnym płciowo – płęć w przypadku przemocy w rodzinie ma olbrzymie znaczenie.

Wszystkie organizacje międzynarodowe, w tym europejskie i polskie, od wielu lat podkreślają, że na przemoc w rodzinie i przemoc w związkach intymnych najbardziej narażone są kobiety i dziewczęta. Nie ma wyjątku od tej reguły”. Informacje zgromadzone przez policje potwierdzają tą tezę, według nich niemal 80% ofiar przemocy to kobiety, oprawcami zazwyczaj są mężczyźni.

Przemoc wobec partnerki uzasadniana jest często chęcią podporządkowania jej sobie, posiadania pełnej kontroli. 12 proc. kobiet wyznało, że było bitych przez swoich mężów lub partnerów¹²⁶. Pozarządowe statystyki wskazują, że co piąta polka doświadczyła gwałtu, niemal 90% doświadczyło chociaż raz przemocy seksualnej. W większości przypadków oprawcami są bliskie osoby, partner, przyjaciel, członek rodziny.

„Jak wynika z policyjnych danych, osobą wobec której istniało podejrzenie stosowania przemocy w 2021 roku był w przeważającej większości mężczyzna (89,98 proc.). Z kolei przemoc psychiczna (49,93 proc.) była najczęściej stosowaną formą przemocy, zaś tuż za nią przemoc fizyczna (35,36proc.).

W wielu przypadkach oba te rodzaje przemocy idą w parze¹²⁷. Według danych zebranych przez policje w 2021r. co siódmy akt agresji wymierzony był w dzieci. Mimo odnotowania istotnego spadku zgłoszeń poziom agresji wobec małych dzieci nadal pozostaje na wysokim poziomie.

Przemoc jest zjawiskiem uciążliwym i kosztownym dla całego społeczeństwa. Z uwagi na powszechność tego problemu, negatywny aspekt społeczny i chęć pomocy osobom poszkodowanym, zajmują się nią różne grupy specjalistów. Są to: pedagodzy, terapeuci wielu specjalizacji, psychologodzy, prawnicy, pracownicy socjalni, policjanci, socjolodzy, pracownicy ochrony zdrowia oraz różnego rodzaju fundacje i stowarzyszenia. W dyskusji na temat przeciwdziałania przemocy jako zdarzeniom trudnym i złożonym K. Wyrwicka wskazuje również udział „polityków, przedstawicieli

¹²⁵ Tamże, s.84-85.

¹²⁶ Informacje za stroną internetową: <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/to-dla-nas-wazne/1-na-10-kobiet-mowi-ze-bije-ja-partner-polska-przemoc-w-liczbach/yn9w310>, [dostęp: 10.11.2023].

¹²⁷ Informacja za stroną internetową: <https://plus.gloswielpolski.pl/swiatowy-dzien-sprzeciwu-wobec-bicia-dzieci-zaluje-ze-mnie-urodzilas-porazajace-dane-dotyczace-przemocy-wobec-dzieci-w-polsce/ar/c1-16189479>, [dostęp: 10.11.2023].

administracji rządowej, sądownictwa, a także organizacje pozarządowe działające na rzecz udzielania pomocy ofiarom przemocy”.

Rysunek 1. Statystyki przemocy wobec dzieci

Źródło: Informacja dotycząca przemocy wobec dzieci, <https://demagog.org.pl/wypowiedzi/ile-dzieci-w-polsce-doswiadcza-przemocy-w-rodzinie/>, [dostęp: 16.11.2023].

Skuteczność udzielania pomocy oraz jej zapobiegania zależy w dużej mierze od współpracy między wymienionymi wyżej instytucjami i osobami, a także ich zaangażowania i kompetencji. „O to, w jaki sposób zniwelować skutki przemocy fizycznej, najskuteczniej zadba lekarz. Psycholog, terapeuta i psychiatra pomogą uporać się z psychoemocjonalnymi konsekwencjami przemocy, a osoba duchowna wskaże sens dalszego życia. Pedagog podpowie, w jaki sposób pracować z dziećmi, które albo doświadczają przemocy w sposób bezpośredni, albo są jej świadkami w domu. Prawnik udzieli kompetentnych porad na temat przepisów prawa dotyczącego przemocy w rodzinie, a także pomoże przygotować niezbędne pisma i dokumenty. Natomiast mediator pośredniczy w procesie rozwiązywania konfliktów rodzinnych, ucząc jednocześnie strony konstruktywnego zachowania się w przyszłości”¹²⁸.

Wszystkie z tych osób realizują inne zadania, które są równie ważne. Jednak bardzo ważne, być może najważniejsze jest wsparcie osób bliskich, przyjaciół. Nieodzowne jest również zaangażowanie w cały precedens świadków, którzy mogą przyczynić się do ustania incydentów przemocy, schwytania sprawcy, zajęcia się sprawą przez specjalistów, a nawet uratowania życia ofiarom przemocy, szczególnie tym najmłodszym niemogącym samodzielnie szukać pomocy.

¹²⁸A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i Prawne*, Warszawa, 2017, s.18.

Anna Kanios uważa, że w tworzeniu wieloaspektowego planu wsparcia przydatne mogą być badania naukowe ukierunkowane na dokonanie kompleksowej diagnozy osób uwikłanych w przemoc, a następnie „wypracowanie i rozwijanie metod ewaluacji działań, programów interwencyjnych oraz strategii pomocy”¹²⁹.

Według Jadwigi Mazur przemoc można ograniczyć jedynie, gdy uwzględni się perspektywę trzech podmiotów: sprawcy, ofiary oraz świadków. W proces przemocy zaangażowane są osoby, które w niej uczestniczą bezpośrednio oraz pośrednio. Istotne jest również miejsce w jakim zaistniała przemoc. Jeżeli odpowiednio zdiagnozujemy wskazane wyżej grupy oraz samo miejsce, trafniej postawimy diagnozę i odpowiednio dobierzemy specjalistów. Stworzymy lokalny system przeciwdziałania przemocy, który będzie działał efektywniej.

W myśl obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dziennik Ustaw. z 2005 r., poz. 1493 ze zm.) organy administracji rządowej i samorządowej dokonują zadań w zakresie przeciwdziałaniu przemocy. Gminy mają obowiązek powoływania zespołów interdyscyplinarnych oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi i związkami wyznaniowymi. W Polsce funkcjonuje wiele organizacji o zasięgu lokalnym i ogólnopolskim. Wsparcie ma różny charakter: telefony zaufania, punkty informacyjno-konsultacyjne, koła zainteresowań, kluby, ogniska wychowawcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze, ośrodki pomocy, schroniska, świetlice dla dzieci, kolonie, placówki specjalistycznego poradnictwa, ośrodek wsparcia i interwencji kryzysowej.

Pomoc udzielana jest z zakresu psychologicznego, terapeutycznego, socjoterapeutycznego, psychokorekcyjnego, psychoprophilaktycznego, a także materialnego, medycznego, czy duchownego.

Organizacje pozarządowe pełnią ważną rolę w aktywnym zapobieganiu przemocy w rodzinie, wśród wielu fundacji i stowarzyszeń skupionych na tym problemie można wymienić:

- Stowarzyszenie „Niebieska Linia” założone w 2004 roku w Warszawie określa swoją misją „zmianę dotychczasowych relacji interpersonalnych opartych na dyskryminacji i przemocy, tak aby wypracowywanie i upowszechnianie sprawdzonych w praktyce skutecznych metod przeciwdziałania przemocy w rodzinie spowodowały polepszenie jakości życia nas wszystkich”. Oferują pomoc nie tylko ofiarom czy świadkom przemocy ale również jej sprawcom. Prowadzą szkolenia, edukują, oferują pomoc psychologiczną, współtworzyli obowiązującą Ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie poprzez udział w pracach komisji Sejmu RP¹³⁰.

- Fundacja „Pomoc Kobietom i Dzieciom” rozpoczęła działalność w 2001 roku. „Głównym celem działalności Fundacji jest pomoc ofiarom przemocy domowej, od chwili zgłoszenia zawiadomienia o znęcaniu się nad nią, aż do końcowego etapu

¹²⁹ A. Kanios, *Przeciwdziałanie przemocy- ujęcie interdyscyplinarne*, Lublin 2008, s.7.

¹³⁰ Dane za stroną internetową: <https://www.niebieskalinia.org/home>, [dostęp: 16.11.2023].

pomocy, czyli eksmisję sprawcy przemocy ze wspólnego mieszkania”. Fundacja wyróżnia się tym, że jako jedyna w Polsce pomaga ofiarom sprawców zatrudnionych w służbach mundurowych¹³¹.

- Feminoteka założona w 2005 roku, od 2009 roku stała się Organizacją Użytku Publicznego. Specjalizują się w pomocy kobietom dotkniętym przemocą seksualną. Oferują bezpłatną pomoc prawną i psychologiczną, opłacają leki i terapie ofiarom gwałtu. Walczą o zmianę definicji gwałtu w polskim prawie oraz o zwiększenie kar za przestępstwa na tle seksualnym¹³².

- Fundacja na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy Feniks została założona przez osoby zajmujące się problemem przemocy na co dzień, ich celem jest przeciwdziałanie przemocy ze szczególnym uwzględnieniem profilaktyki agresji w rodzinie oraz promowanie idei wychowania dzieci przez obojga rodziców bez stosowania kar cielesnych. Wśród ich zadań można wymienić między innymi podnoszenie kwalifikacji osób zajmujących się przeciwdziałaniu przemocy zawodowo¹³³.

- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę skupia się na pomaganiu dzieciom pokrzywdzonym przez przestępstwa, głównie różnymi formami przemocy i wykorzystywaniem seksualnym. Działają by małoletni i ich opiekunowie mogli otrzymać potrzebną specjalistyczną pomoc pod jednym dachem. Promują dobre rodzicielstwo i edukację rodziców, oferują warsztaty i spotkania edukacyjne oraz badają zjawisko przemocy w Polsce¹³⁴.

- Fundacja UNA posiada w swojej ofercie nieodpłatny program „Spokój”, który skierowany jest do osób borykających się z przemocą w rodzinie. Siedziba fundacji mieści się w Warszawie, ale korzystać z programu mogą ludzie z całej Polski. Fundacja edukuje poprzez szkolenia, warsztaty osoby pokrzywdzone, jak i sprawców przemocy. Program skierowany jest głównie do ludzi stosujących przemoc, którzy zmagają się z następstwami używania agresji, nie radzą sobie, nie potrafią realizować swoich potrzeb bez zadawania bólu innym. Autorski program fundacji powstał w wyniku 12 letnich doświadczeń i współpracy ze specjalistami. Finansowany jest z środków własnych fundacji¹³⁵.

Reasumując najważniejszym, być może i jedynym rozwiązaniem na panującą w dalszym ciągu przemoc wobec dzieci, kobiet i mężczyzn doznawaną od najbliższych członków rodziny jest wspólne działanie wszelkich służb i instytucji, łączenie kompetencji i umiejętności oraz współpraca i przekaz informacji pomiędzy osobami pomagającymi.

BIBLIOGRAFIA

¹³¹ Dane za stroną internetową: <https://www.przemockid.pl/o-nas>, [dostęp: 16.11.2023].

¹³² Dane za stroną internetową: <https://feminoteka.pl/o-fundacji/>, [dostęp: 16.11.2023].

¹³³ Dane za stroną internetową: <https://fundacjafeniks.pl/o-nas-cala/>, [dostęp: 16.11.2023].

¹³⁴ Dane za stroną internetową: <https://fdds.pl/co-robimy.html>, [dostęp: 16.11.2023].

¹³⁵ Dane za stroną internetową: <https://fundacjauna.pl/spokoj/>, [dostęp: 16.11.2023].

1. Ignatowicz J., Nazar M., Prawo Rodzinne, Warszawa 2006.
2. Kanios A., Przeciwdziałanie przemocy- ujęcie interdyscyplinarne, Lublin 2008.
3. Kłos A., Interwencja w sytuacjach kryzysowych „Praca socjalna” 2008.
4. Lewicka-Zelent A., Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne, Warszawa 2017.
5. Mazur J., Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość, Warszawa 2002.
6. Moore Ch., Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów, Warszawa, 2009.
7. Poraj G., Agresja i przemoc w rodzinie, Warszawa 2014.
8. Pospiszyl I., Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2, Warszawa 2008.
9. Widera-Wysoczyńska A., Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie, Warszawa 2010.

AKTY PRAWNE

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.
2. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku.

УДК 342.7

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИМОГ ДО АКТИВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Лариса Коваленко,

доктор юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого

Розкрито вимоги, поняття, сутність, особливості актів державного управління. Проаналізовано європейський досвід адміністративних актів та запропоновані шляхи вдосконалення правового регулювання актів державного управління.

Ключові слова: акти державного управління, адміністративні органи.

Вимоги що ставляться до актів державного управління(далі – актів) – це офіційно сформульовані суб'єктами державного управління правила(приписи) для підлеглих суб'єктів щодо підготовки, розгляду проектів актів та їх прийняття, відкликання, виконання актів, які тягнуть за собою певні юридичні наслідки при їх недотриманні.

В науці адміністративного права вимоги до актів класифікують за різними критеріями: за формальними та матеріальними вимогами; за суб'єктами, які ці вимоги встановлюють; за законодавством, яке є правовою основою для видання актів; за вимогами, в залежності від виду акту та інші.

Але найбільш практично значущою є класифікація вимог до актів залежно від стадій їх ухвалення. Процедура ухвалення актів поділяється на такі стадії: підготовка проекту акта; розгляд проектів актів та їх ухвалення; виконання актів; наслідки недотримання вимог що ставляться до актів державного управління.

Така класифікація дає можливість з'ясувати зміст, юридичні властивості, порядок прийняття, відкликання, скасування, оскарження, виконання, співвідношення та відмінності вимог до актів на кожній стадії їх ухвалення.

Індивідуальний акт у публічному адмініструванні

Індивідуальний акт у публічному адмініструванні (далі акт) – це обов'язковий владний припис (письмовий, усний, конклюдентний або електронний) суб'єкта публічного адміністрування, який не містить норм права,

прийнятий щодо виконання владних управлінських функцій в порядку одностороннього волевиявлення і в межах його компетенції з дотриманням встановленої процедури та форми, крім того тягне за собою певні юридичні наслідки, стосується прав, обов'язків, інтересів визначеної в акті особи (осіб), дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк.

Ознаки актів: регламентуються адміністративним законодавством; є правовою формою здійснення функцій органів публічного адміністрування; в них містяться конкретно визначені та персоніфіковані юридично владні приписи; є обов'язковим до виконання підлеглими суб'єктами; видаються в односторонньому порядку; мають письмову, усну, конклюдентну, електронну форми; не містять норм права; є юридичними фактами, встановлюють, змінюють, припиняють адміністративно-правові відносини; звернені до конкретних суб'єктів (суб'єкта) управлінських відносин; їх дія (як правило) припиняється після одноразового застосування; мають підзаконний характер; мають юридично-владний характер; не є джерелом адміністративного права; повинні відповідати певним вимогам; скасування здійснюється в адміністративному та судовому порядку.

Загальновизнаної класифікації актів немає. Нижченаведені класифікації є умовними (дискусійними), оскільки існують й інші класифікації. За формою акти можуть бути: письмові (наказ про притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності); усні (попередження поліцейського, комунікація за телефонним номером 102); конклюдентні (сигнали регулювальника-поліцейського); електронні (рішення щодо надання права особі керувати певним видом транспорту). За юридичними наслідками: рекомендаційні (звернення поліції до громадян здати незареєстровану зброю, рекомендація щодо профілактичного щеплення); зобов'язальні (рішення про сплату за вивіз сміття); заборонні (рішення про заборону на самочинне будівництво). За дією в часі: разові (наказ про призначення на посаду); строкові – акти, строк дії яких установлений законодавством або в самому акті (рішення щодо надання статусу делегата конференції); безстрокові (наприклад, рішення щодо надання особі інвалідності). За характером дії виділяють: обтяжувальні акти (несприятливі, негативні), що не вигідні особі й означають втручання в її права чи відмову в задоволенні прохання про надання певних привілеїв (рішення щодо позбавлення субсидії, відмови в наданні дозволу на заняття підприємницькою діяльністю); сприяльні (позитивні) – акти, що надають чи підтверджують право (юридично значущу перевагу) (рішенням Голови Державної прикордонної служби України щодо надання статусу учасника бойових дій); змішані – акти, які для особи є частково сприяльними, а частково – обтяжувальними; підтверджувальні (рішення щодо статусу ВПО). За порядком ухвалення: ухвалені за звичайними правилами; ухвалені за спрощеною процедурою.

Акти можуть також бути класифіковані за функціями у правовому регулюванні на: регулятивні – офіційно підтверджують або визначають права та обов'язки сторін, викладені в диспозиції регулятивних норм (наприклад, рішення органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки); охоронні – встановлюють міру юридичної відповідальності відповідно до санкції охоронних норм (наприклад, постанова про накладення адміністративного стягнення). За порядком ухвалення виділяють акти, які ухвалюються: одноособово (наприклад, наказ посадової особи); колегіально (рішення виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів). За компетенцією суб'єктів публічної адміністрації, які мають право видавати чи ухвалювати індивідуальні акти, виокремлюють: укази Президента України; акти центральних органів виконавчої влади – у формі наказів, розпоряджень що мають індивідуальний характер; акти місцевих органів виконавчої влади – розпорядження, що мають індивідуальний характер; акти спеціальних суб'єктів публічної адміністрації в умовах воєнного стану- розпорядження; акти суб'єктів місцевого самоврядування- рішення; акти громадських інституцій – рішення.

Акти треба відмежовувати від нормативно-правових актів публічного адміністрування. Вони відрізняються від нормативно-правових актів публічного адміністрування тим, що є ненормативними, звернені до конкретних суб'єктів адміністративно-правових відносин, а їх дія припиняється після здійснення встановлених у них прав і обов'язків, тобто після одноразового їх застосування.

Треба відмежовувати поняття акт від індивідуального акту, що міститься в законодавстві про адміністративне судочинство (КАСУ). На відміну від акту: індивідуальний акт – акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийнятий) на виконання владних управлінських функцій, в порядку надання адміністративних послуг та ін..

Акти мають відмінність від законів. Закон на відміну від акту, приймається органом законодавчої влади, містить норми права, має певну форму та порядок прийняття.

Акти за змістом, юридичними властивостями, порядком прийняття, скасування, оскарження, виконання відрізняються від судових актів.

Акти відрізняються за своєю юридичною природою від актів громадських організацій. Як правило, акти громадських організацій поширюються тільки на членів цієї організації, вони не мають державно-владного характеру. Акти істотно відрізняються від службових документів (або тих що мають юридичне значення) та інших. Документи, що мають юридичне значення (паспорт, посвідчення, свідоцтво, атестат, диплом та інші) не встановлюють, не змінюють та не припиняють адміністративно-правових відносин. Складені за встановленою формою, вони свідчать про певні факти. Службові документи (рапорт, доповідна

записка, довідка, акти обстежень, висновки, характеристики, плани, звіти) не мають юридичного значення, але слугують підставою прийняття актів.

Вимоги, що ставляться при підготовці проекту акту: акт може бути видано у письмовій, усній, електронній, конклюдентній або інших формах; готуються на основі та на виконання Конституції і законів України, підзаконних актів; проекти актів вносяться на розгляд певними посадовими особами органу управління; проект акта та матеріали до нього готуються в електронній формі; проект акта має бути погоджено з усіма заінтересованими особами; додатком до деяких проектів актів має бути пояснювальна записка, порівняльна таблиця, а також довідка; під час опрацювання проекту акта повинні бути вжиті вичерпні заходи для врегулювання розбіжностей; до розроблення проекту акта можуть залучатися за згодою народні депутати України, науковці та інші фахівці, а також представники об'єднань громадян; розробник забезпечує проведення публічних консультацій з представниками заінтересованих сторін щодо проектів актів (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики") [1; с. 34].

Вимоги при розгляді проектів актів та їх прийняття (ухвалення): проекти актів мають містити обов'язкові додатки (наприклад, проект акта Президента України подається із супровідним листом за підписом Прем'єр-міністра; пояснювальною запискою до проекту акта за підписом керівника органу – головного розробника; довідкою про погодження проекту акта, підписаною Державним секретарем Кабінету Міністрів, із зазначенням посадових осіб, якими погоджено проект; порівняльною таблицею); разі втрати актуальності акт може бути відкликано; щодо деяких обов'язкова антикорупційна експертиза (Закон України «Про запобігання корупції»); деякі акти підлягають обов'язковій державній реєстрації (Указ Президента України від 03.10.1992 р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»; є проходження етапу оприлюднення та набрання чинності") [2, с. 14].

Вимоги що стосуються виконання актів: виконання актів забезпечують певні особи (наприклад, виконання актів Президента України та Кабінету Міністрів, забезпечують міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим); для виконання актів готуються відповідні рішення (наприклад, для організації виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України, Секретаріат Кабінету Міністрів готує плани організації виконання таких рішень); під час виконання акта орган виконавчої влади, визначений відповідальним за виконання, взаємодіє з іншими органами виконавчої влади; акти, щодо яких визначено строк виконання, виконуються в установленій строк (Положення про контроль за виконанням

указів, розпоряджень і доручень Президента України, затверджене Указом Президента України від 19 лютого 2002 р. № 155); для виконання актів здійснюється контроль та моніторинг, інформування (наприклад, органи виконавчої влади письмово інформують Кабінет Міністрів про виконання актів Кабінету Міністрів).

Наслідки недотримання вимог що ставляться до актів державного управління. Наслідками недотримання вимог що ставляться до актів державного управління є їх скасування. Воно може бути в адміністративному або судовому порядку. Видані з порушенням вимог акти є дефектними. Дефектні акти можуть бути нікчемними або заперечними. Нікчемні акти управління – це акти незаконні. Вони не породжують ніяких юридичних наслідків, не повинні виконуватися, їх юридична неспроможність є явною. Наприклад, Президент України скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Кабінет Міністрів скасовує акти центральних органів виконавчої влади повністю чи в окремій частині у разі їх невідповідності Конституції і законам України, актам Президента України та актам Кабінету Міністрів шляхом прийняття відповідних розпоряджень. Адміністративні суди розглядають адміністративні справи щодо: законності (крім конституційності) постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим та інші. Вони можуть визнати нормативно-правовий акт протиправним (незаконним чи таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили) та нечинним повністю або в окремій його частині. Заперечні акти – це такі акти, що містять певні недоліки, після усунення яких акт визнається правомірним, законним і підлягає виконанню. Наприклад, акт загалом узгоджується з вимогами чинного законодавства, є законним по суті, але має окремі порушення встановленої процедури ухвалення такого акта. Вищезазначене не може бути підставою для визнання його недійсним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

2. Закон України «Про запобігання корупції» URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

**ŚRODKI PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO A DZIAŁANIA I PRZYPADKI
UZASADNIAJĄCE ICH STOSOWANIE - NIEKTÓRE PRAWIDŁOWOŚCI
W POLSKIEJ USTAWIE O ŚRODKACH PRZYMUSU BEZPOŚREDNIEGO I BRONI
PALNEJ**

Ireneusz Kobus

Adiunkt, doktor, młodszy inspektor policji,
akademia policji w szczytnie,

Szczytno, Rzeczpospolita Polska

ORCID: 0000-0002-5121-2017

Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz.U. t.j. z 2022 r., poz. 1416, ze zm.) zawiera katalog środków przymusu bezpośredniego oraz katalog działań, do realizacji których mogą być one użyte lub wykorzystane. Pośród tych środków można wyróżnić 4 następujące kategorie: a) wszystkie, b) które mogą być zarówno użyte, jak i wykorzystane, c) które mogą być tylko użyte, d) które mogą być tylko wykorzystane. Natomiast pośród wspomnianych działań można wyróżnić do 6 przypadków, z których każdy może stanowić wystarczającą podstawę zastosowania kilku środków przymusu bezpośredniego, przy czym nie każde takie działanie może być realizowane za pomocą każdego takiego środka. Niniejsze opracowanie uwzględniając cztery ww. kategorie środków przymusu bezpośredniego udziela odpowiedzi na pytanie – czy mniej działań możliwych do realizacji za pomocą danego środka przymusu bezpośredniego – zawsze implikuje mniej przypadków zawartych w tych działaniach, a jeżeli nie, to których środków przymusu ta prawidłowość nie dotyczy.

Słowa kluczowe: przymus bezpośredni, środki przymusu bezpośredniego, przesłanki stosowania przymusu bezpośredniego, prawo policyjne, prawo stosowania przymusu bezpośredniego

Summary.

The Law of May 24, 2013, on Direct Coercion Measures and Firearms (Journal of Laws of 2022, item 1416, as amended) comprises a catalog of direct coercion measures and a catalog of actions for which they may be used or employed. Among these measures, four distinct categories can be identified: a) all, b) those that can be both used and employed, c) those that can only be used, d) those that can only be employed. Meanwhile, among the mentioned actions, six instances can be distinguished, each of which may serve as a sufficient basis for the application of multiple direct coercion measures. However, not every such action can be implemented using every such measure. This study, considering the four aforementioned categories of direct coercion measures, addresses the question of whether fewer actions possible to be carried out using a given direct coercion measure always implies fewer instances encompassed within these actions, and if not, to which coercion measures this regularity does not apply.

Keywords: direct coercion, direct coercion measures, grounds for the application of direct coercion, police law, law on the application of direct coercion.

Analysis. Obowiązująca w Rzeczypospolitej Polskiej (od 5 czerwca 2023 r.) ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej [Dz.U. t.j. z 2023 r., poz. 202, ze zm., dalej - u.ś.p.b.], w art. 12 ust. 1 wymienia katalog środków przymusu bezpośredniego (dalej - ś.p.b.), a w art. 11 katalog 14 działań (dalej - działania), które mogą być realizowane za ich pomocą. Niektóre z tych działań zawierają po kilka przypadków, z których każdy może być realizowany niezależnie od pozostałych (dalej - przypadek). Jednakże z treści niektórych przepisów zamieszczonych w art. 14 - art. 33 tej ustawy wynika, że nie każde działanie i tworzące je przypadki - mogą być realizowane za pomocą każdego ś.p.b. Więc uprawniony (w rozumieniu u.ś.p.b.) do użycia lub wykorzystania ś.p.b. oraz realizacji poszczególnych działań i zawartych w nich przypadków - oprócz ich katalogów - powinien również znać dozwolone relacje pomiędzy nimi [I. Kobus, Środki przymusu bezpośredniego, tom I, Wspólna regulacja, Szczytno 2021, s. 59 - 80], a im mniejsza liczba tych relacji tym łatwiej mu je opanować.

Skoro jeden ś.p.b. może posłużyć do realizacji kilku działań, a tym samym do realizacji zawartych w nich przypadków, to w przedmiotowej regulacji pomiędzy niektórymi ś.p.b. może zachodzić prawidłowość, polegająca na tym, że im mniej działań można realizować za pomocą danego ś.p.b. - to tym mniej przypadków można realizować za pomocą tego ś.p.b. Jeżeli ta prawidłowość może dotyczyć ś.p.b., które mogą być użyte lub wykorzystane (kategoria - cały katalog ś.p.b.), to może ona także dotyczyć trzech innych kategorii ś.p.b., możliwych do wyróżnienia na podstawie u.ś.p.b., tzn. ś.p.b., które mogą być: a) zarówno użyte, jak i wykorzystane, b) tylko użyte, c) tylko wykorzystane.

Ustalając czy rzeczywiście tak jest w relacjach tworzonych przez u.ś.p.b. - co do każdej z 4 ww. kategorii ś.p.b. - postawiono pytanie: czy mniej działań możliwych do realizacji za pomocą danego ś.p.b. - zawsze implikuje mniej przypadków zawartych w tych działaniach - a jeżeli nie, to których ś.p.b. ta prawidłowość nie dotyczy?

Udzielenie odpowiedzi na to pytanie (w czterech wyżej wymienionych kategoriach ś.p.b.) - oprócz zastosowania metody analizy i konstrukcji logicznej [J. Apanowicz, Metodologia nauk, Toruń 2003, s. 89] - wymagało także: 1) przyjęcia założenia co do katalogu ś.p.b.; 2) wskazania ilości przypadków w poszczególnych działaniach; 3) ustalenia dopuszczalności użycia lub wykorzystania poszczególnych ś.p.b. do realizacji poszczególnych działań i zawartych w nich przypadków; 4) sporządzenia krzywych malejących - prezentujących ilości działań możliwych do realizacji za pomocą poszczególnych ś.p.b. (w każdej z 4 ww. kategorii) oraz krzywych prezentujących ilości zawartych w tych działaniach przypadków; 5) porównania

przebiegu ww. krzywych malejących z przebiegiem ww. przyporządkowanych im krzywych - pod kątem wskazania tych ś.p.b., które ww. prawidłowości nie spełniają.

U.ś.p.b. wymienia „co” w ogóle można użyć lub wykorzystać jako ś.p.b. Dwa z tych ś.p.b. (tzn. siła fizyczna i chemiczne środki obezwładniające) występują 4 postaciach (w przypadku siły fizycznej zwanych technikami), a 1 ś.p.b. (tzn. kajdanki) – w trzech. Traktując każdą z tych postaci jako odrębny ś.p.b. (jak np. w art. 12 ust. 2 i art. 13 u.ś.p.b.), można wyróżnić aż 28 następujących ś.p.b.: 1) siłę fizyczną w postaci technik transportowych; 2) siłę fizyczną w postaci technik obrony; 3) siłę fizyczną w postaci technik ataku; 4) siłę fizyczną w postaci technik obezwładnienia; 5) kajdanki zakładane na ręce; 6) kajdanki zakładane na nogi; 7) kajdanki zespolone; 8) kaftan bezpieczeństwa; 9) pas obezwładniający; 10) siatkę obezwładniającą; 11) kask zabezpieczający; 12) pałkę służbową; 13) wodne środki obezwładniające; 14) psa służbowego; 15) konia służbowego; 16) pociski niepenetracyjne; 17) chemiczne środki obezwładniające w postaci ręcznych miotaczy substancji obezwładniających (dalej w tabelach – ręczne miotacze); 18) chemiczne środki obezwładniające w postaci plecakowych miotaczy substancji obezwładniających (dalej w tabelach – plecakowe miotacze); 19) chemiczne środki obezwładniające w postaci granatów łzawiących (dalej w tabelach – granaty łzawiące); 20) chemiczne środki obezwładniające w postaci innych urządzeń przeznaczonych do miotania środków obezwładniających (dalej w tabelach – inne urządzenia); 21) przedmioty przeznaczone do obezwładniania osób za pomocą energii elektrycznej (dalej w tabelach – paralizator); 22) celę zabezpieczającą; 23) izbę izolacyjną; 24) pokój izolacyjny; 25) kolczatkę drogową i inne środki służące do zatrzymywania oraz unieruchamiania pojazdów mechanicznych (dalej w tabelach – kolczatka drogowa); 26) pojazdy służbowe; 27) środki przeznaczone do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiały wybuchowe (dalej w tabelach – środki do pokonywania); 28) środki pirotechniczne o właściwościach ogłuszających lub olśniewających (dalej w tabelach – środki pirotechniczne).

Wyżej wymienione ś.p.b. mogą być użyte do realizacji działań 14 działań, o których mowa w 14 pkt. art. 11 u.ś.p.b. Analiza treści tych punktów - stanowiących zgodnie z tym art. zarazem działania - prowadzi do wniosku, że niektóre z nich zawierają więcej niż jeden przypadek zastosowania ś.p.b. Przyjmując, że pojedynczy przypadek zastosowania danego ś.p.b. zawiera elementy konieczne i zarazem wystarczające do jego użycia lub wykorzystania - można stwierdzić, że przedmiotowe działania zawierają następujące liczby przypadków: 1) wyegzekwowanie wymaganego prawem zachowania zgodnie z wydanym przez uprawnionego poleceniem (dalej w tabelach – polecenie wyegzekwowanie) - 1 przypadek; 2) odparcie bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby (dalej w tabelach – zamach osoba) - 6 przypadków, tzn.: zamach na życie uprawnionego, zamach na zdrowie uprawnionego, zamach na wolność uprawnionego, zamach na życie

innej osoby, zamach na zdrowie innej osoby, zamach na wolność innej osoby; 3) przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym bezpośrednio do zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby (dalej w tabelach - zmierzanie - zamach - osoba) - 6 przypadków, tzn.: zmierzanie do zamachu na życie uprawnionego, zmierzanie do zamachu na zdrowie uprawnionego, zmierzanie do zamachu na wolność uprawnionego, zmierzanie do zamachu na życie innej osoby, zmierzanie do zamachu na zdrowie innej osoby, zmierzanie do zamachu na wolność innej osoby; 4) przeciwdziałanie naruszeniu porządku lub bezpieczeństwa publicznego (dalej w tabelach - naruszenie - porządek - bezp.) - 2 przypadki, tzn.: naruszenie porządku publicznego, naruszenie bezpieczeństwa publicznego; 5) przeciwdziałanie bezpośredniemu zamachowi na ochraniające przez uprawnionego obszary, obiekty lub urządzenia (dalej w tabelach - zamach - ochraniające - obszary) - 3 przypadki, tzn.: zamach na obszary, zamach na obiekty, zamach na urządzenia; 6) ochrona porządku lub bezpieczeństwa na obszarach lub w obiektach chronionych przez uprawnionego (dalej w tabelach - porządek - bezp. - obsz. chro.) - 4 przypadki, tzn.: ochrona porządku na obszarach, ochrona porządku w obiektach, ochrona bezpieczeństwa na obszarach, ochrona bezpieczeństwa w obiektach; 7) przeciwdziałanie zamachowi na nienaruszalność granicy państwowej (dalej w tabelach - nienaruszalność - granica) - 1 przypadek; 8) przeciwdziałanie niszczeniu mienia - 1 przypadek (dalej w tabelach - niszczenie - mienie); 9) zapewnienie bezpieczeństwa konwoju lub doprowadzenia (dalej w tabelach - bezp. - konwój - doprowadz.) - 2 przypadki, tzn.: bezpieczeństwo konwoju, bezpieczeństwo doprowadzenia; 10) ujęcie osoby, udaremnienie jej ucieczki lub pościg za tą osobą (dalej w tabelach - „ujęcie - ucieczka - pościg) - 3 przypadki, tzn.: ujęcie osoby, udaremnienie ucieczki ujętej osoby, pościg za uciekającą - wcześniej ujętą osobą; 11) zatrzymanie osoby, udaremnienie jej ucieczki lub pościg za tą osobą (dalej w tabelach - „zatrzym. - ucieczka - pościg) - 3 przypadki, tzn.: zatrzymanie osoby, udaremnienie ucieczki zatrzymanej osoby, pościg za uciekającą osobą - wcześniej zatrzymaną; 12) pokonanie biernego oporu (dalej w tabelach - bierny - opór) - 1 przypadek; 13) pokonanie czynnego oporu (dalej w tabelach - czynny - opór) - 1 przypadek; 14) przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym do autoagresji (dalej w tabelach - autoagresja - przeciwdziałanie) - 1 przypadek.

Z powyższego wynika ww. art. 11 u.ś.p.b. - w 14 pkt. (działaniach) zawiera aż 35 przypadków użycia lub wykorzystania ś.p.b., z których każdy może być zastosowany niezależnie od pozostałych.

Sposób przyporządkowania 28 ww. ś.p.b. do 14 ww. działań i zarazem do 35 zawartych w nich przypadków określają następujące przepisy u.ś.p.b.: 1) art. 14 ust. 1 - stwierdzając, że siły fizycznej w postaci każdej z technik można użyć lub wykorzystać ją we wszystkich działaniach, o których mowa w art. 11 tej ustawy; 2) art. 15 ust. 1 i 2 - stwierdzając, że kajdanek (każdych) można użyć w działaniach, o których mowa w art.

11 pkt 1-11, 13 i 14 tej ustawy; 3) art. 16 ust. 1 - stwierdzając, że kaftana bezpieczeństwa używa się w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 3, 4, 6, 10, 11, 13 i 14 tej ustawy; 4) art. 16 ust. 1 - stwierdzając, że pasa obezwładniającego używa się w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 3, 4, 6, 10, 11, 13 i 14 tej ustawy; 5) art. 18 ust. 1 - stwierdzając, że siatki obezwładniającej można użyć lub ją wykorzystać, jeżeli użycie innych ś.p.b. jest niemożliwe albo może okazać się nieskuteczne, w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2-5, 7, 10 i 11 tej ustawy; 6) art. 17 ust. 1 - stwierdzając, że kasku zabezpieczającego można użyć tylko w działaniu, o którym mowa w art. 11 pkt 14 tej ustawy; 7) art. 19 ust. 1 - stwierdzając, że pałki służbowej można użyć lub wykorzystać ją w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 1-11 i 13 tej ustawy; 8) art. 20 ust. 1 - stwierdzając, że wodnych środków obezwładniających można użyć lub je wykorzystać w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 1, 2, 4, 8, 12 i 13 tej ustawy; 9) art. 21 ust. 1 - stwierdzając, że psa służbowego można użyć w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 5-7, 9-11 i 13 tej ustawy; 10) art. 22 ust. 1 - stwierdzając, że konia służbowego można użyć w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 4, 7, 8, 12 i 13 tej ustawy; 11) art. 23 ust. 1 - stwierdzając, że pocisków niepenetracyjnych miotanych z broni palnej lub urządzeń do tego przeznaczonych można użyć lub wykorzystać je w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2-5, 7-11 i 13 tej ustawy; 12) art. 24 ust. 1 - stwierdzając, że chemicznych środków obezwładniających (każdych) można użyć lub wykorzystać je w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 1-13 tej ustawy; 13) art. 25 ust. 1 - stwierdzając, że przedmiotów przeznaczonych do obezwładniania osób za pomocą energii elektrycznej można użyć lub wykorzystać je w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 3, 5, 7-11 i 13 tej ustawy; 14) art. 26 ust. 1 - stwierdzając, że w celi zabezpieczającej można umieścić osobę pozbawioną wolności w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 1-3, 5, 6, 8, 9 i 12-14 tej ustawy; 15) art. 27 ust. 1 - stwierdzając, że w izbie izolacyjnej można umieścić nieletniego, w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2 i 14 tej ustawy; 16) art. 29 ust. 1 - stwierdzając, że w pokoju izolacyjnym można umieścić cudzoziemca, w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 3, 4, 6, 8 i 14 - tej ustawy; 17) art. 30 ust. 1 i 2 - stwierdzając, że kolczatkę drogową i inne środki służące do zatrzymywania oraz unieruchamiania pojazdów mechanicznych (z wyłączeniem kolczatek drogowych połączonych z gruntem oraz zintegrowanych ze szlabanem, a także innych przedmiotów umożliwiających zatrzymywanie pojazdów wykorzystywanych na obszarach i w obiektach podlegających ochronie) można wykorzystać w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 6, 7, 10 i 11 tej ustawy; 18) art. 31 ust. 1 - stwierdzając, że pojazd służbowy można wykorzystać w przypadkach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 3, 7 i 9-11 tej ustawy; 19) art. 32 ust. 1 - stwierdzając, że środki przeznaczone do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiały wybuchowe, można wykorzystać w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 3, 5, 6, 10, 11 i 14 tej ustawy; 20) art. 33 ust. 1 i 2 - stwierdzając, że środków

pirotechnicznych o właściwościach ogłuszających lub olśniewających (w szczególności granatów hukowo-błyskowych, także z zawartością gazu łzawiącego, petard oraz granatów dymnych) można użyć w działaniach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 3, 5, 6, 10, 11 i 14 tej ustawy.

Powyższe przyporządkowania ś.p.b. do działań i przypadków - w kolejności uwzględniającej wspomniane 3 kategorie ś.p.b. (tzn. które mogą być: a) zarówno użyte, jak i wykorzystane, b) tylko użyte, c) tylko wykorzystane) - odnotowano także poniżej, w tabeli nr 1 (Ś.p.b. a działania i przypadki), którą opracowano na podstawie tabeli nr II/4 (Liczby relacji - dozwolone działania i przypadki a ś.p.b.) zamieszczonej w wyżej wymienionej monografii autora [I. Kobus, Środki przymusu bezpośredniego, tom 1 ..., s. 78].

Tabela nr 1. Ś.p.b. a działania i przypadki																				
Lp.	Art. 12 u.ś.p.b. - pkt:		Art. 11 u.ś.p.b. - pkt:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Razem (relacje ś.p.b.)		
																		d	p	
				Polecenie - wyegzekwowanie	Zamach - osoba	Zmierzenie - zamach - osoba	Naruszenie - porządek - bezp.	Zamach - ochraniane - obszary	Porządek - bezp. - obsz. chro.	Nienaruszalność - granica	Niszczenie - mienie	Bezp. - konwój - doprowadz.	Ujęcie - ucieczka - pościg	Zatrzym. - ucieczka - pościg	Bierny - opór	Czynny - opór	Autoagresja - przeciwdziałanie	-	-	
	1)	Siła fizyczna (techniki):																		
1.	a)	- transportowe	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	1x	14	35	
2.	b)	- obrony	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	1x	14	35	
3.	c)	- ataku	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	1x	14	35	
4.	d)	- obezwładnienia	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	1x	14	35	
5.	5)	Siatka obezwładniająca	UW	nie	6x	6x	2x	3x	nie	1x	nie	nie	3x	3x	nie	nie	nie	7	24	
6.	7)	Palka służbowa	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	nie	12	33	
7.	8)	Wodne środki	UW	1x	6x	nie	2x	nie	nie	Nie	1x	nie	nie	nie	1x	1x	nie	6	12	
8.	11)	Pociski niepenetracyjne	UW	nie	6x	6x	2x	3x	nie	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	nie	10	28	
	12)	Środki chemiczne:																		
9.	a)	- ręczne miotacze	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	nie	13	34	
10.	b)	- plecakowe miotacze	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	nie	13	34	
11.	c)	- granaty łzawiące	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	nie	13	34	
12.	d)	- inne urządzenia	UW	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	1x	1x	nie	13	34	
13.	13)	Paralizator	UW	nie	6x	6x	nie	3x	nie	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	nie	9	26	
	2)	Kajdanki:																		
14.	a)	- zakładane na ręce	U	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	1x	13	34	
15.	b)	- zakładane na nogi	U	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	1x	13	34	
16.	c)	- zespolone	U	1x	6x	6x	2x	3x	4x	1x	1x	2x	3x	3x	nie	1x	1x	13	34	
17.	3)	Kaftan bezpieczeństwa	U	nie	nie	6x	2x	nie	4x	Nie	nie	nie	3x	3x	nie	1x	1x	7	20	
18.	4)	Pas obezwładniający	U	nie	nie	6x	2x	nie	4x	Nie	nie	nie	3x	3x	nie	1x	1x	7	20	

19.	6)	Kask zabezpieczający	U	nie	nie	nie	nie	nie	nie	Nie	nie	nie	nie	nie	nie	1x	1	1	
20.	9)	Pies służbowy	U	nie	6x	nie	nie	3x	4x	1x	nie	2x	3x	3x	nie	1x	nie	8	23
21.	10)	Koń służbowy	U	nie	6x	nie	2x	nie	nie	1x	1x	nie	nie	nie	1x	1x	nie	6	12
22.	14)	Cela zabezpieczająca	U	1x	6x	6x	nie	3x	4x	Nie	1x	2x	nie	nie	1x	1x	1x	10	26
23.	15)	Izba izolacyjna	U	nie	6x	nie	nie	nie	nie	Nie	nie	nie	nie	nie	nie	nie	1x	2	7
24.	16)	Pokój izolacyjny	U	nie	nie	6x	2x	nie	4x	Nie	1x	nie	nie	nie	nie	nie	1x	5	14
25.	20)	Środki pirotechniczne	U	nie	6x	6x	nie	3x	4x	Nie	nie	nie	3x	3x	nie	nie	1x	7	26
26.	17)	Kolczatka drogowa	W	nie	nie	nie	nie	nie	4x	1x	nie	nie	3x	3x	nie	nie	nie	4	11
27.	18)	Pojazdy służbowe	W	nie	6x	6x	nie	nie	nie	1x	nie	2x	3x	3x	nie	nie	nie	6	21
28.	19)	Środki do pokonywania	W	nie	6x	6x	nie	3x	4x	Nie	nie	nie	3x	3x	nie	nie	1x	7	26
Razem																	261	708	
<p>Objaśnienie: 1 „nie” w polu zacieniowanym - danego ś.p.b. w ogóle nie można stosować do działania (razem - 131) lub przypadku (razem - 272); 2) x - dany ś.p.b. można stosować do działania (razem - 261) lub przypadku (razem - 708); 3) liczba przed x - liczba przypadków w tym polu; 4) razem tabela zawiera 392 przyporządkowań 28 ś.p.b. do 14 działań oraz 980 przyporządkowań 28 ś.p.b. do 35 przypadków; 5) UW - użycie i wykorzystanie (13 ś.p.b.); 6) U - tylko użycie (12 ś.p.b.); 7) W - tylko wykorzystanie (3 ś.p.b.); 8) w polu tylko myślnik - liczba zero</p>																			

Te przyporządkowania polegają na tym, że poszczególnym 14 działaniom, o których mowa w art. 11 u.ś.p.b. przypisano kolumny, a poszczególnym 28 ś.p.b., o których mowa w art. 12 tej ustawy przypisano wiersze - w kolejności przyjętej w tym art. Zamiast pełnych nazw niektórych ś.p.b. i niektórych działań - zamieszczono tylko ww. ich skrócone oznaczenia.

Ponadto w tej tabeli odnotowano: a) nr art. oraz pkt i lit., pod którym dany ś.p.b. lub dane działanie występuje w u.ś.p.b.; b) możliwości użycia, wykorzystania, albo zarówno użycia, jak i wykorzystania danego ś.p.b. (odpowiednio litery „U”, „W” - osobno, albo łącznie); c) ilości działań i ilości składających się na nie przypadków, które mogą być realizowane za pomocą danego ś.p.b. oraz sumy tych wartości (poziomo); d) zakazy realizowania danego działania, a tym samym zakazy realizacji składających się na nie przypadków - za pomocą poszczególnych ś.p.b. (pola zacieniowane ze słowem - „nie”); f) możliwości stosowania danego ś.p.b. do danego działania (znak „x”), a tym samym do składających się na nie przypadków (których ilość została określona wartością liczbową zamieszczoną w tym samym polu (co znak „x”).

Jak wynika z tej tabeli: 1) siły fizycznej (każdej techniki) - można użyć lub wykorzystać do realizacji 14 działań i 35 składających się na nie przypadków; 2) kajdanek (każdych) można użyć do realizacji 13 działań i 34 składających się na nie przypadków; 3) kaftana bezpieczeństwa można użyć do realizacji 7 działań i 20 składających się na nie przypadków; 4) pasa obehwładniającego można użyć do realizacji 7 działań i 20 składających się na nie przypadków; 5) siatki obehwładniającej można użyć lub wykorzystać ją do realizacji 7 działań i 24 składających się na nie przypadków; 6) kasku zabezpieczającego można użyć do realizacji 1 działania stanowiącego 1 przypadek; 7) pałki służbowej można użyć lub wykorzystać ją do realizacji 12 działań i 33 składających się na nie przypadków; 8) wodnych środków obehwładniających można użyć lub wykorzystać je do realizacji 6 działań i 12

składających się na nie przypadków; 9) psa służbowego można użyć do realizacji 8 działań i 23 składających się na nie przypadków; 10) konia służbowego można użyć do realizacji 6 działaniach i 12 składających się na nie przypadków; 11) pocisków niepenetracyjnych można użyć lub wykorzystać je do realizacji 10 działań i 28 składających się na nie przypadków; 12) każdego z chemicznych środków obezwładniających można użyć lub wykorzystać do realizacji 13 działań i 34 składających się na nie przypadków; 13) przedmiotów przeznaczonych do obezwładniania osób za pomocą energii elektrycznej można użyć lub wykorzystać je do realizacji 9 działań i 26 składających się na nie przypadków; 14) w celi zabezpieczającej można umieścić osobę realizując 10 działań i 26 składających się na nie przypadków; 15) w izbie izolacyjnej można umieścić nieletniego realizując 2 działania i 7 składających się na nie przypadków; 16) w pokoju izolacyjnym można umieścić cudzoziemca realizując 5 działań i 14 składających się na nie przypadków; 17) kolczatkę drogową i inne ww. środki służące do zatrzymywania oraz unieruchamiania pojazdów mechanicznych – można wykorzystać do realizacji 4 działań i 11 składających się na nie przypadków; 18) pojazd służbowy można wykorzystać do realizacji 6 działań i 21 składających się na nie przypadków; 19) środków przeznaczonych do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiałów wybuchowych można wykorzystać do realizacji 7 działań i 26 składających się na nie przypadków; 20) środków pirotechnicznych o właściwościach ogłuszających lub olśniewających – można użyć do realizacji 7 działań i 26 składających się na nie przypadków.

Dotychczasowe ustalenia umożliwiły sporządzenie (zamieszczonej poniżej) tabeli nr 2 (Poszczególne ś.p.b. a różne działania i przypadki – 1 kategoria), w której: a) odnotowano wartości liczbowe działań i przyporządkowanych im przypadków, które jako powiązane z danym ś.p.b. wyszczególniono w dwóch ostatnich kolumnach (z prawej strony) ww. tabeli nr 1; b) w kolumnie „K” odnotowano nr porządkowy danego ś.p.b. pod którym występuje on w ww. tabeli (nr 1); c) w kolumnie „Pkt/lit.” zamieszczono nr pkt. lub lit., pod którymi dany ś.p.b. został odnotowany w art. 12 ust. 1 u.ś.p.b.; d) w kolumnie „U/W” odnotowano czy dany ś.p.b. może być zarówno użyty, jak i wykorzystany, czy tylko użyty, albo tylko wykorzystany; e) przyjęto kolejność poszczególnych ś.p.b. – wedle malejących wartości przyporządkowanych im działań.

Tabela nr 2. Poszczególne ś.p.b. a różne działania i przypadki – 1 kategoria								
Lp.	K	Pkt /lit.	Ś.p.b.	U/W	Działania		Przypadki	
					L	Wykres	L	Wykres
		1)	Siła fizyczna (techniki):					
1.	1.	a)	- transportowe	UW	14		35	

2.	2.	b)	- obrony	UW	14		35	
3.	3.	c)	- ataku	UW	14		35	
4.	4.	d)	- obezwładnienia	UW	14		35	
		2)	Kajdanki:					
5.	14.	a)	- zakładane na ręce	U	13		34	
6.	15.	b)	- zakładane na nogi	U	13		34	
7.	16.	c)	- zespolone	U	13		34	
		12)	Środki chemiczne:					
8.	9.	a)	- ręczne miotacze	U W	13		34	
9.	10.	b)	- plecakowe miotacze	U W	13		34	
10.	11.	c)	- granaty łzawiące	U W	13		34	
11.	12.	d)	- inne urządzenia	U W	13		34	
12.	6.	7)	Pałka służbowa	U W	12		33	
13.	8.	11)	Pociski niepenetracyjne	U W	10		28	
14.	22.	14)	Cela zabezpieczająca	U	10		26	
15.	13.	13)	Paralizator	U W	9		26	
16.	20.	9)	Pies służbowy	U	8		23	
17.	28.	19)	Środki do pokonywania	W	7		26	
18.	25.	20)	Środki pirotechniczne	U	7		26	
19.	5.	5)	Siatka obezwładniająca	U W	7		24	
20.	17.	3)	Kaftan bezpieczeństwa	U	7		20	
21.	18.	4)	Pas obezwładniający	U	7		20	
22.	27.	18)	Pojazdy służbowe	W	6		21	
23.	7.	8)	Wodne środki	U W	6		12	
24.	21.	10)	Koń służbowy	U	6		12	
25.	24.	16)	Pokój izolacyjny	U	5		14	
26.	26.	17)	Kolczatka drogowa	W	4		11	
27.	23.	15)	Izba izolacyjna	U	2		7	
28.	19.	6)	Kask zabezpieczający	U	1		1	
<i>Razem</i>					261		708	
<p>Objaśnienie: 1) U – użycie; 2) W – tylko wykorzystanie; 3) jeden znak „l” w części „wykres” – odpowiednio - jedno dozwolone działanie / jeden dozwolony przypadek; 4) K – kolejność wg. tabeli nr 1; 5) pkt/lit. – punkt / litera przepisu zamieszczonego w art. 12 u.ś.p.b.; 6) L – liczby zobrazowane wykresami</p>								

Omawiana tabela (nr 2) umożliwiła prezentację spadku ilości działań w postaci krzywej malejącej oraz przebiegu krzywej obrazującej ilość przyporządkowanych tym działaniom przypadków. Przebiegi tych krzywych wyznaczają ostatnie znaki „l” (z prawej strony), które odnotowano – odpowiednio dla poszczególnych ś.p.b. - w częściach „działania” – „wykres” i „przypadki” – „wykres” - Jak wynika z krzywej dotyczącej przypadków – wartości liczbowe określające ich ilości maleją – jednakże z 3

wyjątkami, które zostały odnotowane w tej tabeli w wierszach lp. 16, lp. 22 i lp. 25 i dotyczą 3 ś.p.b., tzn.: a) psa służbowego, b) pojazdów służbowych, c) pokoju izolacyjnego.

Na bazie ww. tabeli nr 2 sporządzono tabelę nr 3 (**Poszczególne ś.p.b. a różne działania i przypadki - 3 kategorie**), którą zamieszczono poniżej.

Tabela nr 3. Poszczególne ś.p.b. a różne działania i przypadki - 3 kategorie								
Lp.	K	Pkt /lit.	Ś.p.b.	U/W	Działania		Przypadki	
					L	Wykres	L	Wykres
		1)	Siła fizyczna (techniki):					
1.	1.	a)	- transportowe	UW	14		35	
2.	2.	b)	- obrony	UW	14		35	
3.	3.	c)	- ataku	UW	14		35	
4.	4.	d)	- obezwładnienia	UW	14		35	
		12)	Środki chemiczne:					
5.	9.	a)	- ręczne miotacze	U W	13		34	
6.	10.	b)	- plecakowe miotacze	U W	13		34	
7.	11.	c)	- granaty łzawiące	U W	13		34	
8.	12.	d)	- inne urządzenia	U W	13		34	
9.	6.	7)	Pałka służbowa	U W	12		33	
10.	8.	11)	Pociski niepenetracyjne	U W	10		28	
11.	13.	13)	Paralizator	U W	9		26	
12.	5.	5)	Siatka obezwładniająca	U W	7		24	
13.	7.	8)	Wodne środki	U W	6		12	
			<i>Razem</i>	U W	152		399	
		2)	Kajdanki:					
14.	14.	a)	- zakładane na ręce	U	13		34	
15.	15.	b)	- zakładane na nogi	U	13		34	
16.	16.	c)	- zespolone	U	13		34	
17.	22.	14)	Cela zabezpieczająca	U	10		26	
18.	20.	9)	Pies służbowy	U	8		23	
19.	25.	20)	Środki pirotechniczne	U	7		26	
20.	17.	3)	Kaftan bezpieczeństwa	U	7		20	
21.	18.	4)	Pas obezwładniający	U	7		20	
22.	24.	16)	Pokój izolacyjny	U	5		14	
23.	21.	10)	Koń służbowy	U	6		12	
24.	23.	15)	Izba izolacyjna	U	2		7	
25.	19.	6)	Kask zabezpieczający	U	1		1	
			<i>Razem</i>	U	92		251	
26.	28.	19)	Środki do pokonywania	W	7		26	
27.	27.	18)	Pojazdy służbowe	W	6		21	
28.	26.	17)	Kolczatka drogowa	W	4		11	

	Razem	W	17	58
	Razem U lub W	261	708	
<p>Objaśnienie: 1) U – użycie; 2) W – wykorzystanie; 3) jeden znak „l” w części „wykres” – odpowiednio - jedno dozwolone działanie / jeden dozwolony przypadek; 4) K – kolejność wg. tabeli nr 1; 5) pkt/lit. – punkt / litera przepisu zamieszczonego w art. 12 u.ś.p.b.; 6) L – liczby zobrazowane wykresami</p>				

Ta tabela (nr 3) zawiera ona te same dane i ich rozmieszczenie - z tym, że wiersze podzielono na trzy kategorie w zależności od tego czy dany ś.p.b. może być: a) zarówno użyty, jak i wykorzystany, b) tylko użyty, c) tylko wykorzystany. Wskutek tych operacji (w tabeli nr 3) powstało 6 krzywych dotyczących 3 ww. kategorii ś.p.b., z których 3 malejące dotyczą działań, a 3 pozostałe - przyporządkowanych im przypadków. Przebiegi tych 6 krzywych wyznaczono w ten sam sposób jak w tabeli nr 2.

Z krzywych dotyczących przyporządkowanych tym działaniom przypadków – wartości liczbowe przypadków: 1) zawsze maleją w kategoriach: a) zarówno użycie, jak i wykorzystanie; b) wykorzystanie; 2) maleją w kategorii – użycie, jednakże z jednym wyjątkiem, odnotowanym w wierszu lp. 19, który dotyczy środków pirotechnicznych o właściwościach ogłuszających i olśniewających.

6. Zakończenie

Całość dotychczasowych ustaleń pozwala stwierdzić, że pomiędzy ś.p.b., a działaniami możliwymi do realizacji za ich pomocą i zawartymi w nich przypadkami – które zostały wymienione w u.ś.p.b – zachodzi prawidłowość polegająca na tym, że mniej działań możliwych do realizacji za pomocą danego ś.p.b. implikuje mniej przypadków zawartych w tych działaniach - w kategorii: 1) użycia lub wykorzystania ś.p.b. – z wyjątkiem 3 ś.p.b., tzn.: a) psa służbowego, b) pojazdów służbowych, c) pokoju izolacyjnego; 2) zarówno użycia, jak i wykorzystania ś.p.b. – zawsze; 3) tylko użycia ś.p.b. - z wyjątkiem 1 ś.p.b., tzn. środków pirotechnicznych o właściwościach ogłuszających lub olśniewających; 4) tylko wykorzystania ś.p.b. – zawsze.

Kończąc należy podkreślić, że powyższe prawidłowości ustalono tylko na podstawie u.ś.p.b., której treści dla 33 różnych formacji modyfikuje lub modyfikowało 27 ustaw szczególnych, w tym również w zakresie katalogu ś.p.b. i katalogu działań możliwych do realizacji za ich pomocą [I. Kobus, Środki przymusu bezpośredniego, tom II, Poszczególne formacje, Szczytno 2022, s. 355]. Ustalenie w jakim zakresie ww. prawidłowości mają zastosowanie także do regulacji użycia lub wykorzystania ś.p.b. przez te formacje wymaga odrębnego opracowania.

BIBLIOGRAFIA

1. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz.U. t.j. z 2023 r., poz. 202, ze zm.)
2. I. Kobus, Środki przymusu bezpośredniego, tom I, Wspólna regulacja, Szczytno 2021

3. I. Kobus, Środki przymusu bezpośredniego, tom II, Poszczególne formacje, Szczytno 2022
4. J. Apanowicz, Metodologia nauk, Toruń 2003

Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz.U. t.j. z 2022 r., poz. 1416, ze zm.) zawiera katalog środków przymusu bezpośredniego oraz katalog działań, do realizacji których mogą być one użyte lub wykorzystane. Pośród tych środków można wyróżnić 4 następujące kategorie: a) wszystkie, b) które mogą być zarówno użyte, jak i wykorzystane, c) które mogą być tylko użyte, d) które mogą być tylko wykorzystane. Natomiast pośród wspomnianych działań można wyróżnić do 6 przypadków, z których każdy może stanowić wystarczającą podstawę zastosowania kilku środków przymusu bezpośredniego, przy czym nie każde takie działanie może być realizowane za pomocą każdego takiego środka. Niniejsze opracowanie uwzględniając cztery ww. kategorie środków przymusu bezpośredniego udziela odpowiedzi na pytanie – czy mniej działań możliwych do realizacji za pomocą danego środka przymusu bezpośredniego – zawsze implikuje mniej przypadków zawartych w tych działaniach, a jeżeli nie, to których środków przymusu ta prawidłowość nie dotyczy.

Słowa kluczowe: przymus bezpośredni, środki przymusu bezpośredniego, przesłanki stosowania przymusu bezpośredniego, prawo policyjne, prawo stosowania przymusu bezpośredniego

УДК 687.1

АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ШВЕЙНИХ ВИРОБІВ

Кулик Я. О.,

старший судовий експерт відділу
товарознавчих та гемологічних досліджень,
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС
України;

Собакарь Є. М.,

головний судовий експерт відділу
товарознавчих та гемологічних досліджень,
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС
України

Висвітлено проблеми методології судової товарознавчої експертизи швейних виробів. Виявлено, що внаслідок відсутності уніфікованої термінології виникають розбіжності у тлумаченні методологічних вказівок з проведення експертиз та розходження у інтерпретації результатів досліджень.

Ключові слова: *судове товарознавство, експертиза швейних виробів, номенклатура об'єктів експертного дослідження, безпека швейних виробів.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними та практичними завданнями. Практичний досвід судових товарознавчих експертних досліджень показує, що об'єктивність, достовірність, повнота та наукова обґрунтованість експертного висновку вимагає високого кваліфікаційного рівня від виконавця. Цьому рівню відповідає не лише значний багаж спеціальних знань, але й розвинені навички застосування галузевих методичних підходів до організації та технології проведення того чи іншого виду товарознавчої експертизи. Саме від уміння організувати всебічне дослідження швейних виробів залежить якість отриманого результату.

Дослідження швейних товарів є затребуваним видом судових товарознавчих експертиз у провадженнях, що стосуються захисту інтересів українських товаровиробників, захисту інтересів суб'єктів господарських відносин з приводу купівлі-продажу та прокату швейних виробів, а також розслідування правопорушень, що пов'язані з експортно-імпортними операціями. Таким чином,

швейні вироби є об'єктом судових справ цивільного, кримінального, господарського та адміністративного судочинства.

Вивчення законодавчої бази щодо проведення судових товарознавчих досліджень швейних товарів, а також нормативних документів щодо методології оцінювання якості швейних виробів різного призначення дозволило констатувати, що досі не затверджено єдиного переліку об'єктів контролю, що вивчаються у процесі експертизи швейних виробів. Ця обставина зумовлює актуальність наукових розвідок у цьому напрямку для формування номенклатури показників судової товарознавчої експертизи швейних виробів.

Проблематика методології судової товарознавчої експертизи є предметом вивчення багатьох вітчизняних науковців. Серед праць слід виокремити колективну монографію, підготовану Львівським науково-дослідним інститутом судових експертиз у 2020 році [1], дисертаційне дослідження О.В. Шевченка, присвячене використанню спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування, захищене у 2017 році [2]. Питання методології експертних досліджень швейних виробів безпосередньо досліджували М. Г. Мартосенко, Н. В. Лисенко, І. В. Шурдук [3], до наукової дискусії стосовно класифікаційних ознак сучасного верхнього одягу при проведенні судової товарознавчої експертизи долучалися О. В. Калашник, Л. В. Поліщук [4], А. С. Браїлко [5].

Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо що недостатньо дослідженими залишаються питання планування експертизи з урахуванням специфіки товарної групи до якої належить швейний виріб.

Мета, завдання дослідження. *Мета* статті полягає у формуванні номенклатури показників судової товарознавчої експертизи швейних виробів.

Завданням статті є аналіз нормативно-правової бази та нормативних документів щодо методології оцінювання швейних виробів, для узагальнення формування номенклатури показників судової товарознавчої експертизи швейних виробів.

Наукова новизна дослідження. Обґрунтовано можливість розробки єдиної методичної бази для судової товарознавчої експертизи швейних виробів задля забезпечення та підвищення подальшої ефективності роботи експертних установ.

Виклад основного матеріалу. Судове товарознавче експертне дослідження швейного виробу проводиться з метою встановлення його характеристик, достатніх для класифікації (у розрізі товарних груп), оцінювання фактичного стану та визначення його ринкової вартості на дату проведення оцінки.

Одна з методологічних перешкод для проведення експертизи швейних виробів та інтерпретації її результатів є відсутність актуальних національних та галузевих стандартів з її проведення. Крім того, чинні на сьогодні нормативно-правові акти використовують не уніфіковану термінологію, яка на практиці

спричиняє розбіжності у тлумаченні відповідних методологічних вказівок, труднощі у розумінні критеріїв оцінювання. Суттєвим недоліком чинних методичних рекомендацій є недостатньо деталізовані системи класифікації та опису дефектів (недоліків) швейних виробів. Належним чином не обґрунтовано систему коефіцієнтів оцінювання втрати якості швейного виробу на основі виявлених недоліків.

Як зазначають Мартосенко М. Г., Лисенко Н. В., Шурдук І. В. у реєстрі методик проведення судових експертиз Мін'юсту України за експертною спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів» зареєстровано 21 методик, серед яких 5 безпосередньо стосуються швейних виробів, водночас розробниками трьох з них є Торгово-промислова палата, що не дає змоги їх застосування експертами не цієї установи. Крім того, у цих методиках відсутній єдиний підхід для вирішення типових завдань, які ставлять перед судовим експертом-товарознавцем [3, с. 215].

Розглядаючи теоретико-методологічні основи формування номенклатури об'єктів судової товарознавчої експертизи швейних виробів, опираємось на основні завдання товарознавчої експертизи:

- оцінку відповідності експлуатаційних характеристик об'єкта експертизи до заявлених параметрів, вимог нормативних документів;
- встановлення ринкової ціни товару [6, с. 158-163].

Виконання цих завдань у межах експертизи товарів швейного виробництва передбачає проведення таких досліджень:

- віднесення виробу до певної товарної групи та класифікаційної позиції, визначення найменування виробу;
- визначення відповідності характеристик товару до відомостей, що зазначені на маркуванні виробу;
- визначення складу текстильного матеріалу, з якого виготовлено товар;
- визначення фізико-хімічних та фізико-механічних показників споживчих властивостей та показників безпеки текстильних матеріалів, з яких виготовлено швейний виріб;
- визначення відповідності якості виробів чинним стандартам, договірним умовам між постачальником та споживачем;
- виявлення наявності дефектів та визначення причин їх виникнення.

На практиці слід враховувати різноманітність товарних груп, до яких входять швейні вироби. Тому закономірним є те, що зміст та структура досліджень із вищенаведеного переліку залежить від видової належності об'єкта експертизи. Принципові відмінності між призначенням, складом матеріалів та ринковою кон'юнктурою того чи іншого виду швейного виробу можуть суттєво впливати на вибір тих методів, які, на думку судового експерта-товарознавця, забезпечать

об'єктивність, достовірність, повноту та наукову обґрунтованість експертного висновку у конкретному випадку.

У зв'язку з цим, вважаємо доречним формування номенклатури об'єктів судової товарознавчої експертизи швейних виробів, які дозволяють розширити основний методологічний інструментарій виконавця судової товарознавчої експертизи. У номенклатурі виділено такі групи показників якості в експертизі швейних виробів, проаналізовано можливі методи та особливості проведення дослідження швейних виробів (табл. 1):

Таблиця 1 - Об'єкти товарознавчого дослідження у судовій експертизі швейних виробів

№ п/п	Об'єкти експертизи	Особливості дослідження об'єктів	Методи дослідження
1	Показники відповідності реквізитів товарного та контрольного ярликів вимогам нормативної документації	Експертна оцінка	Органолептичні, документальні
2	Показники відповідності зовнішнього вигляду	Експертна оцінка	Органолептичні
3	Показники відповідності виду використаних для пошиття виробу матеріалів	Для визначення виду матеріалу: застосовується експертна оцінка. Для визначення властивостей – стандартні методи випробувань та лабораторні дослідження	Органолептичні, вимірювальні, документальні
4	Показники безпеки матеріалів	Стандартні методи випробувань та лабораторні дослідження	Вимірювальні
5	Показники якості посадки виробу	Експертна оцінка із застосуванням вимірювальних інструментів	Органолептичні, вимірювальні
6	Показники якості виготовлення виробу, включаючи якість матеріалів,	Експертна оцінка із застосуванням описів, недоліків та окремого	Органолептичні, вимірювальні

	що застосовуються (наявність недоліків зовнішнього вигляду)	вимірювального інструментарію	
7	Показники відповідності лінійних вимірів номінальним значенням	Для отримання фактичних значень відхилень застосовують стандартні методи вимірювань	Вимірювальні
8	Показники ринкової вартості ідентичних або аналогічних товарів	Ринкові ціни на швейні вироби можуть змінюватися під впливом сезонних коливань попиту, розвитку технологій, зміни у моді та стилі	Документальні

Джерело: за даними [6; 1; 2].

Методика проведення судових товарознавчих експертиз швейних виробів має містити такі основні елементи (положення): сферу застосування та призначення; посилання на чинні нормативно-правові акти та нормативні документи; основні терміни та визначення понять, позначення та скорочення; посилання на методи та засоби дослідження з обов'язковим зазначенням послідовності їх застосування; класифікацію й опис основних видів матеріалів, що використовують для виготовлення швейних виробів; опис зовнішньої форми та конструкції швейних виробів; класифікацію та опис дефектів (недоліків) швейних виробів; опис процедури ідентифікації об'єкта дослідження з обов'язковою процедурою видової ідентифікації швейного виробу; аналіз основних сучасних класифікацій і/або класифікаторів; алгоритм проведеного експертного дослідження швейних виробів; алгоритм визначення ступеню і величини зносу швейного виробу; оцінювання результатів проведеного експертного дослідження [3, с. 215-216].

Використання номенклатури об'єктів судової товарознавчої експертизи швейних виробів: сприятиме стандартизації методів експертних досліджень швейних виробів; формуватиме методологічну основу для інтерпретації результатів експертизи; сприятиме захисту професійної компетентності експерта (у випадках судового оскарження результатів експертизи); формуватиме основу для систематизації експертної практики; дозволить підвищити ефективність планування товарознавчого дослідження та зменшити витрати на його

проведення; та, загалом, дозволить підвищити якісний рівень експертиз швейних виробів.

Висновки. Узагальнення вищенаведеного дозволяє констатувати, що забезпечення об'єктивності, достовірності, повноти та наукової обґрунтованості результатів експертизи швейних виробів потребує уніфікації методології та практики цього виду досліджень. Класифікація об'єктів товарознавчого дослідження у судовій експертизі швейних виробів, з одного боку, дозволяє експерту використовувати різні методи дослідження, але, з іншого боку, дозволяє впорядкувати дії експерта відповідно до специфіки об'єкта експертизи. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці єдиної методичної бази для судової товарознавчої експертизи швейних виробів для використання різними експертними установами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич : ПОСВІТ, 2020. 406 с.
2. Шевченко О.В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 317 с.
3. Мартосенко М. Г., Лисенко Н. В., Шурдук І. В. Проблеми методичного забезпечення судової товарознавчої експертизи швейних виробів у *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: мат. Міжн. наук-практ. конф.-полілог 15-16 квітня 2021 р. Харків : Право, 2021. с. 215-216.
4. Калашник О.В., Поліщук Л.В. Товарознавча характеристика нових видів утеплювальних матеріалів для одягу, 2015. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/4751> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Браїлко А.С. Класифікація одягу зі шкіри як складова побудови моделі розпізнавання, призначеної для проведення ідентифікації та товарознавчої експертизи, 2013. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/1822> (дата звернення: 29.10.2023).
6. Нікіта А.Г. Особливості проведення судової товарознавчої експертизи з визначення ринкової вартості суконь. *Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку*. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич : ПОСВІТ, 2020. С. 158–163.

НАЛЕЖНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ЕКСПЕРТА У СПРАВАХ ПРО ПРОСТУПКИ

DOBRE PRAKTYKI W ZAKRESIE WYKORZYSTANIA WIEDZY SPECJALNEJ BIEGŁEGO W SPRAWACH O WYKROCZENIA

dr Agnieszka Sadło-Nowak

Akademia Policji w Szczytnie

Prodziekan Wydziału Bezpieczeństwa i Nauk
Prawnych

ORCID 0000-0001-6252-6161

Opinia biegłego jest środkiem dowodowym, polegającym na ustnym lub pisemnym sprawozdaniu z badań, zakończonym wnioskami wysnutymi na podstawie tych badań, wiedzy, doświadczenia i innej aktywności myślowej biegłego. Artykuł charakteryzuje instytucję biegłego jako osobowego źródła dowodowego oraz wskazuje możliwości wykorzystania jego wiedzy przedstawionej w formie opinii.

Wykroczenie, biegły, opinia, dowód, postępowanie w sprawach o wykroczenia

Ustawa kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia nie reguluje w sposób odrębny sytuacji korzystania z pomocy osób posiadających informacje specjalne. W tym zakresie przepis art. 42 §1 kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia, odsyła do odpowiedniego stosowania przepisów art. 193 – 201 kodeksu postępowania karnego. Jeżeli stwierdzenie faktu nie jest możliwe bez wiadomości specjalnych, wówczas na podstawie decyzji organu procesowego opinię sporządza biegły bądź instytucja naukowa lub specjalistyczna. Biegły jest więc osobą posiadającą tzw. „wiadomości specjalne”, czyli specjalistyczną wiedzę w jakiejś dziedzinie nauki, sztuki, techniki lub szczególne umiejętności na specjalistycznym poziomie, które są niezbędne do udzielenia wyjaśnień sądowi w kwestiach wymagających tych wiadomości bądź umiejętności [1, s.61].

Pod pojęciem „wiadomości specjalnych” należy rozumieć wiadomości, które przekraczają granicę wiedzy powszechnej w określonych warunkach społecznych. Nie mogą do nich należeć wiadomości, które posiada każdy dorosły człowiek mający określone doświadczenie życiowe, wykształcenie i zasób wiedzy ogólnej. Posiadanie ich jest uzależnione od specjalistycznego wykształcenia, które pozwala w danej dziedzinie osiągnąć wysoki poziom wiedzy i umiejętności. Należy jednak zaznaczyć, że w celu wydania opinii może być powołana nie tylko osoba dysponująca dyplomem uczelni wyższej lub mająca stopień lub tytuł naukowy. W zasadzie może być nim każdy, kto

posiada określony zakres wiedzy i umiejętności praktycznych niezbędnych do udzielenia właściwej odpowiedzi na pytania w danej sprawie [2, s.169].

Głównym wyznacznikiem powołania biegłego jest jego specjalność, która jest niezbędna dla wyjaśnienia i ustalenia okoliczności w określonej sprawie. O tym, jakiego biegłego należy powołać decyduje więc organ procesowy. W niektórych wypadkach specjalność osoby powoływanej w charakterze biegłego wynika wprost z przepisów kodeksu. Praktyka pokazuje sytuacje, w których sąd jest zobligowany do skorzystania z opinii biegłego. Przykładowo, sąd (czy też organ procesowy) nie może bez pomocy biegłego ustalić, jaki jest stopień i charakter uszkodzeń ciała spowodowanych zachowaniem obwinionego np. czy dany czyn zakwalifikować należy jako kolizję czy wypadek drogowy. Kolejnym przykładem może być sytuacja, w której trzeba określić stan poczytalności oskarżonego bądź ustalić, jaki należy wobec niego zastosować środek w związku z jego stanem psychicznym. W takim wypadku, nie można w żadnej sytuacji zastępować opinii biegłego ustaleniami wynikającymi z innych źródeł dowodowych.

Po otrzymaniu opinii wydanej przez biegłego sąd lub organ prowadzący czynności wyjaśniające nie może uznać jej za niewiarygodną, odrzucić tę opinię lub ustalić faktów sprzecznych z jej wnioskami. W razie wątpliwości, co do prawidłowości opinii i wniosków w niej zawartych można ewentualnie powołać jeszcze innego biegłego [3, s. 82-83].

Jak już wcześniej zostało wspomniane, biegłego należy powołać zawsze, kiedy wymagane są wiadomości specjalne. Mogą one dotyczyć różnych dziedzin. Pociąga to za sobą konieczność poszukiwania określonych specjalistów. W celu ułatwienia i przyspieszenia odnajdywania biegłych różnych dziedzin stworzono tzw. listę biegłych sądowych. Należy jednak pamiętać, że oprócz biegłych sądowych mogą być tak zwani biegli ad hoc oraz instytucje naukowe i specjalistyczne.

Biegłym może być zarówno osoba wpisana na listę biegłych sądowych, jak też każda, o której wiadomo, że ma niezbędną dla wyjaśnienia danej kwestii wiedzę. Wykluczyć z tego katalogu osób należy osobę, która mogłaby odmówić zeznań albo być zwolniona od ich składania lub odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania. Statusu biegłego nie może też uzyskać osoba, na której wyłączenie może wskazywać art. 196 § 1 k.p.k. w zw. z art. 42§ 1 k.p.w. Wydana przez takiego biegłego opinia nie stanowi dowodu, a na jego miejsce powołuje się innego biegłego.

Biegłymi sądowymi są osoby wpisane na listę biegłych prowadzoną przez prezesa sądu okręgowego, który również dokonuje wpisów biegłych na tą listę. W styczniu każdego roku, prezes podaje do wiadomości sądom rejonowym w okręgu sądu okręgowego oraz Ministerstwu Sprawiedliwości listy biegłych sądowych [4].

Biegłym sądowym może być osoba spełniająca dane kryteria, takie jak:

- korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich,
- ukończyła 25 lat życia,

- ma teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w określonej dziedzinie nauki, techniki, sztuki, a także inne szczególne umiejętności, dla których ma być ustanowiona,
- daje rękojmię należytego przestrzegania praw i obowiązków biegłego,
- wyraża zgodę na ustanowienie jej biegłym [5, s. 10-11].

Biegły sądowy jest organem pomocniczym wymiaru sprawiedliwości w przypadkach wymagających wiadomości specjalnych [6, s.7].

Drugą grupę biegłych stanowią biegli doraźni (ad hoc). Są to osoby nieznajdujące się na sądowej liście biegłych, ale wiadomo, że posiadają one specjalistyczną wiedzę w danej dziedzinie. Z brzmienia przepisu art. 195 k.p.k. wynika, że do pełnienia funkcji biegłego zobowiązany jest nie tylko biegły sądowy, ale każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednie kwalifikacje zawodowo-specjalistyczne w danej dziedzinie. Dodatkowym wymogiem jest brak zastrzeżeń, co do jej bezstronności.

Biegły sądowy i biegły ad hoc są stawiani na równi, a ich opinie mają taką samą moc dowodową. Praktyka jednak pokazuje, że organ procesowy w pierwszej kolejności powołuje biegłego sądowego, a biegłego ad hoc dopiero, gdy nie znajdzie biegłego z listy bądź instytucji naukowej [7].

Kodeks postępowania karnego dopuszcza pełnienie funkcji biegłego zarówno przez osobę indywidualną, jak też przez określone instytucje. Zgodnie z treścią art. 193 § 2 k.p.k., w celu zasięgnięcia specjalistycznej opinii w sprawach złożonych, organ prowadzący postępowanie może się również zgłosić do instytucji naukowej lub specjalistycznej. Do tego typu biegłego sięga się wówczas, gdy do wydania opinii potrzebne są odpowiednie środki rzeczowe jak i osobowe, którymi może dysponować jedynie instytucja. To jednak nie oznacza, że instytucja jest biegłym. Instytucja w tym wypadku stanowi tylko formę organizacyjną. Biegły jest osobowym źródłem dowodowym, a więc badania przeprowadzają kompetentnie do tego osoby i to tylko one mogą występować w charakterze biegłego [8, s.179].

Nie ulega wątpliwości fakt, iż potrzeba czy też konieczność korzystania z pomocy biegłego nie należy do najczęstszych na gruncie prawa wykroczeń. Niemniej jednak to właśnie zaistnienie czynu przepołowionego (różnicującego przestępstwo od wykroczenia np. wartością przedmiotu czynności wykonawczej) rodzić może taką potrzebę. Wyrazem tego mogą być również sprawy dotyczące naruszeń zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Powołanie biegłego może być uzasadnione potrzebą określenia stanu technicznego pojazdu, szybkości jazdy na podstawie śladów hamowania czy też stopnia zużycia pojazdu.[9, s. 75] Takie powołanie biegłego można określić jako fakultatywne – uzależnione od potrzeby. Organami uprawnionymi w zakresie powołania tych biegłych będą te które realizują czynności wyjaśniające.

Obligatoryjną będzie natomiast sytuacja powołania biegłego- psychiatry kiedy zajdą jakiegokolwiek podejrzenia co do stanu zdrowia obwinionego. Uzasadniona

wątpliwość co do stanu zdrowia psychicznego obwinionego musi mieć oparcie w konkretnych okolicznościach ustalonych w sprawie. Dopuszczenie dowodu z opinii biegłego psychiatry, co do poczytalności obwinionego jest równoznaczne z istnieniem uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności i powoduje obligatoryjną obronę.[10]

Biegły realizując zadanie, do którego został powołany ma określone przepisami prawa i obowiązki.

Prawa procesowe biegłego to:

- prawo otrzymania akt sprawy i ich przeglądania
- prawa żądania wytycznych do pracy,
- prawo do wzmożonej ochrony prawnej,
- prawo do zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania,
- prawo do wynagrodzenia za pracę,
- prawo do zwrotu kosztów poniesionych w związku z wydaniem opinii,
- prawo do zwrotu kosztów przejazdów i noclegów oraz diet.

Obowiązki biegłego:

- stawienia się na wezwanie uprawnionego organu procesowego,
- wykonania czynności biegłego,
- złożenia opinii ustnej lub pisemnej,
- wydania opinii rzetelnej, zgodnej z posiadana przez siebie wiedzą,
- złożenia przyrzeczenia,
- nierozpowszechniania wiadomości z rozprawy sądowej prowadzonej z wyłączeniem jawności.

W aspekcie podejmowanych przez Policję czynności wyjaśniających możemy wyróżnić:

- biegłych powoływanych przez Policję, która realizuje własne czynności wyjaśniające,
- biegłych powoływanych przez prokuratora realizującego własne czynności wyjaśniające,
- biegłych powoływanych przez prokuratora w toku zadań zleconych przez niego Policji.

Kierowanie pracą biegłego przez funkcjonariusza Policji zajmującego się daną sprawą o wykroczenie powinno obejmować kilka etapów:

- wytypowania i powołania biegłego,
- określenia biegłemu zadań i sformułowania pytań,
- zezwolenia biegłemu na przegląd akt sprawy w części lub całości,
- analizy wydanej przez biegłego opinii i w miarę potrzeby postawienia mu pytań dodatkowych lub przesłuchania go w celu uzupełnienia, bądź powołania innego biegłego, jeżeli opinia w całości nie rozstrzyga istotnych dla sprawy okoliczności,
- zakreslenia biegłemu konkretnego terminu wydania opinii i stałego z nim kontaktu,

* w niektórych przypadkach konieczne jest przeprowadzenie rozmowy z biegłym w celu omówienia badań od strony organizacyjno – procesowej. [11, s. 45 i n.].

Dowód z opinii biegłego winien być oceniony. W doktrynie [12, s.48]. wskazuje się, iż przy ocenie dowodu z opinii biegłego należy brać pod uwagę :

- zgodność wydanej opinii z zebrany materiałem dowodowym, znajdującym się w aktach sprawy;
- logiczność stwierdzeń wyrażonych w opinii;
- konieczność traktowania opinii biegłego nie jako jedyne, najważniejszego dowodu, lecz jako jednego z wielu dowodów znajdujących się w danym postępowaniu.

Ocena opinii biegłego uzależniona jest od jej rodzaju, a w szczególności może to być:

- opinia wydana na podstawie przeprowadzonego doświadczenia, ekspertyzy lub obserwacji pewnych faktów,
- opinia wydana na podstawie powszechnie znanych w nauce pewników kiedy to biegły - naukowiec rozstrzyga istotną dla sprawy okoliczność bez przeprowadzenia ekspertyzy czy doświadczenia, czyli tzw. opinia abstrakcyjna.

Należy również sprawdzić czy opinia :

- jest pełna tzn. czy spełnia wymogi nakreślone w postanowieniu o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego oraz czy wyczerpuje odpowiedzi na wszystkie pytania oraz kwestie objęte badaniami biegłego;
- jest jasna, tzn. czy nie zawiera sformułowań niezrozumiałych lub wieloznacznych;
- nie zawiera sprzeczności;
- wnioski i ocena są dostatecznie uzasadnione.

Może nastąpić taka sytuacja, że opinia biegłego będzie niepełna lub niejasna, lub będzie zachodzić sprzeczność w samej opinii bądź między różnymi opiniami w tej samej sprawie. W takim momencie można jeszcze raz powołać tych samych biegłych lub innych (zgodnie z art. 200 § 1 k.p.k.). Opinia będzie niepełna, jeśli nie będzie udzielała odpowiedzi na wszystkie postawione pytania. Biegły może oraz powinien udzielić odpowiedzi, w tym celu posłużą mu posiadane wiadomości oraz udostępniony materiał dowodowy. Sporządzona opinia będzie niepełna, jeżeli nie uwzględni wszystkich ważnych dla rozstrzyganej kwestii okoliczności, albo też nie zawrze uzasadnienia wyrażonych w niej ocen i poglądów [13].

Jak już wspomniano, należy powołać biegłego w momencie, gdy stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych. Badając potrzebę powołania biegłego określonej specjalizacji, organ procesowy musi przeanalizować, czy rzeczywiście istnieje taka konieczność.[14, s. 320] Powinien się kierować zasadą prawdy materialnej. Musi jednak uwzględnić możliwości badawcze dziedziny naukowej, którą miałby reprezentować biegły. Ponadto musi stwierdzić, czy okoliczność, która ma być stwierdzona przed biegłego, będzie miała istotne znaczenie w danej sprawie [15, s. 57-58].

BIBLIOGRAFIA:

1. U. Kalina – Prasznic (red.), Encyklopedia Prawna, Warszawa 2007, s. 61.
2. A. Gaberle, Dowody w sądowym procesie karnym, Kraków 2007, s. 169.
3. Z. Doda, A Gaberle, Dowody w procesie karnym, Warszawa 1995, s. 82 – 83.
4. Ustawa z dnia 27 lipca 2001r. prawo ustroju sądów powszechnych. Dz. U. z 2023 r. poz. 217 ze zm.,
5. J. Kasprzak, Biegły i specjalista przed sądem: aspekty taktyczne, Warszawa 2001, s.10 -11.
6. J. Turek (red.), Rola biegłego we współczesnym procesie, Warszawa 2002, s. 7.
7. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005r. w sprawie biegłych sądowych Dz. U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.
8. J. Kudrelek, I. Wojciechowska, Postępowanie przygotowawcze, wybrane zagadnienia, orzecznictwo, przykłady, Szczytno 2008., s. 179.
9. R. Kupiński, M. Gałązka, I. Nowicka, Tablice do procesowego prawa wykroczeń, Szczytno 2005, s. 75
10. Uchwała SN z 16 czerwca 1977 r., VII KZP 11/77, OSNKW 1977 z.7-8., poz. 68
11. M. P. Krysiak, Biegły (pytania do biegłych) Szczytno 2005 s. 45 i n.
12. M. P. Krysiak, Biegły (pytania dla biegłego), Szczytno 2005, s. 48
13. Postanowienie SN z 1 września 1975 r., Z 24/75, OSNKW 1975, z. 12, poz. 172.
14. E. Gruza, Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, problematyka kryminalistyczna, Kraków 2003, s. 320.
15. T. Tomaszewski, Dowód z opinii biegłego w procesie karnym. Kraków 1998, s. 57 – 58.

WYBRANE ASPEKTY UŻYWANIA I WYKORZYSTYWANIA ŚRODKÓW PRZUMUSU BEZPOŚREDNIEGO

Mariusz Michalski,

PhD

University of Economics, Law and Medical
Sciences

prof. E. Lipiński in Kielce, Poland

ORCID: 0000-0002-2268-9537

Streszczenie:

Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do używania i wykorzystywania środków przymusu bezpośredniego na gruncie prawodawstwa polskiego.

Słowa klucz: środki przymusu bezpośredniego, bezpieczeństwo publiczne.

SELECTED ASPECTS OF THE USE AND EXPLOITATION OF MEANS OF DIRECT COERCION

Summary: The author of the prepared article conceptually discussed the issues relating to the use and exploitation of means of direct coercion under Polish legislation.

Keywords: direct coercion, public security.

Wstęp

Każdemu człowiekowi przysługują niezbywalne prawa i wolności. Ich potwierdzenie i zarazem utwierdzenie ich znaczenia znalazło wyraz w najwyższym ustawodawstwie kraju. Każdorazowa próba pozbawienia człowieka przysługujących mu praw jest swego rodzaju zamachem na nie, który to wymusza na jednostce zachowania obronne mające na celu zachowanie swoich praw i wolności. Dlatego też przymus bezpośredni jako forma ograniczenia nie zaś pozbawienia praw i wolności niejednokrotnie postrzegana jest mylnie przez obywateli jako przemoc. Ta zaś jest kojarzona w sposób jednoznaczny jako: czynnościami przebiegającymi z użyciem przeważającej siły fizycznej, przy czym jej użycie przybiera zwykle formę ataku, zachowania agresywnego i polega na zadaniu bólu stan, w którym jednostka wykonująca dane czynności zachowuje się w określony, narzucony jej sposób, nieraz wbrew swojej woli. Przymus jest często rezultatem zachowania zwanego przemocą¹³⁶. Utożsamianie przemocy ze stosowaniem środków przymusu bezpośredniego

¹³⁶ E. Muszyńska, Swoboda, przymus i przemoc w relacjach dziecko-dorosły, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1998, s. 55

niejednokrotnie doprowadza do negatywnego postrzegania państwa i jego instytucji jako wroga.

Zasady używania i wykorzystywania środków przymusu bezpośredniego

Użycie środków przymusu nie może być utożsamiane z ukaraniem osoby, wobec której je zastosowano. Podstawą faktyczną zastosowania środków przymusu bezpośredniego przez policjanta jest niepodporządkowanie się obywatela wydawanym na podstawie prawa poleceniom organów Policji lub jej funkcjonariuszy. Wynika z tego zapobiegawczy i porządkowy, a nie represyjny charakter tych środków. Celem ich stosowania nie jest ukaranie osoby za popełnione czyny, lecz wymuszenie jej zachowania zgodnego z prawem¹³⁷. Podkreślenia wymaga w tym miejscu poruszana już uprzednio kwestia stosowania środków przymusu tylko, w granicach prawem ustanowionych, w celu osiągnięcia zachowań prawem przewidzianych przemoc jest nielegalnym użyciem siły fizycznej, w przeciwieństwie do przymusu będącego legalnym użyciem tej siły¹³⁸. Stosowanie przymusu nie jest odczuciem komfortowym dla osoby wobec, której go użyto jest ono jednak konieczne w celu zapewnienia bezpieczeństwa innym osobom, które stosują się do ogólnie przyjętych norm i zasad panujących w społeczeństwie niejednokrotnie przez sprzeczne z prawem zachowanie zostaje zagrożone osobiste bezpieczeństwo człowieka¹³⁹. Uznać należy jednak, że w społeczeństwie istnieje przyzwolenie na prawne zakreślenie granic praw i wolności oraz stosowanie środków pozwalających na ich utrzymanie dzieje się tak ponieważ: Obywatele godzą się zatem na ingerencję w ich sferę praw i wolności, oczekując w zamian ochrony ich bezpieczeństwa oraz dóbr osobistych¹⁴⁰. Zatem z jednej strony obywatele obawiają się przymusu postrzegają go jako coś negatywnego z drugiej zaś strony przyzwalają na unormowanie go w przepisach prawa w celu zapewnienia porządku publicznego a zatem bezpieczeństwa im samym.

W zależności od rodzaju zastosowanych środków przymusu różnić będzie się jego odczuwanie przez obywatela. Zawsze będzie to dolegliwość, wynikająca ze sposobu jego wykonania i stosowania. Wiąże się ona z subiektywnym odczuciem osoby, wobec

¹³⁷ R. Stefański, Środki przymusu bezpośredniego, wybrane zagadnienia, Wyd. 2 poprawione, Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku, Słupsk 2012 s. 13

¹³⁸ A. Gryniuk, Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne, Wydawnictwo naukowe UMK, Toruń 1994, s. 20

¹³⁹ A. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009, s. 7

¹⁴⁰ A. Kubanek. Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych. Studium proceduralno - prawne [w:] P. Kwiatkowski (red.) Przegląd prawniczy uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Nr 1 (2012), Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań 2012, s. 177

której przymus jest stosowany¹⁴¹. Nie zawsze będą to dolegliwości w sferze fizycznej, przymus może przybrać formę również ukarania mandatem. Wtedy stanowi on dolegliwość ekonomiczną. Ważną kwestią wymagającą poruszenia jest stosowanie środków przymusu w stosunku do osób wymagających leczenia psychiatrycznego czy też osób młodocianych osadzonych w ośrodkach poprawczych. Stosowanie środków przymusu wobec osób wymagających leczenia budzi wiele kontrowersji. Niejednokrotnie są to osoby, które nie mają świadomości popełnianych przez siebie czynów z drugiej jednak strony środki te służą ich dobru i czynią zadość Konstytucyjnej zasadzie ochrony życia i zdrowia każdego człowieka.

Co do nieletnich przymus czy też stosowanie środków przymusu bezpośredniego ingeruje w sferę delikatniejszą, niż w przypadku pozostałych obszarów. Spowodowane jest to faktem, że nieletni, którzy trafili do zakładów poprawczych, czy schronisk dla nieletnich wykazują cechy niedostosowania społecznego, zaburzeń osobowości, poczucia odrzucenia i niezrozumienia¹⁴². To często dzieci lub młodzież, które popadły z różnych przyczyn w konflikt z prawem. Każdorazowe zastosowanie przymusu bezpośredniego wobec nieletniego może przekreślić długoletnią pracę dydaktyczno-wychowawczą nad jego umiejętnościami, czy dostosowaniem społecznym. Przed wszystkim może przekreślić zaufanie podopiecznego do jego wychowawcy, co w procesie resocjalizacji i wychowania nieletnich jest kluczowym elementem - jest podstawą wychowania¹⁴³.

Zakończenie

Dlatego też przy użyciu środków przymusu bezpośredniego niezwykle jest omawiana uprzednio zasada proporcjonalności oraz konieczności. Należy stosować tylko środki konieczne i spośród wielu możliwości wybierać te, które są najmniej uciążliwe w swych skutkach. Przymus bezpośredni ma za zadanie jedynie ograniczenie, zawężenie praw i wolności obywatela, człowieka nie zaś pozbawienie go całkowicie tych dóbr¹⁴⁴.

BIBLIOGRAFIA:

1. E. Muszyńska, Swoboda, przymus i przemoc w relacjach dziecko-dorosły, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1998,

¹⁴¹ S. Pieprzny, Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej, Rzeszów: RS Druk, Rzeszów, 2010 s. 201

¹⁴² K. Wojtyczek, Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim [w] P. Sarnecki (red.) Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. 7 rozszerzone i zaktualizowane, C. H. BECK, Warszawa 2008 s.237

¹⁴³ R. Opora, Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie, Impuls, Kraków 2010, s. 87

¹⁴⁴ Ibidem s. 113

2. R. Stefański, Środki przymusu bezpośredniego, wybrane zagadnienia, Wyd. 2, Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku, Słupsk 2012
3. Gryniuk, Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne, Wydawnictwo naukowe UMK, Toruń 1994
 - A. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009,
4. Kubanek. Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych. Studium proceduralno - prawne [w:] P. Kwiatkowski (red.) Przegląd prawniczy uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Nr 1 (2012), Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań 2012,
5. S. Pieprzny, Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej, Rzeszów: RS Druk, Rzeszów, 2010
6. ¹K. Wojtyczek, Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim [w] P. Sarnecki (red.) Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. 7 rozszerzone i zaktualizowane, C. H. BECK, Warszawa 2008
7. R. Opora, Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie, Impuls, Kraków 2010,

УДК 343.985

**ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ТА СУДОВИХ
ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ДОКУМЕНТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ПИТАННЯМИ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ТА
ПЕРЕДАЧІ ЇХ В ОРЕНДУ**

Сергій Петров,

провідний судовий експерт,
Кропивницьке відділення
Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

У статті встановлено фактори, які полегшують можливість підробки документів, пов'язаних з питаннями реєстрації речових прав на земельні ділянки та передачу їх в оренду, також надано пропозиції щодо їх усунення.

***Ключові слова:** судова почеркознавча експертиза, судова технічна експертиза документів, договір оренди землі, часткова підробка документа, пишучий прилад, підпис, транскрипція, монограма.*

Постановка проблеми. Багаторічна практика проведення судових почеркознавчих та судових технічних експертиз документів, пов'язаних з питаннями реєстрації речових прав на земельні ділянки та передачі їх в оренду свідчить про те, що дослідженню переважно підлягають реквізити договорів оренди землі, додаткових угод до цих договорів та заповітів. Акти прийому передачі земельних ділянок та акти погодження меж земельних ділянок досліджуються нечасто.

При проведенні судових почеркознавчих експертиз, найбільш розповсюдженим є питання: «Чи виконаний підпис від імені Орендодавця (ПД) у договорі оренди землі (його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?».

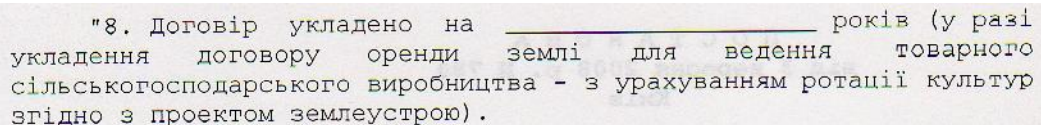
У ході проведення технічних експертиз документів найбільш часто вирішуються питання: «Чи вносились у договорі оренди землі у розділі «Строк дії договору» у рядку «8. Договір укладено на ___ років ...» зміни? Якщо вносились, то яким чином (дописка, підчистка, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?»; «Чи замінювались у договорі оренди землі аркуші?».

Мета статті. За результатами проведених досліджень встановити фактори, які полегшують можливість підробки досліджуваних документів та надати пропозиції, щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки, при проведенні почеркознавчих та технічних експертиз документів, пов'язаних з питаннями реєстрації речових прав на земельні ділянки та передачі їх в оренду, частіше досліджуються реквізити договорів оренди землі, тому більшу увагу приділимо саме цим документам.

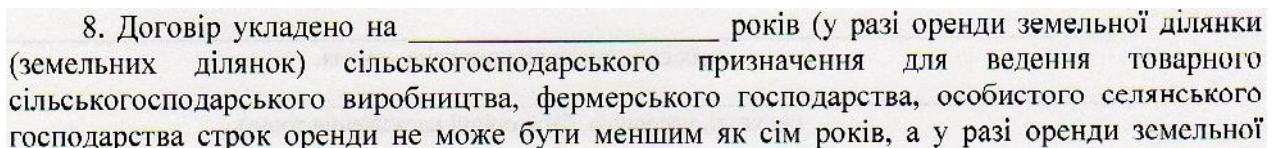
Форма Типового договору оренди землі, була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 року №220. Впродовж минулих років вона піддавалася змінам та доповненням, але не дивлячись на це, під час оформлення та реєстрації договорів оренди землі, трапляються випадки, коли виготовляються та реєструються підроблені документи.

Одним з факторів, котрий полегшує часткову підробку договору оренди землі, шляхом дописки, є те, що при виготовленні бланків договорів оренди землі (з самого початку виготовлення документа, на етапі друкування бланку) у першому рядку п. 8 розділу «Строк дії договору» передбачено дуже мало місця для виконання цифрового та буквенного тексту (Рис. 1, 2).

"8. Договір укладено на _____ років (у разі укладення договору оренди землі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва - з урахуванням ротатії культур згідно з проектом землеустрою).

Рис. 1 - Фрагмент Типового договору оренди землі, затвердженого Постановою КМУ від 03.03.2004 №220 (зі змінами, внесеними Постановою КМУ від 03.09.2008 №780).

8. Договір укладено на _____ років (у разі оренди земельної ділянки (земельних ділянок) сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк оренди не може бути меншим як сім років, а у разі оренди земельної

Рис. 2 - Фрагмент Типового договору оренди землі, затвердженого Постановою КМУ від 03.03.2004 №220 (зі змінами, внесеними Постановою КМУ від 23.11.2016 №843).

Цього рядка (п. 8 розділу «Строк дії договору»), у більшості досліджуваних договорів оренди землі, вистачає лише для цифрового запису, а буквений (у дужках) або не виконується, або виконується над рядком чи під рядком. Вищевказаний фактор дає змогу зробити дописку до первинно виконаних цифр, які містяться у цій графі. Частіш за все перед цифрами 5 або 7 дописуються цифри 1 або 2, в результаті отримуємо 15 (17) або 25 (27) років (Рис. 3). А новий строк дії договору у буквеному вигляді дописується зверху (Рис. 4) або знизу (Рис. 5) рядка.

Рис. 3 – Фрагмент п. 8 розділу «Строк дії договору», укладеного до 2016 року, де первинно було виконано рукописний запис «5», змінений на теперішній «15», шляхом дописки цифри «1».

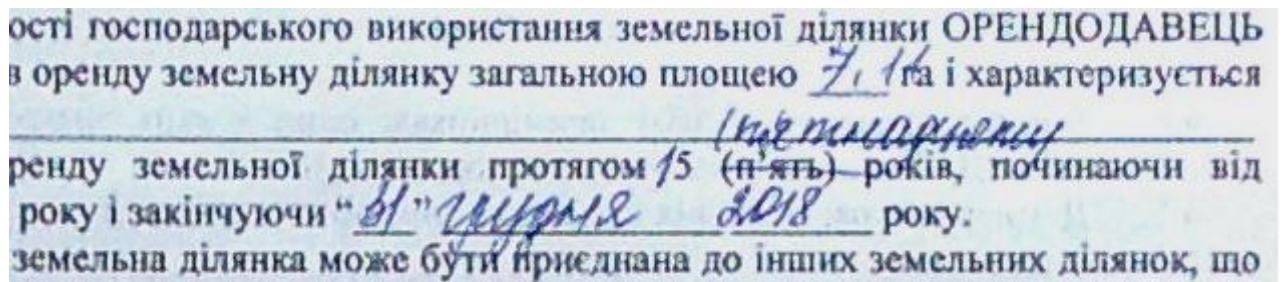

Рис. 4 – Фрагмент договору, укладеного до 2004 року, де первинний друкований строк дії договору «5 (п'ять)», змінений на теперішній «15», шляхом дописування цифри «1» до друкованої цифри «5», закреслення друкованого слова «п'ять» та дописування вище нього слова «(п'ятнадцять)».

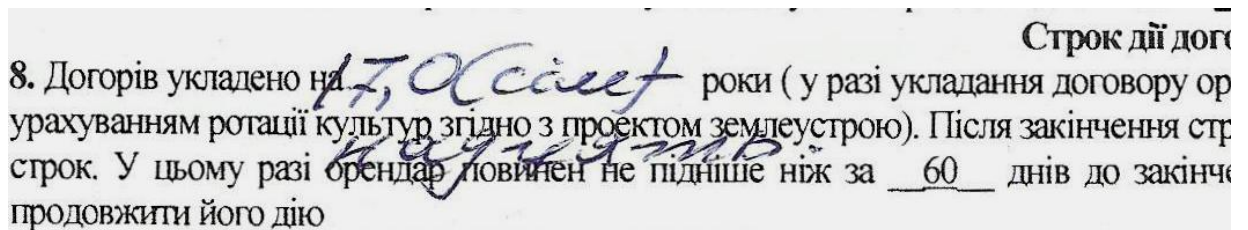

Рис. 5 – Фрагмент п. 8 розділу «Строк дії договору», де первинно було виконано рукописний запис «7,0 (сім)», змінений на теперішній «17,0 (сім)-надцять», шляхом дописування цифри «1» попереду первинного запису та дописування запису «- надцять» після та під первинним записом.

Наступним фактором, який полегшує часткову підробку договору оренди землі, шляхом дописки, є те, що графи документів, які б мали бути заповнені одним пишучим приладом та однією особою, заповнюються різними пишучими приладами (навіть різними кольорами – чорний, синій та фіолетовий або різними відтінками одного і того ж кольору, які різняться між собою, що помітно неозброєним оком) та різними особами (часто зустрічається 2 особи, а іноді - 3 і більше осіб), що дає змогу змінювати зміст документів. Це може класифікуватися як часткова підробка документа, шляхом зміни первинного стану документа способом дописування певних реквізитів, а тому такі документи не повинні

реєструватись (Рис. 6). Тобто графи бланку документа, починаючи з його номера (дати) і до розділу «Підписи сторін», мають бути заповнені одним пишучим приладом та однією особою, щоб уникнути можливості зміни первинного стану документа такими способами, як дописування літер, цифр, інших знаків або домальовування їх елементів.

Рис. 6 – Фрагмент договору оренди землі, відповідні графи якого заповнені рукописними записами, виконаними чотирма різними пастами кулькових ручок та різними особами.

Ще одним фактором, який полегшує часткову підробку договору оренди землі та будь-якого іншого документа, є те, що у випадках, коли документ виконується на двох і більше аркушах, майже в усіх досліджуваних документах, підписується тільки останній аркуш, у розділі «Підписи сторін». Аркуші не нумеруються, не прошиваються та не підписуються, що дає змогу здійснити часткову підробку документа шляхом заміни аркушів. Особливо це стосується, коли договори укладаються на бланках, надрукованих на аркушах паперу формату А3 (перегнутий навпіл аркуш формату А4). Більшість орендодавців, які підписують другий аркуш, навіть не задумуються про те, що перший аркуш можна відрізати та замінити іншим. Наприклад, у ході дослідження було встановлено, що на досліджуваному договорі перший аркуш відрізався й замінювався новим – надрукованим у типографії, а потім два аркуші прошивалися та наклеювалася і підписувалася паперова бірка. Одною з ознак, яка вказувала на заміну першого аркуша, була дата укладання договору – 3 грудня 2007, яка не відповідає, надрукованим у нижній частині зворотної сторони першого аркуша (бланка) договору вихідним типографським даним: «...-79-30 ЗН 6331-09», оскільки останні цифри вихідних типографських даних – 09, означають рік виготовлення бланку – 2009. Тобто, договір укладений раніше, ніж надрукований бланк, чого на справжньому документі бути не може (Рис. 7, 8).

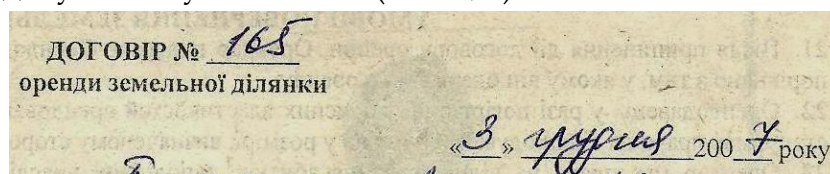

Рис. 7 – Фрагмент лицевої сторони першого аркуша договору №165 оренди земельної ділянки від 03.12.2007.

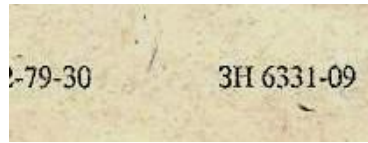

Рис. 8 – Фрагмент зворотної сторони першого аркуша договору №165 оренди земельної ділянки від 03.12.2007, з частковими вихідними типографськими даними.

Найчастіше, при виконанні судових почеркознавчих експертиз, експертами досліджуються підписи Орендодавців, які містяться на останніх аркушах документів у розділі «Підпис сторін» в графі «Орендодавець _____». Трапляються випадки, коли ці підписи, навіть за транскрипцією, не схожі з підписами-зразками у паспортах (1, 3, 5-та сторінки паспортів), а особи, які займаються оформленням документів (як правило орендарі або їх юристи) не звертають на це уваги. Зрозуміло, що підписи, у більшості людей, з часом змінюються, але, все одно, є певні межі цих змін. Тобто, коли таке трапляється (несхожість підпису Орендодавця та його підписів-зразків у паспорті), необхідно, на мою думку, щоб підписант поряд зі своїм підписом написав своє прізвище та ініціали (особливо це стосується коротких, безбуквених (мало інформаційних) підписів). Наприклад, у деяких країнах (банківських установах тощо), є вимоги щодо змісту підпису – його транскрипція має містити дві початкові великі літери прізвища та ім'я особи виконавця або три великі літери його ПІБ, або їх монограми (поєднання двох-трьох великих літер за рахунок одного спільного елемента), що забезпечує наявність у підписі комплексу ознак, які індивідуалізують його виконавця.

На сьогодні, найбільша складність вирішення ідентифікаційних почеркознавчих задач, полягає у відсутності необхідної кількості порівняльних зразків. Глобальна цифровізація документів (виготовлення паспортів у вигляді ID-карток, пластикових посвідчень водія тощо) призвела до того, що суттєво зменшилась кількість достовірних підписів-зразків. На пенсійних посвідченнях, взагалі, перестали використовувати підписи (зображення підписів) власників. Зображення підписів на пластикових документах має значно менші розміри в порівнянні зі звичайними підписами осіб-виконавців. Ці зображення нечіткі, не відображають ступеню натиску та послідовності рухів тощо, і найчастіше їх не можливо використати для порівняльного дослідження. До того ж, згідно п. 3.5. Інструкції [2]: «Коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень)...». Тут виникає ще одна проблема, яка потребує більш глибокого та детального вивчення. Якщо ми не можемо (не маємо права) дослідити зображення підпису на пластиковому документі та встановити його автентичність, а підпис є особистим посвідчувальним знаком конкретної

особи (якщо вона не вигадана) [3, с.4], то як можна використовувати ці документи в якості посвідчувальних?

Наступним фактором, який полегшує підробку будь-якого документа є, нажаль, надмірна довіра Орендодавця та Орендаря, один до одного. Орендодавці, як правило, підписують лише останні аркуші договорів оренди землі, які складаються з двох і більше аркушів та передають їх Орендарю. На момент підписання аркуші договорів бувають не прошиті, не пронумеровані, не скріплені біркою та підписом, що максимально полегшує Орендарю можливість здійснення часткової підробки документа, шляхом заміни аркушів. У свою чергу, буває так, що Орендарі залишають декілька договорів на підпис родичам, які мешкають у одній оселі, оскільки когось не має дома і т.п. Це призводить до того, що при підписанні документів орендодавцями – один родич підписує документи за двох та більше членів сім'ї або своїм підписом, або наслідуючи підписи своїх родичів. Були випадки підписання документів один за одного, наприклад чоловік підписав договір дружини, а дружина – договір чоловіка (теж саме стосується й інших родичів).

Враховуючи вище викладене, з метою максимального захисту договорів оренди землі від підробки можна запропонувати:

- заповнювати рядок «8. Договір укладено на ___ років ...» розділу «Строк дії договору» або друкованим текстом, або рукописними записами у вигляді цифр та літер у скобках;

- у випадку заповнення відповідних граф бланку документа за допомогою комп'ютерної техніки друкувати всі його аркуші на одному і тому ж самому друкуючому пристрої;

- у випадку заповнення відповідних граф бланку документа рукописним способом, починаючи з його номера (дати) і до розділу «Підписи сторін», здійснювати це одним пишучим приладом та однією особою, а при реєстрації документа обов'язково це перевіряти;

- перед підписанням документа, обов'язково пересвідчитись у тому, що документ підписує саме та особа від імені якої він складений;

- у випадку, коли під час підписання документа встановлено несхожість підпису підписанта та його підписів-зразків у паспорті, необхідно, щоб підписант поряд зі своїм підписом, хоча б у розділі «Підписи сторін», написав своє прізвище та ініціали (особливо це стосується коротких, безбуквених (мало інформаційних) підписів);

- підписувати не тільки останній, а всі аркуші документа, і тільки після того, як всі аркуші будуть прошиті, пронумеровані та скріплені біркою й підписом.

Висновки. Отже, усуваючи вплив, встановлених вище факторів, які полегшують можливість підробки документів, пов'язаних з питаннями реєстрації

речових прав на земельні ділянки та передачу їх в оренду, суттєво зменшується можливість підробки цих документів та їх подальшої реєстрації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Кабінету міністрів України від 3 березня 2004 року №220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрована 03.11.1998 № 705/3145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
3. Методика № 1.1.53 «Методика дослідження підписів». Реєстр методик проведення судових експертиз, Міністерство юстиції України, 2010. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2023).

EVALUATION OF THE INSTITUTIONAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF ASSISTANCE AND SUPPORT PROVIDED TO PEOPLE EXPERIENCING DOMESTIC VIOLENCE

OCENA SYSTEMU INSTYTUCJONALNEGO W KONTEKŚCIE POMOCY I WSPARCIA UDZIELANEGO OSOBOM DOZNAJĄCYM PRZEMOCY DOMOWEJ

Irena Malinowska, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław
Poland

ORCID-0000-0002-9194-3121

Bartosz Błaszczak, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław
Poland

ORCID-0009-0002-0457-4434

***Streszczenie:** zewnętrzna rzeczywistość stawia rodzinę przed wieloma wyzwaniami, zmuszając do poszukiwania nowych sposobów radzenia sobie z nimi. W myśl obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie organy administracji rządowej i samorządowej mają wiele zadań w zakresie przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Autorka przytoczyła kwestie definicyjne, skalę i rozmiar zjawiska, prawne metody przeciwdziałania przemocy w rodzinie, wskazując na zakresy znaczeniowe tego terminu oraz opisała przyczyny przemocy, jej przejawy i konsekwencje społeczne a także zadania instytucji i organizacji pozarządowych w zakresie bezpieczeństwa i wsparcia ofiar/pokrzywdzonych a także pomoc i wsparcie udzielane osobom doznającym przemocy domowej i możliwe środki profilaktyczne. Zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej są realizowane przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.*

***Słowa kluczowe:** przemoc w rodzinie, przestępstwo, ofiara/pokrzywdzony, rodzina.*

***Abstract:** The external reality confronts the family with many challenges, forcing it to seek new ways of dealing with them. Under the current Act on counteracting domestic violence, governmental and local administration bodies have many tasks in the field of counteracting domestic violence. The author cited the definition issues, the scale and extent of the phenomenon, legal methods of counteracting family violence, indicating the meaning ranges of the term and described the causes of violence, its manifestations and social consequences*

as well as the tasks of institutions and non-governmental organisations in the area of safety and support for victims/survivors, as well as the help and support provided to persons suffering from domestic violence and possible preventive measures. Tasks in the field of counteracting domestic violence are carried out by governmental administration bodies and local self-government units under the rules laid down in the provisions of the Act of 12 March 2004 on social assistance.

***Keywords:** domestic violence, crime, victim/survivor, family.*

Wstęp

W myśl obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dziennik Ustaw. z 2005 r., poz. 1493 ze zm.) organy administracji rządowej i samorządowej dokonują zadań w zakresie przeciwdziałaniu przemocy. Gminy mają obowiązek powoływania zespołów interdyscyplinarnych oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi i związkami wyznaniowymi. Gmina podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności w ramach pracy w zespole interdyscyplinarnym. Zespół interdyscyplinarny powołuje wójt, burmistrz albo prezydent miasta. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi przedstawiciele: jednostek organizacyjnych pomocy społecznej; gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych; Policji; oświaty; ochrony zdrowia; organizacji pozarządowych. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi także przedstawiciele Żandarmerii Wojskowej, jeżeli Żandarmeria Wojskowa złoży taki wniosek do wójta, burmistrza albo prezydenta miasta w związku z zamieszkiwaniem na obszarze gminy żołnierza pełniącego czynną służbę wojskową. W skład zespołu interdyscyplinarnego wchodzi także kuratorzy sądowi.

W skład zespołu interdyscyplinarnego mogą wchodzić także prokuratorzy oraz przedstawiciele innych podmiotów działających na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej¹⁴⁵. W Polsce funkcjonuje wiele organizacji o zasięgu lokalnym i ogólnopolskim. Wsparcie ma różny charakter: telefony zaufania, punkty informacyjno-konsultacyjne, koła zainteresowań, kluby, ogniska wychowawcze, placówki opiekuńczo-

¹⁴⁵ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, <https://lexlege.pl/ustawa-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie/>, (Dz.U.2021.0.1249), [dostęp: 16.11.2023].

wychowawcze, ośrodki pomocy, schroniska, świetlice dla dzieci, kolonie, placówki specjalistycznego poradnictwa, ośrodki wsparcia i interwencji kryzysowej.

Pomoc udzielana jest z zakresu psychologicznego, terapeutycznego, socjoterapeutycznego, psychokorekcyjnego, psychoprofilaktycznego, a także materialnego, medycznego, czy duchownego.

Organizacje pozarządowe pełnią ważną rolę w aktywnym zapobieganiu przemocy w rodzinie, wśród wielu fundacji i stowarzyszeń skupionych na tym problemie można wymienić:

- Stowarzyszenie „Niebieska Linia” założone w 2004 roku w Warszawie określa swoją misją „zmianę dotychczasowych relacji interpersonalnych opartych na dyskryminacji i przemocy, tak aby wypracowywanie i upowszechnianie sprawdzonych w praktyce skutecznych metod przeciwdziałania przemocy w rodzinie spowodowały polepszenie jakości życia nas wszystkich”. Oferują pomoc nie tylko ofiarom czy świadkom przemocy ale również jej sprawcom. Prowadzą szkolenia, edukują, oferują pomoc psychologiczną, współtworzyli obowiązującą Ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie poprzez udział w pracach komisji Sejmu RP¹⁴⁶.

- Fundacja „Pomoc Kobietom i Dzieciom” rozpoczęła działalność w 2001 roku. „Głównym celem działalności Fundacji jest pomoc ofiarom przemocy domowej, od chwili zgłoszenia zawiadomienia o znęcaniu się nad nią, aż do końcowego etapu pomocy, czyli eksmisję sprawcy przemocy ze wspólnego mieszkania”. Fundacja wyróżnia się tym, że jako jedyna w Polsce pomaga ofiarom sprawców zatrudnionych w służbach mundurowych¹⁴⁷.

- Feminoteka założona w 2005 roku, od 2009 roku stała się Organizacją Użytku Publicznego. Specjalizują się w pomocy kobietom dotkniętym przemocą seksualną. Oferują bezpłatną pomoc prawną i psychologiczną, opłacają leki i terapie ofiarom gwałtu. Walczą o zmianę definicji gwałtu w polskim prawie oraz o zwiększenie kar za przestępstwa na tle seksualnym¹⁴⁸.

- Fundacja na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy Feniks została założona przez osoby zajmujące się problemem przemocy na co dzień, ich celem jest przeciwdziałanie przemocy ze szczególnym uwzględnieniem profilaktyki agresji w rodzinie oraz promowanie idei wychowania dzieci przez obojga rodziców bez stosowania kar cielesnych. Wśród ich zadań można wymienić między innymi podnoszenie kwalifikacji osób zajmujących się przeciwdziałaniu przemocy zawodowo¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Dane za stroną internetową: <https://www.niebieskalinia.org/home>, [dostęp: 16.11.2023].

¹⁴⁷ Dane za stroną internetową: <https://www.przemochild.pl/o-nas>, [dostęp: 16.11.2023].

¹⁴⁸ Dane za stroną internetową: <https://feminoteka.pl/o-fundacji/>, [dostęp: 16.11.2023].

¹⁴⁹ Dane za stroną internetową: <https://fundacjafeniks.pl/o-nas-cala/>, [dostęp: 16.11.2023].

- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę skupia się na pomaganiu dzieciom pokrzywdzonym przez przestępstwa, głównie różnymi formami przemocy i wykorzystywaniem seksualnym. Działają by małoletni i ich opiekunowie mogli otrzymać potrzebną specjalistyczną pomoc pod jednym dachem. Promują dobre rodzicielstwo i edukację rodziców, oferują warsztaty i spotkania edukacyjne oraz badają zjawisko przemocy w Polsce¹⁵⁰.

- Fundacja UNA posiada w swojej ofercie nieodpłatny program „Spokój”, który skierowany jest do osób borykających się z przemocą w rodzinie. Siedziba fundacji mieści się w Warszawie, ale korzystać z programu mogą ludzie z całej Polski. Fundacja edukuje poprzez szkolenia, warsztaty osoby pokrzywdzone, jak i sprawców przemocy. Program skierowany jest głównie do ludzi stosujących przemoc, którzy zmagają się z następstwami używania agresji, nie radzą sobie, nie potrafią realizować swoich potrzeb bez zadawania bólu innym. Autorski program fundacji powstał w wyniku 12 letnich doświadczeń i współpracy ze specjalistami. Finansowany jest z środków własnych fundacji¹⁵¹.

Wielu poszkodowanych oprócz fundacji szuka pomocy również w instytucjach religijnych. Z racji tego, że człowiek, jak naucza Kościół jest istotą duchowo cielesną, leczenie w nim obejmuje sferę fizyczną, psychiczną jak i duchową. Wspieranie rodzin przez duszpasterzy polega na tym, że ludzie nie tylko poszukują u nich pomocy w sprawach życia duchowego, ale też w konkretnych sytuacjach życiowych. Mocnym argumentem do szczerzej rozmowy jest świadomość osób pokrzywdzonych o dyskrecji i zobowiązaniu do zachowania tajemnicy przez duszpasterza, a to wstyd jest jedną z częstych przyczyn ukrywania swoich problemów. Wstyd wynika z lęku przed tym, jak odniosą się do tego inni ludzie. Jak zareagują na wiadomość o tym, że istnieje problem przemocy w rodzinie, którą postrzegali jako dobrze funkcjonującą i troskliwą. Taka ocena jest bardzo ważna, izoluje często wewnętrznie i uniemożliwia nagłaśnianie problemu czy szukanie pomocy na zewnątrz. Wiedza duchownych oparta jest nie tylko na literaturze, chociaż są tacy, którzy posiadają wykształcenie psychologiczne, prawnicze, czy terapeutów uzależnień, ale również z doświadczenia pomocy w rozstrzygnięciu faktycznych trudności. Proponowane możliwości wyjścia z sytuacji konfliktowej stanowią syntezę doświadczeń innych ludzi. W kościołach tworzą się ugrupowania wiernych, którzy podczas wspólnej modlitwy, rekolekcji, pielgrzymek wspierają siebie wzajemnie, a głęboka wiara pozwala niektórym osobom zerwać z nałogiem, poprawić swoje dotychczasowe życie.

Pracownik socjalny dokonuje rozpoznania i określa zależności znalezienia się rodziny w trudnej sytuacji. Szuka przyczyn i określa skutki. Tworzy długofalowy plan pomocy dla rodziny, który ma uczyć właściwego postępowania, pedagogizacji

¹⁵⁰ Dane za stroną internetową: <https://fdds.pl/co-robimy.html>, [dostęp: 16.11.2023].

¹⁵¹ Dane za stroną internetową: <https://fundacjauna.pl/spokoj/>, [dostęp: 16.11.2023].

rodziców, zaradności życiowej. Głównym celem pracy pracownika socjalnego jest „stworzenie warunków sprzyjających uzyskaniu zdolności do funkcjonowania w środowisku rodzinnym wolnym od przemocy w rodzinie, w tym pełnienia funkcji rodzinnych, społecznych i zawodowych”¹⁵².

Kurator sądowy pracujący z rodziną z problemem przemocy „realizuje określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu (art. 1, Dziennik Ustaw z 2001 r. Nr 98, poz. 1071)”¹⁵³.

Systematyczny nadzór kuratora ma na celu nakłonić skazanego przebywającego w warunkach wolnościowych do właściwego wykonywania obowiązków, motywowania go do podjęcia terapii lub leczenia. Kurator pełni rolę wychowawczą i monitorującą. Podobnie jak pracownik socjalny boryka się z nieufnością ze strony ofiar przemocy w rodzinie. Poszkodowanym trudno pomóc, gdyż w obawie o swoje zdrowie i życie nie podejmują współpracy. Osoba krzywdzona nie chce przyznać się przed kuratorem do swoich doświadczeń, bagatelizuje problem, często chroni sprawcę, zacierza lub ukrywa ślady przemocy. Dlatego istotne jest, aby ludzie pełniący funkcje kuratorów, czy pracowników socjalnych byli empatyczni, potrafili wzbudzić poczucie bezpieczeństwa, zbudować atmosferę zaufania. Kurator oprócz pracy ze wskazaną przez sąd rodziną, jednocześnie musi podjąć współpracę z sąsiedztwem, bliskimi tej rodziny, jednostkami pomocowymi. Jest zobligowany do podjęcia działań i zawiadomiania policji lub prokuratury w momencie podejrzenia o popełnieniu przestępstwa z użyciem przemocy wobec rodziny, porzuceniu lub zostawieniu dziecka bez opieki. Aby praca kuratora była owocna powinien on dobrze przeanalizować wszystkie dokumenty dotyczące swoich podopiecznych. Ma w tym zakresie dostęp do wywiadów środowiskowych, opinii ze szkół, poradni psychologiczno-pedagogicznych, opinii biegłych, notatek policyjnych. „Sprawy o znęcanie się nad rodziną wymagają większego zaangażowania kuratora. W sytuacji, gdy sprawca przemocy zamieszkuje wspólnie z pokrzywdzonymi, sprawa dozorowa klasyfikowana jest do najwyższej, podwyższonej grupy ryzyka C (art.169b § 3 pkt 6, Dziennika Ustaw. z 1997 r. Nr 90, poz.557). (...) Zgodnie z kodeksowymi uregulowaniami w stosunku do skazanego zakwalifikowanego do grupy podwyższonego ryzyka (C) obowiązkiem kuratora sądowego jest utrzymywanie ścisłej współpracy z policją, przeprowadzanie systematycznych wywiadów środowiskowych, w tym rozmów ze skazanym w miejscu jego zamieszkania lub pobytu. Ponadto systematyczne wzywianie skazanego do stawienia w siedzibie zespołu kuratorskiej służby sądowej w celu udzielania wyjaśnień co do przebiegu

¹⁵² K.Kadela, J.Kowalczyk , *Standardy Pracy Socjalnej, Rekomendacje metodyczne i organizacyjne, Wspólnota Robocza Związków i Organizacji Socjalnych Wrzos*, Warszawa 2014, s.63.

¹⁵³ A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i Prawne*, Warszawa 2017 s.135.

dozoru i wykonania nałożonych obowiązków oraz żądanie od skazanego kontaktu telefonicznego co najmniej dwa razy w miesiącu”¹⁵⁴.

Kurator w swoim zakresie ma też obowiązek przeprowadzenia badań na obecność w organizmie alkoholu, narkotyków, substancji psychotropowych przy użyciu technik niewymagających badań laboratoryjnych. Kurator pracując z człowiekiem skazanym nie może okazywać współczucia, czy usprawiedliwienia sprawcy i w razie konieczności powinien niezwłocznie wnioskować do sądu o nałożenie na sprawcę agresji obowiązku opuszczenia lokalu lub przyspieszonego trybu postępowania. Kompetentny kurator powinien mieć dużą świadomość odpowiedzialności za ludzkie losy.

Wsparcie udzielane uczniom doświadczającym przemocy domowej ze strony nauczycieli, pedagogów i dyrektora szkoły ma niewątpliwie ogromne znaczenie dla pokrzywdzonego dziecka. Szczególnie, że cierpienie przychodzi z domu rodzinnego, który ze swej natury powinien wiązać się z poczuciem bezpieczeństwa, ciepła i miłości. Skutki takiej przemocy odciskają piętno na całe życie, są obszerne i destruktywne. Według Grażyny Poraj „strategie redukcji i minimalizacji skutków przemocy należy rozpatrywać na trzech poziomach: społecznym, rodzinnym i indywidualnym. Ten ostatni w sposób szczególny dotyczy zabiegów podejmowanych przez szkołę i wiąże się z terapią psychologiczną ucznia, która ma na celu podbudowanie psychicznej niezależności oraz zdolność radzenia sobie w codziennych sytuacjach”¹⁵⁵.

Nauczyciel jako pierwszy może zauważyć u dziecka symptomy dysharmonijnego rozwoju procesów fizycznych i psychicznych. Posiadając wiedzę z zakresu pedagogiki i psychologii jest w stanie nawiązać z uczniem bliską relację opartą na zaufaniu i dającą poczucie bezpieczeństwa. Poza rozmowami z dzieckiem wychowawca ma możliwość spotkań z rodzicem bądź opiekunem prawnym. Podczas częstych kontaktów telefonicznych lub indywidualnych daje rodzinie do zrozumienia, że troszczy się o ich dziecko i uruchomi wszelkie procedury w chwili, gdy jego bezpieczeństwo zostanie naruszone. Ważne są chęci i kompetencje nauczyciela, ponieważ to on bardzo często wystawia opinię na prośbę sądu lub kuratora i to od jego zaangażowania i spostrzegawczości zależy, czy w opinii znajdą się ważne informacje tj. ślady pobicia na ciele dziecka, siniaki, zadrapania, opuchnięcia. Czy dziecko ma przygotowane posiłki do szkoły, wykupiony obiad, ile czasu spędza w placówce i czy jest na czas odbierane. Ważne, by zauważał, czy dziecko jest czysto i stosownie do pogody ubrane, ma przygotowane przybory szkolne. Długa i częsta absencja dziecka w szkole również powinna wzbudzić podejrzenia u troskliwego nauczyciela. Wychowawca w placówce szkolnej może zwrócić się o pomoc do pedagoga szkolnego, psychologa, pielęgniarki i dyirekcji, tym samym przedstawić problem i nawiązać współpracę ucznia ze specjalistami.

¹⁵⁴ Tamże, s.139.

¹⁵⁵ G. Poraj, *Agresja i przemoc w rodzinie*, Warszawa 2014, s.504.

Narzędziami jakimi dysponuje placówka oświatowa są ustawy prawne i procedury szkolne. „W ustawie z 7 września 1991 r. o systemie oświaty z późniejszymi zmianami (Dziennik Ustaw z 2016 r., poz. 1943, 1954, 1985 i 2169 oraz 2017 r. poz. 60) System oświaty zapewnia w szczególności: wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny, a w pkt 12) opiekę uczniom pozostającym w trudnej sytuacji materialnej i życiowej”¹⁵⁶.

Prawo oświatowe doprecyzowuje w pkt. 21, że system oświaty polskiej zapewnia „upowszechnienie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń”¹⁵⁷.

Wprowadzenie tego zapisu świadczy o uwrażliwieniu uczniów na istniejące zagrożenia. Zapis sugeruje, że właściwy rozwój dziecka powinien odbywać się w warunkach pełnego bezpieczeństwa. Podstawa programowa proponuje tematykę zajęć z zakresu praw dziecka, czy informowaniu o złym dotyku.

Według art. 20 Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r. jeżeli dziecko ze względu na swoje bezpieczeństwo nie może pozostać w środowisku rodzinnym, ma prawo do wyjątkowej ochrony i pomocy ze strony państwa, które ma obowiązek zagwarantować takiemu dziecku opiekę zastępczą. Aby zapewnić dzieciom bezpieczne warunki rozwoju kodeks rodzinny i opiekuńczy wyodrębnia następujące instytucje pieczy zastępczej nad małoletnimi: ośrodki sprawujące częściową opiekę, rodziny zastępcze, placówki opiekuńczo wychowawcze. Piecza zastępcza nad dzieckiem umożliwia w przychylniej ku temu sytuacji powrót dziecka do jego rodziny naturalnej¹⁵⁸.

Jedną z form pomocy rodzinom dotkniętym przemocą jest mediacja. Podczas mediacji poszukuje się konstruktywnych metod rozwiązywania konfliktów. Agnieszka Lewicka-Zelent zastosowała mediację jako metodę profilaktyczną, gdyż przeprowadziła lekcje z młodzieżą szkolną na temat sposobów rozwiązywania konfliktów bez użycia agresji biernej lub czynnej, uczyła zachowań asertywnych oraz empatii wobec innych, godnego i odpowiedzialnego zachowania. Okazało się, że program miał szerszy odbiór, ponieważ nabyte umiejętności zostały przekazane do domów rodzinnych. Młodzież szukała porozumienia poprzez współpracę, uczyła swoje rodzeństwo oraz rodziców pokojowo rozwiązywać sporne sytuacje. Można zatem uznać, iż mediacja jest sposobem na zapobieganie przemocy.

Osoba pełniąca funkcję mediatora powinna mieć obszerną wiedzę z wielu dziedzin, by najkorzystniej pomóc swoim klientom w rozwiązywaniu ich problemów. Pracownik dokonuje wstępnej diagnozy i określa najwłaściwszą metodę postępowania, może też skierować skonfliktowanych do innych specjalistów lub zalecić zasięgnięcie porad prawnych, medycznych, terapeutycznych itd. Mediator może przeprowadzić

¹⁵⁶ A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017 s.52.

¹⁵⁷ Tamże, s.52.

¹⁵⁸ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo Rodzinne*, Warszawa, 2006, s.69-70.

mediację rodzinną, karną, zawiadomić o przestępstwie lub uczestniczyć w pracach grupy roboczej „Niebieskie Karty”, zawiadomić pracowników socjalnych o trudnej sytuacji rodziny.

Strony konfliktu rodzinnego podczas poszukiwania rozwiązań wzmacniają swoje poczucie odpowiedzialności za własne decyzje. Jednak nie każdy konflikt powinien być rozwiązywany na drodze mediacji. Nie każdy chce prowadzić dialog z osobą przez którą uważa, że jest skrzywdzona. Przeciwwskazaniem jest również mediacja z osobą stosującą przemoc, ponieważ w dalszym ciągu może manipulować ofiarą. W mediacji ważna jest równowaga sił między stronami, niestety często podczas mediacji rodzinnych strony wzajemnie oskarżają się o przemoc, bądź ją ukrywają, wówczas osoba słabsza może przyjąć dla siebie niekorzystne warunki. Osoba krzywdzona, pełna lęku nie jest w stanie sama określić własne potrzeby i interesy. Dlatego kompetentny mediator powinien sam określić na ile poziom bezpieczeństwa gwarantuje satysfakcjonujące rozwiązanie dla obu stron, lub zaproponować inne formy wsparcia niż mediacja.

Peter T. Coleman proponuje podział na etapy w przypadku udzielania wsparcia rodzinom dotkniętym przemocą:

I etap to praca nad sytuacją teraźniejszą (zatrzymanie przemocy, ograniczenie cierpienia osoby dotkniętej przemocą, rozdzieleniu stron). Następnie badanie konfliktu w celu ustalenia przyczyn i prognozy. Przygotowanie do gotowości, pracy nad sobą osób będących w konflikcie, konstruktywna konfrontacja mająca na celu przemodelowanie stosunków między stronami, Warsztaty rozstrzygnięcia problemów.

II etap praca nad przyszłością. Zastanowienie się nad własną rolą w procesie eskalacji konfliktu. Rozmowa ca w stronę budowania pozytywnych relacji. Przebaczenie i pojednanie.

III etap praca nad przyszłością. Odnowa wzajemnych stosunków, tworzenie docelowego wizerunku społecznego utrwalającego konstruktywne rozwiązywanie sporów¹⁵⁹.

W związku z różnorodnością powiązań jakie zachodzą w rodzinie (członkostwa, miłości, gospodarki) prawa rodzinne są wielorakie i stanowią trzy pierwszorzędne grupy.

- Prawa stanu cywilnego
- Rodzinne prawa niemajątkowe (małżeńskie, rodzicielskie, opiekuńcze)
- Rodzinne prawa majątkowe

Prawa stanu cywilnego „są to zatem prawa do tego, aby w świetle prawa być uznawanym za dziecko określonych osób albo za rodzica określonego dziecka lub także z małżonka określonej osoby”

¹⁵⁹ A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa, 2017 s.176-179.

Rodzinne prawa niemajątkowe „to prawa podmiotowe będące elementem treści stosunku małżeństwa, władzy rodzicielskiej i opieki nad małoletnim. Zasadą jest równość praw i obowiązków małżonków w zakresie wspólnego pożycia (w sferze niemajątkowej – utrzymywanie wspólnoty duchowej i fizycznej), udzielania sobie wzajemnie pomocy, dochowywania wierności, współdecydowania o istotnych sprawach rodziny”.

Majątkowe prawa rodzinne „ do tej kategorii praw rodzinnych należą w szczególności prawa wynikające ze stosunku małżeńskiej wspólności majątkowej, prawa skorelowane ze stanowiącym elementem treści stosunku małżeństwa obowiązkiem współdziałania dla dobra rodziny, uzasadnione solidaryzmem rodzinnym prawo członków tzw. małej rodziny do partycypacji w czystym dochodzie z majątku dziecka w celu zaspokojenia uzasadnionych potrzeb, roszczenia o świadczenia alimentacyjne, roszczenie dziecka względem rodziców o to, aby podjęli osobiste starania o jego utrzymanie i wychowanie”.

W większym znaczeniu ochroną praw rodzinnych zajmują się wszystkie te placówki, które w jakimś kierunku wspomagają i umacniają prawnorodzinne losy jednostki.

Ochrona ta wykracza poza granice państwa i ujęta jest w prawach międzynarodowych oraz w przepisach ustawy zasadniczej tzw. ochrona konstytucyjna¹⁶⁰.

W Polsce jak już wspomniano we wstępie normy Konstytucji stanowią najwyższą moc prawną i poruszają min. takie kwestie jak: ochrona macierzyństwa i rodzicielstwa, ochrona praw dziecka i jego wychowanie, ochronę życia prywatnego i rodzinnego, dobro rodziny w polityce państwa, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, formułując różnego typu nakazy np. nakaz wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka, wprowadza instytucje np. Rzecznika Praw Dziecka.

Konstytucja dba o dobro dzieci dając rodzicom prawa do wychowania ich wg własnych przekonań, jednak podczas wychowywania rodzice powinni brać pod uwagę stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania, jak również przekonania dziecka (art. 53 ust. 3). Nakaz posłuszeństwa względem rodziców, adresowany do dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską (art.,95§ 2 Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy.), winien być objaśniony i wykonywany z uwzględnieniem konstytucyjnych nakazów¹⁶¹.

„Przepis art. 72 ust. 1 Konstytucji stanowi, iż Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka i każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych (art.

¹⁶⁰ J. Ignatowicz, M. Nazar , *Prawo Rodzinne*, Warszawa, 2006, s.42-45.

¹⁶¹ Tamże, s.48.

72 ust. 2 Konstytucji). Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane (art. 65 ust. 3 Konstytucji)¹⁶².

W kodeksie karnym nadzór nad stosunkami rodzinnymi i opiekuńczymi stanowi przepis rozdziału XXVI po tytule: „Przestępstwo przeciwko rodzinie i opiece” (art. 206-211 Kodeksu Karnego). czyny, które zostały uznane za przestępstwa to: bigamia, fizyczne lub moralne znęcanie się nad osobą najbliższą, rozpijanie małoletniego, uchylanie się od obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej, porzucenie małoletniego poniżej lat 15, osoby nieporadnej ze względu na stan psychiczny lub fizyczny, uprowadzenie lub zatrzymanie małoletniego poniżej lat 15 lub nieporadnej ze względów psychicznych, fizycznych wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru.

W dniu 6 stycznia 2000 r. została uchwalona ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka (Dziennik Ustaw nr 6, poz. 69). Rzecznik ma obowiązek strzec praw dziecka zgodnie z zapisami Konstytucji. Dzieckiem jest każda istota od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności (art. 1). Rzecznik zapewnia ochronę prawidłowego i harmonijnego rozwoju, poszanowanie godności i podmiotowości małoletniego oraz ochronę przed przemocą, zaniedbaniem, czy złym traktowaniem. Szczególną opieką ma otoczyć dzieci niepełnosprawne (art. 3). Rzecznik jest niezależny od innych instytucji i odpowiada jedynie przed Sejmem (art. 7). Ma prawo żądać wyjaśnień, wglądu do dokumentacji od właściwych organów. Może wnioskować o podjęcie odpowiednich działań do wskazanych instytucji. Nakazać wydania lub zmiany innych aktów prawnych (art. 11).

Ochrona praw rodzinnych wykonywana przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Ustawa z dnia 17 lipca 1987 r. (Dziennik Ustaw. z 2001 r., nr 14, poz. 147). Rzecznik broni praw i wolności obywateli, zawartych w konstytucji i innych aktach prawnych. Ze szczególnym uwzględnieniem angażuje się w sprawy rodziny i ochrony praw dziecka, współpracuje z Rzecznikiem Praw Dziecka. Rzecznik ma prawo żądać wszczęcia postępowania karnego, może brać w nim udział, określa ogólne przepisy o udziale prokuratora w sprawach jak i przepisy szczegółowe. Może występować do Trybunału Konstytucyjnego lub zwracać się do danych placówek o podjęcie inicjatywy ustawodawczej.

Ochrona praw rodzinnych wykonywana przez prokuratora dotyczy głównie trzech kierunków: strzeżenie praworządności, dozоровanie ścigania przestępstw, udział w sprawach rodzinnych o charakterze cywilnym. Prokurator może wszcząć postępowanie w każdej sprawie, bądź wziąć udział w toczącym się postępowaniu.

W sprawach dotyczących rodziny, gdzie istotne są prawa dotyczące władzy rodzicielskiej i opieki sądy nie tylko rozstrzygają spory ale bardzo często występują w roli mediatora. Na przykład kiedy podczas sprawowania funkcji rodzicielskich występują nieprawidłowości i w interesie wszystkich stron jest usunięcie tych

¹⁶² Tamże, s. 48-49.

nieprawidłowości wówczas ustawa przewiduje tryb postępowania nieprocesowego, a postępowanie podlega regułom specjalnym przed tzw. sądem opiekuńczym (art. 568-605 Kodeksu Prawa Cywilnego). Sąd opiekuńczy działa w ramach wydziału sądu rejonowego. Funkcja takiego sądu jest inna niż sądu orzekającego w innych sprawach, ponieważ obok czynności orzeczniczych ważna jest rola mediacyjna, profilaktyczno-wychowawcza, resocjalizacyjna itp. Charakterystycznymi dowodami dla tego typu postępowań są: wywiady środowiskowe, dowody biegłych o specjalnościach z psychiatrii, psychologii, pedagogiki. Postępowanie jest mniej sformalizowane, gdyż liczy się szybkość postępowania, zaś rola sądu musi być zdecydowanie aktywniejsza aniżeli w innych postępowaniach (por. art. 569 §2 Kodeksu Prawa Cywilnego)¹⁶³.

Początkiem Sądów Rodzinnych w Polsce były wydziały karne dla nieletnich. Ponieważ w odniesieniu do osób nieletnich granica między sprawą karną a opiekuńczą jest bardzo cienka często dochodziło do stosowania środków mających na celu przeciwdziałanie np. dozór kuratora zamiast karania nieletniego. W związku z tym nastąpiło tworzenie w poszczególnych sądach wydziałów rodzinnych i nieletnich nazywanych potocznie sądami rodzinnymi. „Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. - Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dziennik Ustaw nr 98, poz. 1070 z póź. zm.), ustalając podział sądu rejonowego na wydziały, wymienia wydział rodzinny i nieletnich dla trzech kategorii spraw: z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, dotyczących demoralizacji i czynów karalnych nieletnich oraz leczenia osób uzależnionych od alkoholu i środków odurzających i psychotropowych”¹⁶⁴.

Podstawowym aktem prawnym w Polsce, zajmującym się regulacją kwestii przemocy w rodzinie jest ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku. Określa ona zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz sposób postępowania zarówno w stosunku do ofiar jak i sprawców. Zakłada, że osobie poszkodowanej należy się bezpłatna pomoc w zakresie:

- poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego;
- interwencji kryzysowej i wsparcia;
- ochrony przed dalszym krzywdzeniem, przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej;
- zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie;
- badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania zaświadczenia

¹⁶³ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo Rodzinne*, Warszawa 2006, s. 64-65.

¹⁶⁴ Tamże, s.66-67.

- lekarskiego w tym przedmiocie;
- zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy
- w uzyskaniu mieszkania¹⁶⁵.

Określa ona również rolę Ministra właściwego do spraw zdrowia w zakresie ustalenia wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzajach uszkodzeń ciała spowodowanych przemocą fizyczną. Takie zaświadczenie ma obowiązek wystawić każdy lekarz i jest ono wystawiane bezpłatnie. W obowiązku lekarza jest zanotowanie wszystkich widocznych cech obrażeń takich jak np. rodzaj (czy jest to rana kłuta, cięta, tłuczona, szarpana itp.), kolor, wielkość czy głębokość rany. W przeciwieństwie do obdukcji lekarskiej, na którą zazwyczaj oczekuje się wiele dni po akcie agresji, zaświadczenie wystawiane jest natychmiast gdy ofiara się zgłosi. Opis świeżych, niezagojonych obrażeń często jest kluczowy w późniejszym postępowaniu¹⁶⁶.

Ustawa ustala również zadania dla gmin, powiatów, samorządów wojewódzkich, wojewodów, zasady współdziałania organów administracji rządowej i samorządowej z kościołami i związkami wyznaniowymi. W ramach zadań gminy wyróżnia się powołanie zespołu interdyscyplinarnego, w którego skład wchodzi „przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, Policji, oświaty, ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych”¹⁶⁷, oraz mogą do niej należeć przedstawiciele Żandarmerii Wojskowej, kuratorzy sądowi, prokuratorzy. Komisja ta ma w obowiązku zwoływanie spotkań co najmniej raz na trzy miesiące. W celu rozwiązywania przypadków indywidualnych komisja interdyscyplinarna zwołuje grupy robocze. Działania grupy interdyscyplinarnej i roboczej uzupełniają się:

Procedura *Niebieskie Karty* oraz wzory formularzy zastały określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”¹⁶⁸.

Zgodnie z art. 9d ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie ustawodawca wymienia pięć podmiotów, które mogą rozpocząć procedurę *Niebieskie Karty* :

- jednostki pomocy społecznej
- gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych
- policja
- placówki oświatowe

¹⁶⁵ Dz.U. 2005 Nr 180 poz. 1493.

¹⁶⁶ Dane za stroną internetową <https://szczecinek.sr.gov.pl/zaswiadczenie-lekarskie-o-przyczynach-i-rodzaju-uszkodzen-ciala-zwiazanych-z-uzyciem-przemocy-w-rodzinie,m,m2,3,96,217>, [dostęp: 16.11.2023].

¹⁶⁷ Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, op. cit.

¹⁶⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, (Dz.U. 2011 Nr 209 poz. 1245).

- placówki ochrony zdrowia

Do założenia Niebieskiej Karty nie jest wymagana zgoda ofiary przemocy w rodzinie, dzięki takiemu zapisowi można sprawniej i szybciej rozpocząć działania niosące pomoc i zapobiec tragedii. „Celem procedury Niebieskie Karty jest zdiagnozowanie przemocy w rodzinie, jej skali oraz stopnia zagrożenia, a następnie podejmowanie działań zmierzających do jej przeciwdziałania i eliminowania (*Dziennik Ustaw 2011 Nr 209 poz. 1245*)”¹⁶⁹.

Dokument składa się z czterech formularzy A, B, C i D. Wszczęcie procedury rozpoczyna się z chwilą wypełnienia *Niebieska Karta - A* z udziałem osoby pokrzywdzonej, jeśli jest to niemożliwe rozpoczęcie następuje bez udziału tej osoby. W przypadku przypuszczenia stosowania przemocy w rodzinie wobec dziecka wszystkie zabiegi realizowane są w obecności rodzica, opiekuna prawnego lub faktycznego. Działania wobec dziecka powinny w miarę możliwości odbywać się z udziałem psychologa. Następnie osobie dotkniętej przemocą przekazuje się formularz *Niebieska Karta - B*, jeżeli jest dzieckiem, kartę otrzymuje rodzic, opiekun prawny, faktyczny lub osoba, która zgłosiła podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie. Do siedmiu dni od dnia wszczęcia procedury karta musi trafić do przewodniczącego zespołu interdyscyplinarnego, zaś przewodniczący nie później niż w ciągu trzech dni od dnia otrzymania, przekazuje członkom zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej. Na spotkaniu członkowie wraz z osobą pokrzywdzoną przemocą domową (jej obecność nie jest konieczna) badają sytuację rodziny i wypełniają formularz *Niebieska Karta - C*. Na spotkanie nie zaprasza się dziecka. Poza tym członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej wypełniają formularz *Niebieska Karta - D* w obecności osoby, którą podejrzewa się o stosowanie przemocy w rodzinie.

Ponadto w ramach procedury *Niebieskie Karty* funkcjonariusz policji:

- udziela ofierze niezbędnej pomocy, w tym pierwszej pomocy,
- jeżeli sytuacja tego wymaga niezwłocznie organizuje dostęp do pomocy medycznej,
- podejmuje inne niezbędne czynności zapewniające ochronę życia, zdrowia i mienia osób, które mogą być ofiarami przemocy w rodzinie. Wobec osoby podejrzanej, że stosuje przemoc w rodzinie zastosowanie środków przymusu bezpośredniego i zatrzymania (na podstawie odrębnych przepisów),
- informuje o odpowiedzialności karnej osobę, wobec której istnieje podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie,
- w przypadkach nagłych przeprowadza czynności procesowe w niezbędnym zakresie, zabezpiecza ślady i dowody przestępstwa,

¹⁶⁹A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017 s.17.

- zapobiega działaniom zagrażającym bezpieczeństwu rodziny, w szczególności składa systematyczne wizyty zgodne z wytycznymi zespołu interdyscyplinarnego,

W ramach procedury członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej:

- udzielają pomocy osobie, co do której istnieje przypuszczenie, że jest ofiara przemocy w rodzinie,
- podejmują czynności wobec osoby, co do której istnieje domniemanie, że stosuje przemoc w rodzinie w celu zakończenia dopuszczania się takich zachowań,
- zapraszają osobę, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą

w rodzinie i opracowują indywidualny plan pomocy z propozycją działań pomocowych,

- rozstrzygają o braku zasadności podejmowania działań.

Członkowie zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej przystępują do działań wobec osoby, która jest podejrzana o stosowanie przemocy w rodzinie:

- przekazują informacje o konsekwencjach popełnionych czynów,
- motywują do uczestnictwa w programach oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych,
- toczą rozmowy na temat nadużywania alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków,
- informują o koniecznych działaniach, w celu zaprzestania stosowania przemocy w rodzinie,

Zakończenie procedury ma miejsce tylko w sytuacji ustania przemocy w rodzinie i uzasadnionego domniemanie o zaprzestaniu tego typu działań oraz realizacji indywidualnego planu pomocy¹⁷⁰.

Zjawiskiem powszechnym szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach jest zbliżanie się pod względem kulturowym jak i gospodarczym wielu państw oraz tworzenie różnych organizacji. Obyczaje, wzorce kulturowe idą w jednym kierunku, głównie ujednoczenie instytucji prawnych, mających na celu humanizację życia ludzi, kontekstu prawnego rodziny, a w jego ramach sytuacji kobiet i dzieci.

Polska przyjęła szereg obszernych umów międzynarodowych, obejmujących sytuacje prawne małoletnich, małżeństw, macierzyństwa i roszczeń alimentacyjnych min.

„Konwencja dotycząca uregulowania opieki nad małoletnimi (Haga, 12 czerwca 1902; Dz.U. z 1929 r. nr, poz. 596), Konwencja o właściwości organów i prawie

¹⁷⁰ Tamże, s.26-29.

właściwym w zakresie ochrony małoletnich (Haga, 5 maja 1961; Dz.U. z 1995 r. nr 106, poz. 519), Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę (Haga, 25 października 1980; Dz.U. z 1995 r. nr 108, poz. 528), Konwencja o prawach dziecka (przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r.; Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526), Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzona w Hadze 29 maja 1993 r. (Dz.U. z 2000 r. nr 39, poz. 448), Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu 25 stycznia 1996 r. (Dz.U. z 2000 r. nr 107, poz. 1128)¹⁷¹ ponadto Polska przystąpiła do wielu umów, które gwarantują wolność i poszanowanie praw obywateli oraz ochronę rodziny i dzieci tj. „Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. nr 61, poz. 284 z późn. zm.; zob. w szczególności art. 8, 12, 14)¹⁷².

Umowy międzynarodowe zalicza się do gatunku źródeł powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej (art. 87 ust. 1 Konstytucji; zob. § 2, II. 7). Aby zapewnić przestrzeganie deklaracji wynikających dla Stron z Konwencji i jej protokołów utworzony został Europejski Trybunał Praw Człowieka „Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. (EKPCz), chroni w szczególności prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8), prawo do zawarcia małżeństwa (art. 12), zakazuje dyskryminacji¹⁷³.

Do Trybunału można wnieść skargę dopiero po wyczerpaniu dostępnych środków odwoławczych przewidzianych prawem danego państwa w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji. Państwa będące stronami Konwencji muszą przestrzegać ostatecznego wyroku Trybunału we wszystkich sprawach¹⁷⁴.

Na obyczaje panujące w Polsce odnośnie stosowania kar fizycznych wobec małoletnich w celach wychowawczych i wymuszających posłuszeństwo miała znaczenie ratyfikowana przez Polskę w dniu 30 kwietnia 1991 r. (Dziennik Ustaw. Nr 120, poz. 526) w art. 19 ust. 1 Konwencja o Prawach Dziecka. Zakładała, że państwo będzie podejmowało wszelkie kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom przed wszelką przemocą cielesną, psychiczną, zaniedbania lub wyzysku. Pod żadnym pozorem stosowanie kar fizycznych nie może być usprawiedliwione tradycją lub obyczajem. Nie ma znaczenia, że kara jest „umiarkowana” lub „racjonalna”, czy dotyczy korygowania zachowania dziecka. A. Łopatka uważał, że „z Konwencji wynika zakaz fizycznego karcenia małoletnich, niezależnie od tego, czy stosowana wobec nich kara jest nadmierna czy

¹⁷¹ Tamże, s. 46.

¹⁷² Tamże.

¹⁷³ Tamże, s. 47.

¹⁷⁴ Tamże.

łagodna, czy ma cele wychowawcze, jak też niezależnie od tego, czy karę tę stosuje osoba obca wobec dziecka, czy mu najbliższa, w szczególności rodzic lub opiekun”¹⁷⁵.

Również M. Łopatka podkreślała, że Konwencja o Prawach Dziecka zakazuje bicia dzieci co mieści się w regułach nietykalności cielesnej wynikającej z art. 19 Konwencji. Agresja zawsze rodzi agresję i doprowadza do chęci wyładowania jej na słabszych, przy tym siła osoby dorosłej jak i kruchość dziecięcego ciała w łatwy sposób mogą doprowadzić do tragedii.

Niestety w 2002 r. po przeanalizowaniu raportu z Polski, Komitet był zaniepokojony faktem dalszego stosowania kar fizycznych zarówno w domach, jak i instytucjach typu szkoła. Zarekomendował więc, aby rząd przeprowadził społeczną kampanię na temat negatywnych skutków bicia dzieci, kategorycznego zakazu oraz promował pozytywne, niekrzywdzące formy wychowywania dzieci¹⁷⁶.

Jak wcześniej zauważono Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich kompetencji. Działania programu są podjęte w dziedzinach zdrowia, prewencji, prawa, pracy socjalnej i edukacji.

Celem Programu jest:

- 1) redukcja rozmiaru zjawiska przemocy w rodzinie;
- 2) zwiększenie sprawności ochrony ofiar przemocy w rodzinie i rozszerzenie dostępności pomocy;
- 3) zwiększenie skuteczności działań interwencyjnych i korekcyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie;

Program składa się z: działań uprzedzających " gdzie celem jest poszerzyć wiedzę na temat rozmiarów przemocy w rodzinie; działań interwencyjnych " polegających na stworzeniu organizacyjnych i kadrowych warunków do udzielania profesjonalnej pomocy ofiarom przemocy w rodzinie, oraz zapobieganie kontaktowaniu się sprawców przemocy w rodzinie z osobami pokrzywdzonymi; działań wspierających wraz ze strategiami terapeutycznymi " opierających się na wspieraniu ofiar przemocy w rodzinie w przewyżczeniu sytuacji kryzysowej oraz w przerwaniu cyklu przemocy, a także zapobieganiu kolejnym atakom przemocy w rodzinie; działań korekcyjno-edukacyjnych " skierowanych do sprawców przemocy w rodzinie, gdzie głównym celem jest powstrzymanie sprawców i zakończenie przemocy w rodzinie¹⁷⁷.

¹⁷⁵ R.Krajewski, *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa, 2010, s.64

¹⁷⁶ Tamże, s.67.

¹⁷⁷<http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/53-krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-okresla-jakiej-pomocy-mozna-oczekiwac-od-sluzb-i-instytucji-zobowiazanych-do-pomagania-ofiarom-przemocy-w-rodzinie-i-jakie-sa-podstawy-prawne-ich-kom>, [dostęp: 16.11.2023].

Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich stosowania¹⁷⁸.

Napisanie powyższej pracy przybliżyło Autorce i pomogło zrozumieć rolę i funkcje wielu instytucji działających w Polsce, które mają w swoich zadaniach min. przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Od realizacji tych działań i stosunku osób do wykonywanych przez siebie zawodów zależy jak kształtuje się proces zapobiegania, udzielania pomocy i wsparcie ofiar przestępstw domowych. Zanim jednak zapoznałam się z instytucjami i panującymi przepisami prawa podjęłam próbę wyjaśnienia definicji rodziny. Co stanowi o tym, że daną grupę osób możemy nazwać rodziną i jakie są funkcje tej rodziny. Po przeanalizowaniu literatury, gdzie podjęto próby określenia co stanowi o tym, że jesteśmy rodziną doszłam do wniosku, że definicje mogą znacząco różnić się od siebie np. w rozumieniu ustawy o pomocy społecznej rodziną są osoby prowadzące wspólne gospodarstwo domowe natomiast w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego rodzina jest komórką, której powstanie jest sformalizowane i wynika z zawarcia związku małżeńskiego przez kobietę i mężczyznę. Istotnym faktem jest to, że rodzina to podstawowa komórka społeczna, od jej funkcjonowania w dużej mierze zależy funkcjonowanie całego państwa. Można określić, że od powstania rodziny wiele się zaczyna, buduje, tworzy, rozwija. Wzorowa rodzina to ta, która daje poczucie bezpieczeństwa, pozwala na rozwój wszystkim jej członkom, zapewnia byt ekonomiczny, daje poczucie więzi i jedności, przekazuje wartości życia w miłości, dbaniu o siebie nawzajem, trosce, zapewnia spokój psychiczny i duchowy. Niestety są rodziny borykające się z problemem uzależnienia od alkoholu lub środków odurzających, osoby po traumatycznych przeżyciach z dzieciństwa, nie mające właściwych wzorców zachowań przez co nie radzą sobie w opiece nad własnymi dziećmi, nie potrafią zapanować nad własnymi emocjami, rodziny z problemami finansowymi, mieszkaniowymi, wielodzietne z przypadku a nie z wyboru. Przyczyn i rodzajów przemocy w rodzinach jest wiele, często jest tak, że krzywdzone i bite dziecko w swoim dorosłym życiu również jest sprawcą przestępstwa. Ważne aby proces toczącej się krzywdy danej rodziny został jak najszybciej przerwany, aby tak się stało potrzeba dużej empatii ze strony całego społeczeństwa. Jako sąsiedzi mamy wpływ na to, by sprawca nie czuł się bezkarny. Nie możemy być głusi na ciągły pacz dzieci za ścianą, krzyki, odgłosy rzucanych przedmiotów. Reakcja osób postronnych jest bardzo ważna, często brakuje świadków, ludzie nie chcą się wtrącać w cudze sprawy, brać udziału w przesłuchaniach, zeznawać w sądach.

Ważną rolę odgrywają media, które powinny prowadzić jak najwięcej kampanii informujących o zakazie bicia dzieci i mądrym podejściu do wychowania. Przekazywać

¹⁷⁸ Tamże.

informacje na temat istniejących punktów, do których można udać się po pomoc kiedy stajemy się ofiara przemocy domowej. Media powinny promować pozytywne wartości a ograniczyć te promujące agresję szczególnie w bajkach i filmach dla najmłodszych. Ważną rolę odgrywają placówki opiekujące się i kształcące najmłodszych. Nauczyciel, wychowawca grupy przedszkolnej, opiekun w żłobku powinien w sposób szczególny zwracać uwagę na zachowanie swoich podopiecznych, jak również na urazy widoczne na jego ciele. Powinien działać w sposób zdecydowany, współpracować z instytucjami tj. pedagog, psycholog, policja, pielęgniarka, lekarz. Bardzo często jest pierwszą osobą obcą, z którym dziecko ma kontakt na co dzień i która może przerwać bolesne doświadczenia w jego życiu. Jest wiele zawodów skierowanych do działania przeciw przemocy w rodzinie min. kurator, pracownik pomocy społecznej, policjant, mediator, terapeuta, prokurator, sędzia i inni. Od sumiennej pracy tych ludzi zależy zdrowie i życie innych. Niestety przez opieszałość niektórych osób dowiadujemy się po fakcie, że ktoś nie dopełnił swoich obowiązków, nie współpracował jak należy, nie informował, nie sprawdzał. Był w pracy, ale jej rzetelnie nie wykonywał. Zdarzają się osoby nie mające odpowiednich kompetencji lub predyspozycji.

Poszczególne instytucje mają narzędzia w postaci ustaw i aktów prawnych, które powinny skutecznie wprowadzać w czyn. Jak w każdej dziedzinie na pewno i w tej brakuje dostatecznej ilości środków finansowych na realizację programów, narzędzi w postaci odpowiednich pomieszczeń i dostatecznej ilości wykwalifikowanych pracowników. Zdarza się też i tak, że same ofiary nie chcą dać sobie pomóc, brakuje współpracy z ich strony, ukrywają lub usprawiedliwiają negatywne zachowanie członka rodziny.

W procesie walki z przemocą w rodzinie istotne są działania instytucji pozarządowych tj. wszelkie organizacje, fundacje, stowarzyszenia, wspólnoty. Wspierają one w swych działaniach sektor państwowy, są bliżej ludzi, mają szeroki wachlarz programów, pracownicy charytatywni wykonują swoją pracę z poświęceniem i pasją. Niejednokrotnie terapeuci sami przeszli trudną drogę np. uzależnienie od alkoholu i w sposób szczególny potrafią zrozumieć postępowanie pacjenta. Również w sytuacji, kiedy o pomoc prosi osoba, co do której dokonano przemocy na tle seksualnym będzie bardziej zrozumiana przez kogoś, kto miał podobne doświadczenia.

Analizując ustawę o przeciwdziałaniu przemocy zauważono, że wiele zadań jest realizowanych przez gminy. Mają one za zadanie powoływać zespoły interdyscyplinarne i tworzyć grupy robocze. Uważam, że jest to dobry kierunek, ponieważ gminy najlepiej znają swoich mieszkańców, są w stanie najszybciej zdiagnozować problem, podejmować działania w środowisku lokalnym, opracować wspólny program z rodziną dotkniętą przemocą i monitorować jej postępy. Również procedura „Niebieskie Karty” ma swoje pozytywne aspekty min. takie, że każdy czyn sprawcy (który z reguły czuje się bezkarny) jest odnotowany. Samo upomnienie,

pojawienie się policji i wyjście nie jest dla sprawcy tak istotne, jak fakt zapisania każdej kolejnej sytuacji w formularzu. Wówczas sprawca widzi, że czyn jest traktowany jako przestępstwo, za które grożą prawne konsekwencje, a jako dokument może stanowić ważny dowód w sądzie. Ofiara może poczuć się dostrzeżona przez funkcjonariuszy, zaufać, że nie pozostaje sama w trudnej dla siebie sytuacji, poczuć się bezpiecznie. Procedura „Niebieskie Karty” pozwoliła na oddzielne gromadzenie danych dotyczących spraw związanych tylko z rodzinami. Przed wprowadzeniem formularza wszystkie interwencje tj. kłótnie sąsiadów, hałaśliwa impreza i awantury w domu stanowiły te same dane.

W walce z agresją w rodzinie możemy wykorzystać przepisy prawa międzynarodowego. Nasze standardy w walce z przestępczością domową stają się ujednolicone z tymi panującymi w pozostałych krajach UE. W niektórych latach proponowane były programy np. Daphne (program na rzecz zapobiegania i zwalczania przemocy wobec dzieci, młodzieży i kobiet oraz na rzecz ochrony ofiar i grup ryzyka). Programy te niosły za sobą środki finansowe, które były wykorzystywane przez Policję w Polsce.

Reasumując najważniejszym, być może i jedynym rozwiązaniem na panującą w dalszym ciągu przemoc wobec dzieci, kobiet i mężczyzn doznawaną od najbliższych członków rodziny jest wspólne działanie wszelkich służb i instytucji, łączenie kompetencji i umiejętności oraz współpraca i przekaz informacji pomiędzy osobami pomagającymi. Zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej są realizowane przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Osobom doznającym przemocy domowej zapewnia się w ramach schronienia w ośrodku, co najmniej podstawowe usługi w zakresie interwencyjnym, terapeutyczno-wspomagającym oraz potrzeb bytowych, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa tym osobom, a także udzielenie pomocy i wsparcia zgodnie z ich potrzebami dostosowanymi do sytuacji życiowej.

Pomoc i wsparcie są świadczone przez specjalistów w dziedzinie przeciwdziałania przemocy domowej dających gwarancję wysokiej jakości usług, zatrudnionych w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla osób doznających przemocy domowej, w tym przez psychologów, pedagogów, pracowników socjalnych, prawników i terapeutów.

Wobec osób stosujących przemoc domową stosuje się przewidziane w ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami doznającymi przemocy domowej oraz programy korekcyjno-edukacyjne dla osób stosujących przemoc domową, a także programy psychologiczno-terapeutyczne dla osób stosujących przemoc domową.

BIBLIOGRAFIA

1. Kanios A., Przeciwdziałanie przemocy- ujęcie interdyscyplinarne, Lublin 2008.
3. Kłos A., Interwencja w sytuacjach kryzysowych „Praca socjalna” 2008.
4. Lewicka-Zelent A., Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne, Warszawa 2017.
5. Moore Ch., Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów, Warszawa, 2009.
7. Poraj G., Agresja i przemoc w rodzinie, Warszawa 2014.
8. Pospiszyl I., Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2, Warszawa 2008.
9. Widera-Wysoczyńska A., Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie, Warszawa 2010.

AKTY PRAWNE

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.
2. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku.

УДК 342.7

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Марина Мар'ян,

головний судовий експерт,

Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

У даній роботі висвітлено питання, щодо захисту найменших жителів нашої країни в умовах війни – дітей. А саме, їх правовий та соціальний захист, як в Україні так і поза її межами.

Ключові слова: війна, діти, життя, безпека, сім'я.

24 лютого 2022 р. після початку повномасштабного нападу російської федерації на нашу державу, життя України та Українців змінилось, це вплинуло на кожного українця, але найбільший слід залишило і залишає на наших найменших жителів – дітках. Війна стала для нас усіх великим викликом. Вона стала психотравмуючим фактором для багатьох осіб, і, зокрема дітей, насамперед тих, які перебували чи досі перебувають у зоні бойових дій. Війна несе страждання залишають рани в душі дітей. Ці “рани” проявляються тривогою і страшними снами, спогадами, що приходять у свідомість непрошено і викликають емоційний дистрес. Це є нормальною реакцією на ненормальні події. Навіть не будучи великим психологом, а лише мамою своєї дитини, можна твердо зауважити, що після подій 24 лютого 2022 року дітки все частіше почали страждати такими проблемами, як тривожність, яка в кожного проявляється по різному[1, с.1].

На відміну від дорослого населення, наші маленькі нащадки повинні бути захищеними як національними так і міжнародними інституціями. Адже: «Під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист», – зазначається у звіті ООН 1996 року «Вплив збройного конфлікту на дітей»[2, с.1].

Вперше міжнародну стурбованість положенням дітей було висловлено у 1923 році, коли Рада новоствореної неурядової організації “Міжнародний союз порятунку дітей” (“Save the Children International Union”) прийняла декларацію з п'яти пунктів про права дитини, відому як Женевська декларація, яку було схвалено наступного року п'ятою Асамблеєю Ліги Націй. “Прийнята після першої світової війни Лігою націй, завдяки зусиллям першопрохідника в області прав дітей Еглантіна Джебба, ця декларація відзначає початок міжнародного руху за права дитини і є також першим міжнародним затвердженням права на

харчування. В Декларації зазначається, що дитині мають бути надані засоби, необхідні для його нормального фізичного розвитку, і зазначається, що голодна дитина має бути нагодована” .

Основними міжнародно-правовими актами, що є основами для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту є:

- Конвенція ООН про права дитини (1989);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році);
- Женевські конвенції про захист жертв війни (1949);
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977);
- Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999);
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками.

Враховуючи те що система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів «м'якого права» продовжує розвиватися та надавати рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів. Однак, ефективне впровадження стандартів, передбачених цими нормативно-правовими актами, досі є значною проблемою в багатьох частинах світу, і, зокрема, в Україні.

Українське законодавство на варті безпеки дітей. Попри існування численних міжнародно-правових норм, що діють в умовах збройного конфлікту, права мільйонів дітей у всьому світі досі порушуються. Держави зобов'язані покласти край цій ситуації. Тому національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей в зонах конфлікту.

Наразі Закон України «Про охорону дитинства» – основний закон України, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів. Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон) [3].

Також набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 № 302.

Координаційний штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, який створено для сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Також у 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Основна думка цього документу – відповідно організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте у серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.

Зараз для дітей, що зростають в умовах війни, досі не передбачено жодних гарантій безпеки. На що необхідно звернути велику увагу, оскільки на мою думку система захисту дітей в нашій країні є дуже низькою, а дивлячись на міжнародні інституції, то хочеться зазначити, що не всі держави доцільно беруться захищати наших діток. Хоча і мають велику можливість, щодо їх захисту, оскільки, центральне місце серед усіх документів посідає Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і ратифікована Верховною Радою Української РСР 27 лютого 1991 року. Цей найбільш широко ратифікований документ встановлює в якості міжнародного закону всі права для забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей [4].

Як зазначається у статті 6 Конвенції, “держави-учасники визнають, що кожна дитина має невід’ємне право на життя. Держави-учасники забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини” [4; 6]. Дана стаття є невід’ємною для дітей сьогодення.

Важливим положенням Конвенції є стаття 8, у відповідності до якої держави-учасники поважають право дитини на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім’я і сімейні зв’язки, як передбачається законом, не припускаючи протизаконного втручання” [4; 8].

Стаття 24 зобов’язує держави-члени визнати право дитини на користування найбільш досконалими послугами систем охорони здоров’я володіння найвищим досяжним рівнем здоров’я. Крім того, на державу покладається обов’язок забезпечувати медичну допомогу і медично-санітарне обслуговування всім дітям з акцентом на первинну медично-санітарну допомогу, боротьбу з хворобами і

недогодованістю, забезпечуючи достатню кількість продовольства, чисту питну воду і відповідні санітарні умови.

“Статті 34 та 35 зазначеного документу розцінюють комерційну експлуатацію дітей і підлітків як злочин” [4;34,35].

Конвенція містить перелік прав дитини, серед яких є, зокрема, такі:

- всі діти мають право на любов і спілкування;
- всі діти мають право на належне харчування;
- всі діти мають право на гру;
- жодна дитина не повинна бути примушеною до праці;
- жодна дитина не повинна бути жертвою насильства або війни;
- всі діти є рівними;
- всі діти мають право на навчання;
- всі діти мають право на медичне обслуговування;
- жодна дитина не повинна бути скривджена і зневажена;
- жодна дитина не повинна бути об'єктом сексуальних посягань;
- діти можуть зустрічатися з ким бажають;
- перевага надається дітям без сімей;
- перевага надається дітям-інвалідам;
- діти можуть обирати свою власну релігію;
- діти мають право на інформацію;
- перевага надається дітям-біженцям;
- перевага надається дітям-біженцям;
- перевага надається дітям, що перебувають у конфлікті з законом;
- діти можуть виражати свої думки.

Крім переліку прав дитини Конвенція містить також всеохопний виклад тих зобов'язань, які держави готові визнати по відношенню до дітей. Ці зобов'язання можуть мати прямий характер (наприклад, забезпечення навчальними засобами і належне виконання судочинства щодо неповнолітніх) або непрямий (надання можливості батькам, багатодітним сім'ям чи опікунам виконувати свою першочергову роль та обов'язки з піклування та охорони дітей тощо).

На останок хочеться зауважити, що важливим напрямом діяльності нашої держави у сфері захисту прав дитини є покращення чинного законодавства, ратифікація конвенцій, у тому числі імплементація норм міжнародного права. Але все ж таки можна зробити висновок про те, що на сьогодні наша держава гідно реалізує виконання покладених на неї функцій щодо забезпечення захисту прав дитини. Разом із тим це вкрай важко, тому у ці тяжкі та важливі для нашої держави часи кожен небайдужий громадянин України має допомагати захистити та реалізувати права найбільш незахищеної категорії осіб – дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бунчук О.Б. Право на життя в умовах війни, 2022 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/> (дата посилення 06.03.2023).
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база, URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата посилення 09.06.2023).
3. Про охорону дитинства: Закон України від 31 бер. 2023 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402> (дата звернення 09.06.2023).
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 лист. 2014 р. №995_160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 09.06.2023).

THE HIGHEST LEVELS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND THEIR ROLE
IN THE DEVELOPMENT OF INTERNAL SECURITY RULES

PRZEDSTAWICIELE NAJWYŻSZEGO SZCZEBLA ADMINISTRACJI
PUBLICZNEJ I ICH ROLA W TWORZENIU ZASAD BEZPIECZEŃSTWA
WEWNĘTRZNEGO

Jan Znajdek, PhD

WSB Merito University in Poznań

Branch office in Warsaw

Poland

ORCID-0009-0007-3320-2214

Bartosz Błaszczak, PhD

University of Vocational Training

in Wrocław

Poland

ORCID-0009-0002-0457-4434

***Streszczenie:** Każda dziedzina życia społecznego jest w większym, lub mniejszym stopniu powiązana z zachowaniem i prawem obywatela do zapewnienia mu odpowiedniego poczucia bezpieczeństwa. Aby uzyskać taki stan niewątpliwie ważne jest, aby tworzenie tego rodzaju struktur opierało się na wzajemnej współpracy wewnątrz państwa jak i też poza jego granicami. Instytucje administracji publicznej jak i rządowej posiadają wszelkiego rodzaju narzędzia do prowadzenia działań, które pozwalają na zachowanie w obszarze naszego kraju zapewnienia obywatelom stanu nienaruszalności.*

Opierając się na administracji rządowej najważniejszymi ministerstwami, które bezpośrednio biorą udział w tworzeniu i utrzymaniu bezpieczeństwa są niewątpliwie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Minister Obrony Narodowej oraz Minister Spraw Zagranicznych. Autorka przytoczyła zadania Prezydenta RP, który jest na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium. Wskazano również na zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania polityki bezpieczeństwa państwa oraz rzeczywiste działania podejmowane przez organy i struktury organizacyjne odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa.

***Słowa kluczowe:** bezpieczeństwo, administracja, Prezydent, UE.*

Summary: Every sphere of social life is, to a greater or lesser extent, linked to the behaviour and right of the citizen to ensure an adequate sense of security. In order to achieve such a state of affairs, it is undoubtedly important that the creation of such structures is based on mutual cooperation within the state as well as beyond its borders. The institutions of the public administration as well as the government administration have all kinds of tools to carry out activities that allow to maintain a state of inviolability for the citizens within the area of our country.

Based on government administration, the most important ministries directly involved in creating and maintaining security are undoubtedly the Minister of Internal Affairs and Administration, the Minister of National Defence and the Minister of Foreign Affairs. The author cited the tasks of the President of the Republic of Poland, who is the guardian of the sovereignty and security of the state and the inviolability and indivisibility of its territory. The external and internal determinants of the state's security policy and the actual actions taken by the authorities and organisational structures responsible for ensuring security were also indicated.

Keywords: security, administration, President, EU.

Jedną z kwestii budzących największe zainteresowanie obywateli Unii Europejskiej jest bezpieczeństwo. Unijne wieloletnie programy prac są dobrą, pragmatyczną podstawą do zacieśniania współpracy operacyjnej, ale teraz potrzebne jest szersze porozumienie co do wizji, wartości i celów przyświecających wewnętrznemu bezpieczeństwu UE. Największe dziś dla Europy niebezpieczeństwa i zagrożenia związane z przestępczością – takie jak terroryzm, przestępczość poważna i zorganizowana, przemyt narkotyków, cyberprzestępczość, handelludźmi, seksualne wykorzystywanie nieletnich i pornografia dziecięca, przestępczość gospodarcza i korupcja, nielegalny handel bronią i przestępczość transgraniczna – niesłychanie szybko ewoluują w ślad za postępem naukowym i technicznym, by służyć do nielegalnego wykorzystywania i podkopywania wartości i dobrobytu naszych otwartych społeczeństw.

Na zmiany te nie może pozostać obojętna strategia bezpieczeństwa wewnętrznego UE, która sama w sobie nie ma tworzyć nowych kompetencji, a jedynie integrować strategie i koncepcje istniejące, uwzględniając zalecenia programu sztokholmskiego¹⁷⁹. Dlatego istotne jest, aby strategię bezpieczeństwa wewnętrznego można było adaptować zarówno do potrzeb obywatela, jak i do wyzwań niesionych przez dynamiczny i zglobalizowany XXI w każdym kraju.

Prezydent RP jest zasadniczym elementem systemu bezpieczeństwa państwa.

Zgodnie z art. 126 Konstytucji RP zadaniem Prezydenta RP jest stanie na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium. Na podstawie art. 133 Konstytucji Prezydent RP jest też reprezentantem

¹⁷⁹ Strategia bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej. Dążąc do europejskiego modelu Bezpieczeństwa, Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Bruksela 2010, s.7.

państwa „w stosunkach zewnętrznych”.

Jednak, jak pokazuje analiza uprawnień Prezydenta RP w tym obszarze, głowa państwa niedziałła w pojedynkę. Jedynie współpraca z innymi organami – zwłaszcza Prezesem Rady Ministrów, Radą Ministrów i Ministrem Obrony Narodowej – pozwala wypracować odpowiednie strategie i podejmować stosowne działania dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa i jego obywateli.

W państwie polskim Urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej jest sprawowany przez okres pięciu lat i może być sprawowany tylko dwukrotnie przez jedną osobę. Wybierany jest w wyborach powszechnych czyli jest wyborem demokratycznym suwerena. Osoba sprawująca ten szczytny urząd jest gwarantem ciągłości władzy w państwie oraz w myśl art. 126 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej:

„ 1. Prezydent czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji RP, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium;

2. Prezydent wykonuje swoje zadania w zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach”¹⁸⁰. Należy zaznaczyć, że urząd Prezydenta bezwzględnie należy wiązać z funkcją władzy wykonawczej. Wynika to z obowiązku prowadzenia polityki wewnętrznej oraz zagranicznej w zakresie ratyfikowania umów międzynarodowych jak ich odwołania. Prezydent ma także prawo powoływania i odwoływania ambasadorów co stanowi jego udział w prowadzeniu polityki kadrowej wśród dyplomacji. Poprzez ustawy i prawidłowość ich wykonania Prezydent wydaje rozporządzenia oraz realizuje zadania związane z prowadzeniem polityki imigracyjnej, nadania obywatelstwa polskiego oraz ma prawo ułaskawienia skazanego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej. Prezydent ma prawo do tworzenia własnych ustaw, podpisania, lub zawetowania ustaw uchwalonych przez Sejm oraz zarządza ogłoszenie ustawy w Dzienniku Ustaw. Na wniosek Parlamentu powołuje Prezesa Rady Ministrów oraz wszystkich Ministrów, którzy będą sprawować pieczę nad każdym powierzonym mu Ministerstwem.

Prezydent RP jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych, który w czasie pokoju za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej sprawuje bezpośrednie zwierzchnictwo nad wszystkimi rodzajami wojsk. W literaturze militarnej można przeczytać opinie, iż ta funkcja Prezydenta ma bardziej charakter ceremonialny odnoszący się do przyznawania oficerom stopni wojskowych. Jednakże to jest minimalizowanie obowiązków dotyczących sił zbrojnych. W porozumieniu z Ministrem Obrony Narodowej i Prezesem Rady Ministrów Prezydent posiada uprawnienia, które pozwalają mu na decyzyjność względem polskiego wojska w czasie pokoju jak i zagrożenia wybuchem konfliktu militarnego.

Obowiązki Prezydenta RP względem Sił Zbrojnych RP:

¹⁸⁰Art. 126, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. , (Dz. U. nr 78, poz. 483).

- powołanie i odwołanie Dowódcy Sił Zbrojnych na wniosek Premiera (w czasie wojny);
- powołanie i odwołanie Szefa Sztabu Generalnego WP;
- powołanie i odwołanie dowódców rodzajów Sił Zbrojnych;

Dodatkowo Prezydent RP odpowiada za powołanie i odwołanie członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego, która jest organem doradczym bez mocy uprawnień władczych mająca na celu przedstawienie sytuacji w jakiej znalazło się państwo i pomoc w realizacji zadań związanych z przywróceniem porządku i pokoju. W porozumieniu z Premierem i na jego wniosek Prezydent RP akceptuje przedstawioną strategię bezpieczeństwa, w przypadku konfliktów może wprowadzić, lub zmienić stan gotowości obronnej państwa oraz co wydaje się być jedną z kluczowych decyzji decyduje o użyciu wojska poza granicami RP.

W obecnej sytuacji jaka panuje na Ukrainie można zauważyć jaką rolę pełni Prezydent RP. Nieustające wizyty, spotkania, czy konferencje wszystkich najważniejszych przywódców państw pokazują na ich wielkie zaangażowanie w sprawie doprowadzenia do ustania konfliktu, ale także pokazują jak powinni reagować przywódcy na stan zagrożenia wojną. W obecnych czasach żadne państwo nie może czuć się bezpiecznie dlatego odpowiedzialny i odważny Prezydent jest podstawowym aspektem w utrzymaniu pokoju na własnym terytorium.

W ramach prawidłowości wykonywania obowiązków Prezesa Rady Ministrów osoba wybrana na to stanowisko kieruje pracami podległych jej ministerstw oraz odpowiada za reprezentowanie swojego rządu. Dodatkowo Premier koordynuje i prowadzi kontrole wszystkich członków Rady Ministrów. Jest też bezpośrednim zwierzchnikiem wszystkich osób pracujących w strukturach administracji rządowej.

Odnosząc się do zadań związanych z tworzeniem i utrzymaniem bezpieczeństwa kraju Premier prowadzi zwierzchnictwo nad różnego rodzaju organami. W jego szerokich kompetencjach należy podkreślić możliwość powoływania i odwoływania sekretarzy i podsekretarzy stanu. Kolejnym uwarunkowaniem jest kierownictwo nad pracownikami urzędów centralnych oraz wojewodów i wicewojewodów. Prowadzenie polityki bezpieczeństwa państwa wymaga współpracy całej Rady Ministrów. Jednym z głównych założeń jest zarządzanie kryzysowe, które może być prowadzone na terenie całego kraju, a jeśli wymaga to szybkich decyzji może być zarządzane przez poszczególne ministerstwo. Na działanie Rady Ministrów w czasie kryzysu składa się „działalność organów administracji publicznej będąca elementem kierowania bezpieczeństwem, która polega na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do podejmowania nad nimi kontroli w drodze zaplanowanych działań, reagowaniu w przypadku występowania sytuacji kryzysowych oraz odtwarzaniu

infrastruktury lub przywróceniu jej pierwotnego charakteru”¹⁸¹. Podczas działań w sytuacji kryzysowej ministrowie zobowiązani są do informowania Prezesa Rady Ministrów o podjętych decyzjach i zostają rozpatrywane na najbliższym posiedzeniu Rady Ministrów.

Mając na uwadze bezpieczeństwo zewnętrzne kraju Premier wraz z Radą Ministrów mają zadania, które są określone w ustawie o powszechnym obowiązku obrony, a są to:

- ”1. Opracowywanie projektów strategii bezpieczeństwa narodowego;
2. Planowanie i realizację przygotowań obronnych państwa zapewniających jego funkcjonowanie w razie zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa i w czasie wojny, w tym planowanie przedsięwzięć gospodarczo-obronnych oraz zadań wykonywanych na rzecz Sił Zbrojnych i wojsk sojuszniczych;
3. Przygotowywanie systemu kierowania bezpieczeństwem narodowym, w tym obroną państwa i organów władzy publicznej do funkcjonowania na stanowiskach kierowania;
4. Utrzymywanie stałej gotowości obronnej państwa, wnioskowanie do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o jej podwyższanie w razie zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa i w czasie wojny oraz o jej obniżanie stosownie do zmniejszania stopnia zagrożenia;
5. Określanie obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa państwa, w tym obronności, oraz przygotowywanie ich szczególnej ochrony;
6. Przygotowanie na potrzeby obronne państwa i utrzymywanie w stałej gotowości jednolitych systemów obserwacji, pomiarów, analiz, prognozowania i powiadamiania;
7. Przygotowanie systemu stałych dyżurów na czas zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny;
8. Określanie zasad wykorzystania służby zdrowia i infrastruktury technicznej państwa na potrzeby obronne, w tym sposobu zabezpieczania przestrzeni powietrznej i wód terytorialnych w razie zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa i w czasie wojny;
9. Zapewnianie funkcjonowania systemu szkolenia obronnego w państwie;
10. Prowadzenie kontroli stanu przygotowań obronnych w państwie”¹⁸².

Bezpieczeństwo państwa jak można zauważyć w obecnej sytuacji militarnej panującej w Europie nakłada na Prezesa Rady Ministrów i członków jego rządu mnóstwo zadań. Teraźniejsze panujące zagrożenie wybuchu konfliktu zbrojnego wymusza na rządzie jeszcze większą intensywność reagowania i zapobiegania takim sytuacjom. Zwiększająca się liczebność wojsk sojuszniczych na terenie naszego kraju, ale

¹⁸¹ Ustawa o zarządzaniu kryzysowym z 26 kwietnia 2007r., (Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590, z późn. zm.).

¹⁸² Ustawa o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 listopada 1967r., (Dz.U.1967, nr 44, poz. 220, z późn. zm., art. 6.1 pkt. 1-10).

także coraz większa liczebność polskich żołnierzy jest jednym z gwarantów polskiego bezpieczeństwa. Zwiększające się nakłady finansowe na modernizację armii i zakupy najnowocześniejszego sprzętu wojskowego mają na celu zabezpieczyć kraj przed napaścią wroga. Wspólne szkolenia żołnierzy polskich i wojsk sojuszniczych przyczyniają się do wzrostu kompetencji i sprzyja budowaniu strategii działań na wypadek wybuchu wojny. Wszystko to należy zaliczyć do działań rządu poprzez politykę państwa w obszarze obronności oraz utrzymania pokoju na terenach naszego kraju.

Zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego spoczywa na barkach całego rządu. Każda dziedzina życia społecznego jest w większym, lub mniejszym stopniu powiązana z zachowaniem i prawem obywatela do zapewnienia mu odpowiedniego poczucia bezpieczeństwa. Aby uzyskać taki stan niewątpliwie ważne jest, aby tworzenie tego rodzaju struktur opierało się na wzajemnej współpracy wewnątrz państwa jak i też poza jego granicami. Instytucje administracji publicznej jak i rządowej posiadają wszelkiego rodzaju narzędzia do prowadzenia działań, które pozwalają na zachowanie w obszarze naszego kraju zapewnienia obywatelom stanu nienaruszalności.

Opierając się na administracji rządowej najważniejszymi ministerstwami, które bezpośrednio biorą udział w tworzeniu i utrzymaniu bezpieczeństwa są niewątpliwie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Minister Obrony Narodowej oraz Minister Spraw Zagranicznych. Jednostki, które wchodzi w skład wyżej wymienionych resortów prowadzą wyteżoną pracę na terenie kraju, ale także poza jego granicami dla zapewnienia najwyższych standardów w dziedzinie bezpieczeństwa. Zadania stawiane przed poszczególnymi ministerstwami zobowiązują je do koordynowania i wytyczania celów mających utrzymać ścisłą współpracę.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji w obszarze swoich zadań i kompetencji posiada bogatą paletę działań na rzecz utrzymania bezpieczeństwa. Do głównych założeń resortu należy regulacja systemowa dotycząca obrony cywilnej i ochrony ludności, zabezpieczenie potrzeb wojsk Rzeczypospolitej Polskiej oraz wojsk sojuszniczych przez organy bezpośrednio podlegające ministerstwu, dodatkowo nałożony jest obowiązek doskonalenia podległych jednostek w działaniach podczas stanu zarządzenia kryzysowego, ale także reagowania na zagrożenia w czasie pokoju czy wojny. Prowadzenie działań związanych z cyberprzestępczością oraz ochroną cyberprzestrzeni też jest bardzo ważnym aspektem działań ministerstwa w rejonie zachowania bezpieczeństwa. Zachowanie najwyższych zabezpieczeń i pełna kontrola pozwala na utrzymanie i kierowanie systemem bezpieczeństwa narodowego oraz utrzymanie porządku publicznego.

Kolejnym ministerstwem biorącym czynny udział w tworzeniu bezpieczeństwa wewnętrznego kraju jest Ministerstwo Obrony Narodowej. Jak sama nazwa wskazuje odpowiedzialność jego działalności opiera się głównie w zakresie militarnym.

Powszechnie wiadomo, że bardzo ważną rzeczą każdego państwa jest stan liczebności wojska i jego wyszkolenie. Dodatkowo każda armia powinna posiadać odpowiednią ilość sprzętu który będzie można zadysponować w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego. Dlatego tak bardzo patrząc od strony strategicznej i logistycznej jest dysponowanie sprzętem i zasobami ludzkimi. W obecnym czasie nasza pozycja militarna w Europie staje się dominująca. Każdego roku zwiększane są nakłady finansowe tak, aby modernizować nasze wojsko i przyciągnąć do służby coraz większą liczbę młodych ludzi.

Minister jako kierownik resortu ma obszerne zadania i obowiązki w tworzeniu systemu bezpieczeństwa narodowego. Należą do nich: kierowanie w czasie pokoju całokształtem działalności Sił Zbrojnych, przygotowanie założeń obronnych państwa, formowanie im etatów realizowanie generalnych założeń, decyzji i wytycznych Rady Ministrów w zakresie obrony państwa i koordynowanie realizacji wynikających z nich zadań, sprawowanie z zakresie powierzonym przez Radę Ministrów ogólnego nadzoru nad realizacją zadań obronnych przez organy administracji rządowej, organy jednostek samorządu terytorialnego, instytucje państwowe, przedsiębiorców i inne podmioty, sprawowanie ogólnego kierownictwa w sprawach wykonania powszechnego obowiązku obrony, kierowanie administracją rezerw osobowych w celu powszechnego obowiązku obrony, realizowanie decyzji Rady Ministrów w zakresie udziału Rzeczypospolitej Polskiej w wojskowych przedsięwzięciach organizacji międzynarodowych oraz w zakresie wywiązywania się z zobowiązań militarnych, wynikających z umów międzynarodowych, zawieranie umów międzynarodowych wynikających z decyzji Rady Ministrów, „dotyczących udziału polskich kontyngentów wojskowych w międzynarodowych misjach pokojowych i akcjach humanitarnych oraz ćwiczeń wojskowych prowadzonych wspólnie z innymi państwami lub organizacjami międzynarodowymi”¹⁸³. Minister Obrony Narodowej jest obok ministra właściwego do spraw wewnętrznych jednym z dwóch zastępców przewodniczącego Rządowego Zespołu Zarządzania Kryzysowego (art. 8 ust. 2 pkt 2 u.z.k.). „Minister Obrony Narodowej jako minister kierujący działem administracji rządowej opracowuje plany zarządzania kryzysowego, w których w szczególności uwzględnia się: analizę i ocenę możliwości wystąpienia zagrożeń, szczegółowe sposoby i środki reagowania na zagrożenia oraz ograniczania i likwidacji ich skutków, organizacje monitoringu zagrożeń i realizację zadań stałego dyżuru w ramach podwyższania gotowości obronnej państwa, jak również organizacje realizacji zadań z zakresu ochrony infrastruktury krytycznej (art. 12 ust. 2 u.z.k.)”¹⁸⁴.

¹⁸³Czuryk M, Dunaj K, Karpiuk M, Prokop K, *Bezpieczeństwo Państwa zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji, UWM, Olsztyn 2016, s.80.

¹⁸⁴Czuryk M, Dunaj K, Karpiuk M, Prokop K, *Bezpieczeństwo Państwa zagadnienia prawne i administracyjne*, op. cit., s. 84.

Trzecim ważnym ministerstwem biorącym udział w systemie tworzenia bezpieczeństwa państwa jest Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Charakteryzuje się ono tym iż jego przedstawiciel nieustannie podróżuje po świecie w celu zawierania współpracy i utrzymywania dobrych stosunków partnerskich z innymi krajami. Zadania jakie wykonuje minister wiążą się z negocjacjami i dialogiem w celu wypracowania porozumienia, które będzie satysfakcjonujące dla obu stron.

Do zadań ministra należy:

1. Wynikające z rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 marca 2020 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Spraw Zagranicznych:

kierowanie działem administracji rządowej - sprawy zagraniczne;
dysponowanie częścią 45 budżetu państwa.

2. Wynikające z ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, z późn. zm.) zmienionej ustawą z dnia 23 stycznia 2020 r. o zmianie ustawy o działach administracji rządowej (Dz. U. poz. 284):

- utrzymywanie stosunków Rzeczypospolitej Polskiej z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi;
 - reprezentowanie i ochrona interesów Rzeczypospolitej Polskiej za granicą, w tym także przed sądami i trybunałami międzynarodowymi, z wyłączeniem organów sądowych Unii Europejskiej i Trybunału Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA);
 - koordynowanie polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej, w tym działalności organów administracji rządowej oraz podległych im jednostek przez:
 - a. coroczne opracowywanie, uzgadnianie i wnoszenie do rozpatrzenia przez Radę Ministrów dokumentu rządowego określającego kierunki i cele polskiej polityki zagranicznej oraz promocji interesów Rzeczypospolitej Polskiej na następny rok, a także opracowywanie i przedkładanie Radzie Ministrów wieloletnich strategii w zakresie spraw zagranicznych,
 - b. opiniowanie pod względem zgodności z tym dokumentem i przedkładanie Prezesowi Rady Ministrów opinii na temat rocznych i wieloletnich planów współpracy zagranicznej ministrów,
 - c. współuczestniczenie w istotnych dla interesów Rzeczypospolitej Polskiej relacjach międzynarodowych;
- reprezentowanie i ochrona interesów polskich obywateli oraz polskich osób prawnych za granicą, a także współpraca z Polakami zamieszkałymi za granicą, w tym wspieranie polskich instytucji kulturalnych i oświatowych za granicą;
- sprawy z zakresu międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju i pomocy humanitarnej;
 - kształtowanie międzynarodowego wizerunku Rzeczypospolitej Polskiej;

- działalność informacyjna i edukacyjna służąca rozpowszechnianiu wiedzy o integracji europejskiej i zasadach funkcjonowania Unii Europejskiej;
- inicjowanie i koordynowanie działań dotyczących zatrudnienia obywateli polskich w Europejskiej Służbie Działań Zewnętrznych;
- sprawy z zakresu dyplomacji publicznej i kulturalnej, a także wspierania działań promujących polską gospodarkę, kulturę, język, turystykę, technikę i naukę realizowanych w ramach innych działań;
- przedstawianie Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej informacji o zadaniach polskiej polityki zagranicznej;
- ustalanie organizacji i kierowanie działalnością placówek zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej oraz koordynowanie działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa tych placówek, z wyłączeniem organizacji Stałego Przedstawicielstwa RP przy UE;

3. **Wynikające z ustawy z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz. U. z 2019 r. poz. 1171):**

- „uczestnictwo, na zasadach określonych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w ustalaniu polityki państwa, ponosząc za treść i realizację działań Rządu odpowiedzialność w trybie i na zasadach określonych w odrębnych przepisach;
- inicjowanie i opracowywanie polityki Rządu w zakresie swojej właściwości, a także przedkładanie inicjatyw, projektów założeń projektów ustaw i projektów aktów normatywnych na posiedzenia Rady Ministrów, na zasadach i w trybie określonych w odrębnych przepisach;
- realizacja polityki Rady Ministrów;
- reprezentowanie Rządu przed Sejmem Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie;
- udział w posiedzeniach Rady Ministrów;
- kierowanie, nadzór i kontrola działalności podporządkowanych organów, urzędów i jednostek;
- przedstawianie spraw dotyczących działania podległego resortu na posiedzeniach Rady Ministrów”¹⁸⁵.

Całość współdziałań każdego z ministerstw z perspektywy tworzenia systemu bezpieczeństwa musi zależeć od wszystkich resortów. Wspólna praca i wrodzony patriotyzm obywateli, a przede wszystkim przedstawicieli administracji rządowej powinna zamazywać rywalizację wszystkich instytucji państwowych. Praca na rzecz dobra państwa i obywateli jest swego rodzaju nagrodą i dlatego najważniejszą wartością wszystkich ministerstw powinno być oddanie i rzetelne wykonywanie powierzonych obowiązków.

¹⁸⁵<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/zadania-i-kompetencje>, [data dostępu: 16.11.2023].

Konstytucja RP stanowi, że Prezydent RP, będący reprezentantem państwa w stosunkach zewnętrznych, jest również odpowiedzialny za stanie na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium. Zadanie to Prezydent RP realizuje dzięki licznym kompetencjom przyznanym mu przez konstytucję. Dotyczą one sprawowania przez Prezydenta RP zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi oraz jego roli w sytuacji stanów nadzwyczajnych – wojennego i wyjątkowego.

Organem doradczym Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego. Członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego powołuje i odwołuje Prezydent RP. Do zadań Rady należy wyrażanie opinii w sprawach wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa, a w szczególności: rozpatrywanie ogólnych założeń bezpieczeństwa państwa, założeń i kierunków polityki zagranicznej w zakresie bezpieczeństwa państwa, określanie zagrożeń bezpieczeństwa oraz środków przeciwdziałania im, rozpatrywanie kierunków rozwoju sił zbrojnych i problemów pozamilitarnych dotyczących przygotowania systemu bezpieczeństwa narodowego. W skład Rady wchodzi: Marszałek Sejmu; Marszałek Senatu; Prezes Rady Ministrów; ministrowie obrony narodowej, spraw wewnętrznych i administracji oraz spraw zagranicznych; koordynator służb specjalnych; szefowie ugrupowań politycznych mających klub parlamentarny lub poselski albo przewodniczący tych klubów; szef Kancelarii Prezydenta RP; szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego.

W posiedzeniach Rady na zaproszenie Prezydenta RP mogą uczestniczyć byli prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej oraz byli prezesi Rady Ministrów. Prezydent może zapraszać do udziału w pracach Rady również inne osoby, których udział jest wskazany ze względu na przedmiot rozpatrywanych spraw.

Polityka bezpieczeństwa państwa jest determinowana międzynarodowym kontekstem politycznym, dokonując wnikliwej analizy kompetencji prezydenta w dziedzinie bezpieczeństwa w kontekście członkostwa Polski w NATO oraz w Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Balcerowicz B, *Siły Zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Wydawnictwo naukowe Scholar, Warszawa 2010.
2. Brzeziński M, *Bezpieczeństwo jako wartość konstytucyjna*, Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019.
3. Brzeziński M., Sulowski S., *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, Elipsa Dom Wydawniczy, Warszawa 2021.

4. Czuryk M, Dunaj K, Karpiuk M, Prokop K, *Bezpieczeństwo Państwa zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2016.

5. Goławski R, Makowski K., *Organizacja i zarządzanie w administracji publicznej*, Wydawnictwo C.H. Beck, 2022.

6. Hausner J., *Administracja publiczna*, wyd.2, dodruk 2005, Wydawnictwo PWN, 2022.

7. Jakubczak R., Kaczmarek J., Targowski A. i wsp. *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2006.

8. Kopczewski M, Kurkiewicz A, Mikołajczak S., *Paradygmaty badań nad bezpieczeństwem jednostki, grupy i społeczeństwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2015.

9. Karpiuk , Szczęch N., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko- Mazurski, Olsztyn 2017.

10. Puchacz K., *Prawo zamówień publicznych*, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2020.

11. Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764-2020*, Wydawnictwo PWN, 2022.

AKTY PRAWNE

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 484).

2. Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, (Dz.U. 1967, Nr 44, poz. 220 z późn.zm.).

УДК 343.985

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОЗСЛІДУВАННІ І ДОКУМЕНТУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАРОДУ УКРАЇНИ

Владислав Негребецький,
кандидат юридичних наук, доцент
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

Стаття присвячена проблемам використання цифрових способів документування наслідків війни. Розглянуто поняття «цифровий доказ», можливості використання цифрових доказів з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів потерпілої особи. Сучасними завданнями цифрової криміналістики є пошук і аналіз цифрових слідів, аналіз даних, збирання доказової інформації у цифровому середовищі. В статті проаналізовано можливості використання сучасних цифрових платформ, призначених для збирання доказів воєнних злочинів в Україні. Зроблено висновок про доцільність використання цифрових доказів для документування випадків воєнних злочинів держави-агресора проти України.

***Ключові слова:** інновація, цифрові технології, воєнні злочини, цифрові докази, розслідування, документування наслідків війни*

Війна в Україні призвела до потреби в розслідуванні і документуванні численних фактів причетності держави-агресора до терористичної діяльності та порушення норм міжнародного права. Станом на 17 листопада 2023 року Офісом Генеральної прокуратури зареєстровано понад 113 000 випадків воєнних злочинів широкомасштабної агресії російської федерації проти України [1]. Зафіксовані чисельні випадки руйнувань житлової інфраструктури, вбивств мирних жителів, мародерства та насильства.

У зв'язку з цими трагічними обставинами слід необхідно згадати роль криміналістики та судової експертизи в міжнародному співробітництві в розслідуванні злочинів [2]. Так, члени Литовського товариства криміналістів, Польського товариства криміналістів та Міжнародного конгресу криміналістів (Україна), 04.03.2022 р. звернулись до мирової наукової спільноти для об'єднання зусиль європейських вчених і практиків для забезпечення безпеки та миру Європейського континенту [3]. Вони закликають колег докласти всіх зусиль, щоб зупинити агресію проти України як найближчої сусідньої держави, допомогти нашим братам і сестрам в Україні подолати труднощі війни, показати, як важливо

бути справжніми друзями, бути зараз разом. За нашу і вашу свободу, за наше спільне майбутнє в ЄС, за наші спільні плани та прагнення. В Україні атакують і бомбардують не лише військові частини, але й варварськи руйнують критичну інфраструктуру, зокрема житлові квартали, гинуть мирні жителі та навіть діти. Порушуються основні принципи міжнародного співробітництва та норми міжнародного права. Український народ захищає не лише свою країну, націю, а й незалежність інших європейських держав, а також фундаментальні принципи міжнародного права: демократію, права і свободи людини, верховенство права та нашу спільну безпеку на даний момент і назавжди, майбутнє всього людства.

Постановка проблеми. На сьогодні одним із головних завдань держави України є відсіч збройної агресії РФ та поновлення порушених прав і свобод українських громадян, а також забезпечення принципу невідворотності відповідальності винних осіб у вчиненні злочинів, пов'язаних із вторгненням російських загарбників на терени нашої країни. За таких обставин постає необхідність криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, що вчиняються військовими РФ, для того щоб задіяти всі доступні національні та міжнародні правові механізми для притягнення до кримінальної відповідальності усіх винних в цій війні, доведення невідворотності покарання усіх воєнних злочинців, а також відшкодування шкоди, відновлення верховенства права та справедливості [4].

Метою дослідження є аналіз можливостей використання сучасних цифрових платформ, призначених для збирання доказів воєнних злочинів в Україні.

Сучасними завданнями цифрової криміналістики є пошук і аналіз цифрових слідів, аналіз даних, збирання доказової інформації у цифровому середовищі [5]. Під цифровими доказами необхідно розуміти фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи [6]. В Україні створено цифрових платформ, призначених для збирання доказів воєнних злочинів в Україні, зокрема:

Застосунок eyeWitness to Atrocities від Міжнародної асоціації юристів (IBA);

Платформа WarCrimes (warcrimes.gov.ua) на базі Офісу Генерального прокурора України;

War Crime Bot – для документування доказів порушень міжнародного гуманітарного права, прав людини і злочинів;

TRIBUNAL UA - чатбот для фіксації фото-і відеодоказів вбивств, насильства, пограбувань цивільних або військових окупантами;

SaveEcoBot - чатбот для повідомлень про злочини проти навколишнього середовища, що здійснюються на території України;

Портал «Доказ» (dokaz.gov.ua);

Портал «Культурні злочини» (culturecrimes.mkp.gov.ua) для збору доказів руйнування російською армією історичних та культурних пам'яток.

Так, на єдиній загальнодержавній платформі <https://warcrimes.gov.ua/> здійснюється збирання та документування доказів про воєнні злочини держави - агресора. Таким чином, на базі Офісу Генерального прокурора України фактично було створено сучасну платформу для документування воєнних злочинів на Україні з можливістю надання документів, фото та відео.

Найбільш відповідним для потреб збору доказів воєнних злочинів є додаток від Міжнародної асоціації юристів «eyeWitness to Atrocities». Додаток розроблено за ініціативи Міжнародної асоціації юристів (ІВА) в 2011 році. Користувачі програми завантажують свої кадри на захищений сервер для верифікації та безпечного зберігання. Фотографії та відео, зроблені за допомогою програми «eyeWitness to Atrocities», можна легко перевірити на предмет використання в якості доказів. Крім того, eyeWitness попіклуватиметься, щоб надані користувачем фото або відео були надані компетентним органам [7].

Офіс Верховного комісара ООН із прав людини та Центр з прав людини Каліфорнійського університету в Берклі у 2020 р. представили «практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права», який містить стандарти й методологічні підходи до «збору, збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може бути представлена як доказ у кримінальних процесах» [8]. Нажаль, норми Кримінального процесуального кодексу України не передбачають окремої категорії цифрових доказів. У КПК відсутнє визначення терміна «цифрові докази», не наведено докладного порядку їх вилучення, огляду, фіксування та зберігання. Однак у слідчих і суддів часто виникають труднощі у збиранні й оцінюванні цифрових доказів через відсутність у законодавстві України їх визначення, порядку фіксування й оцінки. Це може спричинити помилки в роботі із цифровою інформацією й невизнання її допустимим і достовірним доказом у суді.

Вважаємо, що використання цифрових доказів для документування випадків воєнних злочинів держави-агресора проти України є край необхідним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф станом на 17.11.23. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

2. Shepitko, V.Y., Shepitko, M.V. (2021) The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, no. 28(1), pp. 179-186 (in English).

3. Звернення. (04.03.2022) URL: <https://crimcongress.com/news/звернення/> (дата звернення: 17.11.2023).

4. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8791/18392-1>. (дата звернення: 17.11.2023).

5. Стаття написана у межах розробки фундаментальної теми «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

6. Авдеева Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/564/633>

7. Гладкий Д. В. Особливості використання програми «eyeWitness to Atrocities» в Україні для фіксації воєнних злочинів РФ. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 серпня 2023 р.: Том 2*. Київ : ІСТЕ СБУ, 2023. С.29-31.

8. Протокол Берклі. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).

BEZPRAWNOŚĆ A UŻYWANIE BADAŹ WYKORZYSTYWANIE ŚRODKOW PRZUMUSU BEZPOŚREDNIEGO

Mariusz Michalski, PhD

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we
Wrocławiu (POLAND)

ORCID: 0000-0002-2268-9537

Streszczenie:

Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do bezprawności jako elementu mogącego wystąpić w kontekście używania i wykorzystywania środków przymusu bezpośredniego na gruncie prawodawstwa polskiego.

Słowa klucz: środki przymus bezpośredniego, bezpieczeństwo publiczne, bezprawność

ILLEGALITY AND THE USE OR EXPLOITATION OF MEANS OF DIRECT COERCION

Summary: he author of the prepared article conceptually discussed the issues relating to illegality as an element that may occur in the context of the use and exploitation of means of direct coercion under Polish legislation.

Keywords: direct coercive measures, public security, illegality

Wstęp

Bezprawność jak wskazuje na to nazwa - bez prawa oznacza działanie wbrew obowiązującym przepisom oraz normom prawnym. Zatem zgodnie z przyjętym w doktrynie stanowiskiem bezprawność powinna być rozumiana jako sprzeczność konkretnego zachowania sprawcy, wyczerpującego ustawowe znamiona czynu zabronionego, z całym porządkiem prawnym. W przypadku środków przymusu bezpośredniego bezprawność będzie przejawiała się w niezgodnym z obowiązującymi przepisami użyciem lub wykorzystaniem środków przymusu. Takie naruszenie może dotyczyć np. przekroczenia uprawnień służbowych, a dalej z tym związanego naruszenia konstytucyjnych praw i wolności obywateli.¹⁸⁶

Problematyka stosowania środków przymusu bezpośredniego

¹⁸⁶ A. Grześkowiak, K. Wiak, Kodeks karny. Komentarz, wyd. 6, C.H. BECK, Warszawa 2019 s. 75-

Podmioty uprawnione do stosowania środków przymusu bezpośredniego na mocy ustawy otrzymały uprawnienia do ingerowania w prawa oraz wolności wynikające

z konstytucji. Ustawa o ŚPB nie przewiduje jednak sankcji dla funkcjonariuszy oraz innych podmiotów, którzy nadużywają swoich uprawnień. Sankcje te znajdują się w aktach rangi ustawowej oraz rozporządzeniach. Jest to jednak niezwykle trudna kwestia i budząca wiele kontrowersji, gdyż regulacje te nie są spójne lub w pewnych sytuacjach brak ich w ogóle. Najbardziej obszerne w tej kwestii regulacje i jednocześnie najbardziej szczegółowe obejmują Funkcjonariuszy Policji, CBA, Służby Więziennej, i Celnej. Natomiast ustawodawca nie precyzuje kwestii odpowiedzialności dyscyplinarnej w stosunku do Straży gminnych/miejskich, rybackich czy też Żandarmerii Wojskowej.¹⁸⁷ Problemem jest również kwestia odpowiedzialności dyscyplinarnej podmiotów prywatnych, przede wszystkim agencji ochrony. Na gruncie obowiązujących przepisów może dojść do sytuacji, w której użycie lub wykorzystanie tych samych środków przymusu bezpośredniego w identycznych sytuacjach przez dwa różne podmioty uprawnione spotka się z zupełnie innymi konsekwencjami.¹⁸⁸

Dosyć często trudno określić czy działanie podmiotu uprawnionego jest bezprawne, gdyż granica, której przekroczenie czyni go bezprawnym jest niezwykle cienka. Należy również zaznaczyć, że o bezprawności będzie mowa również w sytuacji uzasadnionego zastosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osoby, która narusza obowiązujące przepisy prawa, pod warunkiem naruszenia zasad użycia tych środków. Bezprawność działania podmiotów uprawnionych do stosowania środków przymusu może przejawiać się w złamaniu zasad użycia przedmiotowych środków lub na wywołaniu niepożądanych skutków poprzez niewłaściwe zastosowanie środka.¹⁸⁹ Jedną z zasad była zasada celowości pozwalająca na stosowanie środków tylko w sytuacji, gdy osoba nie stosuje się do poleceń funkcjonariuszy. Bezprawność w tym wypadku będzie polegała na skorzystaniu z środków przymusu w sytuacji, gdy nie było to konieczne np. wobec osoby skutej kajdankami i zastosowanie dodatkowe wobec niej pałki służbowej.¹⁹⁰

¹⁸⁷ A. Szymański, D. Walczak, E. Krzyżak-Szymańska, Podręcznik policjanta służby prewencyjnej, cz. 1, Legionowo 2004 s. 78-80

¹⁸⁸ Anita Kubanek. Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych. Studium proceduralno - prawne [w:] P. Kwiatkowski (red.) Przegląd prawniczy uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Nr 1 (2012), Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań 2012 s. 84-85

¹⁸⁹ Bogusław Banaszak, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. 2, C. H. Beck, Warszawa 2012 s. 100

¹⁹⁰ K. Wojtyczek, Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim [w] P. Sarnecki (red.) Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. 7 rozszerzone i zaktualizowane, C. H. BECK, Warszawa 2008 s. 117

Kolejna zasada wymusza na funkcjonariuszach wystosowanie wobec osoby wezwania do zachowania w zgodzie z obowiązującymi normami oraz ostrzeżenia o użyciu środków przymusu bezpośredniego. Zachowaniem bezprawnym wówczas będzie brak wezwania i użycie środka bez ostrzeżenia. Zasada niezbędności zakłada użycie środków dobranych adekwatnie do sytuacji tzn. nie należy używać np. paralizatora wobec obojętnej osoby lub użycie go przez czas. Funkcjonariusze powinni również stosować się do zasady minimalizacji skutków użycia środków przymusu.¹⁹¹

Utrata zdrowia może nastąpić w sytuacji wystawienia na działanie środków przymusu bezpośredniego przez zbyt długi okres czasu. Zachowania takie narusza konstytucyjne prawa obywateli i wypełnia znamiona czynu bezprawnego. W pewnych sytuacjach naruszenia te czy też przekroczenia mogą przynieść skutek w postaci utraty życia. Funkcjonariusz w tej sytuacji naraża się na popełnienie przestępstwa. Uszkodzenie mienia w sytuacjach skrajnych również może doprowadzić do popełnienia przestępstwa. Zastosowanie środka przymusu bez uprzedniego ostrzeżenia o jego użyciu może wpłynąć na dalsze działania osoby, wobec której się go stosuje. Jako przykład można przytoczyć tutaj funkcjonariusz, który nie uprzedzając o blokadzie w postaci kolczatki drogowej, nie dał możliwości przemyślenia położenia sprawcy i zaprzestania z ucieczki. Konsekwencją tego mogłoby być uszkodzenie pojazdu uciekającej osoby i zderzenie się z pojazdem nadjeżdżającym z przeciwnego kierunku powodując wypadek. Uszkodzenie mienia w tym wypadku samochodu spowodowałoby daleko bardziej idące konsekwencje doprowadzające do utraty zdrowia lub życia uczestniczących w nim osób.¹⁹²

Zakończenie

Mając na uwadze rozpatrywane przykłady, niewątpliwie należy zgodzić się z treścią jednego z wyroków Sądu Administracyjnego zgodnie, z którym w sytuacji kiedy obowiązujące przepisy prawa przewidują określone procedury, lub nadają pewnym organom lub podmiotom określone kompetencje, to działanie w ich ramach z reguły nie jest bezprawne. Może być ocenione jako bezprawne jedynie w przypadku wyraźnego i poważnego naruszenia przepisów, poprzez wykroczenie poza cel i zakres postępowania.¹⁹³

¹⁹¹ P. Józwiak, K. Opaliński, WSP w Pile, Piła 2012, s. 40-41

¹⁹² Piotr Józwiak, Krzysztof Opaliński, WSP w Pile, Piła 2012 s. 46

¹⁹³ Stanisław Pieprzny, Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej, Rzeszów: RS Druk, Rzeszów, 2010 s. 50 - 51

BIBLIOGRAFIA:

1. Grześkowiak, K. Wiak, Kodeks karny. Komentarz, wyd. 6, C.H. BECK, Warszawa 2019.
2. Szymański, D. Walczak, E. Krzyżak-Szymańska, Podręcznik policjanta służby prewencyjnej, cz. 1, Legionowo 2004.
3. Kubanek. Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych. Studium proceduralno - prawne [w:] P. Kwiatkowski (red.) Przegląd prawniczy uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Nr 1 (2012), Wydział Prawa i Administracji UAM, Poznań 2012.
4. Banaszak, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2012.
5. K. Wojtyczek, Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim [w] P. Sarnecki (red.) Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. 7 rozszerzone i zaktualizowane, C. H. BECK, Warszawa 2008.
6. S. Pieprzny, Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej, Rzeszów: RS Druk, Rzeszów, 2010.

УДК 341.218.2

ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Олена Окопник,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та
правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнський державний
університет ім. В. Винниченка;

Вікторія Байбузан,

здобувачка вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
Центральноукраїнський державний
університет ім. В. Винниченка

Стаття зосереджується на вивченні інституту визнання у міжнародному праві, зокрема на його загальнотеоретичних аспектах. Особлива увага приділена аналізу правових норм міжнародних нормативно-правових актів. Детально проаналізовано дві основні теорії визнання держав. Розглянуто питання правових наслідків міжнародного визнання та невизнання держав.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні відносини, держава, інститут визнання, визнання держав

На сьогоднішній день у міжнародному праві існують численні нерозкриті аспекти, які мають важливе значення для світової спільноти. Одним з таких невирішених питань є утворення нових держав і правові наслідки, які виникають внаслідок цього процесу, а також проблеми, пов'язані із процедурою визнання нових суб'єктів міжнародного права.

Актуальність цієї теми обумовлена складністю та багатозначністю питань, які стосуються утворення нових держав та інших правових суб'єктів у міжнародному праві. Зокрема, актуальними стають питання про уникнення та вирішення конфліктів, які виникають при утворенні та визнанні нових держав та схожих суб'єктів. Також важливим є розробка і впровадження демократичного та цивілізованого механізму, який би регулював процес визнання та реагування на нові суб'єкти міжнародного права.

Проблеми інституту визнання у міжнародному праві досліджували такі науковці, як М. Алексієвець, С. Віднянський, В. Головченко, А. Зленко, О. Івченко,

Б. Корнеєнко, Ю. Макар, В. Матвієнко, Л. Чекаленко та багатьох інших вітчизняних авторів.

На сьогодні у світі існує більше ніж 5500 націй і народностей та більше ніж 200 держав, кожна нація має право на самовизначення. Тож можна лише усвідомити всю складність даної проблеми. Проблема визнання держави виникала в разі її утворення на колишній залежній території в результаті деколонізації. На сьогодні вона виникає частіше всього під час територіальних змін: при об'єднанні двох і більше держав; при їхньому розпаді (поділі, виділенні); при соціальних революціях; при нелегітимних засобах зміни політичного режиму (в результаті військового перевороту, при встановленні диктатури або виникненні нової держави в результаті збройної окупації іншої держави [1, с.323].

Уже в преамбулі Статуту ООН ми знаходимо важливі положення щодо міжнародних правил політико-правового співжиття: «Ми, народи Об'єднаних Націй, вирішили вберегти майбутні покоління від війни, яка протягом одного людського життя двічі завдала людству невимовних страждань, і знову проголосити віру в фундаментальні права людини, в гідність і цінність людського життя, в рівноправність чоловіків і жінок, великих і малих націй; створити необхідні умови для збереження справедливості і дотримання договорів та інших джерел міжнародного права; сприяти соціальному розвитку і забезпечити найкращі умови життя при найбільшій свободі і в цих цілях бути терпимими, жити в душі добросусідства, об'єднати наші зусилля по збереженню миру і міжнародної безпеки; прийняти принципи і затвердити методи, що гарантують, що люди будуть вдаватися до сили зброї лише в загальних суспільних інтересах». Так, зазначений текст підкреслює важливість співіснування держав на міжнародній арені з метою запобігання конфліктам і війнам [6].

Крім цього, загальноновизнаним є той факт, що міжнародна правосуб'єктність держави не залежить від інших учасників міжнародного спілкування. Це прямо закріплено в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р, в якій сказано, що «кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав». При цьому Декларація не проводить ніякого розмежування між вже існуючими державами - суб'єктами міжнародного права і тими, які тільки що з'явилися або можуть з'явитися на міжнародній арені. Прояв поваги до правосуб'єктності нової держави знаходить відображення в її визнанні [2].

Необхідно зазначати, що у доктрині немає єдиної думки з приводу самого поняття визнання. Одні вважають, що це акт держави, за допомогою якого вона констатує наявність певного факту або ситуації або висловлює свою згоду з діями інших держав та інших суб'єктів міжнародного права. Інші відносять визнання до односторонніх актів, в силу яких «держава вважається такою, що визнала відповідні зміни в міжнародному правовому порядку». Деякі автори вважають, що

визнання відноситься до інститутів, що належать одночасно до систем внутрішньодержавного і міжнародного права, хоча, зрозуміло питома вага визнання в окремих галузях міжнародного права різна. Особливо велику роль воно відіграє в праві міжнародної правосуб'єктності і тому розглядається в розділах курсів міжнародного права, присвячених цьому питанню. Але в спеціальних монографіях визнання іноді виділяється з різних галузей міжнародного права і розглядається; як окрема юридична категорія. Так, деякі вчені вважають визнання декларативним актом при реально існуючому об'єкті (положенні, факт) і підкреслюють, що в цій іпостасі воно входить в односторонні акти, що містять якби два елементи: суб'єктивний і об'єктивний - реально існуючий об'єкт, який потрібно визнати [3, с.88-89].

Політичний акт у сфері визнання держав – це використання підтримки або відмови від держави або уряду, яке є новим у міжнародному співтоваристві. Визнання є великим політичним предметом у міжнародних відносинах; деякі автори міжнародного права розглядають його як складне питання, оскільки він являє собою суміш політичних і правових наслідків, насправді це – сфера міжнародного права, де право і політика тісно переплітаються [1, с.324].

Маємо відзначити, що у науці міжнародного права існують дві основні теорії визнання держав – декларативна та конститутивна. Згідно з декларативною теорією, держава набуває міжнародної правосуб'єктності в силу самого факту свого утворення, незалежно від визнання її з боку інших держав. В свою чергу відповідно до конститутивної теорії – лише факт визнання іншими державами породжує міжнародну правосуб'єктність. Це означає, що визнання розуміється як односторонній, добровільний акт, заснований на власних переконаннях суб'єкта, що заявляє про визнання іншої держави та має наміри встановлення з нею відносин [4, с.23].

На думку юристів-міжнародників, декларативна теорія робить акцент на констатуюче значення акту визнання. Правда, сама назва цієї теорії не зовсім точно характеризує справжній її зміст, оскільки визнання не тільки декларує факт появи нової держави, але і сприяє зміцненню її міжнародного статусу і реалізації основних прав, що належать їй незалежно від визнання [3, с.90].

Проте у практиці міжнародного права більш розповсюдженою є конститутивна теорія, оскільки при використанні декларативної новостворений суб'єкт міжнародного права може опинитись в ізоляції від міжнародного співтовариства. Спираючись на конститутивний підхід, після проголошення незалежності країни вимушені чекати реакції іноземних держав. Так Україна, проголосивши свою незалежність, очікувала активів визнання з боку суб'єктів міжнародного права. Їх більшість припала на грудень 1991 року. У п'ятірку перших країн, що визнали незалежність України були Польща – 2 грудня 1991,

Канада – 2 грудня 1991, Угорщина – 3 грудня 1991, Литва – 4 грудня 1991, Латвія – 4 грудня 1991 [4, с.24].

Загалом, мусимо вказати, що наразі міжнародному публічному праві міжнародне визнання не є належним чином визначене, немає чіткого механізму, за яким невизнаний суб'єкт міг би перетворитися на визнаний, не встановлено ні кількості країн, необхідних для такого переходу, ні порядку міжнародного визнання. Показовим є приклад Косово, яке визнане більш ніж сотнею держав, однак вважається лише частково визнаною державою. Подібною є ситуація з Палестиною, яку, попри визнання більше ніж половиною держав світу, членство в Лізі арабських держав, статус спостерігача в ООН, зазвичай відносять до частково визнаних. На світовій карті є багато територій, які існують у ситуації невизначеності, в стані «ні миру, ні війни». Упродовж тривалого часу в цих географічних периферіях держав можуть тліти невирішені (або такі, які вирішити неможливо), однак значною мірою призабуті конфлікти. П. Колсто вважає, що не здобувши міжнародного визнання або не об'єднавшись із державою-патроном, що в багатьох випадках малоімовірно, вони врешті-решт будуть поглинуті материнською державою або погодяться на автономний статус у межах материнської держави на основі федеративної угоди. Останній варіант є найбільш прийнятним для міжнародної спільноти [1, с. 324-325].

На питання чи є міжнародне визнання невід'ємним атрибутом державності можна відповісти, лише з'ясувавши наслідки міжнародного невизнання. Коли з'являється певна політична організація, що іменує себе державою і має хоча б декілька або навіть всі ознаки державності, крім визнання, то суто феноменологічно, тобто сама по собі, у чистому вигляді, вона цілком може претендувати на такий статус. Але водночас, як уже згадувалось, державне буття – це завжди співбуття, тобто коли утворюється така організація, цей атрибут «спів-», у будь-якому разі, має бути прояснений. Наприклад, людина і її існування визнається іншими апріорі, незалежно від сприйняття цієї особистості, оскільки факт є факт, а вона, у свою чергу, є істотою соціальною, тобто теж не може обходитись без співбуття. Така аналогія є доречною, тому що сама держава – це організація самого суспільства (без людського буття вона немислима), і її утворення теж має бути визнаним, але на відміну від людини, це визнання не є апріорним, тому що, по-перше, сама по собі держава є вторинною відносно людини, і, по-друге, вона не є початково людською цінністю, а лише певний спосіб її організації (адже, як ми вже з'ясували, держава може носити абсолютно репресивний характер і навіть нівелювати людську особистість) [5, с.70-71].

Таким чином, можемо зробити висновок, що визнання нової держави включає в себе акт, в якому виражається намір держави визнати і встановити стабільні міжнародно-правові відносини з новою державою або суб'єктом. Цей акт

відображає згоду держави, що визнає, вступати в такі відносини та створює загальні юридичні умови для нормального розвитку економічних, політичних та інших відносин між державами. Визнання нової держави є важливою процедурою в міжнародному праві, оскільки воно дозволяє новій державі набути міжнародний статус та правову основу для спілкування з іншими державами. Цей акт виконує роль підтвердження суверенітету та правомірності нової держави в міжнародних відносинах. Проте інститут визнання нових держав, будучи одним з ключових аспектів міжнародного права, і досі не кодифікований. Він базується на нормах міжнародного звичаєвого права та загальноновизнаних принципах міжнародного права, але його регулювання не є вичерпним. Тому практика держав щодо визнання нових суб'єктів міжнародного права є різноманітною, і існують різні підходи до цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вінніченко Т.А., Асірян С.Р. Проблеми інституту визнання в міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. №4. 2017. С.323-325.
2. Декларація про принципи міжнародного права: Декларація від 24 жовтня 1970 №995_569 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml(Дата звернення: 09.11.2023)
3. Захарчук І.В. Інститут визнання держави в міжнародному праві. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні*. 2019. С. 88-91.
4. Маринів І.І., Морозова А.О. Деякі проблеми визнання adhoc у сучасному міжнародному праві. *Право та інноваційне суспільство*. № 2 (15). 2020. С.23-27.
5. Мартинюк О.В., Гоцуляк Ю.В. Визнання як критерій держави. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*. 2019. С. 67-71.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй: Статут від 26 червня 1945 URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 09.11.2023)

УДК: 342.92

ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Геннадій Лісниченко,

здобувач вищої освіти факультету слідчої та детективної діяльності,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник:

Лариса Коваленко,

доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття розглядає оновлення підходів до оцінки доказів у вітчизняному адміністративному судочинстві, зокрема в контексті застосування зарубіжних стандартів доказування. Автор аналізує двокомпонентну структуру оцінки доказів, внутрішню (логічну) та зовнішню (правову), та пропонує способи її об'єктивізації. Здійснено порівняльно-правовий та формально-юридичний аналіз, визначено відсутність розбіжностей у розумінні поняття доказування, а також обґрунтовано необхідність закріплення стандартів доказування в законодавстві.

Ключові слова: стандарти доказування, оцінка доказів, адміністративне судочинство, зарубіжний інструментарій, об'єктивізація.

У рамках еволюції судової влади в Україні, особлива увага приділяється адміністративному судочинству, яке, через свої унікальні особливості, потребує додаткових гарантій у сфері доказової діяльності. Наше дослідження фокусується на завершальному етапі адміністративного процесу - оцінці доказів, розглядаючи імплементацію зарубіжних стандартів як інструмент об'єктивізації суддівського розсуду. Аналіз сучасних досліджень підтверджує актуальність теми та підкреслює проблемні аспекти доказової діяльності в адміністративному процесі. Мета нашого дослідження полягає у вдосконаленні системи знань про оціночну діяльність суддів, інтегруючи стандарти доказування в адміністративному процесі. Новизна нашого дослідження полягає в концептуалізації «інструментів оцінки доказів» та у визначенні

галузевої дефініції стандартів доказування як елементу оціночного інструментарію. Для досягнення цієї мети визначені конкретні завдання, спрямовані на розкриття сутності доказування, вивчення його компонентів та розгляд способів впливу на внутрішню сторону оцінювання доказів для забезпечення справедливості в судових рішеннях.

Велика більшість вчених погоджується з тим, що доказування слід розглядати як процес пізнання, що включає чуттєві та раціональні аспекти. Дослідження цього процесу виокремлює його як специфічну методологію, спрямовану на пізнання обраного об'єкта уповноваженими законом суб'єктами [1, с.6]. Доказування представляє собою складну діяльність, розбиту на окремі пізнавальні акти, спрямовані на розв'язання необхідних питань та встановлення обставин у справі. Це завдання завжди визначається метою учасників конкретного процесу, що надає йому специфічний характер.

Адміністративне процесуальне доказування розглядається як врегульована нормами діяльність суду та учасників, спрямована на збирання, дослідження та оцінювання доказів, важливих для вирішення адміністративних справ.

Однак, з огляду на різноманітність відносин, що охоплює теорія доказування, важливо звертати увагу на специфічні риси адміністративного процесу. Це включає форму процесу, змагальність, неоднаковий процесуальний статус сторін, принцип «офіційного з'ясування всіх обставин», а також встановлення презумпції правоти заявника в певних випадках. Враховуючи ці особливості, можна визначити унікальний характер адміністративного процесуального доказування та його відмінності від інших галузей права.

Оцінка доказів у юридичному процесі визначається як заключний етап доказування, що передбачає аналіз та висновки щодо значення представлених доказів для вирішення справи. Незважаючи на виокремлені особливості адміністративного процесу, оцінка доказів має загальні риси та структурні елементи незалежно від юрисдикції. Найважливішим критерієм для визначення особливостей оцінювання доказів є наявність чи відсутність стандарту доказування у профільних нормативно-правових актах.

Оцінювання доказів, як найбільш важливий етап доказування, вимагає ретельного підходу. Його базові компоненти включають аналіз розумового процесу, логічного акту, психологічної діяльності та розумової діяльності суду. На відміну від інших галузей, адміністративне судочинство, здавалося б, має за мету визначити декілька стандартів доказування в залежності від категорії спору, суб'єкта та потенційних наслідків для кожної сторони.

Загалом, оцінка доказів у юридичному процесі, незважаючи на загальні риси, варіюється в залежності від законодавчого регулювання та специфіки конкретної галузі судочинства. Незважаючи на різноманітні доктринальні підходи до суті оцінювання доказів, погляди вчених на це питання є взаємодоповнюючими, і протиріччя в цьому аспекті майже відсутні [2, с.113]. Отже, важливим є не тільки визначення оцінювання доказів, але і введення нормативно-правових положень, які описують поняття та види інструментів оціночної діяльності. Під «інструментами оцінювання доказів» слід розуміти елементи, які допомагають об'єктивізувати мисленнєвий процес судді, такі як стандарти доказування. Це сприятиме формуванню знань про об'єктивну соціальну дійсність та

забезпечить внутрішнє переконання судді, необхідне для прийняття справедливого рішення.

Важливо зазначити, що не лише суддя, але і сторони адміністративного процесу мають право оцінювати докази. Це може бути корисним для розуміння фактичного стану і прогнозування перспектив судового розгляду. Правильне оцінювання доказів сторонами полегшує роботу судді і позитивно впливає на дотримання процесуальних вимог під час розгляду справ.

У вузькому сенсі, суддівське оцінювання доказів є спрямованим на вирішення публічно-правових конфліктів у формі резолютивної частини рішення. Однак існують розбіжності в суддівському розсуді, які можна пояснити аналізом структури оцінювання доказів. Різні аспекти, такі як логічний, правовий, психологічний та морально-етичний, враховуються суддею при внутрішньому переконанні. Такий комплексний підхід до оцінки доказів визначає кінцевий результат в судовому рішенні.

Засоби впливу на психологічну складову під час оцінювання доказів суддею представляють собою важливий аспект в контексті внутрішнього переконання та об'єктивності рішень у судових справах. У початковий період вивчення даної проблематики в Україні були висловлені різні підходи до подолання негативних наслідків психологічної складової оцінювання доказів суддею.

Спроби уникнення суддівського свавілля також включають розгляд мотиваційних та ціннісних чинників у процесі оцінювання доказів. Дослідники вказують на значення дослідження фабули справи та правових позицій сторін, а також на врахування менш очевидних детермінант, таких як життєвий досвід, громадська думка, особисте ставлення до сторін та інтуїція правника.

Зокрема, існує прагнення до використання стандартів доказування як інструментів формування внутрішнього переконання в адміністративному процесі. Проте, важливо зберегти баланс і не обмежувати суддю виключно законодавчими вимогами щодо переважної доказової сили та значення будь-яких доказів. Забезпечення гарантій об'єктивізації оцінювальної діяльності залишається актуальним завданням. Важливим етапом в розв'язанні цієї проблеми є введення стандартів доказування в Кодекс адміністративного судочинства. Вони мають служити інструментами об'єктивізації розумових процесів судді для оцінювання доказів за внутрішнім переконанням. Такі стандарти, як «баланс вірогідностей», «чіткі та переконливі докази», «поза розумним сумнівом», допоможуть уніфікувати судову практику та забезпечити стабільність рішень [3, с.344].

Отже, інструменти оцінювання доказів в адміністративному процесі включають не лише правові аспекти, але й психологічні та мотиваційні фактори, спрямовані на досягнення справедливості та об'єктивності у судових вирішеннях.

Внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства, зокрема до статей 90 та 246, дозволить надати законодавчий статус та визначення стандартам доказування як інструменту оцінювання доказів. Також важливо доповнити судові рішення пунктом, що вказує обраний стандарт доказування, спрощуючи апеляційній інстанції його відповідність обставинам справи. Поділ процесу оцінювання на попередню та остаточну

оцінку дозволить забезпечити якісне рішення на різних етапах судового процесу. Це важливо для врахування індивідуальних особливостей судді та забезпечення об'єктивності.

Інструменти оцінювання доказів у адміністративному процесі повинні включати не лише юридичні аспекти, але й психологічні та морально-етичні фактори. Введення стандартів доказування у законодавство сприятиме об'єктивізації розумових процесів судді та сприятиме справедливим рішенням у публічно-правових конфліктах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 6–15.
2. Авраменко О. Загальна характеристика процедури дослідження доказів в адміністративному судочинстві. *Наукові записки*. Право. 2019. Вип. 7. Спецвипуск. С. 112–116.
3. Бандурка О. М. Адміністративний процес України: монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с.

УДК 349.222

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Дар'я Перепьолкіна,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Науковий керівник:

Світлана Поляруш,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

У статті висвітлено поняття дистанційної роботи, як модерної форми організації праці. Також звернено увагу на сучасний стан дослідження теми дистанційної форми зайнятості та її законодавче оформлення. Окрему увагу приділено особливостям застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану.

Ключові слова: дистанційна робота, трудовий договір, працевлаштування, робочий час, зайнятість.

Постановка проблеми. З огляду на науково-технічний прогрес та розвиток інформаційного суспільства, стандартні форми зайнятості стають все менш затребуваними, що призводить до зростання безробіття. У цьому контексті виникає потреба в нових формах організації праці, здатних оновити ринок праці та трудові відносини.

Однією з них є дистанційна зайнятість, що відповідає сучасному темпу життя. Ця форма зайнятості збільшує можливості працевлаштування для багатьох категорій громадян (пенсіонерів, інвалідів, вагітних жінок тощо), а також (завдяки Інтернету та іншим засобам комунікації) усуває географічні труднощі та соціальну напругу. Вона також позитивно впливає на продуктивність та ефективність праці, оскільки працівники можуть самостійно встановлювати свій робочий час і виконувати обов'язки за сприятливих для них умов.

Україна, як і інші держави, ініціювала внутрішні правові реформи, щоб адаптуватися до поточних умов у світлі стрімкої пандемії COVID-19. Багато цих реформ включає зміни до трудового законодавства, такі як запровадження

дистанційної роботи для регулювання трудових відносин та захисту працівників. Роботодавці повинні були відреагувати на політичні зміни і негайно перевести своїх працівників на умови дистанційної роботи. Проте, для цього не було достатньої правової бази.

Метою статті є розкриття правового регулювання та особливостей застосування дистанційної роботи в сучасних умовах.

Сучасні дослідження та публікації. Важливим на сьогодні є дослідження дистанційної роботи та її оформлення за чинним законодавством. Вивченням цього питання займалися такі науковці: О.В. Демченко, О.Ю. Дрозд, О.Ф. Мельничук, О.Г. Серета, О.В. Стасів, І.О. Таран, Л.О. Васечко.

На думку О.В. Демченко, дистанційна робота – це робота, яка регулярно виконується працівниками відповідно до Кодексу законів про працю та інших нормативно-правових актів, у тому числі положень трудового законодавства. Автор зазначає, що особливістю такого виду організації праці є те, що робоче місце працівника знаходиться поза межами стаціонарного робочого місця, а особливою умовою є те, що взаємодія між працівником і роботодавцем підтримується за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій[5].

О. Г. Серета підкреслює, що дистанційний працівник – це особа, яка працює без довгострокового контракту з роботодавцем і наймається лише для виконання певного переліку завдань[8]. Сучасні дистанційні працівники – це, по суті, професіонали, які працюють без довгострокового трудового договору поза межами постійного місця роботи в компанії.

Відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавчого регулювання дистанційної роботи, надомної роботи та гнучкого режиму робочого часу"[3], який був прийнятий Верховною Радою України 04.02. 2021 року та набрав чинності 27.02.2021 року, була введена нова стаття 60-2 Кодексу законів про працю України [1]. У вказаній статті сказано: "Дистанційна робота – робота, при якій працівник виконує роботу в будь-якому місці за вибором працівника, поза межами робочого місця чи території роботодавця або уповноваженого ним органу, є формою організації праці, при якій праця виконується з використанням інформаційно-комунікаційних технологій".

Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавчого регулювання дистанційної роботи, надомної роботи та гнучкого режиму робочого часу" запроваджує два окремі види роботи, а саме дистанційну роботу та надомну роботу, та визначає право, яке має роботодавець при укладенні трудового договору про дистанційну або надомну роботу (з метою належного оформлення працівника на дистанційну роботу), визначає право

роботодавця отримувати інформацію про місце проживання або інше місце, яке обрав працівник, і де буде виконуватися трудова функція[3].

Так, відповідно до Закону, при організації дистанційної роботи важливо враховувати певні моменти:

- між дистанційним працівником і роботодавцем має бути певна домовленість (укладення трудового договору про дистанційну роботу на підставі підпорядкованості);
- працівник повинен бути ознайомлений з локальними нормативними актами компанії, до якої він прикріплений. Це можна зробити за допомогою засобів зв'язку, зазначених у трудовому договорі;
- практичні навички не є особливо необхідними у зв'язку з тим, що дистанційна робота за характером праці є інтелектуальною, а не фізичною;
- немає ніякої дискримінації та є рівне ставлення до всіх дистанційних працівників [3].

Якщо роботодавець надає робочі інструменти працівникам на дистанційній роботі, навчання та інформування з питань охорони здоров'я та безпеки праці має здійснюватися в обсязі, в якому працівники використовують такі робочі інструменти, а відповідальність за безпеку та технічне обслуговування обладнання покладається на роботодавця лише в тому випадку, якщо це обладнання є доступним для працівників.

Таким чином, дистанційна робота має свої характерні ознаки:

- віддалена комунікація – взаємодія між колегами та керівництвом відбувається через Інтернет, електронну пошту, чати та відео конференції;
- гнучкий графік – зазвичай працівники мають можливість працювати в зручний для них час із будь-якого місця;
- використання інструментів для спільної роботи – команди часто користуються онлайн-інструментами для обміну документами та спільного редагування;
- самодисципліна – дистанційні працівники повинні бути самодисциплінованими, оскільки вони відповідають за свій власний графік та продуктивність;
- відсутність фізичного контакту – відсутність особистого спілкування може впливати на соціальну взаємодію та створювати відчуття відокремленості;
- завдання на відстані – багато видів робіт можна виконувати віддалено, включаючи інформаційні та технологічні завдання;
- потреба у технічному обладнанні – для дистанційної роботи часто потрібен доступ до комп'ютера, Інтернету та спеціального програмного забезпечення[4; 9].

Надзвичайна воєнна ситуація не лише випробувала Україну на міцність, а й показала світові можливості та силу нашої держави. Ця загроза не зупинила

інновації, а навпаки, зміцнила їх та підштовхнула у правильному напрямку. З метою врегулювання трудових відносин в умовах воєнного стану був прийнятий Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" від 15.03.2022 року[2].

З набуттям чинності цього закону були внесені зміни в організацію праці, в тому числі щодо порядку та умов застосування дистанційної роботи. В умовах воєнного стану дистанційна робота набуває особливого значення, оскільки вона стала одним із способів підтримання виробничих відносин та організації робочої сили у відносно безпечний спосіб. Важливо, що програми дистанційної роботи не обмежують працівників регіоном чи робочим місцем, а дозволяють їм працювати з будь-якої точки світу, навіть за кордоном, якщо вони мають доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

У воєнний час навіть укриття можуть стати робочими місцями. Саме використання дистанційних технологій дозволило відновити навчальний процес після вимушених канікул. Згодом було врегульовано використання дистанційної роботи державними службовцями.

Трудові договори про дистанційну роботу повинні укладатися у письмовій формі. Однак в умовах воєнного стану, відповідно до частини 1 статті 2 Закону "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану", сторони можуть визначати форму трудового договору за домовленістю між собою. Відповідно, працівник і роботодавець мають право самостійно визначити форму трудового договору про дистанційну роботу[2].

Кодекс законів про працю передбачає, що у випадках, коли існує загроза збройного нападу, роботодавець має право ініціювати дистанційну роботу наказом (розпорядженням) без необхідності укладення письмового трудового договору[1]. Про такий наказ (розпорядження) працівники мають бути повідомлені у дводенний строк з дня його прийняття (але до початку дистанційної роботи). Слід зазначити, що на період воєнного стану положення частини третьої статті 32 Кодексу законів про працю щодо повідомлення працівників про зміну істотних умов праці не застосовуються [1].

Існування типової форми трудового договору про дистанційну роботу свідчить про те, що сторони не в праві відступити від змісту трудового договору, однак мають право визначати його умови.

Умови договору про дистанційну роботу можуть варіюватися в залежності від конкретних угод та потреб сторін, але деякі істотні умови, що зазвичай включаються в такі договори, містять:

- предмет договору – договір має чітко визначати, які завдання та обов'язки покладаються на працівника, включаючи опис робочих обов'язків та очікувану продуктивність;

- графік роботи – договір повинен визначати робочий графік працівника, включаючи робочі дні, години та можливі вимоги щодо гнучкості графіку;
- оплата – договір повинен містити інформацію про умови оплати праці, включаючи зарплату, годинну оплату, бонуси та інші фінансові аспекти;
- збереження конфіденційності – договір може містити положення щодо збереження конфіденційності інформації компанії та заборону розголошення конфіденційної інформації;
- використання обладнання та програмного забезпечення – якщо працівник отримує обладнання або програмне забезпечення від компанії, то договір може включати умови щодо його використання та збереження;
- термін дії договору – договір повинен визначати термін дії та умови його розірвання;
- контроль та звіти – договір може включати положення щодо способів контролю над виконанням роботи та вимоги щодо подачі звітів про продуктивність;
- права та обов'язки сторін: договір повинен чітко визначати права та обов'язки як працівника, так і роботодавця;
- питання щодо оподаткування та соціального страхування – договір може містити інформацію про оподаткування та соціальне страхування працівника;
- порядок вирішення спорів – договір може містити положення щодо процедури вирішення конфліктів та спорів між сторонами.

При підписанні трудового договору неминуче постає питання про тривалість контракту. Відповідно до Кодексу законів про працю, перевага надається строковим трудовим договорам[1; 6; 10].

Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням таких умов, як характер роботи, умови її виконання, інтереси працівника та випадки передбачені законодавчими актами.

Кількість поважних причин для укладення строкових трудових договорів в умовах воєнного стану збільшилася. Зрозуміло, що багато українців шукають притулку за кордоном, переїжджають всередині країни, йдуть у відпустку або втрачають працездатність. Тому для забезпечення негайного набору нових працівників та покриття дефіциту кадрів роботодавці можуть укладати строкові трудові договори з новими працівниками в період воєнного стану або в період тимчасової відсутності для заміщення працівників, які тимчасово відсутні на роботі. У таких випадках, особливо з причин, пов'язаних з війною, нерідко укладаються строкові дистанційні трудові договори.

Згідно з колективним договором про дистанційну роботу, працівники мають право визначати свій робочий час на власний розсуд відповідно до трудового

законодавства. Однак за законом війни це право працівника обмежується, оскільки "роботодавець вирішує, коли починається і закінчується щоденна робота (зміна)". Дистанційні працівники також можуть мати подовжений робочий час, оскільки закон передбачає подовження як нормального, так і скороченого робочого часу для всіх працівників. У цьому випадку заробітна плата також повинна збільшуватися пропорційно до тривалості робочого часу.

У зв'язку з тим що, під час дистанційної роботи працівники постійно використовують інформаційно-комунікаційні технології, їм гарантуються періоди вільного відпочинку (час відключення), під час яких вони можуть відключитися від інформаційно-телекомунікаційного контакту з роботодавцем, і це не є порушенням положень трудового договору або трудової дисципліни. Щоб обґрунтувати це, в договорі про дистанційну роботу повинні бути чітко визначені проміжки часу протягом дня або тижня, в які працівник може відключатися від інформаційного та телекомунікаційного зв'язку з роботодавцем [7].

Таким чином, право працівника на відключення гарантується, і він може утримуватися від виконання своїх обов'язків і не відповідати на електронні листи, телефонні дзвінки та інші повідомлення через засоби цифрової комунікації протягом періодів часу, зазначених у договорі (в тому числі у святкові дні). Право на відключення гарантується не лише в Україні, а й у багатьох зарубіжних країнах, зокрема у Франції, Італії, Чилі, Словаччині, Ірландії, Португалії, Франції.

Аналіз національного законодавства дозволяє зробити наступні висновки:

- право на відключення тісно пов'язане з правом працівника на відпочинок;
- поширюється насамперед на працівників, які працюють дистанційно або з дому;
- його суть полягає у праві працівника перервати інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем на період часу, визначений у трудовому договорі;
- реалізація права на відключення не вимагає притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Під час воєнного стану це право не обмежується.

Хоча у воєнний час право на відключення не обмежувалося, законодавчі обмеження щодо вихідних, неробочих та святкових днів зазнали змін. Зокрема, під час воєнного стану працівники, які за законом мали право на щорічну основну оплачувану відпустку тривалістю понад 24 календарних дні, обмежені в праві на збільшення кількості днів такої відпустки.

В умовах воєнного стану дистанційна робота має особливе значення для збереження трудових відносин та відносної безпеки праці. Наразі система дистанційної роботи в Україні належним чином врегульована Кодексом законів про працю та іншим законодавством, що передбачає наявність легального

визначення дистанційної роботи, порядку та умов її здійснення, а також вимог щодо форми та змісту трудових договорів.

З огляду на вищевикладене, дистанційна робота – це використання працівниками інформаційно-комунікаційних технологій для виконання трудових функцій, обумовлених трудовим договором, поза межами робочого місця (території підприємства, установи, організації). Однією з особливостей дистанційної роботи є те, що вона вимагає від працівника високого рівня самодисципліни та особистої відповідальності. Щоб уникнути непорозумінь, в трудових договорах про дистанційну роботу слід чітко прописувати всі умови праці, оскільки це полегшить контроль за виконанням договорів з дистанційними працівниками.

Висновки. Таким чином, конкретний зміст дистанційної роботи визначається за такими критеріями, як робоче місце, порядок застосування, обмеження застосування, забезпечення засобами виробництва, форми роботи, обладнанням, програмним та технічним забезпеченням, тривалість робочого часу та гарантований час відпочинку.

Воєнний стан призвів до тимчасових змін у регулюванні трудових відносин та вплинув на порядок застосування дистанційної роботи:

- змінено порядок визначення часу початку та закінчення робочого часу і надано це право роботодавцю;
- обмежена тривалість щорічної оплачуваної відпустки до 24 календарних днів та передбачено окремі відпустки для працівників, які працюють на об'єктах критичної інфраструктури;
- призупинено дію деяких положень Кодексу законів про працю, що регулюють робочий час і час відпочинку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс законів України про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n387>(дата звернення: 05.11.2023).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>(дата звернення: 06.11.2023).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України №1213-IX від 04.02.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20>(дата звернення: 04.11.2023).
4. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. Громадська думка про правотворення. 2020. №16 (201). С. 4–11.

5. Демченко О.В. Механізм правового регулювання дистанційної зайнятості за трудовою регламентацією. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2019. Вип. 2. С. 42–45.

6. Дрозд О. Ю. Генеза розвитку правового регулювання дистанційної роботи. Київський часопис права. 2022. №3. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/163/151> (дата звернення: 04.11.2023).

7. Мельничук О. Ф. Право на відключення (righttodisconnect) в трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.). Вінниця, 2022. С. 87-92.

8. Середа О. Г. Деякі аспекти впровадження регулювання дистанційної роботи в сучасному законодавстві. Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Суми, 5–7 черв. 2014 р.). Суми : СумДУ, 2014. С. 245–248.

9. Стасів О. В. Особливості правового регулювання дистанційної праці в Україні. 2021. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/olajach,+12Oksana+Stasiv.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).

10. Таран І. О., Васечко Л. О. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2021. Випуск 67. С. 134-138. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/249949/247296> (дата звернення: 02.11.2023).

УДК 342.7

УЧАСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЇХ СТАТУС В УМОВАХ РЕАЛЬНОЇ ВІЙНИ

Альона Мелькумова,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 081

Право,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини;

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У дослідженні висвітлено і проаналізовано питання медичної допомоги особам, які постраждали під час збройної агресії в сучасних умовах. В статті досліджено безпеку життя цивільного населення, які порушуються в зоні де тривають воєнні дії.

Ключові слова: міжнародно-правова допомога, медична допомога, збройна агресія, цивільне населення, сучасні умови

Постановка проблеми. Міжнародно-правова допомога особам, які постраждали під час агресії в сучасних умовах є надзвичайно важливою і актуальною проблемою. Особливо негайної медичної допомоги потребують люди, які знаходяться в зоні конфлікту, де тривають активні воєнні дії. В сучасних умовах велика кількість осіб, які постраждали від збройної агресії можуть бути обмеженими в доступі до медичної допомоги. В таких випадках необхідно забезпечити безпечний евакуаційний коридор для постраждалих осіб, щоб надати їм необхідну медичну допомогу.

Обмежений доступ до допомоги може бути через зруйновану інфраструктуру, недостатню кількість медичного персоналу чи обмежений доступ до медичних ресурсів.

Мета дослідження – дослідити систему надання медичної допомоги особам, які постраждали під час збройної агресії в сучасних умовах.

Ступінь дослідження проблеми. Питання з вивчення медичної правової допомоги були присвячені дослідження наступних науковців: З.С. Гладун, Г.Я. Оверко, Марко Сассолі, М.В. Грушко, Т.С. Федорова, В.В. Владишевська та інші.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі існує велика кількість міжнародних договорів, які направлені на захист безпеки громадян, як у мирний час, так і в час збройних конфліктів. Статут ООН у 1995 році заборонив війну, але нажалі відтоді кількість збройних конфліктів лише зросла, і стосувалася вона ще більшої кількості життя цивільних осіб [6, с.7].

Умови збройного конфлікту встановлюють перед медичними робітниками та правовими експертами виклики, які пов'язані з розробленням та вдосконаленням принципів, які налагоджують надання медичної допомоги в цих складних умовах.

Всі, хто наразі працює у галузі захисту прав людини під час збройних конфліктів, щоденно стикаються з поняттями міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини» [5, с.5].

Одним із основних завдань міжнародного гуманітарного права є забезпечення міжнародного права та миру, обмеження та скорочення озброєнь та запобігання застосуванню збройної сили. Воно спрямоване на захист жертв збройних конфліктів, тобто воно розраховано на захист прав людини і громадянина, коли загальні механізми захисту є неефективними чи малоефективними [3, с.84].

Міжнародне гуманітарне право потребує постійного вдосконалення та додаткового поширення. Особливо це стало актуальним в умовах зневажання міжнародного гуманітарного права російською окупаційною владою [12].

В Україні, як в демократичній державі дотримання норм міжнародного права вимагається Кримінальним Кодексом України, а саме статтею 438 «Порушення законів та звичаїв війни» караються позбавленням волі до восьми років [1, с.433].

В Україні з 24 лютого 2022 року введений воєнний стан, який триває й досі. А з 2014 року Україна перебуває у збройному конфлікті з російською федерацією. Цей конфлікт має надзвичайно масштабні медико-соціальні наслідки, які без перебільшення можна назвати гуманітарною катастрофою, яка доторкнулася не лише нашої держави, а й всіх країн, які надали прихисток багатьом громадянам України [2, С.5].

Значних руйнувань зазнала медична інфраструктура. Із початку повномасштабного вторгнення було зруйновано 122 медичних заклади та пошкоджено 817. За словами Віктора Ляшка – міністра охорони здоров'я України «Для відбудови 122 медичних закладів необхідно 15 млрд 328 млн гривень, а для відновлення пошкоджених медичних закладів, необхідно – 35 млрд 606 млн грн.

Він також зауважив, що з початку повномасштабного вторгнення російської федерації було знищено понад 85 автомобілів екстреної медичної допомоги, пошкоджено 481 аптеку і 43 аптеки зруйновано [11].

Україна знаходиться у партнерських відносинах з провідними медичними центрами Європи та США. Так, понад 29 країн Європи, такі як: Литва, Португалія, Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Франція, Румунія, Італія, Норвегія, Чехія, Фінляндія, Данія, Ірландія, Швеція, Румунія, Люксембург, Латвія, Бельгія, Польща, Швеція, Австрія, а також провідні клініки Канади та США. В медичних центрах цих країн приймають звільнених з полону захисників, цивільних громадян, постраждалих з мінно-вибуховими травмами, опіками. В середньому щотижня втілюють по чотири евакуаційні рейси для лікування наших громадян за кордоном [4, с.102].

Із початком збройної агресії СУФ разом із Конгресом українців Канади створили Комітет гуманітарної допомоги Україні та разом розробили низку програм для оперативного надання гуманітарної та медичної допомоги переміщеним особам [4, с.102].

Серед основних гуманітарних програм медико-соціального спрямування, які були розроблені варто виокремити наступні:

1. Міжнародна програма «Допоможіть Україні зараз» (#HelpUkraineNow)
2. Український Гуманітарний Виклик (The Ukraine Humanitarian Appeal).
3. Медично-освітня програма Canada Ukraine Surgical Aid Program (CUSAP) (Канадсько-Українська програма хірургічної допомоги).
4. Програма «Допоможіть переміщеним українцям в Канаді» (The «Help Displaced Ukrainians in Canada» Appeal) [4, с.102].

Україна з 2014 переживає війну на сході країни, а з 2022 року повномасштабне вторгнення на всю територію. За цей час було втрачено тисячі життів, та багато отримали травми. Однією з найпоширеніших трав, це є втрата кінцівок.

Оксана Жолнович, яка є міністеркою соціальної політики, розповіла про те, як українські військові можуть отримати протез. Вона розповіла про певний алгоритм для отримання протезу.

«Якщо військовий, який втратив кінцівку, наразі перебуває у лікарняному закладі, то він повинен дізнатися, чи є там соціальний працівник або чи укладено у цьому медичному закладі меморандум з протезистами-ортезистами. У випадку, якщо таких фахівців немає у конкретному лікарняному закладі, то тоді особа сама може зареєструватися в Особистому кабінеті особи з інвалідністю на сайті міністерства», – розповіла Жолнович [13].

Також, велика кількість організацій з усього світу допомагають в протезуванні наших військових. Одним з прикладів такої допомоги є проект України та

Норвегії, запущений в 2016 році. Крім того медики з країн-партнерів надають консультації та допомагають у налаштуванні протезів для українських військових.

Благодійний фонд Future for Ukraine за підтримкою міжнародної клініки з протезування Medical center Orthotics and Prosthetics допомагає нашим військовим отримувати якісні протезу та проходити реабілітацію а медичних сакладах світу. Цей фонд бере на себе всі витрати, які пов'язані із забезпеченням проєзувння та реабілітації. У фонд було зібрано 48 667 євро, з яких на допомогу в протезуванні було витрачено 28 662 євро [8].

Міністерство охорони здоров'я України та благодійний фонд «Protez Foudation» підписали меморандум про співпрацю. Благодійний фонд «Protez Foudation» вже надав допомогу 113 українським громадянам. Серед них – 106 військовослужбовців.

Цей фонд покриває витрати за виготовлення протезів, а також фінансує транспортування поранених до провідних медичних центрів США і повернення їх до України після протезування [9].

За даними Міжнародної організації з міграції від серпня 2022 року, вимушеними переселенцями стало близько 10 млн осіб: приблизно 6,5 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами, і ще приблизно 4 млн осіб покинули територію України. Багато громадян відмовилися від лікування та медичної допомоги, через це попит на медичні послуги на початку війни знизився на 70%. Проте зараз ми можемо спостерігати позитивну динаміку, яка пояснює, що люди намагаються повернутися до звичайного життя та починають знову звертати увагу на своє здоров'я [10].

Разом з звичайними громадянами переїхали до інших регіонів чи виїхали за кордон лікарні й інші медичні працівники, що так само дуже вплинуло на роботу медичної системи. На початку війни Захід України був перенасичений фахівцями з медицини, коли на Сході та півдні їх навпаки не вистачало. А на лінії фронту і досі виявляється брак медичних працівників. Однак за даними МОЗ критичного дефіциту лікарів для України не має, крім того на зараз є можливість залучати іноземних медичних працівників, які готові працювати на волонтерських засадах в Україні [10].

Доцільно звернути увагу на історії медиків-героїв, які врятували та рятують чужі життя. Першим таким прикладом стала Ірина Шевченко. Вона торгувала на ринку в Херсоні всім – від одягу до іграшок. Напад росії зробив Ірину Шевченко спочатку волонтером, потім військовим медиком – вона пройшла курси тактичної медицини, викладання першої долікарської допомоги. Після того, як отримала ліцензію, їздила навчати першій медичній допомозі бійців. Уже в лютому 2015 року була у складі 36-ї бригади морської піхоти в Широкині. І хоча офіційно її посада називалася «радіотелефоніст-санінструктор», вона вивозила

поранених бійців та лікувала їх. Ірина Шевченко постійно жартувала і дуже смачно готувала – про її пиріжки серед солдатів ходили легенди. Загинула 1 липня. Санітарний автомобіль ЗСУ потрапив під обстріл бойовиків російських гібридних сил.

Другим таким відчайдушним прикладом став Микола Волков. Герой був ультрасом футбольного клубу «Маріуполь», один із тих хлопців, хто спочатку протистояв «руському миру» на вулицях рідного міста, а потім вирішив поїхати на фронт. Коли хлопцеві виповнилося 18 років, то він пройшов навчання і почав працювати парамедиком у складі «Госпітальєрів».

З вересня 2018 року був на фронті у складі 8-го батальйону «Аратта». У ніч із 11 на 12 квітня постріл снайпера завдав «Смурфіку», як Миколу називали побратими, травму, несумісну з життям. Лікарі дніпровського госпіталю імені Мечникова кілька днів боролися за життя хлопця, проте він так і не прийшов до тями та помер 15 квітня. 17 квітня Миколу Волкова поховали у рідному Маріуполі, на Алеї слави Старокримського цвинтаря.

Також хочеться розповісти сміливу дівчину Наталію Хоружу за позивним «Дюймовочка». Наталія важила усього 42 кілограми, але це не заважало їй витягати з-під обстрілів 100-кілограмових чоловіків. Після середньої школи вступила до Дніпропетровського медичного училища, отримала освіту за спеціальністю «медична сестра». Тривалий час працювала в селі Зелений Гай, далі смт Просяна Покровського району.

Добровольцем пішла на військову службу, через два місяці роботи у медпункті попросилася поїхати на передову санінструктором роти. Вона була і медиком, і психологом, і «матусею», як її жартома називали бійці. Адже зранку обов'язково дізнавалася, як у кого справи, що відомо з рідних місць, у кого які новини в родині. А ще був у неї свій ритуал – підійти до солдата, дати цукерку та впевнено сказати «З Богом!» 2 лютого 2017 виїхала на санітарній машині за трьома пораненими під час мінометного обстрілу, в район селища Луганське на Світлодарській дузі. Надала першу медичну допомогу та двох бійців відправила до шпиталю, а третього на опорний пункт. Сама ж поїхала на іншій санітарній машині, яку обстріляли з ПТРК російські гібридні сили. Хоружа загинула» [7].

Це лише одні з багатьох прикладів відчайдушних героїв, які боролися за захист та життя наших громадян, військових. А таких прикладів існує сотні а можливо навіть тисячі. Ми маємо завдячувати цим героям всім, що маємо і дякувати кожного дня, що ми маємо змогу зранку прокидатися, а ввечері засинати в своїх ліжках.

Висновки. Участь у військовому конфлікті, медичні працівники беруть на себе особливу відповідальність за життя та здоров'я людей. Вони не тільки надають

медичну допомогу пораненим і хворим, але їй допомагають евакуювати їх з зони бойових дій, а також надають психологічну підтримку.

Умови реальної війни істотно ускладнюють роботу медичних працівників. Вони піддаються ризику бути пораненими або загиблими, а також мають працювати в умовах нестачі ресурсів та обладнання.

Незважаючи на всі труднощі, медичні працівники виконують свій обов'язок з гідністю та відданістю. Вони є справжніми героями, які рятують життя людей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний Кодекс України Закон від 05.04.2001 № 2341-III URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 05.10.2023).
2. Бущенко А. П. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України. КИТ. Київ. 2016 с.82
3. Громовенко К. В., Грушко М.В. Правове регулювання збройних конфліктів. Навчально-методичний посібник. Юридика. Одеса. 2023. С.132
4. Марущенко М. О. Медико-соціальні аспекти підтримки України міжнародним співтовариством на тлі збройної агресії Росії. Українознавчий альманах. Випуск 31. Київ. 2022. С.100-107
5. Гнатовський М.М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Фенікс. Одеса. 2015. С. 5
6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти. Навчальний посібник. Київ. 2018. С. 7
7. П'ять історій медиків на війні, які врятували інших, але не захистили себе. Радіо Свобода. 05.07.2019 URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення 05.10.2023).
8. Future for Ukraine URL: <https://ffu.foundation/> (дата звернення 06.10.2023).
9. Благодійний фонд «Protez Foudation». Армія Inform. 22.09.2023 URL: <https://armyinform.com.ua/> (дата звернення 07.10.2023).
10. Гаррі Андреасян Медицина під час війни: з якими викликами стикнулася медична система. Негативні наслідки та позитивні зміни 31. 03. 2023 URL: <https://mind.ua/> (дата звернення 08.10.2023)
11. Медична допомога під час війни. Брифінг. Укрніформ. 06.07.2022 URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення 08.10.2023)
12. Міжнародне гуманітарне право URL: <https://sprotyvg7.com.ua/> (дата звернення 09.10.2023).

13. Протезування в Україні для військових та цивільних здійснюється безкоштовно. Уніан. Інформаційне агенство. 17.08.2023 URL: <https://www.unian.ua/war/yak-viyskovomu-otrimati-protez-u-minsocpolitiki-rozpovili-algoritm-diy-12363417> (дата звернення 07.10.2023)

УДК 327(477)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

Ілля Бережний,

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти напрямку підготовки

«Право»,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

Науковий керівник: Любов Мошняга,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри права та соціально-економічних
наук,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

Стаття, присвячена аспектам міжнародного співробітництва України в умовах воєнного конфлікту, зосереджується на важливості формування та розвитку нових векторів взаємодії. Однією з ключових тез є те, що в умовах кризи та конфлікту важливо дотримуватися принципів міжнародного права та підтримувати зовнішньополітичні зусилля для забезпечення національної безпеки та розвитку.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, воєнний час, нові вектори розвитку, дипломатія, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Умови воєнного часу створюють виклики та необхідність для країн активно взаємодіяти на міжнародному рівні. Важливо розглядати способи та засоби міжнародного співробітництва, які сприяють забезпеченню національної безпеки та розвитку в умовах воєнного конфлікту.

Основна проблема, яка висвітлюється у цьому дослідженні, полягає в пошуку нових векторів розвитку міжнародного співробітництва для України в умовах воєнного часу. Важливо визначити ефективні методи взаємодії з іншими країнами, міжнародними організаціями та дипломатичними партнерами для забезпечення стабільності та вирішення конфліктних ситуацій.

Мета дослідження – розкрити потенційні можливості та напрями міжнародного співробітництва України під час воєнного конфлікту, визначити

нові стратегії взаємодії та виробити рекомендації щодо покращення зовнішньополітичної діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Україна продовжує активно розвивати дипломатичні зусилля у воєнний час в 2023 році, націлених на вирішення важливих проблем та забезпечення міжнародної підтримки. Основні нові вектори розвитку дипломатичних зусиль України включають такі аспекти:

1) Це дипломатичні ініціативи України. Наша країна продовжує висувати пропозиції щодо мирного вирішення війни на території України. Наприклад хотілось би згадати про «Мирний саміт» в Саудівській Аравії

У рамках наших дипломатичних ініціатив у 2023 році, особливо важливим етапом було проведення Мирного саміту в Саудівській Аравії. Ця подія стала вагомим підтримкою України [1].

Саміт в Саудівській Аравії був ініційований Україною як частина нашої стратегії залучення міжнародної підтримки та розвитку дипломатичних зусиль.

У Джидді Саудівської Аравії де відбувся «Мирний саміт» щодо принципів відновлення «сталого й справедливого миру» для України.

В саміті взяли участь понад 40 країн, що «свідчить про надзвичайну зацікавленість у встановленні стійкого й тривалого миру» [1].

Зустріч у Джидді стала кроком до практичної реалізації мирних ініціатив, запропонованих Україною. Кожна держава – учасниця консультацій, має змогу проявити лідерство у глобальних зусиллях заради миру. І більшість із них уже визначила свою роль у реалізації окремих пунктів Формули [1].

Учасники саміту «домовились продовжити роботу на різних представницьких рівнях задля встановлення справедливого та всеосяжного миру».

Співпраця з партнерами

2) це активна співпраця України з міжнародними партнерами, такими як Сполучені Штати, Європейський союз та іншими державами. Наш дипломатичний діалог з цими країнами важливий для забезпечення підтримки та координації дій. Разом з нашими партнерами ми шукаємо шляхи завершення війни та встановлення миру в нашому регіоні.

3) співпраця України з міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Ми активно почали співпрацювати з цими організаціями з 2014 року для залучення їхньої підтримки та партнерства в питаннях безпеки та закінчення війни.

4) інформаційна дипломатія. Україна вдосконалює свою інформаційну дипломатію, щоб поширювати об'єктивну інформацію про ситуацію в країні та акцентувати увагу світової громадськості на проблемах, пов'язаних з війною. Це

допомагає формувати правильне сприйняття ситуації та залучати підтримку із світу.

5) активна робота України на міжнародних форумах та в обміні дипломатичними нотами. Ми продовжуємо запитувати міжнародну підтримку і вимагати виконання міжнародних зобов'язань щодо забезпечення безпеки на нашій території.

Дипломатичні зусилля залишаються ключовим інструментом для України в вирішенні війни та забезпеченні національної безпеки. У 2023 році Україна активно працює над новими стратегіями та ініціативами для залучення міжнародної підтримки та закінчення війни в Україні.

Україна продовжує активно розвивати економічне співробітництво з іншими країнами та міжнародними організаціями в умовах.

Нові вектори розвитку економічного співробітництва включають такі аспекти:

1. Торгівельні угоди: Україна продовжує укладати та розширювати торговельні угоди з іншими країнами. Це включає в себе більше білатеральних угод та участь в регіональних торговельних блоках. Зменшення тарифних бар'єрів та сприяння експорту допомагають українським підприємствам збільшити обсяги продажів на зовнішніх ринках.

2. Інвестиційні проекти: Україна активно приваблює іноземні інвестиції для розвитку своєї економіки та зміцнення інфраструктури. Інвестори з інших країн долучаються до реалізації проектів в різних галузях, що сприяє створенню нових робочих місць та підвищенню виробництва.

3. Фінансова допомога: Україна отримує фінансову допомогу від інших країн і міжнародних організацій для забезпечення фінансової стабільності та здійснення реформ. Ці кошти використовуються для покриття бюджетних дефіцитів та підтримки соціальних програм.

4. Технологічна співпраця: Україна розвиває технологічне співробітництво з іншими країнами, що сприяє обміну новими технологіями та інноваційними рішеннями. Це допомагає підвищувати конкурентоспроможність українських компаній та розвивати високотехнологічні галузі економіки.

5. Регіональне співробітництво: Україна активно співпрацює з країнами свого регіону, включаючи країни Європейського союзу та країни Вишеградської четвірки. Ця співпраця сприяє створенню спільних проектів та розвитку інфраструктури, що забезпечує збільшення торгового обсягу та економічного зростання.

Економічне співробітництво залишається важливою складовою стратегії України в умовах війни, сприяючи не лише економічному зростанню, а й зміцненню національної безпеки та підтримці соціальних програм. Україна

активно працює над розвитком нових напрямів економічного співробітництва для забезпечення сталого розвитку країни в умовах викликів війни.

3) Гуманітарна допомога

Україна активно розвиває гуманітарне співробітництво з міжнародним співтовариством у воєнний час у 2023 році. Гуманітарна допомога стає важливою складовою стратегії країни в умовах війни, спрямованою на підтримку та допомогу постраждалим цивільним особам. Нові вектори розвитку гуманітарної допомоги включають:

1. Розширення масштабів гуманітарної допомоги: Україна прагне розширити обсяги гуманітарної допомоги, щоб надавати підтримку як найбільш вразливим групам населення, так і особам, які опинилися в екстрених ситуаціях на території війни. Це включає в себе надання гуманітарної допомоги вигнаним, дітям, літнім людям та особам з інвалідністю.

2. Забезпечення доступу до гуманітарної допомоги: Україна акцентує на важливості забезпечення безперешкодного доступу гуманітарних організацій до регіонів, які перебувають під впливом війни. Це допомагає доставити допомогу тим, хто її потребує, і зменшити гуманітарну кризу.

3. Співпраця з міжнародними партнерами: Україна співпрацює з міжнародними організаціями, громадськими організаціями та донорами для спільної реалізації гуманітарних програм і проектів. Ця співпраця сприяє збільшенню обсягу та ефективності надання допомоги.

4. Гуманітарні стандарти: Україна дотримується міжнародних гуманітарних стандартів у наданні допомоги та захисті прав людини в умовах війни. Це включає в себе забезпечення безпеки гуманітарних працівників та гарантування гідної та рівної обробки всіх бенефіціарів.

5. Медична допомога: Гуманітарна допомога також включає надання медичної допомоги постраждалим особам, включаючи лікування, реабілітацію та психологічну підтримку.

Гуманітарна допомога залишається надзвичайно важливим елементом в умовах війни для забезпечення гідності та безпеки населення. Україна прагне підвищити обсяги та якість гуманітарної допомоги у співробітництві з міжнародним співтовариством у 2023 році, щоб забезпечити підтримку тим, хто її потребує найбільше.

4) Військове співробітництво

Україна вдосконалює військове співробітництво з міжнародними партнерами у воєнний час у 2023 році, щоб зміцнити обороноздатність країни та сприяти збереженню стабільності в регіоні. Нові вектори розвитку військового співробітництва включають:

1. Навчання та тренування: Україна співпрацює з військовими силами інших країн, проводячи спільні навчальні та тренувальні заходи. Це сприяє підвищенню професіоналізму українських військових та обміну кращими практиками. Наприклад: Українські пілоти та технічний персонал офіційно розпочали вчитися працювати з літаками F-16. Після цього, як очікується, Україна отримає обіцяні літаки. Коли саме це може статися та як відбувається навчання українських повітряних асів, розповідають самі пілоти та міністр оборони Олексій Резніков [2].

2. Закупівля та обмін військової техніки: Україна встановлює контакти для закупівлі та обміну військової техніки, озброєння та обладнання з партнерами з метою покращення своєї обороноздатності.

3. Інформаційна обмін та розвідка: Україна співпрацює з партнерами з питань обміну інформацією та розвідкою, щоб забезпечити безпеку та інформаційну обізнаність в районах війни.

4. Спільна планування та аналіз загроз: Україна співпрацює з іншими країнами у плануванні та аналізі загроз для забезпечення спільної реакції на потенційні виклики та кризові ситуації.

Військове співробітництво залишається важливим елементом стратегії України в умовах війни. Відкритість до співпраці та обмін досвідом і ресурсами допомагають Україні зміцнювати свою обороноздатність та сприяти міжнародній безпеці і стабільності.

5) Зміцнення партнерства зі Заходом

Зміцнення партнерства зі Заходом є важливим завданням для України і має багато аспектів, включаючи адміністративне право. Важливо зазначити, що адміністративне право в Україні також пов'язане з законодавством та реформами, спрямованими на зміцнення демократичних інститутів, підвищення прозорості та розвиток правової держави. Ось деякі аспекти, які можна пов'язати з питанням зміцнення партнерства зі Заходом у контексті адміністративного права:

1. Гарантування прав людини та правової відповідальності: Україна повинна продовжувати адаптувати своє адміністративне законодавство до міжнародних стандартів з прав людини, включаючи захист, доступу до суду та забезпечення чіткого процесу правової відповідальності для чиновників, які порушують закон.

2. Боротьба з корупцією: Зміцнення адміністративного права та кримінального права повинно включати заходи для боротьби з корупцією в урядових органах, поліції та інших сферах державного управління. Це важливо для забезпечення чесного та ефективного державного управління.

3. **Транспарентність та доступ до інформації:** Україна повинна продовжувати розвивати систему доступу до публічної інформації, щоб забезпечити більшу прозорість у діяльності державних органів. Це також може включати удосконалення процедур публічних закупівель та розкриття фінансової інформації про посадових осіб.

4. **Підтримка правової держави:** Україна повинна підтримувати незалежність судової системи, забезпечуючи, щоб рішення судів були виконані та щоб судді не були піддані політичному тиску.

5. **Модернізація адміністративних процедур:** Запровадження ефективних адміністративних процедур може покращити бізнес-середовище та зменшити бюрократичні бар'єри для іноземних інвесторів.

Зміцнення адміністративного права в Україні сприяє створенню сучасної, правової держави, що є важливою передумовою для розвитку партнерства зі Заходом. Посилення демократії, прав людини та боротьба з корупцією роблять Україну більш привабливою для іноземних інвесторів та сприяють підвищенню довіри міжнародних партнерів.

Україна продовжує розвивати інформаційну війну в умовах війни у 2023 році як один із важливих аспектів міжнародного співробітництва. Інформаційна війна включає в себе дії з підтримки своєї позиції, дестабілізації ворожих структур, інформаційного впливу та захисту власних інтересів. Основні вектори розвитку інформаційної війни в Україні у 2023 році включають:

1. **Захист інформаційної інфраструктури:**

Україна впритул наблизилася до нового опалювального сезону 2023–2024 років, який також характеризується активними спробами російських хакерів вплинути на роботу об'єктів критичної інформаційної інфраструктури енергетичної сфери та надання ними життєво важливих сервісів.

Служба безпеки України та Держспецзв'язку звертають увагу власників та технічний персонал енергетичних компаній на ризики, які стоять перед всіма суб'єктами забезпечення кібербезпеки, та особливу відповідальність перед населенням у цей складний період.

Опублікований 9 листопада 2023 року звіт компанії Mandiant щодо деструктивної кібератаки, скерованої на одне з українських регіональних енергетичних підприємств у 2022 році, в деталях розкриває особливості однієї з кібератак, що цілеспрямовано та цинічно проводились російськими хакерськими угрупованнями одночасно з масованими ракетними та дронами кампаніями [3].

Україна приділяє особливу увагу захисту інформаційної інфраструктури від кібератак та інших загроз. Розвиваються заходи з підвищення кібербезпеки та кіберрозвідки для виявлення та запобігання атакам на критичні інформаційні ресурси.

2. Антипропагандистська діяльність: Україна активно веде антипропагандистську кампанію для боротьби з дезінформацією та фейками, які можуть впливати на суспільну думку та сприйняття внутрішньої та зовнішньої політики. Підтримується робота незалежних медіа.

3. Інформаційна контррозвідка: Україна розширює зусилля у сфері інформаційної контррозвідки для виявлення та відстеження діяльності ворожих агентів та дезінформаторів.

4. Зовнішня інформаційна діяльність: Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами для спільного ведення інформаційної кампанії та подання об'єктивної інформації про війну і його наслідки на міжнародному рівні.

5. Розширення інформаційного впливу: Україна прагне розширити свій інформаційний вплив через мовні та культурні програми, спрямовані на підтримку міжнародних спільнот та національних меншин.

Інформаційна війна залишається ключовим інструментом в сучасному світі для захисту національних інтересів, зміцнення обороноздатності та підтримки міжнародного співробітництва. Україна продовжує розвивати нові стратегії та технології для забезпечення інформаційної безпеки та захисту своєї суверенності.

Нові вектори розвитку в правовій системі України

Одним із найважливіших напрямків цього розвитку є адміністративне право, яке грає важливу роль у забезпеченні ефективного управління країною в умовах війни.

1. Адміністративна реформа: У 2023 році була запущена амбіційна адміністративна реформа, спрямована на оптимізацію діяльності державних органів та забезпечення їхньої ефективності в умовах військової війни. Ця реформа передбачає спрощення бюрократичних процедур, покращення адміністративного обслуговування громадян та бізнесу, а також збільшення відкритості та прозорості в прийнятті адміністративних рішень.

2. Контроль за додержанням закону в умовах війни: Уряд України удосконалив механізми контролю за додержанням законів в умовах війни, зокрема, щодо додержання прав людини і міжнародного гуманітарного права. Були запроваджені посилені процедури моніторингу та звітності для державних органів та правоохоронних структур.

3. Кризовий управління та надзвичайний стан: Враховуючи війну, Україна вдосконалила норми та процедури кризового управління та введення надзвичайного стану. Це дозволило країні краще реагувати на надзвичайні ситуації і забезпечувати безпеку громадян.

4. Захист прав громадян в умовах війни: Важливим елементом адміністративного права є забезпечення захисту прав громадян у військових зонах

та в умовах внутрішньої переміни. Були розроблені спеціальні закони та механізми для надання правової допомоги та підтримки постраждалим.

5. Електронне управління та е-документообіг:

Стрімкий розвиток та глобальне впровадження новітніх інформаційних технологій, інтенсифікація інформаційних відносин, створили умови коли життя людини є майже не мислиме без мобільного телефону, телевізора, комп'ютера та Інтернету.

На сьогодні, стало реальним проведення операцій лікарями на відстані за допомогою сучасних телекомунікаційних систем, телемедичних консультацій, дистанційного навчання, укладення договорів шляхом обміну даними через мережу Інтернет, тощо.

Розвиток суспільних відносин став вимогою в цілому щодо розроблення, вдосконалення та оновлення нормативно-правової бази України, створення спеціальних юридичних норм та правил регулювання сфери інформаційних правовідносин.

Верховною Радою України були прийняті закони України, які набули чинності, „Про електронні документи та електронний документообіг“, „Про електронний цифровий підпис“, „Про обов'язковий примірник документів“, „Про Національну програму інформатизації“, „Про телекомунікації“, „Про Національну систему конфіденційного зв'язку“, „Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах“, тощо.

Закон України „Про електронні документи та електронний документообіг“ визначив основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів.

Законом встановлено, що електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, зокрема, електронного цифровий підпису. Юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму.[4]

В рамках адміністративної реформи була активно розвинена система електронного управління та е-документообігу. Це сприяє покращенню ефективності державних органів та зменшенню можливості корупції.

У цих нових векторах розвитку адміністративного права в Україні в 2023 році під час війни видно активну спрямованість на забезпечення прав та інтересів громадян, зміцнення державних інститутів та покращення управління країною в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Відкрита і чесна розмова»: Єрмак підбив підсумки мирного саміту в Саудівській Аравії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yermak-samit-saudivska-araviya/32536349.html> (дата звернення: 18.11.2023 р.)
2. Українські пілоти почали навчання на літаках F-16. Як відбуваються тренування і коли закінчаться. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66562784>(дата звернення: 18.11.2023 р.)
3. Критична інфраструктура має посилювати свою кіберстійкість, спираючись як на документи, які готує Держспецзв'язку, так і на рекомендації таких компаній, як Mandiant. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/kritichna-infrastruktura-maye-posilyuvati-svoyu-kiberstiiikist-spirayuchis-yak-na-dokumenti-yaki-gotuye-derzhspeczv-yazku-tak-i-na-rekomendaciyi-takikh-kompanii-yak-mandiant> (дата звернення: 18.11.2023 р.)
4. Запровадження системи електронного документообігу в Україні. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7546 (дата звернення: 18.11.2023 р.)

УДК 316.346

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ТА ПАЛІННЯ У
ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ СЕРЕД МОЛОДІ

Самвел Захарян,

здобувач фахової перед вищої освіти,
Центральноукраїнський фаховий коледж;

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У дослідженні висвітлено питання правових аспектів вживання алкоголю та куріння у громадських місцях. Описані механізми законодавчого регулювання вживання алкоголю та паління у громадських місцях в Україні. Дослідження підкреслює важливість розвитку ефективних стратегій правового регулювання та попередження шкідливих звичок серед молоді в Україні.

***Ключові слова:** ЛІГА ЗАКОН, законодавчі акти України, адміністративна відповідальність, громадські місця, куріння, алкоголь.*

Постановка проблеми. В наш час проблема куріння та вживання алкоголю є дуже актуальною, тому що, здорова молодь – це майбутнє України. За дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я наша країна займає перше місце де найбільше діти та підлітки вживають алкогольні та тютюнові вироби, що є негативним показником на світовому рівні.

У сучасному світі розвиток тенденцій взяв стрімкий зріст, але проблем менше не стало, а навпаки, збільшилось. І саме зараз ринок продукції пропонує неабиякий асортимент знищувачів нашого здоров'я, а саме: тютюнові вироби (звичайні цигарки, цигарки із різними смаковими добавками, електронні цигарки), спиртні, слабоалкогольні та енергетичні напої, але кожен може сам обрати чи вести активний

і здоровий спосіб життя, підвищувати свій імунітет, підтримувати чи навпаки погіршити його.

За даними ВООЗ в Україні кількість підлітків, які вживають алкоголь та палять цигарки у відсотковому значення становить 14,9%, що на 2% вище ніж в Європі та на 4% вище, ніж у світі.

Мета дослідження – дослідити та виявити правові аспекти вживання алкоголю та куріння у громадських місцях серед молоді.

Виклад основного матеріалу. За даними дослідного проекту «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та тютюнових виробів», було доведено, що 85,7 % серед усіх опитаних підлітків за все своє життя вживали алкогольні напої хоча б один раз, відсоток тих, хто вживає алкоголь регулярно становить 46,3 %, що в сумі становить половину опитаних осіб загалом.

Крім цього в ході дослідження було виявлено, що на вживання алкоголю та тютюнових виробів значно впливає чинник урбанізації.

Відсоткова кількість підлітків, які вживають алкоголь і тютюнові вироби регулярно становить 32,7 %, серед підлітків, які живуть в містах та районах відсоткова кількість становить 31,1 %, серед жителів сільської місцевості становить 25,5 % [4].

Після опитування підлітків стало зрозумілими основні причини, які спонукають підлітків до цього кроку:

- поліпшення настрою;
- вирішення побутових проблем;
- заспокоєння нервів;
- отримати схвалу, повагу чи авторитет серед однолітків;
- запобігання булінгу зі сторони тих підлітків, які вживають алкоголь та тютюнові вироби .

Вживання алкоголю незалежно від кількості призводить до порушення роботи організму, притуплює та пригальмовує кмітливість особи, та реальну оцінку ситуації в дійсності.

Законодавством України передбачено низку законодавчих актів і правових норм, які визначають умови та обмеження тютюнопаління та вживання алкоголю серед молоді. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв» обмежує можливості жителів і гостей України не тільки вживати пиво і слабоалкогольні напої, але й палити у громадських місцях.

Громадське місце – це частина будівлі або споруди, яка є вільно доступною або відкритою для громадськості на постійній, регулярній або спеціальній основі, лише за запрошенням або за певну плату. Сюди входять під'їзди, підземні

переходи, стадіони. (ст. 1 Закону «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення») [2].

Варто звернути увагу на те, що палити в заборонених місцях не можна не тільки цигарки, але і взагалі всі тютюнові вироби - тобто, сигарети з фільтром або без фільтру, електронні цигарки сигари, а також тютюн, махорку та інші вироби з тютюну чи його замінників (згідно з визначеннями, даними в антитютюновому законі № 2899-IV та Законі про державне регулювання виробництва та обігу алкоголю і тютюну).

Відповідно до закону, куріння заборонено в ліфтах, телефонах загального користування, медичних установах, навчальних та виховних закладах, спортивних майданчиках, у під'їздах житлових будинків, у підземних переходах та громадському транспорті (в тому числі міжнародному).

На практиці виникає багато спірних і неоднозначних питань, що стосуються визначення порушення і спілкування з охоронцями правопорядку. Як відомо, існують обмеження для розпивання пива (крім безалкогольного) і слабоалкогольних напоїв.

Пиво - це насичений діоксидом вуглецю пінистий напій, отриманий під час бродіння суслу пивними дріжджами охмеленого. Безалкогольним пивом є такою ж напій, але з об'ємною часткою спирту не більше ніж 0,5%, який виходить шляхом діалізу або переривання бродіння, або виробництва пивного суслу з пониженим вмістом речовин у початковому суслі [4].

Слабоалкогольні напої - алкогольні напої з вмістом етилового спирту від 1,2 до 8,5% об'ємних одиниць і екстрактивних речовин не більше як 14,0 г на 100 куб.см, виготовлені на основі водно-спиртової суміші з використанням інгредієнтів, напівфабрикатів та консервантів, насичені чи ненасичені діоксидом вуглецю [1]

Згідно зі ст. 178 КупАП, «пиво і слабоалкогольні напої не можна пити: на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах і парках, у всіх видах громадського транспорту, а також у всіх інших заборонених місцях (відповідно до ст. 15-2 Закону №481)» [2].

Єдиним законодавчим актом, який дає визначення поняття «вулиця», є Закон «Про автомобільні дороги». Згідно з ним, вулиця - це автомобільна дорога, призначена для руху транспорту і пішоходів, прокладання наземних і підземних інженерних мереж у межах населених пунктів. "У зв'язку з відсутністю визначення поняття «вулиця» в законодавчих актах у сфері обмеження вживання спиртних напоїв, за аналогією права, можна використовувати це визначення", - вважає Іван Вигівський.

Нагадаємо, що підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є факт вживання спиртних напоїв в забороненому місці. З якою тари ви його п'єте - не має значення [4].

Розпиваючи пиво в залузничному транспорті, особа яка вживає ризикує не тільки заплатити штраф, а й вимушено покинути потяг. Адже чинним законодавством так само встановлені правила перевезення та поведінки пасажирів на залізничному транспорті. Так, пункт 8.38 розділу 8 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України передбачає можливість видалення (зняття) пасажирів з поїзда, якщо він перебуває в явно вираженому нетверезому стані та порушує при цьому правила проїзду і громадський порядок, а також заважає спокою інших пасажирів. На проїзному документі такого пасажирів проставляється відмітка «Відмовлено в перевезенні на підставі пункту 8.38 Правил» [3].

Існує ще один важливий аспект застосування обговорюваної заборони, а саме, що вважається вживанням алкогольних напоїв. Просто тримання в руці закритої пляшки пива точно не є порушенням, вважає І.Вигівський. Але якщо пляшка відкрита, то це свідчить, як мінімум, про наміри вжити напій. Факт його вживання може бути підтверджений або спростований експертизою [3].

Питання про те, що зробити з порушником обговорюваних законів - просто попередити або оштрафувати, належить виключно до компетенції органів поліції. При цьому враховуються характер правопорушення, ступінь вини правопорушника, його майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність [3]

Висновок: Існують дуже багато законодавчих актів, які унормовують використання алкоголю та тютюнопаління у громадських місцях.

Відповідно до яких, заборонено курити електронні сигарети у громадських місцях на рівні зі звичайними сигаретами та кальянами. За порушення передбачені штрафи. Ще з 2006 року Україна зобов'язалася виконувати Рамкову конвенцію ВООЗ щодо боротьби проти тютюну. Але на жаль не завжди на це звертають увагу пересічні громадяни, тому люди які вживають алкоголь та палять цигарки у громадських місцях за рахунок терпінням та мовчання вищезгаданих пасивних громадян продовжують це робити як і робили раніше. Закон є але чітко його ніхто не дотримується і ніхто не контролює його виконання. Тому громадяни повинні самі слідкувати за цими правопорушеннями і завжди звертатися до органів правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата доступу 28.10.2023 р.)
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення чинне законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>(дата доступу 28.10.2023 р.)
3. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні НАН Укр. К : ІнЮре, 2010. 48 с.
4. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дяченко О. В. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 544 с.

УДК 343.3

КОЛАБАРАЦИЗМ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анна Клімовська,

здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти факультету авіаційного
менеджменту,

Льотна академія Національного
авіаційного університету

Досліджено колабарацизм як форму державної зради в контексті внесення змін та доповнень до кримінального законодавства України.

Ключові слова: *колабораційна діяльність, кримінальний кодекс, державна зрада, колабораціонізм, повномасштабне вторгнення, окупаційна політика, тимчасово окуповані території, держава-агресор, пособництво державі-агресору.*

З початком вторгнення Російською Федерацією в Україну з 2014 року, стало актуальним таке явище, як колабораціонізм. З початком повномасштабного вторгнення - це визначення розширило свій зміст.

На сьогоднішній день стаття 111 Кримінального кодексу України "Державна зрада" була доповнена статтею 111-1 "Колабораційна діяльність" [1].

Дуже багато суперечок ведеться, щодо питання про взаємозв'язок державної зради та деяких форм колабораційної діяльності. Необхідно пам'ятати, що режим окупаційної політики Російської Федерації розпочався ще з лютого 2014 року.

В Україні дослідженням питання колабораціонізму займалися такі вчені: М. Акімов, К. Гончаренко, О. Зайцев, В. Кузнецов, М. Сийплові.

Метою цієї статті є визначення "Колабораційної діяльності" та "Пособництво державі-агресору". Окреслення сфер діяльності, які можуть підпадати під колабораційну діяльність. Відповідальність за колабораціонізм та пособництво, а також, які працівники знаходяться в групі ризику.

У статті Зайцев О.В. вказує, що колабораційна діяльність - це різновид державної зради. В його статті був проведений аналіз співпраці громадян України з окупаційною владою Російської Федерації. Було проаналізовано конкретні колабораційні діяння які відбувалися в період з 2014 по 2022 роки. За цим дослідженням Зайцев О.В. зробив висновок, що більш поширеним видом колаборації є добровільна участь громадян України в збройних формуваннях держави-агресора, добровільне зайняття громадянином України посади в

незаконних судових або правоохоронних органах створених на тимчасово окупованій території [2].

Також питання про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність вивчали Кузнецов В.В. та Сийплові М.В. статті визначено, що на сьогоднішній день в Україні з'явилася належне законодавче вирішення проблеми кримінально-правової протидії колабораціонізму. Статті також вказують, що окремі форми колабораціонізму необхідно уточнити або виключити, через те, що вони дублюють деякі форми державної зради. Існує певна схожість складів державної зради і колабораціонізму [3].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна та інформаційна безпека. Колабораціонізм можливий лише на окупованих територіях, також це є добровільне, усвідомлене рішення про співпрацю з ворогом. Ця діяльність повинна бути спрямована на завдання шкоди Україні, громадянам України або союзникам нашої держави.

Є чотири основні сфери діяльності, які підпадають під колабораційну діяльність:

- інформаційна співпраця з країною-агресором - до нього входять заперечення агресії яка існує з боку Російської Федерації, заклики та підтримка проведення референдумів на тимчасово окупованих територіях, а також публічна підтримка агресії;

- дійова підтримка полягає в тому щоб надавати поміч державі агресору реалізувати свою окупаційну політику, проводити та допомагати організувати незаконні вибори або референдуми;

- робота в інтересах держави-агресора. Це означає, що колаборант обіймає посади або виконує роботу в окупаційних адміністраціях держави-агресора;

- під економічною співпрацею з державою-агресором, розуміється схема співпраці із передачею майна.

Необхідно також вказати, що громадянин України, який був змушений піти на співпрацю з ворогом через загрозу своєму життю та/або здоров'ю не підпадає під колабораційну діяльність. Але також є і винятки. Це стосується підприємців, які можуть працювати у взаємодії з державою-агресором. Наприклад підприємець який проводить спільну діяльність державою-агресором, наприклад шия амуніцію для народної міліції ДНР, то така діяльність вже кваліфікується як колабораційна.

Після звільнення тимчасово окупованих територій збільшиться кількість справ про колабораційну діяльність [4].

Необхідно розібратися більш детально з працюючими людьми, які залишилися на тимчасово окупованих територіях. Для більшості людей

можливість працювати та отримувати заробітну платню є питанням виживання. На тимчасово окупованих територіях життя не зупинилось і цивільні потребують, як медичної допомоги, забезпечення функціонування об'єктів інфраструктури, так і можливість придбати їжу та ліки.

Першими в групі ризику є посадовці та представники органів державної влади та управління, правоохоронних та силових структур, органів місцевого самоврядування, а також працівники закладів освіти, медики.

За умов тиску з боку озброєних військових Російської Федерації, відсутності зв'язку з підконтрольною територією вибір може бути дуже складним. Задля того, щоб уникнути відповідальності громадянам України, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях важливо фіксувати факти примусу всіма можливими способами та повідомляти про них українським органам, якщо є можливість.

Якщо ж представники країни окупанта змушують медичний заклад долучитися до надання медичної допомоги окупантам Міністерство охорони здоров'я рекомендує фіксувати факти примусу окупаційної влади до надання медичної допомоги працівникам країни-агресора, також необхідно фіксувати, як у цей же час забезпечується медичною допомогою населення на окупованій території.

У складному становищі опинилися освітяни, окупаційна влада витребує від навчальних закладів та вчителів проводити навчальний процес російською мовою та відповідно до російських стандартів освіти.

Спираючись на частину третю статті 111-1 "Колабораційна діяльність" Кримінального кодексу України, дії громадян України, які спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора, а також здійснення антиукраїнської пропаганди в закладах освіти незалежно від типу та форм власності, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Вчителів та викладачів можуть визнати колаборантами без огляду на те, який саме предмет вони викладають.

Якщо неможливо дотримуватись законодавства та продовжувати освітній процес за українською програмою, тоді Міністерство освіти і науки радить вчителям, призупиняти трудові договори або звільнитися та необхідно повідомити управління освіти про причину. В такому разі за можливості, їм необхідно евакуюватися на підконтрольну Україні територію та за ними збережеться заробітна платня.[5]

Є головні сфери діяльності, які точно підпадають під колабораційну діяльність.

Якщо у людини немає вибору або її змушують працювати під страхом смерті в інтересах держави агресора то ця людина не несе кримінальну відповідальність за фактом вчинення колабораційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 25.10.2023)
2. Зайцев О.В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2. № 78. С. 174-178. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286121/280148> (дата звернення 25.10.2023)
3. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як но-вий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 70. С. 381-387 –URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259064/255759> (дата звернення 25.10.2023)
4. Колабораційна діяльність: юрист зі Львова пояснює, що підпадає під це визначення. URL: <https://suspilne.media/300038-kolaboracijna-dialnist-urist-zi-lvova-roasnuе-so-pidpadae-pid-ce-viznacenna/> (дата звернення 25.10.2023)
5. Продовження роботи в окупації чи колабораціонізм: де межа? URL: <https://kadrovik.isu.net.ua/news/546141-prodovzhennya-roboty-v-okupatsiyi-chy-kolaboratsionizm-de-mezha> (дата звернення 25.10.2023)

УДК 316.4

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ КОЛАБОРАНТІВ

Володимир Пукасенко,

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри права та соціально-економічних
відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті на основі аналізу наукових джерел розглянуто питання психологічного портрету колаборантів. Психологічний портрет колаборантів може виявитися досить складним та мінливим, оскільки він залежить від багатьох факторів, таких як історичний контекст, соціальні умови, особистість самого колаборанта та його мотивації. Аналізуючи наукові джерела, можна звернутися до психологічних та соціальних теорій, щоб краще зрозуміти, які фактори впливають на рішення людей стати колаборантом.

Ключові слова: психологічний портрет колаборантів, колаборант, співпрацюють, типів, риси, діяльність..

Постановка проблеми. Психологічний портрет колаборантів є актуальним в контексті вивчення людей, які вступають у співпрацю з владою або іншими суб'єктами, представляючи себе в якості союзників чи співробітників, нерідко в протистоянні із загальноприйнятими соціальними чи етичними стандартами. Проблема полягає в тому, щоб визначити та розібрати психологічні чинники, які призводять особу до ролі колаборанта, розкрити їхні мотивації, вплив соціокультурного середовища на цей вибір. Дослідження психологічного портрету колаборантів є важливим для більш глибокого розуміння механізмів, що лежать в основі колаборації та формування їхнього відношення до влади. Проблема психологічного портрету колаборантів постала особливо починаючи з лютого 2022 року то це питання не в повній мірі розкрито, що викликає його актуальність.

Мета дослідження – розкрити та дослідити психологічні аспекти та механізми, які визначають формування психологічного портрету колаборантів.

Ступінь дослідженості проблеми. Проблема психологічного портрету колаборантів залишається складною та багатогранною. Поняття колабораціонізм досліджувалось в багатьох наукових роботах. Теоретичні дослідження також представлені у публікаціях О. Т. Вайди, О. Гончаренка.

Виклад основного матеріалу. Розуміння «колаборант» або «колабораціонізм» трактується по різному. Саме слово «колабораціонізм» походить від французького «collaboration», яке означає співпраця, співробітництво. Цим словом позначали громадян Франції, які співпрацювали з німецькою окупаційною владою. Поняття «колабораціонізму» як політичного, юридичного та кримінально-правового явища, то воно вперше почало обширно використовуватися після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Визначення юридичного поняття «колабораціонізму» та відповідальність за цю діяльність передбачено в статті 111-1 Кримінального Кодексу України, який був доповнений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [1].

«Колабораційна діяльність – це публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави агресора, збройних формувань та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупаній території України. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора» [2].

«До основних типів колабораціонізму можна віднести наступні:

1) воєнний – сприяння противнику зі зброєю у руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контрозвідки;

2) економічний – співробітництво у будь-яких галузях економіки (продуктовий, сільськогосподарський тощо);

3) культурний (духовний) – співробітництво з окупантами в духовній (релігійній) сфері, що під час війни сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів православ'я, пропаганді «руського світу», підвищенню психологічного настрою окупантів;

4) побутовий – пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням;

5) політичний – підтримка країни-агресора на міжнародній арені в різних організаціях, неприєднання до застосовуваних економічних санкцій, продаж зброї, надання своїх ринків для збуту нафти, газу та ін. товарів тощо;

6) адміністративний колабораціонізм – співробітництво в окупаційних органах влади;

7) освітній – перехід навчального закладу на навчання за програмами країни-агресора, та ін» [3, с.13-14].

Розглядаючи основні типи колабораціонізму, можна зрозуміти, що це явище кримінально-правового характеру включає різноманітні варіанти дій, які може обирати «колаборант».

Психологічний портрет колаборантів є складним і багатограним. Не існує єдиної відповіді, яка б описувала всіх колаборантів, оскільки їх поведінка та мотивація може сильно відрізнятись.

Можна виділити загальні риси, які зустрічаються у колаборантах:

1. Низька самооцінка;
2. Страх;
3. Користь;
4. Ідеологія;

Аналізуючи загальні риси, які часто зустрічаються у колаборантів у контексті окупації, можна виділити кілька ключових аспектів. Низька самооцінка виявляється як один із основних мотиваторів, що підштовхує індивідів до співпраці з окупантами. Люди, які відчують себе вразливими та неспроможними досягти успіху, можуть шукати відчуття сили і контролю через співпрацю з окупаційними силами. Страх, як важливий фактор, також впливає на прийняття рішення про колаборацію. Загроза насильницьких дій може перетворити страх на домінуючий мотив, змушуючи людей підкорятися окупаційним владам, щоб уникнути можливого негативного впливу на себе чи своїх близьких.

Пошук особистої користі виступає як інший ключовий момент. Особи, які співпрацюють з окупантами, можуть бути мотивовані не лише страхом, але й бажанням отримати фінансову вигоду, посаду чи майно. Цей аспект вказує на те, що особистий інтерес може стати сильним катализатором для зради власної країни. Ідеологічні погляди та відданість певній політичній або ідеологічній програмі є четвертою важливою динамікою. Ті, хто співпрацює з окупантами, можуть ділитися їхніми переконаннями та ідеологією, що додає внутрішню легітимність їхнім діям. Загальною константою є те, що колаборація в умовах окупації здебільшого виникає внаслідок внутрішніх та зовнішніх факторів, що формують психологічний портрет тих, хто обирає співпрацю з окупантами.

Не всі колаборанти мають вище зазначені риси. Деякі можуть бути мотивовані комбінацією цих факторів, або вони можуть мати взагалі інші мотиви для колабораціоналізму.

На основі аналізу онлайн джерел більшість колаборантів виявляють відданість російській пропаганді та ідеології. Цей феномен відбивається у їхніх вчинках, висловлюваннях та поглядах, що формуються під впливом російських інформаційних джерел. Схильність колаборантів до російського світогляду є вплив російської пропаганди. Соціальні мережі, онлайн медіа та інші інформаційні ресурси, які часто використовуються для поширення російської пропаганди. Схильність до цієї пропаганди також може виникати через індивідуальні психологічні та соціокультурні чинники. Вплив цієї пропаганди визначається як інформаційним так і психологічним аспектом, який сприяє формуванню конкретних переконань та поглядів.

Колаборанти схильні до керування своїх дій та надання цьому звіту, але при цьому прихильні «руському світу», може вказувати на складну психологічну динаміку, що включає в себе елементи самосвідомості, зовнішнього впливу та формування ідентичності. Колаборанти, які активно приймають російський світогляд, можуть бути свідомими та обґрунтованими у своїх вчинках. Вони можуть надавати звіт про свої дії та прийняті рішення ввадаючи, що це відображає їхні погляди на політику чи суспільство.

Однак важливо враховувати можливість формування «казочки» про «руський світ», який стає частиною їхнього світогляду. Це може бути результатом впливу російської пропаганди, яка намагається утверджувати певні ідеології та перекручувати реальність. Колаборанти можуть шукати підтвердження цієї «казочки» через власні дії та взяття на себе відповідальності, враховуючи свої індивідуальні переконання.

Звідси випливає, що психологічний портрет таких осіб є складним і включає в себе не тільки владу над своїми діями, але й впливові фактори, які формують їхні уявлення про світ. Дослідження мотивації та переконань колаборантів може виявити ключові фактори, які визначають їхню поведінку та ставлення до російського світогляду. В кожного колаборанта багато ракурсів того, як на них вплила російська пропаганда.

Під час звільнення окупованих територій України від окупантів військові затримували багато колаборантів. Деякі з них намагалися уникнути покарання шляхом написання заяви на обмін. Вони сподівалися, що росія їх визволить та відправить на свою територію. Однак росія не хоче забирати колаборантів. Держава агресор може розуміти, що ці люди зрадили свою країну і так само можуть стати знову на її бік. Тому росія відмовляється обмінювати колаборантів.

Відмова росії обмінювати колаборантів означає, що вони будуть змушені відповідати за свої злочини перед судом України.

Висновок. Колабораціонізм є складним і багатогранним явищем, яке може мати різні причини та мотивації. Психологічний портрет колаборантів також є складним і може включати в себе різні риси, такі як низька самооцінка, страх, особистий інтерес та ідеологічні погляди.

У контексті російсько-української війни колабораціонізм є серйозною проблемою, яка завдає шкоди Україні. Колаборанти можуть допомагати російським окупантам, здійснюючи злочини проти мирного населення, пропагандуючи російську ідеологію та сприяючи встановленню російської влади. Тема психологічного портрета колаборантів буде актуальною в подальшому, оскільки вона дозволяє краще зрозуміти причини їхньої поведінки та мотивації. Це може допомогти в боротьбі з колабораціонізмом і попередженні його в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 19.11.2023).

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.11.2023).

3. Вайда Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття, документування та кримінальна відповідальність за протиправні дії/діяльність. Одеса : ОДУВС, 2022.

4. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Honcharenko_Oleksii/Problemy_instytutsiinoho_vyznachennia_termina_kolaboratsionizmu_i_oho_vydiv_ta_oznak.pdf?PHPSESSID=o001hmfhdenos08s30k2n465r4 (дата звернення: 19.11.2023).

5. Янковський О. «Зрадників ніхто не любить». Як міняють українське законодавство про колабораціонізм?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kolaborant-zminy-zakonodavstvo-koho-pokaryut/31993175.html> (дата звернення: 19.11.2023).

УДК 340+378

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ДО ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Катерина Русіна,

здобувачка вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Центральноукраїнського державного

університету ім. Володимира Винниченка

Науковий керівник:

Світлана Поляруш,

кандидат історичних наук, доцент, доцент

кафедри права та правоохоронної

діяльності Центральноукраїнського

державного університету ім. Володимира

Винниченка

Стаття висвітлює історію становлення юридичних клінік в цілому, основні засади та цілі їх діяльності, а також місце клінік у навчальному процесі здобувачів вищої освіти та значення клінік для освіти населення на сьогоднішній день.

Ключові слова: юридичні клініки, «Artium De Lex», правопросвітня діяльність, Г. Фроммгольд, студенти-консультанти.

Постановка проблеми. Юридична клініка – це центр, де відбувається юридична практика та надається безоплатна правова допомога малозабезпеченим верствам населення. Фактично, саме тут можна отримати потрібне “лікування” від несправедливості. Окрім того, – це один з інструментів правової освіти населення.

Метою статті є розкриття історії становлення та значення юридичних клінік для громадян, виокремлення напрямків діяльності вказаної структури з різними категоріями населення, у тому числі, і з малозахищеними особами.

Виклад основного матеріалу. Консультуванням у юридичних клініках займаються студенти під пильним оком викладачів. Вважаємо, що це є дуже гарною можливістю перетворити свої теоретичні знання на практичні, що допомагає глибше розуміти увесь вивчений матеріал під час навчальної сесії.

Юридичні клініки функціонують на таких засадах, як:

- *доступність* – юридичні клініки є в кожній області. До юрклінки можна звернутися як безпосередньо, так і дистанційно;

- *безоплатність* – правова допомога в юридичних клініках завжди надається безоплатно;
- *фаховість* – усі юридичні консультації, які готують студенти, попередньо погоджуються кваліфікованими кураторами-правниками;
- *індивідуальний підхід* – над кожною справою працює від одного до трьох консультантів;

Якщо дивитись на дане питання з точки зору студентів, то під час роботи в юридичній клініці вони отримують:

- *досвід практичної роботи* – це ефективна можливість спробувати себе в якості справжнього правника-практика ще під час навчання;
- *розвиток soft skills* – окрім консультування, студенти в юридичних клініках беруть участь в правопросвітній та громадській діяльності;
- *професійні контакти* – можливість здобути їх як під час багатьох брендів змагань для клініцистів, так і за прямими рекомендаціями викладачів.

Участь студентів у діяльності юридичної клініки ґрунтується на самодисципліні та самоорганізації, що передбачає свободу студента як у виборі діяльності, так і у пропозиції нових напрямків навчання та роботи.

Студенти-консультанти юридичної клініки, відповідно до вимог чинного законодавства, надають громадянам безоплатну правову допомогу за більшістю галузей права.

Якщо говорити *про функції*, то юридичні клініки, насамперед, виконують такі:

- *навчальна функція* – це зосередження діяльності на практичному спрямуванні навчання, формуванні у студентів-консультантів юридичної клініки поваги до засад верховенства права, пріоритеті прав людини та людської гідності, набуття ними професійних умінь та практичних навичок, цінностей та інших компетентностей;
- *соціальна функція* – це сприяння у задоволенні потреб суспільства у доступній правовій інформації та правовій допомозі, захисті прав і свобод людини.

Для кращого висвітлення названих вище явищ, необхідно звернутися до історії створення юридичних клінік. Аспекти діяльності юридичних клінік як безкоштовної правової допомоги для малозахисчених верств населення та майстерень юридичної освіти студентів-юристів були визначені у 1840 році викладачем в одному з університетів тодішньої Російської імперії Д. Мейером, який пізніше, у 1855 році, висвітлив діяльність юридичної клініки теоретично. На його думку, організація юридичних клінік має бути дуже простою – бідні люди, яким потрібні поради та допомога, звертаються до професора, який завідує практикою. Разом із студентами він надає допомогу, розбираючи правові ситуації, з якими звернулися за юридичною допомогою громадяни.

Згодом, ідея юридичних клінік висвітлювалась у працях німецьких авторів А. Штольцеля, О. Фішера, К. Штоя, Г. Фроммгольда, росіянина О. Люблінського [2]. Це дає змогу припустити, що юридичні клініки утворювались у зазначених країнах в кінці XIX – на початку XX століття.

Варто зауважити, що спираючись на деяку інформацію, можна сказати, що на початку XX століття юридична клініка існувала при Університеті святого Володимира у місті Києві [3, с. 20].

З 1930-х років юридична клінічна освіта в світі пов'язується з американськими правничими школами. На початку 1970-х років це явище стало розповсюджуватись у найближчих до Сполучених Штатів Америки англійських та австралійських системах освіти, а з 1990-х років – майже у всьому світі [1].

Наприкінці XX століття одним із проявів інтеграційних процесів було створення Всесвітнього альянсу за реформу юридичної освіти в дусі справедливості (GAJE). Ця міжнародна організація об'єднала представників юридичного клінічного руху мало не в усіх державах світу, оскільки юридична клінічна освіта стала ключовою в навчанні справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність юристів [6, 35]. Через це, нині юридичні клініки на юридичних факультетах закладів вищої освіти стали важливою складовою існуючого університетського механізму, обов'язковою частиною навчальної програми, яку студенти мають пройти і запам'ятати.

Також є група науковців, які вважають, що все бере початок з професора Георга Фроммгольда, який у 1900 році в журналі "Німецька юридична газета" написав статтю "Juristische Kliniken". У даній статті він провів паралель між практикою студентів медичних та юридичних вузів. Йому стало зрозуміло, що студенти-правники відстають від медиків, оскільки останні мають так звану "живу практику" в клініках при навчальних закладах. В цей же час студенти юрфаків розглядали вигадані ситуації, які не могли повною мірою допомогти їм засвоїти матеріал. Г. Фроммгольд прийшов до висновку, що потрібно перенести на юридичну практику поєднання навчання з прямою допомогою тим, хто потребує.

Г. Фроммгольд також закріпив деякі аспекти, щодо організації юридичних клінік. Наприклад, він закріпив професійні вимоги до керівників юридичних клінік та їх моральних цінностей. Викладачі вищої школи мають бути високо освіченими та кваліфікованими спеціалістами із великим багажем теоретичних знань у багатьох галузях, а також уміти з повагою ставитися до проблем малозабезпечених людей, бути терплячими та працювати наповну. Важливою умовою стала вимога конфіденційності на час вирішення юридичних справ. Також перед роботою в юридичній клініці вони мали скласти юридичний іспиту.

Вказані ідеї не втрачають своєї актуальності й зараз.

Зрозуміло, що Г. Фроммгольд був не перший, кому прийшла в голову ця ідея. Наприклад, А. Штольцель під час навчання регулярно використовував моделювання фіктивних справ [3].

У 1933 році американський юрист Джером Франк висвітлював питання утворення юридичних клінік у своїй статті “Чому б не створити клініку для юристів?” для періодичного видання Пенсільванського університету “Огляд правових питань”. Проте, адміністрації університетів реалізувати вказану ідею не поспішали.

У Польщі робота юридичної клініки/ консультації («poradnie prawne») передбачається у статуті закладу вищої освіти, а його керівництво має всебічно допомагати роботі викладачів і студентів в цих клініках. Важливою в них є правозахисна діяльність, а правопросвітницьку роботу вони проводять не так активно. Польський досвід є цікавим дивлячись на те, що юридичні клініки взаємодіють з Уповноваженим з прав людини. Згідно з результатами своєї діяльності направляють йому доповіді, в яких можуть вказати на недосконалості законодавства, соціальної політики, реалізації права на інформацію, прав неповнолітніх батьків, надання політичного притулку, тощо. Офіс Уповноваженого може долучатися до вирішення справ за зверненнями в юридичні клініки. Водночас, і студенти-клініцисти можуть знайомитися з матеріалами справ, що розглядає Уповноважений, пропонувати шляхи їх вирішення [5].

У Німеччині розквіт інституту юридичних клінік не був таким активним у зв'язку з дією закону, згідно з яким, особам, які не є адвокатами, заборонялося надавати правову допомогу. У 2007 році Конституційний Суд ФРН визнав цей акт неконституційним і в університетах Німеччини почали створюватися юридичні клініки. Важливим є те, що вони спеціалізуються на правничій допомозі у певних видах правовідносин – щодо заснування приватного підприємства (вища школа Гейдельбургу), діяльності соціальних медіа (Гамбурзький університет), соціального права та прав і обов'язків іноземців (Гамбурзька приватна школа права/ Brucerius Law School). Однією з клінік керує професор – діючий суддя Конституційного суду ФРН [5].

Завдяки реформам юридичної освіти в Японії у 2001-2006 роках за підтримки американських фахівців у багатьох закладах освіти також були створені юридичні клініки і студентам стало можливим та необхідним проходити у них практику та набувати нові навички.

Дякуючи утворенню у 2002 році й роботі Комітету викладачів юридичних клінік Китаю (Китайський фонд ЮКО – CCCLE), який активно працює з ресурсами від уряду та неурядових організацій для фінансування вказаних інституцій, останні швидкими темпами розвивається і в Китаї [4].

Наразі в Україні діє велика кількість юридичних клінік. Зокрема, на базі Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка (ЦДУ) працює більше десяти років юридична клініка «Artium De Lex».

Дана клініка надає безоплатну правову допомогу громадянам, зокрема малозабезпеченим верствам населення, пенсіонерам, особам похилого віку, багатодітним сім'ям.

На час дії воєнного стану «Artium De Lex» більше акцентує увагу на наданні правничої допомоги ветеранам війни, внутрішньо переміщеним особам, оскільки на даний момент вони є найбільш вразливою верствою населення.

Види правової допомоги, що надаються Юридичною клінікою ЦДУ:

- правові консультації;
- пошук правових норм;
- інша правова допомога.

Також варто зауважити, що юридична клініка не здійснює представництво інтересів осіб у судах, інших органах державної влади та місцевого самоврядування.

Правову допомогу надають студенти-консультанти під керівництвом викладачів-кураторів та керівника. Правова допомога надається з цивільного, сімейного, земельного, трудового, житлового права, права соціального забезпечення та інших суміжних галузей права. Кримінальні справи юридична клініка не розглядає.

Висновки. Отже, юридична клініка – це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», що створений як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів. Крім того, клініка надає правову допомогу малозахищеним верствам населення та здійснює правопросвітницьку діяльність. Функціонують юридичні клініки на засадах доступності, безоплатності та індивідуального підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галай А. Становлення юридичної клінічної освіти в Україні та у деяких інших країнах світу. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/galaj.pdf>
2. Лоджук М. Юридична клініка: від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні / М. Лоджук. Юридичний вісник. 2011. № 4. С. 143–147.
3. Лоджук М.Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.Т.

Лоджук; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 313 с.

4. Нікуліна Н.О., Давлатов Ш.Б. правопросвітницька робота як напрям діяльності юридичної клініки. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/4/9.pdf>

5. Рябовол Л. Т. Юридична клініка як осередок правничої освіти: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / Актуальні аспекти змісту суспільствознавчих дисциплін та інноваційні методики і технології їх навчання і викладання: колективна монографія. Рига: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2023. 355 с.

6. Савелова Ю.М. Історико-правовий аспект виникнення та розвитку юридичної клінічної освіти / Ю.М. Савелова. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2013. № 1. С. 36–42. URL: <http://aup.org.ua/wp-content/uploads/МСБ-2013-No.1-2-.pdf#page=36>

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

SZANSE I ZAGROŻENIA PRACY ZDALNEJ DLA PRZEDSIĘBIORSTW W CZASIE PANDEMII COVID-19

dr Elżbieta Ważna

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie
Gdańskim

Opportunities and risks of remote working for businesses during the covid-19 pandemic

Streszczenie

Praca zdalna w czasie pandemii COVID-19 otworzyła wiele szans, ale również stworzyła wiele wyzwań dla przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa muszą dostosować się do nowej rzeczywistości, rozwijając strategie i polityki, które umożliwią im wykorzystanie korzyści płynących z pracy zdalnej, jednocześnie minimalizując jej zagrożenia. Głównym celem pracy jest analiza uwarunkowań prawnych funkcjonowania pracy zdalnej z uwzględnieniem szans i zagrożeń dla przedsiębiorstw i ich możliwości rozwoju w czasie pandemii wywołanej wirusem Sars Covid-19. W trakcie pisania postanowiono zweryfikować następującą hipotezę badawczą. Kryzys wywołany pandemią Covid-19 przyczynił się do utraty płynności finansowej wielu przedsiębiorstw w Polsce.

Summary

Remote work during the COVID-19 pandemic has opened up many opportunities, but has also created many challenges for businesses. Companies must adapt to the new reality by developing strategies and policies that will enable them to take advantage of the benefits of remote work while minimizing its risks. The main objective of the paper is to analyze the legal conditions of remote work with regard to the opportunities and threats to enterprises and their opportunities for development during the pandemic caused by the Sars Covid-19 virus. In the course of writing, it was decided to verify the following research hypothesis. The crisis caused by the Covid-19 pandemic contributed to the loss of liquidity of many enterprises in Poland.

Keywords: covid-19 pandemic, enterprises, liquidity, opportunities, risk

Wstęp

Od początku XXI w. obserwujemy głębokie zmiany zachodzące w otoczeniu przedsiębiorstwa jak i w zewnętrznym środowisku działania organizacji, które rozumiane jest jako system wzajemnie powiązanych ze sobą elementów. W związku z pojawiającymi się nowymi możliwościami, czy też potrzebami, przedsiębiorstwa niezależnie od rodzaju, skali działalności oraz formy własności można zauważyć środowisko, w którym funkcjonują. W takim właśnie nieciągłym otoczeniu, charakteryzującym się zmiennością i dużą dynamiką pojawiania się kolejnych zmian, przedsiębiorstwa, a dokładniej rzecz ujmując – zarządzający nimi oraz pracujący w nich ludzie, muszą być otwarte na ewentualne, w tym niespodziewane, wyzwania i zagrożenia¹⁹⁴.

Każdego rodzaju zmiana, niezależnie od tego, czy niesie za sobą nowe możliwości rozwoju przedsiębiorstwa czy też generuje konieczność nagłego dostosowania się do sytuacji kryzysowej, wymaga ustalenia konkretnego kierunku oraz zakresu podejmowanych działań. Angażuje również zasoby, w tym z całą pewnością zasoby ludzkie, jakimi dysponuje przedsiębiorstwo. Co więcej, każda zmiana wymaga społecznej akceptacji, która wytwarza ruch przedsiębiorczości dla jej efektywnej realizacji.

Najbardziej niespodziewaną sytuacją, w jakiej znalazły się na początku trzeciej dekady XXI w. przedsiębiorstwa, ich właściciele i pracownicy, lecz także społeczeństwa miast, państw i całego świata, było pojawienie się pandemii COVID-19. Pandemia COVID-19 miała bardzo duży wpływ na zmianę organizacji pracy wielu przedsiębiorstw i innych podmiotów operujących na rynku. Głównym celem rozważań prowadzonych przez autorkę jest analiza uwarunkowań prawnych funkcjonowania pracy zdalnej z uwzględnieniem szans i zagrożeń dla przedsiębiorstw i ich możliwości rozwoju w czasie pandemii wywołanej wirusem Sars Covid-19. W trakcie pisania postanowiono zweryfikować następującą hipotezę badawczą. Kryzys wywołany pandemią Covid-19 przyczynił się do utraty płynności finansowej wielu przedsiębiorstw w Polsce.

Słowa kluczowe: pandemia covid-19, przedsiębiorstwa, płynność finansowa, szanse, zagrożenie

1. Uwarunkowania prawne pracy zdalnej.

Wykonywanie pracy zdalnej zostało zawarte w specustawie, która wprowadziła możliwość jej wykonywania w celu przeciwdziałania Covid19 przez cały okres obowiązywania stanów zagrożenia epidemicznego bądź epidemii ogłoszonych z powodu koronawirusa a także w okresie trzech miesięcy po ich odwołaniu jednak

¹⁹⁴ M. Duczkowska-Piasecka, Model biznesu w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2021, s. 9.

zasady powierzenia i wykonywania pracy zdalnej określone w specustawie są bardzo ograniczone¹⁹⁵.

Jeśli pracodawca poleci swojemu pracownikowi pracę zdalną musi podać czas jej wykonywania, maksymalnie mogą to być 3 miesiące po odwołaniu stanu zagrożenia epidemiologicznego lub epidemii. Polecenie pracy zdalnej może być w formie ustnej bądź udokumentowane mailowo. Żeby pracować zdalnie pracownik musi posiadać możliwości lokalowe i techniczne. Pracownik, który nie posiada wyżej wymienionych możliwości może odmówić pracy zdalnej, ponieważ specustawa nie precyzuje dokładnych wytycznych jakie pracownik musi spełniać by pracować w tym trybie, decyzja ta należy do pracodawcy. Obowiązkiem pracodawcy według specustawy jest zapewnienie pracownikowi odpowiednich narzędzi i materiałów do pracy. Alternatywę takiego rozwiązania stanowi praca na własnym sprzęcie i używanie swoich materiałów. Pracodawca może polecić prowadzenie ewidencji czynności realizowanych w trybie specustawy. Ewidencja powinna zawierać daty i czas wykonania pracy oraz opisywać wykonane czynności. W wypadku, kiedy pracodawca zadecyduje o powrocie do trybu stacjonarnej pracy pracownik jest zobowiązany do wykonania polecenia. Istnieją jednak przypadki, kiedy pracownik może odmówić. W sytuacjach Zgodnie z art.210 §1k.p kiedy warunki pracy nie odpowiadają przepisom bhp oraz zagrażają życiu, zdrowiu bądź stwarzają niebezpieczeństwo dla innych¹⁹⁶.

Po trzech miesiącach po odwołaniu pandemii pracodawca nie może powierzyć pracy zdalnej korzystając z specustawy, ponieważ ma ona charakter jedynie tymczasowy. Zgodnie z art., 3. kiedy pracodawca chce kontynuować tryb zdalny swoich pracowników powinien dokładnie określić zasady korzystania i wykonywania pracy w tym trybie. Pozwala to uniknąć wątpliwości w kwestii obowiązków pracodawcy i pracownika. Przełożony może się wzorować na kodeksie pracy stosowanym przy telepracy. Jest to dobry materiał do wzorowania i tworzenia nowych regulacji w firmie. Dobrze by było gdyby w regulaminie pracy zdalnej zostały uregulowane dokładnie obowiązki wykonywania pracy i czasu pracy, sposób wykonywania zadań, zasady ochrony danych osobowych, sposób kontaktu z przełożonymi i zagadnienia BHP¹⁹⁷.

W dzienniku ustaw w dniu 6 lutego 2023 roku zastały opublikowane nowe przepisy dotyczące pracy zdalnej, które weszły w życie 7 kwietnia 2023 roku. Wyróżnione zostały dwa rodzaje pracy zdalnej stała i okazjonalna praca zdalna dla każdego 24 dni w roku. Wraz z nowymi przepisami pracodawca może zlecić pracę zdalną w wypadku kiedy „w okresie obowiązywania stanu nadzwyczajnego, stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii oraz w okresie 3 miesięcy po ich

¹⁹⁵A.Hałas-Krawczyk, N.Wońkowska, A.Makar, M.Popławska, *Zatrudnianie w pandemii i po jej odwołaniu*, [pod red.] J. Kalinowska .Stan prawny: 15 września 2021 roku. Warszawa, 2021 s.45

¹⁹⁶<https://lex.legis.gov.pl/kp/art-210/> z dnia: 22.10.2023

¹⁹⁷*Ibidem* ,s.43

odwołaniu”, kiedy czasowo pracodawca nie może zapewnić higienicznych i bezpiecznych warunków pracy lub jeżeli pracownik złoży wniosek, że posiada odpowiednie warunki techniczne i lokalowe¹⁹⁸.

Wniosek uwzględnia fakt wykonywania pracy zdalnej, określenie czy będzie to praca całkowita czy tylko częściowa, miejsca wykonywania pracy może to być miejsce zamieszkania pracownika lub miejsca każdorazowo akceptowane przez pracodawcę (art. 67 § 1 Kodeksu pracy) należy pamiętać, że pracodawca może cofnąć polecenie pracy zdalnej z wyprzedzeniem dwudniowym. Jeśli praca zdalna została podjęta już podczas zatrudnienia każda strona może złożyć wniosek o zaprzestanie zdalnej pracy oraz przywrócenie poprzednich warunków pracy. W takiej sytuacji strony ustalają termin który nie może przekraczać 30 dni od dnia otrzymania wniosku na przywrócenie poprzednich warunków. „Uprawnienie pracodawcy w tym zakresie nie będzie jednak mogło dotyczyć pracowników wykonujących pracę zdalną na swój – wiążący dla pracodawcy – wniosek (tj. pracowników, o których mowa w art. 67 § 6 i 7 K.p.) chyba, że dalsze wykonywanie pracy zdalnej nie będzie możliwe ze względu na organizację pracy lub rodzaj pracy wykonywanej przez pracownika”¹⁹⁹.

W wypadku, kiedy praca zdalna została ustalona podczas zawierania umowy o pracę nie jest możliwe przywrócenie pracownika do pracy w biurze. Okazjonalna praca zdalna również może być wykonywana na wniosek pracownika. Ze względu na jej charakter pracodawca nie ma obowiązku zapewnienia narzędzi do pracy oraz materiałów. Wniosek wiążący dla pracodawcy dotyczący pracy zdalnej złożony jest przez²⁰⁰:

- pracownice spodziewającą się dziecka,
- pracownika który wychowuje dziecko poniżej 4 roku życia,
- pracownika który sprawuje opiekę nad osobą posiadającą orzeczenie o niepełnosprawności lub znaczną niepełnosprawnością która jest członkiem jej rodziny lub pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym,

1. „pracownika, o którym mowa w art. 1421 § 1 pkt 2 i 3 Kodeksu pracy, to jest: pracownika-rodzica dziecka posiadającego zaświadczenie, o którym mowa w art. 4 ust. 3 ustawy o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”, to jest zaświadczenie o ciężkim i nieodwracalnym upośledzeniu albo nieuleczalnej chorobie zagrażającej życiu, które powstały w prenatalnym okresie rozwoju dziecka lub w czasie porodu,
2. pracownika-rodzica dziecka legitymującego się orzeczeniem o niepełnosprawności albo orzeczeniem o umiarkowanym lub znacznym stopniu

¹⁹⁸<https://www.pit.pl/aktualnosci/praca-zdalna-w-dzienniku-ustaw-nowe-przepisy-zaczna-obowiazywac-za-dwa-miesiace-1007927> z dnia 22.10.2023

¹⁹⁹<https://samorzad.infor.pl/sector/organizacja/pracownicy/5667636,od-kiedy-praca-zdalna-dziennik-ustaw-nowelizacja.html#embedPoll> z dnia 26.10.2023

²⁰⁰Ibidem,

niepełnosprawności określonym w przepisach o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,

3. pracownika-rodzica dziecka posiadającego odpowiednio opinię o potrzebie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka, orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego lub orzeczenie o potrzebie zajęć rewalidacyjno-wychowawczych, o których mowa w przepisach ustawy z 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe”²⁰¹. W takich wypadkach pracodawca jest zobowiązany uwzględnić wniosek złożony przez pracownika. Jeśli charakter wykonywanej pracy lub organizacji pracy wyklucza przyjęcie na tryb zdalny pracodawca może nie zaakceptować wniosku i poinformować o tym fakcie elektronicznie bądź papierowo w terminie 7 dni roboczych od daty złożenia wniosku.

Pokrywanie przez pracodawcę kosztów wygenerowanych podczas pracy zdalnej oraz obowiązki powinny być zawarte w regulaminie pracy lub wewnątrzzakładowym porozumieniu, ewentualnie w porozumieniu z pracownikiem. Wskazano w ustawie, że podczas ustalaniu wysokości ryczałtu lub ekwiwalentu będą uwzględnione normy zużycia materiałów urządzeń technicznych ilości materiałów wykorzystanych na potrzeby pracodawców koszty usług telefonicznych, normy zużycia energii elektrycznej. Nie obejmują one np. kosztów użytkowania powierzchni lokalu i zużycia wody chyba, że zwrot tych kosztów został uwzględniony w regulaminie lub porozumieniu.

2. Wady i zalety pracy zdalnej dla przedsiębiorstw

Praca zdalna i telepraca powstały w odpowiedzi na kryzysy. Początkowo realizowały pojedyncze funkcje: telepraca – walka o środowisko, praca zdalna – walka o zdrowie ludności. Wraz z rozwojem technologii praca na odległość stała się bardziej dostępna. Odmienna forma organizacji pracy związana jest z nowymi korzyściami i zagrożeniami zarówno z perspektywy pracownika, jak i pracodawcy. Zapotrzebowanie na elastyczne formy pracy przyspieszyły rozwój technologii. Przez pandemię COVID-19 praca zdalna stała się koniecznością, a nie zaufaniem do pracownika i uwidoczniły się dotychczasowe zalety i wady²⁰².

Tabela 1. Korzyści i zagrożenia pracy zdalnej z perspektywy pracownika

Praca zdalna z perspektywy pracownika	
Zalety	Wady
<ul style="list-style-type: none"> • Uniknięcie dojazdów do miejsca pracy • oszczędność czasu, pieniędzy, środowiska (przez światopogląd pracownika). • łatwiejsze pogodzenie aktywności 	<ul style="list-style-type: none"> • Poczucie izolacji społecznej. • Zatarcie granic między aspektami życia.

²⁰¹<https://samorzad.infor.pl/sektor/organizacja/pracownicy/5667636,od-kiedy-praca-zdalna-dziennik-ustaw-nowelizacja.html#embedPoll> (data dostępu: 26.03.2023)

²⁰²Urbaniec M., Małkowska A., Włodarkiewicz-Klimek H., The impact of technological developments on remote working: insights from the polish managers' perspective, "Sustainability", nr14(1)/2022, s. 2.

<p>życiowych (praca, rodzina, rozwój).</p> <ul style="list-style-type: none"> • możliwość dopasowania pracy do preferowanych godzin. • dostosowanie otoczenia wedle własnych preferencji. • zwiększenie komfortu wykonywanej pracy. • pełniejsze skupienie przez ograniczenie rozpraszaczy z miejsca pracy. • możliwość równoległego wykonywania obowiązków. • satysfakcja z samodzielnej motywacji. • elastyczny wybór miejsca zamieszkania i możliwość pracy w odległym regionie. • możliwość zatrudnienia dla osób, które z różnych względów nie mogą opuścić mieszkania. • zindywidualizowany charakter pracy. • brak konfliktów pracowniczych. • obniżenie poziomu stresu. • łatwiejsza organizacja pracy dla więcej niż jednego pracodawcy • większa lojalność wobec pracodawcy. 	<ul style="list-style-type: none"> • Przedłużenie godzin pracy i poczucie „bycia stale w pracy” • zagrożenie pracoholizmem. • Praca w nieergonomicznych warunkach. • Brak skupienia przez aktywność domowników. • Bycie niezauważonym przy szkoleniach i awansach. • Konieczność samodzielnego planowania i organizowania dnia. • Ograniczony dostęp do zasobów informacji • ograniczony dostęp do danych i oprogramowania z przedsiębiorstwa. • Utrata umiejętności relaksu. • Obniżenie komfortu mieszkania • wydzielenie z przestrzeni domowej miejsca na pracę. • Brak bezpośredniego kontaktu • trudności z odczytywaniem intencji nadawcy (przełożonego) i tworzenia relacji nieformalnych z współpracownikami. • Wiarygodność pracodawcy. • Obniżenie produktywności i efektywności. • Utrudnienia natury technicznej. • Bycie odbieranym jako osoba, która „siedzi w domu”
---	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Dolot, Wpływ pandemii COVID-19 na pracę zdalną-perspektywa pracownika, *E-mentor*, nr 1(83)/2020, s. 37-38; R. Muster, Pandemia COVID-19 a zmiana modelu pracy. Polska na tle krajów Unii Europejskiej, *„Acta UniversitatisLodziensis. Folia Sociologica”*, nr 81/2022, s. 35-37; M. Sidor-Rządkowska, Kształtowanie przestrzeni pracy. Praca w biurze, praca zdalna, coworking, Wolters Kluwer 2020, s. 75-77; B. Szluz, Telepraca - nowoczesna, elastyczna forma zatrudnienia i organizacji pracy - Szansa czy zagrożenie? *„Modern Management Review”*, nr 20(4)/2013, s. 259-263; M. Urbaniec i in., The impact of technological developments on remoteworking: insights from the polish managers' perspective, *„Sustainability”* nr14(1)/ 2022, s. 6-10; S. Wojciechowska-Filipek, Praca zdalna - nowe możliwości, nowe wyzwania, *„Przedsiębiorczość i Zarządzanie”* nr 14(4)/2013, s. 212-221.

Wiele z przedstawionych korzyści w tabeli 1, przy nieodpowiednim wykorzystaniu, może przerodzić się w zagrożenia i brak satysfakcji z wykonywanej pracy. Konieczność pracy zdalnej, bez odpowiedniego przygotowania pracownika związana jest z silnym wzrostem niepożądanych efektów oraz lekkim wzrostem pozytywnych aspektów²⁰³. Na sukces lub niepowodzenie pracy zdalnej, poza przygotowaniem pracownika, znaczny wpływ mają cechy zatrudnionego²⁰⁴.

Posługiwanie się narzędziem, jakim jest praca zdalna, w sposób nieodpowiedni może łatwo prowadzić do zaburzenia realizacji funkcji pracy. Rezygnacja z przerw, urlopów wypoczynkowych czy ciągła dostępność pracownika prowadzi do organizacji całego czasu wokół pracy, co prowadzi do braku możliwości odpoczynku psychicznego. W zakresie społecznym - kwestię zakłóceń w budowaniu relacji między pracowniczych, okazywaniu i uzyskiwaniu szacunku, dzieleniu się wiedzą i organizowaniu wykonywania obowiązków²⁰⁵.

Tabela 1. Korzyści i zagrożenia pracy zdalnej z perspektywy pracodawcy

Praca zdalna z perspektywy pracownika	
Zalety	Wady
<ul style="list-style-type: none"> • oszczędności finansowe • ograniczenie przestrzeni biurowej. • możliwość łatwego przejścia z wynagrodzenia za czas pracy na wynagrodzenie za rezultat pracy. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak pełnego kontrolowania • trudności w zarządzaniu efektami pracy. • niewykorzystanie narzędzi w pełni

²⁰³A. Dolot., Wpływ pandemii COVID-19 na pracę zdalną -perspektywa pracownika, *„E-mentor”*, nr (83)/2020, s.37-38

²⁰⁴K. Karbownik., Korzyści i zagrożenia wynikające z zatrudnienia pracowników w formie teleprac, *„Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej”* nr 20/2015, s. 168-171.

²⁰⁵A. Jeran, Praca zdalna jako źródło problemów realizacji funkcji pracy, *„Opuscula Sociologica”* nr 2(16)/2016, s. 53-56.

<ul style="list-style-type: none"> • podniesienie efektywności i wydajności pracy. • zmniejszona absencja chorobowa. • zmniejszenie biurokracji i zwiększenie elastyczności we wdrażaniu nowych działań. • możliwość szukania pracownika na większym obszarze geograficznym. • pozytywna atmosfera • brak konkurencji między pracownikami. • zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstwa. • większa swoboda w przyjmowaniu i zwalnianiu pracowników. • lepszy dostęp do klienta • dostępność pracowników całodobowo (rozproszeni pracownicy po świecie). • możliwość rozszerzenia działalności o nowe, wirtualne usługi. • zatrudnienie osób z niepełnosprawnościami, bez konieczności instalacji infrastruktury. 	<ul style="list-style-type: none"> • zastosowanie zbyt skomplikowanego oprogramowania. • zapewnienie wysokiego poziomu bezpieczeństwa systemów • niezbędne zabezpieczenie przed kradzieżą danych z zewnątrz i zapewnienie pracownikom bezpieczeństwa w korzystaniu z systemów. • opór wobec zmian • zmiana stałego sposobu działania. • brak gwarancji efektów pracy. • powierzenie sprzętu pracownikowi (przy niektórych umowach). • problematyczne usuwanie utrudnień natury technicznej. • Słabe relacje pracodawca i pracownik. • duża rotacja pracowników. małe zaangażowanie pracownika w pracę • niska identyfikacja pracownika z firmą.
---	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Karbownik, Korzyści i zagrożenia wynikające z zatrudnienia pracowników w formie telepracy, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” nr 20/2015, s. 171-174; M. Piasecki, Telepraca osób niepełnosprawnych w społeczeństwie informacyjnym, „Telekomunikacja i techniki informacyjne”, nr 2/2001, s. 66-69; M. Piątkowski, Znaczenie form zatrudnienia w funkcjonowaniu przedsiębiorstw, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług, Marketing przyszłości: trendy, strategie, instrumenty: przedsiębiorstwo i konsument w ewoluującym otoczeniu, nr 73/2011, s. 439-440; B. Szluz, Telepraca – nowoczesna, elastyczna forma zatrudnienia i organizacji pracy – Szansa czy zagrożenie?, „Modern Management Review”, nr 20(4)/2013 s. 259-263; S. Wojciechowska-Filipek, Praca zdalna - nowe możliwości, nowe wyzwania. „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, nr 14(4)/2013, s. 212-221; T. Zalega, Praca zdalna –

obraz przemian w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej, „Master of Business Administration”, nr 17(4)/2009, s. 42-43.

Tabela 2 przedstawia zalety i wady pracy zdalnej z perspektywy pracodawcy. Najbardziej istotnymi zagrożeniami są brak gwarancji efektywności i brak pełnej kontroli. Niewystarczająca wydajność pracy skłania pracodawców do przejścia na wypłacanie wynagrodzenia za efekty pracy. Na rzecz wysokiej efektywności wprowadza się poczucie stresu i przekłada odpowiedzialność za zbyt niskie efekty na pracownika. Kontrolowanie jako jedna z głównych funkcji zarządzania, przez brak fizycznego kontaktu i zbudowanych więzi pracodawca – pracownik, jest ograniczona. Efekty można zbadać tylko po etapach pracy lub czasie pracy. Wiąże się to z utrudnieniem w postaci braku możliwości obserwacji pracownika i w razie potrzeby przydzielenia pomocnika²⁰⁶. Zmiana organizacji pracy wiąże się dla pracodawcy z wysokimi kosztami początkowymi. Zakup odpowiednich urządzeń i dodatkowego oprogramowania, jeśli użyczenie sprzętu jest częścią umowy, wymaga wysokiego nakładu kapitału. Do tego dochodzą koszty organizacji utworzenia i zabezpieczenia sieci. Poza kosztami pieniężnymi wymagane są zmiany w zarządzaniu procesami, wyrobienie nowych metod planowania i kontroli²⁰⁷.

3. Ekonomiczne i społeczne determinanty pracy zdalnej

Praca zdalna ma zarówno wiele wad jak także i wiele zalet, jej rozwój w ostatnich latach doskonale pokazał nam jej złe i dobre strony. Społeczne i ekonomiczne determinanty pracy zdalnej odnoszą się do czynników społecznych i ekonomicznych, które przyczyniają się do rozwoju i przyjęcia tego modelu pracy. Poniżej zostały one opisane.

Do czynników ekonomicznych możemy zaliczyć²⁰⁸:

- Oszczędności dla pracowników dzięki przejściu na tryb zdalny. Wiele osób nie musi pokonać wiele kilometrów dziennie na dojazdy do pracy, jest więc to dla nich duża oszczędność, nie tylko pieniędzy, lecz również cennego czasu. Pracownicy nie muszą również ponosić kosztów zakupu ubrań do pracy w których często jest określony dresscode, mniej spożywamy posiłków na mieście częściej gotujemy mniejszym kosztem w domu, przy dobrej organizacji czasu odpadają koszty opieki nad dziećmi jakimi są opiekunki żłobki i przedszkola,
- Oszczędności dla pracodawców. Mniejsze koszty prowadzenie biura w zależności od tego czy wszyscy pracownicy pracują zdalnie czy hybrydowo

²⁰⁶ Bąk-Grabowska D., Cierniak-Emerych, A., Florczyk, M., Zając, C., Elastyczne formy zatrudnienia i organizacji czasu pracy. Stan obecny i perspektywy. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 2020, s. 42-44.

²⁰⁷ Antczak B., Formy pracy w czasach pandemii, „Journal of Modern Science”, nr 48 (1)/2022, s.19-21

²⁰⁸ I. Szapar, Pracuj zdalne, żyj normalnie. Warszawa 2021 s.110.

koszty są niższe. Oszczędności są np. na: ogrzewaniu, w lecie klimatyzacji biura, mniejsze koszty sprzątanania, ograniczenie kosztów związanych z zakupem nowych mebli, akcesoriów biurowych i sprzętu elektronicznego. Przykładem takich działań jest oddział Royal bank of scotland w Polsce który, poinformował, że dzięki ograniczeniu użytkowania powierzchni biurowej udało im się zmniejszyć koszty o 12,5%²⁰⁹,

- Rozwój globalnej gospodarki, praca w różnych strefach czasowych. Praca zdalna umożliwia Pracodawcy zatrudnienie osób z innych części świata w dużej mierze wpływa to na rozwój firmy,
- Większa produktywność pracowników,

Czynniki społeczne:

- Większa świadomość ekologiczna związana z ograniczeniem dojazdów do pracy oraz mniejszą ilość wyjazdów służbowych. Częstsze spotkanie na platformach typu teams czy zoom,
- Brak przywiązania do dużych miast. Praca zdalna daje nam dużą wolność wyboru miejsca zamieszkania nie musimy mieszkać w dużych miastach, żeby mieć dobrą pracę. Mieszkanie na wsi lub przeprowadzka na drugi koniec kraju już nie jest problemem.
- Większa elastyczność w wyborze pracowników. Firma może zatrudnić zarówno osoby z innych krajów jak i osób opiekujący się dziećmi lub opiekującymi się nad osobami niepełnosprawnymi i starszymi,
- Zwiększenie świadomości dotyczącej godzin pracy, łączenia pracy z obowiązkami domowymi i rozwijaniem hobby,
- Większe zadowolenie pracowników. Coraz więcej firm oferuje swoim pracownikom możliwość pracy zdalnej lub hybrydowej co przekłada się na większe zadowolenie oraz większą efektywność pracy,
- Zmniejszenie stresu podczas pracy. Pracownicy mają większą kontrolę nad czasem swojej pracy, który mogą dostosować do stylu życia jaki aktualnie prowadzi. Unikamy miejsc szczególnie zatłoczonych w „godzinach szczytu”, które mogą nas prowadzić do frustracji, nie ma presji czasu, że musimy skończyć o określonej godzinie i wyjść z biura,
- Możliwa poprawa stanu zdrowia. Pracując w domu możemy częściej robić przerwy w pracy jest to bardzo pomocne kiedy, pracujemy przez wiele godzin przy komputerze. Zaleca się podczas pracy siedzącej robić co godzinę krótką przerwę na wstanie, rozciągnięcie się, zaczerpnąć świeżego powietrza przyczynia się to do poprawy jakości naszej pracy i pozytywnie wpływa na zdrowie²¹⁰.

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰I.Szapar, Pracuj zdalne..., op. cit., s.108.

Spoleczne i ekonomiczne czynniki determinujące pracę zdalną mają kluczowe znaczenie dla kształtowania jej przyszłości. Jej rozwój będzie zależał od wielu różnych czynników. Adaptacyjność i otwartość na zmiany są niezbędne zarówno dla pracowników, jak i pracodawców. Jednym z kluczowych elementów, który wpłynie na przyszłość pracy zdalnej, jest postęp technologiczny. Zmiany w preferencjach i stylach życia pracowników również wpłyną na zainteresowanie pracą zdalną. Młodsze pokolenia, które są bardziej

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pokazuje, że praca zdalna jest związana ze zmianami organizacji pracy po obu stronach – pracownika i pracodawcy. Prowadzone badania i raporty przedsiębiorstw ukazują realne zalety i wady zastosowanych metod. Do najważniejszych zalet dla pracownika można zaliczyć oszczędność czasu i pieniędzy na dojazd do biura, możliwość pracy niezależnie od miejsca zamieszkania oraz łatwiejsze godzenie aktywności życiowych ze sobą, zaś dla pracodawcy szerszy rynek specjalistów, zmniejszenie absencji chorobowej pracowników oraz ograniczenie kosztów utrzymania powierzchni biurowych. Odpowiednio wadami pracy zdalnej są: brak rozgraniczenia praca – dom, poczucie izolacji społecznej i obniżona możliwość skupienia ze strony pracownika, a dla pracodawcy to brak gwarancji efektywności pracy, koszty początkowe – zakup sprzętu i zabezpieczenie systemów oraz koszty napraw i utrzymania urządzeń. Na podstawie analizy statystycznej danych dotyczących pracujących w domu w stosunku do ogółu zatrudnionych można wywnioskować, iż:

- wzrost znaczenia pracy zdalnej rozwijałby się przez sam rozwój technologii,
- wystąpienie pandemii COVID-19 przyspieszył rozwój pracy zdalnej,
- dla większości krajów tendencja pozostaje wzrostowa, co świadczy o występowaniu korzystnych efektów,
- wysoka dynamika mówi o coraz szerszym zastosowaniu technologii oraz nowych metodach organizacji przedsiębiorstw.

Reasumując można stwierdzić, iż zastosowanie pracy zdalnej uzależnione jest od wielu czynników, m.in. rodzaju przedsiębiorstwa, sposobu organizacji jednostki czy charakteru i możliwości pracownika. Przymus przejścia tymczasowego na pracę zdalną pokazał przedsiębiorcom nowe rozwiązania i możliwość częściowej zmiany charakteru przedsiębiorstwa, co może doprowadzić do nowej organizacji pracy a nie koniecznie do upadku lub utraty przez nią płynności finansowej.

LITERATURA:

1. Duczkowska-Piasecka, M. (red.). (2021). Model biznesu w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

2. Główny Urząd Statystyczny. (2021). Wybrane aspekty rynku pracy w Polsce. Aktywność ekonomiczna ludności przed i w czasie pandemii COVID-19. Warszawa.
3. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), Uniwersytet Jagielloński (UJ). (2021). Bilans Kapitału Ludzkiego 2019–2020. Warszawa.
4. Poznańska, K., Sobiecki, R. (2012). Innowacje w przedsiębiorstwie. Wybrane aspekty. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
5. Hałas-Krawczyk A, Wołkowycka N, Makar A, Popławska M, Zatrudnianie w pandemii i po jej odwołaniu, [pod red.] J. Kalinowska .Stan prawny: 15 września 2021 roku. Warszawa, 2021
6. Dolot A., Wpływ pandemii COVID-19 na pracę zdalną –perspektywa pracownika, „E-mentor”, nr (83)/2020
7. Karbownik K., Korzyści i zagrożenia wynikające z zatrudnienia pracowników w formie teleprac, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” nr 20/2015,
8. Jeran, A., Praca zdalna jako źródło problemów realizacji funkcji pracy, „Opuscula Sociologica” nr 2(16)/2016
9. Bąk-Grabowska D., Cierniak-Emerych, A., Florczyk, M., Zając, C., Elastyczne formy zatrudnienia i organizacji czasu pracy. Stan obecny i perspektywy. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 2020, s. 42-44.
10. Antczak B., Formypracy w czasachpandemii, „Journal of Modern Science”, nr 48 (1)/2022, s.19-21.

УДК 657.1

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Давид Коява,

здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто особливості організації бухгалтерського обліку на торговельних підприємствах. Наголошено на можливості застосування централізованої і децентралізованої форм організації бухгалтерського обліку та окреслено переваги і недоліки кожної з них. Доведено, що в умовах діджиталізації питання побудови ефективної системи документообороту суттєво полегшено, а торговельні підприємства можуть самостійно обрати найбільш прийнятну для них форму організації бухгалтерського обліку.

Ключові слова: організація бухгалтерського обліку, торговельні підприємства, централізована і децентралізована форми організації бухгалтерського обліку, документооборот, діджиталізація

Стаття 263 «Господарсько-торговельна діяльність» Господарського кодексу України визначає її як діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг. Господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких формах: матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної

діяльності та інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу [1]. Кожна з форм торговельної діяльності має свої особливості, встановлену номенклатуру документів, затверджений порядок документального оформлення господарських операцій і процесів, специфіку формування облікового забезпечення та обраний механізм організації бухгалтерського обліку на окремому торговельному підприємстві.

Стаття 8 «Організація бухгалтерського обліку на підприємстві» Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлює, що питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів [2].

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше трьох років, несе уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством, або власник відповідно до законодавства та установчих документів. Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємства, у т.ч. і торговельні, самостійно з дотриманням вимог законодавства обирають форми його організації:

- введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;
- користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;
- ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємством, суб'єктом підприємницької діяльності, самозайнятою особою, що провадять діяльність у сфері бухгалтерського обліку та/або аудиторської діяльності;
- самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства (ця форма організації бухгалтерського обліку не може застосовуватися на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватися, та в бюджетних установах) [2].

Якісно організований бухгалтерський облік на торговельних підприємствах, у т.ч. і правильний вибір його форми, дозволяє ефективно розпоряджатись наявними фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсами; забезпечувати стійкість, ефективне функціонування і максимально відповідний до поставлених цілей розвиток підприємства; створити адекватну сучасним економічним умовам систему інформаційного забезпечення на всіх рівнях управління, що дозволить

своєчасно адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища; виявляти і мінімізувати фінансові, ділові, репутаційні та внутрішні ризики тощо [3].

Загальновідомим є факт існування й таких двох форм організації бухгалтерського обліку – централізованої і децентралізованої, кожна з яких може обрати торговельне підприємство.

Централізація обліку характерна практичною відсутністю облікового апарату на місцях і має дві суттєві відмінності від інших форм: досягнення максимально можливого зосередження облікового персоналу в головній бухгалтерії; в головній бухгалтерії виконується весь комплекс облікових робіт – від перевірки первинних документів до складання звітності. У загальному централізація обліку ґрунтована на достатньо плідній ідеї раціонального використання робочого часу апарату управління і зменшенні витрат на його утримання. Концентрація сил на основних ланках роботи, продуманий розподіл функцій, узгодження дій структурних підрозділів головної бухгалтерії, широка діджиталізація обліку – це ті основні шляхи, які, на думку прихильників централізації сприяють підвищенню ефективності використання облікового персоналу і природного в цих умовах здешевлення праці.

Прихильники ідей централізації обліку висловлювали об'єктивні аргументи на її користь, а саме: централізація обліку усуває можливість використання бухгалтерів для різного роду невласливих їм робіт (виведення бухгалтерів із адміністративного підпорядкування на окремих торговельних місцях дає змогу використання їх безпосередньо в апараті головного бухгалтера лише за прямим призначенням); централізація сприяє впровадженню прогресивних форм і методів обліку; зосередження персоналу допомагає ширше впроваджувати систему розподілу праці за функціональним принципом, раціонально визначати обов'язки бухгалтерів і, як результат, досягати вищої продуктивності праці; в адміністративному і методичному значеннях усі працівники обліку підпорядковані головному бухгалтерові, що сприяє організації єдиного для всього підприємства раціонального документообороту; централізація підвищує оперативність і достовірність обліку, посилює його контрольні функції; вона забезпечує розкриття показників роботи окремих торговельних точок і структурних підрозділів, сприяє поглибленню аналізу виробничої та фінансово-господарської діяльності; в умовах централізації розширюються можливості спеціалізації бухгалтерського персоналу і в зв'язку з цим підвищується його кваліфікація; централізація сприяє ефективному використанню діджиталізованих технологій; в централізованих бухгалтеріях суттєво змінюються характер і зміст діяльності бухгалтерського персоналу, тобто зменшується питома вага суто технічних, рутинних робіт, а головне місце займають функції організації

оперативної інформації, контролю, аналізу; централізація створює умови для скорочення чисельності персоналу і зниження витрат на ведення обліку тощо [4, с. 220].

Незважаючи на наявні переваги централізованої форми організації бухгалтерського обліку у цілому та на торговельних підприємствах зокрема, слід зупинитись і на альтернативності застосування децентралізованої форми.

По-перше, можливості впровадження прогресивних форм і методів обліку в методологічному та організаційному значеннях не залежать від рівня його централізації. Можливості впровадження оперативно-бухгалтерського методу обліку запасів та прогресивних методик розподілу транспортно-заготівельних витрат торговельними підприємствами абсолютно не залежать від того, перебувають бухгалтери у структурних підрозділах підприємств чи зосереджені в головній бухгалтерії. Також виявляти й належним чином оформляти можливі відхилення за кількістю і матеріальним виразом товарів, що реально надійшли на підприємство, та тією інформацією, яка зазначена у документах постачальника, краще безпосередньо на місцях їх розвантаження.

По-друге, побудова раціональної системи документообороту в широкому розумінні цього завдання пов'язана як із вибором найкоротших шляхів просування первинної документації від місця її створення до місць опрацювання, так і з визначенням змісту й центрів використання результативної інформації та зі встановленням найкоротших шляхів передачі результативної інформації до центрів її використання. В умовах застосування традиційних способів обробки і використання централізованої форми організації обліку документооборот будують за такою схемою: передача первинних документів із товарних складів до головної бухгалтерії – передача результативної інформації з головної бухгалтерії до відповідних відділів, служб. Децентралізація обліку спрощує схему просування інформації. Наприклад, у системі «товарний склад – торговельна точка – головна бухгалтерія» може бути прийнята така послідовність формування, використання і передачі облікової інформації: передача первинних документів із товарних складів до торговельних точок – бухгалтерське групування первинних документів і використання результативної інформації – передача відповідних журналів-ордерів, відомостей та інших реєстрів із торговельної точки до головної бухгалтерії. В наведеному прикладі розглянуті шляхи просування первинної і результативної інформації є найкоротшими й тому єдино прийнятними для всіх форм організації обліку.

По-третє, централізація обліку не підвищує його оперативних можливостей. У системі «товарний склад – торговельна точка – головна бухгалтерія», що функціонує в умовах використання традиційних способів обробки даних і централізації обліку, період отримання результативної оперативної інформації

значно більший, ніж на тих торговельних підприємствах, де облік децентралізований, а бухгалтерський апарат наближений до місць оперативного управління торговельними процесами. І звичайно ж, керівник торговельної точки оперативніше вирішує питання контролю та регулювання основних аспектів торговельно-постачальницької діяльності, якщо в системі «склад – торговельна точка – головна бухгалтерія» бухгалтерський облік ведуть безпосередньо у місцях продажу і будують на принципах органічного зв'язку з оперативним обліком. В автоматизованому режимі опрацювання облікової інформації практично нема проблеми її отримання у ті терміни, які необхідні для своєчасного здійснення контролю і регулювання відхилень. Форми організації обліку не мають, у даному випадку, ніякого значення, все залежить від того, наскільки продумано побудована загальна схема документообороту, що передбачає не лише найкоротші шляхи просування первинних даних, а й доцільне використання результативної інформації за часом, обсягом тощо. Також слід зазначити, що хоча статтею 8 «Організація бухгалтерського обліку на підприємстві» Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємство самостійно затверджує правила документообороту і технологію обробки облікової інформації, проте саме визначення терміну «документооборот» було надано лише 19.07.2022 р. [5].

По-четверте, достовірність даних обліку практично не залежить від рівня його централізації. В будь-яких організаційних формах однаково сумлінне використання бухгалтерами всіх елементів методу бухгалтерського обліку завжди приводить до побудови однаково достовірних облікових моделей. В умовах автоматизованого опрацювання облікової інформації її достовірність значною мірою залежить від кваліфікації і ставлення до справи бухгалтерів та програмістів торговельних підприємств, які вирішують це завдання разом без зв'язку з формами організації обліку.

По-п'яте, досить суперечливою є думка, що централізація обліку сприяє підвищенню кваліфікації бухгалтерів. Практика розподілу праці, що об'єктивно склалася, призводить до спеціалізації бухгалтерів на окремих ділянках облікової роботи. Одна група спеціалістів головної бухгалтерії торговельного підприємства веде облік руху товарів, інша – облік розрахунків із постачальниками товарів, третя – облік реалізації. На цій своїй вузькій ділянці роботи бухгалтери набувають протягом тривалого часу хороші навички, стають спеціалістами, які знають доручену справу в деталях. Але разом з тим поступово втрачають набуті знання у всіх інших галузях загального облікового процесу, і, на жаль, перетворюються на фахівців вузького профілю.

По-шосте, ефективність використання діджиталізованих технологій практично не залежить від форм організації обліку. Практика доводить, що на

деяких торговельних підприємства, де частково спробували децентралізувати облік, рівень автоматизації облікового процесу значно вищий, ніж на тих підприємствах, де переважним є принцип централізації обліку. Загалом, справа не у формах організації обліку. Ефективна автоматизація обліку притаманна тим торговельним підприємствам, де правильно визначені об'єкти діджиталізації, раціонально побудовано документооборот, досягнута поступовість планових, облікових і аналітичних даних на основі впровадження оптимальних технологічних процесів автоматизованої обробки економічної інформації.

По-сьоме, сама собою централізація обліку практично не зменшує обсягу рутинних робіт, пов'язаних із групуванням даних первинних документів за всіма численними параметрами і характеристиками. Зосередження бухгалтерів у центральному апараті торговельного підприємства не приводить до зменшення кількості господарських процесів, документів і записів. Для скорочення обсягу рутинних робіт необхідно здійснити широкий комплекс заходів щодо вдосконалення первинної документації і системи документообороту в цілому, підвищити рівень автоматизації та діджиталізації обліку. Але ж реалізація цих заходів знизить його трудоемність також в умовах використання децентралізованої форми організації обліку, тобто, за інших рівних умов трудоемність робіт залишається однаковою за використання будь-яких організаційних форм [4, с. 221].

Отже, скорочення бухгалтерського апарату і здешевлення обліку – незаперечні переваги централізації – навряд чи компенсують втрати і втрачені можливості, що можуть бути викликані відсутністю бухгалтерів у ключових центрах оперативного та поточного управління економічними об'єктами й послабленням, у зв'язку з цим, взаємодії функцій планування, обліку, контролю, аналізу, регулювання. Продумана децентралізація обліку на торговельних підприємствах дає змогу поєднати зусилля персоналу, котрий виконує власне інформаційно-управлінські функції планування, обліку, контролю, аналізу, та оперативно-виробничих працівників, які безпосередньо ведуть торговельну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n1730> (дата звернення: 10.11.2023)
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14/conv#Text> (дата звернення: 10.11.2023)

3. Пугаченко О.Б., Зарудна Н.Я. Внутрішній контроль порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-73> (дата звернення: 11.11.2023).
4. Пугаченко О.Б. Організаційні проблеми та можливості поглиблення взаємозв'язку функції обліку з іншими функціями управління процесами сфери матеріального забезпечення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки*. 2010. № 3 (53). Ч. 2. С. 218-222
5. Пугаченко О.Б., Зарудна Н.Я., Кундеус О.М. Визначення терміну «документооборот» у законодавчих актах і літературних джерелах/ *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-47-57](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-57) (дата звернення: 11.11.2023).

УДК 658.15

ЗНАННЄВІ АСПЕКТИ ІНКОРПОРОВАНОЇ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Дмитро Катрич,

аспірант кафедри бізнес-економіки та підприємництва,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Аргументовано доцільність дослідження інкорпорованої капіталізації у когнітивному та ментальному просторі капіталотворення на підприємстві. Визначені знаннєві аспекти інкорпорованої капіталізації. Встановлено змістовий логічний зв'язок між знаннями як економічними ресурсами та вартістю підприємства, як результату капіталотворення.

***Ключові слова:** знання, ресурси, організаційна здатність, організаційний менталітет, інкорпорована капіталізація.*

У наукових публікаціях [1-3] інкорпорована капіталізація визначається як процес трансформації неявних та неформалізованих знань результатом якої є отримання формалізованих явних знань, які виступають основою формування асиметрії в здатностях та забезпечують продуктивність функціонування об'єктивованого капіталу підприємства. Задача трансформації організаційних знань з метою вилучення економічних вигід знаходиться в управлінській площині. В такому аспекті знання, в сучасних наукових економічних дослідженнях, розглядаються як актив підприємства. Специфічні характеристики знань як активів визначені Д. Тісом і полягають у наступному [4]:

- знання є «рухливим», тобто може переміщуватися, передаватися, копіюватися, тощо;
- знання важко відділити від конкретної людини та/або організації, у т.ч. внаслідок існування «неявної складової»;
- доступ до знань є ускладненим через різні бар'єри;
- в процесі створення та використання знань виникає феномен зростаючої віддачі (або скорочення маржинальних витрат).

Проблематика перетворення знань на економічні результати в сучасній науковій літературі розглядаються в контексті капіталізація знань, тобто «...перетворення знань організації на її відчутний капітал» [4, с. 111]. Варто наголосити, що хоча контекстуально термін «капіталізація знань» в науковій літературі є досить поширеним, але ж його змістовне наповнення залишається чітко невизначеним. Розкриття економічної природи капіталізації знань відбувається опосередковано через категорії «активи» «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал». В дослідженнях О. Гребешкової та Н. Шевчук виокремлені ключові процеси капіталізації знаннєвих активів, а саме [4, с. 111]: уточнення орієнтирів та стратегії розвитку підприємства; виявлення наявних знаннєвих активів і

визначення стратегічності їх портфелю; вимірювання знанневих активів; виявлення напрямків та способів їх розвитку. В такій постановці мова йде про знання як накопичений запас²¹¹, ефективність використання якого визначається рівнем здатності бізнес-системи до продуктивного використання ресурсів.

Якщо говорити про ресурсну природу знань з позицій теорії стратегічного менеджменту, то дослідницький простір трансформації знань розширюється можливостями зовнішнього середовища у вигляді інформаційної складової, яка може бути перетворена на знанневий організаційний ресурс, який в процесах активації забезпечує формування економічних результатів підприємства у вигляді цінності/вартості та забезпечує створення нових знань. Стратегічний контекст формування економічних результатів на основі вартісного підходу досліджено Д. Нортон та Р. Капланом крізь призму нематеріальних активів, на основі виділення трьох складових: вміння, талант, знання (людський капітал); бази даних, інформаційні системи, мережі та технології (інформаційний капітал); культура, лідерство, робота в команді (організаційний капітал). Дана логіка підтверджує авторську наукову позицію, стосовно доцільності розширеного формату дослідження процесів капіталізації, що пов'язаний із здатністю підприємства перетворювати можливості зовнішнього середовища у вигляді інформації на знанневі ресурси, які в процесі трансформації забезпечують формування цінності/вартості підприємства. Однак, Д. Нортон та Р. Каплан лише констатують наявність взаємозв'язку між знаннями та інформацією і процесами формування вартості підприємства, але при цьому не розкривають причинно-наслідкової сутності даної взаємодії.

Розмежування понять інформації та знань є досить розмитим. Так, інформація для одного суб'єкту може бути знаннями для іншого, а його знання можуть стати інформацією для першого. Узагальнення наукових підходів до змістовного наповнення інформації в економічному контексті дозволяє визначити її як процес прямого та зворотного метаморфозу даних і знань, що забезпечує трансформацію невизначеності у визначеність та мінімізацію витрат господарської діяльності підприємства. Інформація представляє собою оброблені, усвідомлені дані та відповідає на питання «хто?», «що?», «де?», «коли?». Інформація – це необхідне середовище та матеріал для отримання або створення знання. Знання – є інформацією в контексті, що здатні зробити спонукальне до дії розуміння. Знання використовує інформацію для досягнення певного результату і дає відповідь на питання «як?». Знання на відміну від інформації передбачають наявність думки або переконань. Знання відображають певну позицію, точку зору або наміри. Знання передбачає дії, тобто дії або здатність розпочати дії – це саме те, що робить знання цінними для організації. Головне, щоб знання працювали, тому що за словами П. Друкера: «...тільки той є менеджером, хто в змозі заставити знання працювати».

Окрім інформаційного та знанневого аспекту формування вартості підприємства Д. Нортон та Р. Каплан в концепції нематеріальних факторів формування вартості виділяють культуру, лідерство, вміння командної роботи, що об'єднують поняттям організаційного капіталу. Визначені складові організаційного капіталу за своєю змістовною природою пов'язані з виявленням творчих резервів ментальної системи

²¹¹ Традиційний підхід до дослідження ресурсів підприємства

середовища функціонування підприємства. Взаємозв'язок ментальної складової з економічними процесами та явищами є досить новим напрямком економічних досліджень. Як правило, у наукових економічних публікаціях розглядаються окремі складові ментальної сукупності та їх вплив на економічні результати суб'єктів господарювання. В контексті досліджуваної проблематики зв'язок ментальної складової з процесами та результатами капіталізації пов'язані опосередковано через неявні знання. Так, в дослідженнях Дж. О'Коннора економічний зміст ментального аспекту розглядається в контексті ментальної моделі, яка «...представляє собою загальні ідеї, що формують думки та дії, а також уявлення про очікувані результати». Критичне узагальнення наукових публікацій дозволяє визначити економічний менталітет підприємства як специфічне неявне організаційне знання у формі цілісності архетипів і стереотипів сприйняття та осмислення організацією соціально-економічної реальності.

Представлена логіка взаємозв'язку концептуальних положень ресурсної теорії стратегічного менеджменту та теорії організаційних знань дозволяє сформулювати авторську позицію щодо змістовного наповнення категорії «інкорпорована капіталізація підприємства», яка полягає у наступному. Знання виступають основою формування та розвитку організаційних здатностей підприємства, рівень яких визначає інкорпорований стан його капіталу. Це зумовлює розкриття змісту інкорпорованої капіталізації як процесу трансформації неявних та неформалізованих знань у їх явну формалізовану форму, що: з одного боку, є основою формування та розвитку організаційних здатностей, призначення яких полягає у підвищенні продуктивності активів на основі їх складних унікальних комбінацій, результатом яких є формування вартості/цінності підприємства; з іншого – у створенні нових знань, які виступають джерелом забезпечення стійкості та зростання економічних результатів підприємства. Процеси інкорпорованої капіталізації підприємства протікають у площині двох просторів – ментальному та когнітивному. Напрямок використання знань (когнітивний простір) буде визначатися ментальними конструктами, які є переважними на підприємстві, тобто, ментальний простір є ключовим для загального вектору капіталоутворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник О.В. Ментально-когнітивні детермінанти капіталізації підприємства. *Економічний простір*. 2019. №152. С. 151-163.
2. Магдалюк О. В. Розширення змістовного простору дослідження фундаментально-вартісного підходу до управління капіталом підприємства. *Стратегія економічного розвитку України*. 2017. Вип. 41. С. 124-132.
3. Буханець В. В. Стратегічна логіка капіталізації підприємства. *Стратегія підприємства у постіндустріальному світі : монографія*. К.: КНЕУ, 2017. 418 с., С. 224-238.
4. Гребешкова О.М., Шевчук Н.В. Капіталізація знань як стратегічного активу підприємства: методологічні аспекти. *Вчені записки*. 2012. № 14. С.106-114.

РОЛЬ ПОДІЛУ, СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КООПЕРАЦІЇ ПРАЦІ В УМОВАХ «ГАРЯЧОЇ» СТАДІЇ ВІЙНИ

Роман Яковенко,

доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки, кандидат економічних наук, доцент

кафедри маркетингу, менеджменту та економіки,

Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті

Анастасія Кухаренко,

здобувачка освіти кафедри економіки підприємництва,

Центральноукраїнський національний технічний університет

Визначено трансформацію організації системи національного господарювання в умовах війни, зокрема досліджено та розкрито роль поділу, спеціалізації та кооперації праці в умовах перерозподілу сукупного людського ресурсу між військовим та цивільним секторами економіки.

***Ключові слова:** російсько-українська війна, поділ праці, спеціалізація праці, кооперація праці.*

Війна, як і будь-яке інше явище стихійного типу, суттєво впливає на організаційно-економічні відносини будь-якої держави. Залежно від ступеня залучення до бойових дій та рівня національно-безпекової свідомості в країні формується військова економіка, пріоритет якої визначається не задоволенням потреб приватних споживачів, а задоволенням потреб національної безпеки.

Історично військова економіка склалася в роки Першої Світової війни в Німеччині. Усе військове майно і озброєння, яке було накопичено до війни, було використано і втрачено у перші два місяці бойових дій. Вперше в історії людства економіка і політика постали перед проблемою недостачі кінцевої військової продукції та необхідністю переводу значної частки цивільного виробництва на військове.

Економіка здійснює такий вплив на хід та результат війни:

1. економіка є об'єктивною основою виникнення соціальних конфліктів, які вирішуються у тому числі й через війну. Надмірне розшарування населення за

рівнем життя та перспективами соціального зростання призводять до виникнення таких конфліктів як на рівні окремих громадян, так і на рівні країн;

2. економіка є матеріально-технічною базою збройної боротьби. Щоб вести війну, країні потрібна зброя та багато іншого, що дає економіка. Країна, що не має потужного конкурентоспроможного на глобальному рівні виробництва не спроможна до ведення тривалих бойових дій, зокрема завойовницьких;

3. економіка, за допомогою військової техніки та людських ресурсів, обумовлює організацію, форми і способи озброєної боротьби, військову тактику та стратегію. Військова активність є лише однією з форм прояву економічної потужності та реалізації техніко-економічного укладу країни.

Взаємозв'язок між економікою та військовими діями має двосторонній характер:

- війна відволікає значні фінансові, матеріальні та людські ресурси з виробничої сфери у непродуктивну невиробничу сферу;
- війна і військові потреби формують структуру самої економіки;
- війна веде до прямого знищення продуктивних сил і, у зв'язку з цим, постає задача збереження виробництва, робочої сили, забезпечення живучості економіки [1, с. 452-453].

Таким чином з початком Першої світової війни об'єктивно було визначено новий підхід до структури економіки. Так, склалися два сектори суспільного виробництва – цивільний сектор і військовий, і у військовій науці виник новий напрям її розвитку – військова економіка. Війна, перш за все на макрорівні, потребує прямих фінансових ресурсів. Існують прямі фінансові витрати (суто військові витрати) та непрямі фінансові витрати (витрати на військову економіку).

Одночасно з фінансовими витратами, надзвичайного значення набуває ефективність використання та розподілу людських ресурсів у структурі національного виробництва.

Поділ праці – це поділ процесу праці на декілька спеціалізованих операцій з метою підвищення її продуктивності [2, с. 10]. Також в умовах війни варто говорити про такі його аспекти:

- секторальний поділ праці на працівників цивільного та військового секторів. Принципове значення при цьому має перерозподіл національних ресурсів на користь військового сектору, це має здійснюватися як унаслідок ринкового саморегулювання (у вигляді «невидимої руки» ринку в цьому разі виступає інстинкт ринкового та фізичного самозбереження суб'єктів господарювання), так і внаслідок застосування важелів прямого та опосередкованого впливу держави на ринкові процеси;

- поділ праці у військовому секторі, що передбачає одночасну діяльність військових та цивільних працівників. До першої групи ми віднесемо здебільшого

безпосередньо бойові дії, до другої групи зайнятості варто віднести створення усіх матеріальних чинників, факторів та умов ведення війни, до яких може бути залучене цивільне населення. Від рівня залучення цивільних, багато в чому залежить ефективність ведення війни та досягнення бажаних результатів;

- поділ праці в процесі ведення бойових дій (спеціалізація особового складу за родами військ та бойовими функціями) та забезпечення діяльності бойових підрозділів (логістика, технічне обслуговування бойових машин та знарядь, медичне забезпечення, харчування військових тощо);

- поділ праці всередині кожного конкретного військового підрозділу або конкретної бойової машини: артилерійського чи мінометного розрахунку, танкової частини, танку, БТР, диверсійно-розвідувальної групи тощо.

Спеціалізація праці – використання наявних ресурсів для виробництва одного або декількох (групи) товарів чи послуг, що принесе найвищий зиск, або спеціалізація на виконанні лише певних елементів виробничого процесу [2, с. 10]. Таке визначення поширюється лише на економічні події в умовах миру. В умовах війни більш доречним є таке тлумачення: спеціалізація праці – це використання всіх наявних та потенційних ресурсів і можливостей, а також пошук та залучення їх з нових, в тому числі нетрадиційних джерел для здійснення будь-якого виду економічної діяльності, який максимально сприятиме досягненню будь-якого позитивного результату в сфері ведення бойових дій. Також принципове значення при цьому має досвід та якість роботи певних груп працівників як у сфері військового, так і цивільного секторів економіки. Слід зазначити, що трансформувати військову спеціальність у цивільну набагато простіше, ніж навпаки. Тому дуже важливим є фактор гнучкості національного освітнього ресурсу, що надасть можливість цивільним швидко опанувати військові спеціальності.

Ефективність національної економіки в умовах ведення війни та поділу економіку на військовий та оборонний сектори визначається у першу чергу результативністю у сфері бойових дій, до параметрів якої варто віднести: повну або часткову перемогу у війні чи конкретній бойовій ситуації, просування на окремих ділянках фронту у кількісному вимірі, звільнення захоплених територій, звільнення заручників, знищення ворожої техніки та особового складу в тилу, створення сприятливої бази для проведення переговорів на бажаних умовах тощо. І лише у другу чергу варто розглядати цивільно-економічні досягнення, що відображаються у вигляді обсягів національного виробництва, рівня життя, обсягу та структури капітальних інвестицій, чистого експорту, бюджетної збалансованості тощо. Принципове значення при цьому має кооперація праці між цивільним і військовим секторами економіки та всередині видів поділу праці, що були наведені вище, але з визначенням пріоритету досягнень у військовому секторі. Нерозуміння

цього та оцінка економічних досягнень відокремлено від ситуації на фронті – це прямий шлях до поразки та втрати незалежності.

У разі отримання декількох співставних позитивних воєнних результатів, варто співставляти витрати ресурсів на їх досягнення, відзначати кращі з них, вивчати дотриманий досвід та шукати шляхи зменшення витрат ресурсів та втрат людей і техніки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. Кіровоград : «КОД», 2010. 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Кіровоград : „Пік”, 2009. 548 с. : іл.

УДК 339.137.2:658

ВПЛИВ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Юлія Бондар,

кандидат економічних наук, доцент
завідувачка кафедри менеджменту
авіаційної діяльності,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

Руфат Галібов,

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

У дослідженні розглянуто основні елементи поняття «конкурентоспроможність товару», ідентифікуючи його як сукупність якісних і вартісних характеристик, які гарантують відповідність товару конкретним потребам покупців. Конкурентоспроможний товар – це товар, споживчі та вартісні характеристики якого визначають його успіх на ринку, тобто здатність конкретного товару обмінювати гроші в умовах масової пропозиції в обмін на інші конкуруючі замінники.

Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємство, послуга, товар, конкуренція.

В сучасних економічних умовах проблема підвищення конкурентоспроможності є актуальною для підприємств усіх галузей світового господарства. На сьогоднішній момент для досягнення ефективних результатів своєї роботи підприємствам необхідно пристосовуватися до постійно змінюваних умов, які, в свою чергу, вимагають розробки інноваційних концепцій розвитку підприємства і підвищення його конкурентоспроможності. Для розробки даних концепцій необхідно ретельне вивчення економічної категорії конкурентоспроможності, її особливостей та ознак. Відсутність необхідних теоретичних та практичних знань складного механізму забезпечення конкурентоспроможності товарів та послуг часто призводить до серйозних прорахунків при встановленні цін, що веде в ряді випадків до істотних збитків, а іноді й до банкрутства підприємств.

Мета статті полягає у визначенні сутності конкурентоспроможності товарів і послуг та розробці шляхів їхнього покращення.

Конкуренція є однією з основних складових ринкової економіки, її роль полягає в завоюванні ринку, перемозі над конкурентами в боротьбі споживачів та забезпеченні стабільних прибутків. Конкуренція пронизує всі галузі та сектори, де працівники змушені конкурувати за роботу. Для того, щоб бути більш конкурентоспроможними, бізнес-лідери та підприємці повинні бути більш терпимими до ризиків та змін у способах виробництва продукції.

Формування та забезпечення конкурентних переваг є фундаментальною основою забезпечення конкурентоспроможності продукції. Важливо відзначити, що в загальному вигляді конкурентоспроможність товару – це сукупність споживчих та вартісних характеристик виробленого товару, які дозволяють йому протягом певного часу витримувати конкуренцію на певному сегменті ринку.

Конкурентна перевага товару - це, перш за все, його значні переваги над конкурентами в різних сферах, тобто результат наднизької вартості, високої якості та відповідного технічного рівня товару.

Проблемі обґрунтування сутності й змісту конкурентоспроможності підприємства присвячували роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Г. Ассель, Г. Азоев, І. Ансофф, Ф. Котлер, Г. Минцберг, М. Портер, Ф. Тейлор, А. Сміт, А. Файоль, А. Юданов та ін.

Більшість авторів розглядають конкурентоспроможність підприємства як відносну категорію, тобто кожне підприємство по тих чи інших характеристиках зіставляється з конкурентами. Такий методологічний підхід до оцінки конкурентоспроможності підприємства є досить поширеним та досить зручним з точки зору як логічного сприйняття, так і математичного опису. Разом з тим, він не відображає всієї глибини категорії «конкурентоспроможність підприємства» та має ряд істотних недоліків (рис. 1).

Насправді всі наведені вище визначення розглядають категорію «конкурентоспроможність фірми» як постійну величину, але вона, як і багато інших економічних категорій, не є такою: фірма може бути конкурентоспроможною в один період тане конкурентоспроможною в наступний (коли ситуація на ринку змінюється та змінюються чинники зовнішнього середовища). Можна помітити, що конкурентоспроможність підприємства – це категорія, на яку впливають численні чинники та яка змінюється з часом.

Аналізуючи авторські визначення, конкурентоспроможність можна виразити як комплексну характеристику підприємства, яка відображає здатність підприємства в будь-якій ситуації(у межах своїх можливостей) забезпечити свою конкурентну перевагу та прибутковість, враховуючи пристосованість до мінливих внутрішніх та зовнішніх умов середовища, щоб підприємство могло виділитися

серед конкурентів тамати ринкову перевагу для продукції, яку воно виробляє, або послуг, які надає.

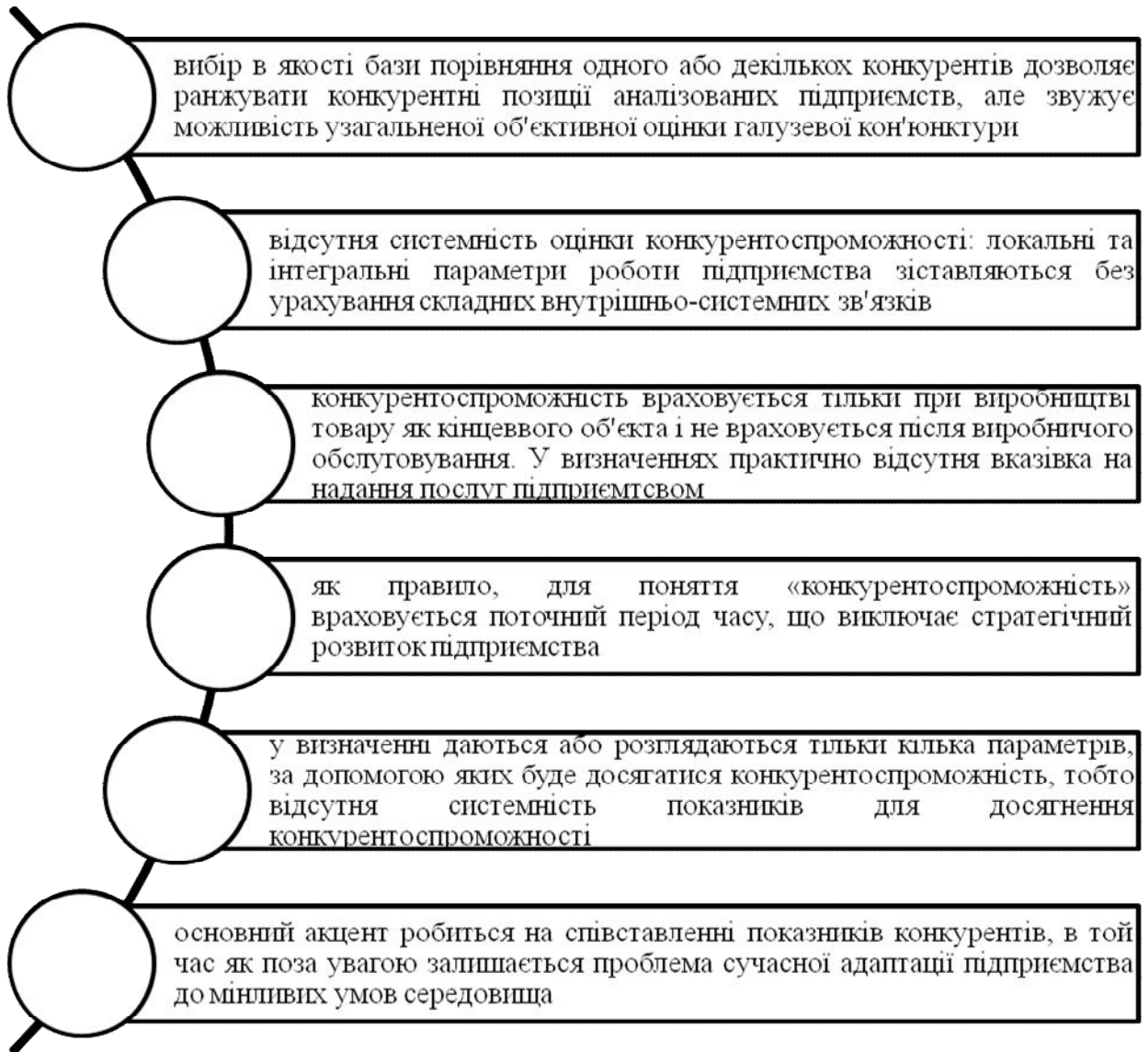

Рисунок 1 - Деякі недоліки визначення «конкурентоспроможності підприємства»

Щоб підвищити ефективність управління конкурентоспроможністю на підприємстві, розглянемо існуючі в практиці та теорії підходи до оцінки проблеми управління конкурентоспроможністю.

Аналіз літератури по даній проблемі дозволяє відзначити наступні особливості існуючої теорії управління конкурентоспроможністю і конкуренцією (рис.2).

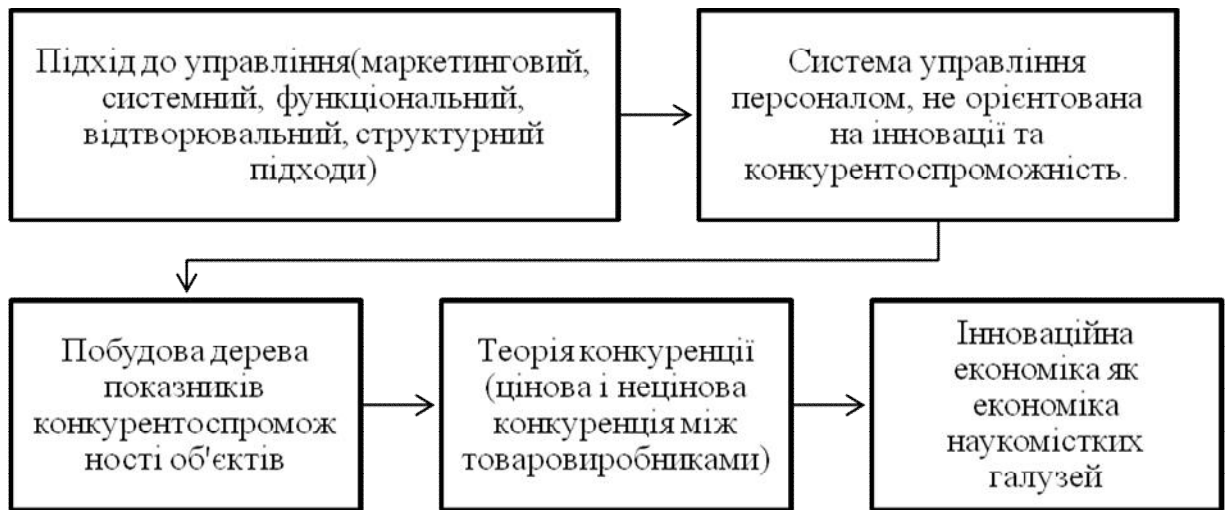

Рисунок 2 - Теорії управління конкурентоспроможністю та конкуренцією

Вітчизняними та зарубіжними підприємствами розроблено та впроваджено велику кількість планів підвищення конкурентоспроможності, і кожен план, як правило, є унікальним набором заходів та процедур, придатних для конкретних умов діяльності підприємства.

Це зумовлене різноманіттям, комплексністю та багатоаспектністю проблем та цілей, що постають перед тими чи іншими суб'єктами господарювання, а також відмінностями оточення, в якому їм доводиться діяти. Тому опрацювання універсальної моделі процесу розробки моніторингу підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю є доволі складним завданням.

Таким чином, під поняттям конкурентоспроможності підприємства слід розуміти реальні та потенційні можливості підприємств виробляти товари та послуги, що користуються більш пріоритетним попитом у споживчих аудиторій порівняно з конкурентами на конкретному сегменті ринку, умови ефективної фінансово-господарської діяльності в цьому контексті. Орієнтуючись на виробництво якісної продукції та забезпечення потреб груп споживачів, питання підвищення ефективності виробництва товарів та послуг на підприємствах усіх форм власності слід розглядати як ключове питання розвитку національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар Ю.А. Дослідження категорії «конкурентоспроможність товарів та послуг». *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць*. гол. ред. М.С. Письменна. Кропивницький: ЛА НАУ,

2023. Вип. 8. С. 13-22.

2. Конкуренція і конкурентна політика : категорії та поняття / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелева та ін. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2009. 320 с.

3. Плясункова А., Криволапова В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Матеріали, обладнання та ресурсозберігаючі технології в машинобудуванні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 6-10 квіт. 2010. Вип. 25. с. 130-135.

4. Янковський О.Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія. Одеса, 2013. 470 с.

5. Харченко Т.Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки. *АПКЕ*, 2003. № 2. С. 70-73.

УДК 657.1

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнський національний
технічний університет;

Руслан Вradій,

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто особливості бухгалтерського обліку забезпечень згідно національного законодавства. Розглянуто сутність, економічний зміст та умови визнання забезпечень за НП(С)БО 11 «Зобов'язання» та МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи». Узагальнено порядок обліку за рахунком 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» та наведено конкретні приклади бухгалтерських проведення при формуванні резерву на оплату відпусток працюючим.

Ключові слова: бухгалтерський облік, забезпечення, облік забезпечень, НП(С)БО 11 «Зобов'язання», МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи», рахунок 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів»

Облік забезпечень є важливою частиною фінансового управління оскільки допомагає підприємствам уникати втрат, забезпечує ефективне використання ресурсів, покращує фінансовий контроль та сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Основним нормативним документом, що регулює облік забезпечень, є НП(С)БО 11 «Зобов'язання», а забезпечення трактуються як зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу [5; 6].

Згідно МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи», забезпечення – це зобов'язання з невизначеним строком або сумою; забезпечення визнаються як зобов'язання (якщо припустити, що їх можна достовірно оцінити), оскільки вони є існуючим зобов'язанням і ймовірно, що погашення цього зобов'язання вимагатиме вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди. Забезпечення слід визнавати, якщо: а) суб'єкт господарювання має існуюче

зобов'язання (юридичне чи конструктивне) внаслідок минулої події; б) ймовірно, що вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для і виконання зобов'язання; в) можна достовірно оцінити суму зобов'язання. У разі невиконання зазначених умов забезпечення не визнається [4].

У практичній діяльності доволі часто забезпечення також називають резервами. Це обумовлено різним перекладом назви одного й того самого терміна «provisions» із оригіналу МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи».

Слід розмежовувати ці поняття, оскільки: під забезпеченнями розуміються статті, які подаються у фінансовій звітності окремими рядками у складі зобов'язань згідно вимог НП(С)БО 11 або МСБО 37; резерви – це контрактивні статті (наприклад, резерв сумнівних боргів, що зменшує балансову вартість фінансової дебіторської заборгованості). Причинами виокремлення в обліку та звітності резервів і забезпечень є один із основоположних принципів бухгалтерської методології – відповідність доходів і витрат, коли для визначення фінансового результату звітного періоду слід порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів.

А якщо такі витрати не прив'язані до отримання певних доходів, вони визнаються витратами того періоду, в якому вони були здійснені. Та в деяких місяцях (внаслідок певних подій і цілком прогнозовано заздалегідь) підприємство несе суттєві витрати. Це витрати поточні, але якщо їх визнати одразу, собівартість виготовленої продукції (робіт, послуг) таких місяців буде суттєво вищою, ніж у наступних або попередніх місяцях. І як результат – підприємство отримає суттєво менше прибутку, ніж в інших місяцях. Тому в бухгалтерському обліку застосовується «розтягування» таких витрат на цілий календарний рік. Саме цю процедуру ми бачимо під час створення резервів відпусток та інших видів забезпечень [1].

Забезпечення створюються для відшкодування наступних (майбутніх) операційних витрат на:

- виплату відпусток працівникам;
- додаткове пенсійне забезпечення;
- виконання гарантійних зобов'язань;
- реструктуризацію, виконання зобов'язань при припиненні діяльності;
- виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів тощо [5].

Суми створених забезпечень визнаються витратами (за винятком суми забезпечення, що включається до первісної вартості основних засобів відповідно до НП(С)БО 7 Основні засоби.

Забезпечення створюється при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язання, погашення якого ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що

втілюють в собі економічні вигоди, та його оцінка може бути розрахунково визначена.

Законодавчо забороняється створювати забезпечення для покриття майбутніх збитків від діяльності підприємства. Адже підприємство може їх уникнути внаслідок своїх майбутніх дій, тому фактично підприємство не має зобов'язання щодо таких майбутніх витрат і, відповідно, не визнає забезпечення. В свою чергу, забезпечення має лише цільовий характер – його можна використовувати для відшкодування тільки тих витрат, для покриття яких воно було створено [3, с. 41].

Сума забезпечення на виплату відпусток визначається щомісяця як добуток фактично нарахованої заробітної плати працівникам і відсотка, обчисленого як відношення річної планової суми на оплату відпусток до загального планового фонду оплати праці з урахуванням відповідної суми відрахувань на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Забезпечення для відшкодування витрат на реструктуризацію створюється у разі наявності затвердженого керівництвом підприємства плану реструктуризації з конкретними заходами, строками їх виконання та сумою витрат, що будуть зазанані, й після початку реалізації цього плану.

Сума забезпечення визначається за обліковою оцінкою ресурсів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), необхідних для погашення відповідного зобов'язання, на дату балансу.

Забезпечення для відшкодування витрат на реструктуризацію визначається за сумою прямих витрат, які не пов'язані з діяльністю підприємства, що триває. Забезпечення довгострокових зобов'язань визнаються у сумі їх теперішньої вартості.

Забезпечення щодо обтяжливого контракту визначається в сумі неминучих витрат, пов'язаних з його виконанням.

Сума неминучих витрат, пов'язаних з виконанням обтяжливого контракту, визначається за найменшою з двох величин: витрат на виконання контракту або витрат на сплату неустойки (штрафів, пені) за невиконання контракту. Витрати на виконання обтяжливого контракту оцінюються за різницею між витратами на його виконання і доходами (втратами) від виконання іншого контракту, укладеного з метою мінімізації втрат від виконання обтяжливого контракту.

Забезпечення використовується для відшкодування лише тих витрат, для покриття яких воно було створено. Залишок забезпечення переглядається на кожну дату балансу та, у разі потреби, коригується (збільшується або зменшується). У разі відсутності ймовірності вибуття активів для погашення майбутніх зобов'язань сума такого забезпечення підлягає сторнуванню.

Після завершення робіт з демонтажу, переміщення об'єктів основних засобів та приведення земельної ділянки, на якій він розташований, у стан, придатний для подальшого використання, залишок (недостатність) забезпечення на відновлення земельних ділянок визнається іншим операційним доходом (іншими операційними витратами).

На рахунку 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» ведеться узагальнення інформації про рух коштів, які за рішенням підприємства резервуються для забезпечення майбутніх витрат і платежів і включення їх до витрат поточного періоду (за винятком суми забезпечення, що включається до первісної вартості основних засобів). За кредитом рахунку відображається нарахування забезпечень, за дебетом – їх використання.

Облік за рахунком 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» ведеться так:

- На субрахунку 471 «Забезпечення виплат відпусток» ведеться облік руху та залишків коштів на оплату чергових відпусток працівникам. Сума забезпечення визначається щомісячно як добуток фактично нарахованої заробітної плати працівникам і відсотку, обчисленого як відношення річної планової суми на оплату відпусток до загального планового фонду оплати праці. На цьому субрахунку також узагальнюється інформація про забезпечення обов'язкових відрахувань (зборів) від забезпечення виплат відпусток на відрахування на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

- На субрахунку 472 «Додаткове пенсійне забезпечення» ведеться облік коштів для реалізації програми пенсійного забезпечення.

- На субрахунку 473 «Забезпечення гарантійних зобов'язань» ведеться облік руху та залишків коштів, зарезервованих для забезпечення майбутніх витрат на проведення гарантійних ремонтів проданої продукції, на проведення ремонту предметів прокату тощо.

- На субрахунку 474 «Забезпечення інших витрат і платежів» ведеться облік забезпечення інших наступних витрат, що не знайшли відображення на інших субрахунках рахунку 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», зокрема забезпечення на виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів, на реструктуризацію та виконання зобов'язань при припиненні діяльності.

- На субрахунку 475 «Забезпечення призового фонду (резерв виплат)» підприємства, які здійснюють діяльність з випуску та проведення лотерей на території України, узагальнюють інформацію про призовий фонд – суму, що підлягає виплаті переможцям лотереї відповідно до оприлюднених умов її випуску та проведення, зменшену на розмір джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї.

- На субрахунку 476 «Резерв на виплату джек-поту, не забезпеченого

сплатою участі у лотереї» підприємства, які здійснюють діяльність з випуску та проведення лотерей на території України, узагальнюють інформацію про резерв на виплату джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї.

- За кредитом субрахунків 475 «Забезпечення призового фонду (резерв виплат)» і 476 «Резерв на виплату джек-поту, не забезпеченого сплатою участі у лотереї» і дебетом рахунку 90 «Собівартість реалізації» відображається відповідно створення (формування) призового фонду й резерву, що покриває суму джек-поту, не забезпечену сплатою участі у лотереї, за дебетом – виплата (видача) виграшів гравцям.

- На субрахунку 477 «Забезпечення матеріального заохочення» ведеться облік забезпечення на матеріальне заохочення працівників, зокрема на виплату працівникам винагороди, допомоги, премії, які підлягають сплаті протягом дванадцяти місяців по закінченні періоду, у якому працівники виконали роботу, що надає їм право на отримання таких виплат у майбутньому.

- За кредитом субрахунку 478 «Забезпечення відновлення земельних ділянок» ведеться облік створення за обґрунтованим розрахунком забезпечення на демонтаж, переміщення об'єкта основних засобів та приведення земельної ділянки, на якій він розташований, у стан, придатний для подальшого використання (зокрема на передбачену законодавством рекультивацію порушених земель), за дебетом субрахунку відображається використання створеного забезпечення на здійснені роботи з демонтажу, переміщення об'єкта основних засобів, рекультивації порушених земель [5].

Найбільш розповсюдженим на практиці є резерв на оплату відпусток працюючим. Він забезпечує наявність джерела виплат відпускних сум та рівномірне включення їх до собівартості продукції, що особливо необхідно в сезонних галузях та на підприємствах з тривалим циклом виробництва. Резерв на оплату відпусток працюючим створюється у процентах до нарахованої зарплати і залежить від тривалості відпускнуго періоду, зокрема:

- Суми нарахованого резерву відображаються на рахунках: Дебет 23 «Виробництво», 91 «Загальноновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут» та інші рахунки, на які була віднесена нарахована зарплата – Кредит 471 «Забезпечення виплат відпусток».

- Заробітна плата, нарахована за час відпусток, списується за рахунок резерву і відображається на рахунках: Дебет 471 «Забезпечення виплат відпусток» – Кредит 661 «Розрахунки за заробітною платою».

Кредитове сальдо за рахунком 471 «Забезпечення виплат відпусток» означає суму створеного забезпечення, що не використано для нарахування відпускних сум до кінця року. По закінченні року здійснюється уточнення невикористаного забезпечення. При цьому розраховується фактична заборгованість підприємства

перед працюючими за невикористану відпустку і сальдо за рахунком 471 «Забезпечення виплат відпусток» корегується до рівня фактичної заборгованості шляхом донарахування або сторнування. Таким чином, сальдо зазначеному рахунку відображається в балансі сумою фактичної заборгованості за невикористану відпустку станом на початок року.

У дебет рахунка 473 «Забезпечення гарантійних зобов'язань» відносяться фактичні затрати на ремонт готової продукції, реалізованої з гарантією. Величина забезпечення визначається розрахунковим методом і відображається: Дебет 93 «Витрати на збут» – Кредит 473 «Забезпечення гарантійних зобов'язань».

Аналітичний облік забезпечень майбутніх витрат і платежів ведеться за їх видами, напрямками формування й використання.

Згідно НП(С)БО 11, створювати забезпечення зобов'язані підприємства, організації всіх форм власності, за винятком бюджетних установ і підприємств, які повинні складати звітність за МСФЗ (щодо створення резервів вони керуються нормами міжнародних стандартів). Не зобов'язані створювати забезпечення/резерви: суб'єкти мікропідприємництва, непідприємницькі товариства та платники єдиного податку третьої групи.

ЛІТЕРАТУРА:

6. Забезпечення і резерви в обліку та звітності: як сформувати та використовувати. *УТЕКА.UA*. 2021. 19 січня. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-obespecheniya-i-rezervy-v-uchete-i-otchetnosti-kak-sformirovat-i-ispolzovat> (дата звернення: 17.11.2023)

7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ М-ва фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 17.11.2023).

8. Лубенченко О.Е, Рященко В.П. Проблеми обліку забезпечень згідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. *International scientific conference. Riga, Latvia, 2021, June 4-5*. С. 40-45

9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 (МСБО 37). Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи : Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_051#Text (дата звернення: 17.11.2023)

10. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: Наказ М-ва фінансів України від 31.01.2000 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00/conv#Text> (дата звернення: 17.11.2023)

11. Пугаченко О., Зарудна Н. Внутрішній контроль порядку відображення в бухгалтерському та управлінському обліку довгострокових зобов'язань. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-4> (дата звернення: 17.11.2023).

УДК 330:355/359

ТЕОРІЯ ФРІДРІХА ЛІСТА ТА ІСТОРИЧНА ШКОЛА ЯК ФУНДАМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИН РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Роман Яковенко,

доцент кафедри маркетингу, менеджменту
та економіки, кандидат економічних наук,
доцент

кафебри маркетингу, менеджменту та
економіки,

Економіко-технологічний інститут імені
Роберта Ельворті;

Анастасія Кухаренко,

здобувачка освіти кафедри економіки
підприємництва,

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розкрито причини російської військової агресії стосовно України використовуючи досягнення економічної теорії Ф. Ліста зокрема та історичної школи економічної думки взагалі. Застосовано такі параметри аналізу: історичні корені, економічні та політичні інтереси, історична пам'ять та ідеологія тощо.

Ключові слова: російсько-українська війна, історична школа, економічна теорія Фрідріха Ліста.

Російсько-українська війна є складним та болючим конфліктом, який має глибокі історичні корені та низку політичних, соціальних і культурних факторів. І хоча жодної об'єктивної причини для початку бойових дій не було, і справжні причини їх початку криються у сфері психіатрії та збоченого комплексу меншовартості мешканців російської федерації, спробуємо визначити справжні, а не декларовані країною-агресором причини через призму економічного знання. Це питання є особливо актуальним у зв'язку з тим, що причини вторгнення в Україну агресор постійно змінює, як і цілі, що постійно змінюються внаслідок ситуації на фронті, стану на міжнародних ринках, нових пакетів санкцій проти рф тощо.

Для розуміння причин конфлікту варто звернутися до теорії Ф. Ліста та підходу історичної школи в аналізі міжнаціональних конфліктів. Фрідріх Ліст німецький історик і економіст ХІХ століття, розвинув теорію національних

інтересів та імперського розширення. Згідно неї, держави діють на основі своїх національних інтересів, які включають в себе розширення території, забезпечення безпеки та збереження влади. З погляду Ліста, конфлікти між державами виникають тоді, коли їх національні інтереси конфліктують. Як визначено історичним досвідом, реальні (а не декларовані) національні інтереси російської держави у різних формах полягають не у власному розвитку, а у поневоленні інших народів, країн та етносів, грабуванні та привласненні їх ресурсів і майна. Політична система формується на жорсткій, тотальній ідеології, що діє на основі вибірки певних історичних фактів та спотворенні решти інших подій, у яких вона брала участь. Державні архіви мордору до цього часу є закритими, оскільки являють собою перелік внутрішніх та зовнішніх злочинів системи державного управління [1, с. 58].

Застосовуючи такий підхід до російсько-українського військового конфлікту, можна виділити декілька ключових чинників.

Історичні корені: відносини між росією та Україною мають складну історію, яка складається переважно зі спроб поневолення та знищення українців як ментальної спільноти та етносу. Це стосується всіх без виключення спільних історичних періодів, таких як часи Київської Русі, періоди під владою російської імперії та СРСР, анексія Криму в 2014 році та події на Східній Україні. Застосування історичного методу для сьогодення України є дуже важливим, оскільки саме історія відіграє одну з визначальних ролей в агресії московії (росії – лише з подачі та з часів Петра I). Імперська військова квазідержава системно здійснює спроби перекручування історії та впливу на свідомість незалежних країн, у тому числі й України, тому що у її сьогоденньому вигляді вона є виключно наслідком, а не причиною існування Київської Русі [2, с. 62]. Відтак, власне незнання та нерозуміння свого походження мешканцями російської федерації є справжнім історичним коренем військового конфлікту.

Політичні та економічні інтереси: Ф. Ліст відзначав розширення та імперські амбіції як ключовий фактор конфлікту. За цією логікою, російські інтереси в забезпеченні впливу в регіоні і контролі над економічними ресурсами можуть бути конфліктогенними, особливо в контексті незалежності України та її прагнення до євроатлантичної інтеграції.

Але такий підхід характеризує загальнонаукову парадигму XVIII століття, яка у жодний спосіб не проектується на глобальну цивілізацію XXI століття. Джерелом сучасної конкурентоспроможності країни та її економічної потужності виступають не природні ресурси та обсяг захоплених земель, а людський капітал та багато нематеріальних чинників. Визначальним фактором формування, розвитку та відтворення людського капіталу виступає освіта, роль якої системно нехтується в системі олігархічної організації економічних відносин [2, с. 60]. І хоча

багато в чому такі традиціоналістські підходи представлені й в Україні, але визначальний агресор світу демонструє тотальне загальне захоплення варварством, свідомо відмовляючись від існуючих нематеріальних ціннісних цивілізаційних досягнень.

Історична пам'ять та ідеологія: історичні спогади й ідеологія відіграють важливу роль у формуванні ставлення росіян і українців одне до одного. Розбіжності в інтерпретаціях історичних подій підкріплюють конфлікт. Ідеологія сучасної росії виступає як єдиний фактор, що гальмує розпад федерації, оскільки таким фактором не можуть бути ані економіка та рівень життя, ані досягнення в сфері науки й технологій, ані культура... Сучасне коло державної ідеології рф поступово скорочується до ненависті до країн, які не підтримують її відкриту військову агресію та підступну шпигунсько-диверсійну діяльність на території інших країн та заперечують її уявну велич. Тобто фундаментом ідеології рф є ненависть до країн цивілізованого світу.

Територіальні конфлікти: питання щодо Криму та Східної України стали центральними у російсько-українському конфлікті, і вони пов'язані з територіальними та геополітичними інтересами, імперськими амбіціями рф та бажанням формування «багатополярного світу». «Національна система політичної економії...» Ф. Ліста була присвячена обґрунтуванню нагальної потреби у захисті «надзвичайних інтересів» Німеччини та інших континентальних держав з метою подолання «острівного панування Англії» [2, с. 63]. Діючи відповідним чином, сучасна росія прагнула набрати додаткової ваги у системі міжнародних відносин, перетворитись на одного з глобальних лідерів, обмежити просування НАТО на схід. Втім, це призвело до діаметрально протилежних наслідків: росія – країна-вигнанець з клубу глобальних лідерів, економічна деградація, наближення НАТО до кордонів росії через приєднання до блоку Швеції та Фінляндії.

Політика та лідерство: Україна є демократичною країною зі змінністю влади та діючими, хоча й не повноцінно, демократичними інститутами. Натомість росія завершила перехід від авторитарного до тоталітарного режиму з усіма відповідними атрибутами концентраційного табору.

Щодо історичної школи, вона також використовує історичний метод для розуміння подій. Проаналізувавши історичний контекст російсько-української війни, можна виділити кілька ключових факторів, які вплинули на конфлікт.

По-перше, контроль над ресурсами є важливою причиною конфлікту. Україна має багаті природні ресурси, такі як газ, вугілля, які є стратегічно важливими для росії. Контроль над цими ресурсами міг забезпечити росії економічну перевагу, що відповідає ідеї «національного економічного інтересу» в теорії Ліста.

По-друге, ринковий доступ також має велике значення. Україна була великим ринком для російських товарів і послуг, і контроль над цим ринком був вигідним для російської економіки. Натомість цей ринок для країни-агресора втрачено остаточно, не спромігся агресор і вийти безпосередньо на європейські кордони унаслідок бездарної військової тактики та відсутності стратегії.

Різниця в етнічних та культурних ідентичностях між росіянами та українцями створила конфліктогенний фактор. Основою побудови «рускага міра» є начебто єдиний ментальний комплекс жителів московії та України. Відтак, визначальною передумовою української національної ідеї та стратегії перемоги має бути пошук відмінностей від сучасної росії – лише таким шляхом ми можемо припинити системні культурні, історичні та економічні зазіхання на нашу державу з боку агресора. При цьому недостатньо визначати якісні переваги – треба їх максимізувати, формуючи потужне інституціональне середовище та економічно спроможне громадянське суспільство [3, с. 29].

«Економічний націоналізм» Ліста полягав у тому, щоб довести вплив політичної єдності і державного управління на соціально-економічний розвиток, на прогрес національного виробництва і примноження національного багатства. Головне призначення державної влади – спрямувати зусилля окремих ланок і агентів національного виробництва на досягнення довгострокових, корінних інтересів усієї нації. Цьому ж має бути підпорядкована і зовнішньоторговельна політика, яка, за своєю суттю, має бути «протекціоністською» у період становлення нації. Водночас Ліст зовсім не заперечував принципів «вільної торгівлі» у подальшому, коли нація зміцніє і увійде до союзу промислово розвинених країн.

Кожна окрема нація – є продуктивною настільки, наскільки вона засвоює спадщину від попередніх поколінь, робить її власним надбанням. У продуктивних силах нації органічно поєднані природні джерела, простір і географічне положення, чисельність населення та його властивості – моральні, розумові, фізичне здоров'я, геополітичний чинник – здатність поширювати свій політичний, промисловий, торговельний вплив на інші нації і загалом на оточуючий світ.

У підсумку, теорія Фрідріха Ліста і історична школа можуть сприяти розумінню причин російсько-української війни. Вони наголошують на важливості економічних та історичних факторів, а також національних інтересів, які безпосередньо впливають на конфлікт і подальший розвиток подій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р. В. Система управління економікою російської федерації як визначальний фактор поразки у військовій агресії проти цивілізованого світу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 18. С. 56–61. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.56.
2. Яковенко Р. В., Педь І. В., Алексеєва Л. М., Олійник І. В., Тертиця О. О. Теоретико-економічне підґрунтя реалізації завдань управління економікою України в умовах російської агресії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 2. С. 58–66. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.2.58.
3. Яковенко Р. В., Головатий А. О. Значення наукової спадщини Ф. Ліста для сьогодення України. *Бъдещето въпроси от света на науката – 2015* : Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція. (Софія, Болгарія, 17-22 грудня 2015 р.). Софія : „Бял ГРАД-БГ” ООД, 2015. Том 4 : Економіки. Държавна администрация. С. 28–30.

УДК 336.02

ВПЛИВ ІНФЛЯЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРЖЕННЯ

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри
права та соціально-економічних
відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті проаналізовано місце цінової стабільності у підприємницькій діяльності головних фінансових посередників в Україні. Розглянуто термін «керованість інфляції» та причин прискорення інфляції в Україні.

Ключові слова : інфляція, банк, інститут спільного інвестування, недержавний пенсійний фонд

Постановка проблеми. Інфляція є об'єктивним і постійно супроводжуваним явищем господарської діяльності підприємства, що впливає на економіку держави, підприємства й людину. Найбільш невивченою проблемою є вплив інфляції на різні аспекти діяльності фінансових установ. Це не дає можливості розв'язувати інших проблем, пов'язаних, насамперед, з управлінням фінансовою безпекою і побудовою ефективної системи фінансової безпеки організації.

Мета роботи – полягає у тому, щоб визначити вплив, який справляє інфляція на діяльність головних учасників вітчизняного фінансового ринку.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що аналізом та прогнозуванням інфляції займається велика кількість вітчизняних та іноземних науковців. Вони накопичили достатній досвід моделювання інфляційних процесів, який потребує подальшої структуризації та критичної оцінки. Основними дослідниками є Б.Данилишин, В.Зимовець, Б.Лапчук, В.Коваленко, В. Міщенко.

Виклад основного матеріалу. В умовах складної економічної ситуації зростає актуальність передбачення розвитку негативних явищ в економіці для того, аби попереджати їх та вживати заходів. У першу чергу це стосується інфляційних процесів, що чинять вплив на усі сфери економічного та соціального життя країни. Існує багато суперечок між економістами, якою має бути інфляція, але можна сказати, що найбільшої шкоди вона завдає тоді, коли є нестабільною, несистематичною, несподіваною.

Протягом усього розвитку світової економіки, ефективна грошово-кредитна політика лишається однією з основних складових для забезпечення економічного

зростання та розвитку країни. За останні роки центральні банки багатьох країн з перехідною економікою розглядають стабільність цін в якості власного першочергового завдання, і у зв'язку з цим, аналіз та моделювання рівня інфляції в рамках макроекономічних показників стали досить актуальними.

У банківській діяльності інфляція може проявлятися через зміну процентної політики у напрямку зростання. Проте при розробці структурно-логічної моделі впливу інфляційних процесів на банківську діяльність дійсно важливо враховувати природу їх виникнення.

Якщо інфляція є наслідком зростання попиту, то для її контролю може бути ефективним використання методів монетарного регулювання, спрямованих на обмеження грошової маси. Наприклад, центральний банк може здійснювати контроль над кількістю грошей в обігу, зменшуючи їхню доступність чи збільшуючи процентні ставки для обмеження попиту на гроші.

Також, стримування інфляції витрат може бути досягнуто через дозовану технічну емісію грошей, яка враховує зростання цін. Однак важливо, щоб цей процес був добре збалансованим, оскільки надмірне збільшення грошової маси може призвести до інфляції.

Узагальнюючи, управління інфляцією в банківській діяльності вимагає комплексного підходу та врахування різних методів, залежно від природи інфляції та специфіки фінансового ринку.

Згідно з опублікованими звітними даними, попри продовження воєнних дій, чистий прибуток банківської системи загалом за перше півріччя 2023 р. більш ніж удвічі перевищив результат 2022 р., сягнувши рівня 67,6 млрд грн порівняно з 4,6 млрд грн збитку за аналогічний період минулого року. При цьому, станом на 1 липня 2023 р., лише 8 банків із 65 платоспроможних установ виявилися збитковими із сукупним збитком 112 млн грн. [3].

Головним чинником прибутковості банківського сектору залишаються зростання процентних доходів, передусім від високоліквідних активів, та несуттєві обсяги формування страхових резервів під проблемні активи. При цьому, станом на 01.07.2023 р., кредитний портфель банківської системи України, сформований корпоративними та роздрібними позичальниками, скоротився до 928 млрд грн, а частка проблемних кредитів у цьому портфелі зросла до 38,9 %, що відповідно знизило рівень процентних доходів банків від кредитування. Натомість загальні інвестиції банків у державні цінні папери зросли до 1090 млрд грн, зокрема ОВДП – 611 млрд грн, депозитні сертифікати НБУ – 479 млрд грн. [1].

Останнім часом, у зв'язку із стрімким зростанням темпів інфляції в Україні, актуалізувалося питання спроможності центрального банку «керувати інфляційними процесами».

Здатність монетарної політики впливати на інфляцію це не про безпосереднє «керування», а більше про створення умов для зниження інфляційного тиску, про вплив на інфляційні очікування економічних суб'єктів.

Термін «керуваність інфляції» – це більше з аспектів планової економіки, ніж з діяльності центрального банку в умовах ринкової економіки [2].

Щодо причин прискорення інфляції в Україні, то вони переважно мають немонетарний характер, а саме – війна, світове здорожчання енергоносіїв, імпорту інфляції.

Інфляція може бути викликана різними чинниками, і не завжди підвищення облікової ставки може вплинути на ці чинники. Розглянемо кілька важливих моментів:

1. Відновлення виробничих ланцюгів: інфляція може виникнути внаслідок порушень у виробничому процесі, наприклад, через надзвичайні обставини, такі як природні катастрофи чи глобальні кризи. Підвищення облікової ставки може бути неефективним у відновленні таких ланцюгів, оскільки інфляція в цьому випадку не виникає через надмірний попит на гроші.

2. Зниження імпорту інфляції: іноді інфляція визначається зовнішніми чинниками, такими як зміни валютних курсів чи зовнішньої торгівлі. Підвищення облікової ставки може не мати значущого впливу на такий тип інфляції.

3. Зменшення воєнного дефіциту державного бюджету: іноді інфляція виникає внаслідок фінансових нестач у державному бюджеті, які компенсуються шляхом емісії грошей. Підвищення облікової ставки може бути не досить ефективним у регулюванні цього типу інфляції, оскільки її корені більше зв'язані з фіскальною політикою.

Загалом, ефективність підвищення облікової ставки в боротьбі з інфляцією залежить від конкретних умов і причин інфляції. Для кожного випадку можуть бути необхідні різні інструменти та стратегії для досягнення стабільності цін і економічної стабільності.

Щодо причин недовіри монетарної трансмісії, то вони значною мірою є наслідком тієї політики, яка здійснювалась останні 5 років з концентрацією виключно на інфляційній проблематиці та фінансовій стабільності банків.

У результаті кредитний та депозитний ринки залишилися нерозвиненими і незначними за обсягами для помітного впливу на процеси інвестування та споживання в реальній економіці.

Банківська система досягла рекордних показників ліквідності (в 6 разів вище нормативу), однак це зробило її інертною до змін параметрів процентної політики [4, с. 47].

В результаті після кількарічних банківських реформ ми отримали банківську систему, яка слабо кредитує економіку, але приймає заощадження за ставкою значно нижче інфляції.

Міжбанківський кредитний ринок формально існує, але трансакції на ньому майже не проводяться. Між іншим міжбанківський ринок згідно монетарної теорії є першою ланкою трансмісійного механізму.

Учасники фінансових ринків орієнтуючись на прогноз НБУ щодо тривалого збереження високих процентних ставок зайняли вичікувальну позицію.

Однак, слабкі показники розвитку економіки не сформували адекватного попиту на кредитні ресурси за очікуваною ставкою. В результаті банки звузили кредитну підтримку Уряду та економіки, а НБУ був змушений розширювати емісійну підтримку дефіциту державного бюджету.

Підвищення облікової ставки не мало помітного впливу і на валютний ринок. Так, протягом липня-жовтня 2023 року валютні депозити населення зросли на 1,5%, тоді як гривневі (в доларовому еквіваленті) – впали на 20% [3].

Таким чином імпульс процентної ставки особливо не вплинув на валютний попит та ціни імпортованих товарів. Натомість, тиск на обмінний курс домінують формувалася з боку неринкових чинників (надходження міжнародної допомоги та доступність зовнішніх ринків збуту), на які ключова процентна ставка не впливає.

Фінансове посередництво банків – це основна складова монетарної трансмісії, через яку центральний банк намагається впливати на інфляцію.

Світова практика вказує на те, що в період структурних шоків діяльність центральних банків домінують направляється на відновлення посередницької активності банків, оскільки від ефективності такої діяльності залежить потенційна можливість центрального банку досягати інфляційних цілей.

Однак НБУ, як протягом останніх 5 років, так і під час війни не приділяв уваги цій проблематиці. Протягом 2022 року банки суттєво звузили свою посередницьку активність як на ринку державних облігацій, так і на ринку кредитування. Це стало однією з причин погіршення монетарної трансмісії.

При дослідженні впливу інфляції на розвиток діяльності фінансових установ слід враховувати наступні компоненти:

- основні показники діяльності грошово-кредитної системи України продовжують демонструвати сформовану раніше позитивну динаміку, що стосується, передусім, процесу уповільнення інфляції та подальшого накопичення міжнародних резервів;

- зазначені позитивні тенденції формують необхідні передумови для відновлення практики гнучкого обмінного курсу гривні та повернення до режиму інфляційного таргетування у міру зниження негативного впливу воєнних ризиків на економіку;

- зростання прибутковості банківської системи відбувається за рахунок подальшої концентрації активів банків у різних видах державних цінних паперів, що негативно впливає на виконання банківською системою власної провідної функції – кредитування поточної та інвестиційної діяльності позичальників;
- зниження рівня облікової ставки має стимулювати банки активізувати кредитну діяльність внаслідок зниження вартості залучених коштів та доходності різних видів державних цінних паперів;
- націоналізація системно важливого АТ «Сенс Банк» має гарантувати його фінансову стійкість, проте зумовлює зростання ризиків, пов'язаних із подальшою концентрацією ресурсів банківської системи під контролем держави;
- нормативні новації сприятимуть активнішому залученню банків-нерезидентів на ринок, збільшенню припливу іноземної валюти в країну, запобіганню непродуктивному відпливу капіталу за кордон, впровадженню в країні відкритого банкінгу, що наблизить український ринок платіжних послуг до кращих європейських стандартів;
- ухвалені Верховною Радою України законодавчі зміни сприятимуть ефективнішому регулюванню діяльності кредитних спілок, що стимулюватиме розвиток конкурентного середовища на ринку фінансових послуг.

Висновки. Запобігання інфляції є важливим складовим елементом стратегії державного кризового управління. Для розробки ефективних заходів для зниження ризиків інфляції необхідно глибше розуміти природу інфляції та об'єктивно оцінювати можливості монетарної політики.

Зараз інфляцію визначається, в основному, не грошовими факторами, і обмежена ефективність монетарної політики не дає можливості розраховувати на значний антиінфляційний вплив від підвищення ключової процентної ставки центральним банком.

В таких умовах більш прийнятними виглядають стабілізаційні інструменти центрального банку з розвитку фінансового посередництва, що могли б сприяти підвищенню ролі банків у забезпеченні монетарної трансмісії і спроможності центрального банку у подоланні структурної інфляції.

Розвиток фінансових ринків кредитування та державних облігацій запускає продуктивний обіг грошей в економіці, що слугує як цілям центрального банку, так і цілям уряду.

Зв'язування гривневої ліквідності є більш надійним у реальних інвестиційних проєктах, ніж у фінансових активах з віртуальною доходністю.

Тим більше в умовах, коли запит на такі реальні проєкти продиктований воєнними руйнуваннями та необхідністю відтворення виробничого потенціалу країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bankivskiy-sektor-u-perшому-pivrichchi-2023-roku-otrimav-676-mlrd-grn-pributku> (дата звернення: 19.11.2023 р.)
2. Данилишин Б. Керованість інфляцією: наслідки для повоєнного суспільства. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/14/693781/> (дата звернення: 19.11.2023 р.)
3. Основні показники діяльності банків України. URL: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics (дата звернення: 19.11.2023 р.)
4. Зимовець В. Макроекономічні аспекти активізації банківського кредитування в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2023. №7. С. 44-48.

УДК 330.3:355/359

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Роман Яковенко,

доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки, кандидат економічних наук, доцент

кафедри маркетингу, менеджменту та економіки,

Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті

Софія Краснікова-Колосова,

здобувачка освіти кафедри економіки підприємництва,

Центральноукраїнський національний технічний університет

Визначено зміни в структурі і тенденціях розвитку національної економіки України, що були викликані початком повномасштабної військової агресії російської федерації. Доведено зростання ролі оборонно-промислового комплексу в структурі економіки держави. Наведено нове тлумачення поняття «національна економіка» з урахуванням ситуації, що має місце.

Ключові слова: російсько-українська війна, національна економіка, руйнування, міжнародна торгівля.

Російсько-українська війна, яка почалася 24 лютого 2022 року стала серйозним викликом для національної економіки України та джерелом потрясінь глобального економічного укладу. Внаслідок війни економіка України зазнала значних втрат як у матеріальному, так і в людському плані.

За існуючим визначенням, національна економіка – це економіка певної визначеної країни, її народногосподарський комплекс, національний ринок та нагромаджене національне багатство; сукупність взаємодії національних продуктивних сил, виробничих відносин, природно-географічних умов, соціально-культурних традицій та національно-ментальних особливостей, які визначають характер та природу соціально-економічного розвитку певної держави [1, с. 9]. Війни, як правило, супроводжуються руйнуванням інфраструктури, зниженням обсягів та якості виробництва, зростанням інфляції

та безробіття. У нашому випадку, ці процеси посилені тим, що війна ведеться (принаймні на момент підготовки цього матеріалу) переважно на території України, що призводить до значних руйнувань інфраструктури та промисловості. Хоча, варто зазначити, що темпи інфляції та скорочення обсягів ВВП є меншими, ніж прогнозовано, що викликає певний оптимізм.

Основні трансформації, які відбулися в національній економіці України внаслідок війни, можна поділити на фізичні руйнування багатьох підприємств, організацій, установ, домогосподарств, які відбулися внаслідок бойових дій; скорочення обсягів національного виробництва та його структурна переорієнтація на потреби військово-промислового комплексу; зростання частки державних закупівель у процесі реалізації готової продукції; зниження експорту товарів через скорочення обсягів виробництва та втрату доступу до значної частки ринків збуту (зокрема блокування портів); посилення залежності внутрішнього ринку від імпорту товарів, а державного бюджету – від зовнішньої допомоги; ускладнення процесу планування та управління економікою на всіх рівнях через невизначеність та підвищені ризики.

Окрім зазначеного, війна призвела до зміни структури економіки України. Внаслідок війни в Україні посилюється роль оборонної промисловості та галузей, які забезпечують життєдіяльність населення. У той же час, такі галузі, як туризм, роздрібна торгівля та сфера послуг, зазнають значних втрат.

З точки зору перспективного виробництва в Україні новітніх озброєнь важливо спрямовувати бюджетні кошти на створення науково-технічного потенціалу в сфері критичних технологій. Пріоритетними напрямками науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт мають бути: модернізація існуючих систем озброєнь, створення перспективних зразків озброєнь, розвиток систем і засобів бойового управління, зв'язку і розвідки, радіоелектронної боротьби, високоточної зброї, всебічний розвиток технологій і систем подвійного призначення (військового і цивільного).

Поспішність і безсистемність, що мали місце проведенні роззброєння, скорочення армії призвели до значних бюджетних витрат, викликали непоправні людські та матеріальні втрати.

Для забезпечення військово-економічної безпеки України необхідно передусім здійснити наступні заходи:

- створити самодостатній національний військово-промисловий комплекс (ВПК);
- розробити і прийняти Державну програму виробництва озброєнь;
- виробити державну політику в сфері міжнародної торгівлі зброєю;
- розробити і прийняти Закон про експорт зброї;

- закладати в Державний бюджет необхідні кошти для фінансування оборони;
- створювати замкнені цикли виробництва військової техніки та озброєнь;
- змінити концепцію конверсії ВПК і проводити її на науковій основі згідно з національними інтересами України; проводити постійну модернізацію Збройних Сил України та інших військових формувань з метою досягнення технічної переваги над імовірним противником; створити єдину інфраструктуру тилового і технічного забезпечення воєнної організації України [2, с. 458].

Надзвичайно велике значення має вплив війни на міжнародну торгівлю. Війна в Україні призвела до значного скорочення міжнародної торгівлі країни. Це пов'язано з такими факторами, як зниження експорту та імпорту. У 2022 році експорт України скоротився на 60%, а імпорт – на 70%. Це призвело до дефіциту платіжного балансу в розмірі 12,5 млрд доларів США.

Війна також призвела до зміни структури торгівлі України. Внаслідок цього посилилась роль експорту сировини та продовольства. Це пов'язано з тим, що ці товари є більш конкурентоспроможними на світовому ринку.

Щоб покращити ситуацію в міжнародній торгівлі потрібно відновити експортні зв'язки та диверсифікувати структуру торгівлі. Це може бути досягнуто шляхом розвитку нових ринків збуту, а також шляхом підвищення конкурентоспроможності українських товарів і послуг.

Для подолання наслідків війни Україні необхідні значні інвестиції в відновлення інфраструктури, розвиток виробництва та підтримку малого і середнього бізнесу. Крім того, Україні необхідно розробити нову економічну модель, яка буде більш стійкою до зовнішніх шоків.

Отже, в умовах існування потенційної та реальної військової загрози, пропонуємо таке тлумачення поняття «національна економіка». Національна економіка – це економіка певної незалежної держави, що характеризується високим рівнем диверсифікації народногосподарських та ринкових відносин, структура національного багатства якої визначається значною часткою оборонної промисловості та можливістю швидкого перетворення цивільних надбань громадянського суспільства на оборонний потенціал, сукупність взаємодії національних конкурентоспроможних продуктивних сил, що базуються на останніх досягненнях НТП та виробничих відносин, природно-географічних умов, соціально-культурних традицій та національно-ментальних особливостей, які визначають характер і природу соціально-економічного розвитку певної держави, та можливість протистояння зовнішнім загрозам. Таке визначення є повнішим та більш актуальним саме тому, що будь-яка економічна діяльність лише тоді заслуговує на увагу та створює можливості для її аналізу, коли вона має відповідний потенціал свого захисту та реалізації.

Війна в Україні – це трагічна подія, яка завдала значної шкоди країні. Однак, у довгостроковій перспективі, війна може стати поштовхом до розвитку економіки України. Завдяки значним інвестиціям у відновлення інфраструктури та розвиток виробництва, Україна може стати більш стійкою до зовнішніх шоків і досягти більш високого рівня економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. Кіровоград : «КОД», 2010. 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Кіровоград : „Пік”, 2009. 548 с. : іл.

УДК 330.1:355/359

ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАКОНУ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Роман Яковенко,

доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки, кандидат економічних наук, доцент

кафедри маркетингу, менеджменту та економіки,

Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті

Софія Краснікова-Колосова,

здобувачка освіти кафедри економіки підприємництва,

Центральноукраїнський національний технічний університет

Розкрито особливості дії загальновідомого економічного закону під час війни, його теоретико-методологічний зміст покладено на реалії України сьогодення. Наведено особливості використання економічних ресурсів в умовах ведення війни, систематизовано новітні підходи до визначення економічної ефективності.

***Ключові слова:** російсько-українська війна, закон обмеженості ресурсів, економічна ефективність.*

Практичним завданням сучасної України та цивілізованого світу є перемога над державою-агресором, яка має бути реалізована через ідентифікацію та активізацію слабких місць у системі його агресивних дій [1, с. 57]. При цьому логічним та послідовним для забезпечення процесу перемоги є урахування існуючих об'єктивних економічних законів, застосування національного економічного потенціалу та можливостей його ефективного використання.

Економічні закони – це визначені, зафіксовані в часі багатоповторювальні події, які мають об'єктивний характер, і, як правило, не залежать від втручання людини [2, с. 37]. Є два способи пізнання економічних законів: через виявлення нових законів і через поглиблене дослідження сутності, механізму дії та взаємодії відомих законів [3, с. 25]. У нашому випадку, необхідною є адаптація їх традиційного класичного тлумачення до умов сучасності України та урахування військового фактору.

Визначальним економічним законом є закон вартості, що визначає фундаментальну потребу виробника у відшкодуванні витрат виробництва, а споживача – у набутті благ за найменшою ціною внаслідок конкуренції між виробниками. Однак, таке структурування потреб є визначальним лише за мирного часу. В умовах війни первинною потребою як виробника, так і споживача є процес фізичного виживання, відтак використання всіх можливостей і ресурсів має спрямовуватись на убезпечення себе від зовнішньої загрози, перемогу над ворогом. Тому всі задіяні ресурси мають бути використані не на задоволення особистих потреб, а на задоволення потреби колективної безпеки. При цьому варто говорити про пошук додаткових ресурсів, розширення оборонної межі виробничих можливостей за рахунок внутрішніх тіньових чи неофіційних доходів, зовнішньої незворотної допомоги та кредитів, підвищення ефективності їх використання як відносно минулих періодів, так і відносно використання ресурсів ворогом.

Закон обмеженості ресурсів: економічні ресурси, на відміну від потреб, є обмеженими і такими, що дедалі більше скорочуються [4]. Проте, людський потенціал та інформація є чинниками необмеженими, обмежуються лише матеріальні фактори їх відтворення, а їх цінність визначається виробничою та споживчою корисністю.

Розглянемо окремі види ресурсів. Праця – сукупність здібностей людини, що використовуються для створення засобів задоволення потреб. При цьому важливим є переорієнтація внутрішнього виробництва на задоволення потреб оборонного комплексу та використання праці та її результатів союзників у боротьбі з агресором. Принциповим при цьому є механізм структурної переорієнтації та розробка програм мотивування недержавного бізнесу для виробництва військової продукції, програм заохочення закордонного сектору для праці з метою забезпечення потреб оборонного сектору України.

Внутрішнім структурним підресурсом сектору «праця» є її безпека. Тобто безпека виробничого процесу широких верств населення, спрямована на виробництво засобів оборони, захисту та забезпечення збройних сил виступає передумовою забезпечення загальної безпеки України та військової перемоги. Важливим при цьому також є залучення сектору «сірої» зайнятості населення, яка не відображається у податковій звітності на рівні країни. Головним завданням при цьому виступає військова перемога, а не наповнення бюджету.

Також кількість носіїв ресурсу «праця», що застосовується у цивільному виробництві об'єктивно скоротилась через перерозподіл сектору зайнятості між виробничим і військовим секторами економіки, тобто значна частка населення перейшла до лав збройних сил і припинила реалізовувати свої традиційні виробничі завдання, що також ставить додаткові вимоги до процесу організації

сучасних економічних процесів. Саме зараз найбільш доречною є максимальна автоматизація, механізація, комп'ютеризація виробництва, що викликається необхідністю національної економіки діяти саме в умовах обмеженості ресурсу «праця». Принциповим є й автоматизація бойових дій – максимальне використання автоматичних засобів ураження противника, зокрема морських та повітряних дронів, що дозволяє мінімізувати втрати людських життів України на полі бою, та максимізувати знищення ворогів за рахунок виключно технічних засобів.

Дуже важливим при цьому має стати відмова від олігархічної моделі розподілу національних ресурсів та мізерної оплати праці найманих працівників, яка насправді є господарським механізмом, що був винайдений у росії та багато років діяв у багатьох країнах колишнього СРСР. Саме це призведе не лише до військового, а й економічного відмежування України від країни-агресора. Адекватна оплата праці та наявність перспектив особистого зростання внаслідок економічної активності – це прямий шлях збільшення носіїв ресурсу «праця» на території України.

Земля – сукупність усіх природних ресурсів, кількість яких була обмежена внаслідок захоплення певної частки території України. Це ускладнює процеси задоволення потреб населення за мирних умов та в умовах ведення війни. При цьому важливим є створення умов для недопущення використання ворогом природних ресурсів України, обмеження їх погіршення/забруднення/мінування через дуже високу вірогідність їх повернення до державної власності України та подальшого використання як національного економічного ресурсу.

Капітал – матеріальна та грошова складова виробництва та оборони. Це якраз та величина, яка не є необмеженою через наявність 52 союзників України (що є більшою кількістю, ніж НАТО) які системно надають Україні матеріальну та фінансову допомогу, що системно розширює потенціал нашої оборонної діяльності. Беручи до уваги те, що ці країни являють собою більшість країн цивілізованого світу, що являють собою де-факто $\frac{3}{4}$ глобального ВВП та світового фінансового ресурсу, можна сказати, що цей ресурс для України може бути необмеженим у разі обмеженої за часом тривалості бойових дій.

Але це є можливим лише за однієї умови: недопущення розкрадань матеріальної допомоги, гуманітарних вантажів, зловживання зброєю та нецільового використання як грошової допомоги та запозичень, так і внутрішніх бюджетних ресурсів, механізм формування як набув суттєвих трансформацій в умовах війни. Також можливою є поява озброєння на основі застосування принципово нових технологій як закордонного, так і вітчизняного виробництва.

Підприємницькі здібності/креативність у процесі військової стратегії і тактики – полягають у використанні традиційних економічних методів для

заподіяння шкоди ворогові як у зоні бойових дій, так і на тимчасово окупованих територіях. Також українське військо традиційно демонструє небачувані до цього приклади ефективності застосування певних видів озброєння. Так, закордонними спостерігачами було зафіксовано новий рекорд у використанні FGM-148 Javelin в руках професійних воїнів ЗСУ. З 112 випущених – 100 поцілили. $100/112=0.89$ – це дуже високий коефіцієнт корисної дії Javelin. При використанні деяких видів закордонного озброєння зафіксовано показники – 100%. Також було відкрито непередбачувану сферу застосування протитанкового ракетного комплексу «Стугна-П» для збиття гелікоптерів, і таких прикладів дуже багато.

Час – найобмеженіший ресурс у будь-якій справі. На жаль, надання нових засобів озброєння проходять тривале обговорення всередині країн-союзників, що призводить до додаткового нищення виробничого потенціалу України, її інфраструктури, смертей військових і цивільних. Отже, раціональне використання часу у військових діях, виробництві та постачанні зброї – це додаткові збереження життя та долі мешканців України.

Інформація – єдиний необмежений параметр сьогодення. Сучасні погляди на закон вартості трансформуються у відповідності до поширення інформаційних тенденцій у формуванні новітніх технологій, а саме – у набутті інформацією визначальної економічної ролі в якості фактору виробництва. Інформація є економічним ресурсом, який не використовується повністю і лише примножується в процесі її виробничого застосування. Те саме стосується і людського потенціалу: в якості економічного ресурсу він є невичерпним і спроможний не лише збільшувати власні обсяги, а й проявлятися у нових якостях [4]. Якщо говорити про інформаційний і творчий потенціал армії агресора – то він навпаки, є доволі обмеженим і вичерпним, причому можна стверджувати, що він поступово добігає свого кінця.

Отже, загальна властивість війни полягає у тому, що вона споживає всі досяжні ресурси і будь-яка кількість їх є недостатньою. Також постійно зростають потреби на відновлення втрачених економічних об'єктів, лікування та реабілітацію військових та цивільних, соціальний захист вимушено переміщених осіб, витрати на заохочення повернення осіб, що виїхали за кордон тощо. На сьогоднішній момент, ми можемо констатувати такі високі показники військово-економічної активності:

- потужне залучення тіньового фінансового ресурсу населення для фінансування ЗСУ;
- ефективність фінансової та збройної зовнішньої допомоги у поступовому нищенні донедавна другої армії у світі;
- зростання фінансово-економічних перспектив України через втрату лідируючих положень країни-агресора на світовому ринку, зокрема на ринку

ресурсів та озброєнь, що здійснюється через санкції, бойові дії ЗСУ та діяльність диверсантів на тимчасово окупованих територіях та на території росії;

- потужне, хоча й недостатнє залучення значної частки громадян до допомоги ЗСУ у найрізноманітніших, у тому числі й креативних формах;
- бойові дії погіршують внутрішньополітичну політичну ситуацію в рф, наближаючи, таким чином, падіння спадкоємця «імперії зла»;
- скорочення кількості уражень українців унаслідок застосування механізмів.

ЛІТЕРАТУРА:

3. Яковенко Р. В. Система управління економікою російської федерації як визначальний фактор поразки у військовій агресії проти цивілізованого світу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 18. С. 56–61. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.56.
4. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. Кіровоград : «КОД», 2010. 548 с. : іл.
5. Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Сучасна економіка : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 325 с. : іл.
6. Яковенко Р. В. Концепція людського потенціалу та еволюція економічних законів. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України : електронне наукове видання*. 2019. № 1. С. 308–325. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2019_1_23 (дата звернення: 18.11.2019). DOI: 10.33244/2617-5940.1.2019.308-325.

УДК 656.078.8

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН ПІДПРИЄМСТВА

Павло Шилов,

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти,

Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Оксана Мельник,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри бізнес-економіки та
підприємства Київського національного
економічного університету імені Вадима
Гетьмана

Досліджено сутність та особливості партнерських відносин. Проаналізовано методичні засади оцінювання ефективності взаємодії з діючими партнерами підприємства. Було розглянуто вплив партнерських відносин на конкурентоспроможність підприємства та визначено основні конкурентні переваги, які дає підприємству ділове партнерство.

Ключові слова: партнерство, партнерські відносини, партнер, ділове партнерство, стратегічне партнерство

Сучасні бізнесові відносини визначаються не лише конкуренцією на ринку, а також співпрацею та партнерством, які дозволяють підприємцям ефективно функціонувати в умовах сучасного бізнес-середовища. Партнерство стає важливою та вигідною стратегією для організації та проведення підприємницької діяльності, отже кожен підприємець має інтерес в розробці найбільш ефективних форм партнерських відносин.

Партнерство є оптимальним способом взаємодії між рівноправними сторонами, які прагнуть об'єднати свої позиції з певних питань та взяти участь в спільних заходах. Проте важливе питання полягає в тому, як правильно оцінити потенційного партнера, щоб забезпечити надійну співпрацю. Ця задача не є легкою і вимагає витрати певного часу. Перш за все, бажано дослідити репутацію потенційного партнера, дізнатися, яке враження він залишає на своїх клієнтів і інших бізнес-партнерів. Крім того, важливо переконатися, що партнер має стійкий фінансовий стан і володіє глибоким розумінням ринку [1].

Сутність партнерських відносин в підприємстві полягає в тому, що різні компанії (або підприємці) об'єднують свої ресурси, знання та досвід для спільного досягнення певних цілей або завдань. Ці відносини можуть включати в себе певні аспекти (табл. 1.2)

Таблиця 1.2 – Сутність партнерських відносин

№	Аспект	Опис аспекту
1.	Спільні проекти та ініціативи	Підприємства можуть спільно розробляти та впроваджувати проекти, які важко або неможливо реалізувати самостійно.
2.	Обмін ресурсами	Партнери можуть обмінюватися ресурсами, такими як сировина, технології, обладнання або фінанси, для забезпечення взаємної підтримки та зростання ефективності.
3.	Маркетингова співпраця	Підприємства можуть об'єднувати зусилля у маркетингових кампаніях та рекламних заходах для залучення спільних клієнтів
4.	Доступ до нових ринків	Партнери можуть допомагати один одному у входженні на нові ринки або в розширенні географії своєї діяльності
5.	Спільна дослідницька робота	Підприємства можуть співпрацювати у проведенні досліджень та розробці нових продуктів чи послуг.

Важливою частиною партнерських відносин є довіра та взаєморозуміння між партнерами. Партнери мають спільно працювати для досягнення спільних цілей, враховуючи інтереси обох сторін. Успішні партнерські відносини можуть призвести до взаємного зростання та успіху обох підприємств. Партнерів можна поділити на такі види (рис.1.2).

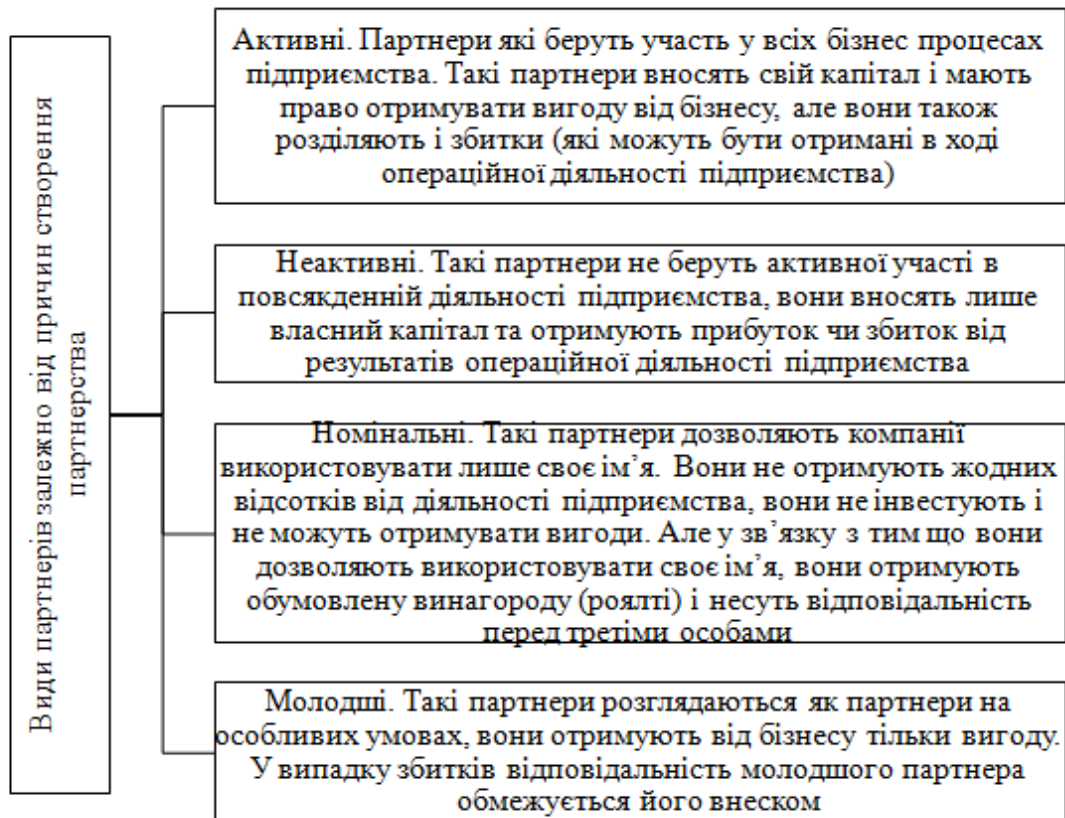

Рисунок 1.2 – Види партнерів залежно від причин створення партнерства

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що партнерські відносини підприємства – це договірні відносини, які встановлюються між підприємцями та дають можливість кожному з них ефективно функціонувати за рахунок обміну результатами діяльності, що виступають у формі товару чи послуги або у грошовій формі. Виділяють різні види партнерських відносин підприємства залежно від форми їх організації, типу співпраці, кількістю учасників, цілями формування, тривалістю, ступенем охоплення ринку, галузевим охопленням тощо. Формування партнерських відносин надає підприємству ряд переваг, але має і певні обмеження та недоліки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Близнюкова О. М., Мельничук І. Я., Мамчур І. В. Психологічні закономірності розвитку партнерських взаємовідносин і командування у бізнесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: психологія.* 2022. № 3.
2. Бояринова К. О., Гавриш Ю. О. Партнерство як інструмент забезпечення конкурентоспроможності в системі економічних відносин підприємств. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи:* тези доповідей

II Міжнар. наук.-практ. конф. (22 квітня 2021 р., м. Київ). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2021.

3. Бушовська Л.Б. Розвиток крауд-технології та її застосування у діяльності підприємства. *Економічні науки*. 2020. № 4.

УДК 336.71

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ: СУТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Лілія Семирог,

здобувачка першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини;

Євген Переверзєв,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Розглянуто різні погляди науковців на зміст терміну «банківські операції» та їх класифікацію. З'ясовано, що наразі національним законодавством не визначено суті та класифікацію банківських операцій. Зазначено, що найбільш прийнятним для авторського сприйняття є класифікація банківських операцій на активні, пасивні та комісійно-посередницькі операції.

Ключові слова: банківські операції, класифікація банківських операцій, класифікаційні ознаки, активні банківські операції, пасивні банківські операції, комісійно-посередницькі операції

В умовах постійного технологічного розвитку, змін у внутрішньому й зовнішньому середовищі та зростаючої конкуренції в банківському секторі, сучасний світ банківських операцій стикається з численними перешкодами, які потребують серйозного аналізу та розв'язання. Банківські операції відіграють важливу роль у функціонуванні сучасної економіки та фінансової системи, і їх правильне регулювання та нагляд мають вирішальне значення для забезпечення фінансової стабільності та захисту інтересів усіх учасників цього процесу.

Класифікація банківських операцій є важливою для банківської сфери з кількох причин: розподілення операцій за певними ознаками дозволяє банкам відстежувати та аналізувати свою фінансову діяльність, виявляти тенденції й вчасно реагувати на потенційні ризики, що допомагає у здійсненні ефективного фінансового контролю; банки повинні надавати деталізовану інформацію про свою діяльність власникам, регуляторам і податковими органами, що включає подання операцій у різних категоріях; згрупувавши операції за певними ознаками,

банки можуть розуміти попит клієнтів, розробляти стратегії для поліпшення послуг, визначати нові ринкові можливості та підтримувати конкурентоспроможність; класифікувавши операції за категоріями банки можуть легше визначити потреби своїх клієнтів та надавати індивідуалізовані фінансові послуги; ідентифікувавши ризики, пов'язані з різними видами діяльності банку, стає можливим впровадження ефективних стратегій управління ними тощо.

Питання класифікації банківських операцій широко розглядається в економіці, зокрема, ним цікавились: Н.І. Демчук, О.В. Дзюблюк, О.І. Заславська, І.О. Малиновська, Н.С. Ситник, Л.П. Снігурська, М.П. Федішин та інші науковці й практики.

«Джерела сучасної банківської справи полягають в діяльності стародавніх банкірів та середньовічних міняйл. Першим банком сучасного типу вважають заснований у 1407 р. «Банк святого Георгія» в місті Генуя (Італія). Остаточне формування банків як специфічних кредитно-фінансових інститутів припадає на період розвитку товарного господарства (XVII-XVIII ст.), коли виникла необхідність у регулюванні грошового обігу та збільшенні масштабів кредитування і акумуляції грошових ресурсів» [1, с. 71].

Сучасний банк – це самостійний господарюючий суб'єкт, що здійснює широке коло різноманітних операцій, як: надання кредитів, гарантій, консультацій, поручительств, управлінням майном і здійсненням розрахунків.

Національне законодавство не містить визначення терміну «банківські операції». За своєю суттю банківські операції є конкретними діями (операціями, транзакціями), що здійснюються банками коли надають банківські послуги, перелік яких визначено в статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»,

«Банківські операції – це ряд дій, спрямованих на реалізацію економічних завдань банку як суб'єкта ринкових відносин, предметом яких є рух грошових коштів, цінних паперів, дорогоцінних металів або зобов'язання із їх переміщення, що здійснюється на підставі укладених договорів згідно чинного законодавства» [1, с. 71-72].

«Операції банку – це дії банку, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку, як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого боку, як фінансового посередника, який здійснює властиві йому функції» [7, с. 14].

«Операції банку – це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого – як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. Банківська операція – це факт, що відбувся, оформлений документом, що викликає зміни в його балансових показниках» [3, с. 96].

Банківські операції представляють собою послідовність впорядкованих дій, які банк виконує у процесі керування накопиченою вартістю, включаючи залучення та розміщення ресурсів.

Здійснення банківських операцій в Україні регулюється рядом нормативно-правових актів, зокрема Цивільним кодексом, Господарським кодексом, Податковим кодексом, а також законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про платіжні послуги», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та іншими нормативними актами. Усі ці правові документи спільно визначають рамки та умови, в яких банки можуть проводити свою діяльність в Україні, і встановлюють правила, якими вони повинні керуватися при здійсненні банківських операцій [3, с. 96].

Наразі не існує єдиної загальновизнаної класифікації банківських операцій, а тому кожен науковець представляє власне бачення їх класифікаційних ознак.

Так, у підручнику за редакцією Дзюблюка О.В. банківські операції класифіковано: 1) за економічним змістом та призначенням (пасивні, активні та комісійно-посередницькі операції (розрахунково-касове обслуговування; валютні операції; трастові послуги; консультаційно-інформаційні та інші види операцій)); 2) виходячи із специфіки основних функцій банку (базові й додаткові); 3) залежно від суб'єктів одержання, тобто клієнтів (операції, що здійснюються для юридичних осіб; операції для фізичних осіб) [1, с. 72-78].

Демчук Н.І., Довгаль О.В., Владика Ю.П. банківські операції класифікують за наступними критеріями: за законодавчо-правовими нормами; за економічним змістом; за функціональним призначенням; за відображенням у балансі [3, с. 96]. А також розподіляють їх на види (кредитні операції; операції з цінними паперами; інвестиційні операції; операції з готівковими коштами (касові); операції з банківськими металами; валютно-обмінні операції; приймання вкладів (депозитів); розміщення коштів; ведення рахунків) та типи (міжбанківські розрахунки; операції з клієнтами; внутрішньобанківські операції, які не пов'язані з виконаннями доручень клієнтів) [3, с. 97].

Заславська О.І. виділяє такі категорії банківських операцій: операції з формування банківських ресурсів; операції банків з обслуговування платіжного обороту; кредитні операції банків; операції банків в іноземній валюті; операції банків з цінними паперами; операції з надання банківських послуг; операції із забезпечення фінансової стійкості банку [4].

Малиновська І.О. виокремлює такі види банківських операцій: пасивні (залучення депозитів юридичних осіб; залучення депозитів фізичних осіб; отримання кредитів від банку; емісія цінних паперів); активні (надання кредитів юридичним особам; надання кредитів фізичним особам; надання кредитів банкам;

інвестиції в цінні папери; формування інших активів); послуги (розрахункові послуги; касові послуги; факторингові послуги; трастові послуги; посередницькі, консультативні та інші послуги) [5].

У навчальному посібнику за редакцією Ситник Н.С. банківські операції згруповано так: розрахунково-касові операції комерційних банків; кредитні операції комерційних банків; операції банків з векселями; операції комерційних банків з цінними паперами; операції комерційних банків в іноземній валюті; нетрадиційні операції та банківські послуги [6].

Ушакова О.А. банківські операції розділяє на кілька категорій: 1) враховуючи їх економічну сутність: базові операції (депозитні; кредитні та інвестиційні); інші операції та дії, спрямовані на задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку (операції з валютними цінностями; емісійні операції; операції з цінними паперами (включаючи купівлю-продаж за дорученням клієнтів та участь на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг); надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань; факторинг; лізинг; послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів; випуск платіжних інструментів, таких як чеки та векселі; надання консультаційних та інформаційних послуг; засновницькі операції; інкасація; депозитарна діяльність та ведення реєстрів власників іменних цінних паперів); 2) враховуючи функціональне призначення (пасивні, активні, комісійно-посередницькі операції) [7, с. 15-16]

Федишин М.П. банківські операції класифіковано як: операції банків з формування власного капіталу; операції банків із залучення коштів; операції банків із запозичання коштів; операції банків з обслуговування платіжного обороту; операції банків з готівкою; операції банків з пластиковими картками; кредитні операції банків; операції банків з векселями; операції банків з цінними паперами; торговельні та неторговельні операції банків в іноземній валюті; операції банків в іноземній валюті на міжбанківському ринку; операції з надання банківських послуг; операції із забезпечення фінансової стійкості банку [2].

На наш погляд, найбільш прийнятною є така класифікація банківських операцій:

- пасивні операції (включають залучення ресурсів, дозволяють банкам формувати фінансовий резерв і забезпечувати ресурсами для кредитування та інвестицій);
- активні операції (передбачають розміщення ресурсів банку у різних видах активів з метою отримання прибутку та забезпечення ліквідності);
- комісійно-посередницькі операції (включають послуги, що надаються клієнтам за плату і часто не пов'язані з обігом грошей, такі як розрахунково-касове обслуговування та консультації).

Отже, банківські операції є невід'ємною частиною сучасної економіки і відіграють ключову роль у фінансовій системі, а якісно здійснена їх класифікація є дієвим інструментом для кращого розуміння та управління фінансовою діяльністю банку, забезпечення його стійкості та відповідності регулятивним вимогам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Банківські операції : Підручник ; За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. [2-ге вид. випр. і доповн.]. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. 864 с.
2. Банківські операції: у схемах і таблицях : навч.-наочн. посіб. / уклад. М.П. Федішин. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 185 с.
3. Демчук Н.І., Довгаль О.В., Владика Ю.П. Банківські операції : навч. посіб. Дніпро: Пороги, 2017. 461 с.
4. Заславська О.І. Банківські операції. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», спеціалізації «Банківська справа», «Фінанси». ДВНЗ «УжНУ», 2016. 58 с.
5. Малиновська І.О. Сутність активних операцій комерційних банків. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2017. № 6. С. 145-152.
6. Ситник Н.С., Стасишин А.В., Блащук-Девяткіна Н.З., Петик Л.О. Банківська система : навчальний посібник ; за заг. ред. Н.С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.
7. Ушакова О.А. Банківські операції : навчальний посібник. Рівне: НУВГП, 2021. 226 с.

УДК 330.341.2

СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА НА ПІДПРИЄМСТВІ

Марія Шерстюк,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Економіка підприємства»

Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Марія Теплюк,

кандидат економічних наук, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Досліджено особливості і можливості, пов'язані із формуванням лідерства, що має вирішальне значення для успішного існування підприємства. Ефективність лідерства забезпечується бізнес-лідерами, їх стилями керівництва, цілями, вміннями вирішувати конфліктні ситуації та вміннями стратегічної оцінки майбутнього підприємства. Якщо ви є бізнес-лідером у сучасному світі, вас не просто тягне в різні боки – вас захоплюють складні та суперечливі вимоги. Очікується, що ви трансформуйте свою організацію, але при цьому залишаєтесь вірними своїм основним бізнес-принципам.

***Ключові слова:** лідерство, бізнес-лідер, бізнес-стратегії, ефективність підприємства, стилі керівництва, бізнес-принципи.*

Найважливішим засобом досягнення ефективності підприємства є комплексний підхід до розвитку лідерства. Ключова роль керівника підприємства полягає у створенні ефективної команди та забезпечення її продуктивного функціонування. Проте сучасних лідерів просять одночасно керувати бізнесом і змінювати бізнес. Очікування того, що генеральні директори трансформують бізнес, зберігаючи високі результати, не зовсім нове. Ця тенденція існує протягом багатьох років. Але швидкий розвиток ринків лише прискорив цю потребу.

До парадоксальних тисків на бізнес-лідера належить питання, чи шукати великі та сміливі ідеї, чи продовжувати вже існуючу стратегію. Якщо лідери

зосереджуються лише на трансформації, вони ризикують не досягти своїх показників; якщо вони зосереджені лише на продуктивності, вони ризикують відстати від своїх конкурентів. Насправді це дві сторони однієї медалі.

Згідно з останніми дослідженнями сьогоднішній попит це постійне коливання між продуктивністю зараз і трансформацією в майбутньому. Незважаючи на те, що традиційне ділове мислення ставить ці можливості на протилежних кінцях одного спектру, насправді вони не є взаємовиключними. Швидше, вони є одночасними, двосторонніми та симбіотичними – вони правдиві та дієві одночасно. Керівник підприємства може виконувати якомога більше і трансформувати якомога більше. Йдеться про максимізацію обох можливостей, а не за рахунок однієї чи іншої.

Серед багатьох вимог, які висуваються до лідерів двадцять першого століття, також є необхідність розробки абсолютно нових бізнес-стратегій. Сьогодні все більше організацій створюють стратегічні пріоритети «Виконуй-перетворюй». За умов глобалізації лідерство повинно бути адаптивним [1, с. 15]. Але для того, щоб компанії успішно реалізовували ці плани, нам потрібен бізнес - лідер – який має здатність як діяти, так і трансформуватись.

Існує певна модель пов'язана із стратегічним впливом для лідера, який зараз посиляється на певні стратегії, що будуть мати вирішальний вплив в майбутньому. Дана модель це складна стратегічна інвестиція, що може не лише допомогти лідерами трансформувати свій підхід до лідерства у нових умовах, а й сформувати лідерів з виконавчих та інших керівників.

Питання	Зміст
Що?	Вплив підприємства
Як?	Можливості виконання та перетворення
Хто і чому?	Гнучке мислення

Рисунок 1 – Модель стратегічного впливу на лідера

Джерело: складено автором на основі [1;2;]

Отже, саме тоді можливе створення ефективного поєднання керівництва та лідерства. Лідери підприємств починають із типу впливу, який вони прагнуть створити цінність у масштабах підприємства та екосистеми, а також для широкого кола зацікавлених сторін. Колективний успіх, як зараз (на основі поточних можливостей), так і в майбутньому (на основі здатності розвиватися) дає змогу керівникам підприємств використовувати весь потенціал організації. Можливості засновані на компетенціях і досвіді лідера дозволяють швидко працювати та трансформуватись у масштабах підприємства. У той же час гнучке мислення є основою для корпоративного лідерства. Воно демонструє здатність керівника

підприємства вирости в лідера підприємства та використовувати свої здібності щодо ефективності та трансформації таким чином, щоб відповідати виклику чи можливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ігнат'єва, І., Олексієнко, О. Лідерство в системі стратегічного управління підприємством. *Менеджмент та маркетинг як фактори розвитку бізнесу в умовах економіки відновлення: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф.*, 18-19 квіт. 2023 р. Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2023.С.128-132
2. Пазюк, Г. І. Формування ефективного керівника-лідера на підприємстві (за матеріалами ТОВ «Агроград В»): ВНАУ. 2019.

УДК: 658.14

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ ЯК СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Марія Чуйко,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Економіка підприємства» Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Сергій Данільченко,

старший викладач кафедри бізнес-економіки та підприємництва Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Досліджено особливості фінансового контролінгу як системи управління підприємством, представляє собою комплексний підхід до організації та контролю фінансової діяльності. Ця система спрямована на забезпечення ефективного використання ресурсів, досягнення стратегічних цілей та забезпечення фінансової стабільності підприємства.

***Ключові слова:** фінансовий контролінг, контроль, ресурси, управління, ефективність.*

Основні питання, які вирішує фінансовий контролінг на підприємстві – це ефективне використання ресурсів. Оптимізація використання фінансових, людських та матеріальних ресурсів для забезпечення максимальної ефективності діяльності підприємства. Моніторинг фінансів вирішує питання забезпечення внутрішніх та зовнішніх стандартів, правил і законодавства у сфері фінансів, що сприяє підтримці фінансової дисципліни на підприємстві. Управління ризиками дозволяє вирішувати завдання ідентифікації, оцінки та управління ризиками, спрямовані на запобігання можливим фінансовим втратам. Планування та бюджетування дозволяє систематично визначити фінансові цілі, а також розробити бюджетів та планів для досягнення стратегічних завдань підприємства [1, с. 22]. Інформаційне забезпечення управління за допомогою фінансового контролінгу вирішуються питання надання управлінню достовірної

та актуальної інформації для прийняття обґрунтованих стратегічних та оперативних рішень.

Після проведення досліджень було виявлено що українські підприємства стикаються з недостатньою ефективністю використання фінансового контролінгу як системи управління. Це проявляється у неоптимальному використанні ресурсів, великій кількості фінансових ризиків та загроз стабільності підприємств у конкурентному середовищі [2, с. 71].

Результати після проведення фінансового контролінгу включають оцінку ефективності фінансової стратегії. Виявлення внутрішніх слабких сторін, які потребують удосконалення або оптимізації для забезпечення більш ефективного використання ресурсів. Рекомендації з управління ризиками та розробка стратегій для їхнього управління. Оцінка ефективності бюджетування показують наскільки точно плановані бюджети відображають фактичну фінансову діяльність підприємства. Забезпечення фінансової стабільності шляхом вчасного виявлення і вирішення потенційних фінансових проблем. Оптимізація використання ресурсів шляхом використання фінансових, людських та матеріальних ресурсів. Покращення системи внутрішнього контролю, які рекомендує фінансовий контролінг, можуть допомогти у вдосконаленні систем внутрішнього контролю підприємства. Створення стратегічного планування, спрямованого на подолання викликів та реалізацію можливостей. Виявлення можливостей для подальшого росту, визначення напрямків, які можуть забезпечити підприємству додатковий фінансовий ріст. Зміни в управлінському прийнятті рішень можуть вплинути на управлінські рішення, спрямовані на підвищення ефективності та стійкості фінансової діяльності підприємства.

Спираючись на світовий досвід країни Європейського союзу є гарним прикладом використання фінансового контролінгу. Зокрема Німеччина відзначається впровадженням ефективних систем управління, що веде до підвищення конкурентоспроможності компаній. Такі компанії виявляються більш фінансово стійкими і підвищують прибутковість. Цей досвід відкриває перспективи для успішної адаптації аналогічних підходів в українському бізнесі, що має потенціал зміцнити ефективність управління та фінансову стійкість підприємств в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Терещенко О.О. Фінансовий контролінг: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2013. 407 с.
2. Терещенко О. О.; Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія. К. : КНЕУ, 2004. 268 с.

УДК 658.15:614.2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛІ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

Єлизавета Остапенко,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти ОПП «Медицина»,

Київський національний

університет імені Тараса Шевченка

Впорядковано основні характеристики бізнес-моделі підприємства. Визначені особливості формування бізнес-моделі медичного закладу. На основі визначених особливостей систематизовано бізнес-процеси медичних бізнес-організацій та визначені ключові характеристики ціннісних результатів відповідно до поділу бізнес-процесів.

Ключові слова: бізнес-модель, цінність, результат, стратегія, медичний заклад.

Питання формування бізнес-моделі є актуальними як з точки зору наукових досліджень, так і практичної реалізації даного феномену. Це підтверджується великою кількістю наукових публікацій на тему бізнес-моделювання та обговорення даної теми на форумах, круглих столах науково-практичних конференціях, ін. Серед класиків теорії бізнес-моделювання слід виділити наукові праці зарубіжних дослідників А. Слівоцьки, Г. Чесбро, К. Прахалада та В. Рамасвами, К. Крістенсена, А. Остервальда, І. Піньє, М. Морріса, А. Слуцького, ін. Українські вчені, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії бізнес-моделювання це Н. Ревуцька, Г. Швиданенко, О. Швидка, Н. Чухрай, В. Верба, ін.

На даний момент у наукових джерелах описується велика кількість підходів до визначення поняття «бізнес-модель», які акцентують увагу на певній її особливості та розкривають її багатоаспектність. Проте, можна виділити певні загальні характеристики, які є притаманними як самій бізнес-моделі, так і процесу її формування. Такими характеристиками є те, що [1-4]:

- бізнес-модель це логічна конструкція перетворення вхідних ресурсів та організаційних здатностей на потоки цінності для стейкхолдерів;
- розуміння бізнес-моделі в широкому сенсі інтегрує в собі усі елементи і процеси конфігурації цінності та описує логіку формування економічних результатів в ціннісно-вартісних категоріях;
- бізнес-модель фокусується на взаємодії різних учасників ринкових відносин в процесі створення та пропонування цінності та можливості монетизації результатів для всіх учасників даного процесів;

- бізнес-модель не тільки відповідає на питання, які результати очікує (планує) отримати підприємство, а і яким чином цей результат може бути досягнутим.

Процес формування бізнес-моделі медичних закладів, які є комерційними організаціями підприємницького типу, має свої особливості, які є відмінними від того, як формується бізнес-модель класичної бізнес-організації. Ключова відмінність пов'язана із сприйняттям ціннісної пропозиції клієнтом медичного закладу, пов'язана з такими її характеристиками як цінність самої медичної послуги, цінність сервісу, цінність інфраструктури, цінність репутації лікаря та цінність репутації клініки. У такому контексті перед менеджментом медичного закладу постає питання забезпечення лояльності клієнта саме до свого медичного закладу, для того щоб співпраця носила довгостроковий характер. Відповідно, необхідно змістити фокус уваги клієнта з лікаря, який надає послугу, на сервіс, інфраструктуру, репутацію клініки як джерела забезпечення цінності для клієнта.

Представлена особливість дозволяє виділити такі бізнес-процеси, на яких має бути сфокусованість менеджменту медичних бізнес-організацій. Це сам процес лікування, де створюється цінність самої медичної послуги; підтримуючий процес (оснащення, місце розташування, спектр супровідних послуг), де створюється цінність інфраструктури; сервісний (адміністративний) процес, де формується цінність сервісу; маркетингові процеси, результатом яких є формування репутації клініки.

Відповідно до визначених бізнес-процесів слід наголосити на специфічності характеристик результатів. Так, профільні процеси мають забезпечуватися високим рівнем кваліфікації медичного персоналу (лікарів, середнього медичного персоналу), унікальними методами лікування, можливостями вибору професіоналів, багатопрофільністю послуг, наявністю сучасного обладнання та використовуваних матеріалів. Характеристиками інфраструктурних процесів є зовнішній вигляд, інтер'єр та атмосфера у медичному закладі, зручність місцерозташування, наявність сучасних комунікацій, забезпеченість актуальною інформацією, комфортність приміщень для процедур, ін. Характеристиками цінності в сервісних процесах є доброзичливість та привітність адміністративного персоналу, їх грамотність та зовнішній вигляд, можливість отримати послуги чітко за розкладом, ін. Якщо характеризувати ціннісні результати маркетингових процесів, то мова йде про наявність сучасного сайту та можливостей комунікацій, рекомендацій друзів, знайомих, позитивні відзиви на сайтах, ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ревуцька Н.В. Формування бізнес-моделі підприємства (за матеріалами підприємств харчової промисловості України): Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04. К.: КНЕУ, 2005. 20 с.
2. Afuah A, Tucci C. Internet Business Models and Strategies. Boston: McGraw Hill, 2003.
3. Chesbrough H., Rosenbaum R.S., The role of the business model in capturing value from innovation (working paper). Boston : Harvard Business School, 2000. 557 p.
4. Morris M., Schindehutte M., Allen J. The entrepreneur's business model: toward a unified perspective. *Journal of Business Research*. 2005. № 58 (6). P. 726-735.

УДК 339.16

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Андрій Скляр,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Економіка підприємства»

Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Марія Теплюк,

кандидат економічних наук, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Досліджено особливості електронної комерції, що полягає в здійсненні підприємницької діяльності через мережу Інтернет. Робота висвітлює розширення ринку електронної комерції в Україні, зазначаючи зростання нових компаній та попиту на різноманітні товари. Особлива увага приділена технологічному розвитку та стратегіям привертання клієнтів у віртуальному просторі. Результати підкреслюють швидкий розвиток електронної комерції, її вплив на трансформацію торгових ринків та перспективи подальшого зростання.

***Ключові слова:** Електронна комерція, ринок, інновації, технології, глобальний розвиток.*

Електронна комерція (e-commerce) – це сфера господарських і комерційних відносин, які виникають між учасниками бізнес-процесів та реалізацією їх за допомогою інформаційних технологій та мереж. Іншими словами, електронна комерція є веденням підприємницької діяльності у мережі Інтернет [1, с. 66].

Сутність електронної торгівлі полягає в організації процесу товарно-грошового обміну у формі купівлі-продажу на базі електронних технологій. Розвиток інтернет-комерції є одним з найбільш динамічних секторів економічного розвитку в Україні. За останні роки ринок електронної комерції значно розширився, з'явилося багато нових компаній та великих інтернет-магазинів.

Попит на товари різного призначення значно зріс. З метою утримання та залучення клієнтів власники сайтів електронної комерції вдаються до нових рішень за допомогою оновлення асортименту новими продуктами та впровадження інноваційних рішень у власній сфері діяльності.

Електронна комерція дозволяє покупцям здійснювати покупки, не виходячи з дому, а роздрібним торговцям отримувати додатковий обсяг продажів і економію на оренді комерційних приміщень, а також зарплаті продавців, розвиваючи багатоканальну систему продажів товарів. Тенденція інформатизації сучасної економіки, а також розвитку електронної комерції стали помітні з появою в Україні інтернет-технологій, які з кожним роком охоплюють все більшу територію країни, а також розвитком ринку смартфонів, включаючи більш доступні цінові сегменти.

Електронна комерція за допомогою онлайн-торгівлі зростає дуже швидкими темпами, що також є важливим фактором трансформації внутрішніх торгових ринків, переорієнтуючи інструменти конкурентної боротьби на радикально новий підхід, який ефективний виключно для онлайн-простору.

Ринок електронної комерції постійно зростає, про цю позитивну динаміку свідчить постійно зростаючі обсяги продажів у галузі. Аналітики прогнозують значне збільшення обсягів продажів у найближчі роки, значною мірою через пандемію та війну в Україні. Пандемія не просто вплинула на індустрію електронної комерції, вона докорінно змінила сприйняття людьми процесу покупок. Згідно з дослідженнями, 52% споживачів уникали відвідування магазинів та громадських місць, 36% уникали ходити по магазинах, поки не отримають вакцину проти вірусу

На світовому ринку можна виокремити 10 постійних країн-лідерів у сфері електронної торгівлі: Китай, США, Велика Британія, Японія, Німеччина, Франція, Південна Корея, Канада, Мексика та Бразилія. Китай є найбільшим у світі ринком електронної комерції, очолюваним дочірніми компаніями електронної комерції групи Alibaba – Taobao, Alibaba.com і Tmall. З річним темпом зростання в 21 % Китай також є одним із ринків електронної комерції, які швидко розвиваються. Сполучені Штати є другою за величиною країною електронної торгівлі у світі на чолі з гігантами електронної комерції Amazon і eBay. Щодо Великої Британії, то вона характеризується одним із найвищих відсотків продажу через електронну торгівлю від загального обсягу роздрібних продажів [2].

У 2022 році п'ятьма найбільшими ринками електронної комерції були Китай, США, Великобританія, Японія та Південна Корея, і, як очікується, вони продовжать займати перші місця серед провідних ринків до 2030 року. Показники продажів електронної комерції провідних ринків виглядають наступним чином:

1. Китай: частка склала 46,3% усіх світових роздрібних продажів електронної комерції (вартістю трохи більше 2,8 трлн. дол.). Він має найбільшу кількість цифрових покупців у світі (39,4% від загальної кількості у світі).
2. США: Зайняв трохи більше третини частки ринку Китаю і, за прогнозами, досягне понад 100 млрд. дол. у 2023 році.
3. Сполучене Королівство: Великобританія набрала 4,8% від загальної частки роздрібних продажів електронної комерції.
4. Японія: Японія становила 3% світової роздрібною торгівлі електронною комерцією.
5. Південна Корея: Південна Корея взяла 2,5% світових продажів.

Українська економічна система є дуже вразливою до зовнішніх потрясінь та негативних внутрішніх явищ. До внутрішніх проблем, що провокують економічну нестабільність можна віднести: високий рівень корупції, бюджетний дефіцит, активний процес еміграції економічно активного населення тощо. Зовнішніми проблемами останніх років ми вважаємо: війна РФ проти України та негативний вплив пандемії Covid-19.

Коронакриза змінила хід історії та кинула виклик існуванню бізнесу в усьому світі, усі держави зазнали втрат від пандемії й Україна не була виключенням. Пандемія не лише вплинула на економіку у 2021 році, а й підвищила рівень невизначеності щодо політичних умов діяльності компаній. Уряди швидко розробили політичні заходи для реагування на пандемію, зокрема шляхом застосування інноваційних рішень. Варто додати, що внаслідок пандемії у 2020 році економіка України скоротилася приблизно на 6 %. Скорочення економіки за підсумками року є наслідком насамперед складного для бізнесу II кварталу 2020 року, в якому застосовувалися найжорсткіші карантинні обмеження. Під час коронакризи збільшився рівень актуальності використання електронної торгівлі у процесі ведення торгового бізнесу. Досвід тих країн, де інтернет-торгівля стала розповсюдженим явищем, доводить, що її використання позитивно впливає на економіку. Економіка країни не встигла прийти до стабільності від потрясінь, які були спровоковані Covid-19, розпочалася війна.

Розглядаючи та досліджуючи стан електронної комерції у 2023 році необхідно розуміти, що загалом E-commerce, зокрема онлайн-продажі стали невід'ємною складовою сучасного бізнесу. Загалом можна підсумувати, що існує великий потенціал для зростання електронної комерції в Україні та світі. Це дасть змогу крупним підприємствам сфери електронної комерції реалізовувати свою діяльність використовуючи при цьому новітні інструменти та сучасні можливості. В умовах війни особливої важливості набуває готовність до викликів та змін, які супроводжують розвиток електронної комерції і в мирний час, використовуючи при цьому сучасні технології, стратегії та інновації для утримання рівноваги та

високих конкурентоспроможних рівнів мінімізуючи вплив динамічного середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська Л., Кириченко А. Розвиток електронної комерції в Україні та ЄС. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-15> (дата звернення: 15.11.2023).

2. Головчак Ю.В., Куцька К.С., Залецька І.О., Прокопець Л.В. Особливості та економіка електронної торгівлі: досвід для України в умовах економічної нестабільності. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7755289> (дата звернення: 15.11.2023).

УДК 658.155

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Ірина Семенчук,

здобувачка фахової передвищої освіти
спеціальності

«Фінанси, банківська справа та
страхування»,

Центральноукраїнський фаховий коледж;

Науковий керівник:

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри права

та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті розглянуто економічну сутність прогнозування та планування діяльності підприємства. Проаналізовано методи за допомогою яких здійснюється планування та прогнозування. Вивчено основні поняття та види фінансових планів та прогнозів діяльності підприємства. Наведено визначення понять «прогнозування діяльності підприємства» та «планування діяльності підприємства». Звернено увагу на підходи та методи планування та прогнозування діяльності підприємства.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що підприємства здійснюють свою діяльність в умовах жорстокої конкуренції. Підприємства, які з тих чи інших причин не змогли протистояти конкуренції стають банкрутами. Таким чином, малі підприємства не можуть довго працювати і змушені закритися. Тому для будь-якого підприємства важливо спостерігати за ситуацією та змінами на ринковому середовищі.

Мета роботи – дослідити та розглянути процес прогнозування та планування діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Планування та прогнозування діяльності підприємства широко розглядається в економіці. Ці питання аналізували дослідники такі як, Поліщук О.В., Слав`юк Р.А., Кірейцев Г.Г., Онищенко С.В.

Виклад основного матеріалу. Прогнозування – це процес передбачення майбутнього стану підприємства, його внутрішнього і зовнішнього середовища, а також можливих термінів і способів досягнення очікуваних кількісних і якісних результатів. Планування – це процес визначення цілей і завдань підприємства на певну перспективу, та вибір оптимального шляху їх досягнення й ресурсного забезпечення.

Фінансове управління, планування та прогнозування операційної діяльності підприємства – це безперервний процес фінансового управління, планування, прогнозування діяльності підприємства у вигляді надходжень і ефективного використання фінансових ресурсів, встановлення оптимальних співвідношень у розподілі доходів підприємств та забезпечення соціальних умов розвитку аспектів підприємницької діяльності [5, с. 189].

Саме тому, планування та прогнозування діяльності підприємства вираховує конкретні фінансові показники і допомагає забезпечити підприємство фінансовими ресурсами, які закладені в виробничому плані та одночасним створенням необхідних передумов забезпечення соціального розвитку.

Планування діяльності підприємства є важливою складовою в роботі підприємства. Необхідно визначати напрями розвитку, темпи, етапи та методи, якими буде користуватись підприємство. Процес планування передбачає цілі підприємства, результат його діяльності та ресурси, необхідні для досягнення поставлених цілей.

Планування передбачає:

1. Перспективу розвитку підприємства на майбутнє;
2. Більш раціонально використовувати всі ресурси підприємства;
3. Цілеспрямовано і ефективно проводити науково-технічну політику на підприємстві;
4. Своєчасно оновлювати і модернізувати свою продукцію і підвищувати її якість;
5. Підвищувати ефективність виробництва та покращувати фінансовий стан підприємства [1, с. 147].

У всіх прогнозах розвиток промислових підприємств повинно здійснюватися на базі науково-технічного прогресу, раціонального використання виробничих ресурсів, технічного переозброєння; безперервність планування. Плани-прогнози розробляються на різні терміни. Серед них виділяють довгострокові (від 5 до 15 років) і середньострокові (від 1 року до 5 років) прогнози, річні, кварталні, місячні плани.

Таким чином, досягається необхідна пропорційність і збалансованість в роботі підприємства.

Розглянемо такі методи планування це способи встановлення планових показників з ціллю досягнення основної мети підприємства:

1) Ресурсний метод планування базується на врахуванні ринкових умов господарювання та наявних ресурсів, застосовується при монопольному становищі підприємства.

2) Цільовий метод базується на визначені потреб ринку в тих чи інших видах товарів, змін споживчого попиту насичення на товари і послуги, використовується умовах конкурентної боротьби між підприємствами.

3) Метод екстраполяції на основі динаміки показників в минулому, розробляються припущення, що темпи і пропорції, досягнуті на момент розробки плану будуть збережені в майбутньому.

4) Інтерполятивний метод передбачає зворотній рух від встановленої мети та відповідного кінцевого значення планових показників з обчисленням проміжних їх величин.

5) Спробно-статистичний метод передбачає використання фактичних статистичних даних за попередні роки, середніх величин при встановленні планових показників. Так як інтерполятивний метод, спробно-статистичний метод використовується на підприємствах, які мають стабільні показники діяльності.

6) Нормативний метод планові показники розраховуються на основі прогресивних норм використання ресурсів із врахуванням їх змін в результаті впровадження організаційно-технічних заходів.

7) Балансовий метод забезпечує узгодженість при плануванні потреб із необхідними ресурсами для їх задоволення. Метод використовується при розробці балансів для різних видів ресурсів (матеріальні, трудові, фінансові).

8) Матричний метод являє собою побудову моделей взаємозв'язків між виробничими підрозділами та показниками. Використовується при плануванні багатофакторних моделей [3, с. 17].

Суть прогнозування полягає в тому, що б наукові передбачення стану об'єкта прогнозування, в основі якого лежить: аналіз тенденцій та розвиток, а також їх екстраполяція на майбутній період.

Змістом прогнозування є розробка прогнозів з різними часовими рамками. Основні функції та принципи прогнозування:

- змістовний опис поставлених завдань;
- системність – принцип, який передбачає наявність єдиного об'єкта як сукупності елементів прогнозування і потребує взаємоузгодженості прогнозів об'єкта прогнозування та зовнішніх умов;
- варіантність – принцип, який потребує розробки різних варіантів прогнозу, виходячи з прогнозу змін зовнішніх умов;

- безперервність – принцип, який передбачає узгодженість планування і перспективного прогнозування за умов визначальної ролі останнього, потребує коригування прогнозів мірою надходження нових даних;

- верифікованість – принцип, що потребує визначення достовірності, точності й обґрунтованості прогнозів;

- побудова прогнозу на підставі системи методів і моделей, які характеризуються певної послідовністю та ієрархією;

- наукова обґрунтованість;

- урахування вимог об'єктивних законів розвитку суспільства, використання світового досвіду;

- опис об'єкта як цілісного явища і водночас як елемента складнішої системи;

- використання інформації на однаковому рівні узагальнення і цілісності ознак;

- послідовне вирішення невизначеності;

- адекватність об'єктивним закономірностям розвитку;

- виявлення й оцінка стійких взаємозв'язків і тенденцій розвитку об'єкта;

- альтернативність – виявлення можливості розвитку об'єкта за умови різних темпу розвитку підприємства, різноманітних взаємозв'язків і структурних співвідношень при зміні вихідних умов [4, с. 89].

Висновки. Поняття ефективного планування і прогнозування діяльності підприємства є основною складовою для забезпечення соціально-економічної стійкості підприємства також є важливими інструментами управління, які допомагають досягти поставлені цілі та забезпечити успішну роботу підприємства. Основні користі від планування та прогнозування діяльності підприємства включають:

1. Визначення цілей і стратегій.
2. Оптимізація ресурсів.
3. Прогнозування майбутнього.
4. Контроль та оцінка результатів.
5. Залучення інвесторів та кредиторів.

Значення планування та прогнозування підприємницької діяльності полягає в тому, що воно дає можливість досягти успіху, оптимізувати використання ресурсів та адаптуватися до змін на ринку, за умов конкуренції і є інструментом одержання фінансової підтримки від зовнішніх інвесторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєв М. В., Гончаров А. Б. Економіка підприємства: навчальний посібник. Київ, ІНЖЕК, 2003. 410 с.
2. Бандурка О. М., Коробов П. І. Фінансова діяльність підприємства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, Либідь, 2019. 257 с.
3. Журавка Ф.О. Економіка підприємства:підручник. Європейський вектор економічного розвитку: збірник наукових праць. Випуск 1 (4). Д. : Вид-во ДУЕП, 2018. С. 16-21.
4. Куцик В.І. Методи і методичні підходи до планування діяльності підприємства співвідношення та розвиток у сучасних умовах. Київ, Торгівля, комерція, підприємництво, 2020. 261с.
5. Пащенко О.І. Сутність антикризового управління на підприємстві. *Управління розвитком*. 2022. № 13. С. 158-160.

УДК 615.14

ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ КОМПАНІЇ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА

Дмитро Орлов,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Економіка підприємства» Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Олена Гребешкова,

кандидат економічних наук, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Досліджено особливості спрямовані на аналіз формування бізнес-моделі компанії з використанням стратегії партнерства. Розкриваються позитивні аспекти цього підходу, засновані на світовому досвіді. Зазначено ключові елементи, такі як конкурентоспроможність та адаптація до умов ринку, з практичним акцентом на українському бізнес-середовищі.

***Ключові слова:** бізнес-модель, партнерство, конкурентоспроможність, стратегія, український бізнес*

Основні питання, які виникають у контексті дослідження, стосуються ефективності бізнес-моделей у сучасних умовах конкурентного ринку, де стратегія партнерства визнається однією з ключових. Наразі, українські компанії стикаються з викликами та невизначеністю при розробці та впровадженні бізнес-моделей, що базуються на партнерських засадах. Дане дослідження спрямоване на виявлення оптимальних підходів до формування таких бізнес-моделей та їх успішне впровадження в умовах українського економічного середовища.

Активне використання стратегії партнерства виявилось важливим фактором для досягнення позитивних зрушень та великих досягнень у фармацевтичній галузі. Співпраця з різними гравцями у сфері дозволяє компаніям не лише

розширювати свої ресурси, але й отримувати доступ до важливого знання та можливостей, що істотно підвищує їхню конкурентоспроможність [1, с. 29].

Однією з ключових переваг стратегії партнерства є забезпечення стабільності в умовах постійних змін на ринку та в регулятивному середовищі [1, с. 131]. Поділ ризиків та ресурсів з партнерами дозволяє компанії легше адаптуватися до нових викликів, зберігаючи при цьому стабільність у фінансовому плані та забезпечуючи неперервний розвиток.

Створення сильної інтегрованої системи через партнерство дозволяє оптимізувати внутрішні процеси, використовуючи комбінацію різних компетенцій та ресурсів. Це не тільки підвищує ефективність виробництва, але й сприяє інноваціям та розробці нових продуктів, що може бути важливим фактором у змаганні на ринку.

Важливою складовою партнерства є інтеграція різноманітних знань та досвіду, що приносять партнери. Це стимулює творчий обмін ідей та технологічних рішень, сприяє спільній розробці інновацій, а також дозволяє більш ефективно впроваджувати передові технології в виробництво.

Узгоджене партнерство створює також позитивні перспективи для максимізації прибутку, оскільки об'єднання ресурсів та потенціалів може вилитися в створення нових ринкових можливостей та ефективних стратегій маркетингу. Таким чином, компанії, які активно використовують стратегію партнерства, мають можливість не лише забезпечити стабільність та ріст, але й максимізувати свій потенціал у конкурентному фармацевтичному ринку. Особиста позиція та пропозиції: Формування бізнес-моделі на основі партнерства - це стратегічний крок для українських компаній, оскільки це дозволяє оптимізувати використання ресурсів та знижувати ризики. Пропонується врахувати індивідуальні особливості ринку та розвивати партнерські відносини з урахуванням стратегічних цілей компанії [2, с. 7].

Посилання на світовий досвід: За досвідом країн Європейського союзу можна виявити позитивний вплив використання партнерства в бізнесі фармакології[3]. Наприклад, компанії у Німеччині активно впроваджують стратегію партнерства для забезпечення стійкого росту та конкурентоспроможності. Цей досвід може бути успішно адаптований в українських умовах.

Проведені дослідження, формування бізнес-моделі на основі партнерства в фармацевтичній сфері є обґрунтованою стратегією для українських компаній, яка може призвести до позитивних зрушень у сфері стабільності та конкурентоспроможності на ринку [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Формування бізнес-моделі підприємства / Г. О. Швиданенко, Н. В. Ревуцька. Київ: КНЕУ, 2013. 423 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197268606.pdf> (дата звернення 14.11.2020).
2. Гребешкова О. М., Махова Г. В. Проблеми визначення та способи структуризації інформаційного простору дослідження стратегічних альянсів підприємств в Україні. *Управління розвитком*. 2008. № 18. С. 20-23.
3. Аналіз ринку медичних послуг та фармацевтики в Україні. 2022 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-medicinskih-uslug-i-farmaceutiki-v-ukraine-2022-god> (дата звернення 14.11.2020).

УДК 330.342.

ВПЛИВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ КОМПАНІЇ

Віра Павлюк,

здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти ОПП «Економіка
підприємства»

Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Оксана Мельник,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри бізнес-економіки та
підприємства Київського національного
економічного університету імені Вадима
Гетьмана

В роботі досліджено особливості формування конкурентоспроможності підприємства на основі взаємодії сукупності факторів внутрішнього впливу. В контексті аналізу визначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю організації та її впливом на результативність і ефективність функціонування компанії.

Ключові слова: конкурентоспроможність, результативність, ефективність, бізнес-процес, корпоративна культура.

Конкурентоспроможність підприємства виступає одним з головних показників ефективності здійснення його фінансово-господарської діяльності, яка при досягненні достатнього рівня є запорукою отримання високого і стабільного прибутку для компанії, а також лідерських позицій на обраному сегменті ринку.

Потреба у вимірюванні конкурентоспроможності підприємства полягає в наступних реальних шансах та можливостях: по-перше, встановити чинники, що впливають на конкурентоспроможність; по-друге – усвідомити, що показники конкурентоспроможності можуть бути одним з інструментів дослідження стану та перспектив розвитку діяльності підприємств; по-третє – дійсно стати конкурентоспроможним.

Конкурентоспроможність підприємства визначає його здатність пристосовуватися до умов ринку та утримувати лідерську позицію на ньому

якнайдовше. Управління та підвищення конкурентоспроможності підприємства - завдання складне, оскільки воно обумовлене внутрішніми та зовнішніми чинниками. Зростаюча конкуренція на ринку призводить до змагань між виробниками за переваги в умовах виробництва та продажу товарів, за найвищий прибуток та інші переваги, і ця конкуренція виражається різними способами та може мати різні форми. Тому необхідно постійно шукати нові шляхи для підвищення конкурентоспроможності підприємства [1, с.11].

В процесі дослідження нами було проведено систематизацію факторів конкурентоспроможності, при цьому варто розглянути найважливіші. Першим з них є корпоративна культура. Даний фактор має значний вплив на результативність компанії, оскільки він визначає цінності, вірування та норми, які керують діяльністю працівників і впливають на їхню мотивацію та залученість до бізнес-процесів.

У сучасному бізнес-середовищі корпоративна культура грає важливу роль в життєдіяльності підприємства та впливає на його репутацію, імідж та стратегію розвитку. Підприємства, які активно впроваджують корпоративні методи та інструменти формування культури, помічають підвищення конкурентоспроможності та результативності виробництва, а також збільшення довіри та інтересу потенційних споживачів. Досвід іноземних компаній підтверджує, що чим ефективніша корпоративна культура, тим більше працівників працюють з вищою зацікавленістю та продуктивністю, що сприяє підвищенню результативності підприємства.

Наступний фактор підвищення результативності - впровадження корпоративної соціальної відповідальності в компанії. За думкою представників бізнесу, впровадження корпоративної соціальної відповідальності (CSR) має позитивний вплив на фінансову продуктивність компаній. Відповідно до дослідження Economist Intelligence Unit, запровадження CSR підвищує середні показники доходів на 16% та збільшує прибуток на 16%. Але в сучасних умовах успіх компаній на ринку визначається не лише рентабельністю. Результативність бізнесу значною мірою залежить від репутації організації, відданості клієнтів та взаємовідносин з партнерами [2, с.6].

Крім того, окрім загальних факторів ми пропонуємо виокремити новий - інноваційний маркетинг, що набуває особливої актуальності в нинішні часи. Маркетингові інструменти сприяють формуванню позитивного іміджу підприємства, рекламі бренду, розвитку довгострокових відносин зі зацікавленими сторонами та розширенню ринкових сегментів у сфері B2B. Вони також дозволяють встановлювати нові способи комунікації та підтримують інновації, дотримуючись законодавчих норм.

Маркетингові інструменти є ключем до успіху, впливаючи на результативність бізнесу та допомагаючи збільшувати обсяги продажів та досягати фінансових вигід як на тактичному, так і на стратегічному рівнях. Таким чином, даний фактор є стимулятором для інших тому його можна поставити в ранг найважливіших та найвпливовіших.

Отож, результативність включає в себе багато критеріїв і показників, які повинні бути в розпорядженні фахівців, що відслідковують виконання маркетингової програми та використання виділених маркетингових активів. Ці показники можуть бути якісними, так і кількісними, і використовуються для оцінки результативності та ефективності інноваційного маркетингу.

Якісний аналіз надає інформацію про особливості процесів, виявляє можливі проблемні моменти, «вузькі місця» та інші деталі, що стосуються ходу подій. Кількісний аналіз, у свою чергу, допомагає виміряти ефективність бізнес-процесу, розрахувати його рентабельність, встановити часові параметри і інші числові характеристики бізнес-процесу. Разом вони надають повну картину про результативність маркетингових дій і сприяють управлінню ними для досягнення максимальних результатів [3, с.4].

Загалом, конкурентоспроможність відіграє ключову роль у визначенні результативності компанії, допомагаючи їй збільшувати прибуток, знижувати витрати, розширювати свою діяльність та залишатися конкурентоздатною на ринку. Досягнення конкурентної переваги може бути важливим чинником успіху в сучасному бізнесі.

Слід підкреслити, що конкурентоспроможність нерозривно пов'язана зі стадіями життєвого циклу, оскільки загальновідомо, що будь-яка компанія після виходу на ринок поступово втрачає свій потенціал конкурентоспроможності і, залежно від споживчих запитів та ринкових обставин, потребує модернізації або виходу з ринку, що лише підкреслює необхідність у постійній та своєчасній діагностиці торговельної (маркетингової) політики підприємства зі сторони бізнес-аналітиків, менеджерів та інших спеціалістів.

Підприємства, які вдаються до підтримання та підвищення своєї конкурентоспроможності, мають кращі шанси на досягнення високих результатів у вигляді збільшення обсягів продажів, розвитку партнерських відносин та створення стійкого іміджу. Конкурентоспроможність також стимулює компанії вдосконалювати свої бізнес-процеси та підвищувати якість продукції або послуг, що, в свою чергу, призводить до збільшення конкурентних переваг та досягнення фінансового успіху.

Загалом, результати дослідження свідчать про те, що конкурентоспроможність і результативність компанії тісно пов'язані і взаємозалежні. Підприємства, які здатні забезпечити високий рівень

конкурентоспроможності, мають більше шансів досягти успіху та стійкості на ринку. Для досягнення цих цілей важливо постійно вдосконалювати бізнес-стратегії, залучати інновації та ефективно використовувати методи оцінювання результативності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антипенко Н. В., Чіп Л. О., Параскеєва А. М., Докучаєв О. А. Інтегрована модель оцінювання результативності підприємства в умовах управління змінами, економіки знань, діджиталізації та інноваційного підприємництва. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 19–22.
2. Баженов П.С. Конкурентоспроможність підприємства: сутність та шляхи її підвищення. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів*. 2023. С. 437-439.
3. Гусєва П.М. Аналіз основних визначень поняття та факторів конкурентоспроможності підприємств. *Економіка підприємства: теорія та практика: матеріали XII Всеукраїнської студентської науково-практичної Інтернет-конференції*. 2023. С.60-62.

УДК 004.738.5:65.012.27

ОБГРУНТУВАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СМАРТ-КОНТРАКТІВ НА ПРИКЛАДІ МОЛОКОПЕРЕРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА: АВТОРСЬКИЙ ПІДХІД

Віталій Черначук,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Економіка підприємства»

Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Науковий керівник:

Людмила Петренко,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та підприємства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Досліджено особливості імплементації смарт-контрактів на прикладі молокопереробного підприємства. Проаналізовано як смарт-контракти можуть сприяти автоматизації бізнес-процесів, при цьому звертається увага на потенційні ризики та виклики їх впровадження. Робота включає систематизацію кроків для імплементації технології та аналіз можливих витрат і наслідків впровадження.

Ключові слова: смарт-контракти, блокчейн, автоматизація бізнес-процесів, Інтернет речей.

На багатьох підприємства існують серйозні виклики, такі як недостатня прозорість ланцюга постачання, ризики шахрайства та системна неефективність управління бізнес-процесами. Впровадження смарт-контрактів може вирішити ці проблеми, забезпечуючи чітку та достовірну інформацію, при цьому автоматизуючи даний процес. Проте впровадження смарт-контрактів стикається з численними викликами, які потребують уваги та вирішення. При цьому важливо врахувати потребу в обґрунтуванні впровадження цієї технології з точки зору економічної доцільності.

Основним завданням роботи є обґрунтувати економічну доцільність імплементації смарт-контрактів на молокопереробному підприємстві. При цьому врахувати можливі ризики даної імплементації. Цілями роботи є систематизувати

кроки імплементації смарт-контрактів на підприємстві, проаналізувати можливі витрати такої імплементації та дослідити її наслідки.

За останні роки тематика смарт-контрактів є досить важливою серед науковців, при цьому як зарубіжних, так і вітчизняних. Технологічний аспект смарт-контрактів досліджували такі вчені як Зоу В., Женг З., Йага Д., Ковальчук Л., Кучинська Н. та інші. У своїх роботах ці вчені наводили визначення поняття смарт-контракту, а також вказували на проблемні місця та перспективи у їх використанні.

У працях Нестеренко Р., Розоги М., Россохи В., Смірнова Ф., Харченко В., можна проглядати дослідження напрямків імплементації смарт-контрактів на підприємстві. У своїх працях ці автори наводять переваги та недоліки використання смарт-контрактів на підприємстві.

Смарт-контракт за своєю сутністю це комп'ютерна програма, що містить дані та виконуваний код, з певно визначеними умовами виконання. З переліку опрацьованих джерел, багато вчених [1, с. 32, 2, с. 2, 3, с. 478, 4, с. 10] приписують до попереднього визначення смарт-контракту частинку "що зберігається на блокчейні". При цьому блокчейн – це технологія розподіленого реєстру, що зберігає послідовно з'єднані блоки транзакцій учасників такого реєстру [2, с. 2]. Одним із напрямків застосування смарт-контрактів на підприємстві є автоматизація бізнес-процесів. Задля обґрунтування імплементації смарт-контрактів на підприємстві буде наведено кейс із впровадженням цієї технології задля автоматизації бізнес-процесів на підприємстві з переробки молочної продукції. Предметом автоматизації виступить – зберігання даних про виробництво продукції.

Перш за все, для повної автоматизації, потрібно застосувати концепцію "Інтернет речей". Інтернет речей (IoT) – технологічна система, що може використовувати великі обсяги даних, доступні в Інтернеті, при взаємодії з фізичним світом, що призначена для здійснення суспільних відносин [5, с. 60]. Тобто підприємство може встановити таку систему, що буде включати в себе датчики на певних етапах виробничого процесу. І вже за допомогою смарт-контрактів дані з IoT-системи (кількість продукції, параметри продукції, час пакування, тощо) будуть записуватися до блокчейну.

Таким чином підприємство зможе повністю автоматизувати збирання інформації щодо продукції, яку у неї замовили [3, 6, 7, 8, 9]. При цьому, надійність інформації повністю залежить від вибудованої IoT-системи, виключаючи людський фактор.

Застосовуючи таку систему, замовник продукції може просто перевірити факт прибуття вантажу та звірити дані у блокчейні. Тобто, знову ж, IoT-система звертається до смарт-контракту з підтвердженням про прибуття продукції, після

чого смарт-контракт звіряє дані у блокчейні та підтверджує операцію або відхиляє її.

Описана система має намір знизити грошові витрати та витрати часу на операції з відправки продукції та операції з її отримання. Проте явним недоліком такої системи є те, що замовник, або ж постачальник мають використовувати таку ж систему. Так як немає сенсу у створенні такої системи, якщо замовник буде проводити операцію з отримання продукції у традиційний спосіб. У випадку постачальника, якщо записи шляху від виробництва до відправки ведуться суб'єктом, виникає гостре питання щодо достовірності цих даних та доцільності застосування смарт-контрактів, при отриманні продукції, у такій системі.

Попри складність використання смарт-контрактів для попередньо поданих кейсів, все ж є сенс у їх використанні на підприємстві, особливо для звернення до достовірних історичних даних [9]. Такий напрямок використання може бути важливим для підприємств зі сфери харчової промисловості, підприємств з видобутку руд металів, а особливо цінних металів, аграріїв, тощо. Тобто, де важливо або спостерігати достовірність факту існування (як у видобутку цінних металів), або достовірність часу існування (як у харчовій промисловості) тощо.

Задля кращого розуміння, того як можна це реалізувати на практиці – уявімо, що підприємство, цільовим продуктом якого є молочна продукція, вирішило використовувати смарт-контракти для відслідковування готової продукції. Нижче наведено узагальнені кроки дій, покладені на проект імплементації смарт-контрактів на підприємстві:

1. Планування та затвердження даних, які є важливими для достовірного зберігання.
2. Виходячи з даних, які потрібно записувати та відслідковувати, створення IoT-системи.
3. Написання та запуск смарт-контракту під IoT-систему.

Першим кроком буде визначеність з цільовими даними. Для даних, які мають відслідковуватися, візьмемо для прикладу тару з молоком. Проте самі дані, не будуть записуватися по кожній окремій тарі (хоча це можливо), а запис буде націлений на партію з 25-ти упаковок, яка міститиме кілька ємностей продукції (10 ємностей в упаковці), чому саме так – буде аргументовано далі.

Дані, які мають записуватися в даному випадку: дата та час виготовлення (беруться дані по першій виготовленій продукції з першої упаковки), об'єм ємності (припускається, що продукція в упаковці рівна по об'єму), склад продукції, відсоток жирності та кількість продукції в упаковці.

За наступним кроком, потрібно створити IoT-систему, яка буде отримувати всі дані з виробництва. Важливим буде встановити систему, яка буде рахувати кількість тар з продукцією. Так як саме після останньої тари продукції в останній

упаковці буде відбуватися запис до блокчейну, за допомогою смарт-контракту. Для цього, звичайно, потрібен головний комп'ютер, який буде обробляти всі дані в IoT-системі. Коли пакування упаковки з молоком буде завершено, головний комп'ютер IoT-системи має звернутися з транзакцією до смарт-контракту, у якій будуть знаходитися дані упаковки.

Після створення IoT-системи потрібно під неї написати сам смарт-контракт. Ідеологічно, один смарт-контракт має використовуватися протягом тривалого часу, тому немає сенсу у наймі IT-спеціаліста з розробки смарт-контрактів. Можна скористатися фріланс сервісами, де можна знайти спеціаліста по розробці смарт-контрактів та їх запуску на блокчейні. В цьому кейсі, для прикладу блокчейну, за допомогою якого буде відбуватися імплементація смарт-контракту, візьмемо блокчейн Ethereum.

Вартість розробки смарт-контракту та його запуск на блокчейні Ethereum може варіюватися в межах від 18 000 грн до 180 000 грн., або навіть більше [10]. Проте сам виклик смарт-контракту, а також його виконання це дві окремі транзакції, які також мають свою ціну.

При здійсненні транзакції в блокчейні Ethereum стягується "газ". Газ – це одиниця, яка є розміром комісії за транзакцію. У блокчейні Ethereum ціну газу визначають за допомогою одиниць Gwei [11]. У випадку блокчейну Ethereum газ буде стягуватися у криптовалюти ETH (Ethereum), 1 Gwei дорівнює 0,000 000 001 ETH. Сама формула розрахунку ціни газу, тобто необхідної кількості Gwei, виглядає наступним чином [12] :

$$Gas = Gas\ limit * Gas\ price\ per\ unit,$$

де *Gas limit* – максимальна одиниця газу, яку особа готова заплатити;

Gas price per unit – кількість Gwei, яку користувач готовий заплатити за одиницю газу.

Після цього розрахунку знаходимо ціну газу в ETH:

$$Gas_{ETH} = \frac{Gas}{1\ 000\ 000\ 000}$$

Далі розраховуємо вартість ETH у доларовому еквіваленті, а потім у вітчизняній валюті. Зробимо розрахунок за поточними даними, до прикладу візьмемо *Gas limit* в 100 000 одиниць:

$$Gas_{ETH} = \frac{100\ 000 * 22}{1\ 000\ 000\ 000} = 0.0022\ ETH$$

Під час написання роботи вартість ЕТН складала 1 804 долари [13]. Тому вартість газу, в даному випадку, буде дорівнювати – 151 грн. Проте для запису, як уже зазначалося потрібно 2 транзакції, тобто вартість одного запису даних складе – 302 грн. Саме через це, при використанні смарт-контрактів на блокчейні Ethereum, недоцільно вести запис по кожній окремій тарі продукції, так як це економічно неефективно.

За даними, які було введено на початку кейсу імплементації, один запис буде в себе включати 250 одиниць продукції (25 упаковок * 10 одиниць продукції в упаковці). Після цього, можна розрахувати додаткові змінні витрати на одиницю продукції, після введення цієї системи:

$$VC = \frac{302}{250} = 1,208 \text{ грн.}$$

Також потрібно врахувати початкові інвестиції в цей проект, так як робота націлена саме на імплементацію смарт-контрактів, буде враховуватися мінімальна ціна для впровадження IoT-системи, за джерелом [14], це 25 тисяч доларів, що за поточним офіційним курсом НБУ [15] складає 898 750 грн. За попередньо наведеними даними, розробка і впровадження смарт-контракту обійдеться від 18 000 до 180 000 грн. Для розрахунку початкових інвестицій для проекту – візьмемо середньоарифметичне й отримаємо – 99 000 грн. Тому, за поданими розрахунками, потрібні початкові інвестиції складуть – 997 750 грн.

Задля того, щоб залишатися на тому самому рівні рентабельності, ціна продукції потребує підвищення (за умови, що попит на продукцію не впаде), так як відбулося збільшення собівартості продукції на 1,208 грн. Проте потрібно враховувати наступне:

1. Ціна криптовалюти ЕТН не є стабільною, вона коливається і це часто відбувається у широких діапазонах;
2. Ціна Gwei за “газ” також не є стабільною, і залежить від навантаження блокчейну й також коливається, але її діапазон в порівнянні в криптовалютотою ЕТН не такий широкий.

Тому підвищення ціни, задля компенсування додаткових змінних витрат має відбуватися з певним запасом. Для розрахунку цієї компенсації, візьмемо середню ціну за газ на блокчейні Ethereum, що складає 44.57 Gwei [16]. Далі потрібно знайти середню ціну ЕТН за останні 3 роки (2021-2023 роки), що складе 2 302,9 доларів [13]. Gas limit залишимо на рівні 100 000 одиниць.

$$Gas_{ETH} = \frac{100\,000 * 44,52}{1\,000\,000\,000} = 0,004452 \text{ ETH}$$

Що у вітчизняній валюті, за поточним офіційним курсом НБУ [15] складе – 369,09 грн. Отож, компенсація в ціні продукції складе 1,476 грн на одиницю продукції. За ціну продукції, яка була до впровадження інновації, візьмемо середню по Україні. Середня ціна ємності з молоком в 900 мл в Україні під час звернення до джерела складала 40,6 грн [17]. З урахуванням компенсації собівартості, а також рішенням підвищення рентабельності продукції, щоб окупити початкові інвестиції в проект, можна розглянути питання підняття ціни до 43,5 грн. Підняття ціни до цієї позначки наведено задля наочності, через відсутність даних по конкретному підприємству. Таке підвищення ціни це один з варіантів, яким може скористатися підприємство після впровадження цього проекту, інші варіанти будуть наведені далі.

При піднятті ціни до цього значення валовий прибуток підприємства зросте на 1,424 грн на одиницю реалізованої продукції, а чистий прибуток (за поточними даними податок на прибуток складає 18% [18]) складе 1,168 грн. на одиницю реалізованої продукції. За цими даними можна знайти обсяг продукції, який потрібно реалізувати, щоб окупити початкові інвестиції:

$$O = \frac{997\,750}{1,168} = 854\,238 \text{ од. продукції,}$$

де O – обсяг продукції.

Тобто, для окупності інвестиції за один рік, потрібно реалізувати 2 341 одиниць продукції (ємністю 900 мг) на добу. За джерелом [19], можна розрахувати, що в Україні на одну добу споживають приблизно 17,325 мільйона кілограмів молока (розрахунок проводився за наступними даними: 200 кг на одну особу на рік у 2023 році, приблизне населення в Україні наразі становить у 2023 році становить 31,5 млн особи). Така ємність ринку дозволить реалізувати розрахунковий обсяг продукції, звичайно варто враховувати й наступне:

– Ціна продукції опиниться у верхній ціновій категорії, що може значно впливати на попит.

– Такий обсяг виробництва також залежить від виробничої потужності підприємства й на це потрібно зважувати при впровадженні цього проекту.

При цьому використання смарт-контрактів та блокчейну для відслідковування історії виготовлення продукції може позитивно вплинути на попит, особливо серед такого вікового сегменту ринку як 14-35 роки (молоді), так як саме серед цього сегменту існує краще уявлення та розуміння того як працюють смарт-контракти й блокчейн та як цим можна користуватися.

Підбиваючи підсумок кейсу, можна навести наступні позитивні наслідки впровадження поданого вище проекту для підприємства:

– Виробництво продукції буде надійно відслідковуватися, що з одного боку, може вразі покращити логістику підприємства, так як мінімізується можливість неправильного запису даних, а з іншого боку, це може вразі підвищити популярність продукту серед споживачів, так як уже описувалося раніше – споживачам важливо відслідковувати точну дату виготовлення харчової продукції, в особливості молочної.

– Саме по собі використання таких технологій як блокчейн та смарт-контракти створить імідж компанії як високотехнологічної, що може позитивно вплинути як на попит серед споживачів, так і на привабливість цього підприємства у очах потенційних партнерів.

– Така система дає можливість повної автоматизації відвантаження продукції, що може значно знизити витрати часу та коштів на цей процес.

Тобто основним позитивним наслідком після впровадження цієї системи буде підвищення попиту на продукцію, й слідом за цим йде можливість підняття ціни на цю продукцію. Проте іншими варіантами будуть: залишити ціну на тому самому рівні, але збільшити обсяг виробництва; підвищити ціну та збільшити обсяг виробництва. Тобто кожне конкретне підприємство має відштовхуватися від своєї ситуації й приймати відповідне рішення.

Проте звичайно є й свої ризики впровадження поданого вище проекту для підприємства, їх наведено нижче:

– Оплата комісії за транзакції потребує тримати на криптовалютних гаманцях великий обсяг криптовалюти ЕТН (саме у описаному кейсі). При цьому доларовий ціновий еквівалент криптовалюти ЕТН не є стабільним і коливається в широких діапазонах.

– Цільовий віковий сегмент на цю продукцію підприємства може бути більший ніж 14-35 роки. Це в свою чергу може призвести лише до падіння попиту на продукцію (при підвищенні ціни), тому що як було вже описано: технології блокчейну та смарт-контрактів є популярними серед молодого населення.

Основною проблемою в даному кейсі можна виділити саме нестабільність криптовалюти ЕТН. Всі ці ризики потрібно враховувати при плануванні такого проекту.

Підсумовуючи, у кейсі було наведено один із можливих варіантів, як можна імплементувати смарт-контракти на підприємстві. Основним позитивним наслідком імплементації є безсумнівно достовірність історії виготовлення продукції, що в свою чергу несе за собою потенційне підвищення попиту на продукцію та покращення логістичної діяльності підприємства. Основним потенційним ризиком, за наведеним кейсом, є нестабільність криптовалюти. Можливості використання смарт-контрактів на підприємстві є досить широкими. Смарт-контракти – це технологія, яка тільки розвивається, попри це вже надає

великі переваги тим, хто вміє нею користуватися. Саме тому в майбутньому ця технологія може стати невід'ємною частиною діяльності багатьох підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Blockchain technology overview / D. Yaga et al. Gaithersburg, MD : National Institute of Standards and Technology, 2018. P. 32-34.
2. Smart Contract Development: Challenges and Opportunities / W. Zou et al. IEEE Transactions on Software Engineering. 2019. 20 p. URL: <https://doi.org/10.1109/tse.2019.2942301> (date of access: 20.10.2023).
3. An overview on smart contracts: Challenges, advances and platforms / Z. Zheng et al. Future Generation Computer Systems. 2020. Vol. 105. P. 475–491.
4. Ковальчук Л.В., Кучинська Н.В. Перспективи використання смарт-контрактів в енергетиці та наявні вразливості, які потрібно врахувати для можливості їх використання. Матеріали IV науково-практичної конференції «Безпека енергетики в епоху цифрової трансформації» 24 листопада 2022 року. К: Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова, 2022. С. 9-18.
5. Баранов О.А. Інтернет речей (IoT) і блокчейн. Інформація і право. №1 (24). 2018. С. 59-71.
6. Розога М. Є., Смірнов Ф.В. Використання технології блокчейн в управлінні життєвим циклом продукту на підприємстві. Економічний вісник Донбасу. №3(65). 2021. С. 216-220.
7. Харченко В.К. Управління логістичною діяльністю підприємства. Міжнародна науково-практична конференція «Стан та тенденції розвитку економіки, фінансів, обліку та права» 4 листопада 2020 р. Полтава. 2020. С. 63-65.
8. Нестеренко Р. В. Прерогативи технології блокчейн в логістичній діяльності підприємств машинобудування. Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» 16 лютого 2019 р. Полтава. 2019. С 37-39.
9. Россоха В.В. Формування контрактних відносин у молокопродуктовому підкомплексі на засадах технологій «блокчейн» і smart-контрактів. Інноваційна економіка. №79. 2019. С. 133-139.
10. How Much Does It Cost To Deploy A Smart Contract On Ethereum?. Doubloin. 2023. URL: <https://www.doubloin.com/learn/costs-deploy-smart-contract#:~:text=Deploying%20a%20smart%20contract%20on,informed%20decisions%20for%20your%20business> (date of access: 06.11.2023).
11. Що таке Gas, Gas Limit та Gas Price в мережі Ethereum. CryptoHacker. URL: <https://www.cryptohackers.club/2018/09/shcho-take-gas-gaslimit-ta-gasprais.html> (дата звернення: 06.11.2023)

12. Gas and fees. Ethereum. URL: <https://ethereum.org/uk/developers/docs/gas/> (date of access: 06.11.2023)
13. Tradingview. URL: <https://ru.tradingview.com/chart/w19L7sTn/?symbol=ETH> (date of access: 04.11.2023).
14. Srivastava S. How Much Does It Cost to Develop an IoT App. Appinventiv. 2023. URL: <https://appinventiv.com/blog/cost-to-develop-app-around-iot-app-solutions/#:~:text=The%20average%20IoT%20app%20development,80%2C000> (date of access: 06.11.2023)
15. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 06.11.2023)
16. Ethereum Average Gas Price. YCHARTS. URL: https://ycharts.com/indicators/ethereum_average_gas_price#:~:text=Ethereum%20Average%20Gas%20Price%20is,from%20one%20year%20ago (date of access: 06.11.2023)
17. Ціни на продукти. Молочні продукти: молоко. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/dairy/milk/milk/> (дата звернення: 06.11.2023)
18. Податковий кодекс України: за станом на 6 листопада 2023 року. Верховна Рада України. Офіц. вид. Офіційний Вісник України. 2023. Ст. 161 п. 1.
19. Скільки молока, м'яса та яєць потрібно Україні в 2023 році. Agrostory. URL: <https://agrostory.com/ua/info-centre/market-news/skilki-moloka-m-yasa-ta-yats-potribno-ukraini-v-2023-rotsi/> (дата звернення: 07.11.2023).

УДК: 658:330.322

УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Анастасія Доній,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»,

Центральноукраїнський фаховий коледж

Науковий керівник

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті розглянуто ключові аспекти управління діяльністю підприємства, включаючи стратегічне планування, організаційну структуру, управління ресурсами та процеси прийняття рішень. Ми також розглянемо сучасні підходи до управління, такі як цифрові інструменти та аналіз даних, які сприяють оптимізації бізнес-процесів.

***Ключові слова:** глобалізація, управління, діяльність підприємства, бізнес-середовище.*

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що зростаюча глобалізація ринків створює нові можливості для розвитку, але водночас підвищує рівень конкуренції. Швидкий розвиток технологій створює необхідність постійно оновлювати бізнес-процеси та інфраструктуру підприємства. Сучасні підприємства повинні враховувати вплив своєї діяльності на суспільство та навколишнє середовище, а також дотримуватися принципів сталого розвитку.

Мета роботи – розгляд та аналіз ключових аспектів управління підприємством в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Управління діяльністю підприємства досліджується великою кількістю дослідників, фахівців і академіків у різних галузях. Наприклад, такі дослідники як: П. Ф. Друкер, Ф. У. Тейлор, М. Ю. Портер, Г. А. Саймон, Д. П. Коттер, Д. П. Марч.

Виклад основного матеріалу. Управління підприємством – це економічна категорія, яка представляє особливу форму економічних відносин, що впливають на процеси, об'єкт чи систему, аби зберегти її стійкість, або перевести в інший стан відповідно до поставлених цілей. Управління виникає тоді, коли керівник приймає

рішення, коли розробляється новий порядок відносин між елементами системи для подолання проблемної ситуації, коли встановлюються нові зв'язки між структурними підрозділами, пов'язані з модифікацією організаційної структури.

Головною метою операцій підприємства має бути задоволення потреб споживачів шляхом раціонального та ефективного використання ресурсів з метою отримання максимального прибутку та сприяння процвітанню підприємства через активне просування своєї продукції. Однак багато керівників останнім часом характеризують діяльність свого підприємства як спробу виживання, наголошуючи на тому, що економічні труднощі та невизначеність майбутнього заважають створенню довгострокового прогнозу щодо розвитку підприємства та формуванню моделі його функціонування.

Головною особливістю сучасного підприємництва є той факт, що ефективне управління передбачає здатність підприємства швидко адаптуватися до змін у своєму бізнес-середовищі, при цьому максимально враховуючи потреби й побажання потенційних клієнтів. Здобуття прибутку повинно розглядатися як результат ефективного функціонування такої системи управління.

Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання відбувається в умовах невизначеності і ризику, вона залежить від впливу як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Зміни в зовнішньому середовищі можуть мати непередбачуваний або недостатньо прогнозований характер. Така обставина змушує підприємства приймати рішення, спрямовані на зменшення негативного впливу факторів зовнішнього середовища на їхні результати [1, с.178].

Однією з ключових передумов успішного функціонування будь-якого підприємства та забезпечення його стійкого розвитку в конкурентному середовищі є досягнення високої ефективності. В умовах нестабільної економіки, стійке функціонування та ріст економічного потенціалу підприємства обумовлені наявністю надійної системи управління. З цієї причини, важливим кроком у розробці стратегічних напрямів розвитку та ефективному управлінні підприємством, що сприяє зменшенню негативного впливу нестабільного макросередовища, є всебічна оцінка рівня розвитку та визначення надійності та ефективності системи управління [2, с.56].

Система менеджменту підприємства демонструє високу ефективність не тільки тоді, коли керівники підприємств, які приймають управлінські рішення та встановлюють форми та види контролю, і працівники, які беруть на себе відповідальність за виконання рішень, діють злагоджено, але і тоді, коли між рівнями управління налагоджений зрозумілий і чіткий алгоритм взаємовідносин. Відсутність такого механізму між рівнями управління підприємство знижує управлінську ефективність.

Це пов'язано з тим, що за нових реалій ведення бізнесу, значна частка створюваної підприємством вартості генерується нематеріальними активами, а неефективність системи управління призводить до автоматичного зниження потенціалу підприємства генерувати додану вартість.

Основні можливості для вдосконалення управлінської системи необхідно шукати не в спробах модернізації існуючої системи та не у використанні поліпшуючих інновацій, а в упровадженні нововведень та інноваційних підходів до управління діяльністю підприємства. Шляхи вдосконалення управлінської діяльності повинні включати всі аспекти діяльності підприємства. Вдосконалення управління підприємством можна через такий аспект його діяльності, як управління витратами.

Ми пропонуємо здійснювати управління витратами на підприємствах наступним чином:

- виділяти основні поняття і процедури, системи управління витратами;
- виявляти існуючі проблеми формування та контролю витрат на підприємстві;
- формувати моделі управління витратами з урахуванням особливостей галузі та підприємства;
- створювати та вдосконалювати інформаційної системи;
- адаптувати процес документообігу до обраної інформаційної системи;
- розподіляти відповідальність за формування витрат та створення механізму мотивації і стимулювання їх зниження.

Зрозуміло, що покращення системи планування, обліку і контролю основних показників діяльності підприємства може бути досягнуто завдяки впровадженню ефективної системи внутрішнього контролю, широкому та всебічному застосуванню обчислювальної техніки, розвитку комп'ютерних мереж для зв'язку і використанню сучасних програмних засобів [3, с.45]. Цей процес особливо важливий для фінансового менеджменту, бюджетування, управління фінансовими потоками та витратами на підприємстві. Загальний аналіз і систематизація досліджень дозволяють визначити основні кроки у формуванні бізнес-моделі управління підприємством.

В загальному формування бізнес-моделі підприємства можна розділити на чотири етапи:

- перший етап вимагає оцінити, наскільки бізнес-модель відповідає потребам споживачів та характеру ринку, на якому підприємство працює.
- другим важливим кроком є розробка цінної пропозиції для споживачів, яка складається з унікального набору елементів, що задовольняють їхні потреби.
- на третьому етапі необхідно створити ланцюг цінності, який відображає всі види діяльності, необхідні для створення цінної пропозиції.

- четвертий етап передбачає заходи для захисту бізнес-моделі від конкурентів, такі як виявлення стратегічних точок захисту і патентування об'єктів інтелектуальної власності.

Будування моделі за таким алгоритмом допоможе підприємству сформувати ефективний механізм діяльності, при цьому важливо забезпечити життєздатність бізнес-моделі, поєднуючи внутрішні фактори з адаптацією до змін у зовнішньому середовищі.

Це можливо завдяки застосуванню кібернетичних принципів у керівництві організацією, які включають здатність організації до навчання на основі досвіду та можливість адаптуватися до змін в економічних, соціальних, політичних, екологічних та інших аспектах оточуючого середовища. Заходи щодо удосконалення керівництва підприємством допоможуть значно зменшити бюрократію за допомогою поліпшення організаційної структури, чіткого визначення відповідальності працівників та виробничої структури підприємства.

Висновки. У зв'язку з поточною економічною кризою підприємства перебувають у постійній конкурентній боротьбі, тому вони повинні постійно вдосконалювати систему управління для досягнення максимального прибутку. Таким чином, для досягнення цієї мети та ефективного функціонування сучасної системи управління підприємством, необхідно застосовувати сучасні методи та інструменти управління в межах обраної концепції управління.

Це передбачає:

- сконцентруватися на цілях розвитку та постійному вдосконаленні комплексної системи управління підприємством та його складовими частинами, щоб приймати ефективні рішення.
- вдосконалити організаційну структуру підприємства.
- поліпшити інформаційну систему управління підприємством, щоб рішення могли швидко виконуватися.
- використовувати світовий досвід та розглядати можливості співпраці з іноземними партнерами, щоб забезпечити високий рівень розвитку системи управління на підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мазур В. С. Нові підходи і форми менеджменту, як особливого типу управління. *Пріоритети економічного розвитку України: історія та сьогодення*. 2016. №2. С. 178-183.
2. Небава М. І., Ратушняк О. Г. Менеджмент організацій і адміністрування: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2018. 108 с.

3. Скібіцька Л. І., Скібіцький О. М. Менеджмент: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 416 с.

4. Левчук Т. М., Кривов'язюк І. В. Проблеми забезпечення ефективності діяльності підприємства та їх вирішення в сучасних концепціях господарювання: науковий вісник. Херсон: *Відродження*, 2017. Випуск 23. Частина 2. С. 50–53.

5. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2018. 205 с.

УДК 338.2

ПЛАНУВАННЯ РОЗПОДІЛУ ЧИСТОГО ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Анна Швордак,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»,

Центральноукраїнський фаховий коледж

Науковий керівник

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У сучасному бізнес-середовищі планування розподілу чистого прибутку є актуальним питанням для компаній. На стратегічні рішення щодо розподілу прибутку впливає багато факторів, таких як економічна нестабільність, постійні зміни в законодавстві, галузеві інновації та зміни, а також необхідність ефективного управління ресурсами. Цей процес впливає не лише на фінансову стійкість компаній, але й на їхню конкурентну перевагу та здатність досягати сталого розвитку.

Ключові слова: чистий прибуток, підприємство, дивіденд, інвестування, резервні фонди, акціонери, податки, фінансова ситуація, стратегія розподілу.

Мета дослідження – дослідження з планування розподілу чистого прибутку мають на меті оцінити різні фактори впливу, проаналізувати оптимальну тактику розподілу прибутку, вивчити кращі практики та сучасні тенденції, а також оптимізувати використання фінансових ресурсів для досягнення стратегічних цілей компанії.

Постановка проблеми. Планування розподілу чистого прибутку - це складний процес, і його правильне здійснення вимагає ретельного врахування низки факторів. Наприклад, на оптимальний розподіл прибутку можуть впливати податкові ставки та законодавство. Зміни в економічних умовах, такі як інфляція, коливання валютних курсів або економічні кризи, можуть змінити доступність ресурсів для розподілу прибутку і вплинути на прийняття корпоративних рішень. Підприємства можуть зіткнутися з тиском з боку акціонерів та інших зацікавлених сторін щодо виплати вищих дивідендів або інших виплат. Це може призвести до короткострокового розподілу прибутку за рахунок довгострокового розвитку.

Зміни в галузі та конкурентний тиск можуть вимагати значних інвестицій у розвиток та інновації, що може вплинути на стратегії розподілу прибутку.

Ступінь дослідження. Ступінь дослідження планування розподілу чистого прибутку підприємства залежить від конкретного підприємства, галузі, його розміру та стратегії, а також від актуальних факторів і вимог ринку та зацікавлених сторін. Загалом можна сказати, що ця тема здебільшого активно досліджується і має високий рівень уваги, але рівень дослідження може відрізнятись.

З урахуванням всіх цих чинників, можна сказати, що планування розподілу чистого прибутку є темою з високим рівнем дослідження та важливою для підприємств у сучасному бізнес-середовищі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економічна думка розглядає прибуток як дохід від використання факторів виробництва, тобто праці, землі і капіталу. Заперечуючи прибуток як результат експлуатації, привласнення неоплаченої найманої праці, можна виділити наступні визначення прибутку:

- по-перше, це оплата за послуги підприємницької діяльності;
- по-друге, це плата за новаторство, за талант в управлінні фірмою;
- по-третє, це плата за ризик, за невизначеність результатів підприємницької діяльності.

«Ризик, у свою чергу, може бути пов'язаний з вибором того чи іншого управлінського, соціального чи науково-технічного рішення при певних варіантах природно-кліматичних умов. Під ризиком тут також розуміється нездоланні і незалежні від нас обставини-стихійні лиха, міжнаціональні та міждержавні конфлікти тощо. Всі результати ризику можуть, як опосередковано, так і прямо вплинути на величину прибутку, тобто аж від збільшення прибутку до розорення фірми. Тому на підприємствах використовується теорія ризику, розроблена у наш час, з допомогою якої можна розрахувати ступінь можливих соціально-економічних наслідків. Прибуток, будучи певним видом оплати в діяльності підприємства, являє собою досить складну економічну категорію, значення якої незмірно зростає. У сучасних умовах ринкових відносин саме ця категорія відповідає на питання: «що купувати?», «як продавати?», «для кого продавати?» [4, с. 137].

Існують різні думки з приводу поняття визначення даної економічної категорії. Американський економіст Ф. Найт висловлює свій погляд на сучасну теорію прибутку. На його думку «на прибуток впливають існуючі невизначеності і непередбачувана різниця між тими, які очікувалися і реальними надходженнями від продажу як наслідок правильно розрахованої та запропонованої ціни. Крім теорій, які пояснюють прибуток: а) як тимчасовий дохід, отримуваний від технічних нововведень (І. Шумпетер), б) як результат невизначеного характеру

майбутніх подій (Ф. Найт) існує ще один аспект прибутку: в) прибутку як доходу, породжуваного існуванням монополій. У марксистській літературі прибуток – це форма додаткової вартості, одержуваної від найманої праці. К. Маркс при розгляді оборотності капіталу бачив у прибутку ще одне джерело – швидкість руху капітальної вартості» [2, с.177].

«І. Шумпетер вважав, що прибуток – це тільки дохід новаторів, який зникає під впливом конкуренції. В цей же час Маркс бачив джерело такого доходу та додаткового прибутку. На заході існує концепція, що одна зі складових частин прибутку йде на оплату, яку несе суспільство за ризик підприємницької діяльності. Звідси, можна зробити висновок про те, що в збільшенні прибутку зацікавлені як підприємства, для яких вона є еквівалентом праці, так і держава» [1, с. 93].

Саме тому на підприємствах необхідно систематично аналізувати різні аспекти формування, розподілу та використання прибутку. Звичайно, всі автори сходяться в тому, що прибуток представляє собою різницю між доходами та витратами, залишок після проведення всіх розрахунків, фінансовий результат. «Дослідники одностайно розглядають прибуток, який одержують підприємства від продажу продукції (послуг). Що ж стосується трактування поняття прибутку окремих вчених (Іонова, Селезньова), то на їхню думку прибуток – це особливий відтворений ресурс комерційної організації, багатогранний показник, що характеризує різні сторони бізнесу: його кінцевий фінансовий результат, ефект господарської діяльності комерційної організації, чистий дохід підприємця на вкладений капітал, винагороду за ризик підприємницької діяльності. Не варто забувати, що успішне функціонування підприємства на ринку того чи іншого товару визначається його здатністю приносити достатній дохід для відшкодування витрат і формування прибутку» [2, с. 49].

Отже, прибуток, будучи фінансовим результатом підприємства, характеризує абсолютну ефективність його діяльності.

Історія розвитку формування та розподілу чистого прибутку веде свій початок в давнину і еволюціонувала відповідно до змін у суспільних та економічних умовах. У давні часи, коли економіка була переважно сільськогосподарською, люди отримували прибуток від продажу власної продукції. Цей прибуток, як правило, був використаний для задоволення потреб родини і підтримання життєвого рівня.

«З розвитком торгівлі та грошей стали виникати поняття прибутку та власності. Люди стали торгувати товарами та послугами і заробляти на цьому. У 18-19 століттях із зростанням промисловості і з'явленням корпораційних структур з'явився концепт чистого прибутку. Підприємства стали реєструвати прибуток і витрати, і чистий прибуток став важливим показником ефективності діяльності.

У 20 столітті зростання податкового навантаження та виникнення регулювальних органів призвели до того, що компанії стали більше уважно ставитися до обліку прибутку і витрат. Податки були відраховані з чистого прибутку компанії.

З появою акціонерних товариств (корпорацій) структура розподілу чистого прибутку стала складнішою. Прибуток розподілявся між акціонерами відповідно до їхніх інвестицій та участі у компанії.

У сучасних умовах, крім акціонерів, чистий прибуток також може розподілятися на оплату кредиторів, інвестиції у розвиток бізнесу, виплату бонусів та зарплатню співробітників. У сучасному бізнесі велика увага приділяється поняттю корпоративної соціальної відповідальності. Компанії також можуть використовувати частину свого прибутку на благодійність і соціальні програми» [2, с. 289].

Історія розвитку формування та розподілу чистого прибутку демонструє, як цей концепт змінювався від простого урахування до більш складних фінансових і корпоративних практик. Сьогодні розподіл чистого прибутку відображає баланс інтересів акціонерів, кредиторів, співробітників та соціальних відповідальностей компанії.

«Планування розподілу чистого прибутку є однією з найважливіших фінансових функцій для будь-якого підприємства. Цей процес дозволяє визначити, як оптимально використовувати прибуток, отриманий під час підприємницької діяльності» [4, с. 76]. Від правильного планування залежить як фінансова стійкість підприємства, так і задоволення інтересів різних зацікавлених сторін, таких як акціонери, кредитори, співробітники та інші.

«Існують різні стратегії і підходи до розподілу чистого прибутку. Вибір конкретної стратегії залежить від цілей підприємства, його фінансового стану та зовнішніх факторів. Нижче розглянемо деякі з найпоширеніших підходів до цього процесу.

1. Дивідендна політика:

Один з основних способів розподілу чистого прибутку – це виплата дивідендів акціонерам. Дивідендна політика може бути консервативною (коли велика частина прибутку виплачується як дивіденди) або агресивною (коли більшість прибутку реінвестується в підприємство). Вибір між цими підходами залежить від потреб акціонерів та можливостей підприємства для інвестування.

2. Реінвестування прибутку:

Інколи підприємство вирішує не виплачувати дивіденди і повністю реінвестувати прибуток у розвиток бізнесу. Цей підхід може бути виправданим, коли є перспективи для зростання та розширення компанії. Реінвестування прибутку може допомогти збільшити майбутній прибуток та ринкову ціну акцій.

3. Виплата бонусів та премій співробітникам:

Іншим способом розподілу прибутку може бути виплата бонусів та премій співробітникам. Це може стимулювати їхню продуктивність і забезпечити стабільність кадрового потенціалу підприємства.

4. Погашення боргів:

Якщо підприємство має боргове зобов'язання, частина прибутку може бути використана для погашення боргів. Це може допомогти зменшити фінансові ризики та покращити кредитний рейтинг підприємства.

5. Фондування розвитку:

Створення спеціального фонду для майбутнього розвитку або екстреного реагування на фінансові труднощі може бути розумним підходом для підприємства.

Важливо враховувати, що планування розподілу прибутку повинно враховувати поточні та майбутні потреби підприємства, а також специфіку його галузі та ринку. Прийняття правильних рішень щодо розподілу прибутку може допомогти забезпечити стабільність та розвиток підприємства в довгостроковій перспективі» [5, с. 229].

Зазвичай підприємства створюють резервні фонди для покриття непередбачених витрат або екстрених ситуацій, таких як реагування на кризові ситуації, природні катастрофи або зміни на ринку. Це може допомогти забезпечити фінансову стабільність та спроможність виживання в умовах невизначеності.

Підприємство може використовувати чистий прибуток для фінансування внутрішніх інвестицій, таких як модернізація обладнання, розширення виробництва або впровадження нових технологій. Це допомагає збільшити конкурентоспроможність і покращити продуктивність підприємства.

«В деяких випадках підприємство може приймати рішення про спеціальні виплати, такі як викуп акцій або виплати акціонерам за рахунок додаткового прибутку, отриманого внаслідок продажу активів або інших фінансових операцій.

Важливо, щоб планування розподілу прибутку було ретельно обговореним та добре обгрунтованим рішенням, яке враховує інтереси всіх зацікавлених сторін. Зважаючи на те, що фінансова ситуація підприємства може змінюватися з часом, планування розподілу прибутку повинно бути динамічним і переглядатися періодично» [3, с. 134].

Загалом, правильно спроектована стратегія розподілу чистого прибутку може сприяти стійкості та розвитку підприємства, забезпечуючи баланс між поточними потребами та майбутніми можливостями.

Податковий вплив також грає важливу роль у плануванні розподілу прибутку. Деякі підприємства можуть вибирати різні методи розподілу прибутку

для мінімізації податкових обов'язків, враховуючи податкові ставки та законодавство в країні, де вони функціонують.

Аналіз потенційних інвесторів: Якщо підприємство розглядає можливість залучення нових інвесторів або продажу акцій на відкритому ринку, стратегія розподілу прибутку може вплинути на привабливість підприємства для потенційних інвесторів. Інвестори можуть цінувати стабільні дивіденди чи реінвестування прибутку в розвиток.

«Структура власності підприємства (наприклад, чи є це публічне чи приватне підприємство) може впливати на розподіл чистого прибутку. Публічні компанії частіше виплачують дивіденди для задоволення очікувань акціонерів, тоді як приватні підприємства можуть мати більше гнучкості у виборі стратегії.

Врахування корпоративних цінностей: Деякі підприємства керуються корпоративними цінностями, які визначають їхній підхід до розподілу прибутку. Наприклад, підприємства, які активно прагнуть здійснювати соціальну відповідальність або зацікавлені в довгостроковому сталому розвитку, можуть враховувати ці цінності при прийнятті рішень» [4, с. 121].

Усі ці аспекти допомагають підприємству сформувати стратегію розподілу чистого прибутку, яка відповідає його потребам і цілям. Важливо ретельно аналізувати всі фактори та робити розумні рішення, які сприяють фінансовій стійкості та розвитку підприємства в майбутньому.

Висновки. Розглянувши дане питання, можна дійти висновку, що планування чистого прибутку підприємства є важливим інструментом у фінансовому управлінні і допомагає приймати обгрунтовані рішення для досягнення фінансових цілей, це може включати об'єм чистого прибутку, який необхідно досягти, щоб задовольнити потреби власників, інвесторів чи кредиторів. Порівняння фактичного чистого прибутку з планованим дозволяє відстежувати фінансовий контроль підприємства, вказує на рівень досягнень у відношенні до запланованих показників. Досягнення запланованих показників чистого прибутку може зробити підприємство більш привабливим для інвесторів, що може відкривати нові можливості для розвитку. Допомагає досягнути фінансової стабільності та забезпечити фінансовий резерв для покриття несподіваних витрат чи кризових ситуацій. Загалом, планування розподілу чистого прибутку є важливою частиною стратегічного управління підприємством та допомагає досягати стабільних та прибуткових результатів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко А.Г., Копитова М.С. Прибуток підприємства: дослідження теоретичних аспектів. Київ: *Новий друк*, 2021. № 207. С. 90-94.
2. Білик Т. О. Теоретичні аспекти прибутку: підручник. Київ: Ліра-К, 2019. 378 с.
3. Слабко Я. Я. Планування прибутковості підприємства на основі використання економіко-математичного моделювання: Ефективна економіка. Київ: *Наукова думка*, 2022. С. 132-136.
4. Толбатов Ю. А. Економетрика: підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. Київ: Четверта хвиля, 2019. 320 с.
5. Ушеренко С. В. Прибутковість підприємства: теоретичні основи дослідження. Київ: *Книгоспілка*, 2022. № 12. С. 229-233.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

УДК 378.046.002

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті йдеться про створення ефективної системи управління якістю, яка передбачає комплексне застосування різних методів на всіх етапах освітнього процесу. Наголошено на тому, що якість вищої освіти є комплексною характеристикою, що визначає відповідність освітнього процесу потребам особистості, суспільства та держави, а також на тому, що управління якістю має бути безперервним процесом, що забезпечує відповідність освітньої діяльності сучасним вимогам.

Ключові слова: система управління якістю, методи управління якістю, якість вищої освіти, конкурентноспроможність.

Вступ. Підвищення якості вищої освіти є одним з пріоритетних завдань закладів освіти в Україні. Проблема управління якістю вищої освіти набуває особливого значення в умовах глобалізації та євроінтеграції. На сьогоднішній день заклади вищої освіти потребують запровадження ефективних методів контролю та забезпечення якості освітнього процесу. У зв'язку з цим, актуальним є розгляд основних методів, що використовуються для управління якістю вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання якості освіти розглядали у своїх працях: М. А. Ажажа, В. Г. Вікторов, В. Г. Кремень, С. В. Лісова, І. М. Сікорська, Т. І. Шанскова та інші. Проте, науковцями не було достатньо обґрунтовано методи управління якістю вищої освіти, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Мета статті – виділити та охарактеризувати методи управління якістю вищої освіти які застосовують навчальні заклади.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасному світі спостерігається зростання вимог до якості вищої освіти як з боку роботодавців, так і з боку суспільства. Роботодавці потребують випускників, які мають необхідні знання, навички та компетенції для успішної роботи. Українське суспільство потребує громадян, які є освіченими, відповідальними та здатними до творчого, креативного мислення. Інноваційні технології відкривають нові можливості для підвищення якості вищої освіти. Вони дозволяють зробити освітній процес більш ефективним, доступним та цікавим для студентів.

За визначенням ЮНЕСКО, «якість освіти – це відповідність освітнього процесу встановленим стандартам та вимогам. Здатність освітнього процесу задовольняти передбачені та встановлені потреби як окремої особистості, так і суспільства. Якість освіти характеризує відповідність змісту та результатів навчальної діяльності вищим стандартам освіти та кваліфікаційним критеріям» [11]. Це визначення підкреслює, що якість освіти є комплексною характеристикою, яка визначається відповідністю освітнього процесу потребам студентів, роботодавців та суспільства. Варто зазначити, що якість освіти повинна бути пов'язана з рівнем знань, навичок та компетенцій, які отримують студенти в процесі навчання.

Використання ефективних методів управління якістю дозволяє забезпечити високу якість освітнього процесу та випускників, які відповідають потребам ринку праці та соціальним вимогам. На цьому акцентують увагу багато вчених.

Так, І. І. Іванов доводить, що «одним з найбільш поширених підходів є моніторинг якості освіти, який передбачає систематичне відстеження та аналіз показників, що характеризують різні аспекти освітньої діяльності» [3]. За допомогою моніторингу здійснюється збір, аналіз даних та прийняття управлінських рішень.

О. О. Сидоренко вважає сучасним підходом до керівництва навчальним процесом у закладі вищої освіти – розробку і впровадження концепції контролю, системи менеджменту якості в навчальних закладах на основі вимог ISO. «Наступним важливим методом є впровадження в навчальних закладах системи менеджменту якості (СМЯ) на основі міжнародних стандартів (ISO 9001:2015 «Quality management systems. Requirements», ISO 21001:2019 «Management systems for educational organizations. Requirements and guidance for use») [5]. СМЯ дозволяє побудувати ефективну систему управління, спрямовану на постійне поліпшення якості.

Л. Л. Ковальова пропонує застосувати маркетинговий підхід як метод оцінювання якості освітньої діяльності вищого навчального закладу. «Широко

застосовується SWOT-аналіз – метод оцінювання сильних і слабких сторін, можливостей та загроз» [4]. SWOT-аналіз дає змогу виявити проблеми в освітній діяльності та розробити стратегію розвитку.

Юрченко О. Ю. наголошує на важливості вивчення та обміну досвідом щодо управління якістю освіти. «Не менш дієвим є бенчмаркінг – вивчення та запозичення кращих практик інших освітніх установ. Бенчмаркінг сприяє підвищенню конкурентоспроможності та модернізації освітнього процесу» [10].

Натомість І. І. Шевченко, акцентує увагу на важливості незалежного контролю якості професійних компетентностей випускників закладів вищої освіти. «Також застосовується внутрішній аудит, що передбачає регулярну перевірку якості. Аудит дозволяє контролювати дотримання стандартів якості та виявляти недоліки в роботі [9]».

Отже, існує широкий спектр методів, за допомогою яких можна ефективно управляти якістю вищої освіти. Їх комплексне застосування сприятиме подальшому удосконаленню освітнього процесу.

Метою управління якістю вищої освіти є забезпечення високого рівня фахової підготовки випускників (спеціалістів певного напрямку), які відповідають потребам ринку праці та вимогам суспільства за існуючого рівня науки, техніки і технологій.

Л. Є. Сігаєва вважає, що «якість освіти – це така сукупність властивостей, що обумовлює здатність виконувати висунуті суспільством завдання щодо формування та розвитку особистості в аспектах її навченості та вихованості» [6, с. 215].

За визначенням академіка В. Г. Кременя: «якість вищої освіти – це комплексна характеристика, яка відображає діапазон і рівень освітніх послуг, що надаються системою освіти відповідно до інтересів особи, суспільства і держави» [2, с. 1016].

Розглянемо основні аспекти поняття «якість вищої освіти»:

– Якість вищої освіти представляє собою комбінацію властивостей освітнього процесу в університеті щодо його здатності задовольняти передбачені та встановлені потреби як окремої особистості, так і суспільства.

– Відповідність змісту та результатів навчальної діяльності вищим стандартам освіти та кваліфікаційним критеріям відображає якість вищої освіти.

– Якість вищої освіти охоплює рівень організації освітнього процесу у виші, включаючи науково-методичне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення.

– Визначення рівня професійної компетентності, світоглядної підготовки та громадянської зрілості випускників закладу, як частина оцінки якості вищої освіти.

– Якість вищої освіти є комплексною ознакою, яка вимагає системного управління та постійного удосконалення освітнього процесу.

Отже, можна навести авторське визначення, якість вищої освіти – це багатоаспектне поняття, що визначає відповідність освітньої діяльності з підготовки молодих фахівців нормативним вимогам, запитам особистості, роботодавців та суспільства.

Основними принципами управління якістю у закладах вищої освіти є:

– Орієнтація на споживача (замовника освітніх послуг) – забезпечення відповідності освітніх послуг потребам студентів, роботодавців та суспільства.

– Процесний підхід – управління освітнім процесом як системою взаємопов'язаних процесів, етапів професійної підготовки, дидактичних методів та задач.

– Постійне поліпшення – постійне вдосконалення освітнього процесу на основі зворотного зв'язку від споживачів.

– «Системний підхід при розробці системи управління якістю вищого навчального закладу – це комплексне вивчення системи управління ВНЗ як одного цілого з представленням його частин як цілеспрямованих систем, дослідження цих систем і взаємовідносин між ними. За системного підходу, наголошує І. Тавлуй, об'єкт розглядається, як сукупність взаємопов'язаних елементів однієї складної динамічної системи, що перебуває в стані постійних змін під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, пов'язаних процесами перетворення входів на виходи. Тобто, система управління ВНЗ функціонує – вона здатна сама діяти і одночасно піддаватися зовнішнім впливам» [7].

Для досягнення цих принципів використовуються різні методи управління якістю вищої освіти.

До основних методів управління якістю у закладах вищої освіти належать:

– Статистичні методи передбачають збір та аналіз кількісних даних стосовно освітнього процесу для виявлення проблем та можливостей покращення. Такі методи включають оновлення навчальних планів, покращення матеріально-технічної бази та підвищення кваліфікації викладачів, що спрямовані на забезпечення якості освіти.

– Методи моніторингу та оцінювання результатів освітньої діяльності, такі як тестування, анкетування студентів та експертне оцінювання.

– Методи зовнішнього аудиту та громадсько-професійної акредитації освітніх програм використовуються для незалежної оцінки якості підготовки фахівців.

– Методи самооцінювання та самовивчення діяльності навчального закладу сприяють удосконаленню якості через внутрішню саморефлексію та самоаналіз.

Ефективна система управління якістю вищої освіти передбачає поєднання всіх цих методів в комплексний механізм. Однією з ключових складових успішності суспільства є якість вищої освіти.

Тобто, управління якістю вищої освіти слід розглядати як набір організаційних, педагогічних, виховних заходів спрямованих на відповідність освітнього процесу встановленим стандартам та вимогам.

А. І. Чміль вказує, що «складові системи управління якістю освіти: планування показників якості освіти; контроль планових показників; можливість здійснення корегуючих і попереджувальних дій; моніторинг стану якості освіти; можливість адаптації до змінюючих обставин; можливість інтеграції в загальну систему управління організації у вигляді окремої підсистеми» [8].

На основі результатів проведеного дослідження, усі методи управління якістю у закладах вищої освіти ми класифікували за такими основними ознаками:

1. Залежно від етапу реалізації концепції управління якістю:

– Методи планування якості, які передбачають розробку цілей та завдань управління якістю, формування системи оцінювання і контролю показників якості.

– Методи забезпечення якості, які передбачають створення умов для забезпечення якості освітнього процесу, розробка стандартів якості.

– Методи організації та забезпечення якості, що застосовуються для прийняття заходів щодо підвищення якості освітнього процесу.

– Методи оцінки якості, які використовуються для проведення моніторингу якості та визначення відповідності освітнього процесу встановленим вимогам.

2. Залежно від об'єкта управління якістю:

– Методи управління якістю освітнього процесу використовуються для забезпечення відповідності освітнього процесу встановленим вимогам та стандартам.

– Методи управління якістю надання освітніх послуг використовуються для забезпечення відповідності освітніх послуг потребам споживачів.

– Методи управління якістю результатів навчання (компетентностей) – потрібні для моніторингу забезпечення відповідності результатів випускників закладу освіти основним вимогам, кваліфікаційним характеристикам і стандартам.

3. Залежно від методології управління якістю освіти:

– Методи традиційного управління якістю, що ґрунтуються на використанні стандартизації та контролі якості.

– Методи тотального управління якістю, які спрямовані на постійне удосконалення якості освітнього процесу.

– Методи управління якістю на основі результатів навчання – спрямовані на забезпечення відповідності навчальних результатів вимогам та стандартам.

Використання методів управління якістю вищої освіти дозволяє забезпечити високу якість освітнього процесу та випускників, які відповідають потребам ринку праці та соціальним вимогам.

Отже, існує широкий спектр методів управління та оцінювання якості вищої освіти. Їх впровадження сприяє удосконаленню освітніх програм, оптимізації освітнього процесу, підвищенню професіоналізму та компетентності випускників закладів вищої освіти. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку інтегрованих моделей управління якістю освіти.

О. Галіцан, О. Хіль, Я. Кириленко вважають, що «державна освітня політика повинна реалізовуватися поетапно на засадах дотримання організаційних, правових та економічних принципів. На першому етапі реалізації державної освітньої політики необхідно послідовно визначити нагальні проблеми в системі функціонування освітніх закладів та управління якістю вищої освіти, а на другому – імплементувати вдосконалену нормативно-правову базу задля надання якісних освітніх послуг» [1, с. 110].

Висновки. Управління якістю вищої освіти є складним і багатограним процесом, який вимагає комплексного підходу та використання різних методів. Використання ефективних методів управління якістю дозволяє забезпечити високу якість освітнього процесу та випускників, які відповідають потребам ринку праці та соціальним вимогам.

Ключовими принципами управління якістю вищої освіти є: орієнтація на споживача, процесний підхід, постійне вдосконалення, системність.

Існує широкий спектр методів управління якістю вищої освіти: статистичні, моніторингу, зовнішнього оцінювання, внутрішнього аудиту, самооцінювання тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галіцан О., Хіль О., Кириленко Я. Управління якістю вищої освіти в умовах євроінтеграційних процесів. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 2. С. 103–112.
2. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України : головн. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

3. Іванов І. І. Моніторинг як інструмент управління якістю освіти. *Педагогіка*. 2021. № 5. С. 45–50.
4. Ковальова Л. Л. SWOT-аналіз як метод оцінювання якості освітньої діяльності вищого навчального закладу. *Педагогіка вищої школи*. 2020. № 3. С. 55–60.
5. Сидоренко О. О. Впровадження системи менеджменту якості в навчальних закладах на основі вимог ISO. *Управління освітою*. 2017. № 8. С. 29–35.
6. Сігаєва Л. Є. Сучасні підходи до якості освіти: теоретичний аспект. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2016. Вип. 4. С. 213–229.
7. Тавлуй І. Оцінювання впливу системи управління якістю на конкурентоспроможність вищого навчального закладу. *Стандартизація. Сертифікація. Якість*. 2013. № 3. С. 49–53.
8. Чміль А. І. Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах реформування. *Післядипломна освіта в Україні*. № 2. 2006. С. 20–25
9. Шевченко І. І. Внутрішній аудит як інструмент контролю якості вищої освіти. *Аудит і фінансовий аналіз*. 2020. № 4. С. 134–138.
10. Юрченко О. Ю. Бенчмаркінг як інструмент підвищення якості вищої освіти. *Інновації в освіті*. 2018. № 6. С. 40–45.
11. UNESCO. Reform and Development of Higher Education. A Programme and Plan of Action. Paris: UNESCO. 1995. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000134000>. (дата звернення: 01.10.2023).

УДК 338.49

РОЛЬ І МІСЦЕ БІЗНЕС-АСОЦІАЦІЙ В СИСТЕМІ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вячеслав Биковець,

генеральний директор Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України

Мале і середнє підприємництво, яке є основою економіки будь-якої держави, в Україні зіткнулося з численними проблемами, що ускладнюють його розвиток. Стаття розглядає роль та місце бізнес-асоціацій у системі підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. Вона акцентує увагу на потенційних можливостях бізнес-асоціацій у вирішенні проблем, з якими стикаються підприємці, та вказує на важливість їхньої активної участі в формуванні сприятливих умов для ефективного економічного розвитку. Робота також аналізує причини, які гальмують участь підприємців у бізнес-асоціаціях в Україні та пропонує шляхи підвищення привабливості цих об'єднань для підприємців.

Ключові слова: мале і середнє підприємництво, бізнес-асоціації, підтримка, розвиток, економіка.

Мале і середнє підприємництво, що є основою економіки будь-якої держави, в Україні стикається з низкою проблем, які не дають йому нормально розвиватися.

Ключову роль у вирішенні цих проблем мали б відігравати бізнес-асоціації, які в більшості країн світу є важливим і дуже дієвим елементом інфраструктури підтримки підприємництва, невід'ємною частиною громадянського суспільства, показником його спроможності до самоорганізації, захисту своїх прав і представлення своїх інтересів.

Бізнес-асоціації – це:

- реальна можливість взаємовигідної корпоративної співпраці однодумців та колег на чисто прагматичних засадах;
- спільне вирішення багатьох проблем, з якими підприємець знаходиться один на один;
- можливість власними руками формувати сприятливі умови для успішного вирішення проблем економічного розвитку.

На жаль, діяльність бізнес-асоціацій в Україні, не набула такого масштабу, який ми спостерігаємо в багатьох країнах світу. Підприємці в Україні досить скептично ставляться до своєї участі в роботі бізнес-асоціацій.

Численні дослідження, проведені міжнародними організаціями і національними соціологічними центрами свідчать, що основними причинами, які стоять на заваді вступу підприємців до підприємницьких об'єднань, є наступні причини:

- підприємці не володіють інформацією про відповідні бізнес-асоціації;
- підприємці не завжди отримують від таких бізнес-асоціацій належну практичну підтримку;
- бізнес-асоціації не відстоюють чи неефективно відстоюють інтереси своїх членів;
- підприємці не мають достатнього часу, щоб брати участь в роботі бізнес-асоціацій;
- підприємців "відштовхують" вимоги щодо сплати членських внесків.

Разом з тим, не зважаючи на перелічені причини, в Україні існують бізнес-асоціації, які:

- дійсно активно працюють і лобіюють інтереси підприємництва;
- орієнтовані на своїх членів;
- надають їм істотну допомогу і суттєву підтримку.

Бізнес-асоціації в Україні, так само, як і в інших країнах, намагаються сприяти розвитку малого і середнього підприємництва, підвищенню його іміджу.

Послуги, що найчастіше надаються бізнес-асоціаціями своїм членам, включають:

- надання інформації;
- проведення різноманітних заходів (тренінгів, семінарів, конференцій, круглих столів, ділових зустрічей, бізнес-форумів);
- пошук партнерів, налагодження ділових контактів;
- доступ до новітніх технологій;
- пошук фахівців для підприємств – членів об'єднання;
- сприяння просуванню товарів та послуг своїх членів на зовнішніх ринках.

Шляхом активної участі представників бізнес-асоціацій у роботі дорадчих рад, комітетів, комісій, створених при органах виконавчої влади різного рівня, бізнес-асоціації намагаються впливати на рішення, які стосуються підприємництва, беруть участь у підготовці проектів законодавчо-нормативних актів, їх обговоренні, надають свої зауваження і пропозиції до таких проектів.

Тим самим бізнес-асоціації демонструють розуміння того, що набагато краще запропонувати зміни на стадії підготовки окремого проекту законодавчо-нормативного акту, ніж потім намагатися скасувати вже прийняті рішення.

Якщо уважно проаналізувати основні завдання, види діяльності бізнес-асоціацій, то можна виділити декілька основних функцій, які вони виконують:

- захисна (захист позицій підприємців, їх прав та інтересів, в тому числі і перед громадськістю);
- представницька (вплив бізнес-асоціацій на державні механізми щодо створення правових основ розвитку підприємництва, визнання його як рушійної сили економічного прогресу);
- консультаційно-освітня, методична (надання інформаційних, консультаційних послуг, організація навчання тощо).

УДК 004.896:658.5

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Олексій Білявський,

аспірант кафедри бізнес-економіки та
підприємництва

Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Дана стаття розглядає сучасні підходи до використання інноваційних технологій штучного інтелекту (ШІ) в контексті ефективного управління підприємством. Також досліджується роль та вплив ШІ на ключові аспекти корпоративного управління, включаючи стратегічне планування, прийняття рішень, оптимізацію процесів та взаємодію з персоналом. Стаття аналізує відомі приклади впровадження ШІ в реальному бізнес-середовищі та їх вплив на ефективність управлінських рішень.

Ключові слова: інноваційні технології, штучний інтелект, управління підприємством, оптимізація.

Не секрет, що в сучасному економічному середовищі усі явища та процеси розвиваються з неймовірною швидкістю, а ігнорування тих чи інших тенденцій може призвести до втрати ринкових позицій, зменшення прибутку і банкрутству загалом. Такою тенденцією ХХІ століття є штучний інтелект, який потроху набирає обертів у всіх сферах життя людства. Саме тому ефективне впровадження цієї інноваційної технології може стати рушійною силою для розвитку підприємств.

У статті досліджується проблема необхідності впровадження інноваційних технологій штучного інтелекту в сучасне управління підприємствами. Основною проблемою є недостатня усвідомленість багатьох підприємств про використання передових технологій ШІ, що може призвести до втрат конкурентоспроможності, недооцінки можливостей та неефективного управління ресурсами. Проблема також включає в себе етичні та соціальні виклики, пов'язані з використанням штучного інтелекту в бізнесі.

Дослідження зазначеної проблеми має безпосередній зв'язок з актуальними теоретичними аспектами управління та інформаційних технологій. Зокрема, воно стимулює подальший розвиток теорій ефективного управління, стратегічного планування, технологічного інноваційного розвитку та адаптації бізнес-процесів під впливом штучного інтелекту. Практичні аспекти дослідження надають

підприємствам важливі інсайти та рекомендації для впровадження конкретних інноваційних технологій ШІ з метою поліпшення управлінської ефективності.

Таким чином, стаття спрямована на вирішення практичних завдань, що виникають перед підприємствами у контексті зростаючої ролі штучного інтелекту в бізнесі, та надає теоретичний фундамент для розуміння цих викликів.

Безумовно для того, щоб використовувати штучний інтелект необхідно зрозуміти, що представляє собою дана технологія і де її можна використовувати. Штучний інтелект – це галузь комп'ютерних наук, яка ставить своєю метою створення систем, що відтворюють функції людського інтелекту. Це включає в себе розробку програм та алгоритмів, які можуть виконувати завдання, зазвичай вимагаючи інтелектуальних здібностей. Штучний інтелект охоплює такі технології, як машинне навчання, обробка природної мови, комп'ютерний зір, розпізнавання мови та планування.

Щодо взаємодії ШІ з підприємством, то його можна використовувати для автоматизації різноманітних завдань та оптимізації бізнес-процесів за допомогою інтелектуальних систем. Основні напрями впровадження можуть включати:

1. Автоматизацію та оптимізацію процесів: використання ШІ для автоматизації повсякденних завдань та оптимізації бізнес-процесів, що призводить до більш ефективної діяльності та збільшення продуктивності;
2. Аналітику та прийняття рішень: використання аналітичних систем на основі ШІ для обробки великих обсягів даних та надання керівникам чи відповідальним особам інформації для прийняття обґрунтованих рішень;
3. Маркетинг та обслуговування клієнтів: впровадження ШІ для персоналізації маркетингових стратегій, прогнозування поведінки клієнтів та покращення обслуговування клієнтів шляхом виділення переважаючих вподобань;
4. Машинне навчання: застосування алгоритмів машинного навчання для виявлення патернів, прогнозування тенденцій та постійного вдосконалення систем управління підприємством;
5. Роботизацію та автоматизацію робочих процесів: використання ШІ та автоматизованих систем для виконання рутинних завдань та великих обсягів роботи;
6. Бізнес-аналітику: застосування інструментів ШІ для аналізу ринків, конкурентів та прогнозування економічних та бізнес-трендів.

Штучний інтелект в підприємницькій діяльності допомагає компаніям покращити свою конкурентоспроможність, ефективність та здатність адаптуватися до швидкозмінюючого бізнес-середовища. Проте сучасним підприємствам важливо звертати увагу на кілька ключових аспектів при використанні інноваційних технологій штучного інтелекту для забезпечення ефективного управління (таблиця 1).

Таблиця 1 – Ключові аспекти використання інноваційних технологій штучного інтелекту для забезпечення ефективного управління підприємством

Ключовий аспект	Характеристика
Стратегічне планування	<ul style="list-style-type: none"> Розробка чіткої стратегії використання штучного інтелекту відповідно до цілей та завдань підприємства; визначення ключових областей, де ШІ може призвести до найбільшого покращення
Технічна інтеграція	<ul style="list-style-type: none"> Забезпечення сумісності інноваційних технологій із наявною інфраструктурою; вибір відповідних платформ та інструментів для впровадження штучного інтелекту.
Кадровий потенціал	<ul style="list-style-type: none"> Забезпечення наявності висококваліфікованого персоналу для розробки, впровадження та підтримки інноваційних технологій; організація навчання та підготовки персоналу для роботи з інструментами штучного інтелекту.
Безпека і конфіденційність	<ul style="list-style-type: none"> Застосування відповідних заходів для захисту конфіденційності та безпеки даних; розробка та впровадження ефективних стратегій кібербезпеки для захисту систем штучного інтелекту від атак.
Етика та відповідальність	<ul style="list-style-type: none"> Розробка етичних норм та правил використання штучного інтелекту в управлінських процесах; забезпечення відповідального впровадження технологій, уникнення дискримінації та інших негативних наслідків.
Моніторинг та оцінка результатів	<ul style="list-style-type: none"> Постійний моніторинг ефективності впроваджених інновацій; проведення систематичних оцінок впливу штучного інтелекту на результативність управлінських рішень.

Таким чином звертання уваги на ці аспекти допоможе підприємствам максимально використовувати переваги інноваційних технологій штучного інтелекту для досягнення своїх цілей та поліпшення управлінської ефективності в цілому.

Як і будь-який інструмент, що впроваджується на підприємстві, штучний інтелект має свої як позитивні, так і негативні риси, які необхідно враховувати. Отож позитивні аспекти використання інноваційних технологій штучного інтелекту в управлінні підприємством можуть включати наступне:

- автоматизація та оптимізація багатьох бізнес-процесів, що призводить до підвищення ефективності та зниження витрат часу;

- здатність обробляти великі обсяги даних та надавати точні аналітичні висновки для поліпшення прийняття рішень на різних етапах управління;
- персоналізація стратегій маркетингу та підвищення ефективності рекламних кампаній;
- оптимізація використання ресурсів, включаючи людські ресурси, фінансові засоби та матеріальні активи;
- стимулювання інновацій, розвитку нових продуктів та послуг, що допомагає підприємствам залишатися конкурентоспроможними.

До негативних аспектів використання інноваційних технологій штучного інтелекту в управлінні підприємством можна віднести :

- великі витрати на розробку та впровадження технологій ШІ, особливо для малих підприємств;
- недостатня кількість кваліфікованого персоналу для роботи з інноваційними технологіями, що може ускладнити процес впровадження;
- збільшений ризик порушення конфіденційності та безпеки даних, що потребує додаткових заходів у сфері кібербезпеки;
- можливість заміщення деяких робочих місць автоматизованими системами, що може призвести до втрати робочих місць для певних категорій працівників;
- виникнення етичних дилем, пов'язаних з використанням технологій ШІ, таких як питання приватності, невизначеності прийнятих рішень, впливу на суспільство тощо.

Варто також зазначити, що розуміння обох аспектів дозволить підприємствам максимально використовувати переваги інноваційних технологій ШІ, а також ефективно управляти можливими викликами та ризиками.

Аналіз сучасного стану впровадження і використання технологій штучного інтелекту в діяльність підприємств свідчить про те, що нині компанії використовують алгоритми машинного навчання для аналізу великих обсягів даних і прогнозування ринкових тенденцій. Також вже не новина використання інтелектуальних асистентів та чат-ботів для надання швидкої та ефективної підтримки клієнтів, що поліпшує якість і швидкість обслуговування.

Варто зазначити, що впровадження систем прогнозування, які використовують аналіз даних та алгоритми машинного навчання є доцільним для точного планування виробництва та оптимізації ланцюга постачання. Такі процеси допоможуть якомога ефективніше керувати тим чи іншим підприємством і розвивати ці процеси, щоразу підлаштовуючи їх під актуальні задачі.

Нині ж вже існує безліч компаній, які успішно впровадили технології штучного інтелекту в різні сфери своєї діяльності. Відомі функціонуючі приклади наведені на рисунку 1.

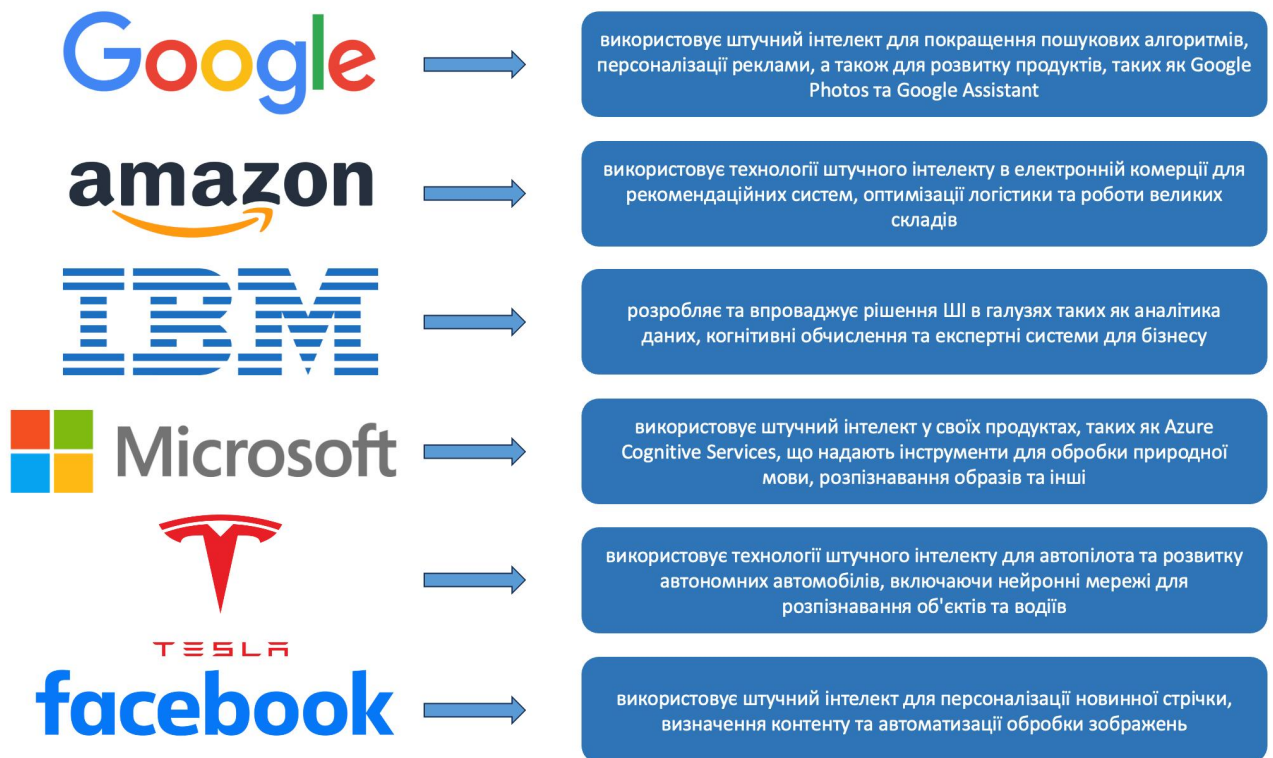

Рисунок 1 – Приклади впровадження технологій штучного інтелекту відомими компаніями

Ці компанії демонструють широкий спектр використання технологій штучного інтелекту в різних галузях та діяльностях, від технологічних гігантів до автомобільних виробників і фінансових установ. Орієнтуючись на практики таких відомих бізнес-гігантів, можна стверджувати про неабияку перспективність впровадження технологій штучного інтелекту в діяльність підприємств задля підвищення їх ефективності.

Отже, аналізуючи усі аспекти функціонування та впровадження штучного інтелекту в діяльність компанії для забезпечення ефективного управління, можна сформулювати наступні висновки:

1. Впровадження інноваційних технологій штучного інтелекту стає важливим етапом для підприємств у сучасному бізнес-середовищі;
2. Ключовим кроком успішного впровадження є стратегічне планування використання інноваційних технологій ШІ, визначення стратегічних цілей та областей застосування;
3. Важливо забезпечити сумісність та ефективну інтеграцію інноваційних ШІ з існуючою інфраструктурою підприємства;
4. Розвиток кадрового потенціалу та навчання персоналу для роботи з новими технологіями є важливим аспектом успішної імплементації;
5. Особлива увага повинна бути приділена питанням безпеки та етики використання штучного інтелекту, щоб уникнути ризиків та забезпечити довіру стейкхолдерів;

6. Вкористання інноваційних технологій ШІ призводить до підвищення ефективності бізнес-процесів, точного аналізу даних та покращення прийняття рішень. Проте в той же час реалізація таких інновацій може супроводжуватися викликами, такими як великі витрати, проблеми з кадрами тощо, які вимагають уваги та правильного керівництва;

7. Аналізуючи приклади компаній, які успішно впровадили інноваційні технології ШІ, необхідно стимулювати підприємства до активного їх впровадження, наголошуючи на важливості балансу між перевагами та ризиками, забезпеченням навчання та постійного вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. McCarthy John. What is AI? Basic Questions. URL: <http://jmc.stanford.edu/artificial-intelligence/what-is-ai/index.html> (дата звернення 16.11.2023).

2. BusinessViews. Чи потрібен вашому бізнесу штучний інтелект? 2020. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/tech/id/chi-potribenvashomu-biznesu-shtuchnij-intelekt-2144/> (дата звернення 16.11.2023).

3. IBM Cloud Learn Hub. What is Artificial Intelligence (AI)? 2020. URL: <https://www.ibm.com/cloud/learn/what-is-artificial-intelligence> (дата звернення 16.11.2023).

4. Trending Insights. The business value of AI. Peak performance during the pandemic. IBM Institute for Business Value. 2020. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/ZENVBND4> (дата звернення 16.11.2023).

УДК 65.012.4

ФУНДАМЕНТАЛЬНО-ВАРТІСНІ ЗАСАДИ КОРПОРАТИВНОГО ЗРОСТАННЯ БІЗНЕСУ

Олена Розовик ,

аспірантка кафедри бізнес-економіки та підприємництва

Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Аргументовано доцільність дослідження корпоративного зростання бізнесу в контексті теоретичних засад фундаментальної вартості та капіталізації. Доведено, що оцінювання корпоративного зростання бізнесу доцільно здійснювати за критерієм фундаментальної капіталізації.

***Ключові слова:** корпоративне зростання, капіталоутворення, фундаментальна вартість, капіталізація.*

Результати вивчення моделей корпоративного зростання бізнесу, дозволяють зробити висновок про те, що в реальності досить складно ідентифікувати їх «чисті» архетипи, тому їх імплементація у дослідницький контекст передбачає аргументовану інтеграцію основних положень та висновків, що дозволяють вирішити завдання відповідного наукового та практичного дослідження. В такому контексті узагальнення базових положень дослідження корпоративного зростання бізнесу та теоретичних засад побудови вартісних аналітичних моделей їх оцінювання дозволяє сформулювати низку вихідних положень концептуального характеру, які можуть бути корисними з точки зору удосконалення методології оцінювання корпоративного зростання бізнесу за вартісними критеріями.

1. Результати оцінювання фундаментальної капіталізації та виявлення потенціалу її росту мають забезпечувати розробку та реалізацію раціонально обґрунтованої стратегії підприємства та шляхи її імплементації в практику функціонування реального бізнесу. Основною методологічною проблемою є перенесення дослідницького акценту з кількісних характеристик, що відображають процеси капіталоутворення на підприємстві, на виявлення та оцінювання можливостей, перспектив та умов формування фундаментальної капіталізації, а також на розробку механізмів її зростання. Реалізація даного положення може здійснюватися в рамках різних підходів, які описують потенціал зростання у визначених просторах капіталоутворення.

2. Позитивну динаміку фундаментальної капіталізації підприємства доцільно розглядати як множинність процесів, які характеризуються відмінними траєкторіями, але спрямовані на досягнення загальної мети. Зростання рівня фундаментальної капіталізації є наслідком змін, що відбуваються буквально в усіх аспектах капіталоутворення, тому оцінка має відбуватися за всіма напрямками (факторами), які зумовлюють зміни результатів капіталізації, що формуються на різних функціональних рівнях її прояву. Такий підхід не передбачає визначення точного формального співвідношення показників зростання, а скоріше процес зростання характеризується багатогранністю варіантів таких співвідношень, що не дозволяє говорити про універсальність висновків оцінювання щодо визначення можливих варіантів підтримки (забезпечення) зростання. Дане методологічне положення відповідає сутності процесного підходу до дослідження корпоративного зростання бізнесу.

3. В основу формування формалізованої логіки оцінювання зростання фундаментальної капіталізації формують положення каузального підходу до визначення зростання підприємства, тобто встановлення причинно-наслідкових зв'язків між факторами капіталоутворення. Причинність в рамках даного підходу має розумітися не як механічний процес з однозначними причинно-наслідковими відносинами, а як процес побудови більш складних моделей, коли один або декілька результатів зростання визначаються сукупністю причин (факторів). Методологічною особливістю розуміння детермінізму зростання є побудова ієрархії причин (сукупностей факторів) по ступеню пріоритетності їх впливу на задані результати зростання або пояснення вже існуючих. Дана особливість актуалізує потребу у розробці багаторівневої факторної моделі зростання фундаментальної капіталізації, де її детермінанти є локалізованими на різних рівнях капіталоутворення.

4. Реалістичність та адекватність моделі зростання фундаментальної капіталізації буде залежати від рівня обґрунтованості таких параметрів:

- часового горизонту оцінки (аналізу). Даний аспект зумовлений необхідністю дослідження капіталізації протягом визначеного часового відрізка. Цю проблему було ідентифіковано ще Е. Пенроуз, яка наголошувала на тому, що «...зростання – це процес, який є кінцевим результатом руху, між двома відрізками часу» [1, с. 25]. Дослідники зростання використовують різні інтервали часу, але зазвичай це 1, 3 та 5 років [2, с. 437]. Протягом часу можуть змінюватися цілі розвитку підприємства, що, в свою чергу, спричинить зміни траєкторії, параметрів та факторів зростання [2, с. 442]. Тому, в процесі оцінювання зростання фундаментальної капіталізації на визначеному часовому інтервалі необхідно здійснювати уточнення та узгодження цільових орієнтирів відповідно до можливих змін умов капіталоутворення на коротких часових інтервалах. Такий підхід відповідає принципам процесного

підходу до визначення зростання компанії, яка орієнтована на виявлення та характеристику подій, що відбуваються на підприємстві в процесі зростання;

- можливостей екстраполяції виявлених закономірностей зростання на майбутнє. Однією з проблем каузального підходу до дослідження зростання є те, що він базується на методах аналізу, які враховують переважно лінійні взаємозв'язки між змінними величинами, що описують зростання. Однак, як було аргументовано вище, в сучасних умовах майже неможливо забезпечити процес постійного, лінійного зростання вартості протягом тривалого проміжку часу. Крім того, емпіричні дослідження в даній сфері свідчать про те, що зв'язки між змінами інтенсивності впливу факторів і зростанням вартості як функції цих змін не є лінійними. Дослідники пояснюють даний факт тим, що: по-перше, при визначенні середнього темпу зростання не враховуються реальні зміни, які мали місце, а береться певна усереднена величина, яка визначається початковим та кінцевим показниками, що впливають на зростання вартості; по-друге, в рамках каузального підходу визнається існування певних обмежень для лінійного зростання, які пояснюють чому зростання не є стійким або постійним протягом визначеного часу. Визначені обставини зумовлюють необхідність здійснення екстраполяції тільки тих виявлених закономірностей, які є адекватними прогностичним умовам розвитку підприємства в конкретних умовах на даному часовому інтервалі;

- обґрунтованості вибору показників зростання. Дана проблема полягає у визначенні конкретної залежної величини, яку можна було б використовувати для ефективної фіксації зростання. Такою базисною сутнісною змінною, що відображає результати процесів капіталоутворення є фундаментальна вартість. Сукупності показників, що впливають на рівень її зростання доцільно вибудовувати відповідно до логіки побудови функціональної ієрархії факторних сукупностей, що мають визначальний вплив на процеси капіталоутворення на підприємстві.

5. Корпоративне зростання бізнесу – це багатомірне явище, що детермінується багатьма факторами та має безліч наслідків. У наукових дослідженнях прийнято використовувати єдиний індикатор зростання, найбільш розповсюдженим серед яких є зростання продажу, що є порівняно узагальнюючим з усіх існуючих альтернатив, так як підприємства мають продавати, щоб існувати. Цілком підтримуючи наукову позицію стосовно інформативності та універсальності даного критерію, варто зважувати на те, що він не завжди є об'єктивним для висновків. Так, ще більше пів століття тому Е. Пенроуз наголошувала на тому, що «...не існує способу вимірювання росту обсягу продажу або розміру фірми, який би не мав серйозних обмежень» [1, с. 199]. Наприклад, компанія протягом певного проміжку часу може не мати високих темпів зростання обсягів продажу, але при цьому може відбуватися зростання якості

накопичуваного капіталу у вигляді знань, патентів і т.д. Дана аргументація є підставою для того, щоб говорити про необхідність побудови ієрархії критеріїв та показників, що характеризують рівень зростання фундаментальної капіталізації відповідно до цілей, які є адекватними конкретним умовам та етапам розвитку підприємства.

6. В основу методології оцінювання зростання інкорпорованої капіталізації доцільно закласти положення процесного підходу до зростання бізнесу. Це зумовлено тим, що зміст такого підходу фокусується на тому, що «...процеси зростання завжди є індивідуалізованими, а унікальність фірми розглядається як залог її успіху». Процесна логіка претендує на пояснення того, чому оцінені закономірності зростання одного підприємства не працюють для іншого, яке функціонує в тій же галузі та таких же умовах. «Індивідуальність» та «унікальність» є характеристиками процесів капіталоутворення, що відбуваються в ментально-когнітивному просторі, а в основі їх розвитку лежать «...перманентні інновації, коли бізнес ведеться «в стилі фанк», де «виживають тільки параноїки». На відміну від каузальної логіки дослідження зростання процесна передбачає стратегічний вибір між моделями органічного та зовнішнього зростання. Так, якщо стратегічною метою підприємства не є «інноваційність», то більш доступними для нього стають зовнішні інновації. Е. Пенроуз відмічає: «Приєднання можуть бути засобом досягнення продуктивних результатів і освоєння знань, необхідних для того, щоб фірма могла працювати у новій галузі» [1, с. 114]. Модель оцінювання зростання інкорпорованої капіталізації доцільно будувати на висновках та результатах тестування моделей *P. Davidsson* (модель зростання на основі здатностей, потреб та можливостей) [3]; *D. J. Storey* (підприємець, фірма та стратегія – як фактори зростання) [4]; *A. C. Cooper, F. J. Gimeno-Gascon, C. Y. Woo* (модель диверсифікації компетенцій) [5]; *K. M. Eisenhardt, C. B. Schoonhoven* (модель управлінського досвіду) [6]; Е. Пенроуз (модель підприємницьких та управлінських здатностей) [1].

7. Економічна логіка оцінювання зростання об'єктивованої капіталізації буде здійснюватися відповідно до принципів формування вартісних моделей в рамках каузального підходу до дослідження зростання. Не зважаючи на існуючі обмеження застосування даного підходу, аргументами на користь його використання в якості фундаментального базису в даному аспекті дослідження є те, що формалізація змісту вартісних моделей не передбачає фокусування лише на одній домінуючій причині зростання, а дозволяє формувати факторні сукупності у багаторівневу модель вартісного зростання. Незважаючи на те, що інтенсивність впливу факторів змінюється у часі, а самі моделі в рамках каузальної логіки перетворюються на пояснення в стилі «ad hoc», їх основною перевагою є те, що

вони носять нарративний характер, що індивідуалізує характеристику вартісного зростання для кожного підприємства.

Узагальнюючи сформовані методологічні положення щодо оцінювання зростання фундаментальної капіталізації можна говорити про розвиток самостійного наукового напрямку дослідження, що формується на перетині теорій вартості, капіталу та корпоративного зростання бізнесу. Основою зростання фундаментальної капіталізації є еквіфінальність, що актуалізує потребу в типології концепцій її зростання та встановлення зв'язку з емпіричним базисом. Теоретичні напрацювання в області зростання фундаментальної капіталізації в науковій літературі поки що не отримали достатньої уваги науковців, а тому пропонувані методологічні положення до її оцінювання не претендують на повноту та завершеність і є відкритими для розвитку залежно від ракурсу досліджуваної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Penrose E. *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 304 p.
2. Delmar F., Wiklund J. The Effect of Small Business Managers' Growth Motivation on Firm Growth: A Longitudinal Study. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2008. Vol. 32. P. 437-457.
3. Davidsson P. Continued Entrepreneurship: Ability, Need, and Opportunity as Determinants of Small Firm Growth. *Journal of Business Venturing*. 1991. Vol. 6 (6). P. 405-429.
4. Storey D. J. 1994. *Understanding the Small Business Sector*. London: Routledge, 1994. 356 p.
5. Cooper A. C., Gimeno-Gascon F. J. Woo Initial Human Capital as Predictors of New Venture Performance. *Journal of Business Venturing*. 1994. Vol. 9. P. 371-395.
6. Eisenhardt K. M., Schoonhoven C. B. Organizational Growth: Linking Founding Team, Strategy, Environment and Growth among US Semiconductor Ventures, 1978-1988. *Administrative Science Quarterly*. 1990. Vol. 35. № 3. P. 504-530.

УДК 330.342.6

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА»

Ігор Васильєв,

аспірант кафедри бізнес-економіки та підприємництва,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Досліджено особливості визначення змістових характеристик поняття «цифрова економіка» у працях науковців, дослідженнях некомерційних організацій та суб'єктів підприємництва. Упорядковано представлені визначення у три дослідницькі напрямки: еволюційний, інституційний та структурно-технологічний.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, цифрові технології, інформаційно-комунікаційні технології, мережі.

Питання розвитку цифрової економіки дискутуються на сторінках академічних та наукових видань, що пов'язано з тим, що цифровізація сприймається вченими як нова промислова революція, в результаті якої забезпечується зростання ефективності економіки за рахунок, перш за все, активізації та інтенсифікації виробничої діяльності, що є основою економічного зростання суб'єктів усіх рівнів господарювання. Вченими, з ім'ям яких пов'язують введення у науковий оборот поняття «цифрова економіка» є Д. Тапскотта (1994 р.) та Н. Негропonte (1995 р.), які визначали дане поняття, відповідно, як «економіка розвитку мережевого людського інтелекту» [1] та як розвитком інтернет-медіа і оцифруванням аналогової інформації [2]. Обидва дослідники наголошують на тому, що цифрова економіка базується на використанні цифрових технологій, що зумовлює революційні зміни в економічному середовищі.

Проведені дослідження щодо визначення сутності поняття «цифрова економіка» дозволяють розподілити інформаційні джерела, в яких представлені змістові характеристики, на 3 види: наукові публікації; консалтингові та некомерційні організації та бізнес-структури. Критично аналізуючи різні наукові погляди щодо визначення змісту поняття «цифрова економіка» можна зробити висновок, що переважна більшість дослідників розглядає це явище як певний перехід до використання інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній та економічній діяльності, що виникли еволюційним шляхом та спрямовані на більш ефективне розв'язання суспільних проблем. Розвитку концепції «цифрової економіки» передували концепції «інформаційного суспільства»,

«постіндустріального суспільства», «інформаційної економіки», «мережевої економіки», «економіки знань, ін.

Якщо проаналізувати змістові інтерпретації поняття «цифрова економіка», що представлені в інформаційних джерелах, які пов'язані з діяльністю некомерційних організацій, то основний акцент у визначеннях зроблено на прикладний аспект. Так, фахівці Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) визначають цифрову економіку як поєднання декількох технологій загального призначення (Інтернет, мобільний зв'язок, ін.) із соціальною та економічною діяльністю. У такому контексті цифрова економіка охоплює фізичну інфраструктуру, на якій базуються цифрові технології (маршрутизатори, широкосмугові лінії); пристрої доступу (смартфони, комп'ютери); додатки та функції, що ними надаються (аналітика даних, хмарні обчислення, Інтернет речей) [3]. У доповіді ОЕСР 2020 р. «Дорожня карта до загальної системи вимірювання цифрової економіки» представлено узагальнену концепцію цифрової економіки, яку описано у вигляді багаторівневої структури, до складу якої віднесено такі складові [4]:

- *ядро цифрової економіки* – економічна діяльність, що пов'язана з виробництвом цифрових товарів та послуг;
- *цифрова економіка у вузькому сенсі*, яка включає ядро цифрової економіки, а також економічну діяльність, що залежить від цифрових ресурсів;
- *цифрова економіка в широкому сенсі*, яка включає цифрову економіку у вузькому сенсі, а також економічну діяльність, значно вдосконалену за рахунок використання цифрових ресурсів;
- *цифрове суспільство*, що розглядається окремо від попередніх вимірів, прямим чином не відноситься до цифрової економіки, але включається в цифрову сферу як вимір соціального впливу цифрової трансформації.

В межах прийнятої Європейською Комісією ініціативи «Цифровий єдиний ринок – оцифрування європейської промисловості» цифрова економіка включає «сектор інформаційних технологій, сектор контенту та засобів масової інформації, електронну комерцію та електронний бізнес, платформну економіку та цифрові сервіси» [5]. Бюро економічного аналізу Міністерства торгівлі США визначає цифрову економіку такими складовими: «цифрова інфраструктура, яка є необхідною для існування і функціонування комп'ютерної мережі; цифрові транзакції, які можна здійснювати завдяки використанню цифрових технологій (e-commerce); користувачі цифрової економіки, які створюють контент» [6]. Фахівці журналу «Economist» визначаючи цифрову економіку фокусуються на її здатності «надати високоякісну інформаційно-комунікаційну інфраструктуру та мобілізувати можливості сучасних технологій на благо кінцевих споживачів, комерційних підприємств та органів державної влади» [7].

Відповідно до «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 рр.» поняття «цифрова економіка» визначено як «діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані: числові та текстові» [8]. В межах економічної стратегії «Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою», що розроблена Українським інститутом майбутнього цифрова економіка визначається як такий «тип економіки, де ключовими факторами (засобами) виробництва є цифрові дані: числові, текстові тощо. Їх використання як ресурсу дає змогу істотно підвищити ефективність, продуктивність, цінність послуг та товарів, побудувати цифрове суспільство» [9].

Якщо узагальнити результати визначення поняття «цифрова економіка», що лунають на відкритих майданчиках медіа простору та панельних дискусій на науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах від бізнес-практиків, то слід зазначити, що по суті вони наголошують на тих самих характеристиках, як і науковці і некомерційні організації, при цьому у прив'язці до економічної діяльності конкретних суб'єктів підприємництва.

Узагальнюючи результати дослідження змістового наповнення поняття «цифрова економіка» можна зробити такі висновки, щодо основних напрямків здійснення відповідних досліджень. У наукових публікаціях домінуючим є еволюційно-трансформаційний підхід, відповідно до якого цифрова економіка розглядається як певний етап розвитку економічної системи. Некомерційні організації визначають цифрову трансформацію на основі виділення структурно-технологічних елементів. На інституційному рівні цифрову економіку розглядають в контексті впровадження сучасних інформаційних та комунікаційних технологій в соціальні та економічні процеси та явища.

ЛІТЕРАТУРА:

20. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. Authors: McGraw-Hill, 1994. 368 p.
21. Negroponte N. Being Digital. New York: Alfred A. Knopf, 1995. 243 p.
22. Dahlman C., Mealy S., Wermelinger M. Harnessing the digital economy for developing countries. OECD Development Centre Working Papers. Paris: OECD Publishing, 2016. 80 p.
23. A Roadmap Toward a Common Framework for Measuring the Digital Economy. Report for the G20 Digital Economy Task Force. Paris: OECD Publishing, 2020. URL: <https://www.oecd.org/digital/ieconomy/roadmap-toward-a-common-framework-for-measuring-the-digital-economy.pdf>. (дата звернення: 05.11.2023).
24. Digital single market – digitising European industry questions & answers. URL: europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1409_en.htm (дата звернення: 05.11.2023).

25. Barefoot K., Curtis D., Jolliff W., Nicholson J. R., Omohundro R. Defining and Measuring the Digital Economy. *Working Paper*. 2018. № 3(15). URL: https://www.bea.gov/digital-economy/_pdf/defining-and-measuring-hedigitaleconomy.pdf (дата звернення: 15.08.2022).

26. Technology Isn't Working. URL: www.economist.com/news/special-report/21621237-digital-revolution-has-yetfulfil-itspromise-higher-productivity-and-better (дата звернення: 05.11.2023).

27. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 05.11.2023).

28. Економічна стратегія «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою». Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 05.11.2023).

УДК: 658.11

СУЧАСНІ ЕТАПИ РОЗРОБКИ КОНЦЕПЦІЙ МЕНЕДЖМЕНТУ В РЕАЛІЯХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Ковтун Д. М.

здобувач вищої освіти другого
(магістерського) рівня
Херсонський державний аграрно-
економічний університет

Коваленко Н.О.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри готельно-ресторанного та
туристичного бізнесу
Херсонський державний аграрно-
економічний університет

Стаття присвячена дослідженню сучасних етапів розробки концепцій менеджменту в реаліях економічних відносин з врахуванням еволюції управлінської думки та підходів протягом тривалого часу. Представлено шість ключових етапів сучасної концепції менеджменту: науковий менеджмент, стадії людської поведінки та підходи до людських відносин, структуралізм, процеси управління, наука менеджменту та системний підхід до управління, які дозволяють інтегруватись менеджменту в реалії сучасних економічних відносин, з врахуванням ризиків та змін. Запропоновано напрямки адаптації менеджменту як інструментарію вдосконалення економічних відносин.

***Ключові слова:** менеджмент, розробка концепцій, етап науки, підхід, організація, науковий менеджмент.*

Постановка проблеми. В сучасному світі швидких змін та постійного розвитку керівники та менеджери стикаються з необхідністю адаптації до нових тенденцій у сфері управління. Процес розробки концепцій менеджменту включає ряд етапів, що визначають стратегічний курс підприємства. Проте, існує потреба у глибшому розумінні та аналізі кожного етапу цього процесу та його впливу на ефективність управління в сучасних умовах.

Метою цієї статті є систематизація та аналіз етапів розробки концепцій менеджменту з метою визначення їхнього внеску в управління організаціями. Спробуємо розглянути кожен етап з погляду його відповідності сучасним теоретичним та практичним завданням у сфері менеджменту.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі, де конкуренція та зміни швидкі та несподівані, розробка ефективних концепцій менеджменту стає важливою складовою успішного функціонування будь-якої організації. Впровадження цих концепцій допомагає компаніям адаптуватися до нових реалій, оптимізувати внутрішні процеси та стратегії, забезпечуючи ефективне досягнення поставлених цілей.

Менеджмент (або «управління») – це процес планування, організації, мотивації та контролю організації для досягнення координації людських, фінансових, природних і технологічних ресурсів, необхідних для ефективної роботи. Менеджмент полягає в досягненні заздалегідь визначених цілей шляхом планування та спрямування зусиль, а також організації та використання людських і матеріальних ресурсів. Управління – це підхід, який дозволяє досягти бажаних результатів (загалом виражених у термінах ефективності) шляхом вжиття дій для досягнення цих результатів і зменшення загроз, спричиненими зовнішніми та внутрішніми факторами (середовищем) всередині організації [1].

Розробка концепцій управління проходить у кілька етапів. На цих етапах були розроблені різні підходи до концепцій управління. Ці етапи надають інформацію про підхід, який був переважаючим протягом періоду проведення його. Ці підходи до управління були розроблені та випробувані з часом. Елементи цих підходів, які довели свою успішність, можуть бути взяті і інтегровані для створення єдиної системи практики управління, що відповідає конкретній ситуації в організації [2, с. 202].

При вивченні етапів концепції менеджменту можна побачити, що існує нелінійність, і кожен етап включає в себе активну взаємодію компонентів, які неможливо розділити на окремі елементи. Крім того, оскільки процеси управління постійно розвиваються, їх ототожнення з певним етапом є дещо розмитим, хоча існують деякі практики, які домінують на кожному його періоді. Хоча важко передбачити терміни проведення цих практик, на стадії розробки є періоди, коли конкретна практика розробляється і застосовується з достатньою регулярністю. Ці регулярні практики різних стадій наведені нижче.

1. Етап наукового менеджменту - його основою вважаються роботи Фредеріка Тейлора, і цей період припадає на другу половину дев'ятнадцятого століття і ранній період двадцятого століття. Протягом цього періоду працівники чинили опір зусиллям вищого керівництва, спрямованим на досягнення більш високої продуктивності. На цьому етапі були проведені наукові дослідження робітників, обладнання та робочого місця для визначення тривалості робочого дня. У цей період вкоренилися сучасні промислові практики стандартизації деталей, однаковості методів роботи і складальної лінії. У цей період був розроблений клас фундаментальних рухів як найбільш фундаментальних елементарних рухів.

Науковий менеджмент став загальноприйнятою, кодифікованою концепцією того періоду і став переважаючим підходом до управління протягом цього періоду. Навіть у сучасних умовах ця концепція продовжує залишатися основою для постійного підвищення продуктивності та стримування витрат[2].

2. Стадія людської поведінки і підходи до людських відносин. Концепція наукового менеджменту зосереджувалася на роботі та нехтувала працівником. Тому цілком природно, що їхні потреби відчувалися. На цьому етапі було зосереджено на підході людських відносин до управління. Такий підхід орієнтувався насамперед на робітника. Було проведено велику кількість досліджень людської поведінки, яким чином вона впливає на продуктивність працівників. Протягом цього періоду було визнано важливість неформальних груп, а також мотиваційні та соціальні потреби працівників.

Існує тісний зв'язок між людською поведінкою та підходом до людських стосунків, оскільки обидва вони наголошують на соціальних і психологічних потребах працівника та груповій динаміці. Ці практики вказують на високий рівень участі в управлінні, що характеризує підхід до людських відносин того періоду. Протягом цього періоду було створено кілька форумів для регулярних зустрічей між представниками працівників і керівництвом [3, с. 166-172].

3. Етап структуралізму. Структуралізм - це метод інтерпретації та аналізу аспектів людського пізнання, поведінки, культури та досвіду, який зосереджується на взаємозв'язку контрасту між елементами концептуальної системи. Він працює над розкриттям структур, що лежать в основі всього, що люди роблять, думають, сприймають і відчують. Він ґрунтується на бюрократичній чи формальній організації та приділяє особливу увагу зв'язкам ліній і персоналу, структурі влади, процесу прийняття рішень і впливу організаційного життя на окремого працівника [4, с. 29-34].

4. Етап процесу управління У підході процесу управління різні функції, які виконує менеджер, утворюють безперервний процес. Основні принципи або «закони» цього підходу були розроблені Генрі Файолем (1841-1925), але вони з'явилися лише в 1939 році, коли Муні та Рейлі опублікували класифікацію та комплексний аналіз принципів менеджменту. Честер Барнард далі досліджував основні процеси та функції менеджменту, включаючи універсальність цих елементів [5].

5. Етап науки менеджменту включає різні кількісні підходи, які також відомі як кількісні або операційні дослідження. У науці менеджменту вирішення проблем і прийняття рішень здійснюються за допомогою статистичного аналізу з використанням математичних моделей і з використанням ймовірностей і статистичних висновків. Розробка математичних моделей і використання комп'ютерних технологій для вирішення проблем і прийняття

рішень прискорилися в період Другої світової війни та епохи освоєння космосу. Цей етап також характеризується міждисциплінарним підходом. Прикладом застосування науки управління є використання методу Six-Sigma для аналізу ефективності організації. Six-Sigma є інструментом постійного вдосконалення та спирається на статистичний аналіз [6, с. 20-25].

6. Етап системного підходу до управління. Кожна з наведених вище п'яти стадій концепцій управління, а саме (1) науковий менеджмент, (2) підхід до людської поведінки та людських стосунків, (3) структуралізм, (4) процес управління та (5) наука менеджменту, підкреслює одну головну особливість організації. Звідси виникла потреба в методі управління, який враховує ці п'ять суттєвих ознак управління, що призвело до етапу системного підходу. Системний підхід до управління зосереджується на організації в цілому, яка включає (1) внутрішні та зовнішні компоненти, (2) людей, які працюють в організації, (3) робочі процеси організації та (4) загальне середовище, в якому організація функціонує [7].

Етап системного підходу до управління використовує комп'ютерні технології і надає менеджеру структуру, в рамках якої можна візуалізувати внутрішні і зовнішні фактори, що впливають на прийняття рішень. Системний підхід до управління підкреслює загальне середовище, в якому функціонує організація. При системному підході до управління цикл управління складається з введення, перетворення в результат і відновлення введення. Протягом циклу управління зміни в навколишньому середовищі постійно оцінюються структурованим чином для визначення їх впливу.

Системний підхід до управління розглядає організацію як цілісну систему, в якій зміна в будь-якому одному аспекті навколишнього середовища впливає на інші компоненти організації. При такому підході специфіка аналізується з урахуванням всієї організаційного середовища. Вся організація розглядається як єдине ціле, що функціонує в певному середовищі, де основні частини взаємозалежні [8, с. 239].

Загальна теорія систем як концепція була введена і визначена в 1951 році. Ця теорія заклала основи для основних концепцій загальної теорії систем. Після цього була розроблена ієрархія систем, яка допомогла подолати розрив між теоретичними та емпіричними знаннями про системи. Ця ієрархія систем включає концепцію відкритої системи та ідею соціальної організації з набором ролей. Це забезпечило основу для розробки аналітичної моделі [9].

Застосування теорії системних моделей здійснюється в кількох сферах управління, які включають:

- Система обробки даних – використовується для керування потоком інформації, зазвичай із використанням комп'ютерних технологій.

- Адміністративна система - включає плановий підхід до діяльності, необхідної для досягнення бажаних цілей.
- Кібернетика - це наука про комунікацію та управління.
- Аналіз мережі - це процес планування. Прикладами є PERT (метод оцінки та перегляду програми) і СРМ (метод критичного шляху).
- Рохранатика - це наука про матеріальні потоки, яка включає виробництво та маркетинг, транспортування, обробку, зберігання та розподіл матеріалів [10].

Висновок. Перелік етапів розробки концепцій менеджменту, які включають в себе науковий менеджмент, стадію людської поведінки, структуралізм, процес управління, науку менеджменту та системний підхід до управління, вказує на те, що управлінська наука постійно еволюціонує та адаптується до нових вимог та реалій.

Науковий менеджмент визначає базові принципи управління, стадія людської поведінки акцентувала увагу на соціальних аспектах, структуралізм розглядав організацію як систему, а процес управління звертався до ефективного використання ресурсів. Наука менеджменту впроваджувала концепції стратегічного планування, а системний підхід дозволяв розглядати організацію як комплексну систему з взаємозалежними елементами.

Цей різноманітний спектр етапів свідчить про необхідність постійного оновлення та адаптації стратегій управління до внутрішніх і зовнішніх змін. Розробка концепцій менеджменту визначає успішну та стійку діяльність організації в умовах непередбачуваного бізнес-середовища, стимулюючи постійний розвиток та інновації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакаєва І. Вплив міжнародного менеджменту на формування національних моделей менеджменту. *Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка та управління»*. 2012. Вип. 21-22. Ч. 2. С. 196-200.
2. Сташкевич О. О. Європейська та українська моделі менеджменту: реалії та перспективи. EDITORIAL BOARD. 2022. 202 с.
3. Заставнюк Л. І., Липовецька Т. Р. Проблематика системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2022. Т. 3. №. 14. С. 166-172.
4. Вдовічен А. А., Чичун В. А., Полянко Г. О. Сучасні концепції менеджменту та їх застосування на підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №. 19-20. С. 29-34.

5. Касич А. О., Харченко Т. О. Стратегічний менеджмент суб'єктів публічної сфери. *Економіка та держава*. 2017. С. 38–44.
6. Десятов Т. Шляхи модернізації моделей і методів освітнього менеджменту в зарубіжних країнах та Україні. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2022. №. 2. С. 20–25.
7. Дергачова В. В., Кузнецова К. О., Григорова З. В. «Теорія і концепції менеджменту»: методологічні аспекти дисципліни. 2021. 256 с.
8. Гапоненко А. Л. Сучасні напрями менеджменту. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*. Вінниця: Редакційно-видавничий. 2022. 239 с.
9. Вікарчук О., Пащенко О., Юшкевич О. Сучасна модель маркетинг-менеджменту виробничого підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. №. 34. С. 58–64.
10. Шуляк С. О., Баштова Н. А. Оцінка ефективності менеджменту організацій: сучасні підходи та методики. 2019. 312 с.

УДК 338.48(4/8)

ОСНОВНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОМЕРЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Вероніка Боч-Грінберг,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

Льотна академія Національного авіаційного університету

У статті розглянуто основні підходи до функціонування комерційної діяльності підприємства в сучасних економічних умовах. Окреслено складові комерційного середовища підприємства та визначено основні елементи комерційної діяльності, а також стратегію комерційної діяльності підприємства в цілому.

Ключові слова: комерційна діяльність, підприємство, глобалізаційні процеси, зовнішньоекономічна діяльність,

Комерційна діяльність підприємства є неодмінною умовою його ефективної діяльності і розвитку. Останнім часом термін «комерція» набув великого поширення розповсюдження. Комерція (комерціум) – слово латинського походження (від лат. commercium), що означає – торгівля. Мова йде про вільну торгівлю, основу на конкуренції, приватній власності, на ризику, на вільному підприємництві, на індивідуалізмі для отримання прибутків.

Метою статті є дослідження системи комерційних зв'язків, а також основних елементів комерційної діяльності **та визначення стратегія комерційної діяльності підприємства.**

Основою торговельного бізнесу є комерційна діяльність. На Русі комерція бере свій початок з глибокої давнини. Торгівля стала тут однією з важливих сфер господарської діяльності. Торговий ринок займає центральне місце в місті. Наприклад, у стародавньому Києві було 8 ринків. Ще століття тому цей вид бізнесу вважався діяльністю, яка не потребує глибокого вивчення та дослідження. Сьогодні обсяг знань у торговому бізнесі набагато ширший, ніж будь-яка галузь. Важко знайти підприємство, одним з видів статутної діяльності якого не є торгівля товарами [1].

Слово «комерційна діяльність» з'являється в Україні разом зі словом «ринок», оскільки ринкова економіка – це економіка вільного підприємництва, в якій розвиваються всі господарські процеси та відносини обміну. Тому підприємницька діяльність є невід'ємною частиною підприємницької діяльності. Підприємництво – це організація з метою виробництва та доставки товарів на

ринок, торговельного підприємства для здійснення купівлі-продажу товарів, організація фінансового закладу, фондової біржі і т.д. Підприємництво означає пошук нових економічних можливостей [3].

Отже, комерційна діяльність – це комплексні операції, що забезпечують процес купівлі-продажу на основі взаємодії комерційних суб'єктів, з метою отримання прибутку суб'єктів комерційної діяльності та максимальної вигоди кінцевому споживачу.

Комерційна діяльність складається з бізнес-процесів та операцій, які здійснюються під час взаємодії між суб'єктами ринку, і їх метою є забезпечення ефективного обміну товарами та послугами [4].

Впровадження розумних комерційних відносин між суб'єктами ринку є невід'ємною частиною комерційної діяльності, яка передбачає економічні, організаційно-правові та фінансові взаємовідносини між постачальниками і покупцями товару. Різноманітність товарних категорій і специфіка товарного виробництва, транспортування, збуту і споживання, зумовлені цим середовищем, визначають систему і структуру комерційних відносин.

Система комерційних зв'язків, як упорядкована сукупність комерційних зв'язків суб'єктів ринку, притаманна певному рівневі розвитку виробничих і ринкових відносин, що склалися в суспільстві на певному етапі його розвитку.

Підприємство, виходячи на ринок, має на меті успішну реалізацію послуг та отримання відповідного прибутку. З урахуванням цього завданнями підприємства в умовах ринково орієнтованої економіки є [1]:

- вивчення попиту та потреби покупців у послугах, їх купівельної спроможності;
- визначення асортиментної політики на перспективу;
- організація підготовки до реалізації та продажу послуг;
- забезпечення запланованих обсягів діяльності матеріальними та трудовими ресурсами.

Комерційна діяльність підприємств складається з наступних елементів (рис. 1.) [3]:

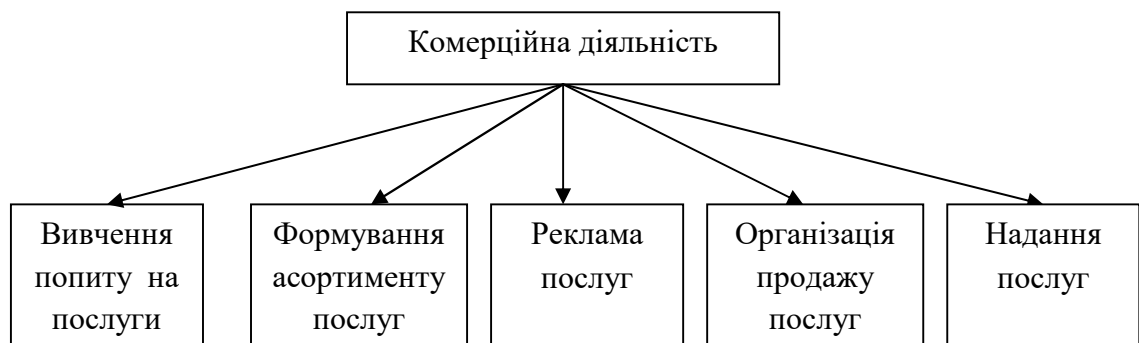

Рисунок 1. – Основні елементи комерційної діяльності

1. Дослідження та прогнозування попиту на товари та послуги в роздрібній торгівлі мають свої особливості. На відміну від оптових компаній, які аналізують потреби великих підприємств і організацій, роздрібна галузь вивчає потреби населення.

2. Матеріал дослідження використовується для правильного формулювання обсягу послуг з урахуванням потреб споживачів.

3. В умовах ринкової економіки будь-яке підприємство не може досягти успіху в конкурентній боротьбі без широкого використання реклами, а головним завданням реклами є стимулювання збуту послуг.

Елементи комерційної діяльності систематизують залежно від сфери їх взаємодії (табл.1.) [1, 2].

Таблиця 1. – Структура комерційної діяльності

№ З/п	I блок Виробництво-оптова торгівля	№ З/п	II блок Оптова торгівля роздрібна торгівля	№ З/п	III блок Роздрібна торгівля – сфера споживання
1.	Визначення потреб у товарах і послугах	7.	Розробка асортиментної політики і формування асортименту на оптових підприємствах	12.	Формування асортименту в роздрібній торгівлі
2.	Пошук і вибір конкурентоспроможних постачальників	8.	Оперативне маневрування запасами і ресурсами	13.	Використання ефективних методів оптового продажу товарів та послуг
3.	Організація системи зв'язків і формування товарних ресурсів	9.	Вибір каналів і форм оптового продажу товарів	14.	Надання комплексу торговельних послуг покупцям
4.	Визначення ефективних форм і організація оптових закупівель товарів	10.	Організація товаропостачання роздрібною мережі	15.	Комбінування торговельної та неторговельної діяльності
5.	Оптимізація товаропросування	11.	Організація системи послуг і надання їх оптовим покупцям		
6.	Облік і контроль за надходженням товарів				

16.	Виконання комерційно-посередницьких операцій
17.	Проведення рекламних заходів
18.	Здійснення допоміжних операцій

Тому структурні елементи в кожному блоці мають свої завдання і функції. У першому блоці спочатку забезпечують реалізацію готового продукту чи послуги. З точки зору бізнесу, це найважливіша частина, оскільки вона стосується не лише продажів, але й питань організації контактів, оптимізації маркетингу, бухгалтерського обліку та контролю поставок.

Другий блок також містить складні елементи, які сприяють обміну оптової та роздрібною торговою участі. Вони є характеристиками сегментів ринку, які не можуть функціонувати без організованої оптової торгівлі.

У третьому блоці «Роздрібна торгівля – сфера споживання» зосереджені найтонші інструменти бізнесу. Вони повинні безпосередньо забезпечити обмін на завершальних етапах. Оскільки споживачі є фізичними особами, характер комерційних елементів також є особливим. Вони відрізняються за соціальним, психологічним, фінансово-економічним змістом.

Якщо процес обміну включає оптові ланки, факторна структура комерційної діяльності буде розкрита повною мірою. У цьому варіанті витрати, пов'язані з обміном, вищі, але все це можна компенсувати гарантією збуту, розумним просуванням товару, надійністю зв'язків, оптимальним асортиментом, позитивним впливом оптової ланки на проблеми виробництва.

Успішний бізнес залежить насамперед від ефективного управління виробничо-комерційною діяльністю, тобто від економічно обґрунтованого товарного (виробничого) плану виробництва та реалізації конкретного продукту в тій чи іншій галузі. Фінансові результати господарської діяльності підприємства, його конкурентна позиція на конкретному регіональному ринку залежать від обсягу та обсягу послуг, що надаються, номенклатури продукції, її відповідності платоспроможності потреб споживачів цільового ринку та ресурсного потенціалу підприємства [5].

Підприємці володіють галузевими економічними знаннями та практичними навичками, які допомагають ефективно вести бізнес.

Стратегія підприємницької діяльності має бути спрямована на надання послуг споживачам на основі ведення бізнесу та операцій. Стратегії підприємницької діяльності повинні бути спрямовані на скорочення поточних витрат.

Сучасна комерційна діяльність здійснюється через спеціалізовану комерційну систему. **Комерційна система** – це єдині цілі у вигляді виробничо-

комерційного комплексу товарів і послуг, що існує в повній економічній, правовій, культурній і територіальній сфері в конкретний момент часу. Її можна представити у вигляді формули 1 [5]:

$$S = f(A_1, A_2, \alpha, \beta, y), \quad (1)$$

де A_1 – вихідні складові системи (елементи, фактори, суб'єкти й т.д.);

A_2 – сполучення вихідних складових системи (комплекс, сукупність, множина);

α – зв'язки, відносини;

β – виконання комерційних функцій;

y – додаткові функції.

При цьому, елементами системи є економічними суб'єктами комерції (суб'єкт – виробляє чи реалізує товар або послуги через ринок). Основними ринковими факторами системи є:

- стабільні джерела фінансування (**I**);
- стійка сукупність законодавчих і правових актів (**Z**);
- кваліфікована підготовка кадрів (**W**);
- фінансово-інвестиційна політика (**Q**), тобто за формулою 2:

$$A_1 = f(I, Z, W, Q). \quad (2)$$

Комерційна система складається з безлічі індивідів (**L**); кожний з яких має певний капітал (**K**); сукупності факторів ресурсів, що залучають (**F**), певної кількості товарів і послуг, реалізованих через ринкове середовище (**T**), де взаємодіють суб'єкти комерції, тобто за формулою 3:

$$A_2 = f(L, K, F, T). \quad (3)$$

Таким чином, **комерційна система** є тією системою різноманітних економічних зв'язків між суб'єктами комерційної діяльності.

Однак, варто підкреслити що який би не була структура комерційної системи підприємств, компаній і фірм, основним принципом і суттю їхньої діяльності є те, що вона завжди повернута до ринку і повинна бути спрямована на ресурсне забезпечення виробництва й максимальну дохідну реалізацію його результатів в інтересах підприємства та вирішення необхідних соціальних завдань суспільства.

Стабільна та ефективна робота аеропортів є невід'ємною умовою нормального функціонування економіки України.

Таким чином управління комерційною діяльністю підприємств дозволяє всім учасникам комерційного обороту успішно взаємодіяти з урахуванням взаємної вигоди на всіх етапах реалізації торговельних угод. Комерційна діяльність підприємств сприяє ефективному розвитку виробництва послуг й впливає на формування його обсягів і перспективних напрямків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабух І.Б. Теоретичні підходи до аналізу комерційної діяльності та управління нею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10 (1). С. 23–26. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_1_2016ua/6.pd
2. Бондар Ю.А., Чепляка К.О. Комерційна діяльність туристичних підприємств в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2018. № 21. С. 26-31.
3. Воробйов Б.З., Локтев Е.М., Плетень Ю.І. Основи комерційної діяльності. Київ, ВЕУ, 2004. 388 с.
4. Крисько Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2013. Вип. 18. С. 75–83.
5. Шутенко Л.М., Стадник Г.В., Степаненко С.А., Торкатюк В.І., Штерн Г.Ю., Прасол В.М. Основи комерційної діяльності: Навчальний посібник, Харків: ХНАМГ, 2007. 379 с.

УДК 658.821: 17.022

ПОБУДОВА ЛІНІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Юрій Бобай,

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня спеціальності

«Менеджмент»,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Науковий керівник -

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-

економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті досліджено теоретичні засади та практичні аспекти побудови лінійно-функціональної структури управління в організації. Проаналізовано сутність та особливості лінійно-функціональної структури. Визначено переваги та недоліки даного типу організаційної структури управління. Надано рекомендації щодо ефективного формування лінійно-функціональної структури управління з урахуванням сучасних викликів.

***Ключові слова:** структура управління, лінійно-функціональна структура, організація, управління.*

Постановка проблеми. «Вибір організаційної структури є одним з найважливіших стратегічних завдань в процесі побудови системи управління організацією. Саме структура управління визначає розподіл повноважень, підпорядкованість, зв'язки між підрозділами, що значною мірою впливає на ефективність менеджменту» [1]. Однією з найбільш поширених організаційних структур, яка використовується на підприємствах різних сфер діяльності, є лінійно-функціональна структура. Її побудова потребує урахування специфіки та особливостей конкретної організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування організаційних структур присвячені праці таких українських та зарубіжних

вчених: О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Г. В. Назарової, Г. В. Осовської, Ф. І. Хміль, Л. С. Шевченко та інших. Проте, потребують подальшого вивчення питання побудови саме лінійно-функціональних структур управління з урахуванням викликів сьогодення.

Метою статті є дослідження теоретичних та прикладних аспектів формування лінійно-функціональної організаційної структури управління в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, управління являє процес впливу менеджера на діяльність підлеглих йому людей з метою досягнення поставлених цілей компанії. Управління здійснюється за допомогою певних методів, прийомів і засобів. Проте, ефективне керівництво потребує скоординованих дій підлеглих, взаємодію між керівниками різних рівнів, тобто структури. Сукупність елементів і зв'язків між ними утворюють цілісну систему. Управлінська структура – це сукупність підрозділів та їх взаємозв'язків, які забезпечують ефективне управління організацією.

Однією з ключових складових успішного функціонування будь-якої організації є ефективне управління. У цьому контексті лінійно-функціональна структура управління визначається як система, в якій відповідальність за прийняття та виконання рішень покладається на лінійних керівників зі здібністю керувати підлеглими функціональними підрозділами.

«Лінійно-функціональна структура управління організацією характеризується поєднанням лінійних та функціональних ланок. Лінійні ланки представлені ієрархією рівнів управління, що забезпечують єдиноначальність та контроль. Функціональні ланки виконують спеціалізовані управлінські функції: планування, облік, фінансовий менеджмент тощо» [6, с. 58].

Наведемо авторські визначення наукових категорій «організаційна структура управління» та «лінійно-функціональна структура управління».

Організаційна структура управління – це сукупність підрозділів і посад в організації, пов'язаних між собою відносинами підпорядкування та взаємодії, які забезпечують досягнення цілей організації. Вона визначає склад, взаємозв'язки та підпорядкованість органів і посад в системі управління.

Лінійно-функціональна структура управління – це тип організаційної структури, при якій функції управління розподілені між лінійними керівниками (які несуть відповідальність за результат) та функціональними підрозділами (які виконують певні спеціальні функції управління). Лінійні керівники здійснюють управління за допомогою функціональних підрозділів.

«Переваги лінійно-функціональної структури: чіткість взаємовідносин підпорядкування, можливість спеціалізації управлінських ланок, простота» [9].

«Ефективна побудова лінійно-функціональної структури передбачає:

- раціональне співвідношення централізації та децентралізації управління;
- оптимізацію зв'язків між ланками управління;
- чіткий розподіл повноважень та відповідальності» [5].

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що лінійно-функціональна структура управління володіє кількома перевагами:

1. Швидке прийняття рішень. В цьому управлінському форматі лінійні керівники несуть відповідальність за оперативне прийняття та виконання рішень, що сприяє їхній оперативності та ефективності.

М. М. Іванов, вказує, що «лінійно-функціональна структура дозволяє швидко та оперативно приймати управлінські рішення, оскільки вони передаються від верхнього рівня управління до виконавчих підрозділів» [3].

2. Особиста відповідальність. Кожен керівник у лінійно-функціональній структурі відповідає за результати свого відділу, що стимулює їх до досягнення цілей та ефективного управління.

Згідно з дослідженням О. П. Яремчук, «кожен керівник у лінійно-функціональній структурі несе особисту відповідальність за результати свого відділу, що стимулює до досягнення цілей та високої ефективності» [10].

3. Швидке виконання рішень. Ієрархічна природа структури дозволяє швидко передавати та виконувати управлінські рішення на різних рівнях управління.

«За словами професора О. І. Ковальчук, ієрархічна природа лінійно-функціональної структури дозволяє швидко передавати та виконувати управлінські рішення на різних рівнях управління» [4].

Незважаючи на ці переваги, лінійно-функціональна структура має свої недоліки:

1. Складність взаємовідносин. Конфлікти між лінійними та функціональними керівниками можуть ускладнювати регулювання їхніх повноважень і відповідальностей.

Дослідження проведене І. О. Дубенко свідчить про те, що «виникають конфлікти між лінійними та функціональними керівниками, що ускладнює регулювання їхніх повноважень та відповідальності» [2].

2. Перевантаження керівників. Під час реорганізації збільшується потік інформації, що може призводити до перевантаження керівників та зниження якості управління.

За результатами дослідження М. В. Шкробот, С. В. Салоїд, «така структура призводить до інформаційного перевантаження керівників вищих рівнів управління; не завжди забезпечує скоординованість в роботі функціональних підрозділів» [7, с. 65].

3. Дублювання функцій. Деякі управлінські функції можуть дублюватися між функціональними підрозділами, що може призвести до неефективного використання ресурсів.

Вчений І. В. Петренко вказує, що «у лінійно-функціональній структурі деякі функції можуть дублюватися між функціональними підрозділами, що призводить до неефективного використання ресурсів» [8].

4. Розпорошення відповідальності. Відповідальність за рішення може бути розпорошеною між різними підрозділами, призводячи до зниження ефективності управління.

Згідно із дослідженням І. Г. Брітченко, А. О. Князевич, «в організації кожен виконавець, кожен керівник повинен відповідати за свою ділянку роботи. Для визначення відповідальності за певну частину роботи та прийняття економічних рішень створюються центри відповідальності» [1, с. 35].

Отже, за результатами проведеного дослідження, авторами було встановлено, що лінійно-функціональну організаційну структуру управління краще застосовувати на підприємствах, які функціонують у стабільному зовнішньому середовищі, з масовим типом виробництва, зі незмінним асортиментом продукції та неохочих впроваджувати інновації у свій бізнес. Зокрема, до таких суб'єктів господарювання можна віднести: підприємства з виробництва харчових продуктів, будівельних матеріалів, металовиробів, підприємства з надання послуг транспорту, торгового посередництва та зв'язку.

Висновки. Встановлено, що організаційна структура управління представляє собою систему взаємопов'язаних підрозділів та посад в організації, що утворюють відносини підпорядкування та взаємодії, спрямовані на досягнення організаційних цілей. Ця структура визначає композицію, взаємозв'язки та ієрархію органів та посад в системі управління.

Лінійно-функціональна структура управління представляє собою конкретний тип організаційної структури, де функції управління розподілені між лінійними керівниками, які несуть відповідальність за досягнення результатів, та функціональними підрозділами, які спеціалізуються на виконанні конкретних управлінських функцій. Лінійні керівники взаємодіють з функціональними підрозділами для здійснення ефективного управління.

Отже, лінійно-функціональна структура управління має свої переваги і недоліки, що потрібно враховувати при її формуванні в конкретній організації. За умови раціональної побудови та удосконалення вона може бути ефективною в невеликих та середніх компаніях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брітченко І. Г., Князевич А. О. Контролінг : навч. посіб. Рівне : Волинські обереги, 2015. 280 с.
2. Дубенко І. О. Конфлікти в організації: аналіз та управління. Дисертація. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018.
3. Іванов М. М. Оперативне управління в організації. Монографія. Київ: Наукова думка, 2010.
4. Ковальчук О. І. Ієрархічні структури в управлінні. *Менеджмент та управління*, 2012. № 5. С. 25–29.
5. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту: підручник. Київ : Академвидав, 2007. 464 с.
6. Назарова Г. В. Організаційні структури управління підприємством: підручник. Київ : ЦУЛ, 2013. 387 с.
7. Організаційне проектування: конспект лекцій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 073 «Менеджмент», освітньо-професійної програми «Менеджмент і бізнес-адміністрування» першого бакалаврського рівня вищої освіти / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: М. В. Шкробот, С. В. Салоїд. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 166 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/36607/1/OP%3Ak1_20.pdf. (дата звернення 01.11.2023).
8. Петренко І. В. Оптимізація управлінських функцій. Підручник. Дніпро: ПДАБА, 2016.
9. Шевченко Л. С. Загальне управління: підручник. Харків: «Діса плюс», 2015. 216 с.
10. Яремчук О. П. Ефективність керівництва: теорія та практика. Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015.

УДК 339.8

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ЗЕД

Кирило Глущенко

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти,

Льотна академія Національного авіаційного
університету

У статті розглянуто ключові аспекти, що впливають на логістичне управління в умовах ЗЕД, такі як тарифно-митні обмеження, особливості транспортних вантажних потоків, та інші.

Ключові слова: логістика, логістична діяльність, підприємницька діяльність, підприємництво

Постановка проблеми. В даний час логістика є одним із базових інструментів стратегічного управління компанією та матеріальними та супутніми потоками (інформаційними, фінансовими, потоком послуг) для досягнення цілей бізнесу за оптимальних витрат усіх ресурсів. В успішних компаніях всі функції логістики (управління запасами, транспортування, складування та ін.) інтегровані в єдину інформаційну систему, що дозволяє компаніям оптимізувати використання всіх логістичних ресурсів, значно скоротити товарні запаси, збільшити оборотність, знизити собівартість та операційні витрати і, звичайно ж, забезпечити найповніше задоволення споживачів.

Цілі статті. Метою статті є дослідження можливостей підвищення ефективності логістичного управління на підприємствах в умовах зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Виклад основного матеріалу. Походження слова "логістика" можна відслідкувати до грецького терміну "logistike", що перекладається як "мислення, розрахунок, доцільність". В епоху римлян цей термін мав значення "розподіл продуктів харчування". У Візантії логістику розглядали як метод організації військового постачання та управління армією. Призначенням логістики у Візантійській імперії також було: платити платню армії, належним чином озброювати та підрозділяти її, розраховувати простір та час наступальних операцій, здійснювати аналіз місцевості з погляду пересування армії, а також аналізувати сили опору противника, і відповідно до цих функцій управляти і керувати рухом і розподілом власних збройних сил [1].

Логістика, як самостійна дисципліна і сфера діяльності, згадується наприкінці IX – на початку X століття у військово-теоретичному трактаті "Тактика Лева". Автором цього трактату є візантійський імператор Лев VI Мудрий (панував у 886-912 рр.). Поряд з основними дисциплінами автор перераховує та розкриває зміст логістики - науці про структуру армії, її постачання, норми тривалості руху та відпочинку, озброєння армії військовим майном, про своєчасне забезпечення її потреб та відповідної підготовки кожного акту військового походу.

Історично склалося так, що логістика, як практична діяльність, виникла та розвивалася завдяки потребам у військовому галузі. У першому тисячолітті нашої ери в військовому словнику кількох країн термін "логістика" був пов'язаний з управлінням перевезеннями, забезпеченням армії озброєнням, плануванням та постачанням матеріальних ресурсів, утриманням запасів тощо. У XX столітті логістика була визнана як окрема військова наука. Принципи та моделі логістики широко використовувалися під час Першої та Другої світових війн.

У період Другої світової війни логістика виявила себе як ключовий елемент у матеріально-технічному забезпеченні армії США. Це сприяло налагодженню чіткої взаємодії між військовою промисловістю, тиловими та фронтовими постачальними базами і транспортом. Аналогічно до областей дослідження операцій, математичної оптимізації, мережевих моделей та інших методів прикладної математики, які успішно використовувалися військовими, логістика почала поширюватися в господарську практику і активно використовуватися в економіці у 60-70-х роках XX століття.

Ефективність логістичного управління підприємством досліджували такі науковці, як: В. Єлагін [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], О. Коба [2], ці науковці здійснювали дослідження в галузі логістики та управління ланцюгом постачання.

У середині XX століття зусилля вчених та практиків були спрямовані на розробку нових методів оптимізації ринкової діяльності з метою зменшення загальних витрат у виробництві та розподілі товарів. На перетині економічних та менеджерських наук виникла наука "логістика", концепція якої продовжує перебувати у фазі активних дискусій, оскільки відстає від швидкого розвитку практичної сфери. Вчені подають різноманітні визначення логістики в економічному та управлінському контекстах. Наприклад, логістика може бути описана як:

1. Наука, що досліджує планування, управління та контроль за рухом матеріальних ресурсів, кадрів, енергоресурсів, інформації та інших потоків у різних системах (Перший Європейський конгрес з логістики, Берлін, 1974 рік).

2. Технологія, спрямована на удосконалення поточкових процесів виробничо-комерційної діяльності фірми з орієнтацією на оптимізацію загальних витрат. Ця

технологія сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства та досягненню стратегічних і тактичних цілей бізнесу.

3. Область менеджменту, що охоплює розробку, впровадження та розвиток систем управління матеріальними та супутніми потоками від постачальника ресурсів до кінцевого споживача. Основна мета - забезпечення повного та своєчасного задоволення ринкового попиту через оптимальну логістичну систему.

4. Процес планування та забезпечення ефективного та безперервного постачання товарів, послуг та супутньої інформації до споживачів, спрямований на задоволення різноманітних споживчих запитів. (Рада логістичного менеджменту США, 1991 рік) [4].

Аерологістика є специфічним відгалуженням логістики з застосування базових логістичних методів у сфері управління аеропортами. Аеропорт – сутність, в рамках якої доводиться оперувати більшим кількістю різних матеріальних потоків. Це і потік пасажирів у будівлі аеровокзалу, на пунктах огляду та у накопичувачах; та управління потоком багажу пасажирів – його оптимальне розподілення, доставка до борту, який виконує рейс у встановлений час; також не варто забувати про потік мобільних ресурсів на льотному полі – спецтехніка, буксирувальники, автобуси, що доставляють пасажирів до авіалайнера; і, нарешті, велике кількість інформаційних потоків, що забезпечують цю взаємодію. Це лише деякі приклади, але виходячи з них стає ясно – ці різноманітні матеріальні та інформаційні потоки повинні взаємодіяти між собою на різних етапах виробничої діяльності аеропорту. Від ефективності організації описаних вище процесів залежить успіх аеропортової діяльності – задоволення потреб авіакомпаній, що базуються в аеропорту, і як наслідок відсутність різних штрафних санкцій; підвищення лояльності пасажирів, яким не випадає проводити стомлюючий годинник очікування в переповнених накопичувачах або на пунктах реєстрації та огляду.

Враховуючи специфіку повітряних перевезень та пов'язану з цим діяльність аеропортів, не можна оминати питання про нормативно-правове забезпечення аерологістичних процесів. Перевезення здійснюється не лише у межах країни, а й за кордон (і з-за кордону), а це тягне за собою ускладнення форми правової взаємодії. Зовнішня економічна діяльність та авіаційна галузь мають важливе значення для економічного розвитку країни. Логістика в авіаційній галузі грає ключову роль у забезпеченні швидкої та ефективної доставки товарів в міжнародному масштабі. Однією з ключових особливостей логістики в авіаційній галузі в умовах зовнішньої економічної діяльності є необхідність дотримуватися митних процедур та вимог. Логістиці потрібно враховувати міжнародні митні правила, підготовку необхідних митних документів та ефективно керувати процедурами митного оформлення для забезпечення безперебійності поставок.

Безумовно, одним із ключових допоміжних інструментів аерологістики є ІТ-супровід виробничих процесів. Правильно організована ІТ-структура інформаційної системи (систем) аеропорту, продумані архітектурні програмно-апаратні рішення сприяють підвищенню якості керованих процесів та впровадженню парадигми електронної логістики у галузі. Імітаційне моделювання процесів, що здійснюється за допомогою сучасних програмних засобів та математичних методів дозволяє виявити проблемні місця та вжити необхідних превентивних заходів щодо зниження пов'язаних із нею ризиків. Наприклад організації наземного обслуговування повітряних суден в аеропорту.

По міру розвитку аеропортів обсяги інформації та генеруються даних будуть зростати, у зв'язку з зростаючою кількістю підсистем, людей, технологічних платформ та взаємозв'язків між ними. Це створює значні складнощі для керівників аеропортів. Типові системи управління аеропортами з використанням інформаційних технологій спроектовані навколо окремих, спеціалізованих систем (таких як системи керування пасажирами), які відокремлені від інших систем організації. Результатом є складна, негнучка система, яку важко адмініструвати і дорого супроводжувати та постачати електроенергією. Що гірше, ці успадковані системи ізолюють інформацію, яка має спільно використовуватися в різних функціональних областях, і не можуть легко адаптуватися до мінливих вимогам, які до них висуваються. Крім того, зростаючі обсяги та складність інформації можуть призводити до перевантаженості цих виробничих систем, що негативно позначається на можливості керівників управляти наявними ресурсами.

Більш ефективним підходом до управління інформаційною складністю є розгортання всеосяжної системи, яка інтегрує всі підсистеми функціональних областей та підтримує співробітництво між ними. Такий підхід дозволяє координувати авіаперевезення, забезпечення безпеки, енергопостачання та фізичні активи, наприклад при сніговій бурі, щоб брати до уваги раптові зміни в русі повітряного транспорту та забезпечувати позитивні враження у пасажирів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, при використанні існуючих систем управління така скоординована діяльність є складною та витратною, оскільки керівники вручну витягують значну інформацію з багатьох джерел і потім намагаються об'єднати її. Розгортання інтегрованої системи управління забезпечує вигоди для бізнесу, скорочуючи адміністративні витрати, підвищуючи ефективність процесів та забезпечуючи більш глибоке розуміння на рівні контролюючих функцій. Крім того, інтегрована система управління розширює можливості керування всіма функціональними областями, покращуючи їх контрольованість та збалансованість та підтримуючи безперервні вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біловодська О.А., Кислий В.М., Олефіренко О.М., Соляник О.М. Логістика: Теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 360 с.
2. Єлагін В.Т. Лізинг як стратегія формування інвестиційної політики авіаційного транспорту. *Водний транспорт*. 2001. № 2. С. 84-90.
3. Коба О.В. Стан і перспективи розвитку авіакомпаній України. *Проблеми інформатизації та управління: зб. наук. праць*. Київ: НАУ, 2002. Вип. 6. С. 53-56.
4. Окландер М.А. Логістичний сервіс і методика розрахунку логістичних затрат. *Економіка України*. 1998. № 8. С. 85-87.
5. Bondar Iu.A., Lehinkova N.I. Tools of activation of innovative development of enterprises of Ukraine. *Economy digitalization in a pandemic conditions: processes, strategies, technologies*: International scientific conference, January 22-23, 2021. Kielce, Poland. pp. 91-95.

УДК 658.5:658.62

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ТА АСОРТИМЕНТОМ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Дмитро Митрошенко,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Науковий керівник:

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Стаття присвячена питанням управління виробництвом та асортиментом продукції на підприємстві. Наголошено на тому, що операційний менеджмент набуває важливого значення в управлінні сучасним виробничим підприємством. Автор акцентує увагу на тому, що застосування методів операційного менеджменту дає змогу раціонально організувати виробничі процеси, підвищити ефективність виробництва та конкурентоспроможність підприємства.

***Ключові слова:** управління виробництвом, конкурентоздатність, операційний менеджмент, методи управління, виробниче підприємство.*

Вступ. Ефективне управління виробництвом та асортиментом продукції є запорукою успішної діяльності будь-якого виробничого підприємства. Раціональна організація виробничого процесу та оптимізація асортименту дозволяють мінімізувати витрати, максимізувати прибуток та підвищити конкурентоспроможність підприємства.

В умовах жорсткої ринкової конкуренції важливим завданням підприємств є планування оптимального виробничого асортименту, який відповідав би потребам ринку та забезпечував ефективність виробництва. Для планування асортименту товарів застосовують різноманітні сучасні методи, вивчення яких є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління виробництвом та асортиментом продукції досліджували такі науковці, як:

Л. В. Балабанова [1], А. А. Мазаракі [4], Г. О. Швиданенко [9] та інші. Питання планування асортименту продукції досліджували вітчизняні вчені: Т. Л. Мостенська [6], О. Ф. Оснач [7], І. В. Смолін [8] та інші. Проте потребують подальшого розгляду питання використання сучасних методів планування асортименту в діяльності вітчизняних підприємств. Проте потребують подальшого розгляду питання врахування сучасних тенденцій в управлінні виробництвом і асортиментом продукції підприємства.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів управління виробництвом та асортиментом продукції в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання ефективна організація виробничих процесів є важливим чинником конкурентоспроможності підприємств. Застосування сучасних методів операційного менеджменту дозволяє оптимізувати виробничу діяльність, скоротити витрати та підвищити прибутковість.

А. А. Мазаракі вказує, що «ефективне управління виробництвом на підприємстві передбачає раціональне планування виробничого процесу з урахуванням стратегічних цілей, попиту, виробничих потужностей та ресурсів. Важливу роль відіграє організація безперервності виробничого процесу, впровадження прогресивних технологій, автоматизації та інновацій» [4].

Управління виробництвом – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування виробничого процесу. Воно включає в себе планування, організацію, мотивацію та контроль виробництва.

Управління виробництвом на підприємстві має ряд особливостей, які обумовлені характером виробничого процесу, галуззю діяльності підприємства та іншими факторами.

Однією з основних особливостей є багатофакторність управління виробництвом. Це означає, що на виробничий процес впливає безліч факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. До внутрішніх факторів відносяться: ресурси підприємства, технологія виробництва, персонал, організація виробництва. До зовнішніх факторів відносяться: економічна ситуація в країні, конкурентна середовище, законодавство.

Іншою особливістю управління виробництвом є динамічність. Це означає, що виробничий процес постійно змінюється, у зв'язку з чим управління виробництвом також має бути динамічним. Підприємство має бути здатним швидко адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Третя особливість управління виробництвом – комплексність. Це означає, що управління виробництвом передбачає взаємодію різних підрозділів і служб підприємства. Для ефективного управління виробництвом необхідно забезпечити

ефективну взаємодію між виробництвом, маркетингом, фінансами, логістикою та іншими підрозділами.

Основними завданнями управління виробництвом на підприємстві є:

- забезпечення ефективного використання ресурсів підприємства;
- підвищення продуктивності праці;
- зменшення собівартості виробництва;
- покращення якості продукції;
- збільшення обсягів виробництва;
- забезпечення конкурентоспроможності продукції.

Для досягнення поставлених завдань управління виробництвом використовують різні методи. До основних методів управління виробництвом відносяться:

1. Планування виробництва – це процес розробки планів виробництва, які визначають обсяги, структуру, терміни та витрати виробництва.
2. Організація виробництва – це процес створення умов для ефективного функціонування виробничого процесу.
3. Мотивація виробництва – це процес стимулювання працівників до ефективної праці.
4. Контроль виробництва – це процес забезпечення відповідності фактичних результатів виробництва плановим показникам.

В. Я. Кардаш зазначає, що «в умовах ринкової економіки підвищується роль асортиментної політики, що обумовлено загостренням конкурентної боротьби за ринки збуту продукції; посиленням ролі споживачів; підвищенням уваги споживачів до якості товарів, їх марки (бренда), обслуговуванню, упаковці; збільшенням темпу росту появи нової продукції і продуктів-замінників; підвищенням ролі реклами, стимулювання збуту» [2].

«Асортиментна політика передбачає визначення керівництвом компанії цілей, задач і основних напрямків формування асортименту товару, виробництва та обігу, на які впливають різні чинники. Формування асортименту це діяльність, спрямована на підбір груп, видів і різновидів товарів відповідно до попиту споживачів, з метою найбільш повного його задоволення. Асортимент являє собою набір товарів, здатний задовольнити реальні або прогнозовані потреби населення і забезпечити високий прибуток організації. Формування асортименту товарів здійснюється безперервно, починаючи від виробництва і закінчуючи споживанням, воно пов'язане з певним підприємством і обумовлюється асортиментною політикою цього підприємства. Товарний асортимент торгового підприємства тісно пов'язаний з його асортиментним профілем. Тому при управлінні та формуванні асортименту торгового підприємства необхідно враховувати вид і тип підприємства. Асортимент товару торгового підприємства

повинен не тільки відповідати виду торгового підприємства, а й особливостям купівельного попиту споживачів» [5].

«Оптимізація асортименту продукції передбачає врахування таких чинників: попит споживачів, пропозиція конкурентів, наявні виробничі потужності, матеріально-сировинні ресурси. Основними завданнями управління асортиментом є: задоволення попиту, підвищення конкурентоспроможності продукції, зниження витрат» [3].

І. В. Смолін акцентує увагу на необхідності економічної оцінка асортиментної політики підприємства [8].

О. Ф. Оснач, В. А. Панков вважають, що при плануванні асортименту необхідно враховувати закони попиту і пропозиції, використовуючи маркетинговий підхід [7].

Отже, на нашу думку, асортимент продукції – утворює сукупність товарів, що виробляються або реалізуються підприємством. Він є важливим фактором успіху підприємства, оскільки від нього залежить, чи зможе підприємство задовольнити потреби споживачів і конкурувати на ринку.

Ми вважаємо, що управління асортиментом продукції являє собою комплекс заходів, спрямованих на формування та підтримку оптимального асортименту продукції, що відповідає потребам споживачів і дозволяє підприємству досягти поставлених цілей.

Отже, за результатами опитування менеджерів, традиційна система формування асортименту на виробничих підприємствах має кілька важливих недоліків:

1. В асортименті продукції переважає принцип «виготовимо, хтось купить чи не купить». Це спричиняє виробництво товарів, які або залишаються непотрібними на ринку, або призводять до його перенасичення, що веде до значного надлишку товарів на складах.

2. Ціни на готову продукцію формуються в залежності від бажаного прибутку та можливостей оптової ланки постачання. Такий метод ціноутворення не відображає реальну ситуацію на ринку даної продукції. Покупці не завжди готові придбати товар за високою ціною, а низька ціна може вважатися ознакою низької якості.

3. Кожен виробничий відділ відповідає лише за певний аспект діяльності: маркетинг – за рекламу на ринку, відділ закупівель – за придбання сировини та матеріалів, виробничий відділ – за випуск продукції, відділ збуту – за обсяги продажів тощо. Ці підрозділи, вирішуючи свої завдання, часто не враховують реальний стан підприємства та його конкурентоспроможність. Відсутність узгодженості в їх діях також спричиняє зниження прибутку та зростання собівартості продукції.

Вирішення цих проблем авторами вважається у визначенні завдань та методів управління асортиментом продукції.

Основними завданнями управління асортиментом продукції на підприємстві є:

- забезпечення відповідності асортименту продукції потребам споживачів
- підвищення конкурентоспроможності продукції
- збільшення обсягів продажів
- оптимізація витрат виробництва та реалізації продукції
- методи управління асортиментом продукції

Для досягнення поставлених завдань управління асортиментом продукції використовують різні методи.

До основних методів управління асортиментом продукції відносяться:

Аналіз потреб споживачів – це процес вивчення потреб споживачів у продукції, що виробляється або реалізується підприємством.

Аналіз конкурентного середовища – це процес вивчення асортименту продукції, що пропонується конкурентами.

Розробка асортиментної політики – це процес визначення цілей і принципів формування асортименту продукції.

Формування асортименту продукції – це процес розробки конкретних видів і моделей продукції, що будуть вироблятися або реалізуватися підприємством.

Управління асортиментом продукції – це процес забезпечення відповідності фактичного асортименту продукції плановому.

«Для оптимізації асортименту товарів, які виробляє підприємство, можуть застосовуватися такі методи: АВС-аналіз, матриця БКГ, матриця Мак-Кінсі, картографування асортименту тощо. На думку Г. О. Швиданенко, вони дозволяють оцінити ефективність окремих видів продукції та прийняти обґрунтоване рішення щодо формування раціонального асортименту» [9].

«До найбільш поширених методів планування асортименту товарів Т. Л. Мостенська та Б. С. Гузар відносять:

АВС-аналіз – ранжування товарів за внеском у загальний обсяг продажів. Дозволяє виділити найбільш прибуткові товари.

Матриця БКГ – аналіз товарів за темпами зростання ринку і часткою ринку. Дає змогу обрати оптимальну стратегію для кожної товарної групи.

Картографування асортименту – аналіз товарів за обсягами продажу та прибутковістю для визначення оптимальної структури.

Цільове калькулювання – розрахунок ціни на основі бажаної норми прибутку. Дозволяє визначити економічно обґрунтовану ціну товару» [6].

Комплексне застосування цих та інших методів надає можливість спланувати конкурентоспроможний асортимент продукції, який відповідає вимогам ринку та забезпечує ефективність виробництва.

Основними завданнями операційного менеджменту є планування виробничих потужностей, організація виробничих процесів, забезпечення якості, аналіз ефективності виробництва.

На думку А. М. Колот, «ефективна організація виробництва на підприємстві передбачає використання таких основних методів:

- організація потокового та автоматизованого виробництва;
- проектування раціональних виробничих процесів та операцій;
- організація ділянок і робочих місць;
- застосування ефективних форм поділу та кооперації праці» [3].

Впровадження цих та інших методів операційного менеджменту сприяє підвищенню ефективності виробництва, зниженню витрат, оптимізації використання ресурсів підприємства.

Висновки. Управління виробництвом і асортиментом продукції потребує системного підходу з урахуванням стратегічних цілей підприємства, ринкових тенденцій, виробничих можливостей та ресурсного забезпечення. Застосування сучасних методів дає змогу оптимізувати виробництво та сформуванати конкурентоспроможний асортимент продукції.

Управління асортиментом продукції є складним і багатогранним процесом, який вимагає від підприємства аналізу і управління різними факторами. Ефективне управління асортиментом продукції дозволяє підприємству досягти поставлених цілей і підвищити свою конкурентоспроможність на ринку.

Отже, для планування оптимального асортименту товарів підприємствам доцільно застосовувати сучасні методи ABC-аналізу, матриці БКГ, картографування, цільового калькулювання. Їх комплексне використання з урахуванням специфіки діяльності конкретного підприємства дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо формування раціонального асортименту продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабанова Л. В., Холод В. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств в умовах глобалізації економіки : монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 294 с.
2. Кардаш В. Я., Шафалюк О. К., Антонченко М. Ю. Маркетингова товарна політика : підручник. Київ: КНЕУ, 2009. 240 с.
3. Колот А. М. Організація праці на підприємстві : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 337 с.

4. Мазаракі А. А. Економіка виробничого підприємства : підручник. Київ: КНТЕУ, 2007. 678 с.
5. Могилова А. Ю., Шибун М. О. Управління асортиментом торгового підприємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7939> (дата звернення: 04.11.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.3
6. Мостенська Т. Л., Гузар Б. С. Методи оптимізації асортименту підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 4. С. 16–21.
7. Оснач О. Ф., Панков В. А. Промисловий маркетинг : навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 365 с.
8. Смолін І. В. Економічна оцінка асортиментної політики підприємства. *Бізнес Інформ*. 2012. № 11. С. 120–123.
9. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : монографія. Київ : КНЕУ, 2007. 384 с.

УДК 339+004

**ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ «ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЯ»
ТА «ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ» В ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ**

Анастасія Волкова,

здобувачка першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Науковий керівник:

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аудиту, обліку та

оподаткування

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто різні погляди науковців на зміст термінів «інтернет-комерція» та «електронна комерція». З'ясовано, що більш поширеним є використання дефініції «електронна комерція». Наведено авторське бачення поняття «електронна комерція» як сучасного підходу до торгівлі, що використовує потужності інтернету для здійснення торговельних та бізнес-операцій. Зазначено, що електронна комерція є більш широким терміном, який охоплює будь-яку торговельну діяльність, що використовує електронні системи обробки даних, тобто не лише інтернет, а й інші форми електронного обміну інформацією і даними.

Ключові слова: *діджиталізація, інтернет-технології, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет-комерція, електронна комерція, е-комерція (e-commerce), е-бізнес, літературні джерела*

Наразі важко уявити сучасний світ без Інтернету, невинного потоку інформації та зв'язку. Поняття «інтернет-комерція» та «електронна комерція» стали не просто технологічними термінами, а частиною нашого життя, ключовими цеглинами в будівництві сучасного підприємництва. Практично щодня з'являються нові способи взаємодії між людьми та компаніями, переписуються правила гри у світі бізнесу на вимогу діджиталізації з обов'язковим застосуванням інтернет-технологій. Інтернет, як величезний космос інформації та можливостей, відкриває безмежний простір для обміну даними, спілкування та взаємозв'язків, а електронна комерція, як його важливий компонент, перетворює цей простір на власний віртуальний ринок, де кожна транзакція стає можливою на відстані

кількох кліків. Інтернет-комерція та електронна комерція – це подорож у глибини цифровізації, де швидкість інформації та безмежні можливості визначають нові стандарти успіху в сучасному бізнесі.

При цьому неможливо переоцінити вплив комп'ютерних систем і технологій на життя всіх користувачів, бізнес-діяльність суб'єктів підприємництва та всілякі можливості, що дозволяють отримувати інтернет-технології. Практично вся інформація концентрується в різноманітних електронних системах, а ризики, що пов'язані з комп'ютерно-інформаційними системами, величезні. У першу чергу це питання ефективності використання програмно-апаратних ресурсів і можливості максимальної автоматизації всіх процесів. Важливу роль відіграє також і підтримка на сучасному рівні інформаційної архітектури (сукупність інформаційних систем і потоків між ними), що забезпечує обробку й зберігання інформації в умовах всі зростаючих вимог до швидкодії й надійності. І, нарешті, необхідно забезпечувати всебічний захист даних від несанкціонованого доступу, що є одним із пріоритетних завдань [8, с. 223]. Все це посилює необхідність і нагальність досліджень понятійно-категорійного апарату для видів діяльності, що безпосередньо пов'язані з використанням інтернет-технологій.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про електронну комерцію»: «електронна комерція – відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [7].

Різні науковці по різному тлумачать поняття «інтернет-комерція» та «електронна комерція».

Так, ще понад 20 років тому, Береза А., Козак І. та Шевченко Ф. зі своїми співавторами визначали електронну комерцію як комплексний процес, що включає в себе придбання й продаж товарів через електронні носії або аналогічні до Інтернету мережі. Ще тоді їх погляди акцентувались на п'яти основних етапах електронної комерції: забезпечення доступу до інформації → оформлення замовлення → проведення оплати → виконання замовлення → надання післяпродажного обслуговування та підтримки [10, с. 7-8]. Цей підхід демонструє, що електронна комерція – це не просто акт купівлі-продажу, а повний цикл процесів, які вимагають уваги від моменту отримання інформації до подальшої підтримки покупців.

Краус К., Краус Н. і Манжура О. стверджують, що електронна комерція (е-комерція) – це вид електронної комерційної діяльності із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. На їх погляд, «е-комерція – це широкий набір інтерактивних методів ведення діяльності з надання споживачам

товарів/послуг. Під е-комерцією розуміють будь-які форми ділових операцій, де сторони взаємодіють через електронні технології, а не в процесі фізичного обміну чи контакту» [2, с. 20]. Поряд із поняттям «електронна комерція» автори наполягають на існуванні й поняття «інтернет-комерція», вважаючи, що поняття «електронна комерція» більш широке, ніж категорія «інтернет-комерція», оскільки до нього входять усі види комерційної діяльності, здійснюваної електронним шляхом. «Інтернет-комерція – це е-комерція, обмежена використанням тільки комп'ютерної мережі Інтернет. Під е-комерцією слід розуміти всі форми торгівлі товарами/послугами завдяки використанню електронних засобів, в т.ч. й Інтернету» [2, с. 21].

А. Маєвська зазначає, що «електронна комерція – це використання електронних комунікацій та технологій обробки цифрової інформації для встановлення та змін відносин створення вартості між організаціями та між організаціями і індивідами» [3, с. 14]. Також вона вважає, що електронна комерція – це широкий набір інтерактивних методів ведення діяльності з надання споживачам товарів і послуг; будь-які форми ділових операцій, де сторони взаємодіють через електронні технології, а не в процесі фізичного обміну чи контакту. Саме тому авторка стверджує, що електронна комерція є окремим випадком електронного бізнесу. «Електронна комерція – це ведення бізнесу в онлайн-режимі, яке на сьогодні присутнє в чотирьох наступних сферах: прямі продажі товарів і послуг; банківська справа та фактурування (платіжні системи); безпечне розміщення інформації; корпоративні закупівлі (електронна комерція, е-комерція (e-commerce) – усі форми торгівлі товарами і послугами завдяки використанню електронних засобів, у тому числі й Інтернету» [3, с. 14].

Маліцька Г. та Мельник О. стверджують, що «електронна комерція – це будь-які бізнес-процеси, які здійснюються з допомогою інформаційних технологій та мережі Інтернет. Основними складовими електронної комерції є електронний обмін інформацією, електронний рух капіталу, електронна торгівля, електронні гроші, електронний маркетинг, електронний банкінг, електронні страхові послуги та ін.» [4].

За визначеннями Ю. Нанехаран: «е-комерція є потужною концепцією та процесом, що докорінно змінив течію людського життя. Електронна комерція є одним з головних критеріїв революції..., що обумовлений величезними перевагами ... електронна комерція змінила традиційний бізнес» [12, с. 190-193]. Проте, автор зазначив не лише значні переваги, але і мінуси електронної комерції, до яких відніс: доступ до комп'ютерів (ми вважаємо, що для України це незначний мінус, адже замовлення можна оформлювати і модерувати не лише через комп'ютер, але і через інші гаджети (смартфони, планшети тощо), які останні роки стали доступнішими по ціні; низькошвидкісна передача даних в Інтернеті

(погоджуємося з цим мінусом, так, наприклад, за часів блекаутів багато людей і зовсім залишилися без зв'язку та Інтернету).

Новицький А. та Позняков С. визначають електронну комерцію як форму електронної торгівлі та ділової активності, що впливає на різні сфери економічної діяльності. За їхньою дефініцією, електронна комерція охоплює різноманітні операції, які проводяться за допомогою цивільно-правових договорів. Ці операції включають передачу прав власності на товари, надання послуг та виконання робіт, і все це здійснюється через комп'ютерне програмування повідомлень, використовуючи електронні носії або мережі, аналогічні Інтернету. Застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій в цьому контексті стає ключовим аспектом ефективного здійснення електронної комерції [5, с. 10].

Полях В., Кривошеєва Н., Клочко В., Шарапова О. і Чуйко Н. декларують, що електронна комерція – це «специфічна частина електронного бізнесу, яка включає у себе суспільні відносини стосовно купівлі-продажу товарів, послуг та інформації через Інтернет з використанням всіх інструментів, які доступні в мережі (Інтернет реклама, проведення платежів, замовлень та організації доставки та ін.)» [6, с. 12-13].

Савицька Н. стверджує, що «електронна комерція розуміється у декількох значеннях – вузькому, звуженому та широкому. Відповідно до першого електронна комерція (e-commerce) розглядається як комерційна діяльність лише Інтернет-провайдерів і виробників інформаційних метатехнологій, що коректніше називати електронним бізнесом (e-бізнес). За звуженим підходом відбувається ототожнення електронної комерції та електронної торгівлі (e-торгівля), коли мається на увазі здійснення купівлі-продажу фізичних, цифрових товарів, послуг, купонів і квитків за допомогою Інтернету. У широкій трактовці – це всі можливі способи використання інформаційно-цифрового простору і технологій для розподілу ділової інформації, вибудовування відносин між суб'єктами ринку та здійснення господарської діяльності, які можна представити у вигляді матриці взаємодії всіх суб'єктів мережної економіки» [9, с. 237].

Тардаскіна Т., Стрельчук Є. і Терешко Ю. декларують, що e-бізнес – це електронна економічна діяльність, яка здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із метою отримання прибутків [10, с. 22]. При цьому, вони вважають, що «електронна комерція є такою, що становить e-бізнес, це один зі способів його здійснення, а електронна комерція (e-commerce) – вид електронної комерційної діяльності з використанням інформаційних комунікаційних технологій» [10, с. 24]. На їх погляд, поняття «електронна комерція» ширша, ніж Інтернет-комерція, адже до нього входять усі види комерційної діяльності, що здійснюються електронним шляхом. «Інтернет-комерція – електронна комерція, обмежена використанням тільки комп'ютерної мережі Інтернет» [10, с. 25], і до неї

не входять: банківське обслуговування через системи Клієнт-Банк, мобільна комерція, комерційна діяльність із використанням мереж VAN, системи управління ресурсами підприємства.

Царьов Р. наводить декілька визначень: «електронна комерція – це будь-яка транзакція, яка здійснюється через комп'ютерну мережу, внаслідок якої право власності або право використання товаром або послугою було передано від однієї особи до іншої» [11, с. 7]; «електронна комерція – це ділова активність з купівлі-продажу товарів та послуг, що передбачає взаємодію сторін на основі інформаційних мереж (без безпосереднього фізичного контакту)» [11, с. 13]. При цьому, він робить висновок, що «електронна комерція (на відміну від її різновиду Інтернет комерція) існує вже досить давно» [11, с. 8]

На нашу думку, електронна комерція (e-commerce) – це сучасний підхід до торгівлі, який використовує потужності інтернету для здійснення торговельних та бізнес-операцій. Вона перетворює звичайні операції та спілкування між підприємствами і споживачами, надаючи можливість кожному з них зручну можливість купувати та продавати товари і послуги онлайн.

Електронна комерція включає в себе весь спектр електронних транзакцій, від електронного маркетингу та обробки електронних платежів до управління ланцюгом постачання та взаємодії з клієнтами через Інтернет. Цей формат торгівлі не тільки забезпечує доступ до товарів та послуг з будь-якої точки світу, але й стимулює інновації в області технологій та розширює можливості для бізнес-розвитку.

Однією з ключових особливостей електронної комерції є підвищений фокус на ефективності та персоналізації взаємодії з клієнтами. Вона змінює динаміку ринку, забезпечуючи як споживачам, так і підприємствам унікальні можливості швидкої та зручної торгівлі в цифровому просторі.

Електронна комерція (e-commerce) та інтернет-комерція – це дві термінології, які, хоч і часто використовуються взаємозамінно, відображають різні аспекти електронного бізнесу. Розуміння їхньої різниці дозволяє глибше вникнути в технологічний ландшафт сучасного підприємництва.

На наш погляд, електронна комерція – це більш широкий термін, який охоплює будь-яку торговельну діяльність, що використовує електронні системи обробки даних. Це може включати в себе не тільки Інтернет, але й інші форми електронного обміну даними, такі як електронна пошта чи електронні системи передачі грошей. Таким чином, електронна комерція може мати значно ширше охоплення, що включає в себе різні електронні технології.

Інтернет-комерція, натомість, є конкретним підтипом електронної комерції і визначає торговельну діяльність, яка здійснюється через Інтернет. Це може включати онлайн-магазини, електронні платіжні системи, електронний маркетинг

та інші аспекти бізнесу, які використовують мережу Інтернет для взаємодії з клієнтами та проведення торговельних операцій.

Отже, основна відмінність полягає в тому, що електронна комерція – це більший концепт, який включає в себе будь-які форми електронної торгівлі, в той час як інтернет-комерція фокусується лише на торгівлі та бізнесі, що здійснюються через Інтернет.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Береза А.М., Козак І.А., Шевченко Ф.А. та ін. Електронна комерція : Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2002 326 с.
2. Краус К.М., Краус Н.М., Манжура О.В. Електронна комерція та Інтернет-торгівля : навчально-методичний посібник. К.: Аграр Медіа Груп, 2021. 454 с.
3. Маєвська А.А. Електронна комерція і право : Навчально-методичний посібник. Х, 2010. 256 с.
4. Маліцька Г.Г., Мельник О.І. Особливості електронної комерції та стан її розвитку в сучасних економічних умовах України. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6731> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Новицкий А., Позняков С. Сутність та зміст поняття «електронна комерція». *Правова інформатика*. 2007. № 1 (13). С. 5-11.
6. Полях В.М., Кривошеєва Н.М., Клочко В.М. Шарапова О.М., Чуйко Н.В. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2017. № 5. С. 11-17.
7. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>. URL: (дата звернення: 13.11.2023)
8. Пугаченко О.Б. Особливості аудиту інформаційних систем і технологій. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2009. Вип. 16. Ч. II. С. 223-228
9. Савицька Н.Л. Драйвери та бар'єри розвитку онлайн-ритейлу: теоретико-методичний аспект. *Бізнес Інформ*. 2014. № 10. С. 236-241.
10. Тардаскіна Т.М., Стрельчук Є.М., Терешко Ю.В. Електронна комерція : Навчальний посібник. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. 244 с.
11. Царьов Р.Ю. Електронна комерція : навчальний посібник з підготовки бакалаврів. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2010. 112 с.
12. Nanekaran Y. An Introduction To Electronic Commerce. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2013. № 2 (4). P. 190-193.

УДК 373.61

САМОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПРАЦІ

Едуард Руденко,

здобувач вищої освіти другого

(магістерського) рівня,

Льотна академія Національного

авіаційного університету

В даній роботі досліджено науково-методологічні основи самоменеджменту як засобу удосконалення управлінської праці. Вона висвітлює проблеми неефективного управління часом та ресурсами, зазначаючи його зв'язок із сучасними викликами бізнесу. Заснована на актуальних дослідженнях, стаття надає конкретні рекомендації для впровадження системи самоменеджменту, сприяючи підвищенню продуктивності та задоволення від роботи.

Ключові слова: самоменеджмент, управління часом, ефективність управління, організаційна культура, продуктивність, сучасний бізнес.

У сучасному світі, де темпи життя та конкуренція зростають експоненційно, важливо ефективно використовувати свій час і ресурси. Самоменеджмент є ключовим елементом удосконалення системи управління праці, що дозволяє співробітникам і керівникам досягати більшої продуктивності та високих результатів. Сучасний бізнес вимагає від управлінців та співробітників не лише відмінних фахових знань, але й високого рівня самоменеджменту. Проблема неефективного управління власним часом та ресурсами відзначається високим рівнем стресу, погіршенням результативності та невдоволенням працівників.

Самоменеджмент — це наука, яка вивчає, як люди самі організують і контролюють свої дії. Іншими словами, це систематичне та цілеспрямоване використання керівниками або спеціалістами перевірених методів і практичних навичок організації роботи, щоб вони працювали ефективніше та досягали професійних цілей [1]. Сукупність процесів, пов'язаних з плануванням, організацією, стимулюванням і контролем менеджера над власною діяльністю, які забезпечують його ефективне функціонування в системі управління, раціональні методи та організаційні важелі управління менеджером власною працею.

Самоменеджмент — це феномен самоорганізації людського фактору та система ресурсів працівника, яка дозволяє людині подолати критичні ситуації та підвищити свої професійні навички. Ця навичка та підхід до життя та роботи

передбачає самостійне управління своїми діяльностями, часом, емоціями і ресурсами. Це означає вміння самостійно планувати, визначати мети, контролювати власний прогрес та приймати рішення для досягнення успіху та особистого розвитку. Самоменеджмент важливий як в особистому, так і в професійному контексті, допомагаючи людям досягати своїх цілей та ефективно взаємодіяти з викликами повсякденного життя, цей підхід передбачає активне включення особи в процеси планування, вирішення завдань, організації часу та ефективного управління власними ресурсами. Самоменеджмент дозволяє людині бути більш ефективною та мотивованою, допомагає впоратися з викликами та досягти більш високого ступеня самореалізації в житті та кар'єрі.

Самоменеджмент починається з чіткого розуміння власних цілей та завдань. Це дозволяє керівникам та співробітникам зосередитися на головних пріоритетах та визначити шляхи досягнення поставлених завдань. Регулярне оновлення та перегляд цілей допомагає уникнути розсіювання уваги на неважливих завданнях та забезпечує спрямованість на досягнення стратегічних цілей [1]. Для того, щоб запобігти перенавантаженню та прискорити робочий процес, керівники та співробітники навчаються приділяти необхідний час для виконання кожного завдання. Актуальні теоретичні дослідження в області менеджменту підкреслюють, що самоменеджмент є ключовим фактором для досягнення високої продуктивності та особистого задоволення в роботі. Практичні виклики, такі як швидкі темпи життя та постійні зміни в бізнес-середовищі, роблять актуальнішим застосування принципів самоменеджменту для підтримки успіху в сучасних умовах.

Проблеми з роботою організації виникають через погане управління часом. Хаос шкодить самопочуттю людини. Потрібно збільшити кількість часу, необхідного для обробки даних. Наприклад, робота з електронною поштою може зайняти весь день. Щоб запобігти марнуванню часу, обробляючи інформацію в кожному листі якомога ефективніше, слід використовувати систему організації електронної пошти. Використовуйте прапорці, папки або систему з кольоровим позначенням, щоб стежити за кожним листом.

Розуміння своїх метоцілей є фундаментальною складовою самоменеджменту, сприяючи досягненню визначених цілей та завдань. Цей аспект передбачає чітке формулювання особистих та професійних цілей, визначення їхньої важливості та ієрархії. Самоменеджмент у цьому контексті означає вміння керівника або працівника усвідомлено спрямовувати свої зусилля на досягнення конкретних результатів, ефективно розуміння метоцілей визначає пріоритети та надає сенс наполегливості в роботі. Це допомагає уникнути розсіювання уваги на неважливих завданнях та забезпечує концентрацію на ключових завданнях,

сприяючи продуктивності та вдосконаленню організації управлінської праці в цілому.

Самоменеджмент в управлінській діяльності ставить перед керівниками такі цілі:

- розвиток рівня рефлексії (усвідомлення себе) необхідного для виявлення різноманітних методів вирішення проблем у своєму житті та професійній діяльності;

- отримання практичних навичок, необхідних для успішної роботи, таких як стратегії управління власною кар'єрою, раціоналізація власної праці, техніки та переконання, способи збереження та підвищення продуктивності;

- знаходити найкращі способи управління, керувати внутрішніми ресурсами, і підтримувати позитивні відносини з підлеглими;

- максимальне використання своїх можливостей, розумне управління своїм життям, подолання впливу зовнішніх факторів в усіх сферах життя, в тому числі на роботі.

Ефективне планування та організація часу є критичними компонентами самоменеджменту, що сприяють досягненню поставлених завдань та підвищенню продуктивності. Цей аспект включає в себе розвиток систематичних стратегій, які дозволяють розподіляти час ефективно та пріоритетно. Управління часом передбачає визначення пріоритетів, встановлення реалістичних термінів виконання завдань та уникання відволікань. Застосування методів пріоритизації та технік планування, таких як техніка аналіз за принципом Ейзенхауера; принцип Парето; ABC-аналіз; Метод Pomodoro; ведення щоденника часу; метод «Альпи», сприяє збільшенню ефективності управління часом [1]. Важливо розуміти, що ефективне планування не обмежується лише визначенням завдань, але також включає в себе аналіз резервів часу для непередбачених ситуацій. Це допомагає знижувати ризик затримок та стресових ситуацій, що можуть виникнути під час виконання завдань. Ефективне планування та організація часу сприяють оптимізації робочих процесів та покращенню загальної ефективності управлінської праці.

Самоменеджмент сприяє розвитку навичок саморегуляції, що дозволяє ефективно контролювати власні емоції та стресові ситуації. Здатність адаптуватися до змін у робочому оточенні та швидко реагувати на непередбачувані обставини стає важливою умінням для успішного управління. Саморегуляція включає у себе уміння контролювати власні емоції, стрес та реагувати на ситуації конструктивно, управління стресом та емоційною стійкістю є важливими аспектами для підтримання продуктивності та психологічного здоров'я. Навички саморегуляції дозволяють ефективно пристосовуватися до нових умов та зберігати внутрішню рівновагу в невизначених ситуаціях [3, с. 168]. Адаптація, у свою чергу, передбачає

гнучкість та вміння швидко адекватно реагувати на зміни в оточенні, самоменеджмент заохочує навички адаптації, сприяючи пошуку нових шляхів вирішення завдань, коли старі стратегії можуть втратити актуальність. Розвиток цих навичок стає необхідністю для успішного управління, оскільки вони не лише забезпечують психологічну стійкість, а й дозволяють адаптуватися до непередбачуваних обставин, підтримуючи ефективність та витривалість у сучасному управлінському середовищі.

Ефективний самоменеджмент передбачає наявність системи звітування та оцінки результативності, керівники встановлюють конкретні критерії успіху, визначають вимірювані показники та регулярно перевіряють прогрес досягнення поставлених завдань.

Система звітування та оцінки результативності є важливим елементом самоменеджменту, забезпечуючи об'єктивне визначення успіхів та можливостей для подальшого вдосконалення. Цей аспект передбачає чіткі критерії вимірювання продуктивності та регулярні оціночні процедури, ефективна система звітування включає в себе регулярні звіти, які відображають досягнення поставлених цілей та розвиток навичок. Також важливо враховувати конструктивний фідбек, який допомагає працівникам та керівникам розуміти їхні сильні сторони та області для покращення, оцінка результатів дозволяє об'єктивно оцінювати внесок кожного учасника в команду або процес. Встановлення чітких критеріїв успіху сприяє створенню мотивації та підтримує постійне покращення, ця система також сприяє ідентифікації потреб у навчанні та розвитку навичок.

Велика кількість компаній запроваджують різноманітні системи, такі як метрики продуктивності, котрі полягають в визначенні ключових показників продуктивності (KPI), таких як кількість завдань, виконаних вчасно, та якість результатів [2]. Ці метрики дозволяють об'єктивно оцінювати внесок кожного працівника. Використання системи звітності, де оцінки надаються не тільки керівником, але і колегами, підлеглими та самим працівником забезпечує широкий та об'єктивний огляд результатів та сприяє взаємному вдосконаленню.

Регулярні оцінки кінцевих результатів проектів за певні терміни добре стимулюють на подальшу продуктивну працю, це може включати аналіз досягнень, витрат та якості виконаної роботи. Такий підхід дозволяє виокремлювати успішні стратегії та вдосконалювати слабкі сторони. Визначення індивідуальних розвиткових цілей для працівників та регулярні зустрічі для оцінки їх виконання, сприяє особистому зростанню та забезпечує постійне вдосконалення команди. Короткі щотижневі збори команди, під час яких кожен член може поділитися своїми досягненнями, навчитися важливим вивченим урокам та отримати конструктивний фідбек від колег, стимулює взаємну підтримку та розвиток [2].

Ці приклади вказують на різноманітність можливих підходів до системи звітування та оцінки результативності, адаптованих до конкретних потреб організації та враховуючих різноманітні аспекти управлінської праці. В цілому, система звітування та оцінки результативності стає ефективним інструментом самоменеджменту, допомагаючи визначити досягнення цілей, спрямовувати зусилля та стимулювати постійний розвиток у контексті управлінської праці.

Впровадження самоменеджменту сприяє створенню корпоративної культури, що підтримує самостійність та ініціативу. Співробітники навчаються брати відповідальність за свою роботу та приймати рішення, що сприяє ефективності управлінського процесу. Стимулювання самостійності та ініціативи в організації відіграє ключову роль у розвитку продуктивного та вдосконаленого управлінського процесу [3, с. 264]. Це означає створення середовища, де працівники відчувають відповідальність за власну роботу та вільно висловлюють ініціативу для удосконалення процесів. Організації, які сприяють самостійності, надають працівникам відчуття власної відповідальності за виконання завдань. Наприклад, дозвіл на самостійне прийняття рішень та вирішення проблем стимулює розвиток ініціативи. Запровадження структурованих методів роботи, які сприяють організації та плануванню власної діяльності, використання методів "SMART" для постановки цілей допомагає працівникам чітко визначати завдання та етапи їх виконання. Також дуже важлива підтримка ініціатив у сфері креативності та новаторства. Організації можуть впроваджувати програми стимулювання для тих, хто вносить нові ідеї, що сприяє створенню стимулів для самостійних досліджень та ініціатив. Проведення тренінгів та семінарів, спрямованих на розвиток навичок самостійності та лідерської ініціативи, надання можливостей для навчання та самовдосконалення стимулює розвиток нових умінь.

Стимулювання самостійності та ініціативи стає ефективним інструментом для розвитку інноваційного та високоефективного управління в організації. Забезпечуючи простір для творчості та самовираження, організації створюють умови для постійного удосконалення свого колективу.

У підсумку, самоменеджмент є невід'ємною частиною успішного та задовільного життя як в особистому, так і в професійному плані. Розвинуті навички планування, організації, самоконтролю та постійного самовдосконалення не лише сприяють ефективному використанню часу та ресурсів, але й створюють умови для постійного особистого росту. Самоменеджмент вимагає не лише ретельного вивчення власних цілей та потреб, але й готовності приймати відповідальність за свої вчинки та рішення. Спроможність адаптуватися до змін, розвивати креативність та брати ініціативу сприяє формуванню особистої ефективності та високого рівня самоорганізації. У світі, де вимоги та можливості постійно змінюються, самоменеджмент стає важливою здатністю, яка дозволяє не

тільки виживати в умовах невизначеності, але й активно впливати на власний шлях до успіху та задоволення від досягнутого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Self-Management and Leadership Development: веб-сайт. URL: https://www.academia.edu/44953303/Self_Management_and_Leadership_Development (дата звернення: 12.10.2023).

2. Подсолонко А.О. Менеджмент: теорія і практика: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2003. 370 с.

3. Стадник В.В. Менеджмент: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 464 с.

4. Юринець З.В. Самоменеджмент : навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 272 с.

УДК 339.137.2:658

ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ НАПІДПРИЄМСТВА

Анастасія Пасічник,

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти,

Льотна академія Національного
авіаційного університету

В дослідженні розглянуто основні елементи поняття «якість послуг», сформовано, що послуга визначається як нематеріальний продукт або результат діяльності, призначений для задоволення потреб або очікувань споживача. Доведено, що якість послуг це спосіб забезпечити високий стандарт обслуговування та задоволеність клієнти, включає в себе різні аспекти, що спільно спрямовані на забезпечення високої якості продукції та послуг, адже задоволеність клієнтів є ключовим чинником успіху в будь-якому бізнесі та галузі послуг.

***Ключові слова:** якість послуг, підприємство, сфера послуга, конкурентоспроможність, управління якістю*

Сутність сфери послуг полягає в наданні і задоволенні конкретних потреб, запитів або бажань споживачів шляхом виконання певних дій. Сфера послуг охоплює широкий спектр діяльності, від культурних й розважальних послуг до технічних, консультаційних та фінансових. Послуга може надаватись в різних формах, таких як консультації, обслуговування, ремонт, освіта, медичні послуги, транспорт, фінансові послуги тощо.

Мета статті полягає у визначенні сутності поняття «якість послуг» та основних аспектів формування якості послуг на підприємстві.

Зміст поняття «якість послуг» полягає в забезпеченні задоволення та відповідності потребам і очікуванням споживачів через надання послуг на вищому рівні. Основна ідея полягає в тому, щоб забезпечити такий рівень якості, який задовольняє клієнтів і перевершує їхні очікування.

Якість послуг – це міра того, наскільки ефективно та задовільно певна послуга задовольняє потреби й очікування клієнтів чи користувачів. Це оцінка, яка враховує різні аспекти виконання послуги, такі як надійність, швидкість, точність, доброзичливість персоналу та багато інших.

Якість послуг є важливим показником для підприємств з різних причин (табл. 1).

Таблиця 1.- Важливість якості послуг для підприємства

Важливість	Обґрунтування
Задоволення клієнтів	Висока якість послуг призводить до задоволення клієнтів, що, в свою чергу, збільшує їх лояльність, можливість повторних покупок та рекомендації іншим
Конкурентоспроможність	Підприємства, які надають якісні послуги, зазвичай вище оцінюються на ринку і мають перевагу перед конкурентами
Підтримка репутації	Погана якість послуг може призвести до погіршення репутації бізнесу або компанії, що може бути шкідливим для їх репутації в очах споживачів та громадськості
Ефективність процесів	Якість послуг вимагає вдосконалення та оптимізації внутрішніх процесів компанії, що може призвести до зниження витрат та збільшення продуктивності
Відповідність стандартам	Деякі галузі вимагають дотримання певних стандартів та нормативів якості. Це може бути обов'язковим для отримання сертифікацій та ліцензій
Мінімізація претензій та рекламацій	Якщо клієнти задоволені якістю послуг, менше ймовірності, що вони подаватимуть претензії або повертатимуть товари чи послуги через незадовільну якість

Джерело: сформовано автором за даними [2; 3]

Управління якістю послуг є важливим аспектом успішної діяльності підприємства, адже ефективне управління якістю послуг дозволяє бізнесу більш точно розуміти потреби та очікування клієнтів. Це допомагає створити та підтримувати задоволеність клієнтів, що може призвести до збільшення лояльності, повторних покупок і позитивних рекомендацій. Також якість послуг впливає на отримані відгуки та репутацію компанії. Позитивні відгуки можуть привернути нових клієнтів, тоді як негативні – завдати шкоди репутації. Правильне управління якістю може допомогти попередити проблеми та реагувати на них належним чином. Окрім того, підприємства з високою якістю послуг мають перевагу над конкурентами. Якість може бути тим фактором, що допомагає привертати клієнтів, навіть якщо ціни трохи вищі. «Управління якістю ... послуги є однією із найважливіших складових усього механізму управління підприємством» [5, с. 2].

Управління якістю послуг допомагає виявляти та усувати недоліки та проблеми у внутрішніх процесах. Це може призвести до покращення продуктивності, зниження витрат і підвищення ефективності. Ефективне управління якістю послуг включає в себе навчання та розвиток персоналу. Це може покращити компетенції співробітників, забезпечити їхню відповідність вимогам і підтримати високий стандарт обслуговування. В деяких галузях діяльності вимагаються стандарти та норми якості. Правильне управління якістю допомагає дотримуватися встановлених вимог та уникати правових проблем.

Загалом управління якістю послуг допомагає забезпечити задоволеність клієнтів, покращити ефективність бізнесу та підтримати конкурентоспроможність на ринку.

Також варто зауважити, що «управління якістю розглядається як сукупність напрямів виконання усіх функцій загального управління підприємством, які визначають та корегують політику, цілі організації, а також здійснюють їх, використовуючи різні методи, зокрема, планування якості, оперативне управління якістю, забезпечення якості на виробництві та удосконалення якості» [5, с. 2].

Механізм управління якістю представляє собою складний комплекс взаємопов'язаних елементів та суб'єктів, що об'єднані спільною метою – забезпечення високої якості продукції та послуг.

Цей механізм включає у себе не лише конкретні методи та інструменти, а й принципи, які визначають загальний підхід до досягнення високої якості. На різних етапах життєвого циклу продукції чи надання послуг, різні рівні управління застосовують цей механізм, адаптуючи його до конкретних вимог та викликів.

Об'єкти управління якістю є своєрідними індикаторами – вони відображають якість продукції чи послуг і включають в себе різноманітні показники та фактори, що впливають на якість.

Організаційно-методологічне забезпечення управління якістю послуг включає в себе комплекс заходів, процедур, підходів та інструментів, які допомагають забезпечити високу якість надання послуг у бізнесі або організації. Ключові аспекти організаційно-методологічного забезпечення управління якістю послуг наведено на рис. 1.

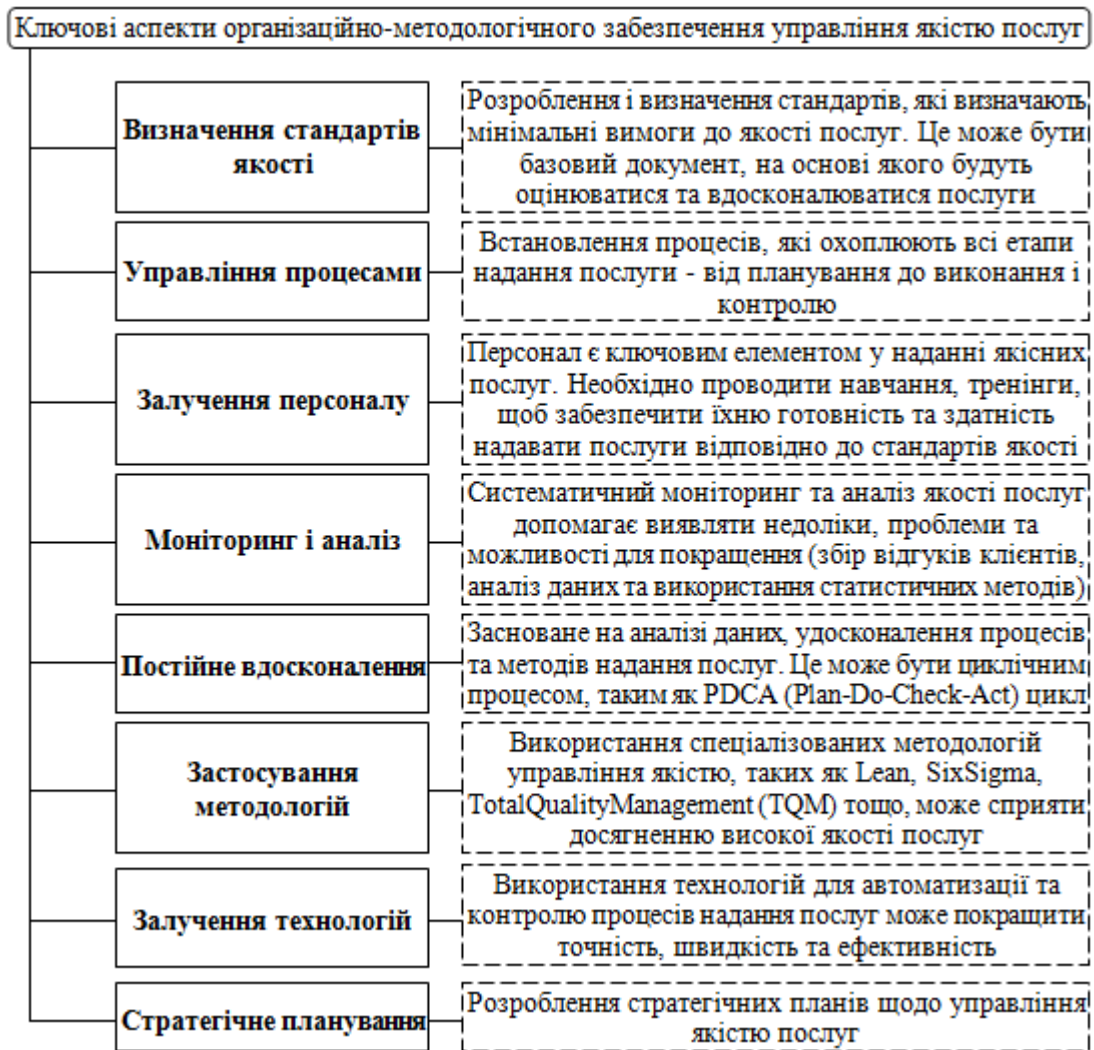

Рисунок 1. Ключові аспекти організаційно-методологічного забезпечення управління якістю послуг

Джерело: побудовано автором за даними [6]

Здійснюючи функції управління, суб'єкти управління якістю виступають як координатори та виконавці цього механізму. Вони можуть бути представниками органів управління або окремими фахівцями, які керують процесами формування та контролю якості відповідно до встановлених принципів та методів. Забезпечення високої якості продукції та послуг вимагає взаємодії всіх цих компонентів механізму управління якістю. Від їх сумісної роботи залежить успіх підприємства, задоволеність клієнтів та підтримання репутації на високому рівні [4].

Загалом організаційно-методологічне забезпечення управління якістю послуг включає ряд підходів та інструментів, які допомагають забезпечити високу якість та задоволення потреб клієнтів. Організаційно-методологічне забезпечення управління якістю послуг зображено на рис. 2.

Рисунок 2 - Організаційно-методологічне забезпечення управління якістю послуг на підприємстві

Джерело: побудовано автором за даними [6]

Розподіл відповідальності може відрізнитися залежно від конкретної організаційної структури та стратегії. Отже, ці проблеми можуть варіюватися в залежності від галузі діяльності, розміру компанії та особливостей її господарської діяльності у сфері послуг. Ефективне управління якістю включає розробку стратегій та методів для подолання цих викликів.

Таким чином, зміст поняття «якість послуг» полягає в створенні позитивного досвіду для клієнтів, роблячи їх задоволеними, підтримуючи репутацію компанії і забезпечуючи конкурентоспроможність на ринку. Загалом якість послуг є важливим елементом стратегії будь-якого бізнесу чи організації, який впливає на їх успішність, стабільність та сприйняття споживачами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар Ю.А. Дослідження категорії «конкурентоспроможність товарів та послуг». *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць*. гол. ред. М.С. Письменна. Кропивницький: ЛА НАУ, 2023. Вип. 8. С. 13-22.
2. Гончаров А. Б. Стратегічний підхід до управління якістю послуг туристичного підприємства. *Економіка розвитку*. 2019. Т. 18, Вип. 2. С. 19-28.

3. Гопа Р. Управління якістю продукції як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. Матеріали II Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання», 25-26 квітня 2019. Т.: ТНТУ, 2019. С. 347-348.

4. Основні поняття та категорії управління якістю. URL: https://elib.tsatu.edu.ua/dep/ate/tpzpsg_2/page2.html.

5. Поворознюк І.М. Управління якістю послуг на підприємствах індустрії гостинності під час кризи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. С. 1-5.

6. Русавська В. Категорія «якість» у контексті функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Менеджмент та інновації*. 2018. № 2. С. 114-126.

УДК 65.012.4:658.7

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ЛОГІСТИЧНИХ КАНАЛІВ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Дар'я Баканьова,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Менеджмент», Центральноукраїнський
інститут розвитку людини

Науковий керівник:

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Цentrальноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті запропоновано аналіз побудови логістичних каналів збуту продукції на підприємстві. Наголошено на тому, що побудова логістичних каналів збуту продукції на підприємстві має ряд особливостей, які обумовлені характером продукції, галуззю діяльності підприємства та іншими факторами. Виокремлено типи логістичних каналів збуту продукції.

Ключові слова: логістичні канали, збут, підприємство, конкурентноспроможність, продукція.

Вступ. Ефективна організація збутової діяльності є важливим завданням підприємств в сучасних ринкових умовах. Застосування логістичного підходу дозволяє оптимізувати процеси розподілу продукції і підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Використання сучасних інформаційних систем дозволяє підприємствам отримувати оперативну інформацію про стан логістичних каналів збуту, що дозволяє їм оперативно приймати рішення щодо їх оптимізації.

У сучасних умовах підприємствам необхідно постійно шукати способи підвищення ефективності своєї діяльності, в тому числі і в сфері збуту продукції. Ефективна побудова логістичних каналів збуту дозволяє підприємствам досягти конкурентної переваги за рахунок зниження витрат, підвищення якості

обслуговування споживачів і розширення ринків збуту. Саме тому, дана проблема є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Питання логістичного управління каналами розподілу досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Є. Крикавський [6], Н. Чухрай [8]. Питання управління каналами збуту досліджували такі українські вчені: Л. В. Балабанова [2], М. Ю. Григорак [5], Н. В. Куденко [7] та інші. Проте, потребують подальшого розгляду практичні аспекти побудови та управління каналами збуту продукції вітчизняних підприємств.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування логістичних каналів збуту продукції підприємства.

Виклад основного матеріалу. «Торгівельна діяльність – важлива ланка господарчого комплексу, що дає істотний внесок у національний та внутрішній валовий продукт країни та, зв'язуючи виробництво з покупцем, впливає на попит й подальший розвиток економіки. Формування каналів збуту надзвичайно важливе для торговельних підприємств, бо надає можливість приймати правильні рішення щодо їх стратегічної поведінки в умовах динамічних змін ринкового середовища, що актуалізує науково-прикладні пошуки» [4].

Логістичні канали збуту продукції – це сукупність організацій, які беруть участь у процесі руху продукції від виробника до споживача. Канали збуту продукції є важливим елементом логістичної системи підприємства, оскільки від їхньої ефективності залежить успіх підприємства на ринку.

Побудова логістичних каналів збуту продукції на підприємстві є складним і багатогранним процесом, який вимагає від підприємства аналізу і управління різними факторами.

До ключових принципів сучасної логістики відносять оптимізацію, інтеграцію, систематизацію та раціоналізацію, що сьогодні забезпечують ефективну діяльність та динамічний розвиток багатьох промислових, аграрних та інших підприємств виробничого сектору економіки. Принципи забезпечують методологію логістичної діяльності, та озброюють менеджерів сучасними методами управління, як відповідь на сучасні ринкові виклики.

«Концептуально важливим є підхід, на думку О. П. Величко, за якого збутову діяльність слід розглядати як процес організаційно-економічних операцій, що містить маркетинговий аспект (дослідження й аналіз кон'юнктури ринку, визначення обсягів збуту, вибір та управління каналами розподілу) та логістичний аспект (транспортування, складування, управління запасами, обслуговування замовлень) і здійснюється для досягнення економічних результатів від реалізації продукції споживачам та створення позитивного іміджу підприємства на ринку» [3].

Основними завданнями побудови логістичних каналів збуту продукції є:

- Забезпечення ефективного постачання продукції споживачам
- Підвищення конкурентоспроможності продукції
- Зменшення витрат на збут продукції

Залежно від кількості рівнів у каналі збуту продукції розрізняють:

- Безпосередні канали збуту, в яких виробник продає свою продукцію безпосередньо споживачеві.
- Непрямі канали збуту, в яких між виробником і споживачем є один або кілька посередників.

Залежно від ролі посередників у каналі збуту продукції розрізняють:

- Комісійні посередники, які діють від імені виробника і отримують комісійну винагороду за свої послуги.
- Прямі посередники, які купують продукцію у виробника і продають її споживачам за свою ціну.

Побудова логістичних каналів збуту продукції на підприємстві має ряд особливостей, які обумовлені характером продукції, галуззю діяльності підприємства та іншими факторами.

Однією з основних особливостей є багатофакторність побудови логістичних каналів збуту продукції. Це означає, що на вибір типу каналу збуту продукції впливає безліч факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Другою особливістю каналів збуту продукції – є динамічність побудови логістичних каналів збуту продукції. Це означає, що потреби споживачів і конкурентне середовище постійно змінюються, у зв'язку з чим підприємствам доводиться адаптувати свої логістичні канали збуту продукції до цих змін.

Третя особливість каналів збуту продукції – комплексність побудови логістичних каналів збуту продукції. Це означає, що побудова логістичних каналів збуту продукції передбачає взаємодію різних підрозділів і служб підприємства.

Для ефективної побудови логістичних каналів збуту продукції необхідно забезпечити ефективну взаємодію між виробництвом, маркетингом, фінансами, логістикою та іншими підрозділами.

Формування логістичних каналів розподілу передбачає такі етапи:

- аналіз потреб цільових споживачів продукції;
- визначення функцій учасників каналів розподілу;
- оцінка доступних каналів збуту;
- вибір оптимальної структури каналу.

«Основними факторами при виборі каналів, на думку Н. Чухрай, є: характер продукції, вимоги споживачів, конкурентна ситуація, ресурси підприємства» [8].

«Ключовими факторами при виборі каналів збуту є: специфіка продукції, вимоги споживачів, географія ринків, конкурентна ситуація, ресурси» [6].

У таблиці 1 наведено порівняння різних типів каналів збуту продукції підприємств.

Таблиця 1.

Типи логістичних каналів збуту продукції: опис та приклади

Тип каналу збуту	Опис	Приклади
Безпосередні канали збуту	Канали збуту, в яких виробник продає свою продукцію безпосередньо споживачам.	Роздрібні магазини, інтернет-магазини, прямі продажі
Непрямі канали збуту	Канали збуту, в яких між виробником і споживачем є один чи кілька посередників.	Дистриб'ютори, оптові торговці, роздрібні торговці
Коротка пряма система	Система, в якій виробник продає свою продукцію безпосередньо кінцевим споживачам через власні канали збуту.	Роздрібні магазини, інтернет-магазини, телемагазини
Довга пряма система	Система, в якій виробник продає свою продукцію безпосередньо кінцевим споживачам через посередників, які надають додаткові послуги, такі як зберігання, транспортування, просування.	Дистриб'ютори, оптові торговці, роздрібні торговці, компанії, що надають послуги доставки, маркетингові агентства
Коротка непряма система	Система, в якій виробник продає свою продукцію споживачам через одного посередника.	Дистриб'ютор, оптовий торговець, роздрібний торговець
Довга непряма система	Система, в якій виробник продає свою продукцію споживачам через двох або більше посередників.	Дистриб'ютор, оптовий торговець, роздрібний торговець

Вибір типу каналу збуту залежить від цілей і стратегії підприємства, а також від характеристик продукції, потреб споживачів і конкурентного середовища.

Для підприємств, які прагнуть до максимального контролю над каналом збуту і отримання конкурентної переваги за рахунок низької вартості і швидкості доставки, оптимальним вибором будуть прямі канали збуту.

Для підприємств, які прагнуть до розширення ринку і надання широкого спектру послуг споживачам, оптимальним вибором будуть непрямі канали збуту.

За результатами нашого дослідження було виділено переваги та недоліки прямих каналів збуту.

Переваги:

- Повний контроль над каналом збуту. Виробник може самостійно визначати цінову політику, умови продажу та інші параметри каналу збуту.
- Низька вартість. Прямі канали збуту, як правило, є найдешевшим варіантом.
- Висока швидкість доставки. Прямі канали збуту дозволяють виробнику швидко доставити продукцію споживачам.

Недоліки:

- Обмежена кількість клієнтів. Прямі канали збуту дозволяють виробнику обслуговувати лише обмежену кількість клієнтів.
- Необхідність наявності власної логістичної інфраструктури. Виробник повинен мати власні склади, транспортні засоби та інші засоби логістики.

За результатами нашого дослідження було виділено переваги та недоліки непрямих каналів збуту.

Переваги:

- Широкий спектр послуг. Посередники можуть надавати виробнику широкий спектр послуг, таких як зберігання, транспортування, просування.
- Збільшення кількості клієнтів. Непрямі канали збуту дозволяють виробнику обслуговувати більшу кількість клієнтів.
- Необхідність менших капіталовкладень. Виробник не повинен вкладати кошти в розвиток власної логістичної інфраструктури.

Недоліки:

- Втрата контролю над каналом збуту. Виробник втрачає контроль над ціновою політикою, умовами продажу та іншими параметрами каналу збуту.
- Висока вартість. Непрямі канали збуту, як правило, є більш дорогими, ніж прямі канали збуту.
- Помірно швидка доставка. Непрямі канали збуту можуть призвести до збільшення часу доставки продукції споживачам.

Для ефективної побудови логістичних каналів збуту продукції менеджерам підприємствам необхідно дотримуватися наступних рекомендацій:

1. Регулярно аналізувати потреби споживачів і конкурентне середовище. Це допоможе своєчасно виявляти зміни в потребах споживачів і конкурентному середовищі, а також адаптувати власні логістичні канали збуту продукції до цих змін.

2. Використовувати різні методи побудови логістичних каналів збуту продукції. Це допоможе знайти оптимальний канал збуту продукції, який буде відповідати цілям і стратегії бізнесу підприємства.
3. Постійна співпраця з торговими посередниками. Ефективна співпраця з посередниками дозволяє підприємству підвищити ефективність своїх логістичних каналів збуту продукції.
4. Контроль та регулювання логістичних каналів збуту продукції. Контроль логістичних каналів збуту продукції дозволяє виявити відхилення від планових показників і вжити заходів для їх усунення. Регулювання логістичних каналів збуту продукції дозволяє забезпечити відповідність логістичних каналів збуту продукції змінам у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства.

Є. В. Крикавський зазначає, що «ефективне функціонування каналів розподілу забезпечує логістичний підхід, який передбачає інтегроване управління матеріальними та супутніми потоками в процесі руху продукції від виробника до споживача» [6].

Н. В. Куденко наголошує, що «побудова каналу збуту включає етапи: аналіз ринку та споживачів; вибір типу каналу; визначення функцій учасників; формування системи взаємозв'язків; оцінка ефективності каналу» [7].

М. Ю. Григорак доповнює, що «ефективне управління каналом збуту передбачає: планування обсягів збуту; мотивацію та контроль посередників; моніторинг руху продукції; оцінку виконання планів; коригування каналу» [5].

Л. В. Балабанова, В. В. Холод акцентують увагу на «контролю та оцінці каналів розподілу, для чого застосовуються такі методи: аналіз обсягів продажів, витрат, прибутків; оцінка задоволеності клієнтів; порівняння з конкурентами» [1].

Зазначено, що для покращення управління процесом реалізації товарів на підприємстві рекомендується впровадження двох заходів: 1) застосування системи стимулювання учасників продажу продукції через надання знижок, спрямованих на збільшення обсягів продажів товарів та, відповідно, зростання чистого доходу від реалізації продукції підприємства; 2) централізована перебудова організаційної структури управління продажами на підприємстві.

Отже, логістичний канал збуту представляє собою систему, що охоплює всі процеси, пов'язані з переміщенням товарів від виробника до кінцевого споживача. Це включає управління складами, транспортуванням, упаковкою, інформаційними потоками та послугами, пов'язаними із доставкою товарів. Ефективне управління логістичним каналом збуту є важливим для забезпечення плавності, швидкості та оптимальності руху товарів через весь ланцюг постачання.

Управління логістичним каналом збуту вимагає постійного контролю, координації та оптимізації усіх етапів процесу. Такі заходи включає в себе вибір

оптимальних шляхів доставки, ефективно складування товарів, вчасну доставку до клієнтів, а також управління інформаційними потоками та сервісами, пов'язаними із послугами підтримки продажів.

Таким чином, управління логістичним каналом збуту є ключовим для підтримки конкурентоспроможності підприємства на ринку, що дозволяє підприємствам не лише оптимізувати витрати та підвищувати якість обслуговування клієнтів, але й підтримувати стабільний рух продукції через ланцюг постачання з метою задоволення потреб ринку та забезпечення успішних продажів.

Висновки. Визначено, що логістика, як інноваційний науковий підхід до управління матеріальними та інформаційними потоками, може надати підприємствам конкретні засоби для вирішення виробничих завдань, які виникають у суспільно-економічному контексті. Враховуючи функціональну спеціалізацію сфері координації товарно-матеріальних потоків, слід застосовувати на підприємстві такі функції менеджменту: планування, організування, контроль та регулювання.

Отже, застосування логістичного підходу дозволяє оптимізувати процеси розподілу продукції підприємства. Побудова ефективних каналів збуту на основі врахування потреб цільових споживачів є важливим завданням логістичного менеджменту підприємства.

Раціональний вибір логістичних каналів збуту на основі аналізу внутрішніх можливостей та зовнішніх умов дозволяє мінімізувати витрати на розподіл, скоротити час доставки товарів споживачам, підвищити конкурентоспроможність підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабанова Л. В., Холод В. В. Маркетинг підприємства : навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2012. 612 с.
2. Балабанова Л. В. Маркетинговий аудит системи збуту : Монографія. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 224 с.
3. Величко О.П. Збутова логістична система як категорія та об'єкт управління. *Логістика*. 2011. № 21. С. 67-75.
4. Голуб І. В. Дослідження існуючих каналів розподілу товарів підприємства. *Ефективна економіка* № 5, 2014 <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3028>
5. Григорак М. Ю. Логістичне обслуговування : навч. посіб. Київ: НАУ, 2017. 132 с.
6. Крикавський Є. В. Логістичні системи: Навч. посіб. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2004. 264 с.

7. Куденко Н. В. Маркетингові стратегії фірми : монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 245 с.
8. Чухрай Н. Логістичне обслуговування: Підручник. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2006. 292 с.

УДК 338.46.002

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВА ПЛАНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ярослав Якушко,

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті проаналізовано методи аналізу зовнішнього та внутрішнього середовищ організації як основа планування господарської діяльності. Наголошено, що вибір джерел закупівель і конкретних постачальників здійснюється після складання плану надходження товарів на підприємство.

Ключові слова: зовнішнє та внутрішнє середовище, аналіз середовища, методи аналізу, планування господарської діяльності.

Вступ. «Планування є інструментом менеджменту щодо визначення горизонтів його розвитку за допомогою формулювання цілей, завдань підприємства та з'ясування системи заходів, які сприятимуть покращенню результатів його діяльності та допоможуть запобігти появі небажаних явищ. Планування є процесом творчої діяльності, системою вільного вибору основних видів продукції (робіт, послуг), визначенням економічних і соціальних цілей підприємства, а також вибором засобів вирішення поставлених завдань» [5, с. 5]. В умовах динамічного та мінливого ринкового середовища важливим завданням підприємства є планування своєї господарської діяльності. Для цього використовується низка методів аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, серед яких SWOT-аналіз, PEST-аналіз, матриця BCG тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання аналізу середовища організації розглядали вітчизняні науковці: Л. Балабанова [2], М. Бойко [4], А. Воронкова [6] та інші. Питання застосування методів планування на

підприємствах висвітлювали такі українські вчені, як: В. Апопій [1], І. Бланк [3], Л. Балабанова [2], В. Герасимчук [7], Г. Савіна [8] та інші. Проте, доцільно більш глибоко дослідити питання методів аналізу та їхню роль у плануванні діяльності організації. Крім того, потребують подальшого розгляду проблеми використання SWOT-аналізу, PEST-аналізу, матриці BCG в процесі планування господарської діяльності підприємств.

Головною метою статті є вивчення сутності та методів аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища організації, а також дослідження застосування SWOT-аналізу, PEST-аналізу, матриці BCG в процесі планування господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Планування є функцією управління, спрямованою на визначення шляхів досягнення цілей організації. Планування є вкрай важливим для виживання і розвитку підприємства в умовах ринкової економіки.

«Планування – це вид діяльності на підприємстві, що включає визначення мети, яка має бути досягнута підприємством за визначений період, завдань, які потрібно вирішити, та шляхів і умов їхньої реалізації» [5, с. 5].

Актуальність і важливість планування господарської діяльності підприємства в ринкових умовах полягає у наступному:

- дозволяє адаптуватися до мінливих ринкових умов, швидко реагувати на зміни попиту, дії конкурентів;
- забезпечує обґрунтованість управлінських рішень на основі аналізу ситуації;
- сприяє ефективному розподілу ресурсів і раціональному їх використанню.

На нашу думку, планування господарської діяльності підприємства – це процес розроблення системи планів і показників, необхідних для здійснення ефективної господарської діяльності підприємства.

Можна виділити основні характеристики планування господарської діяльності організації:

- одна з важливих функцій управління підприємством, що забезпечує його цілеспрямований розвиток;
- базується на аналізі зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства;
- визначає цілі, стратегії, політику розвитку підприємства на перспективу;
- утворює систему взаємопов'язаних планів (стратегічних, поточних, оперативних);
- дає можливість раціонально розподілити ресурси і досягти поставлених цілей;

– здійснюється на всіх рівнях управління і охоплює всі аспекти господарської діяльності;

– є безперервним процесом, який потребує коригування планів відповідно до змін.

Отже, планування є важливим інструментом забезпечення ефективної господарської діяльності підприємства в довгостроковій і поточній перспективі.

«Зовнішнє середовище організації містить сукупність зовнішніх чинників, що впливають на її роботу. Виділяють макро- та мікросередовище. До макросередовища належать економічні, політико-правові, соціокультурні, технологічні фактори. Мікросередовище включає споживачів, конкурентів, постачальників, контактні аудиторії» [5].

«Основні методи аналізу зовнішнього середовища:

- PEST-аналіз – вивчення факторів макросередовища;
- аналіз галузі – оцінка конкуренції, потенціалу ринку;
- аналіз дій конкурентів» [6].

«Внутрішнє середовище охоплює ресурси, структуру, персонал, бізнес-процеси організації. Для його аналізу застосовують:

- аналіз ланцюга цінностей, ресурсів і здібностей;
- аналіз бізнес-процесів» [2; 6].

«Аналіз середовища є важливою умовою планування діяльності організації, адже:

- надає дані про можливості і загрози зовні;
- виявляє сильні і слабкі сторони організації;
- визначає ключові фактори для планування» [4].

Отже, аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища є важливим етапом планування діяльності, оскільки забезпечує інформаційне підґрунтя для прийняття управлінських рішень з урахуванням впливу різних чинників.

За результатами проведеного дослідження, було виявлено, що організації найчастіше вибирають SWOT-аналіз, PEST-аналізу, матрицю BCG при розробці стратегічних планів господарської діяльності. Інформація для планування може бути зібрана з різних джерел, таких як: дані фінансової звітності організації, звіти маркетингових досліджень, електронні ресурси мережі Інтернет, ЗМІ, дані конкурентного аналізу, результати опитувань працівників, висновки експертних оцінок, матеріали періодичних та наукових видань тощо

«SWOT-аналіз являє собою комплексне дослідження сильних (Strengths) та слабких (Weaknesses) сторін підприємства, можливостей (Opportunities) та загроз (Threats) зовнішнього середовища» [2, с.56]. «SWOT-аналіз дає змогу сформулювати стратегію розвитку підприємства, спираючись на внутрішні переваги та зовнішні

можливості» [3, с.124]. Приклад типової матриці SWOT-аналізу представлено на таблиці 1.

Таблиця 1.

Приклад типової матриці SWOT-аналізу

Сильні сторони	Слабкі сторони
Внутрішні фактори	Внутрішні фактори
Переваги над конкурентами	Недоліки порівняно з конкурентами
Чітка місія та цілі	Нестабільність керівництва
Кваліфікований персонал	Недостатність фінансових ресурсів
Розвинена інфраструктура	Неефективні процеси
Відмінна репутація	Низька інноваційність
Можливості	Загрози
Зовнішні фактори	Зовнішні фактори
Нові ринки	Зміни в законодавстві
Технологічні інновації	Конкуренція
Зміна попиту споживачів	Економічна криза
Політичні зміни	Соціальні зміни

Для того, щоб використовувати матрицю SWOT-аналізу, необхідно зібрати інформацію про сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози, що існують у зовнішньому середовищі організації. Після того, як інформація буде зібрана, її необхідно проаналізувати та систематизувати. Це дозволить визначити фактори, які є найбільш важливими для організації.

Сильні сторони – внутрішні фактори, які дають організації перевагу перед конкурентами. Вони можуть бути пов'язані з ресурсами, процесами, технологіями, персоналом, репутацією тощо.

Слабкі сторони – внутрішні фактори, які роблять організацію менш конкурентоспроможною. Вони можуть бути пов'язані з відсутністю ресурсів, неефективними процесами, застарілими технологіями, низькою мотивацією персоналу тощо.

Можливості – зовнішні фактори, які можуть принести організації користь. Вони можуть бути пов'язані з появою нових ринків, технологічними інноваціями, зміною попиту споживачів, політичними чи соціальними змінами тощо.

Загрози – зовнішні фактори, які можуть завдати організації шкоди. Вони можуть бути пов'язані з конкуренцією, змінами в законодавстві, економічною кризою тощо.

Матриця SWOT-аналізу може використовуватися для різних цілей, таких як: розробка стратегії організації, оцінка конкурентоспроможності організації, планування заходів з розвитку організації, рішення проблем організації тощо.

«PEST-аналіз полягає у вивченні політико-правових (Political), економічних (Economic), соціокультурних (Social) та технологічних (Technological) факторів макросередовища» [7, с.57].

PEST-аналіз використовується на етапі стратегічного планування для оцінки впливу зовнішнього середовища. PEST-аналіз може використовуватися для різних цілей, таких як: розробка стратегії організації, оцінка конкурентоспроможності організації, планування заходів з розвитку організації, рішення проблем організації тощо. Матриця PEST-аналізу складається з чотирьох квадратів, в які вписуються фактори (політичні, економічні, соціальні, технологічні), що впливають на організацію. Складають матрицю на основі анкетування. Приклад типової матриці PEST-аналізу в таблиці 2.

Таблиця 2.

Приклад типової матриці PEST-аналізу

Фактори	Опис	Вплив
Політичні	Законодавство, регулювання, політика уряду	Можливі зміни в законодавстві, податковому регулюванні, тарифах та інших аспектах діяльності організації
Економічні	Рівень економічного розвитку, інфляція, процентні ставки	Можливі зміни в попиту на товари та послуги, вартості ресурсів, вартості кредитів
Соціальні	Демографія, культура, спосіб життя	Можливі зміни в потребах та уподобаннях споживачів
Технологічні	Розвиток нових технологій, інновацій	Можливі зміни в конкурентній середовищі, появі нових можливостей для розвитку бізнесу

Для того, щоб використовувати PEST-аналіз, необхідно зібрати інформацію про фактори, що впливають на організацію. На основі результатів аналізу можна розробити стратегію організації, яка дозволить їй адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Ще одним інструментом маркетингу є матриця BCG (Boston Consulting Group), яка була розроблена консалтинговою компанією Boston Consulting Group у 1970 році. Ця модель призначена для аналізу портфеля продуктів або бізнес-одиниць компанії за допомогою класифікації їх на чотири категорії: «Зірки» (зростаючий ринок, високі частки), «Дійні корови» (стабільний ринок, високі частки), «Знаки питання» (зниження ринку, низькі частки) і «Собаки» (низький ринок, низькі частки).

«Матриця BCG дає можливість проаналізувати портфель бізнесів компанії та розробити стратегію їх розвитку» [8, с.124].

Матриця BCG будується на основі двох показників – темпів зростання ринку і відносної частки ринку.

Відносна частка ринку – частка товарного ринку, яку має бізнес-одиниця або продукт порівняно з найбільшим конкурентом.

Темп зростання ринку – вказують на динаміку розвитку ринку, на якому представлена бізнес-одиниця або продукт фірми.

Для кожної групи квадрантів розробляється відповідна стратегія: зростання, підтримка лідерства, скорочення або ліквідація. Приклад типової матриці BCG-аналізу представлено в таблиці 3.

Таблиця 3.

Приклад типової матриці BCG-аналізу

Квадранти	Відносна частка ринку	Ринок	Стратегія
Зірки	Висока	Швидко зростаючий	Інвестиції
Дійні корови	Висока	Зрілий	Збирання врожаю
Знаки питання	Низька	Швидко зростаючий	Розвиток або скорочення
Собаки	Низька	Зрілий	Скорочення

Для того, щоб використовувати BCG-аналіз, необхідно зібрати інформацію про відносну частку ринку та темпи зростання ринку для кожної бізнес-одиниці або продукту. Після того, як інформація буде зібрана, її необхідно проаналізувати та систематизувати. Це дозволить визначити бізнес-одиниці або продукти, які вимагають найбільшої уваги.

«Використання SWOT-аналізу, PEST-аналізу, матриці BCG у поєднанні дозволяє комплексно оцінити внутрішній потенціал та зовнішнє середовище підприємства і на цій основі сформувані ефективну стратегію його розвитку» [2, с.59].

Отже, SWOT-аналіз, PEST-аналіз та матриця BCG є дієвим інструментарієм стратегічного планування діяльності підприємства в умовах мінливого зовнішнього середовища. Їх застосування надає повну інформацію про внутрішній потенціал та зовнішні можливості і загрози, що є підґрунтям для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Висновки.

В ринкових умовах господарювання підприємствам необхідно постійно адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Планування господарської діяльності дозволяє підприємствам: визначити свої цілі та стратегію,

оцінити свої сильні та слабкі сторони, проаналізувати можливості та загрози, прийняти ефективні рішення.

Планування господарської діяльності є складним процесом, який вимагає використання різних методів та інструментів.

Серед найбільш поширених методів та інструментів планування можна виділити: а) SWOT-аналіз (дозволяє оцінити сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози підприємства); б) PEST-аналіз (дозволяє оцінити вплив зовнішніх факторів на діяльність підприємства); в) матриця BCG (дозволяє оцінити портфель бізнес-одиниць або продуктів підприємства).

Застосування методів та інструментів планування дозволяє підприємствам більш точно визначити свої цілі та стратегію, раціональніше використовувати ресурси, знизити ризик комерційної невдачі.

Таким чином, планування господарської діяльності є важливим фактором успіху підприємства в ринкових умовах господарювання. Застосування методів SWOT-аналізу, PEST-аналізу та матриці BCG дозволяє підприємствам ефективніше планувати свою діяльність та підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку товарів і послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апопій В.В., Міщук І.П., Ребицький В.М. Організація торгівлі: підручник / за ред. Апопія В.В. 3-тє вид. Київ: ЦУЛ, 2009. 632 с.
2. Балабанова Л.В., Холод В.В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств в умовах глобалізації економіки: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 294 с.
3. Бланк І. Фінансовий менеджмент. Київ: Ника-Центр, 2004. 656 с.
4. Бойко М.Г., Гавриш О.А. Організація бізнесу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 616 с.
5. Веретенникова Г. Б., Томах В. В., Геращенко І. М. Планування та організація діяльності підприємства : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 210 с.
6. Воронкова А.Е., Калюжна Н.Г. Управління конкурентоспроможним потенціалом підприємства: етапи, методи та моделі. *Проблеми економіки та управління. Вісник НТУ "ХПІ"*. 2015. № 59 (1168). С. 7-15.
7. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2000. 360 с.

8. Савіна Г.Г. Планування діяльності підприємства. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 248 с.

УДК 658.821: 17.022

ФОРМИ ВПЛИВУ, СТИЛІ ТА ДІЛОВИЙ ІМІДЖ КЕРІВНИЦТВА

Аліна Безущенко,
здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 073 Менеджмент,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Науковий керівник:
Олександр Черненко,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У дослідженні висвітлено питання взаємозв'язку між стилем керівництва і формуванням корпоративної культури в організації. Описано, що питання іміджу керівника важливе, а його життєві погляди визначають цінності, які приймає організація. З'ясовано, що чим більше авторитетна постать головного керівника, тим сильніше його вплив на культуру, структуру та стратегію організації.

Ключові слова: управлінська праця, освіта керівника, професійні здібності, роль керівника, формування організаційної культури.

Постановка проблеми. У сучасних умовах активізації глобалізаційних процесів та впровадження нових підходів у господарюванні, підприємствам необхідно працювати, дотримуючись вимог сучасного ринку та враховуючи його закони. Важливим завданням для підприємств різних форм власності стає пошук нових методів управління персоналом з метою підвищення продуктивності виробництва.

Корпоративна культура будь-якої організації на великій мірі формується особливостями поведінки керівника організації. Саме його особистісні риси визначають систему відносин з партнерами, клієнтами та співробітниками і формують стиль взаємин всередині організації.

Мета дослідження – дослідити форми впливу, стилі та діловий імідж керівника компанії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження в даній галузі здійснювали як зарубіжні так і вітчизняні вчені, а саме: О. Баландін, Е. Шейн, В. Шалін, А. Іванченко, Г.В. Назарова, Г. Хаєт, В. Яременко та ін. Але аспекти зв'язку корпоративної культури з стилем керівництва у роботах цих авторів були

висвітлені недостатньо, що стало поштовхом для детальнішого дослідження даного питання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціально-економічні обставини вимагають нових підходів до керування організаціями з метою забезпечення їх високої ефективності та конкурентоздатності. Теперішнє українське суспільство характеризується відсутністю економічної, політичної і соціальної стабільності.

Бажання адекватного вирішення актуальних проблем, пошуку нових способів вирішення управлінських проблем, соціально відповідальної поведінки, розвитку та підтримання організаційної культури як детермінуючого фактору її ефективності, – все це забезпечує виконання професійно-управлінської діяльності, формування позитивного образу управлінця нового типу.

На сьогоднішній день до процесу управління підприємством, організацією, установою необхідно підходити з позицій не тільки науково обґрунтованих способів та прийомів організації праці, але й з використанням особливих сучасних методів управління, які б стимулювали діяльність самих керівників підприємств та всього колективу загалом. Оскільки вагомую фігурою в діяльності будь-якого підприємства є керівник, то доречно буде зазначити, що це особа, яка наділена правом ухвалювати рішення в межах даних йому повноважень, який також повинен володіти умінням оратора та дискусувати, бути обізнаним у сфері трудових правовідносин, та не лише знати права і обов'язки працівників, але й сприяти їх дотриманню; володіти засобами досягнення мети і методами контролю, уміло використовувати засоби заохочення та стягнення.

Термін «керівник» дослівно позначає «управляти, направляти і бути на чолі чого-небудь» [4, с. 679]. «Керівники – це різновид посадових осіб, наділе них адміністративною владою по відношенню до очолюваного ним формально-організованого колективу, які здійснюють внутрішньо-організаційне управління ним» [5, с. 9]. Керівник – особа, яка очолює колектив і використовує надану йому владу для впливу на поведінку людей, що у ньому працюють.

Вплив керівника на персонал на разі є дуже актуальною проблемою так, як управління – це взаємодія того, хто керує, з тим, ким керують. Управлінський вплив здійснюється постійно за допомогою різних форм у процесі взаємодії між колективом і керівником. Важливо, щоб цей вплив був цілеспрямованим та позитивним з боку керівника, а персонал не давав супротиву такому впливу.

«Одними з найважливіших чинників впливу керівника на підлеглих є його авторитет і влада. Влада й авторитет – це та важлива міра, за допомогою якої одна людина, зібравши свої можливості, намагається внести зміни до поведінки іншої людини за допомогою засобів впливу. Зміни, які породжені за допомогою психологічного впливу, мають властивість зникати, якщо людина або ціла група

людей вийшла зі сфери впливу. Будь-які зміни, які будуть тривалішими, мають властивість ставати рисами людини» [1].

«Авторитет та влада є одними із найважливіших чинників впливу керівника на підлеглих. Авторитет (від лат. *autoritas* – вплив, влада) – вплив особистості, який засновується на займаних ним посадах; визнання за особистістю права приймати відповідальні рішення в умовах спільної трудової діяльності» [8]. У ширшому розумінні, влада – це форма соціальних відносин, яка проявляється у здатності впливати на характер і напрям діяльності людей за допомогою економічних, ідеологічних, організаційно-правових механізмів, а також використання авторитету традицій, звичаїв, обрядів тощо. Влада може застосовуватися до індивідів, груп, команд, організацій.

Важливо зазначити, що багато досліджень в організаціях орієнтувалися на міжособистісні стосунки між менеджерами та підлеглими, лідером і послідовником. Тому, розглянемо форми впливу в організації (таб. 1).

Таблиця 1

Форми впливу керівника

Форма впливу	Характеристика
Винагорода	Спроможність впливати на поведінку підлеглих, винагороджуючи бажану поведінку та дії (похвала, підвищення зарплатні, надбавки, можливість взяти додатковий вихідний і т. п.)
Примус	Здатність впливати на персонал шляхом покарання за небажану поведінку(догана, небажана робота, пильний нагляд, зменшення оплати і т. п.)
Легітимність	Здатність впливати на поведінку працівників завдяки позиції самого керівника в організаційній ієрархії. Підлеглі можуть відповідати на вплив, бо вони знають легітимне право керівника приписувати певну поведінку. Іноді інший персонал також має легітимну владу.
Експертність	Спроможність впливати на поведінку інших завдяки своїм талантам, знанням і навичкам. Поки керівник здатний демонструвати компетентність у впровадженні, аналізі, оцінці та контролі за завданнями підлеглих, вони володітимуть експертною владою.
Репутація	Здатність індивіда впливати на поведінку інших завдяки тому, що ним захоплюються.

«Організаційні важелі: управлінці вищої ланки можуть надати або забрати в управлінців нижчої ланки право розподіляти винагороди і покарання. Особистісні важелі значною мірою залежать від особистісних характеристик – власне особистості, стилю керівництва і знань» [6].

Тож, ефективність керівника впливає на робочий клімат, продуктивність та задоволеність співробітників. Тому використання різних форм впливу керівника важливий для досягнення успіху та розвитку організації. Однак використовувати вплив потрібно з обережністю, тому, що він може мати як позитивні так і негативні наслідки.

Стиль керівництва – система принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей. Стиль керівництва – це система методів впливу керівника на підлеглих, їх особливості взаємодії, що стабільно проявляються і формуються під впливом об'єктивних і суб'єктивних умов управління, та індивідуально-психологічних особливостей керівника.

«Згідно з економічною енциклопедією, стиль управління – вияв особистих якостей керівника в його стосунках з підлеглими, способах розв'язання виробничих та інших проблем» [1, с. 76]. У табл. 2 наведено різні визначення стилю керівництва різних авторів.

Таблиця 2

Визначення поняття «стиль керівництва» різних авторів

Трактування	Автор, джерело
Відносно стійка система способів, методів і форм практичної діяльності менеджера.	Дідковська Л.Г., Гордієнко П.Г. Менеджмент: навч.пос. – К.: Алерта, КНТ, 2007.
Прояв певних особистих якостей керівника у його стосунках із підлеглими, способах розв'язання виробничих та інших проблем.	Економічна енциклопедія, том 3 / Під ред. А.Гаврилишина та ін. – К.:Академія, 2002.
Характерна манера поведінки керівника, що переважає в його управлінській діяльності та за допомогою якої управлінець може впливати на підлеглих та стимулювати їх для досягнення цілей.	Керівництво організацією: Навч. посібник / О.Є.Кузьмін, Н.Т. Мала, О.Г. Мельник, І.С. Процик. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008.
Гнучка манера поведінки керівника, щодо співробітників, яка змінюється в часі залежно від ситуації і виявляється в способах виконання управлінських	Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.

робіт, підпорядкованих керівнику.

Згідно з однією із класифікацій Визначення поняття «стиль керівництва» було виокремлено такі стилі керівництва, що зображено на рис. 1

«У досвідчених керівників спостерігається комбінація різних стилів управління. Перевагу віддають поєднанню авторитарного і демократичного стилів, коли керівник застосовує гнучкі методи роботи з людьми і повсякденно утверджує діловий стиль управління. Задоволеність міжособистісними стосунками опосередковано залежить від стилю керівництва, який, у свою чергу, є похідним від особистості керівника» [6, с. 27].

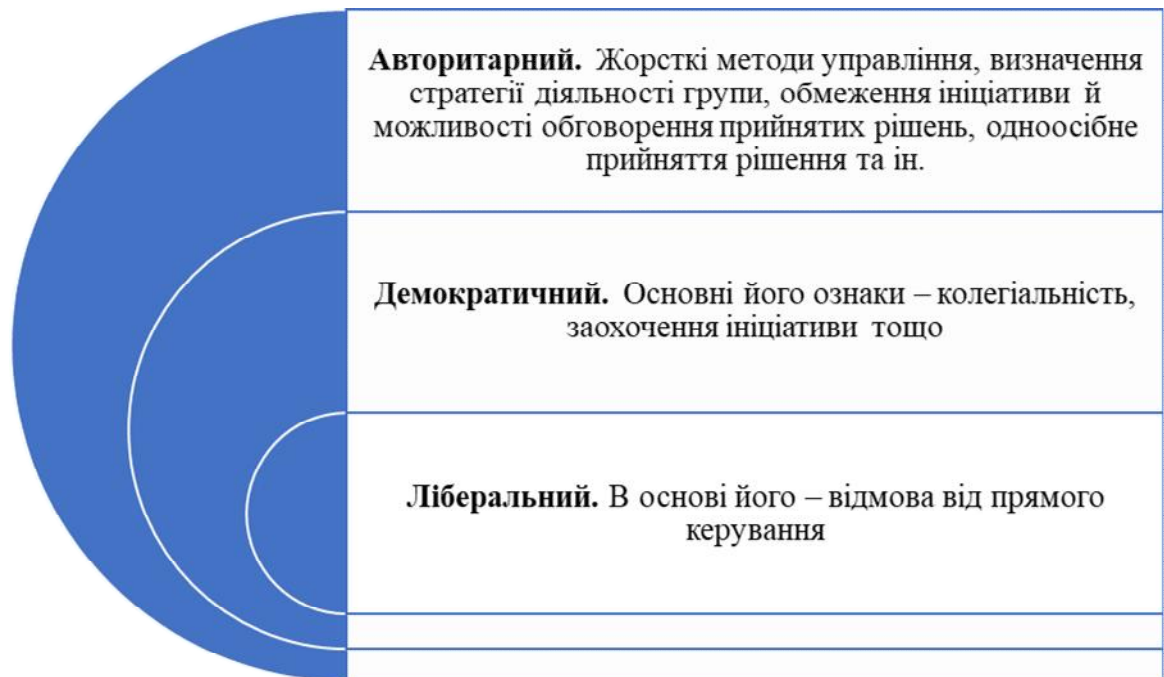

Рисунок 1 - Основна класифікація стилів керівництва

Джерело: [2, с. 124].

У даній роботі було проаналізовано процес формування ділового іміджу на прикладі підприємства ПрАТ «Оболонь». ПрАТ «Оболонь» - один із найбільших українських виробників пива, безалкогольних, слабоалкогольних напоїв, а також води. Великий вплив на імідж ПрАТ «Оболонь» відчувається завдяки його керівнику. Кожен керівник повинен робити максимум зусиль для формування свого ділового іміджу.

У компанії ПрАТ «Оболонь», це стосується не тільки вищого керівництва, але й керівників менших підрозділів, які також створюють свій імідж, оскільки він

має значний вплив на успіх фірми. Основною метою формування іміджу керівника в ПрАТ «Оболонь» є створення сприйняття його підлеглими, що відповідає очікуванням організації та корпоративної культури.

ПрАТ «Оболонь» активно використовує різноманітні методи комунікації як для взаємодії зовнішнього оточення, так і внутрішньо в межах підприємства. Важливо, щоб керівники підтримували постійний зв'язок як із менеджерами на нижньому рівні, так і, відповідно, з усіма працівниками пивоварні. Профспілки також мають зберігати зв'язок з законними представниками найманих працівників. Використання форм впливу в комунікації та прийнятті рішень на підприємстві ПрАТ «Оболонь» є важливим аспектом управління організацією.

Форми впливу керівників на персонал компанії включають різні методи, що сприяють досягненню бажаних результатів та забезпечити ефективну комунікацію (рис. 2).

Рисунок 2 - Форми впливу в комунікації та прийнятті рішень на підприємстві ПрАТ «Оболонь»

На спільних нарадах та зустрічах робітники можуть обговорювати робочі питання та рішення. У ПрАТ «Оболонь», зазвичай, використовується такий розклад зустрічей: щоденні загальні зустрічі, по типу Zoom, для організації відеоконференцій з усією командою; окремі зустрічі впродовж дня зі співробітниками, у яких виявлені складності, і які не вимагають загального обговорення; зустрічі раз в тиждень із співробітниками, у яких немає явних труднощів, з метою їх розвитку. Проведення таких зустрічей важлива складова роботи керівника.

Спільне прийняття рішень в компанії «Оболонь» сприяє залученню кількох зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень, що в свою чергу забезпечує більшу об'єктивність та ефективність цих прийнятих рішень. Використання внутрішніх видань дозволяє ПрАТ «Оболонь» швидко поширювати важливу інформацію (сюди ж входять і email-розсилка, робочі канали та групи в месенджерах). Діалог з керівництвом дає можливість обговорювати ідеї та робочі питання. Завдяки цьому працівники відчувають свою вагомість в компанії.

Мотиваційні заходи підвищують лояльність та відповідальне ставлення до своєї роботи колективу, зменшує плинність кадрів, дозволяє побудувати позитивну атмосферу та підтримувати високий рівень корпоративної культури в компанії «Оболонь».

Наприкінці варто також розглянути питання іміджу керівництва. Базовою складовою професійних іміджеутворюючих факторів є стиль керівництва, який може бути доповнено такими професійними характеристиками як індивідуальний стиль прийняття рішень, стиль розв'язання конфліктів, звична манера поведінки при вирішенні професійних завдань.

Удосконалення ділового іміджу керівника є важливим фактором успішного кар'єрного росту. Широкий спектр використання ділового іміджу, його значення в оптимізації різних видів діяльності, у тому числі, професійного, роблять необхідним свідомий підхід до його формування.

Отже, одним із найголовніших напрямів удосконалення ділового іміджу керівника та компанії «Оболонь» є підвищення лояльності керівництва до персоналу. Ризики втратити своїх ключових співробітників зараз стали очевидними: чекати виконання обіцянок люди не будуть. Всі знають, що відповідальність за свою кар'єру потрібно брати на себе. Співробітник, компетентний, ініціативний і затребуваний, готовий вкладати особисті гроші в своє навчання і розвиток, самостійно вибирає компанію, в якій він буде працювати як рівний бізнеспартнер.

Висновки. Ефективність керівництва впливає на атмосферу на робочому місці, рівень продуктивності та задоволеність працівників. Тому важливо розуміти, що різні способи впливу керівника є важливими для досягнення успіху та розвитку організації.

На підприємстві ПрАТ «Оболонь» поєднуються різні форми впливу в залежності від конкретних завдань, цілей та ситуації. Важливо відмітити, що вплив в комунікації та прийнятті рішень в компанії здійснюється від верхнього керівництва до нижчих ланок і забезпечує взаємодію між ними для досягнення загальних цілей компанії. Удосконалення ділового іміджу керівника вимагає постійного розвитку та уваги до різних аспектів професійного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугас В. В. Рябуха А. С. Удосконалення стилів керівництва в управлінні персоналом підприємства. *Ефективна економіка* № 12, 2017. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5952> (дата звернення 10.11.2023).
2. Калущка Л. В. Вплив стилю керівництва на ефективність управління персоналом. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. №.2 (7). С. 74-80.
3. Кіяшко В. І. Поняття та роль керівника в діяльності сучасного підприємства. *Форум права*, 2008 р. №1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08kvidcp.pdf>. (дата звернення 10.11.2023).
4. Коренев Є. Н. Аналіз сучасного стану системи корпоративного управління в Україні. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво: Збір. наук. Праць*. 2001. №4. С. 180-190.
5. Офіційний сайт ПрАТ «Оболонь». URL: <http://www.obolon.ua> (дата звернення 19.10.2023).
6. Тягур Р. С. Словник майбутнього менеджера : навч.-довід. посіб.. Івано-Франківськ : «ІНІН», 2009. 316 с.

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

FORMY I METODY PRACY PSYCHOLOGÓW ZAIMPLEMENTOWANE NA RZECZ POLSKIEJ POLICJI

podinsp. dr **Agnieszka Szoltek**
adiunkt,
Instytut Nauk Społecznych
Akademia Policji w Szczytnie
podinsp. Bonus-Dzięgo Agnieszka
starszy wykładowca
Instytut Nauk Społecznych
Akademia Policji w Szczytnie

Na podstawie zarządzenia nr 53 Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania niektórych zadań służbowych przez psychologów pełniących służbę lub zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Policji z dnia 6 października 2014 r. [zarządzenie nr 53 Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania niektórych zadań służbowych przez psychologów pełniących służbę lub zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Policji z dnia 6 października 2014 r., Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji z 2014 roku, pozycja 118 - dalej zarządzenie nr 53/2014], psychologowie policyjni wykonują czynności na rzecz funkcjonariuszy oraz pracowników cywilnych. Zakres ich oddziaływań odnosi się do trzech wyodrębnionych specjalizacji: 1) opieki psychologicznej i psychoedukacji, 2) psychologii zarządzania zasobami ludzkimi, 3) psychologii policyjnej stosowanej.

Słowa kluczowe: psycholog policyjny, opieka psychologiczna i psychoedukacja, psychologia zarządzania zasobami ludzkimi, psychologia policyjna stosowana, funkcjonariusz Policji

Celem rozważań niniejszego artykułu jest przybliżenie specyfiki pracy polskich psychologów policyjnych. Zadania przez nich realizowane uregulowane są zarządzeniem nr 53/2014. Omówienie zakresu działań podejmowanych przez psychologów zostanie poprzedzone retrospekcją historyczną odnoszącą się do

funkcjonowania tej grupy zawodowej w strukturach Policji. Przed 1996 rokiem psychologowie zatrudniani byli w resortowej służbie zdrowia, a także w szkołach policji realizując zadania na rzecz tej formacji. Rok 1996 był przełomowy dla polskich psychologów policyjnych, gdyż wówczas w każdym z 49 ówczesnych województw zostały utworzone etaty wyodrębnione w strukturach Wydziałów Kadr i Szkolenia komend wojewódzkich Policji. Istotnym czynnikiem ugruntowującym pozycję psychologów w Policji było powołanie w 1997 roku, w Komendzie Głównej Policji etatu psychologa-koordynatora, do którego zadań należało nadzorowanie i koordynowanie pracy psychologów policyjnych w poszczególnych województwach.

Zadania, jakie im wówczas powierzono odnosiły się do sprawowania profilaktycznej i interwencyjnej opieki psychologicznej, której potrzebę świadczenia dostrzeżono dzięki wyrwkowym badaniom ankietowym wśród funkcjonariuszy [M. Chmielewska, Rola i zadania psychologów w Policji [w:] T. Szankin [red.], Wymiana doświadczeń w zakresie wybranych aspektów funkcjonowania psychologów w Policji, Szczytno 2008, s. 102.]. Działalność psychologów była zgodna z ogólnym kierunkiem rozwoju Policji jako nowoczesnej organizacji. Formy i metody ich pracy na przestrzeni lat były dostosowywane do standardów europejskich [A. Królikowska, Realizacja projektu „Polsko-Ukraińska wymiana doświadczeń w zakresie przygotowania psychologów policyjnych do zabezpieczenia zdarzeń nadzwyczajnych” [w:] E. Szafrąńska [red.], Polsko-Ukraińska wymiana doświadczeń w zakresie przygotowania psychologów policyjnych do zabezpieczenia zdarzeń nadzwyczajnych, Szczytno 2008, s. 6.], w tym były zgodne z powszechnie stosowanymi świadczeniami psychologicznymi tj.: porada, konsultacja, terapia, rehabilitacja, interwencja w kryzysie i wsparciu psychologicznym [A. Fiutak, Pomoc psychologiczna. Prawo i etyka w zawodach terapeuty i psychiatry, Warszawa 2016, s. 21 -23.].

Autorki podjęły się zaprezentowania obszarów działalności psychologów policyjnych na podstawie Sprawozdania z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku [Pismo Kps-451/2023, Sprawozdanie z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku, Wydział Psychologów Policyjnych Biura Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa 2023 – dalej Kps-451/2023].

W polskiej Policji zatrudnionych jest 189 psychologów, którzy realizują swoje zadania zgodnie z zarządzeniem nr 53/2014, w następujących specjalizacjach: opieka psychologiczna i psychoedukacja, psychologia zarządzania zasobami ludzkimi oraz psychologia policyjna stosowana.

W ramach opieki psychologicznej i psychoedukacji podejmowane są następujące zadania:

- 1) udzielanie policjantowi lub pracownikowi Policji pomocy psychologicznej,
- 2) udzielanie policjantowi lub pracownikowi Policji pierwszej pomocy emocjonalnej,
- 3) prowadzenie psychoterapii policjanta lub pracownika,

- 4) prowadzenie psychoedukacji policjanta lub pracownika,
- 5) sporządzanie psychologicznych analiz samobójstwa lub usiłowania samobójstwa przez policjanta lub pracownika Policji.

Powyższe działania psychologów, podejmowane są przez nich w trosce o dobre funkcjonowanie policjantów. Policjanci, w trakcie służby narażeni są na działanie różnorodnych czynników stresogennych, które mogą znacząco wpłynąć na ich kondycję psychiczną, zmiany ujawnią się w reakcjach na poziomie: fizjologicznym, behawioralnym, emocjonalnym i poznawczym [A. Szoltek, Radzenie sobie ze stresem zawodowym w aspekcie bezpieczeństwa osobistego pracownika [w:] B. Wiśniewski, A. Babiński, A. Osierda, P. Kobes [red.] Administracja Bezpieczeństwa. Wybrane Problemy, t. III, Bielsko-Biała 2017, s. 82.]. Wystąpienie reakcji stresowej, w postaci dystresu, uzależnione jest od interakcji dostępnych zasobów fizycznych, społecznych i osobistych [P. G. Zimbardo, R. J. Gerring, Psychologia i życie, Warszawa 2018, s. 525.].

W trakcie codziennych obowiązków służbowych występują zdarzenia negatywne, nieprzewidywalne, wieloznaczne i niemożliwe do opanowania, będące wydarzeniami traumatycznymi – tabela 1 [P. G. Zimbardo, R. J. Gerring, Psychologia i życie, Warszawa 2018, s. 533.].

Tabela 1 – Formy pomocy psychologicznej udzielonej w 2022 roku na skutek wydarzeń traumatycznych.

Rodzaje zdarzeń traumatycznych	Pierwsza Pomoc emocjonalna	Interwencja kryzysowa
Udział policjanta przy wykonywaniu czynności odebrania dziecka z rodziny.	1	0
Wykonywanie przez policjanta lub pracownika zadań służbowych w okresie klęski żywiołowej oraz w czasie katastrofy lub podczas aktu terroryzmu.	8	2
Śmierć policjanta.	15	0
Popęlnienie lub usiłowanie samobójstwa przez policjanta lub pracownika.	14	6
Bezpośredni kontakt policjanta lub pracownika ze śmiercią dziecka.	8	2
Użycie przez policjanta broni palnej lub środka przymusu bezpośredniego, w wyniku którego nastąpiła śmierć lub ciężki uszczerbek na zdrowiu.	23	5
Przemoc fizyczna lub psychiczna w rodzinie policjanta lub pracownika.	22	15
Podjęcie czynności procesowych wobec policjanta lub pracownika w związku z podejrzeniem popełnienia	28	8

przez niego przestępstwa.		
Ciężka choroba policjanta lub pracownika.	63	7
Śmierć lub ciężka choroba osoby bliskiej policjantowi lub pracownikowi.	165	10
Uczestniczenie policjanta lub pracownika w zdarzeniu, które spowodowało bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia jego lub innych ludzi.	109	39
Inne: sprawy z życia osobistego, sprawy związane ze służbą/pracą	1037	56

Źródło: Pismo Kps-451/2023, Sprawozdanie z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku, Wydział Psychologów Policyjnych Biura Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa 2023, s. 9.

Najczęściej policjantom i pracownikom Policji, psychologowie udzielali pierwszej pomocy emocjonalnej oraz interwencji kryzysowej w sytuacjach uczestniczenia policjanta lub pracownika w zdarzeniach, które spowodowały bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia oraz śmierci lub ciężkiej choroby osób bliskich policjantom lub pracownikom.

Aby umożliwić jak najszybsze podjęcie działań terapeutycznych, opieka psychologiczna została zorganizowana w postaci całodobowych dyżurów w jednostkach Policji, w których nie ma stałej siedziby psychologa. Powyższe rozwiązanie przyjęto w komendach powiatowych, miejskich i rejonowych, a także w większych komisariatach. Ponadto, dbając o budowanie relacji zaufania do osoby pomagającej, komfort wspomaganego jak również prawidłowy przepływ informacji z przełożonymi preferowane jest sprawowanie opieki psychologicznej przez jednego lub dwóch stałych psychologów [Kps-451/2023, s. 6.].

Psychologowie podejmujący interwencje kryzysowe udzielają wsparcia w związku ze stresem operacyjnym, organizacyjnym oraz osobistym.

Analizując dane statystyczne ujęte w sprawozdaniu z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku stwierdzono, że formami pracy psychologów były: porada psychologiczna, grupowe odreagowanie psychiczne, psychoterapia, grupy wsparcia, pierwsza pomoc emocjonalna, interwencja kryzysowa [zarządzenie 53/2014].

W 2022 roku funkcjonariusze oraz pracownicy Policji najczęściej korzystali z porad psychologicznych, udzielono ich 1840 osobom, w trakcie 3617 spotkań [Kps-451/2023, s. 6.].

W minionym roku z psychoterapii podczas 1297 sesji opieką objęto 89 osób [Kps-451/2023, s. 6.]. W grupowym odreagowaniu psychicznym w 24 sesjach uczestniczyło 184 osób [Kps-451/2023, s. 10.]. Najmniej liczebną formą pomocy psychologicznej, z której skorzystali w 2022 roku funkcjonariusze oraz pracownicy Policji było uczestniczenie w grupie wsparcia, skorzystało z niej 13 osób [Kps-451/2023, s. 6.]. W 2022 roku wystąpiło

1485 zdarzeń traumatycznych, w których 1839 funkcjonariuszom Policji została udzielona pierwsza pomoc emocjonalna. Ostatnią z wyżej wskazanych form pomocy psychologicznej stanowi interwencja kryzysowa, której udzielono 197 osób [Kps-451/2023, s. 8].

Ponadto, w pierwszym kwartale 2022 roku psychologowie policyjni kontynuowali rozpoczęte we wcześniejszych latach udzielanie wsparcia dla policjantów i pracowników dotkniętych epidemią COVID-19 [Kps-451/2023, s. 10].

W związku z utrzymującą się trudną sytuacją na granicy polsko-białoruskiej na przełomie 2021-2022 roku, psychologowie zapewнили wsparcia psychologicznego dla pełniących tam służbę funkcjonariuszy. Również z pomocy psychologicznej mogli skorzystać policjanci realizujący zadania służbowe na granicy polsko-ukraińskiej. Rola psychologów na granicy polegała na utrzymywaniu kontaktów zarówno z dowódcami, jak i policjantami pododdziałów skierowanych do realizacji zadań w rejonie przygranicznym i w razie konieczności udzielenie wsparcia, a także prowadzenia pierwszej pomocy emocjonalnej. Ponadto, po 9 maja ubiegłego roku wprowadzono obowiązkowe spotkania psychologów z funkcjonariuszami wracającymi z pierwszego wyjazdu w rejon wschodniej granicy, jak również w przypadku wzięcia udziału w zdarzeniach silnie stresujących mogących naruszyć emocjonalną stabilność osoby [Kps-451/2023, s. 15].

W ramach specjalizacji opieka psychologiczna i psychoedukacja, oprócz pomocy psychologicznej realizowana jest szeroko pojęta psychoedukacja. Należy tu wspomnieć o prowadzeniu szkoleń z zakresu profilaktyki: alkoholowej, narkotykowej, wypalenia zawodowego oraz radzenia sobie ze stresem. Przykładowymi działaniami podejmowanymi w tym obszarze była realizacja program „Alkohol a środowisko służby i pracy”, oraz programu „Profilaktyka zjawisk wynikających z używania środków odurzających, substancji psychotropowych, środków zastępczych i nowych substancji psychoaktywnych w miejscu pracy i pełnienia służby”.

Zgodnie z zarządzeniem nr 53/2014 kolejnym obszarem działalności psychologów, jest psychologia zarządzania zasobami ludzkimi, która obejmuje w szczególności:

1. uczestniczenie w postępowaniu kwalifikacyjnym do służby w Policji w zakresie dotyczącym testu psychologicznego,
2. prowadzenie badań psychologicznych do służby na określonych stanowiskach lub w określonych komórkach organizacyjnych jednostek Policji,
3. uczestniczenie w działaniach zmierzających do zapewnienia efektywnego i spójnego systemu zarządzania zasobami ludzkimi, w szczególności poprzez:
 - diagnozowanie problemów związanych z zarządzaniem zasobami ludzkimi oraz udział w ich rozwiązywaniu,

- doradztwo dla osób stanowiących kadre kierowniczą w jednostce organizacyjnej Policji w zakresie umiejętności zarządzania zasobami ludzkimi,
- badanie atmosfery pracy i służby,
- prowadzenie mediacji w polubownym rozwiązywaniu problemów i konfliktów występujących w służbie lub pracy,
- 4. prowadzenie lokalnego doskonalenia zawodowego z zakresu psychologii zarządzania zasobami ludzkimi”.

Zadaniem, które na stałe wpisało się w obszar tej specjalizacji jest dobór kandydatów do służby w Policji. W 2022 roku zrealizowano 7455 badania kandydatów w ramach postępowania kwalifikacyjnego do służby w Policji (dobór zewnętrzny), z których 69% zakończyło się wydaniem pozytywnych opinii, co z kolei przełożyło się na wcielenie do służby 5137 osób[Kps-451/2023, s. 21.]. Do działań psychologów policyjnych związanych z doбором, należy również zaliczyć dobór wewnętrzny. W ramach podjętych w tym obszarze działań, psychologowie przeprowadzili 583 badania psychologiczne – tabela2.

Tabela 2 - Liczba badań psychologicznychw ramach doboru wewnętrznego w 2022 roku.

Stanowiska lub komórki organizacyjne Policji	Liczba badań
komórki organizacyjne Centralne Biuro Śledcze Policji	0
komórki organizacyjne Biuro Spraw Wewnętrznych Policji	87
komórki organizacyjne właściwe w sprawach analizy kryminalnej	93
komórki organizacyjne właściwe w sprawach werbunków	131
stanowiska, na których wykonywane są zadania z zakresu negocjacji policyjnych	100
komórki organizacyjne właściwe w sprawach ruchu drogowego	1
dyzurni jednostek i ich zastępcy	78
komórki organizacyjne właściwe w sprawach techniki operacyjnej	7
stanowiska w Centralnym Pododdziale Kontrterrorystycznym Policji „BOA” i samodzielnym pododdziale kontrterrorystycznym Policji	60
stanowiska, na których wykonywane są zadania z zakresu kontroli i audytu	0

stanowiska w komórkach realizacyjnych, minersko-pirotechnicznych oraz prac podwodnych komend wojewódzkich Policji i KSP	4
kierownicy jednostek oraz komórki organizacyjnych Policji i ich zastępcy	22

Źródło: Pismo Kps-451/2023, Sprawozdanie z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku, Wydział Psychologów Policyjnych Biura Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa 2023, s. 24.

Przegląd danych statystycznych zawartych w tabeli 2 wskazuje, że największą liczbę badań psychologicznych zrealizowano na rzecz komórek organizacyjnych właściwych w sprawach werbunków, analizy kryminalnej oraz kandydatów na negocjatorów policyjnych. Psychologowie w ramach tej specjalizacji, w minionym roku wzięli udział w 44 postępowaniach na stanowiska służbowe w Policji i w 108 procedurach na stanowiska cywilne [Kps-451/2023, s. 25.].

Również w tym samym roku psychologowie przeprowadzili 759 rozmów z kandydatami na misje w Jednostce Specjalnej Polskiej Policji w Kosowie. Uczestniczyli oni w procedurze kwalifikacyjnej dla policjantów-ekspertów przewidzianych do udziału w misjach/operacjach ONZ i UE, a także w postępowaniach kwalifikacyjnych na oficerów łącznikowych polskiej Policji. Ponadto, zrealizowali oni 103 badania policjantów i pracowników Policji powracających do kraju po zakończeniu służby lub pracy w kontyngencie policyjnym [Kps-451/2023, s. 26.].

Ważną płaszczyzną pracy psychologów w ramach prezentowanej specjalizacji były działania mające na celu zapewnienie efektywnego sposobu zarządzania zasobami ludzkimi. Dotyczyły one diagnozy i rozwiązywania problemów związanych z konfliktami, zachowaniami o charakterze mobbingu, dyskryminacją, niesprzyjającą atmosferą w pracy i służby. Psychologowie służyli pomocą również kadrze kierowniczej prowadząc mediacje.

Ważną płaszczyzną pracy psychologów w ramach psychologii zarządzania zasobami ludzkimi jest wsparcie udzielane kadrze kierowniczej w obszarach takich jak [Kps-451/2023, s. 30-31.]:

- prowadzenie rozmów motywujących, oceniających, a także dyscyplinujących podwładnych,
- rozwiązywanie konfliktów przełożony-podwładny,
- wspieranie podwładnych w sytuacjach kryzysowych,
- postępowanie z podwładnymi przejawiającymi problemy emocjonalne, zdrowotne i behawioralne, np. co do których istnieje podejrzenie stosowania przemocy w rodzinie czy też nadużywania alkoholu.

Psychologowie policyjni w swoich działaniach pamiętają również o najmłodszych adeptach sztuki policyjnej przygotowując i przeprowadzając dla nich różnego rodzaju przedsięwzięcia ułatwiające i wspierające proces adaptacji do służby[Kps-451/2023, s. 37.].

Ostatnią z wyżej wymienionych specjalizacji psychologów, są czynności z zakresu psychologii policyjnej stosowanej, w ramach których psychologowie:

„1) udzielają policjantom pomocy w czynnościach operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych, w tym:

- a) dokonują psychologicznej analizy materiałów operacyjnych i procesowych,
- b) biorą udział w opracowywaniu taktyki czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych,
- c) sporządzają profile psychologiczne nieznanymi sprawców przestępstw i rysopisy psychologiczne osób będących w zainteresowaniu Policji,
- d) wspomagają realizację czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych;

2) udzielają policjantom pomocy w czynnościach administracyjno-porządkowych, w tym:

- a) współuczestniczą w działaniach mających na celu zapobieganie przestępstwom i wykroczeniom oraz zjawiskom patologii społecznej,
- b) biorą udział w opracowywaniu lub opiniowaniu programów prewencyjnych i profilaktycznych,
- c) biorą udział w akcjach lub operacjach policyjnych,
- d) jako konsultanci biorą udział w negocjacjach policyjnych;

3) prowadzą lokalne doskonalenie zawodowe z zakresu psychologii policyjnej stosowanej”[zarządzenie nr 53/2014].

Zadania psychologów policyjnych z tej specjalizacji wykonywane były przede wszystkim na rzecz policjantów realizujących czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe. Ilość podjętych czynności zależała od zapotrzebowania spływającego z tych komórek. W 2022 roku, swoją wiedzą i umiejętnościami psychologowie wsparli policjantów przy realizacji 109 zadań w obszarze czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych oraz w 104 zadań administracyjno-porządkowych[Kps-451/2023, s. 33.].

Kluczową aktywnością psychologów policyjnych, prowadzoną niezależnie od specjalizacji jest szeroko zakrojona działalność szkoleniowa. Wykłady, warsztaty i treningi dotyczą: in.: promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki, wzmocnienia kompetencji osobistych, komunikacji i współpracy w zespole, doskonalenia kompetencji kierowniczych, umiejętności budowania i integracji zespołów, psychologicznych aspektów przesłuchań, kontaktu z osobą pokrzywdzoną przestępstwem, negocjacji policyjnych, śladów psychologicznych, taktycznej komunikacji podczas interwencji,

psychologicznych uwarunkowań zachowań uczestników zgromadzeń publicznych i protestów społecznych, postępowania wobec osób z zaburzeniami psychicznymi, a także zapobiegania konfliktom i deeskalacji niebezpiecznych zachowań [Kps-451/2023, s. 36-38].

Podsumowanie

Każdego dnia, psychologowie zatrudnieni w szeregach polskiej Policji podejmują działania mające na celu wsparcie funkcjonariuszy i pracowników formacji, otaczając ich zarówno opieką psychologiczną, jak i dzieląc się swoją wiedzą i umiejętnościami podczas podejmowanych przez nich czynności zawodowych. Analizując pracę psychologów policyjnych można dostrzec jak wiele obszarów jest w zakresie ich działań. Autorki niniejszego opracowania żywią nadzieję, że przybliżyły specyfikę zadań wykonywanych przez polskich psychologów policyjnych, w ramach każdej ze specjalizacji, potwierdzając tym samym ich istotną rolę w organizacji.

BIBLIOGRAFIA:

1. Chmielewska M., Rola i zadania psychologów w Policji [w:] T. Szankin (red.), Wymiana doświadczeń w zakresie wybranych aspektów funkcjonowania psychologów w Policji, Szczytno 2008.
2. Fiutak A., Pomoc psychologiczna. Prawo i etyka w zawodach terapeuty i psychiatry, Warszawa 2016.
3. Królikowska A., Realizacja projektu „Polsko-Ukraińska wymiana doświadczeń w zakresie przygotowania psychologów policyjnych do zabezpieczenia zdarzeń nadzwyczajnych” [w:] E. Szafrńska [red.], Polsko-Ukraińska wymiana doświadczeń w zakresie przygotowania psychologów policyjnych do zabezpieczenia zdarzeń nadzwyczajnych, Szczytno 2008.
4. Pismo Kps-451/2023, Sprawozdanie z działalności psychologów policyjnych w 2022 roku, Wydział Psychologów Policyjnych Biura Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa 2023.
5. Szoltek A., Radzenie sobie ze stresem zawodowym w aspekcie bezpieczeństwa osobistego pracownika [w:] B. Wiśniewski, A. Babiński, A. Osierda, P. Kobes [red.] Administracja Bezpieczeństwa. Wybrane Problemy, t. III, Bielsko-Biała 2017.
6. Zarządzeniem nr 53 Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania niektórych zadań służbowych przez psychologów pełniących służbę lub zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Policji z dnia 6 października 2014 r. [Dz. Urz. KGP z 2014 r., poz. 118].
7. Zimbardo P. G., Gerring R. J., Psychologia i życie, Warszawa 2018.

УДК 796.011.3:37.013

ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ірина Кузьміна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри загальної та клінічної
патофізіології ім. Д.О.Альперна
Харківського національного медичного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4180-2045>

Ольга Кузьміна,

кандидат медичних наук, доцент, доцент
кафедри акушерства та гінекології №1
Харківського національного медичного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8311-9493>

Проведено дослідження, яке дає змогу підвищити культуру здоров'я нації, вдосконалити педагогічні умови з формування здорового способу життя сучасної студентської молоді. Визначені особливості впливу факторів на здоров'я, що впливають на рівень фізичного і психічного здоров'я.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, здоров'я нації, спосіб життя, фізична культура.

Актуальність теми. Актуальною проблемою українського суспільства є формування здорового способу життя, тому що зміцнення здоров'я належить до першочергових проблем державної політики нації [1]. Ефективність виробничих процесів, стосунків між людьми, духовний стан суспільства, його культурний розвиток мають політичний і ідеологічний вплив. Сучасні аспекти констатують погіршення стану здоров'я підростаючого покоління, свідчать про те, що структура захворюваності молоді наближається до межі дорослого населення. Це обумовлено зростанням соціально-економічних, екологічних та епідеміологічних ризиків, які пов'язані з особистими завданнями сучасного молодого покоління [2].

Взаємодія підростаючого покоління і суспільства сьогодні базується на релігійному, соціально-політичному, культурному факторі через мову, мистецтво, літературу, науку, технічні комунікаційні ресурси які, забезпечують відповідний рівень самореалізації. Педагогічні умови зміцнення фізичного виховання мають актуальне значення у формуванні здорового способу життя сучасної української молоді та студентів.

Сьогодні людство недооцінює потенціал своїх можливостей, він має бути зорієнтований на забезпечення суспільного розвитку. На здоров'я впливає безліч чинників і найголовніший з них – це спосіб життя.

Здоровий спосіб життя передбачає дотримання виконання певних правил, що забезпечують гармонійний розвиток, високу працездатність, духовну рівновагу та здоров'я людини. В основі здорового способу життя лежить індивідуальна система поведінки й звичок кожної окремої людини, що забезпечує їй потрібний рівень життєдіяльності й здорове довголіття. Здоровий спосіб життя – це практичні дії, спрямовані на запобігання захворювань, зміцнення всіх систем організму й поліпшення загального самопочуття людини [3].

В основі здорового способу життя лежать такі принципи: раціональне харчування, оптимальний руховий режим, загартування організму, особиста гігієна, відсутність шкідливих звичок, позитивні емоції, інтелектуальний, моральний і духовний розвиток.

Здоров'я населення, молоді та студентів нерозривно пов'язані між собою. Із інтересів нації саме здоров'я є одним із основних завдань національної безпеки молодого покоління та засобом її забезпечення, що сприяє розвитку особистості, суспільства й держави та дозволяє їм зберігати накопичені духовні й матеріальні цінності [4].

Мета – теоретично обґрунтувати педагогічні умови вдосконалення зміцнення здоров'я студентів в системі фізичного виховання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу Незадовільний стан здоров'я сучасної молоді, зневажливе ставлення них до основних норм здорового способу життя, мають великий вплив на зменшення чисельності населення країни, зниження загального рівня фізичного і психічного здоров'я нації. Головною причиною цього є недостатня культура зміцнення здорового способу життя як суспільну цінність.

Аналіз кола питань в наукових працях деяких українських дослідників мають значення для розгляду теоретичного підґрунтя таких науковців, як В. Арбеніна, І. Булах, Л. Дикань, І. Жмайло, Л. Кучерявенко, Н. Макаренко та деяких інших. В них розкривається вплив людства на соціальні суб'єкти освітнього простору, наукової спадщини, де демонструє сучасні підходи до розуміння здоров'я, способів його збереження та зміцнення. Це дозволяє зробити висновок

про доцільність використання в сучасних умовах розглядати здоров'я як цілісну систему матеріальних та духовних відносин, які існують в суспільстві [5].

Конституцією України визнано людину, її життя й здоров'я, найвищою соціальною цінністю. Наукове значення завдань охорони здоров'я полягає в окресленні сучасних засад соціологічного дослідження здорового способу життя молоді у суспільстві. Реалізація системних заходів та їх позитивний результат у формуванні культури здорового способу життя може бути досягнутим тільки на основі взаємодії освіти, діяльності медичних закладів, загальної культурної політики. Освіта сприяє формуванню та розвитку певного простору в суспільстві.

Здоровий спосіб життя – це уважне та грамотне ставлення до свого здоров'я, розумна поведінка, раціональне харчування, фізична культура, відмова від шкідливих звичок, куріння, надмірного вживання алкоголю.

Велику роль у становленні здорової особистості повинні відігравати вищі навчальні заклади шляхом розробки програм під загальною назвою «культура здоров'я» та проведення різноманітних спортивних змагань серед молоді. Це пов'язано з тим, що частина студентів, поступивши до навчального закладу, припиняють займатися спортом, мотивуючи це великим навчальним навантаженням. З іншого боку, студенти не займаються спортом і не прагнуть до здорового способу життя через те, що в їхній системі цінностей здоров'я знаходиться не на першому місці.

Як свідчать соціологічні дані, тільки від 30 до 40 відсотків абітурієнтів є здоровими, а інші мають різну ступінь відхилення від норми [6].

Проблеми педагогічної майстерності залишаються головною метою освіти для формування людини, забезпечують всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей, моральне виховання, можливість самостійного вибору своєї майбутньої спеціальності. Методика підготовки та проведення основних видів занять зі студентами, викладання предметів з використанням наочних посібників, сучасних технічних засобів навчання, здійснення контролю успішності та якості підготовки – все це обумовлює вимоги щодо державного освітнього стандарту [6].

Якість освітнього процесу у вищому навчальному закладі визначається не тільки обсягом знань, але й параметрами особистого громадянського розвитку студентів [7]. Сучасна система вищої медичної освіти в Україні спрямована на розвиток людини, що створює умови для самореалізації, досягнення успіхів у навчанні та вихованні, що потребує від педагога нової орієнтації на особистість студента.

Одним з провідних завдань модернізації вищої медичної освіти України на сучасному етапі є пошук форм її інтеграції з наукою і виробництвом, підвищення ролі та відповідальності фахівця, забезпечення якості підготовки спеціалістів. Проблема формування фахівця будь якої галузі знаходиться відповідно до вимог

сучасного суспільства та ринку праці, які потребують максимально адаптованих, ефективних, конкурентоспроможних спеціалістів. Рівень професійної компетентності ґрунтується на критичному мисленні та здатності застосовувати теоретичні надбання на практиці. Під поняттям компетентнісної освіти розуміють спеціально організований комплекс знань, умінь та навичок, які набувають студенти-медики у процесі навчання [8].

Головна мета фахової підготовки діяльності лікаря (практика й ученого) – збереження та захист життя й здоров'я людини в пренатальному та постнатальному періоді, профілактика захворювань і відновлення здоров'я, а також зменшення страждань при невиліковних захворюваннях, при народженні та настанні смерті. Діяльність лікаря вимагає від нього гуманного ставлення до людей, поваги до їх автономії, співчуття та співучасті, доброзичливості, благодійності та милосердя, терплячості, взаємодовіри, порядності та справедливості. Етичне ставлення до особистості пацієнта не припиняється й після його смерті. Лікар виконує свої обов'язки з повагою до життя, гідності та автономії кожної особи на засадах морально-етичних принципів суспільства, власної моральної позиції та совісті, керуючись Клятвою лікаря України та Етичним кодексом лікаря України [9].

Майбутнім медичним працівникам важливо оволодіти професійними навичками, які входять у комплекс професійно-комунікативних умінь, оскільки саме вони становитимуть базу їх фахової майстерності. Професійна лікарська діяльність визначається професійними знаннями, уміннями реалізувати їх у своїй діяльності. Праця лікаря обумовлює ефективність спілкування з пацієнтами, їх родичами, колегами, які сприяють вирішенню проблем та досягненню взаєморозуміння [10].

Для реалізації напрямів зміцнення здоров'я студентів необхідно втілення комплексних державних програм, які підтверджені законодавчими нормами.

На місцевому рівні вищі навчальні заклади та органи місцевого самоврядування повинні більше уваги приділяти популяризації здорового способу життя. Основними завданнями фізичного виховання у вищій школі є підтримання рівня фізичної підготовки молоді, студентів і співробітників до формування здорового способу життя, засобами фізичної культури і спорту факторам негативного впливу на здоров'я членів студентського колективу.

Реалізація формування здорової особистості студента і системи навчально-виховної роботи в освітньому закладі неможливе без тісного співробітництва всіх учасників педагогічного процесу.

Поняття «здоров'я» відбиває якість пристосування організму до умов зовнішнього середовища, який формується в результаті взаємодії зовнішніх (природних та соціальних) і внутрішніх (духовність, спадковість, стать, вік)

факторів. Проблема залежності всіх видів здоров'я залежить від того, як людина ставиться до дарованого їй життя, який пріоритет вона вибирає в пристосуванні до життя – біологічний або духовний, які цінності стають для неї головними в реалізації вибраного шляху – позитивні або негативні.

Система охорони здоров'я – категорія, що інтегрує уявлення про певний тип життєдіяльності людини та характеризується його трудовою діяльністю, побутом, формою задоволення матеріальних і духовних потреб, правилами індивідуальної й суспільної поведінки в єдності з умовами життя.

Спосіб життя людини включає три категорії: рівень життя (економічна категорія), якість життя (соціальна категорія), стиль життя (соціально-психологічна категорія).

Виховання здорового способу життя є процесом, що передбачає здоров'я в системі цінностей людини, розумінні особистістю здоров'я, відсутності захворювань або фізичних вад.

Таким чином, виховання здорового способу життя є явищем, що передбачає спеціально організованого процесу інформування, освіти та навчання. У результаті такого виховання люди стають здатними протягом усього життя, самостійно навчатися засобам поліпшення здоров'я, протистояти хронічним хворобам і передчасному старінню [11].

Студентська молодь під час навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ), має бути підкріплено впровадженням необхідних педагогічних умов, що сприяють досягненням високого рівня суспільного здоров'я, а також системою заходів, що є органічною частиною державної, громадської, освітянської політики країни.

В підготовці майбутніх висококваліфікованих фахівців до збереження і зміцнення власного здоров'я велике значення під час занять з фізичного виховання відіграють заняття з обраних видів спорту. Для того щоб оптимально застосувати оздоровчі технології на заняттях з фізичного виховання у ВНЗ та на заняттях з самостійної підготовки, дуже важливо, щоб студенти під час навчання оволодівали не тільки теоретичними знаннями щодо їх використання, але й самі засвоювали їх на практиці. Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що зміст занять з спортивних дисциплін повною мірою дозволяє студентам на практиці освоювати найбільш сприятливі оздоровчі технології.

Вдосконалення культури зміцнення власного здоров'я та ведення здорового способу життя молоді і студентів є використання на заняттях з фізичного виховання методики їхнього застосування на практиці.

Використання теоретичних знань і практичних умінь з формування культури збереження власного здоров'я є необхідною умовою вдосконалення культури зміцнення здоров'я студентської молоді. Самостійні заняття з фізичного виховання з оздоровчою направленістю мають велике значення для закріплення

набутих знань студентами на теоретичних та практичних заняттях з фізичного виховання.

Здоровий спосіб життя є процесом, що передбачає розуміння особистістю здоров'я не тільки як стану відсутності захворювань або фізичних вад, а як стану повного благополуччя, цілісного розуміння здоров'я як феномена, що невід'ємно поєднує його чотири складові – фізичну, психічну, соціальну й духовну.

Досягнення позитивного результату з формування ставлення до власного здоров'я та удосконалення культури зміцнення фізичного та психічного здоров'я студентської молоді відбувається за умов, що у ВНЗ працює збудована схема орієнтування студента на здоровий спосіб життя, який передбачає реалізацію педагогічних умов. Орієнтування студента на здоровий спосіб життя включає в себе дії викладача ознайомчого, рекомендуючого, підтримуючого характеру, які направлені на інформування студента про здоровий спосіб життя, активізацію його діяльності, збагачену існуючим досвідом. Навчальні програми з фізичного виховання, педагогіки, психології, охорони праці та безпеки життєдіяльності забезпечують необхідною інформацією по вдосконаленню культури зміцнення власного здоров'я [12].

У процесі теоретичної підготовки важливе значення відіграє використання інтерактивних форм і методів навчання. Тренінгові форми навчання на лекційних та семінарських заняттях дозволяють підвищити інтерес та активізувати студентів до пізнавальної діяльності по формуванню здорового способу життя. Важливу роль у підготовці сучасних висококваліфікованих фахівців відіграє інформація про збереження та зміцнення здоров'я, яка дозволяє методично правильно використовувати набуті знання з формування культури здоров'я та ведення здорового способу життя [13].

Висновки. Згідно результатів експериментального дослідження виявлено підвищення всіх рівнів готовності молоді та студентів до застосування в практичній діяльності запропонованих оздоровчих технологій. Здоров'я нації як чинник безпеки держави є базовою складовою людського капіталу та конкурентної спроможності країни. Здоров'я населення – це запорука сприятливої соціально-моральної атмосфери, довіри до держави, а лікар як фахівець є гарантом його збереження, захисту та зміцнення.

Отримані в процесі дослідження дані дають можливість стверджувати ефективність запропонованих педагогічних умов щодо удосконалення культури здоров'я молоді та формування ціннісного уявлення про ведення здорового способу життя. Результати дають можливість стверджувати про досягнення мети й виконання завдань дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Князевич В.М., Авраменко Т.П., Короленко В.В. Перспективи розвитку публічного управління у сфері громадського здоров'я України в умовах системних змін. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2016. № 1, С. 56-65.
2. Краснова О.І., Плужнікова Т.В. Особливості механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 46-48.
3. Генсерук Г. Р., Бойко М. М. Цифрові технології як засіб підвищення якості освітнього процесу закладу вищої освіти . Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання : досвід , тенденції , перспективи: матеріали V Міжнародної науково- практичної Інтернет конференції (м. Тернопіль, 30 квітня, 2020). Тернопіль: ТНПУ ім . В. Гнатюка , 2020. С. 110-111.
4. Білоусова Н.А., Гетало О. В., Яковлева О. С. Підготовка фахівців з оцінки медичних технологій : досвід зарубіжних країн. *Фармацевтичний журнал*. 2022. №1 (77). с. 63-73.
5. Гула Л. В. Шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі організації самостійної роботи . *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Випуск 72. Том 1. С. 126-129.
6. Басюк Н.А. Комунікативна культура педагога вищої школи як головний аспект педагогічного спілкування. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2020. № 5. С. 1-6.
7. П'ятницький Ю. С., Мельник І. В., Поліщук М. О. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах Міністерства охорони здоров'я України в умовах впровадження Закону України «Про вищу освіту». *Актуальні питання якості медичної освіти* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2016. – С. 22-26.
8. Костик Л.Б. Основи професійно-педагогічного спілкування: метод. реком. до самостійної роботи студентів. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 52 с.
9. Селіхова Л. Г., Лавренко А. В., Борзих О. А. Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах : наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Полтава, 2018. – С. 208-210.
10. Рожко М. М., Ерстенюк А. М., Капечук В. В. Компетентнісний підхід у підготовці студентів медиків. *Медична освіта*. – 2016. – № 2. – С. 102-107.
11. Broadfoot. *Doing Sociology of Education*. Edited by GeoffreyWalf ord. London-New York-Philadelphia: The Falmer Press, 2021. pp.310-320.

12. Аширова А. В., Заспа Г. О., Капітан О. В., Кожем'якін О. С. Інформаційна система управління освітньою діяльністю університету. *Інформаційні технології – 2021*: зб. тез VIII Всеукр. наук.- практ. конф. молодих науковців, (м. Київ, 20 трав. 2021 р.). Київ, 2021.

13. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.

УДК 796.035.004

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ОЗДОРОВЧО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Юрій Палічук,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри медицини катастроф та військової
медицини,

Буковинський державний медичний
університет

Аналіз та узагальнення інформації наукової літератури в галузі фізичної культури та спорту, вивчення основних напрямів поліпшення якості життя засобами фізичного виховання та спорту виявило доцільність напрацювання теоретичних і методичних основ, необхідних для прикладного корегування якості життя з використанням оздоровчо-рекреаційних технологій.

Ключові слова: оздоровчо-рекреаційні технології, якість життя, засоби, методи, здоров'я.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Актуальною є проблема формування, забезпечення та поліпшення якості життя різних груп населення шляхом використання методів і засобів фізичної культури та спорту, що ефективні для оздоровлення, підвищення стійкості організму до дії несприятливих умов, збереження здоров'я та відновлення працездатності людини, що своєю чергою вимагає напрацювання теоретичних і методичних основ, необхідних для прикладного корегування якості життя з використанням оздоровчо-рекреаційних технологій.

Формулювання цілей статті. Відповідно до постановки проблеми визначено завдання: узагальнити вітчизняний і світовий досвід та виявити основні напрями поліпшення якості життя населення засобами фізичного виховання і спорту, обґрунтувати систему показників якості життя для здійснення комплексного оцінювання якості життя різних груп населення, виявити несприятливі для якості життя чинники та визначити шляхи їх корегування за допомогою оздоровчо-рекреаційних технологій.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Попри значні наукові та практичні напрацювання українських та зарубіжних учених, зауважимо, що проблему формування, забезпечення та поліпшення якості життя різних груп населення досліджено недостатньо, а тому вона не була належно відображена у практичній діяльності. Недостатньо використовуються механізми формування якості життя шляхом використання методів та засобів фізичної культури і спорту, що ефективні для оздоровлення, підвищення стійкості організму до дії несприятливих умов, збереження здоров'я та відновлення працездатності людини.

Оздоровчо-рекреаційні технології, вивчено в працях О. Андрєєвої, В. Кашуби, О. Боднар, В. Сонькіна та ін. Науковці під час проектування і реалізації

оздоровчо-рекреаційних технологій пропонують рекреативну, ігрову та розважальну діяльність, що спрямована на забезпечення здорового способу життя та позитивних змін у культурі побуту.

На думку В. Сонькіна [2] оздоровчо-рекреаційні технології є близькими до здоров'язбережувальних, до них учений зараховує умови та раціональну організацію навчання дитини в школі, відповідність навчального навантаження віку та можливостям дитини, відповідно організований руховий режим. Оздоровчо-рекреаційні технології є сукупністю методів та засобів, що забезпечують умови для формування та збереження здоров'я учасників навчально-виховного процесу. Аналогічні висновки роблять М. Смірнов та Ю. Палічук [4], які пропонують розглядати оздоровчо-рекреаційні технології як одну з підгруп здоров'язбережувальних технологій.

Оздоровчо-рекреаційні технології зорієнтовано на підвищення культури здорового способу життя, вони допомагають зняти фізичне та інтелектуальне напруження, ураховують можливості та зацікавлення людини, створюють оптимальні умови для творчої реалізації та відповідають рекреаційним потребам учасників [3]. Сама реалізація оздоровчо-рекреаційної технології відбувається кількома етапами: підготовчий (добір засобів та методів фізичного виховання, контроль фізичного та психічного стану учасників), основний (проведення занять), заключний (визначення ефективності вибраної технології).

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні зацікавлення питанням тривалості здорового життя уникає звичайного аналізу смертності, причин захворюваності, а спрямовано на вивчення благополуччя населення. Саме висока якість життя людини – основний показник ефективності новітніх оздоровчих технологій. За останнє десятиліття якість життя стала невід'ємною частиною популяційних і епідеміологічних досліджень, ця категорія знайшла своє застосування під час моніторингу здоров'я населення, оцінювання ефективності лікування, реабілітації, паліативної допомоги. Проте, незважаючи на те, що якість життя була та залишається основним об'єктом досліджень у різних галузях науки, на сьогодні немає єдиного підходу до трактування цього поняття. На сьогодні якість життя вивчають у соціологічному, соціально-економічному, або тільки у економічному контексті, але особливої уваги заслуговує якість життя як медико-соціальне явище.

На сьогодні напрацьовано науково-методичне підґрунтя для оцінювання якості життя різних груп населення, а самі показники благополуччя дослідники пропонують використовувати для визначення ефективності медичної допомоги та реабілітації, прогнозування продуктивності праці, можливої втрати працездатності або погіршення здоров'я у майбутньому [5].

Аналіз наявних проектів [1], спрямованих на поліпшення якості життя свідчить про невелику кількість серед них масштабних оздоровчих, рекреаційних

та превентивних проєктів, що є наслідком недостатньо обґрунтованим значенням здоров'я в структурі якості життя населення.

Аналіз проблемного поля та основних напрямів поліпшення якості життя населення засобами фізичного виховання і спорту виявив низку протиріч, основними з яких є: наявність складної та багатокомпонентної структури якості життя та водночас відсутність чітко визначених її складових частин; потреба відстежувати зміни в показниках якості життя українців та відсутність апробованих методів оцінювання, а відповідно і нормативних даних; необхідність поліпшувати якість життя та недетерміновані чинники, що на неї впливають; гостра потреба вплинути на формування різних складників якості життя населення та відсутність напрацьованих підходів та механізмів їх реалізації, обмежене використання засобів фізичної культури та спорту для забезпечення належної якості життя людини. Нами була виокремлена актуальна науково-прикладна проблема невідповідності наявних підходів щодо формування високої якості життя, потребам сучасного суспільства, що своєю чергою вимагає напрацювання теоретичного і методичного підґрунтя для прикладного корегування якості життя з використанням засобів фізичної культури і спорту, зокрема оздоровчо-рекреаційних технологій.

Підґрунтям масштабних оздоровчо-рекреаційних технологій, що мають завдання поліпшити якість життя населення можна вважати так звану екологічну концепцію рухової активності. Відповідно до неї на рівень фізичної активності індивіда впливають не лише внутрішні чинники (вік, стать, стан здоров'я, рівень фізичної підготовленості, переконання, мотивація та вміння індивіда), але й фактори, що пов'язані з соціальним, штучним чи природнім середовищами). Як підтвердження такого висновку можна згадати те, що в усіх європейських країнах, і в Україні зокрема, жінки частіше, на відміну від чоловіків зазначають, що не виконували жодні фізичні вправи впродовж останнього тижня та не використовували вільний час для активного дозвілля. Такі відмінності у показнику фізичної активності осіб різної статі можна спостерігати з наймолодшого віку, а різниця лише збільшується з дорослішанням індивіда. Такі проблеми можна пояснити гендерними стереотипами, порівняно невеликою кількістю програм, що дозволяють залучити саме дівчат та жінок до занять фізичною культурою та спортом, відсутністю часу в жінок, оскільки їх частіше залучають до догляду за дітьми чи особами похилого віку, наслідком високого рівня злочинності в місцях проживання тощо.

Нами було проаналізовано ефективність технологій, що орієнтовані як на окремого індивіда, так і на навколишнє середовище. Такий підхід дозволив комплексно вирішити проблему поліпшення якості життя людини, врахувати попередньо отримані результати щодо детермінуючого значення способу життя.

Якість життя – складна, багатокомпонентна структура, тому необхідним елементом у пізнанні цього феномена, встановленні основних складових частин та зв'язків між ними є формування відповідної моделі. Зважаючи на мету та завдання дослідження, доцільною була розробка такої структури, яка міститиме ключові поняття та змінні, забезпечуватиме розуміння цієї категорії та окреслюватиме можливе застосування на практиці.

Створення моделі якості життя було проведено згідно з кількома послідовними кроками, які передбачали формування концептуальної моделі, спрямованої на розуміння феномена якості життя; теоретичної моделі структури, яка відображає комплекс поглядів та уявлень, необхідних для розуміння всіх складових частин благополуччя, зв'язків між ними та основних показників.

Поняття «якість життя» активно розвивається в різних галузях науки, проте воно має суперечливий характер та відсутня комплексна інформація про цю категорію. У зв'язку з цим існує певне протиріччя між багатовимірністю цього поняття та відсутністю чітко визначених складових частин якості життя та їхніх характеристик. Незважаючи на наявність численних наукових робіт, неокресленими та неуніфікованими є показники якості життя; невіршеною залишається проблема визначення кількісного показника якості життя.

Установлено, що у фізичній культурі якість життя тісно пов'язана зі здоров'ям людини, вона охоплює фізичне, психічне і соціальне буття людини, ураховує її переконання, очікування та світосприйняття. Оцінювання якості життя, осердям якого є здоров'я, ґрунтується на суб'єктивному та об'єктивному оцінюванні благополуччя індивіда та рівня його фізичної і суспільної активності. Проте можна стверджувати, що оцінювання якості життя має також важливе значення для встановлення психосоціального, освітнього і медичного обслуговування осіб, які не страждають від гострих чи хронічних захворювань. Це своєю чергою супроводжується низкою протиріч, серед яких необхідність створення систем оцінювання якості життя різних груп населення та водночас недостатня розробленість та апробованість методів експрес-оцінювання, відсутність нормативних показників для українського населення. Подальшого дослідження вимагають чинники, що впливають на якість життя людини у зв'язку з їх невизначеністю, відсутністю чітких оцінок та ранжування, нерозумінням механізмів впливу.

У зв'язку з незадовільними соціально-економічними умовами, старіння населення України супроводжується суттєвим погіршенням здоров'я, зростанням кількості осіб, які потребують державної допомоги. Розуміння чинників, що забезпечують формування якості життя, поліпшують благополуччя населення, сприяють залученню до суспільного життя, допоможе зберегти трудовий потенціал, зменшить фінансові видатки на медичну й соціальну допомогу.

Праці щодо зв'язку між фізичною культурою й спортом та якістю життя доволі вузько спрямовані, оскільки основним об'єктом вивчення залишається соматичне здоров'я людини. Натомість недостатньо обґрунтованою залишається низка питань, що стосуються інших аспектів фізичної культури та високої якості життя населення. Серед них – психічне здоров'я, когнітивні здібності та рівень фізичної активності; фізична культура, спорт, освіта та працевлаштування; заняття фізичною культурою і спортом та запобігання асоціальній поведінці; фізична активність та соціальна інклюзія. Подальше вивчення зв'язку між якістю життя та заняттями фізичною культурою, зокрема у вільний час, перспективне для розроблення дієвих оздоровчих програм, спрямованих на формування високого рівня благополуччя осіб різного віку.

Якість життя становить нерозривне ціле зі здоров'ям людини. Традиційні медичні дослідження зосереджені на вивченні патологічних процесів, на позитивній чи негативній дії лікувальних заходів, а отже, у багатьох випадках «оминають» пацієнта, не дають змогу прогнозувати продуктивність праці чи втрату працездатності. Водночас під час оцінювання ефективності заходів, спрямованих на збереження здоров'я, рідко використано підхід, який би передбачав вивчення значно ширшого спектра показників, ніж захворюваність і смертність, зосереджував увагу на суб'єктивному сприйнятті здоров'я та щоденного функціонування, а також на позитивних аспектах буття людини. У багатьох наукових роботах вивчено якість життя осіб різного віку, які страждають від гострих чи хронічних захворювань, у відомих моделях акцентовано увагу або на можливих симптомах захворювань, або на функціональному стані чи самопочутті. Недостатньо дослідженою є якість життя осіб, які практично здорові і не мають патологій, що необхідно для визначення ефективності оздоровчих програм та прогнозування здоров'я населення в майбутньому. Актуальним це питання залишається і для різних вікових груп українського населення.

Висновки. Потреба в поліпшенні якості життя за допомогою технологій, що здатні позитивно вплинути на здоров'я людини, зумовлена значною поширеністю неінфекційних захворювань, гострою необхідністю підвищити рівень рухової активності населення для забезпечення фізичної та психічної дієздатності нації. Проблемне поле формування належної якості життя різних груп населення визначене потребою розроблення оздоровчо-рекреаційних технологій, що здатні забезпечити позитивні зміни у стані фізичного та психічного здоров'я, сприяти підвищенню освітнього рівня населення, працевлаштуванню, запобігти асоціальній поведінці й соціальному виключенню.

На основі кількісного оцінювання впливу змінних параметрів способу життя (рухова активність, харчування, шкідливі звички, освітній рівень) на формування належної якості життя встановлено, що рівень рухової активності та спосіб проведення вільного часу є визначальним для забезпечення належної якості життя різних груп населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борек З., Павлова Ю., Виноградський Б. Поліпшення якості життя населення за допомогою оздоровчо - рекреаційного проекту "Мій майданчик «Орлик». Спортивна наука України. 2015. № 1. С. 76–82.
2. Сонькін В. Д., Зайцева В. В., Тиунова О. В. Проблема тестування в оздоровчій фізичній культурі. *Теорія і практика фізичної культури*. 1993. № 8. С. 7–13.
3. Павлова Ю. Оцінювання здоров'я молоді у контексті вивчення якості життя. *Здоровий спосіб життя, фізична культура, спорт. Актуальні питання спортивної медицини. Реабілітація: фізична, медична, психологічна* : тези І устан. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 115–117
4. Палічук Ю. Формування мотивації до здоров'язбереження студентів ВНЗ. *Історичні, теоретико-методичні, медико-біологічні аспекти фізичної культури і спорту: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф.* (5- 6 квіт. 2016 р.). Чернівці, 2016. С. 265–269.
5. Приступа Є., Куриш Н. Якість життя людини: компоненти, категорії та їх вимірювання. *Фізична активність, здоров'я і спорт*. 2010. № 2. С. 54–63.

УДК 613.9+614.1

АНАЛІЗ ПОШИРЕНOSTІ ТА ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Сергій Мовчан,

завідувач фельдшерсько-акушерського
відділення, викладач,

Кіровоградський медичний фаховий
коледж ім. Є.Й. Мухіна

На основі статистичних даних проаналізовано такі медико-статистичні показники, як захворюваність та поширеність хвороб. Коротко охарактеризовані основні демографічні показники і тенденції для України в цілому та Кіровоградської області зокрема: смертність абсолютна та відносна, природний приріст (скорочення). Виділено групи факторів, які потенційно впливають на інтегральний показник здоров'я населення. Показники захворюваності та поширеності хвороб проаналізовано переважно в розрізі вікової структури населення Кіровоградщини, окремі питання висвітлено, в тому числі, в світлі статевої структури населення.

Ключові слова: *здоров'я населення, природний приріст, смертність, захворюваність, поширеність хвороб, вікова структура, статеві структура населення.*

У 1976 році в Резолюції Генеральної асамблеї ООН було задекларовано, що здоров'я людства є єдиним об'єктивним критерієм оцінки доцільності та ефективності діяльності людини у всіх її сферах. Саме здоров'я населення будь-якої країни впливає на рівень її економічної ефективності та національної безпеки.

Найбільш загальними медико-статистичними показниками, які характеризують рівень здоров'я населення, є показники природного руху населення та захворюваність і поширеність хвороб.

Для України в цілому характерними є швидкі темпи поширення захворювань, високий рівень захворюваності та складна картина просторового поширення за регіонами. На думку Д. Робінс, можна виділити чотири фактори, які характеризують охорону здоров'я: спосіб життя, оточуюче середовище, біологічні фактори, обсяг та якість надання медичного обслуговування [3].

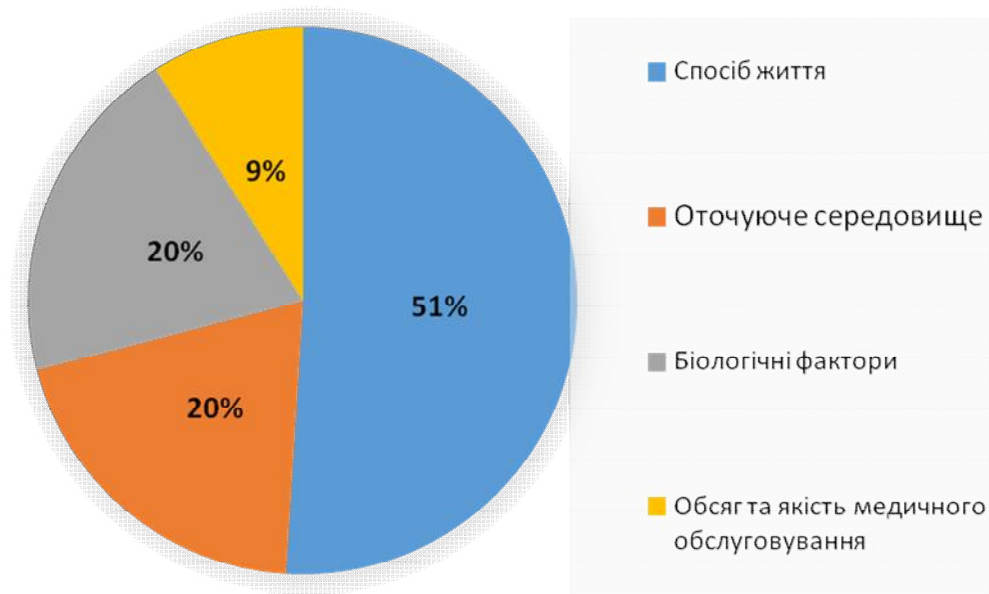

Рис. 1. Частка груп факторів охорони здоров'я

Як видно з діаграми (рис.1), основну роль Д. Робінс віддає способу життя (51-52%) і включає до нього: паління, зловживання алкоголем, вживання наркотиків, шкідливі умови праці, стрес, гіподинамію, нераціональне харчування. Значну роль відіграють також фактори оточуючого середовища та біологічні фактори.

Варто зазначити, що на такі показники, як захворюваність та поширеність впливає демографічна ситуація, в тому числі показники народжуваності, смертності та статеві-вікова структура населення [1, 2, 4].

Через низький рівень народжуваності та значний рівень смертності населення, в Україні встановилась тенденція до депопуляції. З гістограми (рис. 2) видно, що протягом п'яти років в Україні в цілому і на Кіровоградщині зокрема спостерігається зростання показника депопуляції, що стало характерною рисою України ще з 1991 року [4].

Рис. 2. Графік показників природного приросту населення (%)

Для аналізу стану показників захворюваності та поширеності захворювань на території Кіровоградської області та в Україні було використано дані Департаменту охорони здоров'я в Кіровоградській області, Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Кіровоградській області та Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України.

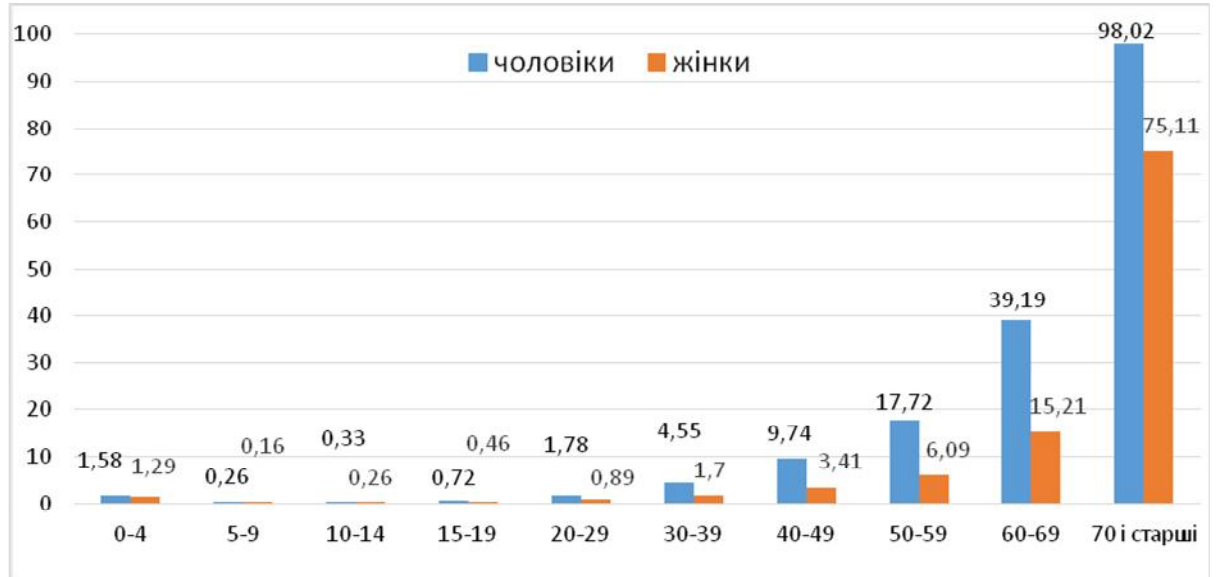

Рис. 3. Кількість померлих в Кіровоградській області у 2019 році відповідно до віку і статі (на 1000 осіб, %)

Дані щодо смертності населення області за віковими групами та статтю відображають загальну тенденцію по Україні, яка стосується переважання смертності чоловічого населення за всіма віковими стратами і наростання різниці відносних показників зі збільшенням віку. Однак слід зауважити, що в середньому в Україні показники смертності для обох статей нижчі ніж в Кіровоградській області.

При аналізі причин дитячої смертності осіб до 17 років привертає увагу смертність дітей віком до 4 років – основними причинами тут виступають окремі стани, що виникають в перинатальний період, вроджені аномалії, хвороби ендокринної системи, новоутворення та зовнішні причини смерті [1].

Характеризуючи захворюваність та поширеність хвороб у осіб дитячого віку (до 17 років) в розрізі підгруп від 0 до 14 років та від 15 до 17 років, спостерігаємо загальну закономірність переважання обох медико-статистичних показників у віці 15-17 років, окрім хвороб органів дихання, інфекційних та паразитарних хвороб, хвороб вуха, хвороб крові та кровотворних органів, значення яких переважають в проміжку від 0 до 14 років. В структурі ж захворювань дихальної системи значна частка належить пневмоніям, алергічному риніту та бронхіальній астмі [1, 2].

В цілому можна стверджувати, що для Кіровоградської області характерними є високі показники смертності від захворювань системи кровообігу, ішемічної хвороби серця, новоутворень та судинних уражень мозку. Найвищі

абсолютні показники смертності дітей характерні для періоду до 4 років і спричинені окремими станами, що виникають в перинатальний період, вродженими аномаліями, новоутвореннями, хворобами ендокринної системи та зовнішніми причинами. Серед найбільш поширених захворювань дорослих осіб можна виділити групу захворювань системи кровообігу, в якій майже 50% належить різним формам гіпертонії і майже третина випадків ішемічній хворобі серця. Значна частка також належить хворобам органів дихання (тут переважає хронічний бронхіт) та органів травлення (холецистит, холангіт).

При порівнянні медико-статистичних показників Кіровоградської області з такими ж для всієї України та з окремими областями, можемо говорити про наявні небезпечні риси негативної динаміки показників захворюваності за окремими нозологічними групами, що підвищує необхідність системної роботи з профілактики, раннього виявлення небезпечних захворювань та важливість коригування повсякденного способу життя населення Кіровоградської області.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Департамент охорони здоров'я Кіровоградської обласної державної адміністрації. Статистичний довідник за 2019 рік. URL: <http://health.kr-admin.gov.ua/index.php/ofijna-informatsiya>
2. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення України: суспільно-географічний вимір: Монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2018. 136 с.
4. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <http://medstat.gov.ua/>

MEDICO-PREVENTIVE AND EPIDEMIOLOGICAL STUDIES OF SOCIALLY DANGEROUS DISEASES IN UKRAINE: UNDER HIV/AIDS

Микита Гірін,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

Мелітопольський інститут екології та соціальних комунікацій

ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Abstract: The article aims to review the present condition of the state approach and corroborate suggestions for enhancing circumstances constraints. The analysis of research studies showed that international organizations among the ways to overcome the HIV/AIDS epidemic, pay considerable attention to information and educational work among the population, especially young people. Prevention strategies must be developed and adopted, adapted to national circumstances, considering gender, cultural, social, and economic aspects. The problem of HIV/AIDS has been a pandemic that has already affected 40 million people worldwide, and the number of people infected with the human immunodeficiency virus is constantly growing. Such scales of the spread of the human immunodeficiency virus are becoming global and pose a real threat to the socio-economic development of most countries of the world. According to experts and research findings, HIV/AIDS is a difficult challenge for the international community. The HIV epidemic has become one of the most dangerous factors negatively affecting the development of the individual and society, causing a decrease in life expectancy, an increase in the demand for medical services, and an exacerbation of poverty and social inequality. The fight against this disease is one of the state's priority tasks in the public health field. And the successful implementation of this task requires proper legal support and consistent and transparent public policy.

Keywords: AIDS, Combating HIV/AIDS, Dangerous diseases, Epidemiological studies, HIV infection, Medico-preventive studies.

HIV infection and AIDS, which are rapidly spreading in Ukraine, pose a threat harms the country's national security, economic growth, and social development. Therefore, the policy of countering the epidemic should provide for the prevention, overcoming, and reduction of its consequences. One of the directions of the social policy of any civilized state is public health because the preservation and promotion of health is

an integral part of state building, social policy, and the national security system, as well as one of the essential tasks and functions of the state.

Solving the problem of the spread of HIV/AIDS has become a criterion that determines the level of democracy. Yet, even though the strategy to combat these ailments has been recognized as one of the state policy priorities, it has not been possible to stabilize the epidemic. This provides grounds for revising the mechanisms for forming and implementing state policy in this area and determining its effectiveness.

In relevant areas involved in response to HIV/AIDS, the effectiveness of public policies can be assessed using criteria such as effectiveness, efficiency, and cost-effectiveness. However, the peculiarity of this process is that the primary attention in evaluating these indicators is paid less to obtain specific results with the least expenditure of resources.

The purpose of the study is to review the current state of state policy and substantiate recommendations for improving state regulation. Furthermore, it is necessary to overcome socially dangerous diseases in Ukraine, particularly HIV/AIDS, based on domestic and international experience to improve the provision of medical and social services to the population.

Despite significant progress in counteracting HIV/AIDS, in the context of the transformation of all spheres of life, the economic crisis, and the military conflict in the east of the country, HIV infection in Ukraine continues to spread. The main negative consequence of HIV/AIDS is its impact on the demographic situation, which is due to the high mortality rate of the population for reasons related to HIV/AIDS.

For the period 1987–2021, 306 295 HIV-infected persons were registered among citizens of Ukraine, including 97 584 cases of AIDS and 43 206 deaths from diseases caused by AIDS. As of December 31, 2021, 136 965 HIV-infected citizens of Ukraine were under control in the AIDS service, of which 41 524 patients were diagnosed with AIDS. The prevalence rate of HIV infection was 323.7 per 100 thousand of the population and was 5.5% higher than the intensive indicator for the corresponding period of the last 2016 (306.8). The prevalence rate of AIDS was 98.1 per 100 thousand of the population and increased by 14.4% against the indicator of the corresponding period of 2016 (85.8).

According to seroepidemiological monitoring data, the incidence of HIV infection in Dnipropetrovsk, Kyiv, Kirovohrad, Mykolaiv, Odesa, Kherson, Chernihiv regions, and the city of Kyiv exceed the national average.

Analysis of cascade data (Figure 1) reflects the sequence of services provided in connection with HIV and the gradual reduction of the number of persons receiving such services.

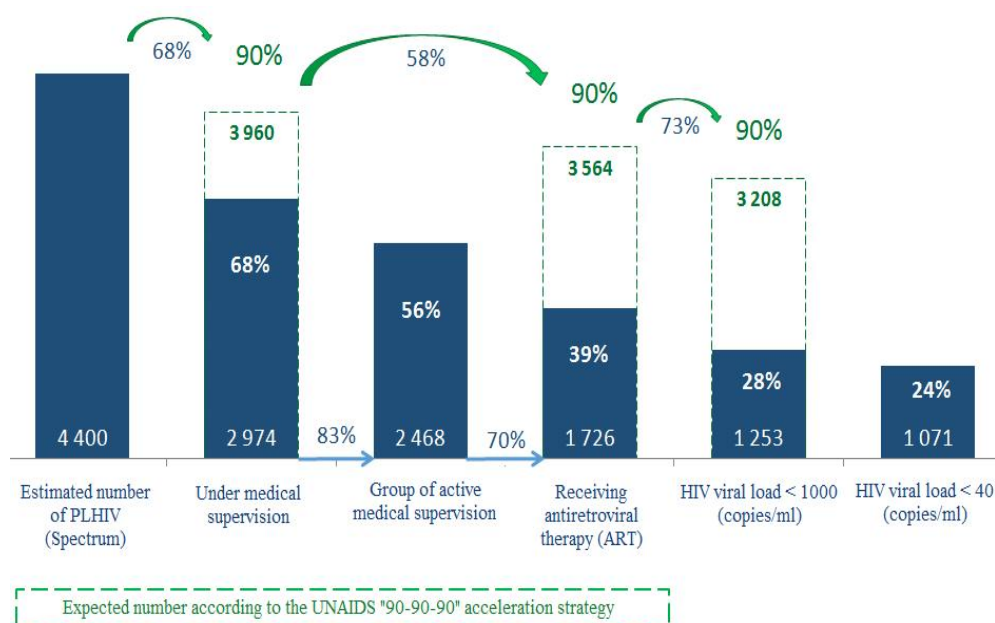

Figure 1 - Analysis of cascade data for the Kirovohrad region as of January 1, 2023

The construction of the cascade makes it possible to determine the extent of cuts in the number of people living with HIV and to draw attention to the main obstacles to ensuring universal access to antiretroviral therapy on the scale necessary to control the HIV epidemic.

The cross-sectional cascade in the Kirovohrad region is shown in Figure 1. It reflects the implementation of preventive and treatment programs as of January 1, 2023. It is built into account for all adults and children under medical supervision in a healthcare facility of the AIDS service and based on the indicators of monitoring testing, treatment, laboratory support, evaluation, statistical, and calculation data.

Statistics by sex in 2022 are as follows: men - 326 (57.6%); women - 239 (42.3%); against 245 (56.8%) and 186 (43.1%), respectively, in 2018. The main route of transmission of HIV infection in 2021 is sexual, which was identified in 367 HIV-infected persons, which is 64.9% of the total number (Table 1). Parenteral route (through injection of narcotic substances) - in 119 people (21.0%), vertical route of transmission - in 79 children (13.9%).

Table 1

Ways of HIV infectioning

According to the intended route of infection	2016		2018		2022	
	people	%	people	%	people	%

Sexual way:	303	58,3	267	61,9	367	64,9
Including homosexual	-	-	3	0,6	1	0,1
Parenteral way	98	18,8	75	17,4	119	21,0
From mother to child	118	22,9	88	20,4	78	13,8
Not specified	-	-	1	0,2	1	0,1
Total:	519	100,0	431	100,0	565	100,0

As of January 1, 2022, 640 HIV/AIDS patients registered in the region, compared to 490 in 2018; according to these data, the regional HIV/AIDS prevalence rate for 2021 is 58.8 per 100,000 people (for 2018 – 50.5 per 100,000 people).

During the reporting period, 228 AIDS patients were registered, and the AIDS incidence rate was 23.7 per 100,000 population. During the same period last year, 162 AIDS patients were taken, which was 16.7 per 100,000 population. Of them, 173 persons (75.8%) were sexually infected, and 55 (24.1%) were by injection.

HIV/AIDS is a leading healthcare problem in many world countries. The epidemic of HIV infection in Ukraine is one of the most severe among the countries of Eastern Europe. This problem is particularly acute among young people.

The spread of socially dangerous diseases among the population and the intensity of the epidemic process as an indicator of the quality of management activities in combating HIV/AIDS is a pandemic that has already affected 40 million people worldwide. Moreover, the number of people infected with the human immunodeficiency virus (HIV) is constantly increasing. Today, it is undeniable that the HIV/AIDS problem is not purely medical but represents one of the biggest threats to social and economic progress in the world.

According to the research, it is determined that this is one of the most difficult challenges for the international community. It poses a threat to the national security of the countries of the world. The HIV/AIDS epidemic continues to spread in Ukraine and the world. At the same time, measures taken by state institutions and authorities to prevent the spread of the epidemic are insufficient to overcome the outbreak.

LITERATURE:

1. Agegnehu, C. D., Geremew, B. M., Sisay, M. M., Muchie, K. F., Engida, Z. T., Gudayu, T. W., et al.: *Determinants of comprehensive knowledge of HIV/AIDS among reproductive*

- age (15–49 years) women in Ethiopia: further analysis of 2016 Ethiopian Demographic and Health Survey. *AIDS Research and Therapy*, 17(1), 2020. 1–9 pp.
2. Austin, P. C., & Merlo, J.: *Intermediate and advanced topics in multilevel logistic regression analysis*. *Statistics in Medicine*, 36(20), 2017. 3257–3277 pp.
 3. Balakireva, O., Bondar, T., & Gramotna Y.: *Working with strategic information in combating HIV/AIDS at the regional level*. Practical guide. K.: Polygraph Plus LLC, 2015. 120 p.
 4. Balakirieva, O. M.: *Strengthening the adolescent component of the national HIV/AIDS program: an advocacy report*. UNICEF, Ukraine Institute of Social Research named after O. Yaremenko. Kyiv, 2017. 88 p.
 5. Berezyuk, O. V., Vorontsova, T. V., Yeresko, O. V., Ponomarenko, V. S., & Skorbutun, I. A.: *Organization of preventive work in educational institutions. A guide for administrators of the education system*. Kyiv: "Health through education", 2014. 128 p.
 6. Bhatti, A. B., Usman, M., & Kandi, V.: *Current scenario of HIV/AIDS, treatment options, and major challenges with compliance to antiretroviral therapy*. *Cureus* 8(3), 2016. <https://doi.org/10.7759/cureus.515>.
 7. Bondar, I., Ternavskiy, A., Nahornyi, D., & Prysiashna, S.: *Economic assessment of the staffing of the qualitative composition of managerial medical personnel*. Education and society: International collection of scientific works, Opole, Poland, 2021. 320–328 pp.
 8. Cao, W., Hsieh, E., & Li, T.: *Optimizing Treatment for Adults with HIV/AIDS in China: Successes over Two Decades and Remaining Challenges*. *Curr. HIV/AIDS Rep.*, 17, 2020. 26–34 pp. <https://doi.org/10.1007/s11904-019-00478-x>.
 9. Dub, Yu. M.: *Organizational model of primary prevention of HIV infection in women in reforming the health care system in the Dnipropetrovsk region*. *Pediatrics, obstetrics, and gynecology: international journal*, 77(1/161), Kyiv, 2014. 72–74 pp.
 10. Operchuk, N., Valikhnovskiy, R., Savchuk, R., Churpii, V., Mylytsya, K., & Deforz, H.: *Organization of research and comparative analysis of the structure of oncological diseases during the covid-19 pandemic in the population living in the cities of industrial mining of uranium*. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 11/2-XXI, 2021. 231–237 pp.

УДК 159.942.5

КОРЕКЦІЯ ТРИВОЖНОСТІ В УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

Наталія Квашенко

здобувачка освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету психології Університету сучасних знань

Науковий керівник: Наталія Сабліна,

кандидат психологічних наук,
Університет сучасних знань

Тривожність – це явище, яке викликає різноманітні дискусії протягом всієї історії психологічної науки. На даному етапі розвитку ця тема цікавить велику кількість учених. Наразі багато дослідників звертається до теми тривожності в підлітковому віці. Так, такі вчені як Е. Еріксон, У. Морган, Ю. Пахомов, Ю. Ханін, Г. Айзенк, Б. Вяткін, Ч. Спілбергер, Н. Махоні, Е. Соколов, Е. Ейдемільер, А. Захаров багато років досліджували явище підліткової тривожності як емоційного стану та її вплив на соціалізацію молодого особистості.

Ключові слова: тривожність, підлітки, арттерапія, корекція, діагностика, дослідження, мозок, лімбічна система, префронтальна кора (ПФК)

Тривожність була і залишається предметом досліджень психологів, оскільки до сьогодні конкретні механізми виникнення тривожності та причини великого різноманіття її проявів не були з'ясовані остаточно, що зумовлює **актуальність теми**. Окрім того, тривожність у підлітків – це фактор, який має визначальний вплив на їх формування як особистостей, що з часом проявляється на суспільному рівні, а отже, потребує контролю та корекції.

Метою цієї статті є доведення гіпотези про те, що арттерапія є ефективною в роботі з тривожними розладами учнів 8-9 класів.

Об'єкт даного дослідження – прояви тривожності учнів 8 та 9 класів.

Предмет дослідження – ефективність арттерапії під час корекції тривожності.

У ході роботи було визначено наступні завдання дослідження:

1. Розглянути теоретичне дослідження рівня тривожності підлітка.
2. Визначити основні теорії виникнення тривожності.
3. Провести діагностику тривожності учнів 8-9 класів за опитувальником тест Спілбергера-Ханіна.
4. Окреслити доцільність використання арттерапевтичних технік для покращення психо-емоційного стану підлітків.
5. Здійснити корекцію емоційного стану арттерапевтичними методиками.

Під час дослідження були застосовані такі **методи**:

- спостереження;
- анкетування;
- вивчення продуктів діяльності та літературно-історичних джерел;
- бесіда;

- тестування;
- експеримент.

Для досягнення мети дослідження було використано діагностичний тест Спілбергера-Ханіна та арттерапевтичні техніки «Мінливі образи» О.Лівінської, «Різнобарвне життя» М.Проценко, «Мій Всесвіт» І.Тавадрус, «Сила моїх якостей» Л.Апостолакі, «Квіткава галявина» Л.Апостолакі, а також «Трансформація» («Три дерева») (автор – О. Тараріна, модифікація – Р. Тараненко).

Перш за все слід розглянути фізіологічне пояснення тривожності. **Мозок** людини складається з двох півкуль – правої та лівої. Великі півкулі, тобто основна маса мозку, складаються з чотирьох частин: *лобової, скроневої, тім'яної та потиличної*.

Розташована під скронями і за очима з обох боків мозку, *скронева частка* критично важлива для пам'яті, емоцій, розуміння і продукування мовлення, переведення подій, що відбуваються в короткочасну і довготривалу пам'ять, а також вона забезпечує зберігання і відновлення інформації в довготривалій пам'яті. Крім того, скронева частина бере участь у переробці інформації про звуки та зображення. Травматичні ураження мозку часто пов'язані з ушкодженням скроневої частки, що призводить до змін пам'яті, настрою та особистості.

Потилична частка відповідає за обробку зорової інформації. *Тім'яна частка* – головний центр, де відбувається синтез сигналів, що надходять від різних органів чуття.

Важливу роль відіграє *лобова частка*, тобто передня частина мозку. Область лобової кори, розташована найближче до очей, називається префронтальна кора, або ПФК, центр виконавчої влади у людському мозку. ПФК керує увагою, концентрацією, короткочасною пам'яттю, здатністю до організації, контролем імпульсів, плануванням, судженням, навчанням, мотивацією, вирішенням проблем та постановкою цілей. Префронтальна кора життєво необхідна для того, щоб змінювати негативні історії, інтерпретувати їх у більш позитивному ключі. Також важливо, що ПФК контролює лімбічну систему, завдяки чому мозок здатний встановлювати і підтримувати рівновагу.

Лімбічна система – місце, де народжуються емоції. Ця структура розташована в центральній частині мозку, під корою, і в порівнянні з організуючою, навчальною та контролюючою імпульси ПФК, вона більш «примітивна».

Базальні ганглії визначають ступінь спокою, в якому знаходиться тіло, і цим подібні до двигуна автомобіля. Надмірна активація базальних ганглій нерідко супроводжується панічними нападами та нездоровим прагненням уникати конфліктів.

Мигдалевидне тіло – структура мозку, що формою нагадує мигдаль (тому її латинська назва – *amygdala*, що й перекладається як «мигдаль»), бере участь у фундаментальних процесах, пов'язаних із виживанням. Перезбуджена мигдалевидна частина може навіть відібрати контроль у ПФК або вимкнути її. У таких випадках людину переповнює тривога, страх чи жах, а мозок не зможе звернутися до ПФК, щоб вона допомогла заспокоїтися.

Таламус пов'язаний з регуляцією харчової поведінки, сном, встановленням прихильності та сексуальним потягом; ця частина мозку надає забарвлення вашим емоціям. З порушеннями роботи таламуса пов'язані такі стани, як депресія, біполярний розлад та передменструальний синдром.

Згідно з вищезазначеною інформацією, для того, аби головний мозок був у рівновазі, першочергово потрібен баланс між префронтальною корою і лімбічною

системою. Коли мозок виведений з рівноваги, молодша з точки зору еволюції ПФК, у протистоянні з лімбічною системою, виявляється або занадто сильною, або занадто слабкою. З одного боку, якщо префронтальна кора домінує, то людиною починає керувати розум, а його почуття, пристрасті та спонукання виявляються недостатньо сильними. З іншого боку, якщо лімбічна система надто сильна та/або ПФК надто слабка, то людиною починають керувати почуття, а контроль, що продукується розумом, виявляється надто слабким.

У підлітковому періоді інтенсивно розвивається нервова система, під контролем якої відбувається процес статевого дозрівання. Провідну роль відіграє гіпоталамо-гіпофізарна система, яка контролює діяльність всіх залоз внутрішньої секреції (щитовидної, надниркових залоз, статевої), що в силу своєї активності впливають на поведінку підлітків.

Розглянемо деякі ключові аспекти поняття тривожності у підлітків нижче.

Соціальна тривожність – це тривожність, пов'язана з соціальними взаєминами та спілкуванням з іншими. Підлітки можуть відчувати тривогу перед груповими заходами, публічними виступами або новими ситуаціями, коли вони вимушені спілкуватися з незнайомими людьми.

Шкільна тривожність – це психологічний стан, який характеризується тривогою, стресом або незручністю, які виникають у зв'язку зі шкільними ситуаціями та досвідом учнівства. Ця тривожність може бути спричинена різними факторами та має потенціал впливати на навчання, психічне здоров'я та загальний стан підлітка. Шкільна тривожність може мати різні прояви, включаючи страх перед навчальними ситуаціями, переживанням соціальних відносин в школі, а також фізичні симптоми, такі як головний біль, біль у животі або інші прояви стресу.

Тривожність через ідентичність у підлітків є поширеним і важливим психологічним явищем. Це стосується періоду життя, коли підлітки намагаються зрозуміти, хто вони є, як вони бажають бути баченими іншими, і як вони вписуються в соціальний і культурний контекст. Розглянемо деякі ключові аспекти тривожності через ідентичність у підлітків. Підлітки часто порівнюють себе з іншими і відчують тиск бути схожими на своїх ровесників або відповідати соціальним стандартам. Низька самооцінка та сумніви у власних здібностях можуть призвести до тривожності через ідентичність. Підлітки можуть відчувати вплив культурних чинників, релігійних переконань та соціокультурних норм, що може викликати конфлікти та тривожність. Діти, які вивчають свою сексуальну ідентичність або гендерну роль, можуть зіткнутися зі значними психологічними напруженнями та тривожністю.

Зміни в сім'ї, переїзд, нові школи, розлучення батьків або вибір майбутньої професії можуть створювати нестабільність у підлітковій ідентичності. Тривожність щодо майбутнього включає в себе плани, очікування та тривожність щодо того, як підліток бачить своє майбутнє.

Для того, аби отримати емпіричний досвід для обґрунтування цього питання, на базі Комунального закладу «ГІРНИЧА ГІМНАЗІЯ КРОПИВНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ» було проведено дослідження, з метою з'ясувати ефективність арттерапії для корекції тривожності учнів 8-9 класів.

Під час проведення вхідної діагностики було виявлено загальний підвищений рівень тривожності. У цілому в дослідженні взяли участь 50 осіб, отримані результати за

методикою шкала тривожності Спілбергера (адаптація Ю.Л. Ханіна) свідчать про те, що 30 підлітків (60%) мають високий рівень тривожності, 15 осіб (30%) – помірний рівень тривожності, 5 осіб (10%) – низький рівень тривожності.

Згідно зі шкалою опитувальника САН було досліджено настрої, самопочуття та активність учнів та отримано наступні значення: за категорією активності 30 осіб (60%) отримали низький результати, 10 (20%) – середній, 10 (20%) – високий; бали за самопочуття виявилися низькими для 25 осіб (50%), середніми для 15 осіб (30%), високими для 10 осіб (20%); перевірка настрою виявила 25 осіб з низьким рівнем (50%), 15 осіб (30%) з середнім та 10 (20%) з високим.

Для того, аби довести ефективність арттерапії в боротьбі з тривожністю було сформовано експериментальну групу, яка складалася з 25 дітей. Для цих підлітків було проведено арттерапевтичні техніки «Мінливі образи» О.Лівінської, «Різнобарвне життя» М.Проценко, «Мій Всесвіт» І.Тавадрус, «Сила моїх якостей» Л.Апостолакі, «Квіткова галявина» Л.Апостолакі, а також «Трансформація» («Три дерева») (автор – О. Тараріна, модифікація – Р. Тараненко). Після кожної методики діти оцінювали свій стан від 1-10, відповідно до якого можна було прослідкувати покращення емоційного стану досліджуваних.

Після повного циклу артсесій було проведено контрольну діагностику, цього разу було протестовано обидві групи – і та, в якій здійснювалася корекція, і та, яка не була залучена до цих заходів. Розглянемо отримані результати експериментальної групи: згідно з тестом Спілбергера 11 дітей (44%) мають низький рівень тривожності, 13 (52%) – помірний і лише 1 дитина (4%) високий.

За шкалою самопочуття 68 % отримали середній рівень, 32% – високий; за шкалою активності 76% отримали середній рівень, 24 – високий; за шкалою настрою 64% отримали середній рівень, 36 – середній. Жодна дитина не отримала низьких показників.

Що стосується групи дітей, з якою не здійснювалася корекція, у 2 (8%) дітей було діагностовано низький рівень тривожності, в 12(48%) – помірний, в 11(44%) – високий.

За шкалою САН було отримано наступні результати: 14 дітей (56%) отримали низький рівень самопочуття, 9 дітей (36%) – середній та 2 (8%) – високий; у 14 (56%) дітей було діагностовано низький рівень активності та в 11 (44%) – помірний; за шкалою настрою 13 (52%) дітей отримали низький рівень, 11 дітей – середній (44%) та 1 дитина (4%) високий.

Порівнявши дані з обох груп, можна зробити висновок, що в експериментальній групі прослідковується позитивна динаміка, адже загальний психоемоційний стан підлітків значно покращився. Показники активності, настрою та самопочуття – на достатньо високому рівні. Окрім того, відповідно до діагностичних даних, рівень тривожності коливається між помірним та низьким, що свідчить про ефективність арттерапії.

На противагу, в контрольній групі показники тривожності дещо завищені, а самопочуття, активність та настрої мають низький рівень.

Отже, проведене дослідження довело висунуту гіпотезу стосовно доцільності застосування арттерапевтичних технік для корекції тривожності учнів 8-9 класів, а також може слугувати теоретико-практичною базою для подальшого дослідження цього питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Терапія настрою:Клінічно доведений спосіб перемогти депресію без пігулок/Девід Бернс; Пер. з англ. Видавництво «Сучасна психологія»,2022. 550с.
2. Тривожність:10 кроків, які допоможуть позбавитися тривожності/Едмунд Борн, ЛорнаГарано;переклад з англ. Г.Когтьової. Київ:У Фрейда,2021. 127 с. (Практична психологія).
3. Як народжуються емоції. Революція в розумінні мозку і управлінні емоціями/ Ліза Фельдман Баррет; переклад з англ. Г.Когтьової. Київ:У Фрейда,2021. 469 с. (Практична психологія).
4. Home News & advocacy Podcasts Speaking of Psychology Speaking of Psychology: Anxiety and teen girls, with Lisa Damour, PhD. URL:<https://www.apa.org/news/podcasts/speaking-of-psychology/anxiety-teen-girls>

УДК 372.4

АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ДО НАВЧАННЯ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

Юлія Титаренко,
здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»,
Університет сучасних знань

Досліджено вплив арттерапії на адаптацію учнів до середньої школи. Результати вказують на позитивні зміни у рівні тривожності, соціального стресу та самовираження серед учнів, що практикували арттерапію. Аналізується важливість індивідуального підходу та ролі вчителів та батьків у підтримці цього процесу.

***Ключові слова:** адаптація, арттерапія, тривожність, соціальний стрес, середня школа, підлітки.*

Упродовж усього життя людині доводиться адаптуватись до різноманітних ситуацій. Переступаючи поріг школи, дитина також адаптується: до дітей, вчителів, уроків, нового режиму дня, вимог, навантаження. Одним зі складних адаптаційних періодів є навчання у 5-му класі. Саме перехід учнів із початкової до середньої школи є досить складним етапом і нерідко характеризується певним зниженням успішності, оскільки учням, які звикли до правил початкової школи, доводиться адаптуватися до нових правил, стилю і темпів навчання. Замість одного звичного вчителя з'являється багато нових вчителів та купа різних предметів.

Слід відзначити, що перехід до основної школи збігається з досить складним віковим періодом, який називають перехідним тому, що у цей період відбувається перехід від дитинства до юності, від незрілості до зрілості. Це проявляється в фізичному, розумовому, моральному, соціальному та духовному розвитку особистості [1, с. 18].

Мета дослідження: дослідити особливості адаптації учнів 5 класу до нових умов навчання, та можливості впливу арттерапевтичних методів на її покращення.

Об'єкт дослідження: особливості адаптаційного процесу школярів

Предмет дослідження: вплив арттерапії на адаптацію учнів при переході з початкової ланки школи до середньої.

Експериментальна гіпотеза:

- правильно організована і проведена профілактична та корекційно-розвивальна робота з учнями п'ятого класу сприятиме підвищенню рівня їх адаптованості до нових умов навчання.

- арттерапія позитивно впливатиме на процес адаптації.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми адаптації дітей 5 класів.
2. Провести дослідження адаптованості п'ятикласників до нових умов навчання.
3. Розробити психологічну програму з використанням арттерапевтичних методик для профілактики і корекції шкільної дезадаптації.
4. Визначити особливості впливу методів арттерапії на рівень адаптації у дітей середнього шкільного віку.
5. Розробити рекомендації щодо застосування арттерапевтичних методик для полегшення адаптації учнів 5 класів.

Методи дослідження: Під час дослідження були використані такі методи:

- теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація) застосовувались для вивчення психолого-педагогічної літератури;
- емпіричні методи (методика Філіпса) ;
- арттерапевтичні методики: «Вітрильник» (автор Р. Тараненко), «Мої емоції» (автор Д. Савчук), «Ми – художники» (автор І. Ражева), «Живописний диктант» (автор І. Ражева), «Смішний страшко» (автор І. Ражева).
- експеримент формувальний, який проводився з метою перевірки впливу засобів арттерапії на рівень адаптації учнів п'ятого класу під час переходу з початкової школи до основної;
- статистичні методи використовувались для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами.

Адаптація – це динамічний процес пристосування індивіда до умов нового середовища, при послідовному досягненні результатів: в суспільстві, колективі, сім'ї і по відношенню до себе [4, с. 6].

При переході з початкової ланки школи до середньої учні відчувають тривожність, а також широкий спектр емоцій, таких як інтерес, гнів, страх, печаль, сором та відраза. Особливо це проявляється в ситуаціях стресу, наприклад, під час перевірки своїх вмінь або спілкування з новими вчителями. Протягом року, емоційний стан більшості учнів залишається незмінним або навіть погіршується, а особистісна тривожність може зростати з часом.

Нові умови навчання в середній школі впливають на рефлексію учнів, і рівень їхньої рефлексивної здатності протягом 5-го класу не підвищується. Конфлікти можуть виникати в спілкуванні з вчителями. П'ятикласники можуть стати менш сумлінними щодо навчання, навчальна активність і успішність можуть знизитися на початку року, але згодом поступово відновлюються. Тим не менше,

навчальна мотивація молодших підлітків має тенденцію до зниження протягом 5-го класу.

Отже, із переходом в середню школу не всі учні легко адаптуються до нових умов навчання[2, с. 119]

Від третини до половини учнів п'ятих класів відчують труднощі та страхи у відносинах зі своїми вчителями. Дорослі, які надто пильно ставляться до оцінок та шкільних вимог, можуть ще більше поглиблювати ці страхи, які пов'язані з невпевненістю в своїх власних здібностях, тривогою перед негативними оцінками чи їх очікуваннями. Є. Коблик вказує на те, що особливою проблемою в адаптації учнів до початкової школи є прагнення учнів до ідеального виконання всіх шкільних завдань та бажання показувати себе з найкращого боку, що може призвести до занадто високої активності та виснаження дитячого організму [3, с. 190].

Після вивчення наукових джерел, що стосуються адаптації учнів під час переходу з початкової школи в середню, виявлено значний інтерес науковців до цієї проблематики. Шкільна адаптація може значно впливати на учнів через різні фактори, такі як зміна ритму навчання, пов'язана з більшою кількістю уроків і, отже, більшим навчальним навантаженням, новий класний керівник та організаційні зміни. У молодшій школі більшість предметів викладаються одним і тим же вчителем, а в середній школі для кожного предмета є свій викладач. Крім того, на цьому етапі розвитку можуть відбуватися фізіологічні зміни, такі як раннє статеве дозрівання, які можуть впливати на емоційний стан, циркадні ритми та інші аспекти. Отже, аналіз показав, що адаптацію п'ятикласників можуть суттєво впливати фізіологічні та психологічні чинники. Тож розглянемо як можна полегшити цей перехід.

У дослідженні брали участь 60 учнів 5 класів. Учні були розділені на дві групи по 30 чоловік. Перша група – експериментальна, друга – контрольна.

За шкалою загальної тривожності в експериментальній групі було отримано такі результати: за шкалою загальної тривожності в школі – високий рівень мають 6 учнів (20%), підвищений рівень – 17 учнів (57%), низький – 7 учнів (23%).

У контрольній групі після першої діагностики за шкалою загальної тривожності в школі 27% учнів мали високий рівень, 50% – підвищений, та 23% – низький рівень.

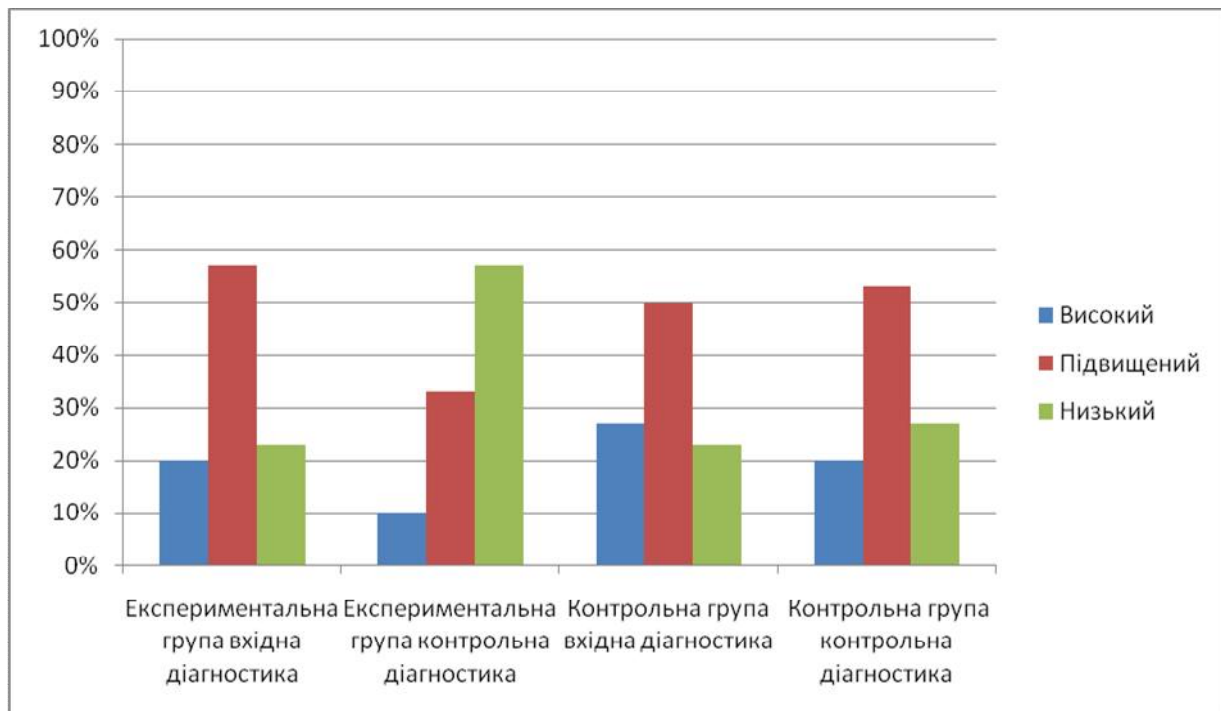
Після проведення діагностики з експериментальною групою було проведено наступні арттерапевтичні техніки:

- «Вітрильник» (автор Р. Тараненко);
- «Мої емоції» (автор Д. Савчук);
- «Ми – художники» (автор І. Ражева);

- «Живописний диктант» (автор І. Ражева);
- «Смішний страшко» (автор І. Ражева).

За шкалою загальної тривожності під час контрольної діагностики в експериментальній групі виявлено, що 10% учнів мали високий рівень, 33% – підвищений, а 57% – низький. У контрольній групі після повторного тестування ці показники склали відповідно 20%, 53% та 27%. Варто відзначити, що експериментальна група проявила помітніші та виразніші позитивні зміни, підтверджені внутрішньою гармонією та зниженням рівня тривожності учасників під впливом арттерапевтичних сесій, що сприяло полегшенню адаптації до нових умов навчання в середній школі.

Рисунок 1 – Порівняльні результати обох груп за шкалою загальної тривожності

Як ілюстровано на рисунку 1, експериментальна група відзначилася значним зменшенням учнів з високим та підвищеним рівнем загальної тривожності після арттерапевтичних сесій. Зокрема, відсоток учнів з низьким рівнем тривожності зростає з 23% до 57%, тоді як у групі з високим рівнем спостерігалася зниження з 20% до 10%. У контрольній групі тенденція була менш помітною, де відсоток учнів з високим рівнем тривожності зменшився лише на 7%, але в групі з підвищеним рівнем цей показник зростає на 6%. Таким чином, експериментальна група виявила значущий позитивний вплив арттерапії на рівень тривожності, у порівнянні з менш вираженою динамікою контрольної групи.

Ми використали критерій Стюдента для обчислення, щоб визначити, наскільки ймовірно, що саме арттерапія мала вплив на виникнення цієї різниці в результатах. Нашим орієнтиром в цьому аналізі була шкала загальної тривожності. В опитуванні брали участь 2 групи по 30 чоловік (експериментальна і контрольна). В експериментальній групі повторна діагностика виявила 17 учнів з низьким рівнем загальної тривожності, в контрольній групі таких було 8 дітей.

Отриманий критерій знаходиться між 0,95 і 0,99, що свідчить про статистично значущу різницю між групами. Ймовірно, це означає, що вплив арттерапії суттєво знизив рівень тривожності в експериментальній групі порівняно з контрольною групою.

Різниця у рівні тривожності між групами після проведення арттерапії є статистично значущою на рівні довіри між 95% і 99%. Це підтверджує ефективність арттерапії для зниження рівня тривожності в експериментальній групі.

Висновки

1. Адаптація – складний процес пристосування до нових умов. Перебіг адаптації до навчання в середній школі залежить від багатьох факторів, таких як їхні попередній навчальні досвід, соціальне оточення, підтримка вчителів і родини, індивідуальні особливості та можливості для розвитку. Успішна адаптація може включати в себе розвиток нових навичок, формування соціальних зв'язків та засвоєння нового навчального матеріалу. Важливо враховувати ці фактори при створенні підходів до підтримки учнів у процесі адаптації до середньої школи.

2. Перехід до середньої школи є досить складним процесом. Ускладнює це поява багатьох різних вчителів замість одного вчителя, збільшення кількості предметів та навантаження загалом, збільшення вимог. Також слід відзначити, що саме в цей час починається підлітковий період, тож діти відчувають стрес.

3. Арттерапія – це форма психотерапії, яка використовує мистецтво і творчість для сприяння психічному, емоційному і фізичному благополуччю. У практиці арттерапії клієнти використовують різні мистецькі форми, такі як живопис, скульптура, музика, танець або театр, для виразу своїх почуттів і думок. Цей процес допомагає їм розкрити свої емоції, вирішити психологічні проблеми, поліпшити комунікацію і самопізнання.

4. Відмічено позитивний вплив арттерапії на адаптацію учнів до навчання в середній школі.

5. Результати дослідження підтверджують ефективність психокорекційної програми в експериментальній групі. Ця програма призвела до помітного збільшення кількості учнів із низьким рівнем загальної тривожності та зниження кількості тих, у кого був високий рівень тривожності. У контрольній групі такі зміни були незначними. Таким чином, дослідження підтверджує, що арттерапія є

ефективним методом для покращення психічного стану учнів та зменшення тривожності порівняно з контрольною групою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гільбух Ю. З., Киричук О.В. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. Київ: від.наук.-практ.центр "Психологодіагностика і диференційоване навчання", 1994. 208 с.
2. Каньоса Н. Особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 22 (1-2017), ч. 1. С. 119-125
3. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Каравела, 2009. 416 с.
4. Сосновенко Н.В., Тінякова А.І. Робоча книга працівника психологічної служби: Адаптація дітей (учнів/студентів) до навчально-виховного процесу. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 112 с.

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

УДК 377.015.

УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ОДИН З НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РУХІВ

Наталія Седова,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри фізичної
терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Стаття присвячена дослідженню впливу волонтерства на суспільство під час військових подій. Розглядаються волонтерство як соціальне явище, особливості роботи волонтерів в Україні, наводиться світовий досвід волонтерства. Проаналізовано способи державного регулювання волонтерської діяльності та громадську думку щодо волонтерів в Україні за допомогою контент-аналізу засобів масової інформації.

Ключові слова: волонтерська діяльність, конфлікт, війна, контент-аналіз, держава, громадянське суспільство.

Key words: volunteer activity, conflict, war, content analysis, state, civil society.

Постановка проблеми. «У серці волонтерства зібрані ідеали служіння і солідарності і віра в те, що разом ми можемо зробити цей світ кращим. У цьому сенсі можна сказати, що волонтерство – це кінцеве вираження головної мети існування ООН» – Кофі Анан, генеральний секретар ООН [4].

Цілком очевидно, що одним з важливих ознак волонтерства є соціальна значущість роботи, яку вони виконують. Воно привносить в життя потребу в добрі, свободі, безпеці, справедливості, а також сприяє збереженню і зміцненню людських цінностей, розв'язанню конфліктів. Вчинки волонтерів – це не просто конкретна дія, але й позитивний приклад, який можуть наслідувати інші.

Кількість волонтерів у всьому світі становить 970 млн. Згідно з дослідженням Університету Джона Гопкінса, ураховуючи кількість робочих годин, мова йде про еквівалент у понад 125 млн. штатних працівників. Приблизно кожен четвертий волонтер приділяє свій час і навички через організації, а решта роблять це безпосередньо, допомагаючи своїм сусідам або громадам. Згідно з даними UN Volunteers (підрозділ ООН, присвячений волонтерству), з погляду економічного впливу, вартість волонтерської роботи становить 1,348 трлн дол. США, або 2,4 % всієї світової економіки [7]. У більшості країн держава підтримує та стимулює волонтерство..

Волонтери та їх організації залучаються до добровольчих проєктів на підставі особистого рішення, ініціативи і упевненості в задачах та ідеалах добровольчества. Добровольці не є «дешевою робочою силою», їх ініціатива і енергія привносяться в роботу за їх власним добровільним бажанням і є визначальним елементом у їх роботі. Можливо, з цієї причини вони дуже відповідально підходять до вирішення завдань, що стоять перед ними.

З розвитком сучасного громадянського суспільства в Україні поширюються цінності демократичних і розвинених країн. Створення волонтерського руху є однією з ознак свідомого суспільства, це показник свободи, прагнення миру та безпеки громадян. Технічний, економічний та соціальний розвиток несуть за собою проблеми, з якими державні інститути не можуть впоратись власноруч. Для того, щоб допомагати людям з обмеженими соціальними можливостями існують благодійні організації та волонтери. Безробіття, сирітство, фінансова обмеженість, ціннісні та культурні відмінності все це проблеми з якими державним інститутам допомагають волонтерські організації. Це добровільні утворення, які спрямовані на захист громадянських, соціальних, економічних та інших прав людини. Волонтерство не можливе без таких людських якостей, як: толерантність, миролюбивість, щедрість і добропорядність.

В нинішньому стані Україна потребує якомога більше волонтерів і некомерційних організацій, які будуть покладати всі свої ресурси на вирішення локальних або глобальних соціальних проблем. Під час кризових подій, таких як Революція Гідності українське суспільство показало свою готовність до добровільної роботи на благо країни, відбулась активізація населення, створення нових ідей та рішучих дій. Зараз, під час війни на Сході підтримка волонтерів має також значуще значення.

Актуальність теми обумовлена тим, що волонтерський рух в Україні набув особливо важливого статусу за останні п'ять років, він став ключовою рисою активного громадянського суспільства в Україні, його масовий і стихійний характер проявились саме під час кризових подій, а тому важливо прослідкувати динаміку його розвитку і поширення серед українського населення.

Ступінь дослідженості. Феномен добровільної діяльності, а також волонтерських організацій цікавить багатьох науковців у світі. Про роботу волонтерів писали такі вітчизняні учені як: Сидоренко К.О., Козачук М.Б., Безпалько О., Зверева І., Н. Заверико, Г. Лактіонова, О. Карпенко, А. Капська, Н. Комарова, Л. Міщук, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Поліщук, А. Рижанова, М. Тименко. Також увагу волонтерству приділяли зарубіжні науковці, такі як: Р. Лінч, С. Маккарлі, Л. Питка, М. Харріс, Дж. Девіс Сміт, Р. Хедлі, С. Елліс, К. Кемпбел.

Проте, враховуючи наукову цінність цих досліджень вони більше зосереджені на узагальненому описі практичних аспектів реалізації волонтерської діяльності, а також на не значному описі волонтерського руху в Україні після подій 2021-го року.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену волонтерства, а особливо його активізації під час війни.

Виклад основного матеріалу. Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. У Всесвітній Декларації Волонтерства відзначається, що волонтерська діяльність становить фундамент громадянського суспільства, привносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці та справедливості. Вагомість волонтерської діяльності в світовому вимірі підтверджується її визнанням Організацією Об'єднаних Націй як суспільно корисної діяльності на добровільній основі, яка повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах, як боротьба з бідністю, сталий розвиток, охорона здоров'я, упередження лих та вчасне реагування, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації тощо.

Відповідні положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні плани розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [6]. Поштовхом до виникнення волонтерства, як вже було наведено раніше були виклики суспільства, з якими не мала змоги впоратись держава. У світовій практиці першими волонтерами були люди, які допомагали військовим, а також цивільному населенню під час військових подій.

Під час Першої світової війни тисячі медсестер волонтерів піклувалися про поранених солдат, кількість потерпілих збільшувалась кожного дня, тому волонтерська допомога була вкрай важливою та необхідною при допомозі пораненим військовим під час війни. Багато жінок з усього світу вступили в ряди медсестер, щоб підтримати своїми зусиллями армію, надаючи догляд солдатам, які стали жертвами війни, що виникла в Європі. Поява жінок волонтерів також

пов'язана з феміністичними настроями, коли жінки намагалися показати, що війна – це не тільки чоловіча справа, вони також можуть вплинути на хід військових подій і своїми силами допомогти армії [8].

Український волонтерський рух (далі ВР) – явище поки відносно молоде. До 2014 р. волонтерство у нашій країні розвивалося досить повільно, особливо коли порівнювати з іншими країнами. Як свідчить рейтинг «World Giving Index», 2010 р. Україна посідала лише 150-е місце у світі (тільки 5 % населення було залучено до волонтерської роботи), але Революція Гідності, анексія Криму та війна на Донбасі все змінили. ВР тоді піднісся на найвищий рівень розвитку за весь час незалежності України: майже чверть українців (23 %) уже мали досвід волонтерства. У тому ж рейтингу «World Giving Index» Україна піднялася зі 150-го на 81-е місце й випередила Польщу, Естонію, Росію та Грузію.

На Майдані у 2013-2014 рр. сформувалася схема волонтерства, де громади та спільноти надають продукти, речі та кошти волонтерам, які закупляють військове обладнання, одяг та разом із переданими продуктами й речами передають їх сотням майдану, а згодом – добровольчим батальйонам. Таким чином, на 2014 р. ВР відіграв важливу роль у формуванні ідеологічного та збройного опору сепаратистським рухам та збройній агресії РФ в деяких районах Донецької та Луганської областей.

На середину 2015 р., після укладання Мінських угод і стабілізації фронту у зв'язку з укріпленням ЗСУ, формуванням військово-цивільних адміністрацій та із загальним підвищенням інституційної спроможності державних інститутів роль ВР у формуванні опору почала знижуватися. Зважаючи на те, що значну частку допомоги 2014 р. надавали авторитетні представники громад, які мають бізнес, депутати місцевих рад та ін., ветерани Майдану та добровольчих батальйонів згодом навзаєм підтримували цих представників громад та спільнот у розв'язанні господарських спорів, виборах, організації громадського тиску на судові та правоохоронні органи.

Таким чином, тісні зв'язки між авторитетними представниками громад, волонтерами та ветеранами стали істотним чинником формування внутрішньої політики як на місцевому, так і на національному рівні, що сформувало певні виклики та загрози внутрішній політиці. Тому 2015 р. відбулася спроба регуляції волонтерства, зокрема: внесено суттєві зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність»; видано Наказ Мінсоцполітики 18.05.2015 № 516, який затверджував «Положення про Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України»; видано Постанову КМУ від 5.08.2015 № 556 «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності»; 2016 р. затверджено Національну стратегію сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр., яка передбачала стимулювання волонтерської діяльності, у тому числі роботу над участю України в Європейській конвенції про довгострокову волонтерську службу [4]. Усі ці заходи було розраховано на регуляцію ВР і намагання вбудувати його в систему державного управління.

У цей період відбувається скорочення ВР з певних причин, серед яких: зменшення пожертв, психологічне вигорання волонтерів, укріплення державних інституцій, функції яких заміщували волонтери, державна регуляція, виокремлення лояльних організацій чиновниками на кшталт громадських рад при міністерствах.

Друга міцна хвиля підйому ВР в Україні пов'язана з повномасштабним вторгненням РФ. На першому етапі збройної агресії в лютому – квітні 2022 р. сотні тисяч людей знов розпочали волонтерську діяльність задля допомоги співгромадянам в організації опору російській агресії, надання медичної та психологічної допомоги постраждалим, евакуації та розміщенню мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Люди діяли емоційно, за покликом душі, часто густо не маючи формальних документів, свідоцтв, дозволів тощо. Саме така суспільна мобілізація допомогла в перші місяці російської навали.

На другому етапі війни, з травня 2022 р., коли бойові дії локалізувалися на лінії фронту від Харківщини та Донеччини до Запоріжжя та Херсонщини, значна кількість внутрішньо переміщених осіб знайшла притулок за кордоном або почала повертатися в міста, де це стало можливим, роль волонтерства дещо змінилася. Сьогодні волонтерські організації значною мірою спеціалізуються і компенсують неповну інституційну спроможність держави у сферах: матеріального й технічного забезпечення бійців на фронті; надання медичної допомоги пораненим та постраждалим; матеріального забезпечення та психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам у тилу.

Діяльність волонтерських організацій, які забезпечують стійкість тилу для перемоги на фронті, принципово відрізняється від схеми 2014-2015 рр.

По-перше, волонтерські організації спеціалізуються на допомозі одному або декільком підрозділам Збройних Сил України, а не добровольчим батальйонам.

По-друге, волонтерські організації спеціалізуються за певними видами допомоги, наприклад, хтось постачає військове обладнання, хтось – додаткові продукти та одяг тощо.

По-третє, волонтерські організації, на відміну від 2014-2015 рр., мають мозаїчне фінансування – значну роль відіграє збір коштів на рахунок через соціальні мережі – спільнокошт (краудфандинг), додатково використовують благодійні кошти бізнесу та грантову допомогу міжнародних організацій.

Таким чином, сьогодні волонтерські організації відіграють роль маркетингових компаній, які вивчають потреби фронту на локальному рівні, здійснюють мозаїчний збір коштів з різних джерел, здійснюють пошук, замовлення та придбання як в Україні, так і за кордоном певного обладнання, продуктів тощо та працюють як логістичні компанії, які забезпечують завезення, оформлення й транспортування до споживача.

Окрім того, є численні волонтерські організації, які не працюють з фронтом, а допомагають у тилу – від забезпечення притулку для домашніх улюбленців, що втратили господарів під час бойових дій, до закупівлі й забезпечення ліками й продовольством соціально незахищених соціальних груп.

Тобто зараз волонтерський рух в Україні є проявом нових соціальних рухів постіндустріальних суспільств. Він є мережевим і складається не з членів, а з прихильників. На відміну від політичних партій та громадських організацій, ґрунтується на добровільних внесках громадян з долученням допомоги міжнародних організацій.

Волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Антикорупційні, гендерні, екологічні тощо громадські організації працюють за фінансової підтримки (здебільшого) міжнародних фондів, але на відміну від волонтерства й територіальних громад вони не стали реальними соціальними рухами і поки що виконують функцію соціального підприємництва. Тому підтримка демократичних ініціатив знизу (зокрема волонтерства) може бути одним із реальних аргументів щодо формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

Деякі волонтери є публічно відомими людьми та блогерами і в цьому сенсі конкурують з представниками державної влади в публічному просторі. Але сам ВР є винятково соціальним і не формує нових викликів внутрішній політиці в умовах воєнного стану. Можемо схарактеризувати ВР як НСР, що має спільні риси з рухами в Європейському Союзі, Сполучених Штатах та інших демократичних країнах світу.

Згідно з відкритими джерелами [5], загальний обсяг гуманітарної допомоги Україні в січні-травні 2023 р. становить 7,8 тис. т. Надходження допомоги було оформлено на адресу 180 благодійних фондів та організацій від 29 країн-донорів, що є дуже позитивним.

Волонтери як представники нових соціальних демократичних рухів ставлять на меті розв'язання соціальних завдань, і тому традиційно мають велику підтримку суспільства та авторитет. Одночасно останніми місяцями лунають гучні скандали та арешти, пов'язані з розкраданням коштів та гуманітарної допомоги як деякими волонтерськими організаціями, так і пов'язаними з ними чиновниками

регіонального рівня. Такі випадки не поодинокі – на 23 червня 2022 р. поліція зареєструвала 247 кримінальних проваджень щодо незаконних дій з гуманітарною допомогою, серед яких розкрадання [7].

У складних умовах збройної агресії РФ виникає питання щодо дальшого розвитку ВР, зокрема потреби та форм його державної підтримки.

Фактично щодо цього сформувалися «дві філософії» – регуляція та дерегуляція. Прибічники регуляції – це здебільшого представники органів державної влади та наближених до них благодійних структур, які займаються волонтерською діяльністю. На їхню думку, доцільно здійснювати як визначення напрямів волонтерської діяльності, видачу відповідних документів, що засвідчують належність до ВР, фінансування відібраних організацій з державного бюджету, надання членам таких організацій певних пільг, преференцій та зарахування до трудового стажу в волонтерських організаціях. Саме в цьому напрямі й відбуваються зміни до законодавства та підготовка нормативно-правових актів з 2015 р.

Прибічники дерегуляції волонтерства – це фахівці сектору безпеки, які вважають: недоцільно інвестувати державні бюджетні кошти в аматорські логістичні проєкти забезпечення Збройних Сил амуніцією та спорядженням, у підготовку для них кадрів, а натомість треба розбудовувати відповідну службу в складі ЗСУ за західними зразками. Більшість волонтерів також негативно ставляться до спроби зрегулювати свою діяльність, що цілковито позбавить їх не тільки творчості, але й мобільності, яка і є досі перевагою над державною системою тилового забезпечення.

Понад те, ВР охоплює не тільки тилове забезпечення фронту, а й інші напрями діяльності – порятунок тварин, допомога соціально вразливим верствам населення, тим хто втратив житло тощо. Також і далі працюють екологічні волонтерські ініціативи, спрямовані на підтримку гендерної рівності, права меншин, жінок, соціальну відповідальність бізнесу, боротьбу з корупцією і контроль за доброчесністю суддів правоохоронних органів та ін. – вони не пов'язані з фронтом, але забезпечують здобування європейських стандартів відповідно до набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС. Доцільно пам'ятати, що волонтерські рухи є проявом реального демократичного процесу в умовах воєнного стану і потребують підтримки з боку держави. Питання тільки в тому, якого роду має бути ця підтримка.

Найголовнішими проблемами, з якими стикаються волонтери – це бойові дії, які не дають змоги фізично досягти потрібного пункту. Так як допомога потрібна людям у зоні активних бойових дій, це ускладнює роботу волонтерів і робить її дуже небезпечною. Тому, як правило провізію залишають у прифронтовій зоні, де нею можуть користуватися люди, які втратили своє житло,

військові, медики та ін. Також є ризик недобросовісних волонтерських допомог, коли постачаються наркотики, алкоголь або інші заборонені речі. Існує практика розподілення вже отриманих ресурсів не через керівників, а безпосередньо через підрозділ, в який була зібрана матеріальна база. Така методика дозволяє уникнути крадіжок, коли ті речі, які були відправлені конкретним людям, до них не доходили. Займатися волонтерською діяльністю на окупованих територіях також майже неможливо, адже представники тих угруповань не визнають волонтерів і не дають їм змогу нормально функціонувати. Отже, волонтер знаходиться в позиції, коли він має або співпрацювати з бойовиками або діяти підпільно.

Ще однією проблемою під час волонтерської роботи може бути байдужість людей до волонтерів, коли війна знаходиться в замороженому стані. Тобто, коли не відбувається явних військових подій, люди про них забувають і перестають підтримувати волонтерські організації. Для цього необхідно проводити заходи щодо популяризації волонтерства. Для цього необхідно створювати інтернет сторінки, канали, сайти, де висвітлювати роботу волонтерів, а також слідкувати за актуальністю інформації і оновлювати її регулярно.

Створення школи волонтерів, впровадження курсів у навчальних закладах для поширення знань про волонтерську діяльність, організація тренінгів і майстер-класів щодо організації волонтерських рухів, поширення рекламних, соціальних роликів – все це ті заходи, які допоможуть отримати знання щодо волонтерських організацій, чому вони важливі, як вони працюють і чому важливо брати участь у волонтерській діяльності.

Виходячи з того, яку важливу допомогу і підтримку від волонтерів отримує українська армія чи можна вважати, що волонтери можуть вплинути на перебіг військових подій і припинити їх? Чи є волонтерство фактором врегулювання конфлікту?

Якщо брати до уваги той факт, що на початку війни держава не мала змоги забезпечити армію всім необхідним обладнанням і ресурсів у військових не було взагалі, то саме волонтерські організації вплинули на хід війни. За невеликий проміжок часу було зібрано достатньо ресурсів у виді амуніції, зброї, техніки та ін. Волонтери самоорганізувались і взяли на себе відповідальність за повне забезпечення військових, а також людей, які постраждали в ході конфлікту на себе, тим самим не давши йому загостритись і поширитись. Це об'єднало різних людей і утворився широкий пласт населення, яке без оціночних суджень хоче розбудувати мир, сприяти толерантності і терпимості. В цьому полягає найважливіша функція волонтерства під час вирішення конфлікту – об'єднання людей, сприяння національній єдності.

Підбиваючи підсумки, виокремлюємо два напрями майбутнього розвитку ВР в Україні і, відповідно, форм та обсягів підтримки державою.

Перший напрям – це тилове забезпечення, яке пов'язано безпосередньо з бойовими діями. Це постачання амуніції, обладнання, речей та продуктів у військові частини та забезпечення лікування й фізичної та психологічної реабілітації поранених і постраждалих в результаті бойових дій і таке інше. Цей напрям консолідує соціально активних громадян, фінансується мозаїчно спільнокоштом та за підтримки міжнародних організацій і є новим соціальним рухом, який відбиває демократичні процеси самоорганізації нашого суспільства. Зусилля учасників цього процесу поки що спрямовані на розв'язання найбільшої проблеми – забезпечення перемоги на фронті.

Можна прогнозувати, що зі збільшенням міжнародної допомоги Україні та укріпленням інституційної спроможності держави функції тилового забезпечення будуть поступово переходити до тилових служб ЗСУ, розбудовуваних за стандартами НАТО. Одночасно буде зростати кількість ветеранів бойових дій та внутрішньо переміщених осіб, які будуть потребувати фізичної, психологічної та соціальної реабілітації. Цей процес триватиме роками. Саме ці функції можуть поступово переймати волонтерські організації, які нині частково заступають у цьому державу.

Друга група організацій, у діяльності яких беруть участь волонтери, чітко підпадають під чинне законодавство і наближаються до виконання функцій соціального підприємництва. Вони діють насамперед на кошти міжнародних організацій, використовують бюджети спільної участі, членські внески. Розвиватися ці організації можуть у співучасті з державними органами щодо виконання певних соціальних функцій за кошти державного та місцевих бюджетів.

Масовий суспільний волонтерський рух в Україні є мережевим, складається із симпатиків, а не членів, має мозаїчне фінансування і попри певні недоліки та скандали є проявом реальних демократичних процесів, спрямованих на забезпечення стійкості тилу для перемоги на фронті.

Висновки. Волонтерська діяльність є запорукою успішного функціонування суспільства, а також однією з найголовніших складових громадянського суспільства. Під час кризових подій в Україні волонтерські організації значно вплинули на перебіг подій, відбулась організована підтримка і допомога армії, переселенцям та усім, хто зазнав негативного впливу від війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про волонтерську діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст.435). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності». Інтернет Ресурс. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19/

3. Авуєва І. Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій . Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. За ред. д.е.н. В.Ворони, д.с.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2003. 339 с.

4. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К. : Центр навч. літератури, 2005. 218 с.

5. Борецька Н. П. Сучасний стан і проблеми розвитку соціально-трудова відносин у добровольчестві. Соціально-трудова відносини: теорія та практика. Формування ринкової економіки. К.: КНЕУ, 2010. 125 с.

6. Буздуган Я. Еволюція світового волонтерського руху. *Віче*. 2013. №2. С. 7-10.

7. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. К.: НІСД, 2015. 36 с.

8. Волонтерська служба недержавної організації соціальної сфери. К. : БТ «Джерело», 2000. 82 с.

9. Міненко Г. М. Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Лисичанськ 27 лютого 2020 р.). Лисичанськ: ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного 95 університету імені Тараса Шевченка». Лисичанськ : ФОП Чернов О. Г. 2017. С. 133-137.

10. Огорчак А. Роль школи волонтерів у становленні особистості майбутнього соціального працівника. *Збірник наукових праць ТПУ*. 2006. №2. С. 11-19.

УДК 130.2

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ

Оксана Калюжна,

доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Популяризація особливостей традиційної української кухні є одним з елементів формування національної ідентичності. Переконані, що знання особливостей культури і побуту населення України, відображених у традиціях, святкових обрядах та повсякденному житті сприятиме більш глибокому розумінню феномену українського народу.

Ключові слова: студенти, здоров'язберігаючі компетенції, культурні традиції, українська кухня, здоров'я нації.

Саме їжа, особливо святкова, є одним із складників нематеріальної культурної спадщини нашого народу, тому **метою** нашого дослідження є мотивація сучасної студентської молоді на формування культури здоров'я та здоров'язберігаючих компетенції через використання у повсякденному житті здорових традицій української кухні.

Здорове харчування студентської молоді – одна з найважливіших проблем сьогодення, яка формує здоров'я і добробут нації в цілому. В Україні чимало науковців досліджують проблему здорового харчування: Гойчук А., Денисенко Л., Смірнова І., Григоров Ю, Передерій В. та інші.

Здорове харчування (здорова дієта) – це харчування, яке забезпечує ріст, нормальний розвиток і життєдіяльність людини, що сприяє зміцненню її здоров'я, попередженню розвитку захворювань та сприяє здоровому довголіттю та омолодженню [5].

Нераціональне харчування є визначальним у виникненні та розвитку таких факторів ризику, як надлишкова маса тіла, порушення ліпідного обміну, артеріальна гіпертензія, порушення толерантності до вуглеводів тощо. Крім того, порушення аліментарної поведінки може сприяти розвитку дистонії та секреторних порушень шлунково-кишкового тракту, виникненню запальних та онкологічних захворювань [6].

Українська кухня це кулінарне мистецтво, притаманний українському народу спосіб приготування їжі, заснований на досвіді, звичаях, які пов'язані з українською культурою. Кулінарний туризм посідає перше місце серед намірів, заради яких Україну відвідують іноземні туристи [7].

Кожному з етнографічних регіонів України властиві свої відмінності приготування національних страв, зумовлені історичними особливостями та звичаями, а деякі страви української кухні, наприклад борщі й вареники, увійшли до меню міжнародної кухні. Деякі українські страви мають багатовікове минуле, як-от, український борщ, який 2022 року увійшов до репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО [7].

Традиційним для повсякденної української кухні є велика кількість складників (особливо овочів) та різноманітні способи нарізання; складна теплова обробка, – інколи інгредієнти обсмажуються, запікаються чи відварюються окремо; попередня підготовка, – шпигування або маринування м'яса на ніч, для прискорення процесу приготування, засолювання, сквашування, замочування (наприклад, квасолі для борщу на ніч).

Харчові волокна, яких в достатку в овочах, відіграють важливу роль у підтриманні здорового стану організму людини та сприяють нормальному функціонуванню травного тракту та нормалізують життєдіяльність мікроорганізмів кишківника. Перевагами традиційного харчування українського населення є щоденне вживання страв, які подаються теплими та велика кількість овочів. Це такі страви, як суп, юшка, куліш, капуста, розсольник, зелений та червоний борщ; різноманітні солені каші, які раніше варили з пшона, гречки, дробленого ячменю, вівса, пшениці, кукурудзи або солодкі каші, – молочна з локшиною або рисова чи пшоняна з гарбузом, яблуками або сухофруктами; натуральні напої, – узвар, ягідний або трав'яний чай.

Дозвольте презентувати перелік традиційних для кіровоградської області страв української кухні за останніх 100 років.

Бобринецький р-н, с. Кетрисанівка, Записано від Рищенко Валентини. (Сердюченко Діна Павлівна – моя мама та бабуся Зайченко Ксенія Андріївна). Що я пам'ятаю і любила: борщ, капуста, затірку бабуся варила, галушки, вареники, пампушки, картопляники, деруни, бабка з лапші, узвар, пиріжки з квасолею, щавлем (з цукром), зимку з сухофруктами. Борщ зі смаженими карасями, було смачно, печеня з м'яса та картоплі, окороки в'ялені та копчені, домашні ковбаски, якщо була свіжина).

Гайворонський р-н, с. Могильне. Записано від Коваль Галини (моя матуся). Сівач Наталка Федорівна, 1919 – 1994. Капуста, куліш, густий помаранчевий свіжий борщ зі сметаною, свіжим або сушеним кропом і зернятками

або зонтиком кропу, який готувався майже щодня, обов'язково з кісточкою, бо ж іще не було холодильника, а що залишалося під вечір, то доїдали домашні тваринки), затірка, узвар, вишнева наливка, бігус, сало з часником, запечене цілим шматком в звичайному хлібному тісті або тісті, як на вареники, запечений в печі кабак (можна додати половину порції яблук), червоний буряк (тоді ще не було цукру і це були ласощі) пончики з половиною свіжої абрикоси всередині, налисники з сиром, печінкою, вареники з соленим сиром, вишнями, картоплею, капустою. Гарбузовий і абрикосовий сік з мякоттю.

Голованівський район, с. Вільшанка. Записано від Михайленко Лариси. Борса Марія Федорівна, бабуса: деруни, вареники с м'ясом, галушки, заливне зі щуки, торт Наполеон із заварним кремом на домашньому молоці.

Добровеличківський район, с. Тишківка. Записано від Тимченко Світлани. Устименко Пелагея Матвіївна. «Бабуса готувала такі страви: борщ, капустняк, душенина (запечене в печі м'ясо (свинина чи курка) з овочами (картопля, цибуля, морква)), холодець традиційний (ніжка свиняча й півник, а частіше один півник), кров'янка, м'ясна ковбаса, ковбик (коли була свіжина), яєчня (як омлет, але здається більше ніде такої смачної не їла!), молочний кисіль, кисіль із вишень, узвар, „бабка„ (запечена до румяності в духовці із тонкої вермишелі), домашня вермишель чи локшина, домашня сметана, рязанка. Всю зиму – гарбуз печений, плачинди з гарбузом, із сиром, піріжки з печі, – з капустою, вишнею, квасолею, млинці із сиром. На зиму – квасили по діжці огірків, помідорів та капусти з яблуками. На зиму – консервованій компот у 3л банках із груш (сорт „Лісова красуня„) та яблук („білий налив„), сушені фрукти. Бабуса завжди пекла хліб (величезний, круглий), коржі... паски та калачі на свята. І сімейна традиція – кожна неділя велика сім'я збиралась і разом ліпили вареники з різними начинками.

Знам'янський район, с. Копані. Записано від Плачинди Тетяни. Прядун Олександра Іванівна, мамалига, вареники, вергуни, суп з галушками, капустняк, борщ, коржі (на кефірі, смажені на пательні), куліш (на Маковія коржі ламаються, додається третій мак і заливається сиропом із медом), смажені піріжки.

Записано від Артеменко Наталії Іванівни. Колодніцька Марія Семенівна, 1918 – 2004. Шухнудлі, рулети здобні з маком, рязанка, домашня локшина на яйцях, голубці і перець фаршировані в солодкому томатному соусі й сметані, печінкові ковбаски, тушонка з домашньої птиці, квашені помідори з сухою гірчицею, вінегрет, борщ, розсольник, хрустики, цукерки-тягнучки, м'ясні рулети, смажені карасики, лечо, салат «Оседець під шубою» з кількою пряного посолу, товстолюбик власного пряного посолу, ікричники, вареники з тушеною квашеною капустою, заправлені смаженою цибулькою, вертута, солодкий сир запечений (багато яєць, цукор і родзинки), коржика на олії, кислому молоці (без яєць), хрустики, домашнє згущене молоко, узвар, компот, кисіль молочний і з вишень.

Олександрівський р-н. Записано від Пугаченко Ольги. Бідненко Ніна Тарасівна, 1924 -2017. Капусняк, пироги з різними начинками з печі, кров'яна ковбаса, картопля тушкована з качкою в печі, кисіль.

Олександрівський р-н, с. Стара Осота. Записано від Кравцової Ксенії. Матуся Ільченко Лідія Миколаївна; бабуня Ільченко Марія Степанівна. Капусняк; домашня ковбаса; пирижки, вареники на пару з терном, капустою, домашнім сиром; голубці; смажена картопля великими кусками, гарбузова каша; кисіль в тарілках; солений товстолоб, короп; пончики з домашнього сиру; цукерки з цукру, оцту і води. Домашній хліб з печі.

Новоукраїнський район, записано від Турчак Анатолія. Турчак Галина Григорівна – мама. Коржі на кислому молоці з маслом селянським, перепічки, плацинди з гарбузом.

Маловисківський р-н. Записано від Чубик Інни. Бабуся, Мантароша Олена Олексіївна, просто баба Єлька на свято традиційно була запечена качка чи гуска з рисом і яблуками в чугунній гусятниці. Налисники з сиром та ізюмом, плацинди з гарбузом і капустою.

Популяризація особливостей традиційної української кухні та історично притаманних українському народові високих моральних цінностей створює ефективне підґрунтя для забезпечення науково обґрунтованих умов формування навичок здорового способу життя студентської молоді в умовах сучасної системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуліч М. П. Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення. *Проблеми старіння та довголіття*. 2011. Т. 2, № 2. С. 128-132.
2. Дуденко Н. В., Павлоцька Л. Ф., Артеменко В. С. Основи фізіології та гігієни харчування: підручник. Суми: Університетська книга, 2017. 558 с.
3. Зубар Н. М. Основи фізіології та гігієни харчування: Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Калюжна О. І. Впровадження компетентнісного підходу в процес формування індивідуального здоров'я студентської молоді. *Наукові дослідження у сфері гуманітарних і суспільствознавчих наук: міждисциплінарний підхід: колективна монографія* [за наук. ред. О. В. Кравченко]. Кропивницький: КІРоЛ, 2020. 262 с.
5. Дуденко Н. В. Основи фізіології та гігієни харчування: / підручник. Суми : Університетська книга, 2009. 555 с.

6. Принципи здорового харчування. Посібник для поліпшення якості роботи. CINDI, Україна. К., 2001. 29 с.

УДК 340.12

СУФРАЖИСТСЬКИЙ РУХ І УКРАЇНА

Світлана Полярш,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,

Центральноукраїнський державний університет ім. Володимира Винниченка

У статті характеризується суфражистський рух - рух за виборчі права жінок. Прیدілено увагу ідеологічній підготовці даного явища. Вказано на причини розгортання цього руху та його специфіку у США, Великобританії та на території Галичини та Наддніпрянщини.

Ключові слова: суфражизм, жіночий рух, виборче право, права жінок, жіночі товариства.

Постановка проблеми. Виборче право – це одне з базових політичних прав демократичної держави. Загальне виборче право для жінок і чоловіків у переважній більшості країн сучасного світу сприймається нами сьогодні як даність, без якої ми не можемо уявити вибори. Однак, людство пройшло досить тернистий шлях боротьби за жіночі виборчі права. Одною з таких сторінок боротьби за право жінок брати участь у виборах був рух суфражисток.

Метою статті є характеристика специфіки суфражистського руху у зарубіжних країнах і на українських землях.

Історіографія проблеми. Проблемою суфражистського руху за кордоном займається ціла плеяда вчених. Так, Н. Аніщук, М. Гавришко, С. Лупишин вивчають суфражизм в США; Н. Залеток, О. Гуржій, Н. Буглай досліджують суфражизм Великобританії; О. Ніколаєнко вивчає специфіку польського руху; А. Пастушок цікавиться французькою проблематикою, Н. Гриценко-Веселовська, О. Коваль, Г. Коваль, Г. Конціцка займаються історико-теоретичними аспектами проблеми; Л. Заграй вивчає психологічні аспекти явища; А. Карнаух, З. Левінська, А. Романюк, І. Тукаленко характеризують політичні аспекти явища.

Українська проблематика жіночого руху є предметом вивчення І. Бегей, В. Венгерської, Л. Гонюкова, О. Кісь, О. Книгиницької, О. Ковальчук, Н. Лобко, О. Нестерцової-Собакар, М. Павлюх, С. Петреченко, Л. Потапюкта інших. Лише окремі дослідники торкаються питання суфражизму на українських землях кінця ХІХ-початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суфражизм – це один із напрямів жіночого руху, інколи називають цей рух феміністським, спрямований

на отримання виборчих прав для жіноцтва. Вважається, що це правозахисний рух, це рух за гендерну рівність у політичній, а пізніше - в економічній і освітній сферах життя суспільства, рух проти дискримінації жінок, у політичній сфері, пов'язаний із процесом емансипації жіноцтва. Сам термін походить від англійського *suffrage*, що означає «право голосу».

Суфражистський рух розглядають як перший етап (першу хвилю) у боротьбі за рівні права жінок і чоловіків, або початок феміністського руху. Цей період охоплює другу половину ХІХ – першу третину ХХ ст.

Йому передувала своєрідна ідеологічна підготовка. Кращі представники суспільства висловлювалися на користь урівняння політичних прав жінок. Усіх їх називають протофеміністами, які в тій чи іншій мірі піднімали питання рівності статей. Спочатку це були поодинокі твори індивідуальних літературних роздумів на зразок Христини Пізанської «Книга про град жіночий» (1405) або праці Пулена де лаБарра «Про рівність обох статей» (1673) [1].

Значний вплив на колективну свідомість жіноцтва здійснила Велика французька революція, яка, за словами А. Пастушок, вивела жінок у публічний простір [2]. Саме тоді прозвучало ім'я журналістки і письменниці Олімпії де Гуж, яка у 1791 р. випустила «Декларацію прав жінки і громадянки», яку протиставила «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р. Як відомо, французька революція не визнала політичні права жінок. Олівія ж писала: «Усі громадяни, включаючи жінок, в рівній мірі мають бути допущені до усіх державних установ, офісів і занять залежно від їх потенціалу, а також без будь-яких інших відмінностей, ніж їх чесноти і здібності». На жаль, Олімпія де Гуж була страчена на гільйотині під час якобінського терору.

У 1792 р. з'явилось есе англійської письменниці і філософині Мері Волстонкрафт «На захист прав жінок». Вказана робота писалася у відповідь на події у Франції, мала неоднозначні думки, але загалом авторка висловлювалася за право жінок на здобуття якісної освіти на рівні з чоловіками.

Окремі чоловіки теж піднімали проблему рівності статей. Це шотландсько-ірландський філософ Френсіс Гатчесон, національний герой Венесуели Франсіско де Міранда, шведський поет Томас Турільд. У 1790 р. відомий учасник Великої французької революції Ж. де Кондорсе опублікував статтю «Про дарування жінкам громадянських прав», в якій жорстко критикував революцію за її небажання урівняти в правах жінок. Німецький письменник і державний діяч Теодор Готліб фон Гішпел у 1792 р. створив есе «Про громадянське вдосконалення жінок», в якому стверджував, що природні якості жінок роблять їх придатними до багатьох ролей, зокрема, в освітній сфері. Трохи пізніше французький філософ Ш. Фур'є вперше ввів термін «фемінізм» у 1837 р., і стверджував, що «розширення прав жінок є головним принципом соціального прогресу». Британський філософ і

політичний діяч Джон Стюарт Мілль у праці «Про підпорядкування жінки» (1861 р.) писав, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій – шкідлива і є однією з головних перешкод на шляху до загальнолюдського удосконалення». А у 1867 р. він представив у парламенті петицію на користь виборчих прав жінок, заперечуючи проти виборчих обмежень, офіційно введених у 1832 р. [3].

Історії відомі випадки короткострокового надання окремим категоріям жіноцтва виборчих прав. Так, у Швеції протягом 1718-1772 рр. жінки, які платили податки, могли обирати членів парламенту. Протягом 1755-1769 рр. Корсиканська республіка надала виборче право усім громадянам з 25 років незалежно від статі.

Суффражистський рух був дуже строкатим за своїми ідеями, оскільки в ньому брали участь і атеїстки і християнки, і жінки, що хотіли звільнитися від сімейних обов'язків і ті, хто намагався зберегти сім'ю. Однак, загалом, його оцінюють як ліберальний, тобто зорієнтований на головну стратегічну задачу – досягнення рівності між жінками і чоловіками без радикальної зміни патріархальної системи [4].

Більшість дослідників схиляються до думки, що жіночий рух взагалі мав міцні позиції в тих країнах, де були більш розвинуті демократичні інституції в державі. Науковиця Г. Конціцька слушно зазначає: «Водночас, рух за жіночі виборчі права відчував потужну підтримку у зв'язку із загальним рухом за громадянські права, які прагнули виборювати чоловіки і які були для них призначені» [5, с. 42].

У США суффражистський рух розпочався у 1848 р. і мав деякі відмінності від Великобританії. Відстоювати свої права жінки повинні були, спираючись на норми Конституції, отримуючи виборчі права спочатку в окремих штатах, а під час громадянської війни підтримуючи ідею знищення рабства [8, с. 318]. У 1920 р. була ратифікована більшістю штатів XIX поправка до Конституції США: «Виборчі права громадян Сполучених Штатів не повинні відбиратися чи обмежуватися Сполученими Штатами або окремими штатами на підставі належності до певної статі. Конгрес має право забезпечувати виконання цієї поправки відповідним законодавством».

Детально проаналізувала причини і особливості суффражистського руху у Великобританії Н. Залеток. Вона звернула увагу на демографічну специфіку Великобританії у другій половині XIX, оскільки жінок було на пів мільйона більше чоловіків; на широке залучення жіноцтва до робітничих професій при низькій оплаті праці; на необхідність сплачувати податки на майно англійцями-власникам при відсутності політичних прав [7, с. 9-10]. Датою початку руху вважається 1867 р., коли у Лондоні, Манчестері і Единбурзі були створені товариства суффражисток.

Зарубіжна історіографія виділяє в англійському суфражізмі два напрямки: конституційний або помірний (праве крило) та радикальний або «мілітантський» (ліве крило). Методами боротьби перших були мирні мітинги, демонстрації, подачі петицій, лобіювання парламентаріїв, котрі могли сприяти британським феміністкам. Активістками другого напрямку була обрана стратегія насильства, шокуючих публічних акцій. Акти насильства (биття вітрин, псування полів для гольфу, творів мистецтва, акції в громадських місцях, спрямовані проти поліцейських) були демонстративними і символічними, як протиставлення насильству з боку держави по відношенню до жіночої особистості. Обидва напрямки відрізнялися засобами, але мета була одна – надання виборчих прав жінкам [8, с. 481-482]. Жіночий рух став можливістю для самореалізації пасіонарних і освічених жінок, котрі бажали знайти для себе місце в суспільному житті. Під час Першої світової війни суфражистки усіяко допомагали війську, чим змінили думку про себе з боку суспільства. Здобуття виборчих прав спочатку стосувалося місцевих виборів. У 1918 р. частина жінок отримала виборчі права, обумовлені низкою цензів: віком, майновим, освітнім та шлюбним. Нарешті, у 1928 р. жінки отримали однакове з чоловіками виборче право.

Доречно буде зазначити, що на Європейському континенті першою надала виборчі права жінкам Велике князівство Фінляндське (1906 р.), яке було наділене певною автономією у складі Російської імперії. Надалі отримання жінками виборчого права виглядало так: Норвегія – 1913, Данія – 1915, Австрія – 1918, Ірландія – 1918, Нідерланди – 1919, Німеччина – 1919, Швеція – 1921, Іспанія – 1931, Португалія – 1931, Франція – 1944, Італія – 1945, Бельгія – 1948, Греція – 1952, Швейцарія – 1971, Люксембург – 1978, Ліхтенштейн – 1986 [9].

Окрема варто зупинитися на суфражистському русі на українських землях, що були у складі двох імперій Австро-Угорської і Російської. В австрійській частині сучасної України і в Наддніпрянській жіночий рух розвивався синхронно і подібно. Друга половина XIX ст. відзначена активізацією легального жіночого руху за освітні права, створенням у містах жіночих товариств, метою яких були культурно-освітня та духовно-релігійна діяльність, доброчинність, взаємодопомога, пізніше – професійна підтримка.

Найбільш відомою лідеркою жіночого руху у Галичині із суфражистськими ідеями була Н. Кобринська, яка у 1884 р. заснувала «Товариство руських жінок» у Станіславі. У 80-х – на початку 90-х років жіночі товариства виникають у різних містах Галичини – у Львові, Тернополі, Коломиї, Долині, Бережанах тощо. Більшість дослідників констатують, що жіноцтво у вказаному регіоні гостріше відчувало національну дискримінацію, ніж жіночу, тому значна частина українського суспільства вважала, що із здобуттям національних преференцій будуть здобуті і політичні права. Зазначимо також, що у Австро-Угорщині

чоловіки отримали виборче право у 1867 р., а жінки набули часткових прав у 1907 р., оскільки був введений майновий і освітній ценз.

На теренах Російської імперії у другій половині XIX ст. можна говорити переважно про жіночий просвітницький рух, адже суспільство було становим. Лише на початку XX ст. починають створюватися у губерніях жіночі гуртки і товариства, де серед різноманітних вимог ставилася і вимога політичної рівноправності, за що членкинь таких громадських утворень стали називати «рівноправки». У Харкові така спілка започаткована у 1904 р. У лютому 1905 р. створюється Всеросійський союз рівноправності жінок, який ставив за мету боротьбу за їх політичні права. Відділення Спілки працювали у дев'яти містах українських губерній: Катеринославі, Києві, Харкові, Херсоні, Олександрівську (Запоріжжі), Одесі, два у Полтаві та у Бірках (Полтавської губернії) [10, с. 41]. Завдяки буржуазній революції 1905-1907 рр. в Російській імперії рух суфражисток активізувався, але із настанням реакції він зійшов нанівець. Загальне виборче право запровадив Тимчасовий уряд спочатку для виборів до місцевих органів управління постановою від 15 квітня 1917 р. «Про здійснення виборів гласних міських дум, про дільничні міські управління», а 20 червня 1917 р. було ухвалене положення про вибори до Установчих зборів.

Висновки. Виникнення суфражистського руху пов'язують із суттєвими зрушеннями в економічному житті країн Заходу. Окремі чинники соціально-економічного характеру стимулювали активізацію жіноцтва у публічній сфері. Суфражистський рух виростав із соціокультурного руху, змушуючи суспільство по-новому подивитися на статус жіноцтва. Розвиток і подальша доля суфражистського руху залежала від політичного режиму конкретної держави. У США він на якийсь час злився із аболіціонізмом. У Австро-Угорській і Російській імперіях він розглядався як складова руху за національне відродження українців.

Думається, що історія суфражистського руху на українських землях ще чекає на своє детальне вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Список феміністок та феміністів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_феміністок_та_феміністів
2. Пастушок А. Фемінізм у Франції: хвилі боротьби та емансипації жінок. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-in-france.html>

3. Глушко В., Лівчук С. Історичні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2. С. 141-145.
4. Карнаух А.А., Левінська З.С. Жіночий рух як предмет дослідження політичної науки. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2016. Випуск 19. С. 69-73.
5. Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці: дис. ... канд.політ.наук: 23.00.01. Львів, 2016. 219 с.
6. Аніщук Н.В. Історія розробки та прийняття XIX поправки до Конституції США (щодо надання виборчого права для жінок). URL: <http://www.apdp.in.ua/v48/54.pdf>
7. Залеток Н.В. Жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії (остання третина XIX - 1939 р.): автореф.дис....канд.іст.наук: 07.00.02. К., 2016. 22 с.
8. Гриценко-Веселовська О.В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 477-484.
9. Романюк А. Політична доктрина фемінізму у XX столітті. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13955/1/>
10. Петреченко С.А. Зародження та розгортання суфражистського руху в українських губерніях Російської імперії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. С. 38-43. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/7.pdf>

УДК 323.2 : 342.7 (37.013.42)

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ АКТИВНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДІЄВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Сергій Куксенко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри економіки, управління та адміністрування,

Черкаський державний бізнес-коледж

Питання громадянської освіти (ГО), формування громадянської та національної ідентичності є важливими для кожної країни. В Україні актуальність теми обумовлена трансформаційними процесами утвердження незалежності, глобалізацією, інтеграцією до Європейського Союзу та протидією агресії російської федерації, яка заперечує саме існування українського народу, наше право на свободу, самостійність та власну ідентичність.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянська ідентичність, громадянське суспільство, громадянська компетентність, громадянські цінності, громадянська позиція.

Багаторічні дослідження, проведені у багатьох країнах світу, виявили, що становлення демократії та ефективних демократичних інститутів суспільства неможливе без формування відповідних цінностей у громадян [1, с.150-209]. Освітні системи західних країн важливу увагу приділяють формуванню у молоді компетентностей демократичної участі та громадянської активності, прагнення до власного успіху, ініціативності та особистої відповідальності. Важливість даного питання для нашої держави засвідчує Закон України (ЗУ) «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [2], який набув чинності з 1 січня 2023 р.

Метою роботи є аналіз становлення ГО, її правового забезпечення, концепцій ГО, ключових компетенцій та шляхів їх формування. Завданням роботи є: аналіз нормативної бази ГО; факторів, які перешкоджають її ефективності; умов посилення успішності заодночасних багатовекторних трансформаціях різних сфер життя, гармонізації стосунків з європейським і світовим співтовариством, протистоянні агресії РФ.

Проблематиці ГО, розробці методичних матеріалів та посібників для практичного втілення присвячено роботи ряду авторів, серед яких: Т. Бакка, Р. Арцишевський, О. Батіщева, П. Вербицька, Т. Ладиченко, В. Оржеховський, Т. Ремех, С. Рябов, О. Пометун, О. Сухомлинська. Правове забезпечення

громадянських демократичних цінностей освіти відображено в ряді нормативно-правових актів державного рівня: Конституція України, ЗУ «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про громадянство України», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Прийнято Державні програми та Національні стратегії («Освіта: Україна XXI ст.», Національна стратегія у сфері прав людини, Концепція «Нова українська школа», Концепція розвитку громадянської освіти в Україні), викладання курсу ГО включено в інваріантну частину навчальних планів загальноосвітніх закладів освіти.

ЗУ «Про освіту» від 05.09.2017 р. не містить тлумачення поняття «громадянська освіта». Проте ст. 5 закріплює обов'язок держави створити умови для «здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [3, ст. 5]. Верховенство права, свобода та громадянська/ демократична політична культура визнані важливими принципами освіти. Сама освіта розглядається як цілісний процес навчання і виховання, завданням якого є «розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей». Ст.12 визначає ключові компетентності, що відповідають меті та принципам освіти, і необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності як такі, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей». Крім того, близькими до цілей ГО виділені такі наскрізні додаткові компетентності: «критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми» [3, ст. 12]. ЗУ «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. закріплює поняття «українська національна ідентичність» та «громадянська ідентичність», визначає ГО поряд з національно-патріотичним та військово-патріотичним виховання складовими державної політики. Вперше на законодавчому рівні закріплено поняття «громадянська освіта», «громадянська компетентність», «громадянська стійкість». Ст.1 визначає: «громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей». Ст.4 одним із основних завдань проголошує «1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на

основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості...» Ст. 11 закріплює, що «громадянська освіта охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, усі рівні освіти та всі вікові групи громадян»; формування та розвиток громадянських компетентностей має здійснюватися через: «1) викладацьку діяльність; 2) просвітницьку діяльність; 3) соціальну рекламу; 4) залучення громадян до процесів формування та реалізації державної, регіональної і місцевої політики; 5) участь громадян у масових просвітницьких заходах». Ст. 18 покладає обов'язок на заклади освіти «в межах освітнього процесу» забезпечувати «національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту здобувачів освіти»[2].

Нормативно-правові акти, розглянуті вище, дають лише **МОЖЛИВІСТЬ** впровадження програм і курсів ГО в освітній процес закладів освіти. На наш погляд, у формуванні демократичних цінностей та активної громадянської позиції української молоді існують такі перешкоди: 1) суспільні цінності та орієнтири недемократичного суспільства; 2) система освіти, орієнтована на засвоєння інформації, безправність, пасивна, а інколи і тоталітарна поведінка самих педагогів; 3) наявність прикладів порушення реальної демократії, законності, прав і свобод людини у реальному житті як на загальнодержавному рівні, так і на рівні громад, навчальних закладів, родини.

Цінності українського суспільства були сформовані в умовах тривалої відсутності власної держави та демократичних процедур вирішення життєвих питань. Результати соціологічних досліджень, що регулярно проводяться різними організаціями (Центр Разумкова, фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, фонд ім. Ф. Еберта, інститут Горшеніна, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Київський міжнародний інститут соціології, соціологічна група «Рейтинг» та ін.) [4–16] свідчать, що для більшості українців важливішими є цінності, пов'язані з забезпеченням потреб фізичного і психологічного комфорту та добробуту (виживання, здоров'я, любов). Згідно ієрархії піраміди потреб А. Маслоу, вони відповідають потребам первинного (нижнього) рівня (фізіологічні та потреби безпеки). Патерналізм, низький рівень відповідальності за себе залишаються ще дуже поширеними. Позитивним є те, що в умовах агресії РФ зросло прагнення до участі у спільних діях, відповідальність, ініціативність, які належать до цінностей вищих потреб визнання і самореалізації [5–11; 14–16]. Але варто розуміти, що, не дивлячись на декларування підтримки впровадження демократії та прихильності до європейського світогляду і цінностей як гідного ідеалу, у щоденній поведінці громадяни схильні діяти всупереч заявам. Учасники

опитувань мають невизначену думку у питанні демократії та автократії, одночасно підтримують протилежні за своєю суттю тези, що демонструє низький рівень розуміння їх сутності та підтверджує своєрідність українського суспільства, правосвідомість якого «містить у собі як демократичні цінності та настанови, так і певні позаправові норми, в тому числі тотальний правовий нігілізм» [17, с.6]. Тому ми і маємо дезорієнтацію суспільних цінностей та симулякр демократії.

Властивий індустріальній епосі енциклопедичний підхід (надати знання) і традиційні методи (інформаційно-рецептивні та репродуктивні) навчання, спрямовані на передачу і запам'ятовування інформації сьогодні є малоефективними, адже інформація постійно оновлюється, а отримані знання старіють швидше, ніж відбувається природна зміна людських поколінь. Крім того, пасивний характер роботи здобувачів освіти за традиційної системи навчання стримує формування у них активної життєвої позиції і підживлює ґрунт для утвердження тоталітарного типу свідомості [18]. Постає питання: «Чи зможуть безправні педагоги, частина з яких мають схильність до авторитарної дидактики, а більшість не мають особистих якостей і досвіду зпихисту демократії та власних прав сформувані у молоді громадянські цінності?»

Суттєвою перешкодою на шляху до ефективності ГО є розрив між «правильними знаннями» і повсякденною соціальною практикою – адже складно «вчити демократії» за умов її відсутності в реальному житті. Тому виникають питання щодо впливу на молодь фактів порушень правових норм, прав і свобод людини на загальнодержавному та місцевому рівні, спосіб вирішення важливих питань в місцевих громадах, навчальних закладах, сім'ї.

Враховуючи різні підходи до змісту і принципів ГО, ми можемо виділити три основні моделі громадянської освіти: 1. етатистська, або державницька (формування відданих державі громадян, лояльних до діючої влади); 2. національно-орієнтована (пробудження національної свідомості, гордості за приналежність до певної нації, утвердження національного громадянства, навіть культивування провінціалізму та хуторянства та/ або, як крайній прояв, – зневажливого ставлення до представників інших націй); 3. ліберально-демократична (пріоритет природних прав та свобод людини, політичного громадянства, мультикультурності та навчання життю в полікультурному середовищі, формування особистої відповідальності за суспільні справи). Наявна в Україні нормативно-правова база, навчальні програми та навчально-методичні матеріали для закладів освіти віддають перевагу ліберально-демократичній моделі ГО з фрагментами, національно-орієнтованого виховання. В умовах військової агресії РФ посилюється компонента громадянсько-патріотичного, національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання. Це знайшло відображення в тому числі і в ЗУ «Про основні засади державної політики у сфері утвердження

української національної та громадянської ідентичності» [2]. Ми вважаємо, що патріотичне виховання в громадянському аспекті полягає не стільки у вихованні відданості своїй державі та її лідерам, а у формуванні цінностей демократії та рівності, захисту Конституції та Права, спроможності відстоювати свої права в разі їх порушень владою як чужої, так і власної держави.

Домінування цінностей патерналізму, безвідповідальності та безініціативності можна подолати, реалізуючи соціальні проекти, формуючи в молоді практичні навички захисту своїх інтересів та допомагаючи їм досягати в цьому успіху. Тому «дуже важливим є, щоб у самих педагогів було позитивне ставлення до демократичних цінностей, активна життєва позиція». [19, с.54].

Адже лише той педагог, який сам є ініціативним та відповідальним громадянином, може сформувати у молоді відповідні громадянські компетентності та цінності демократії. Викладання курсу ГО як окремого предмета не дасть бажаного результату, якщо не буде підтримуватися всім освітнім процесом, демократичним середовищем у самому закладі освіти, соціальним партнерством з батьками та місцевою громадою. Молоді люди пізнають цінності та компетентності демократії не тільки на відповідних заняттях, але і на власному практичному досвіді, який не обмежується освоєнням певного курсу, а набувається при вивченні всіх навчальних дисциплін, в загальній атмосфері відносин в межах закладу освіти, способом вирішення важливих питань сім'єю, місцевою громадою, органами влади [20, с. 220]. Позитивні зміни, пов'язані з впровадженням ГО в загальноосвітній школі, можуть в деякій мірі також нівелюватися вилученням та/ або скороченням курсів суспільних дисциплін (політологія, соціологія, основи філософії) у закладах вищої освіти (ЗВО). Оскільки в значній мірі саме в ЗВО кристалізується формування громадянських рис особистості молоді (що пов'язано із віковими особливостями), то таке обмеження суспільно-громадянських дисциплін може знизити ефективність впровадження курсів ГО в початковій і середній школі. Тому, для закріплення формування громадянських компетентностей здобувачів освіти ЗВО необхідно при вивченні усіх навчальних дисциплін використовувати активні форми навчання, залучати молодь до практичної участі в житті ЗВО, роботи органів студентського самоврядування, різноманітних проектів громадянської активності, волонтерського руху. Це сприятиме формуванню необхідної сутності громадянства – практичної діяльності, як от вміння висловлювати і аргументувати свої позиції, дискутувати, взаємодіяти з іншими членами суспільства, поважати і відстоювати власні права і права інших людей, проявляти ініціативність і творчість. Саме тому саму ГО (в широкому розумінні, а не як окрему програму чи навчальний курс) варто розглядати як своєрідний соціальний проект для всіх викладачів, навчального закладу та й системи освіти в цілому. Надзвичайно важливо, щоб самі педагоги, їх керівники були носіями демократичних цінностей,

а їхня поведінка відповідала б теорії, якої навчають молодь. Педагоги мають змістити акценти у своїй діяльності з інформаційної до організаційно-управлінської, перетворитися з ретрансляторів знань в організаторів освітньо-пізнавальної діяльності, здійснювати спонукальну та фасилітаторську функцію. Здобувач освіти в результаті застосування відповідних методів і прийомів перетворюється з об'єкта освітніх впливів на суб'єкт освітньої взаємодії, посилюється розвивальна функція навчання.

Демократичний устрій закладів освіти має стати моделлю відкритого громадянського суспільства і в поєднанні з позанавчальною та позааудиторною діяльністю є необхідною умовою формування громадянської компетентності, набуття молоддю досвіду демократичної поведінки та активної громадянської участі. Позитивним у цьому аспекті є досвід роботи педагогічного колективу Черкаського державного бізнес-коледжу [21].

Впровадження програм ГО від дошкільних закладів через всю систему загальноосвітньої, професійної та вищої шкіл до навчання дорослих впродовж усього життя, неінституціональної (неформальної) освіти, зорієнтованої на її організацію поза освітніми інститутами, використання ресурсів та засобів інформаційних технологій (формування моделі відкритого навчального середовища), різних форм дистанційного навчання (Prometheus т. п.), потенціалу соціальних мереж (Facebook і т. п.), месенджерів (Telegram-канали і т. п.) підтвержені успішною практикою, можуть і мають стати важливими інструментами змін суспільної психології, зміцнення демократії, подолання розриву між цінностями, властивими сьогodнішньому українському суспільству, та цінностями європейської демократії.

Висновки

Вважаємо, що ГО є тривалим синкретичним процесом, у якому вагому роль відіграють заклади освіти та педагоги, які, без перебільшення, визначають майбутнє кожної країни. Саме на них покладається обов'язок прищепити молоді цінності, пов'язані з ідеями демократії та прав людини, сформувати ключові компетентності, необхідні для повноцінної участі у демократичних процесах, навички критичного мислення, ініціативності, відповідальності. Тому ГО пропонуємо розглядати як своєрідний соціальний проект для всіх викладачів навчального закладу та і системи освіти в цілому.

Умовами посилення успішності ГО є:

1. підтримка ГО як окремого курсу/курсів усім освітнім процесом, демократичним середовищем у самому закладі освіти, соціальним партнерством з батьками та місцевою громадою;

2. самі педагоги та керівники закладів освіти мають бути гідними, ініціативними та відповідальними громадянами, носіями демократичних цінностей, поведінка яких тотожна теорії, якої навчають молодь;

3. застосування активних форм навчання при вивченні усіх навчальних дисциплін, перетворення педагогів з ретрансляторів знань в організаторів освітньо-пізнавальної діяльності, які здійснюють спонукальну та фасилітаторську функцію;

4. залучення молоді до практичної участі в житті закладів освіти, роботи органів студентського самоврядування, різноманітних проектів громадянської активності, волонтерського руху;

5. формування демократичного устрою закладів освіти має стати моделлю відкритого громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Inglehart, Ronald F., and Christian Welzel. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 333 p.

2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 р. №2834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, дата оновлення 02.07.2023. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. 30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому. *Загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 р.* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/30-rokiv-nezalezhnosti-i-aki-zdobutky-i-problemy-zrostannia-bachat-ukraintsi-i-na-shcho-spodivaiutsia-u-maibutnomu>.

5. Аналітичний звіт за результатами опитування щодо забезпечення прав і свобод громадян України, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з ГО «Інститут молоді» з 18 лютого по 8 березня 2020 р. URL: <https://dismp.gov.ua/opytuvannia-shchodo-zabezpechennia-prav-i-svobod-hromadian-ukrainy/>.

6. Ідентичність громадян України: тенденції змін. *Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова 23-31 травня 2023 р. в рамках проекту Програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>.

7. Мищенко М. Ідентичність громадян України: зміни в умовах війни. *Національна безпека і оборона*. № 1-2, 2023. С. 173-221.
8. Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей». *Всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 6-20 липня 2022 р.* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1&t=3>.
9. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. *Загальнонаціональні опитування, проведені Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова та Київським міжнародним інститутом соціології у липні та серпні 2023 р.* URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1390012733650029ac238bd8.51981138.pdf>.
10. Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні. *Всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 26 травня – 5 червня 2023 р.* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1248&page=1&t=8>.
11. Суспільно-політичні орієнтації громадян України. *Результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 23-31 травня 2023 р. в рамках проекту Програми МАТРА, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r>.
12. Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири. *Всеукраїнське опитування «Молодь України-2017», здійснене Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine.* Київ. 2017. 138 с.
13. Українське суспільство та європейські цінності. *Звіт за результатами соціологічного дослідження Інституту Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі.* Київ. 2017. 44 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>.
14. Уявлення про патріотизм та майбутнє України. *Соціологічне дослідження до Дня незалежності, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 16-20 серпня 2023 р.* URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_ne_zalezho_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html.
15. Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період. *Соціологічне дослідження до Дня незалежності, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 6-11 червня 2023 р.* URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html.
16. Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Комплексне дослідження, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 6-7 лютого 2023 р.* URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.

17. Куксенко С.І. Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса. 2020. № 1. С. 3–7.

18. Куксенко С. Громадянська освіта в середній школі. *Громадянська Освіта, Харківська правозахисна група*. 2001, №06. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=1007566657> (дата звернення: 15.09.2023).

19. Куксенко С. І. Суспільно-педагогічна роль громадянської освіти в умовах формування європейського освітнього простору. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2021. №3. С. 51-57.

20. Куксенко С.І. Освіта як важливий фактор утвердження європейських демократичних цінностей. *Економіка, освіта, технології в контексті глобальних трансформаційних імператив розвитку: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 16-17 жовт. 2019 р. Черкаси. 2019. С.219-223.*

21. Черкаський державний бізнес-коледж. Офіційний сайт. URL: <http://csbc.edu.ua/index.php>.

УДК 159.923

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ ЗМІНА У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

Ольга Гринчук,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

**Науковий керівник: Наталя
Мильніченко,**

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Національна свідомість є невід'ємною складовою соціального життя кожної країни. Вона впливає на формування національних цінностей, ідеології, самосвідомості та самовизначення народу. У контексті війни, національна свідомість набуває особливого значення і може зазнавати змін під впливом конкретних умов та обставин. У статті досліджено національну свідомість українців та її зміни у контексті війни.

***Ключові слова:** національна свідомість, війна, національні цінності.*

Постановка проблеми. Війна між Україною та росією, яка триває з 2014 року, суттєво вплинула на національну свідомість обох країн. Україна, яка зазнала агресії, переживає процес національного злиття і зміцнення своєї національної ідентичності. В українському суспільстві прослідковується поява нових національних символів, підтримка армії та добровольчих батальйонів, активізація громадськості та громадських організацій, які об'єднуються навколо ідеї захисту та відродження української нації.

У росії ж, ситуація інша – влада спрямовує свої зусилля на маніпулювання національною свідомістю і зміну масової думки населення. Війна з Україною використовується в російській пропаганді для підтримки ідей суперечливого і ворожого ставлення до України та українців, а також для пропагування імперських настроїв і образу росії як не агресора і світової держави.

Постановка проблеми полягає в аналізі впливу війни на національну свідомість України, змін у національній свідомості українців та наслідків цих змін.

Мета дослідження – проаналізувати, як війна впливає на ідеологічні, культурні та інші аспекти національної свідомості та як ці зміни можуть впливати на поведінку громадян.

Аналіз останніх досліджень. національною свідомістю та її змінами у контексті війни цікавились такі українські вчені як О. Пустоваров, О. Філін, М. Романюк та ін.

Виклад основного матеріалу.

Російсько-український конфлікт, який спалахнув повною силою між росією та Україною, змушує нас переглянути наші історичні взаємини з агресором і переосмислити національну самобутність. На початку дев'яностих років минулого століття багато громадян вірили, що протягом кількох століть бажання українського народу до незалежності нарешті здійснилося. Проте, пройшло близько тридцяти років, і ми знову повинні боротися за свободу, володіючи зброєю в руках [4].

Для багатьох українців цей конфлікт народжує нову національну свідомість, збуджує патріотичні почуття та прагнення до захисту своїх інтересів і територіальної цілісності.

Не можна не згадати при цьому Революцію Гідності, рушійною силою якої виступала в основному молодь, а також теперішні зовнішні й внутрішні загрози, прояви сепаратизму, війну. Саме ці, на жаль, негативні явища стали консолідуючим фактором для українців. До прикладу, помічаємо зміни як в основному в тихих, аполітичних регіонах замайоріла українська символіка. Крім цього, в багатьох регіонах України є безліч проявів української національної свідомості, люди показують свою проукраїнську позицію. Народ почав усвідомлювати, що саме він є суб'єктом цілі, мети і навпаки: наявність цілі робить натовп суб'єктом народного буття і розвитку [6].

У контексті широкого поняття національної свідомості свою вагому нішу для нас, українців, займає більш вузьке поняття – української національної свідомості. Формування української національності свідомості починає свої витoki ще з давнього минулого українського народу, де в часи перших прототипів національної спільноти на теренах України зародилася модель «справжнього українця» (національно свідомого). У різні історичні епохи під впливом усіляких політичних, духовних, економічних, соціальних чинників модель української національної свідомості постійно відточувалася та змінювала свої обриси. Кожна історична доба залишила свій слід в етнонаціональному кодi українця та українського народу. Цей код передавався з покоління до покоління нашими відомими нащадками для того, аби кожен із нас пам'ятав: ким він є, і розумів своє

призначення перед власним народом, країною та самим собою. Із далечі віків та з недавніх часів сьогодні до українця дійшла вже сформована модель національної свідомості народу, яка шліфується дотепер [1].

Нині існує чимало трактувань поняття «національна свідомість», зокрема, О.Музальов подає таке визначення: «Національна свідомість – це знання про історичне минуле і сьогодення Батьківщини, її матеріальну і духовну культуру, мову, традиції, усвідомлення національної спільності, її культури серед інших національних утворень і місця свого народу в світовій культурі» [3].

Почуття національної ідентичності підсилюються державною і народною символікою. Такі атрибути як прапор, герб, вишиванка стали потужним імпульсом до розвитку національної ідентичності. Знижують поріг ідентичності або підвищують його завдані різними режимами травми: це війни, Голодомор, репресії, потужна політика фальшивої інтернаціоналізації, чорнобильська катастрофа. Лікування від цих травм залежить насамперед від правдивої оцінки засобів травмування, від історичної правди подій.

Зберігати культуру, пам'ятати героїчну історію народу – це основне завдання держави. Саме цілісність культури сприяла збереженню українського народу, його національна свідомість у важкі часи бездержавності. У плані розвитку культури як системи цінностей значний інтерес становить науковий підхід до вивчення різних явищ, що відбулися з початком і перебігом цієї абсурдної російсько-української війни. Фіксуємо невидані факти героїзму, добровольчого руху, благодійництва, волонтерства, взаємодопомоги, співчуття. Безумовно на підвищення рівня національної ідентичності впливатимуть багато чинників і серед них доброзичливе ставлення жителів західних областей до біженців зі східних областей. Тисячі людей надали прихисток і їжу вимушено переміщеним особам. Це сприятиме процесам консолідації нації [2].

Прагнення до відчуття колективної ідентичності глибоко вкорінене і в соціальному житті, і в біологічній сутності людини. Варто зазначити, що, незважаючи на свою соціальну природу, ми залишаємося племінними істотами. Відчуття комфорту і захищеності виникає, коли ми належимо до успішної групи. Позитивний досвід та перемоги викликають потребу належати до цієї спільноти і щоденно відчувати цю належність. Наприклад, ажіотаж, пов'язаний з відомою поштовою маркою, зумовлений бажанням бути частиною епізоду перемоги проти агресора. Одержання перемоги над Росією стане потужним мотиваційним стимулом для національної ідентичності українців [5].

Національна свідомість українців під час повномасштабної війни проявляється по-різному, але основні аспекти можуть включати:

1. Зміцнення патріотичних почуттів: Українці відчувають розчарування і гнів від зовнішньої агресії та стежать за розвитком воєнного конфлікту. Багато

людей виявляють активну підтримку та участь у військових операціях, зокрема добровольців, які змобілізовані до армії для захисту своєї країни.

Приклад: українські громадяни добровільно записувалися до військових загонів, брали участь у захисті своєї країни та надавати допомогу військовим. Крім того, тисячі українців добровільно дарували свою кров, гроші та інші ресурси воїнам, передавали гуманітарну допомогу.

2. Зростання національної самосвідомості: Воєнний конфлікт спонукає українців до об'єднання та підвищення своєї національної свідомості. Вони прагнуть зберегти і захистити свою українську культуру, мову, традиції та ідентичність.

Приклад: спостерігається зростання інтересу та популяризації української літератури, музики, мистецтва та історії. Багато українців почали досліджувати свої корені та глибше вивчати українську культуру, мову та традиції.

3. Лояльність до своєї країни: Українці виявляють свою лояльність та вірність своїй країні через добровільну службу в армії, підтримку військових та постраждалих від війни, а також волонтерську допомогу і благодійність для військових та місцевих громад.

Приклад: Багато хто з українців, незалежно від віку та статусу, добровільно вступали до лав збройних сил або долучалися до роботи за підтримки армії. Вони добровільно зареєструвалися на постійному проживанні, як це необхідно під час війни, і допомагали збирати інформацію про загиблих та поранених воїнів, розповсюджували інформацію про можливості допомоги людям у зоні бойових дій, збирали гроші та волонтерили, щоб покрити потреби армії та мобілізованих воїнів, надавали підтримку родинам будь-яким способом, інформувала про останні новини та події через соціальні медіа та інтернет-форуми.

4. Підтримка внутрішньої мобілізації: Українці активно долучаються до різних форм мобілізації, яка спрямована на підтримку армії, жителів тимчасово окупованих територій, постраждалих від війни.

Приклад: громадяни України активно допомагають волонтерам та надають їм необхідну підтримку. Вони займаються пошуком та вивезенням поранених військових до лікарень, забезпеченням прохідних документів для жителів окупованих територій, наданням притулку тимчасово переміщеним особам.

Багато українців долучаються до проведення акцій солідарності та мирного протесту проти агресії, вимагаючи від міжнародної спільноти звернути увагу на ситуацію в Україні та надати необхідну підтримку.

5. Передача національних цінностей майбутнім поколінням: Українці роблять акцент на передачу національних цінностей своїм дітям та іншим молодим людям. Це може бути здійснене через освіту, засоби масової інформації, патріотичні та культурні заходи.

Приклад: засоби масової інформації, українські телеканали, радіостанції та веб-платформи часто акцентують увагу на передачу патріотичного контенту та національної культури. Програми, фільми, документальні стрічки і новини, спрямовані на підвищення свідомості громадян, демонструються в ефірі та на платформах, доступних для широкої аудиторії.

В Україні проводяться численні фестивалі, концерти, виставки і тематичні акції, спрямовані на підтримку та розповсюдження національних цінностей. Такі заходи залучають молодь та дітей, допомагаючи їм краще розуміти та цінувати свою культуру, традиції та історію.

Національна свідомість, український дух, волонтерство сьогодні спостерігаються по всій території нашої держави. Наприклад, в одне із сіл Кіровоградської області на початку війни надійшла несправна військова техніка, яку звичайні мешканці, хто хоч щось тямить в техніці, добровільно лагодили, а ті, хто не зовсім знається на техніці, допомагали з паливом. Наступними днями в селі розмістили військових. Мешканці села, побачивши, що військовим немає де спати і що їсти, почали допомагати: розселили солдат в школі, в клубі і у звичайних будинках мешканців. Люди не злякались того що в їх помешканнях разом з ними проживають для них невідомі люди. Мешканці села готували їжу для військових в школі та дитячому садку, а також і вдома, щоб нагодувати таку велику кількість захисників. Розуміючи, що повинна бути і гігієна, жителі села дозволяли приймати душ в своїх будинках, у дитячому садку. Дізнавшись про ситуацію у цьому селі, інші села, і сам район стали теж допомагати: матрацами, подушками, консервацією, м'ясом, овочами та ін. Оскільки була зима, то кожного дня потрібно було опалювати приміщення, тому люди добровільно привозили дрова на опалення. Це тільки один із багатьох прикладів зміни – підвищення національної свідомості українців за період війни.

Українці – терплячий народ, його не можливо зламати, неможливо знищити його генетичний код – українську національну свідомість. Часи змінюються, ситуація обов'язково мусить покращитись, але для цього ніхто не повинен опускати руки, а навпаки з усіх сил намагатись втриматись за свій ідеал майбутнього наших дітей, онуків, правнуків. Сьогодні такий час, коли ми повинні єднатись для єдиної мети під назвою – Україна. «Сила народу – в єдності» (Захар Беркут) [1].

Висновок: Боротьба за свободу відбувається не лише на полі бою, але й у менталітеті українського народу. Вона виявляється у підтримці національних символів, у підтримці культури і мови, у зусиллях з розвитку економіки та державного будівництва. Україна почала розуміти свою внутрішню силу та потенціал, і цей конфлікт став тим каталізатором, який змусив український народ піднятися і довести свою самобутність не тільки ворогу, а й світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості // Філософські обрії – 2015. – № 3. – С. 104-114
2. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
3. Музальов О. Формування національної свідомості та самосвідомості у процесі вивчення вітчизняної і світової культури // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 215
4. Поперечна Г. Національна свідомість як цінність і умова розвою нації. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль)*. Тернопіль : Вектор ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 182–186
5. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv>(дата звернення: 10.11.2023)
6. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. Київ: Дух і літера. 2014.
7. Hnasevych N., Morschakova O. The problem of the axiological existence of a person in an ideological aspect: *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід* :збірник тез, Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 квітня 2019 р., м. Тернопіль:Видавничий центр ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. С. 11-13.

УДК 342.725

РОЛЬ МОВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Статтю присвячено дослідженню значення мови для збереження нації. Також з'ясовано значення мови для самоусвідомлення та самостановлення нації. У публікації проаналізовано, як українська мова працює на збереження української нації під час неспровокованого (широкомасштабного) нападу російської федерації на український народ.

Ключові слова: мова, національна свідомість, мовна свідомість, самосвідомість, українізація.

Постановка проблеми. Мова – один з ключових елементів збереженні національної ідентичності та культурної спадщини, особливо в умовах конфлікту та війни. Під час російсько-української війни українська мова стала одним із символів національної самосвідомості, суспільної свідомості та опори для українців, які відстоюють не тільки свою незалежність, а й право на життя.

Мета статті – схарактеризувати роль мови у збереженні української нації під час російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу.

Перш, ніж в країну заходить війна: техніка, зброя, солдати, в країну заходить чужорідна культура: кіно, театральне, музичне мистецтво, література – і все це очолює мова. Так сталося і з Україною. Не одне десятиліття росія відкрито або приховано насаджувала нашій державі російську мову, оскільки мова – це не тільки зброя, а й індикатор стабільності суспільства, його самосвідомості, самобутності нації. Оскільки саме мова є засобом формування та вираження світогляду, тому що за допомогою мовних засобів відбувається не лише формування й вираження думок, а й усвідомлення та конструювання реальності. А українська реальність – війна: не лише на полі бою, а й на світовій арені, з використанням не лише бойової зброї, а й мови. Як зазначає відома соціолінгвістка, професорка Лариса Масенко: «мова є зброєю, інакше б російські загарбники так не нищили українські книжки і не намагалися б миттєво русифікувати систему освіти» [14]. Отже, мова – це наріжний камінь сучасного українського суспільства, тому мова також є зброєю, якою можна не лише захиститись від загарбників, а й

зброєю, яку систематично впродовж століть нищила росія. Для прикладу наведемо всім відомі факти з історії України, які підтверджують процес знищення української мови та культури протягом століть:

- 1690 рік – Анафема РПЦ на церковні книжки друковані тодішньою українською літературною мовою;
- 1720 рік – Указ Петра I про заборону друкування книжок українською мовою в Києво-Печерській та Чернігівській друкарнях;
- 1764 рік – Інструкція Катерини II про зросійщення України, Смоленщини, Прибалтики та Фінляндії;
- 1769 рік – Указ синоду РПЦ про конфіскацію у населення українських букварів та українських церковних книг;
- 1784 рік – повна заборона початкової освіти українською мовою;
- 1786 рік – заборона вживання української мови у церковних службах та викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії;
- 1831 рік – скасування у містах Магдебурзького права, що унеможливлювало ведення судочинства українською мовою;
- 1862 рік – закрито українські недільні школи; припинилось видання українського літературного та науково-політичного журналу «Основа»;
- 1863 рік – Валуєвський циркуляр: «Української мови не було, немає і бути не може, а хто цього не розуміє – ворог росії»;
- 1864 рік – тисячі томів архівних матеріалів вивезли до москви після судової реформи. Згідно з обіжником Міністерства юстиції від 3 грудня 1866, туди потрапило багато документів ліквідованих установ із Волинської, Київської, Катеринославської, Подільської, Херсонської та Чернігівської губерній;
- 1869 рік – за законом чиновникам усіх відомств призначалась значна доплата за зросійщення;
- 1876 рік – Емський указ. Заборона ввозити українські книги з-за кордону, заборона підписувати українські тексти під нотами, заборона українських вистав. Хор М.Лисенка змусили співати у концерті українську народну пісню «Дощик» французькою мовою;
- 1881 рік – Закон про дозвіл на друкування словників українською мовою, але за російським правописом, постановка українських вистав залежить від місцевого начальства;
- 1887 рік – Рукопис граматики української мови цензор повернув, не читаючи, відписавши авторові, що нема потреби дозволяти до друку граматику тієї мови, яка приречена на небуття;
- 1888 рік – Указ Олександра III «Про заборону вживання в офіційних установах української мови та хрещення українськими іменами»;

- 1889 рік - у Києві, на археологічному з'їзді, дозволено читати реферати всіма мовами, крім української;
- 1892 рік - російський уряд наказує цензорам суворо стежити за тим, щоб не допустити українських літературних перекладів з російської мови;
- 1894 рік - заборона ввезення українських книг з-за кордону;
- 1895 рік - заборона української читанки та українських книг для дітей;
- 1903 рік - на відкритті пам'ятника Івану Котляревському у Полтаві не дозволено промови українською мовою;
- 1905 рік - Кабінет міністрів росії відкинув клопотання Київського та Харківського університетів про скасування заборони української мови, визначаючи це несвоєчасним;
- 1906 і 1907 роки - закриття «Просвіти» в Одесі та Миколаєві;
- 1908 рік - Указ сенату про те, що освітня робота в Україні шкідлива й небезпечна для росії;
- 1910 рік - Указ Столипіна про зарахування українців до розряду іноземців і про заборону будь-яких українських організацій;
- 1914 рік - Указ Миколи II про заборону української преси;
- 1922 рік - ліквідація «Просвіт» на Кубані, в Зеленому Клину та в інших місцях проживання українців;
- 1933 рік - Телеграма Сталіна про припинення українізації і знищення більшості українських письменників;
- 1938 рік - Постанова ЦК КП(б) про обов'язкове вивчення в школах республіки російської мови;
- 1939 рік - після «визволення» Західної України - закриття частини українських і відкриття російських шкіл;
- 1958 рік - Постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід українських шкіл на російську мову викладання. 17 вересня 1959 Верховна Рада УРСР прийняла відповідну Постанову;
- 1961 рік - XXII з'їзд КПРС - нова програма партії про «злиття націй» в єдиний радянський народ;
- 1970 рік - Наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист усіх дисертацій лише російською мовою. Затвердження тільки в Москві;
- 1978 рік - Колегія Міносвіти УРСР. Директива «Про вдосконалення вивчення російської мови в українських школах»;
- 1990 рік - прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де російській мові надавався статус офіційної;
- 2012 рік - прийняття Верховною Радою України проекту Закону «Про основи державної мовної політики», який загрожує значним зрушенням

сфери використання української мови у ключових сферах життя в більшості регіонів України;

- 2016 рік – після окупації Росією Криму зачинено україномовні школи;
- 2022 – 2023 роки – на тимчасово окупованих територіях росіяни вилучають українські книги з фондів загальних та шкільних бібліотек та спалюють їх в котельнях або просто нищать;
- 2022 – 2023 рік – «умова» путіна щодо закінчення війни – визнання російської мови державною на території України.

Це лише невелика частина усього процесу зросійщення, знищення української мови, яка виконує функцію ідентифікації нації, оскільки саме за допомогою мови відбувається об'єднання народу. «Українська мова, як головна ознака української ідентичності, важливий чинник українського націєтворення завжди була для російських імперців однією з перших цілей для знищення, ключовим об'єктом політики лінгвоциду. Тотальна, багатовікова, кривава заборона мови в публічній сфері передбачала знищення нашої нації, для якої свобода, честь і гідність – основи державотворення» [7], – так стверджує Тарас Кремінь, Уповноважений із прав захисту державної мови, щодо мови, як основи ідентифікації етносу. Ідентифікуюча функція мови особливо стала помітною під час повномасштабного вторгнення росії на територію України.

У період несправедливої загарбницької війни російської федерації проти України українська мова об'єднала український народ, стала визначним чинником самосвідомості нашої нації. «В умовах воєнного стану Україна зробила значний поступ назустріч державній мові, а динаміка і характер змін у 2022 році дозволяють говорити про запуск стрімкої «самоукраїнізації» суспільства» [6].

Нині ситуація в країні змінила ставлення до мови. «Під час повномасштабної війни суспільні настрої змінилися кардинально – суспільство мобілізувалось проти агресора» [3]. Також вражають зміни суспільства щодо використання української мови не тільки на рівні державному, а й у повсякденному житті. Так, за соціологічними дослідженнями українського політолога, історика, журналіста, доктора політичних наук Володимира Кулика, кардинальні зміни відбулися саме у період війни. Зокрема, він подіє наступні статистичні дані [9]:

Рисунок 1 – Відсоткове співвідношення використання української мови у побуті у 2017 та 2022 роках

Найважливішою зміною стало різке збільшення частки респондентів, які використовують у повсякденному житті переважно українську мову та відповідне зменшення частки російськомовних респондентів. Так-от, у грудні 2022-го 41% респондентів сказали, що спілкуються тільки українською мовою, ще 17% – «у більшості ситуацій» українською, натомість тільки російською говорять 6%, а переважно російською – 9% (ще 24% сказали, що вживають обидві мови «рівною мірою»). Порівняно з 2017-м частка повних і переважних україномовців збільшилася на 8%, а частка російськомовців зменшилася аж на 11%. Ще більше вражає регіональний розподіл: навіть на сході та півдні, судячи з відповідей, україномовців тепер не менше, ніж російськомовців (29% проти 27%) [9].

Також суттєво змінилося використання мови у професійній сфері. «Не менш важлива зміна полягає в тому, що тепер на роботі чи навчанні спілкуються українською не менше, ніж удома, а навіть трохи більше: про вживання тільки або переважно її заявили 68% тих, що працюють, а російської – 11%. Тобто робота нарешті перестала бути місцем, де україномовних людей змушують говорити цілком або почасти російською, задовольняючи побажання начальства, клієнтів або інерційних уявлень про те, як належить говорити в цій ділянці» [9].

Рисунок 1 – Відсоткове співвідношення використання української мови у професійній сфері та навчанні у 2017 та 2022 роках

Отже, можна відзначити декілька основоположних тенденцій, що характеризують сучасну мовну ситуацію. Ключовим з них є розширення україномовної аудиторії, яке відзначається найбільшою активністю саме за часів війни. Цю тенденцію засвідчують дані різних соціологічних досліджень.

За період повномасштабного вторгнення відбулося зменшення російськомовного сегменту українців, що позитивно відзначилося і на розвиткові культурної спадщини.

Війна консолідувала українське суспільство та відчутно вплинула на ставлення громадян до питання статусу мови. Нині переважна більшість українців вважає, що єдиною державною мовою має бути українська.

Зростання популярності української мови та інтересу до її вивчення – також один із аспектів сучасного життя, що зумовлений війною. Цей процес однаково триває як в Україні, так і поза її межами, оскільки російська збройна агресія спричинила масштабні переміщення населення зі Сходу України в центральні та західні регіони. Переважна більшість внутрішніх переселенців – російськомовні, тому склалися відповідні обставини для опанування українською мовою багатьма тимчасово переміщеними особами.

Водночас на знак солідарності з нашою країною українську мову почали вивчати іноземні користувачі. Особливої популярності вона набула в державах, які прийняли найбільшу кількість біженців з України.

За повідомленням онлайн-платформи з вивчення мов Duolingo, попит на вивчення української мови в Ірландії підвищився на 2229 % проти минулого року, у Німеччині – на 1651 %, Польщі – на 1615 %, Нідерландах – на 1590 %, Чехії – на 1513 %.

Окрім того, українська мова здійнялася на 20 позицій у рейтингу мовної популярності – з 37-ї позиції у 2021 р. на 17-ту у 2022 р. У Німеччині аналогічний стрибок популярності стосувався переміщення української мови з 36-го місця на 15-те, а в США – з 36-го місця на 22-ге за один рік [1].

Отже, окрім того, що українська мова є фактором самоідентифікації, самовизначення, вона ще й відіграє важливу функцію – збереження та відродження української нації.

Українська мова працює на збереження української нації під час неспровокованого (широкомасштабного) нападу російської федерації на український народ і державу Україна наступними способами:

1. Утвердження національної ідентичності: українська мова є тим чинником, який допомагає українцям у збереженні своєї ідентичності та пам'яті про свою історію та культуру. Вона є засобом вираження українського національного духу та гордості за свою країну.
2. Збереження культурної спадщини: мова є не тільки засобом спілкування, але й носієм культурної спадщини. Вона також є тим елементом, який передає та зберігає надбання української літератури, музики, традиції та інші аспекти культури.
3. Супротив асиміляції: українська мова є фактором запобігання асиміляції українського населення під впливом інших культур і мов. Зберігання та використання рідної мови дає можливість українцям зберігати свою ідентичність.
4. Медіа та інформаційний простір: використання української мови в медіа та інформаційному просторі дозволяє контролювати та поширювати національну позицію, сприяти формуванню об'єктивної картини подій, яка відповідає інтересам України.
5. Важливий фактор – формування патріотизму: використання української мови може посилює почуття патріотизму серед громадян і стимулює їх підтримку своєї країни та участь у захисті її незалежності.

Отже, українська мова, як символ індивідуальної та національної ідентичності, відіграє ключову роль у збереженні української нації під час російського нападу на українську державу.

Висновки.

У часи російсько-української війни українська мова вже не є лише засобом спілкування. Її глибинна екзистенційна складова, що активно стала виявлятися в контексті суттєвого перегляду духовного досвіду, національної ідентичності та самобутності, стала першочерговою для кожного громадянина.

Війна, посилила роль мови як чинника національної консолідації, критерію розмежування на «свій-чужий». Саме інтегративно-означувальна функція української мови виявилася ключовою у 2022 р.

Українська мова з початком повномасштабного вторгнення стала маркером національної належності.

Російське вторгнення активізувало процес українізації, який в Україні з часів здобуття нею незалежності відбувався уповільнено.

Українська мова розширила ареал свого функціонування: поступово починає домінувати в тих регіонах (Південь та Схід України) і сферах (неформальне спілкування, професійна зайнятість, віртуальний простір), де тривалий час не посідала провідних позицій.

Каталізатором розвитку та зростання престижності української мови в Україні та світі є внутрішня та світова міграція українців.

Масовий вимушений виїзд українців за кордон поживав інтерес іноземців до вивчення української мови – за кілька місяців після російської агресії вона стала однією з популярних європейських мов.

Рейтинг української мови на світовому рівні підвищився.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барсукова О. 1,3 млн людей почали вчити українську: які мови були популярні в Duolingo цього річ. Українська правда. 10 груд. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/12/10/251781/> (дата звернення: 10.11.2023)
2. Залізник Г. Державна мовна політика в соціологічному вимірі. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 265-275
3. Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=259> (дата звернення: 10.11.2023)
4. Копоть Л. Українська мова - це зброя, фактор національної єдності, безпеки і наших перемог URL: <https://bukinfo.com.ua/ukrajina/ukrajinska-mova-se-zbroya-faktor-nacionalnoji-yednosti-bezpeky-i-nashyh-peremog> (дата звернення: 10.11.2023)
5. Кремінь Т. Російськомовні відкидають «мову ворога», вивчаючи українську URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/519604_rosiyskomovni_vidkidayut_movu.html (дата звернення 10.11.2023)
6. Кремінь Т. Україна в умовах воєнного стану зробила значний поступ назустріч державній мові URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3703157->

ukraina-v-umovah-voennogo-stanu-zrobila-znacnij-postup-nazustric-derzavnij-movi.html (дата звернення: 10.11.2023)

7. Кремень Т. Українська мова – це зброя, фактор національної єдності, безпеки і наших перемог URL: <https://bukinfo.com.ua/ukrajina/ukrajinska-mova-se-zbroya-faktor-nacionalnoji-yednosti-bezpeky-i-nashyh-peremog> (дата звернення: 10.11.2023)

8. Кремень Т. Українська мова стала зброєю опору Росії URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/517476_ukrainska_mova_stala_zbroieyu_opor%20u.html (дата звернення: 10.11.2023)

9. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3648933-mova-ta-identichnist-v-ukraini-na-kines-2022go-zbruc.html> (дата звернення: 10.11.2023)

10. Печерський А. Як мова конструює реальність війни URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/26/yak-mova-konstruyuye-realnist-vijny/> (дата звернення: 10.11.2023)

11. Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2022 році URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 10.11.2023)

12. Українська ідентичність – головна мішень російської військової агресії URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-identychnist-holovna-mishen-rosiyskoyi-viyskovoji-ahresiyi> (дата звернення: 10.11.2023)

13. Хейтспіч, суржик та мовна толерантність. Літературознавець Ростислав Семків про мову війни URL: <https://suspilne.media/culture/405251-hejtspic-surzik-ta-movna-tolerantnist-literaturoznavec-rostislav-semkiv-pro-movu-vijni/> (дата звернення: 10.11.2023)

14. Шумицька Г., Підкуймуха Л., Кісс Н. Мова як «байрактар», мова як код: до ювілею соціолінгвістики Лариси Масенко URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/larysa-masenko-ukrayinska-mova/32126052.html> (дата звернення: 10.11.2023)

УДК 342.7 (477)

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ ТА СУТНІСТЬ ШЛЮБНО-СІМЕЙНОГО ПРАВА У 18 - 19 СТОЛІТТІ

Руслана Співак,

здобувачка вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня,

Центральноукраїнський державний

університет ім. Володимира Винниченка

Науковий керівник:

Світлана Поляруш,

кандидат історичних наук, доцент, доцент

кафедри права та правоохоронної

діяльності,

Центральноукраїнський державний

університет ім. Володимира Винниченка

У статті на основі порівняння досліджених джерел, надано короткий загальний огляд питання статусу жінки в українському суспільстві та особливості шлюбно-сімейного права протягом 18-го і 19-го століть. Показано роль церкви у шлюбі. Зміст висвітлює соціально-правові норми та обмеження, що регулювали поведінку та правовий статус українських жінок, що перебували у складі різних імперій, в тому числі і в складі тогочасної України, включаючи їх права та обов'язки у шлюбі та сімейному житті. Дослідження акцентує увагу на змінах у правовому регулюванні статусу жінок та сімейних відносинах у відповідності на соціокультурні зміни того періоду.

Ключові слова: жінка, правовий статус жінки, шлюбно-сімейне право, сімейні відносини, права та обов'язки жінки, внутрішньо-сімейні відносини.

У 18 столітті українське суспільство було досить консервативним, а статус жінок був обмеженим. Жінки мали обмежений доступ до освіти та публічного життя. Більшість з них займалися домогосподарською роботою та були залучені до сільського та ремісничого виробництва. Водночас, серед еліти і заможних родин зустрілися жінки, які активно змінювали роль у господарському та культурному житті. Україна в 18-19 століттях пережила складний період історії. Територія України була поділена між Австрійською, Російською та Османською імперіями. Під впливом козацької традиції формувався український

національний рух. Попри це, жінка завжди посідала важливе місце, хоча й в кожному періоді на різній території її права виділялись абсолютно різною мірою.

Шлюбно-сімейне право України 18-19ст. Головним чином сімейні відносини регулювало церковне та звичаєве право. Звичаєвий вік шлюбу був 16 років для дівчини та 18 років для юнака. За звичаєм родичі не могли одружуватися по прямій лінії до 8 колін, а по боковій лінії до 4. Згода наречених не була обов'язковою, батьки повинні були погодитися на шлюб своїх дітей. Якщо вони не погодяться, то наречені будуть позбавлені батьківського благословення, а іноді й спадщини. Передувало укладенню шлюбу усний чи письмовий договір. Синод постановив, що наречені повинні брати розписку після церковного шлюбного обряду, щоб шлюб був законним, незважаючи на те, що весілля іноді відбувалося значно пізніше.

Якщо сторони розлучилися, у присутності священика та свідків сторони складали розлучні листи, обумовлюючи спільні права та обов'язки; між селянами ці угоди укладалися усно. Головною причиною консервативності Церкви у шлюбно-сімейних справах було прагнення зберегти шлюб будь-якими засобами. Ідея про вічність подружнього союзу породжувала різко негативне ставлення до розлучення як способу вирішення конфлікту. Тому законними вважалися небагато приводів для розлучення. Перелюб визнавався церквою як найпоширеніша причина для розірвання шлюбу.

Крім того, ображений чоловік не тільки мав право розлучитися зі своєю дружиною-перелюбницею, він також був зобов'язаний зробити це. У післяпетровські часи чоловіки та жінки мали рівні права на розлучення через шлюб. У другій половині XVIII століття перелюб став причиною, чому шлюб не був обов'язково розірваний. У разі примирення подружжя після епитимії винна сторона продовжувала шлюб, шлюб продовжувався. Сім'я залишалася патріархальною в Україні з XIV по XVIII століття, як і в інших сусідніх країнах. Таким чином, головою сім'ї повинен бути чоловік, а жінка мала бути вірною та покірною йому у всьому.

Жінка була подібною до напівповноправної особи, яка повсякчас перебувала під опікою когось іншого. Доки вона не вийде заміж, її батьки або, якщо вони померли, найближчі родичі опікувалися нею, а коли вона виходила заміж, її опікуватиме її чоловік. Особливим інститутом сімейношлюбного права в Україні (а також у Польщі, Литві та Білорусі) був інститут віна. За збереженим прадавнім звичаєм, який пізніше узаконив Литовський статут, наречений перед весіллям видавав своїй нареченій так званий віновий запис. У побуті це називалося "вінувати жінку або "оправити віно". Було це обдаруванням молодої молодим. Віно встановлювалося спеціальними записами — "листами віновними" або "оправними" — юридичними документами, які вносилися в гродські та

земські актові книги "для вічної пам'яті" — це називалося "записати віно". Величина віна встановлювалася в передшлюбній інтерцизі (угоді), про що домовлялися обидві сторони під час змовин. Метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка.

Як свідчать тогочасні документи, в реальному житті, у колі сім'ї українська жінка займала порівняно високе і навіть самостійне становище. Той самий Литовський статут, з одного боку, обмежував громадянські права жінки, а з другого — визнавав за нею всі особисті права. Окремі жінки вищих станів одержували добру освіту, та й серед міщанок було багато письменних. Документи свідчать про те, що жінки з багатих магнатських родин і козацької військової старшини іноді брали участь у політичних і військових справах. Деякі з них були настільки войовничими, що поширена судова тяганина їх уже не задовольняла в тогочасному суспільстві, і вони вирішували свої проблеми, особисто очолюючи військові загони.

Статус жінки в Російській імперії. Згідно зі статтею 107, дружина зобов'язана коритися чоловікові своєму, як главі сімейства, перебувати до нього в любові, повазі й необмеженій слухняності, догоджати йому, виражати йому всяку прихильність...." Це положення російського законодавства було основним законом абсолютної монархії в Російській імперії з 18 ст. до початку 19 ст. і заклало основу для повного підпорядкування жінок своїм чоловікам. Цивільно-правовий статус української жінки під юрисдикцією Російської імперії визначався, у першу чергу, нормами сімейного права, а також речевого права.

За законами та цивільними правами жінки-селянки мали інші права та обов'язки, ніж жінки дворянського стану, попівства та міських верств (купчихи, міщанки та цехові). держава, церква та суспільство завжди хотіли контролювати сімейні стосунки. Законодавство встановлювало нові норми, удосконалюючи їх і враховуючи досвід минулих років. Незважаючи на те, що основи, на яких державне та церковне втручання в шлюбні та сімейні відносини за часів Російської імперії, важко назвати ідеальними, вони свідчать про спроби створити стандарти для регулювання цих відносин.

Розгляд цивільного та сімейного законодавства Російської імперії показує значні недоліки Зводу законів щодо правового становища жінок. Це пояснюється тим, що основні статті сімейного законодавства виникли в епоху феодалізму і надзвичайно повільно адаптувалися до нових умов капіталістичного суспільства другої половини XIX ст. цивільне та шлюбно-сімейне право як галузі не були чітко й однозначно відмежовані. Досить важко розрізнити сімейно-правовий і цивільно-правовий статус української жінки, яка жила під дією російського імперського законодавства. Слід зазначити, що з розвитком галузі сімейного права його дублювали та перепліталися з цивільним правом, особливо щодо майнових

відносин і обов'язків шлюбних жінок. Тим не менш, після буржуазних реформ 60-х – 70-х років 19ст. ринкові відносини на українських землях у складі Російської імперії різко активізувалися, що призвело до більшого залучення жінок до цивільного обігу.

Право жінки на власність змінилося, особливо у вдівстві. Женки, які володіли магазинами, виробничими підприємствами, аптеками тощо, все частіше ставали сторонами різноманітних правочинів, наприклад, орендодавцями та орендарями, укладаючи угоди поставки, підряд тощо. Таким чином, у другій половині 80-х років ХХ століття виникла серйозна дискусія щодо впорядкування відносин між орендарем та власницею тульчинської (Київська губернія) аптеки. Дружина приватного повіреного М. Журавська була орендарем. Таким чином, жінка-власник стала центром двох різноманітних приватно-правових відносин зобов'язального характеру: по-перше, відносини оренди, а по-друге, відносини найму. Позитивною рисою «Зводу законів», що відповідали українським традиціям, було право на власність. Відома діячка українського жіночого руху Зінаїда Мірна писала у своїх споминах: «Коли над європейською жінкою чоловік був опікуном і розпорядником її майна, російське законодавство не позбавляло заміжніх жінок права на своє віно, не встановлювало спільного володіння майном... Економічна незалежність жінок від чоловіків відбилась в Україні на взаємовідносинах між статями й українська жінка ніколи не відчувала тої залежності від чоловіка, яка так принижувала західноєвропейську жінку».

Права українських жінок у складі Австро-Угорської імперії. Права жінок в Австро-Угорській імперії розвивалися поступово, але залишалися досить обмеженими порівняно з сучасними стандартами. На початку існування імперії жінки стикалися з численними обмеженнями, які визначалися традиційними гендерними ролями. Жінки переважно були відсутні у політичному житті, оскільки вони не мали права голосу і не могли обиратися на публічні посади. Також жінкам було важко отримати вищу освіту та працевлаштуватися на кваліфіковані робочі місця.

Шлюбно-сімейне право в Австро-Угорській імперії було засноване головним чином на християнських, зокрема католицьких, цінностях, оскільки Католицька церква мала значний вплив на законодавство і суспільні норми. Імперія складалася з різних народів і культур, тому правові системи в Австрії та Угорщині мали свої особливості. Крім того, австрійський цивільний кодекс визначав жінку як особу несамостійну, яка потребує постійної опіки чоловіків як у приватному, так і в публічному житті. Чоловік керував грошима та майном, включаючи посаг, і визначав місце проживання родини. Крім того, жінка була визнана нездатною у правових питаннях. Кодекс, зокрема, забороняв жінкам виступати свідками, прирівнюючи їх до дітей, ченців, безумних, незрячих, глухих або німих.

В Австро-Угорщині жінки, які відповідали фіскальному цензу, могли голосувати на виборах органів місцевого самоврядування, але вони могли це зробити лише за допомогою чоловіків. До виборів парламенту не допускали жінок. Основою цього законодавства були пропатріархальні погляди, в основі яких закладено теорію християнського вчення, згідно з якою жінка була створена після чоловіка та мала бути його помічницею. Найбільш радикальні прихильники «традиційних цінностей» стверджували, що у жінок кров містить більше води, у них менший мозок, менший рівень здібностей, ніж у чоловіків, і що функції материнства значно виснажують організм. Жінок у більшості випадків зображували як господинь і берегинь домашнього вогнища.

Українки разом із чешками першими в Австро-Угорській імперії зажадали допустити дівчат до середніх шкіл та університетів. А найбільшою організацією жінок у міжвоєнній Європі був «Союз українок». «На Великій Україні, у Києві, жінок вперше спонукало організуватись те, що їх не допускали до університетської освіти. А вони дуже хотіли. Вони хотіли так, як і чоловіки, ходити в гімназію. І коли почали організовувати ту освіту, охранка кинулася на них, що, мовляв, вони націоналістки і то є критий український рух. Натомість в Австрії закон, згідно з яким усі дівчата в імперії мали ходити до школи бодай три роки, прийняли у 1872 році. До того часу жінки вчилися вдома. Головним аргументом на користь шкіл для дівчат було те, що освічені жінки стануть кращими дружинами та матерями-патріотками.

Але багато галицьких селян продовжували вважати грамотність для дівчат зайвою, тоді як хлопців посиляли до школи, щоб вони вміли писати листи з війська додому. Втім навіть закінчивши три класи, дівчата виходили зі школи, не брали до рук книжки і швидко забували, як читати.», - вказує у своєму інтерв'ю Марта Богачевська-Хом'як.

Висновок. Отже, законодавче обмеження жіночих прав негативно вплинуло на суспільне, сімейне і майнове становище українок. Проте, відсутність тотального контролю в правах, рівноправність із чоловіком у вихованні дітей і веденні домашнього господарства, значні майнові права були основними засадами поважного ставлення до жінки українському суспільстві другої половини XIX – початку XIX століття. З ходом історії простежується розвиток права жінок від низів до самостійності та ідентифікації себе як окремої самодостатньої особистості, яка має повноцінні права на рівні з усіма іншими громадянами, в першу чергу чоловіками. Звернімо увагу, що в усіх імперіях, та землях, у складі яких була тогочасна Україна, жінка мала приблизно однакові права, точніше, не мала їх. Лише з постійним вдосконаленням та переглядом джерел права, жінка набуває того, наближеного до сучасності, права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баздирева Е. М. До питання про становище жінки у другій половині XIX – на початку XX століття в Катеринославській губернії. Грани : наук.- теорет. і громад.-політ. альм. 2003. № 2.
2. Бельо Л.М. Регулювання шлюбно-сімейних за часів російської імперії та сучасні норми сімейного законодавства України у сфері шлюбно-сімейних відносин: порівняльно-правовий аналіз. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2021/5.pdf (дата звернення: 19.11.2023 р.)
3. Брода А. Попри все, вони – феміністки: Із чого починалася жіноча емансипація на Галичині. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/popri-vse-voni-feministki-iz-chogo-rochinalasia-zhinocha-emansipatsiia-na-galichini/> (дата звернення: 19.11.2023 р.)
4. Бурда В. «Бунтуй, кохай, права не віддавай!». Як українки розпочинали боротьбу за гендерну рівність. URL: <https://chas.news/not/naidorozhcherozluhennya-v-istorii-i-tse-istoriya-ne-pro-dzheffa-ta-makkenzi-bezos> (дата звернення: 19.11.2023 р.)
5. Глиняний В. П. Особисте і майнове становище заміжньої жінки у Систематичному зводі законів Російської імперії 1812-1822. *Наукові праці Одес. нац. юрид. акад.* 2002. № 13. С.40
6. Глиняний В. П. Правове становище жінки України в кінці XIX ст. за звичаєм спадкування. *Держава і право : зб. наук. пр.* 2000. Вип. 11 : Юридичні і політичні науки. С. 75–79.
7. Глиняний В. П. Правове становище заміжньої жінки від стародавнього до новітнього часу : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 207. Теорія і іст. держ. і права ; іст. політ. і правових учень. Одеса: Одеська національна юрид. академія, 2002. 434 с.
8. Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні. Жінка. 1937. Ч. 6
9. Петришина Л.В. Правовий статус жінки Наддніпрянщини в історичному дискурсі XIXст. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/34.pdf (дата звернення: 19.11.2023 р.)
10. Унтілова А. В., Шарова Т. П. Українська жінка в системі шлюбно-сімейних відносин другої половини XIX – початку XX ст. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/580/1/%D0%A3%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.pdf> (дата звернення: 19.11.2023 р.)

11. . Ісаєвич Я. Д, Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки. URL:
<http://litopys.org.ua/istkult2/ikut207.htm> (дата звернення: 19.11.2023 р.)

УДК 323:81

СУЧАСНИЙ СТАН МОВНОГО ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Карина Стаднікова,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Мовне питання в Україні залишається складною та актуальною проблемою, але при належному підході може стати чинником позитивного розвитку країни та зміцнення національної єдності. У статті досліджено проблему поділу сходу і заходу за мовним питанням: міф про дві України, проаналізовано стан української мови під час війни та ключові тенденції її розвитку, вивчено мовну ситуацію України в соціолінгвістичних вимірах.

Ключові слова: українська мова, українізація, «російські українці».

Постановка проблеми.

На сьогодні мовне питання в Україні є одним з найбільш актуальних та складних. З одного боку, українська мова є державною мовою країни і має важливе значення для національної самосвідомості та культурної ідентичності українського народу. З іншого боку, в Україні існує багатомовність, оскільки багато громадян розмовляють російською мовою, а також є представники інших національних меншин.

Мета дослідження.

Дослідити і проаналізувати сучасність стан мовного питання та перспективи розвитку мовної ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідження, проведені науковцями Інституту української мови НАНУ спільно з Гіссенським інститутом славістичних студій, американським дослідником Куртом Вулгайзером, Національним інститутом стратегічних досліджень,

Інститутом суспільної політики та Йоанною Фоміною, стосуються мовної ситуації нашої країни. Зазначені дослідники розглядають мову та мовну ситуацію в Україні з різних аспектів: мовознавчого, соціологічного та політичного. Проте, незважаючи на дослідження та докази, тема мовного питання та розвитку мовної ситуації в Україні сьогодні досліджена не в повній мірі, у зв'язку зі змінами в українському суспільстві, тому потребує досконалого вивчення.

Основний виклад матеріалу.

Соціолінгвістичні дослідження, які виявляють ставлення наших громадян до української мови, на перший погляд, мають тішити тих, хто вболіває за її долю.

Так, результати масового опитування населення України, проведеного у 2017 році науковцями Інституту української мови НАНУ спільно з Гіссенським інститутом славістичних студій (Німеччина), засвідчили високі показники позитивних відповідей на низку запитань стосовно державної мови [1].

Із запитанням «Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним з атрибутів державності України?» погодились 79,7% респондентів. На запитання «Чи обов'язково громадянам України володіти українською мовою?» ствердно відповіли 90,1% опитаних, натомість обов'язкове володіння російською підтримало значно менше респондентів – 33,2%, що навіть на один відсоток менше групи тих, хто вважає обов'язковим володіння англійською [1].

Знижуються, хоча й лишаються доволі високими для української, показники рідної мови. Українську вважають рідною 64,1% респондентів, російську – 17,1%, українську та російську порівнюють 17,4%, решта – 0,8%.

Проте позитивне враження від наведених даних відображає розподіл відповідей щодо вживання української мови в щоденному спілкуванні.

Частка відповідей українців на запитання «Якою мовою ви спілкуєтесь у повсякденному житті?» значно зменшується й охоплює менше половини респондентів. Варіанти відповіді «тільки українською» та «українською в більшості випадків» разом склали 46,9%, аналогічні показники російською – 31,8%, а відповідь «українською та російською однаково» обрали 20,8% респондентів [1].

Як бачимо, у 2017 році російськомовних громадян на 14,7% більше, ніж тих, хто вважає російську мову рідною. Це означає, що у повсякденному спілкуванні кількість російськомовних громадян збільшується за рахунок тих, для кого українська мова є рідною.

Тому конкуренція двох мов в одному національному просторі неминуче призводить до розколу суспільства за мовною ознакою, що категорично заперечується насамперед російськомовними.

Таким чином постколоніальна мовна ситуація призводить до того, що, на відміну від більшості національних держав, у нашому суспільстві існує розрив між

розумінням мови як символу ідентичності, з одного боку, і як засобу спілкування, з одного боку. інше баланс. Інші просто дратують.

Проте головним фактором збереження і розвитку мови є її використання в повсякденному спілкуванні. Часто вживані терміни «живе слово», «жива мова» стосуються мови повсякденного спілкування, яка забезпечує її рух, динамічний розвиток, поповнення словникового запасу, формування спільного змісту, формування спільної громадської думки [1].

Обмеження використання мови письмовою формою прирікає її на загибель. З цього приводу можна згадати вислів іспанського політика Хосе Марія Арсе: «Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не розмовляють ті, хто її знає» [1].

Трагічний досвід Білорусі показує, наскільки важливо усвідомлювати, що своя мова є не лише символічним засобом ідентифікації, а й інструментом постійного спілкування між усіма членами суспільства. Більшість білорусів називають свою прабатьківську мову рідною, але в повсякденному житті вони масово перейшли на російську, що становить загрозу смерті для білоруської мови.

Звичайно, в Україні все краще. Але вона також страждає від значних спотворень, усунення яких потребує ґрунтовних соціолінгвістичних досліджень та ефективної мовної політики.

Слід зазначити, що наведені вище показники опитування відображають «середньолікарняну температуру», а в різних регіонах показники сильно відрізняються [1].

Курт Вулгайзер зазначив, що Україна поєднує сценарій розвитку Ірландії та Білорусі з ситуацією в Каталонії. Це країна, де місцева мова потерпала від дискримінації, але останнім часом переживає активне відродження. Це завдяки підтримці влади та самих каталонців, які ніколи раніше не цуралися рідної мови. Ситуація в Західній і Центральній Україні чимось схожа на Каталонію, а південь і схід більше нагадують Білорусь та Ірландію, вважає Вулгайзер, вимагаючи від влади особливо продуманої та ефективної мовної політики.

У березні 2022 року, уже після початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої країни, соціологічна група «Рейтинг» провела загальнонаціональне опитування щодо мовних проблем в Україні. Результат такий:

1. за десять років з 2012 по 2022 рік кількість людей, які вважають українську мову рідною, зросла з 57% до 76%. Втрата російської мови за цей же період склала 22% – з 42% до 20%;

2. російськомовна частина українського населення почала скорочуватися. У 2012 році частка таких респондентів становила близько 40%, наприкінці 2021 року – 26%, а на початку війни – 18%;

3. війна згуртувала українське суспільство та суттєво вплинула на ставлення громадян до питання статусу мови. Переважна більшість (83% респондентів) заявили, що єдиною державною мовою має стати українська[2].

Якщо до 24 лютого 2022 р. за надання державного статусу російській мові виступало 25 % респондентів, то вже за місяць їх лишилось усього 7 % [3].

Опитування «Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го» провів у грудні минулого року Київський міжнародний інститут соціології. Зафіксовано ряд показових зрушень у мовній ситуації, а саме:

1. збільшення в повсякденному житті частки респондентів, які спілкуються українською мовою, та зменшення частки російськомовних. У грудні 2022 р. 41% опитаних зазначили, що спілкуються винятково українською, ще 17% указали, що переважно комунікують українською. Натомість тих, хто розмовляє тільки російською, виявилось 6%, переважно російською – 9%. Проти 2017 р. частка україномовних зросла на 8%, а російськомовних зменшилася на 11%;

2. у родинному колі тільки або переважно українською спілкуються 52 % респондентів, тільки або переважно російською – 16 %. Це істотна зміна проти 2017 р., коли тільки або переважно українською спілкувалися 51 %, а тільки або переважно російською – 25 %;

3. на роботі чи в навчанні українською спілкуються навіть трохи більше, ніж вдома: про вживання тільки або переважно української заявили 68 % тих, хто працює, а російської – 11 %;

4. різке збільшення у 2022 р. частки людей, які вважають російську мову взагалі неважливою. Таких виявилось 58 % – у 2014 р. їх було всього 9 %. Показово, що навіть у традиційно російськомовних регіонах – на Півдні та Сході – такої думки дотримується 46 % мешканців;

5. різке зростання на Півдні й Сході України кількості громадян, котрі пов'язують себе з українською національністю. Якщо 2017 р. таких було 64 %, то 2022 р. – 90 % [3].

Ще одне, уже цьогорічне, соціологічне опитування дослідницької агенції Info Sapiens підтвердило означений тренд – зміцнення позицій української мови. Зокрема, за його результатами, упродовж року війни частка україномовних збільшилася на 16 % – з 46 % у лютому 2022 р. до 62 % у січні 2023 р. І навпаки – за цей період частка російськомовних українців зменшилася з 26 % до 13 % [4].

Українська мова набуває популярності також в інтернет-просторі. До прикладу, онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала власний сервіс таким чином, що українською відкривається будь-яка пошукова сторінка для користувачів з України. За інформацією ресурсу, частка фрилансерів, яка до війни обирала українську мову, коливалася в межах 11–30 %. Після російського вторгнення цей показник виріс до 96 % [5].

Згідно з доволі поширеною думкою, Україну розривають на частини глибокі суперечності між сходом і заходом держави. Насправді це міф, вважають автори дослідження, яке так і називається: «Мова, ідентифікація, політика – міф про дві України» (Language, Identity, Politics - the Myth of Two Ukraines). Опитування проводили в Україні у 2013 році та частково на початку 2014-го [6].

Результати дослідження, проведеного німецьким Фондом Бертельсмана спільно з варшавським Інститутом суспільної політики (ISP), представила 7 квітня, в Берліні Йоанна Фоміна, співробітниця Центру європейських досліджень польської академії наук.

На прес-конференції в Берліні вона наголосила, що західний регіон України, який передусім розташований у Львові, сповідує демократичні цінності, прагне повернення до Європи та розмовляє українською мовою. дослідниця зазначила, що на сході та півдні говорять російською, ностальгують за СРСР, критично ставляться до Заходу, не поділяють західних цінностей.

Помилково розглядати події на київському Майдані як перепалку між російськомовним сходом і заходом країни, який розмовляє переважно українською. Її вразили відповіді респондентів на, по суті, очевидне запитання щодо самої мови.

«Вважається, що рідною мовою завжди легше спілкуватися, – пояснила науковець в інтерв'ю DW. – Та в Україні це не так. Близько 70 відсотків українців називають українську своєю рідною мовою. В цьому виявляється їхній своєрідний патріотизм. Але якщо запитати, якою мовою їм найлегше спілкуватися, то виявляється, що російською».

Це наслідок соціалізації багатьох українців ще в СРСР, а також діяльності ЗМІ, серед яких в Україні багато російськомовних, вважає Фоміна. Тому «поняття «російськомовні» не зовсім правильне й використовувати його треба дуже обережно», – зауважила вона [6].

У південному регіоні країни, де більшість населення розмовляє російською мовою і 88 відсотків вважають Україну своїм домом. У східних областях населення становить 93 відсотки, а в західних – лише 99 відсотків.

На півдні лише 18% населення і 15% на сході вважають себе не патріотами чи лояльними громадянами України. Крім того, 72 відсотки опитаних у східних і південних регіонах України вважають себе етнічними українцями, і лише 6 відсоткам вважають, що спілкуватися між собою українською мовою легко.

«Іншими словами, – пояснила Йоанна Фоміна, – люди, які воліють розмовляти російською мовою або мешкають на сході чи півдні країни, вважають Україну своєю батьківщиною та мають до неї патріотичні почуття» [6].

Цікавими є також розділи дослідження, присвячені сепаратистським рухам в Україні. Як і очікувалося, їх немає. Точніше, опитування проводилися, коли його не було.

З опитаних лише 5 відсотків у східному регіоні та 13 відсотків у південному кінці висловилися за поділ окремих територій на окремі штати. Понад 70 відсотків населення висловили несхвалення приєднання до росії, незалежно від близькості до неї.

Під час опитування українці також були проти федералізації чи розколу країни. Пропозицію про створення двох окремих держав відхилили 72% на Сході та 81% (на Заході). Найбільшою популярністю ця ідея користується серед мешканців півдня (13% від усіх прихильників). Відсоток тих, хто виступає проти відокремлення південного сходу України та її інтеграції з росією, склав 85% на заході, 78% на півдні та 74% на сході. Це однаково вірно і серед респондентів [6].

Можливість перейменування України на союзну державу не сприймається широко. На сході – 53 відсотки проти, на півдні – 65 відсотків, а на заході – лише 68 відсотків.

На сьогоднішній день в Україні спостерігається активний процес утвердження української мови як державної. Зокрема, у 2019 році було прийнято закон про забезпечення функціонування української мови як державної. Цей закон передбачає обов'язкове використання української мови у сферах освіти, медіа, державного управління та інших галузях.

Висновок.

Загалом, перспективи розвитку мовної ситуації в Україні пов'язані з поступовим утвердженням української мови як державної та забезпеченням мовних прав всіх громадян країни. Україна прагне створити умови для розвитку культурної та мовної різноманітності, забезпечуючи захист мовних прав кожного громадянина. Це важливий крок у будівництві суспільства, яке поважає та підтримує свою мовну спадщину. Зосереджує зусилля на забезпеченні мовних прав усіх громадян країни, з урахуванням як утвердження української мови як державної, так і підтримки регіональних та меншинних мов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мовна ситуація України в соціолінгвістичних вимірах. Війна з росією вплинула на багатьох (01 травня 2020). Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30586236.html> (дата звернення: 10.11.2023)
2. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». 25 берез. 2022. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html (дата звернення: 10.11.2023)

3. Кулик Володимир. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. Збруч. 07 січ. 2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 10.11.2023)

4. Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни. Info Sapiens. 23 лют. 2023. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=259> (дата звернення: 10.11.2023)

5. 96% фрилансерів перейшли на українську мову. Sumy Life. 16 лист. 2022. URL: <https://sumy.life/novyny/v-ukraini/12960-96-frilanseriv-perejshli-na-ukrajinsku-movu> (дата звернення: 10.11.2023)

УДК 811.11

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ ЕСЕ В ГАЗЕТНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

Діана Бутенко,

здобувачка фахової передвищої освіти
спеціальності «Журналістика»,
Центральноукраїнський фаховий коледж

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук,
начальник відділу наукової та
виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Жанр есе у сучасній газетній журналістиці є надзвичайно недооціненим, зважаючи на його актуальність та характерні жанрові ознаки, які роблять есе найбільш оптимальним форматом для вільного висловлення своїх думок та рефлексії над ключовими проблемами сучасності. Історичний розвиток есеїстики є важливим для розуміння як самого жанру, так і культурних, соціальних та історичних подій, що зображались есеїстами у авторських текстах з художнім обрамленням та зображенням власного досвіду, пов'язаного з головною темою есе.

Ключові слова: есе, есеїстика, жанрові особливості.

Постановка проблеми. Ми вважаємо, що один зі шляхів до популяризації есеїстики – привернення уваги до жанру через наукові дослідження, що допоможуть ширше та повніше розкрити усі особливості та нюанси написання есе у сучасній газетній журналістиці. Погляд на жанр в ретроспективі дасть змогу сучасним журналістам зрозуміти ключові жанрові ознаки, етапи становлення есе як окремого виду журналістської та літературної творчості.

Аналіз досліджень та публікацій. Феномен газетної есеїстики досліджували такі науковці як В. Здоровега, І. Хлистун, С. Шебеліст, Ю. Торговець, Т. Левчук, та ін. Також, увагу на есеїстику у своїх наукових роботах звертали такі дослідники; К. Сільман, С. Солодько, І. Михайлин. Методичні поради до написання есе розробив М. Бакалицький.

Мета нашого дослідження – розкрити сутність жанру есеїстики через історичний контекст та дослідити вплив соціально-політичних чинників на становлення і розвиток жанру, а також – привернути увагу до есеїстики, як до

зручної форми культурної дискусії, залучити до публічного обговорення сучасних соціально-культурних проблем українського суспільства більшу кількість полемістів.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, появу жанру есе пов'язують з серією книг Мішеля Монтеня у «Les Essais» (1580 р.), у яких французький філософ формував свої думки в довільній формі, дивуючи сучасників невимушеністю тексту та свіжістю запропонованої ним ідеї. Проблеми з перекладом терміну «Les Essais» влучно окреслює Т.Левчук: «Однак справжня інтрига спостерігається в україномовній рецепції. Українською мовою праця Монтеня починаючи з 1762 року традиційно перекладається як «Досліди», відкриваючи широке поле для смислового нюансування.» [3, с. 134] «Ще більшу плутанину в трактуванні заголовка викликав україномовний переклад «Les Essais» Монтеня. Довгий час побувала назва «Досліди», що аж ніяк не в'яжеться з оригіналом. Дослід, експеримент, дослідження – слова, що використовуються в науковій сфері на означення дії на об'єкт (або спостереження за об'єктом) і реєстрування одержаного результату. Хіба можна хоч трохи розгорнути лексему «експеримент». Справа прояснилася, коли Анатолій Перепадя знайшов відповідник «Проби».» [3, с. 135]

Насправді мистецтво есеїстики є більш давнім, ніж прийнято вважати. Як жанр, есе почало зароджуватись ще за часів античності в роботах відомого філософа-стоїка Марка Аврелія та діалогах Платона. У Європі за часів Середньовіччя цей літературний жанр, як і багато інших, сповільнив свій розвиток через поширення християнської релігії та її численних заборон.

На Сході есеїстика розвивалась дещо жвавіше. Приблизно в XI ст. з'явився традиційний жанр японської літератури – дзуйхіцу. І. Бондаренко подає таке визначення дзуйхіцу: «Це філософсько-ліричне есе, сповідь; оригінальний прозовий есеїстичний жанр середньовічної Японії, особливістю якого була необмежена свобода письма автора, без будь-якого заздалегідь складеного плану чи сюжету, тобто вільне «слідування пензлю», коли автор записує в окремих, не пов'язаних єдиним стилем, темою та сюжетом розділах (данах) особисті переживання, власні філософські міркування, цікаві спостереження, спогади, тощо.» [2]

Класичними та водночас найяскравішими прикладами японського розуміння вільного і дотепного викладу авторського тексту є тексти митців Камо-но Тьомея та Кенко Хосі. Найвідоміший текст Камо-но Тьомея «Записки з келії» (1212 р. – приблизно) являє собою щоденник, в якому описується переважно життя самітника, природа, що оточує автора та роздуми над його життям. Кенко Хосі прославився завдяки тексту «Записки з нудьги», який після його смерті знайшли та опублікували його учні. Текст був написаний приблизно в 1330-1331 році,

складався з 244 розповідей, в який через світогляд автора відображались тодішні чутки та новини.[2]

Окрім японського «дзуйціху», існували також китайські «суїбі» та корейські «псехолі», що були схожими по своїй суті – твори вільної форми, що стояли на межі одразу кількох жанрів та вирізнялися викладом авторських думок. Нерідко тексти поєднувалися з графічними малюнками чи віршами, що дозволяло автору більш лірично та точно передати на папері свої почуття та ідеї.

Повертаючись до Європи, знову згадаємо М. Монтеня. Історія створення текстів його «Проб» доволі проста: розпочинаючи роботу, автор ще не мав свого художнього «Я». Тексти були простими за своєю побудовою і викладені в них думки не відрізнялись особливою оригінальністю. До того ж, робота нерідко переривалась через подорожі та несприятливі суспільно-політичні умови. Лише кілька років потому твори М. Монтеня обросли характерними для есе прикметами – авторським баченням світу та навколишніх подій, розповіді про себе, через які подавалися унікальні тези та авторські роздуми про моральність людини.

«XVII століття ознаменувалося науковою і технічною революцією, формуванням нового типу культури, який поставив у центр своїх інтересів людину і навколишній світ. Зміни в суспільній свідомості і переосмислення основ життя і віри, ролі людини в суспільстві і її взаємозв'язку з природою стимулювали активну дискусію в інтелектуальних колах, що знайшло своє відображення у зростанні популярності таких публіцистичності типів тексту, як есе.» [6, с 84]

Актуалізації есе сприяли його характерні особливості: на хвилі швидких змін у суспільстві та гуманістичної, просвітницької переорієнтації інтересів, есе став одним з найзручніших форматів комунікації представників інтелігенції між собою. Проста і доступна форма оповіді була зрозуміла широкому колу читачів, невимушеність тексту спонукала до роздумів та культурних дискусій, а не заганяла в рамки, як складні філософські трактати та наукові праці. У XVII столітті жанр есе виконував переважно просвітницьку, комунікативну функцію.

Розвиток есеїстики в англійській літературі пов'язують з іменами таких письменників, журналістів і митців, як Р. Бертон, Т. Браун, Дж. Донн. В подальшому, в цьому жанрі працювали журналісти відомих англійських видань «Балакун» (The Tatler, 1709-1711), «Глядач» (The Spectator, 1711-1712), «Опикун» (The Guardian, 1713), «Англієць» (The Englishman, 1713-1714). Зокрема, виділяються Р. Стил і Дж. Аддісон, в чиїх есе простежуються риси одразу кількох різних жанрів - нарису, фейлетону, памфлету, що лише підтверджує тезу про те, що есе є унікальним міжжанровим явищем.

Есе є відображенням суспільно-політичних подій, і особливої популярності набирає в періоди криз, революційних змін, воєнних загострень та післявоєнних лихоліть. Парадоксально, але найсприятливішими умовами для революційного

розвитку жанру есе ставали періоди, пов'язані з кризами: так, в часи Американської революції та Громадянської війни в Америці, есе сформувалось як окремий літературний жанр.

Пояснення цього феномену доволі очевидне: в часи невизначеності та бурхливих змін, читачі прагнуть відчутти підтримку, яку забезпечує простий та невимушений текст. Есе, як реакція на подію, закликає читача до дії, рефлексуючи замість нього негативні переживання та емоції, подаючи їх в готовому вигляді та приємному художньо-публіцистичному оформленні.

Так, в есе американського політика Б. Франкліна, який сформував особливу форму американського есею, висвітлювались авторські роздуми на тему релігії, політики та науки. Згодом, його роботи, опубліковані в газеті «Новоанглійські куранти» було зібрано в окрему книгу «Нотатки вдови Дугуд» – на честь псевдоніма автора, під яким видавались твори.

Американські есеїсти працювали в різних течіях, що з часом створило унікальну американську класифікацію есе, приклад якої подає С. Шебеліст [7, с. 54]:

- формальний есей – має розширений обсяг, серйозну мету, логічну організацію структури, поважність, чітко організовану експозицію особистих думок та ставлення до специфічних або неперсональних тем;
- неформальний есей – уважається єдиним суто літературним різновидом, відмінні риси якого виявляються у високому ступені особистісного, де думка автора про предмет обговорення важливіша за сам предмет.

В свою чергу неформальний есей поділяється на афористичний, періодичний та особистий.

В XIX ст. жанр знову набуває змін. Відходячи від описовості та романтизму, есе все частіше присвячують важливим соціальним питанням та гострим проблемам, що хвилюють суспільство. Есе починають використовувати як інструмент спекуляції, сповна розкриваючи його пропагандистську силу та потенціал впливу на широку аудиторію. В жанрі есе працюють Е. А. По, Г. Меллівіл, В. Ірвінг, російські публіцисти П. Плавильщиков, І. Бунін, представники української інтелігенції Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький та інші.

Одним з найвідоміших українських есеїстів минулих часів є Іван Франко, чії твори містили роздуми на найрізномітніші теми, що хвилювали український народ на зламі тисячоліть, в епоху бурхливих суспільно-політичних змін. Політик та письменник В. Винниченко використовував жанр есе як зручний інструмент для викладу свого авторського бачення Української державності в часи Української революції та після неї.

Розквіт української есеїстики спостерігаємо після здобуття Україною незалежності. Переломний характер епохи, постійні драматичні зміни соціально-

філософських підвалин життя вимагали індивідуального осмислення, цариною якого й стала есеїстика. [1, с. 26] Як правило, основне місце публікації різного роду есеїстики – це «товсті» літературно-мистецькі та гуманітарні журнали («Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Березіль», «Четвер», «Критика») або респектабельна громадсько-політична преса («День», «Дзеркало тижня», «Столичные новости», «Українська правда»). [7, с. 56]

Представниками сучасної української есеїстики є О. Забужко, Ю. Андрухович, С. Жадан, О. Гриценко, Л. Ушаков та інші митці, що звертаються до цього жанру, структуруючи та осмислюючи внутрішньополітичні, суспільні події, культурні явища та філософські роздуми.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, можна сказати, що есе, як форма вільного вираження думок, існує стільки ж, скільки й існує освічене та інтилігентне суспільство. Протягом усієї історії людства спостерігається прагнення до невимушених текстів, які легко як писати, так і сприймати. Есе є унікальним міжжанровим явищем, яке автори використовують як інструмент для структуризації власних думок, пояснення власних роздумів читачам, просування ідей, заклик до дискусії чи зручну форму для пропагування певних тез.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакалицький, М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр. Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». Харків, 2007. 74 с.
2. Блог Костянтина Москальца. URL: <http://moskalets.wordpress.com>
3. Левчук, Т. Модифікації жанру есе в аспекті інтермедіальності. *Питання літературознавства : наук. зб. Ін-та л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України*, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2012. Вип. 86. С. 134-141.
4. Садикова, Л. В. Жанр есе у французькій літературній традиції. *Наукові записки*. Сер. Літературознавство. Х., 1997. Вип. 6. С.11-15.
5. Сільман К. В. Есеїстика як перехідне жанрове утворення: теоретичний аспект. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Філологія. Літературознавство. 2017. Т. 3. Вип. 289. С. 137-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2017_301_289_26 (дата звернення: 21.10.2023).
6. Торговець Ю. І. Особливості генезису жанру есе. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2013_2_19.(дата звернення: 21.10.2023).
7. Шебеліст, С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і Час*. 2007. №4. С.48-56.

УДК 316.378.42

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ

Діана Трикутько,
здобувачка фахової передвищої освіти,
Центральноукраїнський фаховий
коледж

Науковий керівник:
Олена Кравченко,
кандидат філологічних наук,
начальник відділу наукової та
виховної роботи
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У дослідженні висвітлено питання волонтерського руху та його впливу на громадянське суспільство в Україні. Вказано, що наразі волонтерський рух є дуже поширеним в нашій державі. Нами показано вплив волонтерства на громадянське суспільство.

***Ключові слова:** волонтерство, громадянське суспільство, війна.*

Постановка проблеми. Історія волонтерства в Україні нараховує понад сто років. Першими вітчизняними волонтерами можна вважати представників Червоного Хреста, який організував добровільний запис у сестри милосердя для роботи в шпиталях та лікарнях для бідних. Волонтерство – це фундамент громадянського суспільства. Без участі волонтерів важко уявити громадські організації й благодійність взагалі, без них унеможлиблюється якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу.

Розквіт волонтерства в Україні припав на часи Революції Гідності та початок війни на Донбасі. Про це свідчать наявність міжнародних угод, державних нормативно-правових актів та активна діяльність молоді. Сучасне волонтерство та волонтерство за часів революції схоже тим, що це було стихійним явищем, народ масово починав допомагати потерпілим, збираючи їжу та кошти

Головною метою волонтерського руху 2014 року було забезпечення української армії. Для сьогоднішнього волонтерства мета залишається такою самою, але до неї ще додається допомога переселенцям. У зв'язку з

повномасштабною війною до лав волонтерів долучаються ще більше людей. Початок повномасштабної війни призвів до хвилі нової волонтерства. Відкриваються багато зборів на допомогу ЗСУ і майже все населення України бере участь у зборах. Переселенцям допомагає як держава, так і населення. Деякі дають прихисток у себе вдома.

Допомога волонтерів є дуже вагомою і без них становище переселенців та військових було б дуже поганим, адже держава не зможе забезпечити всі потреби всіх людей.

Мета дослідження – дослідити волонтерський рух та його вплив на громадянське суспільство України.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання волонтерського руху та його впливу на громадянське суспільство України відображено в ряді наукових досліджень. Цю питання, зокрема, вивчали Авуєва І., Горінов П., Драпушко Р., Міненко Г. М. та ін.

Виклад основного матеріалу. Волонтерство, або волонтерська діяльність (від фр. *volontaire* (доброволець) – добровільна суспільно корисна діяльність, яка може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями [3].

Волонтер – це людина, яка володіє неабиякими комунікативними навичками і приваблює до себе людей, розуміє проблеми оточуючих та співчуває їм, має бажання безкорисливо допомогти вирішувати проблеми інших людей. До того ж, волонтер характеризується порядністю, уважністю, відповідальністю, відвертістю зі своїми клієнтами.

Сьогодні волонтерство – це потужний соціальний рух, який приймає на себе частину повноважень державних соціальних установ. Більшість людей допомагають безкорисливо та анонімно.

Волонтерство є рушійною силою, якій довіряє населення, що доводить нижче наведена цитата:

«Волонтери стали одним з найвпливовіших інститутів сьогочасної України. Вони у трійці інститутів, яким мешканці України довіряють найбільше, поряд с церквою та Збройними силами.

Але поки мало хто бачить у волонтерському русі найцінніший ресурс для соціально-економічного розвитку незалежної України. Ігнорування потенціалу волонтерського руху може привести до втрати шансу, який сьогодні має країна.» [3]

Поняття «волонтерська діяльність» («волонтерство») почало використовуватися в українській науковій літературі, починаючи з 90-х років ХХ століття. Зазначимо, що перегляд соціологічних, філософських і тлумачних словників, виданих до цього періоду, свідчить про його відсутність у цих виданнях. Соціологічний словник С. А. Купрієнка, опублікований у 2015 році, трактує термін

«волонтерство» як «добровільне виконання обов'язків з надання соціальної допомоги, послуг, добровільного патронажу над інвалідами, хворими і старезними, а також соціальними групами населення, що опинилися в складних життєвих умовах» [1]. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи визначає волонтерський рух як «доброчинну діяльність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства у цілому» [1]. У Словнику із соціальної роботи наводиться таке тлумачення цього поняття: «Волонтерство – це добровільне прийняття обов'язків з надання безоплатної соціальної допомоги, послуг, патронажу над інвалідами, хворими та людьми похилого віку, а також особами і соціальними групами, які опинилися в складній життєвій ситуації» [1, с. 9].

Вітчизняний науковець З. П. Бондаренко, аналізуючи підходи до визначення волонтерства, яке вітчизняними та зарубіжними науковцями ототожнюється із поняттям «добровільна діяльність», зазначає, що дослідники тлумачать сутність даного феномена як: благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту й процвітання спільнот і суспільства загалом; добровільницьку діяльність, засновану на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства та, не маючи цілей отримання прибутку, одержання оплати чи кар'єрного зросту; отримання всебічного задоволення особистих і соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям; волонтер – доброволець, громадянин, що бере участь у вирішенні соціально значимих проблем у формі безоплатної праці; основу функціонування громадських організацій, форму громадянської активності населення; національну ідею милосердя та благодійності [2].

Існує декілька підходів до класифікації видів волонтерської діяльності, на нашу думку, почати треба з традиційної класифікації, яка включає в себе формальне\не формальне, державне, соціальне та проектне. Формальне волонтерство розуміється як таке, що потребує роботи 20 волонтера на довготривалій основі за заданими правилами: це повний робочий день, щоденне надання послуг, та слідкування встановленому плану роботи. Формальне волонтерство, як правило, має структуру бізнес менеджменту. Неформальне волонтерство відбувається переважно в місцевих громадах, для вирішення їхніх локальних потреб. Волонтери, як правило, є членами цієї спільноти, які об'єднують навколо спільного інтересу, і намагаються його вирішити. Таке волонтерство не є чітко структурованим, і волонтери не мають чітко визначених ролей. Діяльність може здійснюватися тим, хто має на це час і бажання. Мотивацією для приєднання до цих громадських організацій, як правило, є обмін досвідом або взаємодопомогою, і люди, швидше за все, думають про себе як про друзів, а не

добровольців. Державне волонтерство включає в себе роботу в секторах управління та адміністрування і включають в себе роботу керівництва. Для цієї роботи потрібно володіти якостями лідера, оратора та дипломата. Волонтери з питань управління працюють у чітко визначених ролях. Ці добровольці часто несуть високий рівень відповідальності та підзвітності, мають спеціальні системи та процедури, які слід виконувати з точки зору прозорості та звітування перед зацікавленими сторонами. [3]

Роль волонтерства у соціальній сфері визнана на державному рівні, що знаходить підтвердження в окремих законодавчих документах, зокрема у законах України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна. Стаття 1 Закону України «Про соціальні послуги» визначає термін «соціальні послуги» як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають».

Оскільки волонтерство здійснюється у сфері надання соціальних послуг, то діяльність волонтерів та волонтерських організацій повинна відповідати всім вимогам аналізованого закону. В першу чергу, це стосується вихідних, базових позицій та ідей. Закон України «Про соціальні послуги» визначає, що основними засадами надання соціальних послуг є:

- 1) сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;
- 2) попередження виникнення складних життєвих обставин;
- 3) створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

Нині в Україні діє багато волонтерських організацій, більшість яких направлена на допомогу військовим, переселенцям та особам, які проживають на території військових дій.

«Волонтерський центр «Криївка Вільних»» – допомога військовим на передовій, дітям, створення табору «Військового вишколу», де відбувається патріотичне виховання дітей та юнацтва, ознайомлення молоді з роботою силових підрозділів, протидія інформаційному впливу окупанта. «Координаційний центр міста Києва» – допомога людям, змушеним переселитися, у розселенні та працевлаштуванні.

«Армія SOS»- закупівля необхідних для військових амуніції, засобів захисту, зв'язку та розвідки, уніформи та продовольства, а також доставка їх безпосередньо на фронт.

«Всеукраїнське об'єднання «Патріот»» – матеріальна та соціальна підтримка військових. На зібрані кошти волонтери купують каски, форму, зброю, амуніцію для солдат на фронті.

«Благодійний фонд допомоги армії «Повернись живим»» – закупівля для військових тепловізорів, окулярів нічного бачення, кровоспинних препаратів та інших необхідних речей. Робота безпосередньо з командним і особовим складом військових частин і контроль доставки вантажів від складу до солдат.

«ДемАльянс допомога» – соціальна, психологічна, інформаційна та юридична допомога родинам воїнів АТО та солдатам, які постраждали внаслідок бойових дій. Навчання психологічної самодопомоги. Працює соціальний клуб для членів родин воїнів.

«Волонтерське об'єднання «Кожен Може допомогти»» – допомога вимушеним переселенцям, тим, хто постраждав у зоні АТО (пораненим, катованим), сім'ям загиблих, гуманітарна допомога у зону АТО (продукти, одяг, побутові речі першої необхідності, медикаменти). Допомога соціальним групам, які через воєнні дії перебувають поза увагою (мешканці дитбудинків, інтернатів, притулків для старих, реабілітаційних центрів тощо).

«Крила Фенікса» – благодійний фонд, який надає допомогу в оснащенні української армії засобами індивідуального нелетальної захисту (бронежилети, каски), лікуванню поранених бійців, ремонтом будівель військових частин, придбанням індивідуальних аптечок.

«Підтримай армію України» – благодійний фонд, який створено з метою залучення свідомих громадян та представників бізнес-спільноти для організації оперативної матеріально-технічної підтримки Збройних сил України та силових структур – всіх тих, хто в надскладних умовах продовжує стояти на сторожі миру та спокою.

«ФОНД Діани Макарової» – це ініціативна група активістів з надання допомоги армії та Національній гвардії України, пораненим і біженцям, сім'ям військовослужбовців.

«Повернись Живим» – благодійний фонд допомоги армії, який купує тепловізори, окуляри нічного бачення, кровоспинні препарати та інші речі для частин, які беруть участь у АТО.

«Волонтери без кордонів» – волонтерська група, яка забезпечує матеріальне забезпечення бійців АТО, що воюють на Сході.

«Всеукраїнська Платформа Донбасу» – організація, діяльність якої спрямована на вирішення питань захисту прав ВПО.

Вплив волонтерства на населення є великим, адже, по-перше, воно об'єднує людей та пробуджує їх національну свідомість. До прикладу візьмемо початок

російсько-української війни та навіть події Майдану 2013-2014 років, люди почали об'єднувати свої сили для допомоги потерпілим та тим, хто цього потребував.

По-друге, допомога іншим є видом самореалізації людини, особливо це стосується молоді, адже більшість з них ще не реалізувались в житті та навіть не мають уявлення щодо їхньої важливості в світі. Завдяки волонтерській діяльності відбувається реалізація тих характеристик особистості, які в повсякденному житті залишаються нерозкритими, виконують функцію морального виховання, відродження в молодіжному середовищі таких фундаментальних цінностей, як: милосердя, чуйність, справедливість та ін. Роблячи якийсь внесок в допомогу, людина відчуває себе важливою, в неї починає підійматися самооцінка, що призводить до того, що вона стає більш відкритою та впевненою в собі, починає будувати якісь плани, ставити цілі.

Висновки. Отже, не треба недооцінювати роль волонтерського руху, адже, по-перше, він сприяє самореалізації людини. По-друге, пробуджує національну самосвідомість. По-третє, об'єднує людей задля спільної мети. Ну й останнє, це те, що волонтерство вирішує питання різної складності та потреб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авуєва І. Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій. К.: Інститут соціології НАН України, 2021.
2. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. К. : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
3. Міненко Г. М. Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ 27 лютого 2017 р.). Лисичанськ : ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного 95 університету імені Тараса Шевченка». Лисичанськ : ФОП Чернов О. Г. 2017. С. 133–137.

РОЗДІЛ 6.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 519.87

ПОБУДОВА ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАСОБАМИ ХМАРНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Дмитро Соменко,

старший викладач кафедри математики та
цифрових технологій,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка

У статті розглядаються роль та можливості сучасних хмарних обчислювальних платформ, зокрема CoCalc, у побудові та аналізі економіко-математичних моделей. Досліджуються переваги використання інтерактивних хмарних платформ для розв'язання складних задач, пов'язаних з економічним моделюванням, а також описують кроки та методи розв'язання таких задач. Стаття підкреслює важливість доступності та спільної роботи, яку забезпечують хмарні інтерактивні платформи, для економістів та аналітиків у побудові та застосуванні економічних моделей.

Ключові слова: економіко-математичні моделі, оптимізаційні задачі, задача лінійного програмування, хмарні технології, обчислювальні платформи, CoCalc.

Постановка проблеми. Економіко-математичні моделі грають важливу роль в прогнозуванні економічних подій, прийнятті управлінських рішень та аналізі

складних економічних систем. Ці моделі дозволяють відображати взаємозв'язки між різними змінними та прогнозувати їхні наслідки в різних сценаріях. Однак розробка та використання економіко-математичних моделей може бути складною задачею через потребу в обчисленнях великого обсягу даних та математичному аналізі.

Засоби хмарних інтерактивних обчислювальних платформ, такі як CoCalc, надають зручне та потужне середовище для побудови та аналізу економіко-математичних моделей. Отже, **метою статті** є розгляд того, як саме такі платформи допомагають економістам та аналітикам у створенні та вдосконаленні економіко-математичних моделей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. *Економіко-математичні моделі* – це абстрактні математичні представлення економічних процесів та явищ, які використовуються для аналізу та прогнозування економічної поведінки [4]. Ці моделі дозволяють економістам та аналітикам:

- розуміти складні взаємозв'язки між різними факторами економіки, такими як виробництво, споживання, інвестиції, безробіття, інфляція та інші;
- створювати прогнози для економічних показників на основі даних та параметрів моделі. Це важливо для управлінських рішень та планування;
- перевіряти різні гіпотези та сценарії, які стосуються економічних явищ. Наприклад, вони можуть досліджувати вплив податкових змін на виробництво або споживчу активність;
- визначити оптимальні рішення в умовах обмежень, такі як бюджетні обмеження чи ресурсні обмеження. Наприклад, вони можуть допомогти керівникам визначити найбільш ефективний розподіл ресурсів.
- аналізувати вплив різних економічних політик, таких як монетарна політика, фіскальна політика, торговельні відносини та інші, допомагають передбачити, які можуть бути наслідки рішень у цих галузях;
- оцінювати ризики, пов'язані з економічними рішеннями. Вони допомагають розуміти, які ризики можуть виникнути в різних сценаріях та як їх можна зменшити чи уникнути;
- використовуються в університетах та навчальних програмах для навчання студентів економічним теоріям та методам аналізу [3].

Економіко-математичні моделі є потужним інструментом для дослідження та розуміння економічних процесів, допомагають приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та складності сучасної економіки.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання задач економіко-математичного моделювання включає в себе кілька кроків і може варіюватися в залежності від конкретної задачі та використаної моделі. Ось загальний підхід до розв'язання таких задач:

1. **Визначення мети та постановка задачі.** Спершу потрібно чітко визначити, що саме потрібно дослідити за допомогою моделювання. Визначення мети і постановка задачі допомагають обрати правильну модель та методи розв'язання.

2. **Збір даних.** Для побудови та розв'язання моделі зазвичай потрібно мати дані про ті змінні, які впливають на економічний процес, який моделюється. Збір та аналіз даних є важливим кроком у багатьох економіко-математичних задачах.

3. **Вибір математичної моделі.** Залежно від природи задачі, потрібно вибрати відповідну математичну модель. Модель може бути лінійною чи нелінійною, дискретною чи неперервною, детермінованою чи стохастичною.

4. **Формалізація моделі.** Після вибору моделі потрібно формалізувати її математичний опис. Це включає в себе визначення змінних, параметрів, рівнянь та обмежень, що відображають взаємозв'язки у вашій моделі.

5. **Розв'язання математичної моделі.** Цей крок вимагає використання математичних методів для знаходження рішення моделі. Існує багато методів розв'язання, включаючи аналітичні та чисельні підходи.

6. **Аналіз результатів.** Після отримання результатів розв'язання моделі потрібно проаналізувати їх. Це включає в себе оцінку впливу різних факторів, роботу з візуалізацією та перевірку результатів на відповідність постановці задачі.

7. **Сценарні аналізи і чутливість.** Часто важливо провести аналіз різних сценаріїв та визначити, як модель реагує на зміни параметрів чи вхідних даних. Це допомагає встановити ризики та можливості в різних умовах.

8. **Застосування результатів.** Остаточний крок полягає в застосуванні результатів моделювання для прийняття управлінських рішень чи формулювання рекомендацій.

Для розв'язання задач економіко-математичного моделювання часто використовуються інструменти програмування та статистичний аналіз, а також спеціалізовані програмні пакети та платформи, які надають інтерфейси для побудови та аналізу моделей.

Хмарні інтерактивні обчислювальні платформи надають можливість працювати з моделями в реальному часі через веб-браузер. Це означає, що користувач може легко завантажувати, редагувати та аналізувати свої моделі, навіть якщо він не має доступу до спеціалізованого програмного забезпечення на своєму комп'ютері. Також передбачається можливість спільно працювати над моделями з колегами, що зручно для командної роботи.

CoCalc (<https://cocalc.com/>), також відома як SageMathCloud, це хмарна інтерактивна обчислювальна платформа, яка спрямована на роботу з обчисленнями, програмуванням та спільною роботою над проектами. CoCalc надає можливість виконувати код на багатьох мовах програмування, таких як

Python, R, Julia, і багатьох інших, безпосередньо в веб-браузері. Користувачі можуть створювати та запускати обчислення миттєво [1, 2].

Платформа спрощує спільну роботу над проектами завдяки можливостям спільного доступу до проектів, коментування, обміну файлами та іншим інструментам для спільної роботи. Також CoCalc має вбудовану підтримку для наукових обчислень та математичних обчислень. Вона включає інтерфейс для роботи з системою комп'ютерної алгебри SageMath, яка дозволяє виконувати складні математичні обчислення.

Крім цього, CoCalc надає інтегровану підтримку для LaTeX, що дозволяє створювати наукові документи та математичні формули.

Платформа автоматично зберігає зміни в проектах, а також надає можливість створювати резервні копії проектів для захисту ваших даних. CoCalc підтримує інтеграцію з популярною платформою для управління версіями – GitHub. Це дозволяє користувачам легко спільно працювати над кодом та проектами.

Варто зазначити, що CoCalc часто використовується в освітніх цілях, де викладачі можуть створювати завдання для студентів та вести оцінювання.

Платформа також інтегрується з іншими корисними інструментами, такими як Jupyter Notebooks, бібліотеками для машинного навчання та іншими. Загалом, CoCalc є потужним інструментом для обчислень та спільної роботи над проектами в обчислювальних науках, математиці та інших галузях, де потрібна робота з кодом і аналітичні обчислення [5].

CoCalc надає зручну та потужну інфраструктуру для роботи з економіко-математичними моделями, дозволяючи ефективно моделювати та аналізувати економічні процеси та вирішувати важливі задачі. Засоби, такі як CoCalc, підтримують різні мови програмування. Це дозволяє економістам використовувати потужні бібліотеки для статистичного аналізу та обчислень, щоб розробити та аналізувати свої моделі.

Хмарні платформи також надають інструменти для візуалізації результатів моделювання. У середовищі платформи можна побудувати графіки, діаграми та інші візуальні представлення даних, що допоможе краще розуміти результати моделі та представити їх іншим.

Спільна робота над економіко-математичними моделями стає набагато зручнішою завдяки хмарним платформам. Користувач може легко ділитися своїми моделями з колегами та здійснювати спільні редагування. Крім того, можливість залишати коментарі та обговорювати модель в режимі реального часу сприяє ефективній комунікації.

Також, слід відзначити, що засоби хмарних обчислень автоматично зберігають створені дані та моделі, що робить надзвичайно зручними процес резервного копіювання та відновлення в разі потреби.

CoCalc є потужною хмарною інтерактивною обчислювальною платформою, яка може бути використана для розв'язання задач економіко-математичного моделювання. Нижче наведено загальний алгоритм розв'язання таких задач з використанням CoCalc:

1. Почніть зі створення проекту:
 - Увійдіть в свій обліковий запис на CoCalc.
 - Створіть новий проект або відкрийте існуючий, якщо ви вже працюєте над задачею економіко-математичного моделювання.
2. Виберіть мову програмування та інструменти:
 - В CoCalc ви можете використовувати різні мови програмування, такі як Python, R, SageMath, і багато інших. Виберіть мову, яка найкраще підходить для вашої задачі.
 - Встановіть необхідні бібліотеки та пакети для аналізу та моделювання.
3. Побудуйте математичну модель:
 - Формалізуйте вашу математичну модель згідно з постановкою задачі. Визначте змінні, параметри та рівняння моделі.
 - Введіть дані, які необхідні для розв'язання вашої задачі, у відповідному форматі.
4. Розв'язання математичної моделі:
 - Використовуйте вбудовані інтерактивні середовища для програмування та обчислень, такі як Jupyter Notebooks або SageMath, для введення коду та розв'язання моделі.
 - Використовуйте вбудовані функції та бібліотеки для чисельного аналізу, оптимізації, статистичного аналізу тощо.
5. Візуалізація результатів:
 - Використовуйте графічні бібліотеки та інструменти для візуалізації, щоб побудувати графіки та діаграми, які допоможуть вам краще зрозуміти результати моделі.
6. Аналіз результатів та вибір оптимального рішення:
 - Проаналізуйте отримані результати та оцініть їх у контексті вашої задачі.
 - Зробіть необхідні висновки та прийміть рішення, враховуючи результати моделювання.
7. Збереження та документація:
 - Збережіть ваш проект на CoCalc для майбутнього використання та можливого спільного доступу з колегами.
 - Створіть документацію, щоб інші користувачі могли розуміти та використовувати вашу модель.

Наведемо приклади розв'язання деяких задач у середовищі CoCalc.

Оптимізація функцій. Задача пошуку мінімуму функцій у CoCalc реалізована командою `minimize()`, яка передбачає введення параметра, самої функції, а також деяких початкових значень для її змінних. Розглянемо роботу цієї команди детальніше. Нехай нам потрібно відшукати мінімальне значення функції $f(x, y, z) = 25(x-1)^4 + 17(5x-z)^2 + 8(y-3)^6$. Ітераційний алгоритм потребує введення початкових значень змінних. Запишемо:

```
var('y', 'z')
f(x, y, z) = 25*(x-1)^4 + 17*(5*x-z)^2 + 8*(y-3)^6
minimize(f, [10, 20, 15])
Отримаємо:
```

Optimization terminated successfully.

Current function value: 0.000000

Iterations: 62

Function evaluations: 80

Gradient evaluations: 80

(1.0010583561108808, 2.975942368810645, 5.005291816566828)

Отже, мінімальне значення функції $f(x, y, z) = 0$, кількість ітерацій – 62. Зрозуміло, що чим більше задані початкові значення для змінних відрізняються від значень, при яких функція досягає свого мінімуму, тим більшу кількість ітерацій буде проведено. Розглядувана функція досягає свого мінімуму у точці (1.0010583561108808; 2.975942368810645; 5.005291816566828), яку за наближенням приймаємо як (1; 3; 5). Це і є шукана точка мінімуму, а відмінність між відповіддю і результатами, які видає програма, пов'язані із особливостями реалізації алгоритмів для виконання наближених обчислень.

Задачі лінійного програмування. У CoCalc передбачена можливість розв'язування задач лінійного програмування (ЗЛП). З цією метою використовується ряд команд і функцій.

Команда `MixedIntegerLinearProgram()` задає задачу лінійного програмування та має параметр `maximization`, що набуває значення `True` – для розв'язання задачі на максимум і `False` – для задачі на відшукання мінімуму цільової функції. Щоб визначити, відносно яких змінних буде розв'язуватись ЗЛП, використовується команда `new_variable()`.

Опис системи обмежень здійснюється із використанням команд `add_constraint()`, де записуються рівняння чи нерівності. Також допускається запис і подвійних нерівностей. Для вилучення деякого обмеження із системи використовується команда `remove_constraint()`, де в дужках вказується номер рівняння чи нерівності, які слід вилучити, пам'ятаючи при цьому, що нумерація починається з 0.

Індекси вказуються у квадратних дужках біля змінних, наприклад, $x[1]$, $x[2]$. Для задання двовимірних змінних, використовують запис $x[1][2]$, $x[3][5]$ тощо. Однак, при цьому, попередньо для команди `new_variable()` слід додати параметр `dim=2`, який вказує на вимірність змінних задачі. Щоб розв'язати ЗЛП тільки у цілих числах, до команди `new_variable()` додається параметр `integer=True`, а щоб вказати, що змінні задачі можуть набувати тільки булевих значень, тобто 0 або 1, використовується параметр `binary=True`.

Для задання цільової функції використовується команда `set_objective()`. Якщо задача не має цільової функції, то команда `set_objective()` повинна включати параметр `None`.

Розглянемо приклад розв'язування задачі лінійного програмування:

$$Z = x_1 + 3x_2 \rightarrow \max$$

$$\begin{cases} x_1 + 3x_2 \leq 9 \\ 2x_1 + x_2 \leq 6 \\ 2x_1 + 4x_2 \leq 8 \end{cases}$$

$$x_1 \geq 0, \quad x_2 \geq 0$$

У рядку вводу в CoCalc запишемо:

```
Z=MixedIntegerLinearProgram(maximization=True)
x=Z.new_variable()
Z.add_constraint(x[1]+3*x[2]<=9)
Z.add_constraint(2*x[1]+x[2]<=6)
Z.add_constraint(2*x[1]+4*x[2]<=8)
Z.add_constraint(x[1]>=0)
Z.add_constraint(x[2]>=0)
Z.set_objective(x[1]+3*x[2])
Для перегляду задачі у рядку виводу, додамо:
Z.show()
```

Maximization:

$x_0 + 3.0 x_1$

Constraints:

$x_0 + 3.0 x_1 \leq 9.0$

$2.0 x_0 + x_1 \leq 6.0$

$2.0 x_0 + 4.0 x_1 \leq 8.0$

$- x_0 \leq 0.0$

$- x_1 \leq 0.0$

Variables:

x_0 is a continuous variable (min=-oo, max=+oo)

x_1 is a continuous variable (min=-oo, max=+oo)

Варто зауважити, що система перенумерує індекси змінних задачі, першій змінній присвоюючи індекс 0, другій – 1 і т.д.

Щоб вивести шукане оптимальне значення цільової функції, вводимо:

```
print Z.solve()
```

Маємо:

```
6.0
```

Отже, максимальне значення цільової функції $Z_{\max} = 6$.

Для виведення значень змінної x , при яких досягається максимум Z , запишемо:

```
print Z.get_values(x)
```

```
{1: -0.0, 2: 2.0}
```

Цей запис означає, що $Z_{\max} = 6$ при $x_1 = 0$, $x_2 = 2$.

При заданні змінних, щоб не прописувати для кожної із них умову невід'ємності за допомогою команди `add_constraint()`, можна до команди `new_variable()` додати параметр `nonnegative=True`. Тоді всі змінні задачі будуть по замовчуванню вважатися невід'ємними.

Висновки. Отже, хмарні інтерактивні обчислювальні платформи надають зручну та потужну інфраструктуру для роботи з економіко-математичними моделями, що спрощує їх побудову та аналіз. Використання різних мов програмування та інструментів на таких платформах дозволяє користувачам вибрати найкращий підхід для вирішення своїх конкретних завдань.

Інтерактивність та можливості спільної роботи роблять такі платформи ідеальними для командної роботи та обміну ідеями у процесі побудови та аналізу моделей. Важливим аспектом є візуалізація результатів, яка сприяє кращому розумінню та комунікації результатів моделювання.

Завдяки хмарним інтерактивним платформам, економісти та аналітики отримують потужний інструментарій для розв'язання складних завдань, пов'язаних з економіко-математичним моделюванням, що сприяє кращій прийняттю управлінських рішень та розвитку наукових досліджень.

У підсумку можна сказати, що використання хмарних інтерактивних обчислювальних платформ в галузі економіко-математичного моделювання є важливим кроком у розвитку ефективних методів аналізу та прогнозування економічних явищ і відкриває нові можливості для досліджень та управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anastassiou G.A., Mezei R.A. Numerical Analysis Using Sage. New York: Springer, 2015. 314 p.
2. Bard G.V. Sage for Undergraduates. Providence: American Mathematical Society, 2014. 343 p.
3. Бех О.В., Городня Т.А., Щербак А.Ф. Збірник задач з математичного програмування: Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2007. 200 с.
4. Наконечний С.І., Савіна С.С. Математичне програмування: Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2003. 452 с.
5. Соменко О.О. Інтернет-обчислювальне середовище CoCalc у навчальному процесі з природничо-математичних дисциплін: посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів. Кропивницький: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2018. 156 с.

УДК 659.1

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РЕКЛАМНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Давид Кравченко,
здобувач вищої освіти
другого(магістерського) рівня,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

Науковий керівник:
Тетяна Дорошенко,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри менеджменту авіаційної
діяльності,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

Досліджено науково-методологічні основи управління рекламною діяльністю підприємства. Розглянуті теоретичні аспекти управління рекламною діяльністю та її особливості. В роботі обґрунтовані шляхи підвищення ефективності управління рекламною діяльністю підприємства.

***Ключові слова:** рекламна діяльність, економічна діяльність, бренди, управління, маркетинг, підприємство, ефективність, рекламні моделі.*

Реклама у сучасному світі займає істотну роль у просуванні товарів чи послуг підприємств як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому ринках. Провідні транснаціональні корпорації використовують даний інструмент у найрізноманітніших формах для досягнення своїх цілей і роблять це успішно. Як правило, компанії, які не шкодують своїх активів і вкладають капітал у формування іміджу свого продукту за допомогою реклами у короткостроковій перспективі отримують позитивний зворотній ефект у вигляді зростання показників фінансової успішності підприємства.

Яскравим та цікавим прикладом важливості рекламної діяльності для компаній є шалена вартість телевізійної реклами під час фінальної гри за звання чемпіона футбольної ліги у США під назвою "Super Bowl". У 2023 році рекламодавці платили в середньому 7 млн. дол. США за показ 30-секундної реклами під час трансляції вище вказаної гри [1].

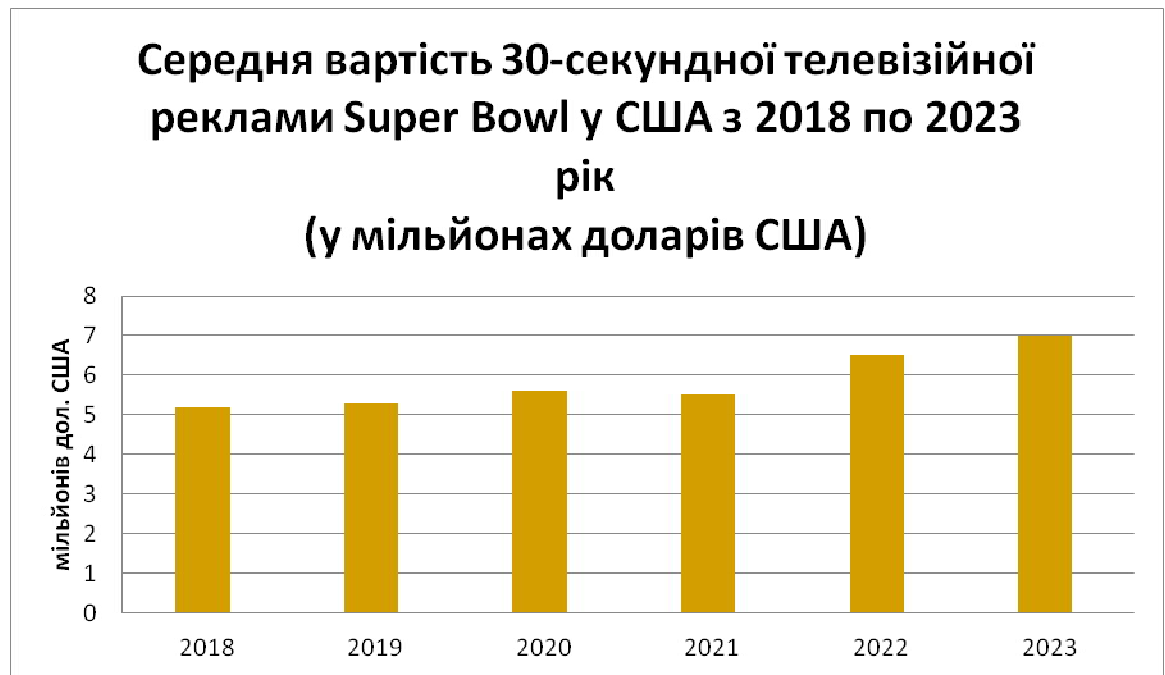

Рисунок 1 – Середня вартість 30-секундної телевізійної реклами Super Bowl у США з 2002 по 2023 рік (у мільйонах доларів США)

Super Bowl – одна з найбільших подій у спортивному календарі, але це набагато більше, ніж просто футбольна гра на полі. Видовище, що оточує подію, з нетерпінням чекають і спостерігають мільйони людей у всьому світі. З такою кількістю захоплених глядачів до, під час і після гри рекламодавці використовують подію як засіб підвищення обізнаності своїх продуктів.

Дослідження Стенфордського університету показує, що реклама Super Bowl здебільшого ефективна. Наприклад, пивоварна компанія Anheuser-Busch, яка щорічно просуває свій продукт на вищезгаданій спортивній події, очолила список великих корпорацій, витративши 52 млн. дол. США на рекламу під час гри. У результаті цих великих витрат доходи від реклами Super Bowl досягли рекордних 485 млн. дол. США у 2021 році, що більш ніж удвічі перевищує показник 2011 року. Даний показник не має викликати подиву, оскільки щорічна гра чемпіонату Національної футбольної ліги є однією з найбільших одноденних спортивних подій у світі. Щороку чемпіони Національної футбольної конференції та Американської футбольної конференції змагаються між собою, маючи високі телевізійні рейтинги. Саме охоплення великої кількості споглядальників і перетворює, на перший погляд здавалося б, національну спортивну гру на ефективний інструмент, який використовують великі корпорації для просування своїх товарів та послуг. Середня телеаудиторія станом на 2023 рік складала 113 мільйонів глядачів у Сполучених Штатах [2].

Прикладом компанії, яка успішно використовує рекламу на глобальному рівні є один з найбільших брендів у світі Coca-Cola. Це чудовий зразок бренду з

блискучою міжнародною маркетинговою стратегією. У 2013 році Coca-Cola запустила кампанію «Share a Coca-Cola», під час якої компанія друкувала імена людей на їхніх пляшках. Кампанія миттєво досягнула успіху, і люди з усього світу ділилися фотографіями своїх персоналізованих пляшок у соціальних мережах. Успіх кампанії «Поділіться кока-колою» призвів до того, що Coca-Cola запустила подібні кампанії в інших країнах, включаючи США, Канаду та Австралію. У 2015 році Coca-Cola навіть запустила додаток «Share a Coca-Cola», який дозволив людям персоналізувати власні віртуальні пляшки Coca-Cola. Кампанія «Share a Coca-Cola» є лише одним із прикладів того, як Coca-Cola використовує інновації, щоб залишатися попереду. Компанія має довгу історію використання креативності та інновацій для спілкування зі своїми споживачами.

Пізніше кампанія «Share a Coca-Cola» була розгорнута в понад 80 країнах. В Австралії рекламне агентство Ogilvy підрахувало, що кампанія збільшила частку кока-коли в цій категорії на 4%, а споживання молодими людьми – на 7% [3].

Дані два приклади є доказом того наскільки важливою для прибутку компаній є рекламна діяльність та вміння правильно та вчасно її застосовувати. У сучасному глобальному світі, де є можливість поширювати та охоплювати велику кількість споживачів за допомогою соціальних мереж, розважальних додатків, відомих особистостей і так далі, конкуренція між компаніями за прихильність споживача напруженіша ніж коли-небудь у минулому. Тому підприємства прагнуть покращувати управління рекламною діяльністю, оскільки розуміють, що даний простір, незважаючи на велику кількість ідей, які вже були реалізовані, не заповнений. Корпорації вже роблять перші спроби у використанні штучного інтелекту як способу просування продукції та вкладають величезний капітал у розробки інновацій у сфері маркетингу.

Реклама – найважливіший інструмент маркетингової комунікації в міжнародному масштабі. Рекламодавці з різних країн на міжнародних ринках стикаються з проблемами, що перешкоджали їхній роботі на внутрішніх ринках. Загальна проблема полягає в тому, якою мірою необхідно адаптувати рекламу на міжнародному ринку до специфічних особливостей ринків різних країн. Основним завданням міжнародної рекламної кампанії є розробка комплексної рекламної концепції. При цьому передусім потрібно вживати деяких заходів, що необхідні для планування і реалізації міжнародної рекламної політики, зокрема: аналіз вихідної ситуації, формулювання мети рекламної політики, розробка змісту реклами, вибір носіїв реклами, координація і контроль перебігу рекламної кампанії [4, с. 354].

Когнітивні інформаційні моделі припускають, що споживачі є раціональними особами, які приймають рішення, і що реклама забезпечує споживачів корисною інформацією, зменшуючи потребу в пошуку іншої

інформації про бренд. Наприклад, реклама на жовтих сторінках або в онлайн-каталозі означає, що споживачеві не доведеться ходити від магазину до магазину в пошуках продукту чи послуги. Споживачі обробляють цю інформацію на когнітивному рівні, перш ніж сформулювати ставлення до бренду та намір купити. Когніція - це будь-яка думка, яка виникає під час опрацювання інформації. Когнітивні інформаційні моделі також відомі як центральний шлях до переконання. Загальною темою в когнітивних інформаційних моделях є те, що чиста прихильність когнітивних реакцій безпосередньо впливає на силу ставлення.

У когнітивних інформаційних моделях загальний шлях до переконання наступний: Пізнання реклами → Ставлення до реклами → Розпізнання бренду товару або послуги → Ставлення до бренду → Намір придбати товар чи послугу [5, с. 48-65].

Ієрархічні моделі – це лінійні послідовні моделі, побудовані на припущенні, що споживачі проходять через серію когнітивних і афективних етапів, кульмінацією яких стає прийняття рішення про покупку. Загальною темою цих моделей є те, що реклама діє як стимул, а рішення про покупку є відповіддю. Існує ряд ієрархічних моделей, включаючи ієрархію ефектів Лавіджа, DAGMAR, AIDA та інші. Деякі автори стверджують, що в рекламних цілях ієрархічні моделі домінують у теорії реклами і що з цих моделей модель AIDA є однією з найбільш широко застосовуваних.

Модель AIDA припускає, що рекламні повідомлення повинні виконувати низку завдань, спрямованих на переміщення споживача через низку послідовних кроків від усвідомлення бренду до дії (купівлі та споживання).

Коли споживачі переміщуються по ієрархії ефектів, вони проходять як стадію когнітивної обробки, так і стадію афективної обробки, перш ніж відбудеться будь-яка дія. Література пропонує численні варіанти шляху до переконання по ієрархічним моделям. Базова модель AIDA є однією з моделей з найдовшим терміном служби. Сучасні ієрархічні моделі часто модифікують або розширюють базову модель AIDA, що призводить до додаткових кроків, проте всі вони дотримуються основної послідовності, яка включає пізнання-вплив-поведінку [6, с. 121-135].

Усі ієрархічні моделі вказують на те, що впізнаваність бренду є необхідною передумовою ставлення до бренду, його переваг або наміру придбати товар чи послугу. Процес переходу споживачів від намірів покупки до реальних продажів відомий як конверсія. У той час як реклама є чудовим інструментом для створення обізнаності, ставлення до бренду та наміру придбати, вона зазвичай потребує підтримки з боку інших елементів рекламної суміші та маркетингової програми, щоб перетворити намір придбати на реальний продаж. Багато різних методів можна використовувати для перетворення інтересу в продажі, включаючи

спеціальні цінові пропозиції, спеціальні рекламні пропозиції, привабливі умови обміну, гарантії або сильний заклик до дії як частину рекламного повідомлення.

Для того, щоб проникнути на ринки, дуже важливо, щоб високий рівень обізнаності був створений якомога раніше в життєвому циклі продукту або бренду. Ієрархічні моделі надають маркетологам і рекламодавцям базове уявлення про природу цільової аудиторії, оптимальне повідомлення та медіа-стратегію, що вказується на різних етапах протягом життєвого циклу продукту. Для нових продуктів основною метою реклами має бути якнайшвидше підвищення обізнаності з широким перерізом потенційного ринку. Коли бажаний рівень обізнаності буде досягнуто, рекламні зусилля повинні перейти до стимулювання інтересу, бажання чи переконання. Кількість потенційних покупців зменшується в міру того, як продукт чи послуга рухаються природним циклом продажів за ефектом, схожим на воронку. На початку кампанії маркетологи повинні намагатися охопити якомога більше потенційних покупців за допомогою повідомлень, що мають значний вплив. Пізніше в циклі, і коли кількість потенційних клієнтів стає меншою, маркетолог може застосовувати більш цілеспрямовані рекламні заходи, такі як особисті продажі, прямі поштові розсилки та електронна пошта, спрямовані на тих осіб або підсегменти, які, швидше за все, проявлять справжній інтерес до продукту або бренд.

Для компаній важливо прийняти відповідні маркетингові стратегії, щоб підвищити обізнаність, підтримувати рівень задоволеності клієнтів на бажаному рівні та відповідати очікуванням своїх клієнтів більше, ніж компанії-конкуренти, щоб створити бренд та лояльність.

На платформах соціальних медіа, де люди діляться таким вмістом, як інформація, відео, зображення, новини, рекламуються та просуваються бренди, публікуються світлини та фотографії, надається інформація про діяльність бренду, і, що найважливіше, отримуються коментарі від клієнтів. Соціальні медіа стали важливим фактором, який позитивно або негативно впливає на купівельну поведінку. Було виявлено, що на купівельну поведінку споживачів найбільше впливають соціальні мережі. У секторі авіаперевезень, який з кожним днем стає все більш важливим, необхідно розкривати купівельні переваги та наміри пасажирів, як клієнтів. Існує прогалина щодо впливу діяльності авіаційних компаній у соціальних мережах на ставлення та сприйняття споживачами авіакомпаній.

Найважливішою особливістю реклами в соціальних мережах є функція розповсюдження. За допомогою цієї функції користувачі можуть ділитися рекламою та інформацією про підприємства. Продукти з очікуваною продуктивністю самостійно рекламуються на платформах соціальних мереж. Ще одна перевага полягає в тому, що реклама в соціальних мережах має високий рівень взаємодії. Завдяки цій функції підприємства можуть дізнаватися думки

своїх клієнтів. Завдяки функції гнучкості, якщо потрібно внести зміни в рекламу, цю зміну можна внести за дуже короткий час. У той же час, хоча реклама в соціальних мережах не піддається географічним чи сезонним бар'єрам, її вартість дуже низька. На додаток до всього цього, ще одна особливість реклами в соціальних мережах полягає в тому, що вона може зацікавити незважаючи на вікову категорію. Реклама в соціальних мережах може охопити всіх клієнтів підприємства одночасно з дуже низькими витратами. У той же час, завдяки своїй низькій вартості, вона може використовуватися будь-яким бізнесом, від дуже великого до малого бізнесу.

Цифровий маркетинг дуже важливий на ринках з гострою конкуренцією. Фірми створюють стратегії, щоб зберегти свої позиції на ринку та піднятися. Стратегія цифрового маркетингу дуже важлива в цій сфері. Компанії можуть просуватись за допомогою цифрового маркетингу та продавати свої продукти по всьому світу. Вони можуть легко оголошувати рекламні кампанії та оголошення по всьому світу. Глобально конкуруючі компанії слідкують за технологічним розвитком, щоб зміцнити свої стратегії продажів. Важливу роль у цьому технологічному процесі відіграє розвиток товарів і послуг. Для компаній дуже важливо навчати своїх співробітників, щоб вони могли добре використовувати технології, що розвиваються. Тому їм потрібно створити нові методи, щоб зробити складні процеси легкими для розуміння. Компанії можуть зменшити навантаження на своїх співробітників за допомогою цифрових технологій. Наприклад, можна досягти точніших показників продажів і прибутків, інтегрувавши продукти в цифрове середовище. Це зменшить навантаження на працівників. Цифровий маркетинг веде до процесу змін для багатьох компаній. У цьому процесі змінюються стратегії секторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баррі, Т.Е., Говард Д.Дж. Огляд і критика ієрархії ефектів у рекламі: Міжнародний журнал реклами. 1990. № 2. С. 121-135.
2. Маккензі, С. Б., Лутц, Р. Дж. Емпіричне дослідження структурних передумов ставлення до реклами в контексті попереднього тестування реклами. Журнал маркетингу. 1989. Вип. 53. № 2. С. 48-65.
3. Новітній маркетинг: навч. посіб. / за ред.: Є.В. Савельєва. Київ: Знання, 2008. 345 с.
4. Campaign. Men: the campaigns that defined Coke under Wendy Clark. URL: <https://www.campaignlive.co.uk/article/share-coke-mad-men-campaigns-defined-coke-wendy-clark/1372962> (дата звернення: 28.09.2023).
5. Statista. Attendance at the Super Bowl in the US from 1967 to 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1362951/super-bowl-attendance/#>

УДК: 373.047

ВИБІР ПРОФЕСІЇ: ВПЛИВ ОСВІТИ, ІНТЕРЕСІВ ТА ОСОБИСТИХ ЦІННОСТЕЙ

Вероніка Гуйван,

здобувачка фахової передвищої освіти,
Центральноукраїнський фаховий
коледж

Науковий керівник:

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук,
начальник відділу наукової та
виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглядається процес взаємодії освіти, особистих інтересів та цінностей у контексті вибору професії. Досліджується вплив цих факторів на індивідуальні рішення та процес прийняття кар'єрних рішень. Нами запропоновано важливі аспекти відповідності особистих здібностей та освіти, а також їх вплив на подальшу задоволеність робочими обов'язками та професійний успіх. Нами надаються певні стратегії та рекомендації, спрямовані на більшу структурування процесу вибору професії.

***Ключові слова:** взаємодія, інтереси, освіта, особисті цінності, переконання, професія, специфіка, вибір професії.*

Постановка проблеми. Питання вибору професії є надзвичайно актуальним на сучасному ринку праці, що стрімко розвивається та конкурує. Оскільки люди орієнтуються у складному ландшафті кар'єрних рішень, розуміння взаємозв'язку між їхнім освітнім рівнем, особистими інтересами та глибоко вкоріненими особистими цінностями є вирішальним для прийняття обґрунтованого, раціонального та повноцінного вибору. Таке узгодження не тільки впливає на задоволеність самою роботою, але й сприяє довгостроковому успіху в кар'єрі, що в кінцевому підсумку приносить користь як людині, так і суспільству в цілому, сприяючи більш злагодженій і мотивованій робочій силі, або людській праці.

Актуальність нашого дослідження зумовлює більший акцент на вивченні цієї теми. Така підвищена увага спонукає науковців та дослідників глибше заглиблюватися в предмет та проводити більш широкі дослідження, щоб зрозуміти

всі тонкощі прийняття кар'єрних рішень. Нагальність цього дослідження в сучасному світі прискорює більш активне та всебічне дослідження теми, що зрештою приносить користь як окремим особам, так і суспільству в цілому.

Незважаючи на активне дослідження заданої теми, окремі аспекти дослідження досі залишаються маловивченими. Досі відсутнє ґрунтовне дослідження впливу та взаємозв'язку освіти, інтересів та особистих цінностей на вибір професії. Окремо ці аспекти розглядаються у деяких працях дослідників, однак комплексного погляду наразі немає. Таким чином, існує потреба в більш комплексних та довготривалих дослідженнях для відстеження довгострокових наслідків узгодження вибору професії аспектами, які ми зазначали раніше.

Мета дослідження - дослідити вплив освіти, інтересів та особистих цінностей на вибір професії.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання вибору професії відображено в ряді наукових праць і робіт. Активно вивченням цього процесу займаються М. Бойченко, О. Васюк, С. Гринюк, О. Гулай, І. Дишлевій. Питання освіти та її впливу на вибір професії можемо знайти у наукових працях В. Кириченка та Л. Оліховської. Проблематика узгодження інтересів та особистих цінностей знаходить своє відображення в роботах таких вчених як Д. Брауна, О. Саннікова, І. Хом'юка, М. А. Садова. та ін. В той же час можемо сказати, що комплексного дослідження цих трьох факторів та їхнього впливу на вибір професії наразі в науковому полі вкрай мало, що зумовлює нагальність дослідження цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Вибір професії є складним процесом, який включає в себе різноманітні фактори, які впливають на індивіда. Особливості вибору професії можна розглядати як результат взаємодію різних факторів соціокультурного, психологічного та економічного характеру.

Почнемо з того, що процес вибору професії – це складний і багатоплановий цикл, який включає в себе розгляд та прийняття рішень щодо того, яку професію обрати і в якому напрямку розвивати свою кар'єру. Цей процес може бути індивідуальним і варіюватись від особи до особи, оскільки визначається різними факторами та обставинами. Однак загальною рисою є пошук гармонії між особистими інтересами, здібностями, цілями, цінностями та можливостями, які надає ринок праці.

Слушним буде насамперед визначити, що таке взагалі професія. В. Кириченко, наприклад, пише : «Професія – відокремлений («окреслений») в межах суспільного поділу праці комплекс дій та відповідних знань, що вимагає відповідної освіти чи кваліфікації, які особа може виконувати відносно постійно» [7, с. 97].

У свою чергу, М. Бойченко зазначає : «Професія – соціальний феномен, що існує у вигляді специфічних, як правило, інституціалізованих форм – свідомості,

діяльності, відносин, а також норм, цінностей та організацій, що пов'язані із систематичним виконанням індивідами суспільно корисних дій» [1, с. 531].

На нашу думку, професія – це спеціальне заняття або покликання, що вимагає спеціальних знань, підготовки та досвіду в певній галузі. Професії часто мають визначені освітні та ліцензійні вимоги, кодекс етики та зобов'язання служити суспільству чи конкретній базі клієнтів.

Однак, не менш важливою для нас проблематикою є сама проблема вибору професії. Як влучно зазначає І. Хом'юк, «проблема вибору професії завжди була актуальною і тим більше залишається такою в сучасних умовах. В умовах соціально-економічної кризи, яку переживає економіка нашої держави, не дивно, що більшість молодих людей перебувають у стані невизначеності щодо свого завтрашнього професійного життя» [10, с. 6]

Різні науковці та дослідники по-своєму розуміють особливості процесу вибору професії. Хтось бачить у цьому запланований та раціональний процес, як-от наприклад В. Кириченко та О. Санніков [7; 9], а хтось розглядає цей процес як комплексну взаємодію багатьох раціональних та ірраціональних факторів, як-от Л. Оліховська [8].

Ціннісні орієнтації під час професійного самовизначення досліджувались багатьма вченими. Зокрема, М. Рокіч розділяє цінності на інструментальні та термінальні. Інструментальні цінності характеризуються тими засобами, методами цілями, за рахунок яких буде досягнута відповідна цінність особистості. Термінальні важливі самі по собі без поставлених на те цілей [6].

На наш погляд, процес вибору освіти – це єдність мети, змісту, принципів, організаційних форм, методів і засобів, що сприяє індивідуальному вивченню професії та особистих якостей, спрямованих на вибір професійної сфери.

Слушно також зазначити, що процес вибору професії повинен бути своєрідною системою заходів, котрі впливають на людину, яка вступає в життя, із урахуванням потреб суспільства, а також своїх інтересів та здібностей.

Професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, в якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Вибір майбутньої професії – є фактором подальшого розвитку особистості, визначення умов і засобів реалізації особистісних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення життєвих задумів, сенсу, цінностей. Для правильного вибору професії необхідне керівництво цим процесом. Керівництво вибором професії – одна з складних частин проблеми наукового керівництва суспільством.

Однак, в науковому середовищі прийнято розуміти процес вибору освіти, використовуючи різні теоретичні підходи, методи аналізу та оформлювати їх у

певні класифікації. Так, наприклад, розуміння особливостей процесу вибору професії, можна прослідкувати у наступній класифікації:

- соціально-психологічний підхід. З точки зору соціально-психологічного підходу, вибір освіти розглядається як результат взаємодії індивідуальних особистісних характеристик з соціальним середовищем. Науковці цього напрямку аналізують вплив сім'ї, ровесників, школи та суспільства на формування освітніх амбіцій та вибір кар'єрного шляху;

- психометричний підхід. Психометричний підхід використовує статистичні методи для вимірювання та аналізу індивідуальних характеристик, таких як інтелект, особистісні риси, інтереси та навички, з метою прогнозування успішності в певних видів освіти та професій;

- конструктивістський підхід. Конструктивістські науковці розглядають процес вибору освіти як активний та індивідуальний процес, в якому особистість активно будує своє розуміння світу та вибирає освітні та професійні можливості на основі свого досвіду та сприйняття.

У своєму дослідженні ми вирішили акцентувати увагу вибору професії суто за трьома ключовими показниками, а саме: освіта, інтереси та особисті цінності. На наш погляд, саме ці три аспекти є вирішальними у профорієнтації людини. Отже, задля більшої наочності, пропонуємо розглянути кожен аспект більш детальноше.

Освіта відіграє ключову роль у процесі вибору професії, оскільки вона надає людині знання, навички та ідеї, необхідні для прийняття обґрунтованих та значущих рішень про кар'єру. Всебічна освіта не лише надає певний досвід у різних галузях, але й сприяє розвитку критичного мислення, здатності вирішувати проблеми та ширшого розуміння світу. Ця основа дає можливість людям досліджувати свої інтереси та здібності, дозволяючи їм узгоджувати вибір кар'єри зі своїми пристрастями та сильними сторонами.

Крім того, освіта відкриває для людей широкий спектр предметів і дисциплін, дозволяючи їм відкривати нові сфери інтересів, з якими вони могли б і не стикатися раніше [4]. Це широке охоплення є неоціненним, оскільки допомагає людям зробити більш обґрунтований вибір при виборі професії, оскільки вони можуть опиратися на глибші знання та досвід.

Як зазначає І. Хом'юк: «Навіть після закінчення школи багато молоді професійно не визначились, що є наслідком недостатньої роботи з різних напрямків професійної орієнтації (починаючи з незадовільної роботи шкільних психологів), інформації, консультації, відбору» [10, с. 7].

Зазначене вище свідчить, що наразі постає необхідність впроваджувати у школах та закладах освіти об'єктивно працюючі методи та форми роботи зі здобувачами освіти у парадигмі професійної орієнтації. Потрібно, щоб освіта забезпечувала не тільки необхідні технічні та теоретичні знання для професії, але

й розвивала навички спілкування та риси характеру, які є важливими на сучасному ринку праці.

У світі, що швидко розвивається, міцна освітня основа гарантує, що люди зможуть адаптуватися до нових викликів, технологій і галузей, що робить її ключовим визначальним фактором у прагненні до повноцінної та успішної кар'єри. По суті, освіта дає людям можливість робити вибір, який відповідає їхнім інтересам і талантам, одночасно надаючи інструменти та розвиток характеру, необхідні для досягнення успіху в обраній професії.

Наступним вагомим фактором вибору освіти є інтереси особи. Інтереси є фундаментальним і багатогранним визначальним фактором у процесі вибору професії, що має суттєвий вплив на особисту задоволеність кар'єрою та продуктивність. У сфері професійної психології узгодження особистих інтересів із професійним вибором є центральним принципом голландської моделі RIASEC (реалістична, дослідницька, мистецька, соціальна, заповзятлива, традиційна), яка передбачає, що люди тяжіють до професій і робочого середовища, які відображають їхні переважні типи інтересів.

Сумісність між внутрішніми інтересами людини та характером професії емпірично пов'язана з більшою задоволеністю роботою, більшою мотивацією та покращеною загальною продуктивністю. Тому дослідження та оцінка власних інтересів є ключовим кроком у процесі прийняття кар'єрних рішень, спрямовуючи людей до ролей, які резонують з їхніми пристрастями.

Проблематиці інтересів особливу увагу присвячують у своїх працях О. Васюк та С. Виговська. У своїй роботі вони зазначають, що вивчення професійних інтересів, як мотивів вибору професії, дало їм змогу виділити два основні види: інтереси безпосередні, що виникають на основі привабливості змісту та процесів конкретної діяльності, та опосередковані, що виникають із організаційної, соціальної та інших характеристик професії [2, с. 37].

Варто також зазначити, що інтерес є обов'язковою передумовою при виборі кар'єри і описується як «емоція, яка викликає увагу, цікавість і занепокоєння».

Можемо зробити висновок, що студенти обирають свою кар'єру на основі своїх інтересів.

В свою чергу, науковець І. Дишлевий вважає, що існує тісний зв'язок між інтересом і прийняттям рішення у виборі кар'єри. Крім того, особистий інтерес є ключовим фактором у виборі кар'єри студентів.

На нашу думку, доцільним буде відзначити, що дослідження професійної психології та педагогічної психології постійно демонструють, що коли люди обирають професію відповідно до своїх інтересів, вони виявляють підвищену залученість, відданість роботі та наполегливість у своєму кар'єрному шляху. Крім того, збіг інтересів і професійного вибору асоціюється зі зниженою ймовірністю

вигорання та зміни кар'єри. Отже, розуміння своїх інтересів і того, як вони пов'язані з різними професійними сферами, має вирішальне значення для оптимізації людського капіталу в робочій силі [8, с. 161]. Варто зазначити, що з неврологічної та психологічної точки зору перетин особистих інтересів і вибору кар'єри пов'язаний із підвищенням внутрішньої мотивації, яка, у свою чергу, сприяє позитивному емоційному стану, вищій продуктивності та більшому відчуттю мети на робочому місці.

Підсумовуючи аналіз цього аспекту, хотілось би акцентувати, що вплив інтересів на процес прийняття кар'єрних рішень виходить за рамки індивідуального добробуту та продуктивності, оскільки має ширші наслідки для суспільної продуктивності та економічного розвитку. Заохочення людей до здобуття професій, які відповідають їхнім інтересам, може підвищити ефективність робочої сили та інновації шляхом використання пристрасної та внутрішньої мотивації працівників. У цьому колі розуміння інтересів, їхньої ролі в професійному розвитку та їх взаємодії з ринком праці становить основну сферу навчання для педагогів, консультантів з кар'єри та політиків, які прагнуть сприяти більш продуктивній та повноцінній робочій силі.

Тепер давайте перейдемо до розгляду заключного аспекту вибору професії, а саме впливу особистих цінностей на цей процес. Насамперед охарактеризуємо поняття цінності.

С. Гринюк та М. Желуденко у своїй роботі пишуть : «Поняття «цінність», введеного послідовниками І. Канта Р. Лотце та Г. Коген, з'явилося у науковій літературі у 60-х роках XIX століття, саме тоді стан розвитку гуманітарної, педагогічної, філософської думки вимагав детального обґрунтування цього поняття, враховуючи його специфіку у різних галузях» [4, с. 115].

Можемо відзначити, що особисті цінності, як невід'ємні компоненти системи переконань індивіда, справляють глибокий вплив на процес вибору професії. Дослідження в галузі професійної психології, педагогіки та організаційної поведінки постійно демонструють, що узгодження між основними цінностями людини та цінностями, які підтримує професія чи робоче місце, є ключовим у формуванні вибору кар'єри та сприяє загальному задоволенню роботою.

Фундаментальні дослідження у цій сфері підкреслюють важливість цілісності цінностей у прийнятті кар'єрних рішень, виявляючи, що люди, які сприймають сильну відповідність між своїми особистими інтересами та цінностями обраної ними професії, відчують вищий рівень залучення до роботи, відданості та довгострокового успіху в кар'єрі.

Крім того, існує зв'язок між особистими цінностями та цінностями робочого місця, який підкреслює важливість прийняття рішень, орієнтованих на цінності, у виборі кар'єри як на індивідуальному, так і на рівні організації.

Загалом, проведені в науковому середовищі дослідження підкреслюють етичні наслідки вибору кар'єри, орієнтованого на цінності і потенціал особистих цінностей для керівництва моральною поведінкою в професійному контексті. Підсумовуючи, можемо сказати, що особисті цінності є основоположним і впливовим фактором у прийнятті кар'єрних рішень, формуючи не лише задоволення від роботи та ефективність, але й етичну поведінку в рамках обраної професії.

Розглянувши кожен з аспектів впливу на вибір професії, нам слід обговорити їх взаємодію. Процес вибору професії – це тонкий баланс між освітою, інтересами та особистими цінностями. Освіта, як фундаментальний елемент, забезпечує людей знаннями та навичками, а також знайомить їх з різними предметами. Це відкриття часто допомагає людям виявити та уточнити свої інтереси та цінності. Наприклад, освіта в галузі науки про навколишнє середовище може викликати пристрасть до сталого розвитку та відповідати основним цінностям людини, пов'язаним із піклуванням про навколишнє середовище.

Інтереси відіграють центральну роль у виборі професії, оскільки вони представляють природні схильності та цікавість людини. Коли ці інтереси співпадають з освітою, вибір професії стає більш інтуїтивним і повноцінним.

Особисті цінності, з іншого боку, являють собою етичний і моральний компас і гарантують, що обрана професія не тільки інтелектуально стимулює, але й узгоджується з основними переконаннями. Цей складний взаємозв'язок освіти, інтересів і особистих цінностей формує кар'єрний шлях, який приносить не тільки професійну винагороду, але й особисте задоволення.

Що стосується стратегій та рекомендацій у процесі вибору освіти, логічним, правильним і доцільним буде покеровуватись вже охарактеризованими вище аспектами. Говорячи більш детально, перш за все почати варто із створення міцної освітньої основи. Потрібно ретельно обирати освітній шлях, враховуючи власні інтереси та цінності. Доцільним буде пошук програм та курсів, які відповідають захопленням. Це допоможе досліджувати та вдосконалювати свої інтереси, одночасно поглиблюючи свої знання в сферах, які мають особисте значення.

Не менш важливою стратегією є постійне заняття з власною самооцінкою, задля оцінки інтересів, можливостей та переконань. Регулярно слід оцінювати узгодженість між цінностями та етичними міркуваннями в межах обраної галузі навчання (котра приведе до отримання освіти та подальшої професійної кар'єри).

Досить актуальною наразі є стратегія використання комплексних інструментів оцінки кар'єри та стандартизованих тестів, які оцінюють не лише інтереси, але й риси особистості, здібності та цінності. Ці оцінки забезпечують більш цілісне розуміння професійних нахилів людини та можуть запропонувати цінну інформацію про потенційні кар'єрні шляхи. Такі дослідники, як Джон

Холланд, розробили усталені методи оцінювання, такі як Self-Directed Search (SDS), які можуть допомогти у прийнятті рішень про кар'єру, підбираючи людей із сумісними професіями на основі їхніх уподобань.

Звісно, ми не можемо обійти увагою важливість та практичну доцільність використання структурованих програмах пошуку кар'єри, стажування або спільного навчання. Ці програми пропонують практичне знайомство з різними професіями, дозволяючи людям перевірити свою придатність і отримати практичну інформацію. Таке навчання на досвіді може бути корисним для прийняття обґрунтованих рішень про кар'єру. Тут окремо зауважимо, що навчальні заклади, зокрема в нашій країні, часто пропонують послуги з програм пошуку роботи, які можуть допомогти студентам знайти відповідні можливості та побудувати цілісну кар'єру.

Вдалою стратегією є також дослідження того, як освіта, інтереси та цінності можуть перетворитися на навички, які можна застосовувати в тій чи іншій професії. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість і адаптивність на ринку праці, що постійно змінюється, гарантуючи, що ваш набір навичок залишається цінним, навіть якщо кар'єра людини змінюється з часом.

Доцільним є також пошук наставників і порадників, які допоможуть зорієнтуватися в складній взаємодії освіти, інтересів і особистих цінностей. Їхнє керівництво може допомогти у прийнятті обґрунтованих кар'єрних рішень. Поєднуючи освіту, інтереси та цінності, людина може структурувати кар'єрний шлях, який втілює справжнє покликання, забезпечуючи повноцінну та значущу професійну подорож.

Висновок. Отже, процес вибору професії – це багатогранний процес, у якому освіта, інтереси та особисті цінності зливаються, утворюючи динамічну взаємодію. Освіта виступає в якості базової платформи, відкриваючи людям знання та навички, водночас формуючи та вдосконалюючи інтереси та етичні цінності. Інтереси відіграють центральну роль у виборі професії, спрямовуючи людей до сфер, які викликають щирі пристрасть і внутрішню мотивацію. Вони служать дискурсом(компасом), який гарантує, що обрана професія узгоджується з природними нахилами та особистими зацікавленнями. Одночасно особисті цінності виступають в якості керівного етичного гаранту, будучи запорукою, що обрана професія підтримує глибокі переконання та принципи людини, таким чином сприяючи почуттю мети та реалізації. Співвідношення цих трьох факторів, освіти, інтересів і особистих цінностей, є ключовим у створенні професійної кар'єри, яка не тільки використовує інтелектуальні здібності людини, але й резонує з ядром внутрішньої мотивації та морального компасу людини. Розумно структурований підхід до вибору професії, заснований на самооцінці, дослідженні

та керівництві, є важливим для використання цього спільного ефекту для досягнення професійної реалізації та успіху.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойченко М. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

2. Васюк О. В., Виговська С. В. Мотивація у професійному виборі: теоретичний аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2015. № 208 (2). С. 32–40.

3. Гошовський Я., Левчук Ю. Вплив сім'ї на професійний вибір в ранньому юнацькому віці. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/19/50/350> (дата доступу: 12.11.2023 р.)

4. Гринюк С., Желуденко М. Аксіологічний підхід до формування професійної компетентності в майбутніх фахівців. *Modern researches in psychology and pedagogy*. 2020. №13. С. 111–127.

5. Васильєва О. А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах. URL: 4.pdf (дата доступу: 12.11.2023 р.)

6. Садова М. А. Психологічні особливості впливу ціннісно-сислової сфери на професійне самовизначення обдарованої молоді. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2020/8.pdf (дата доступу: 12.11.2023 р.)

7. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії: навчальний посібник. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 109 с.

8. Оліховська Л. П. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 2 (39). С. 161–164.

9. Санніков О. І., Малікова Н. О. Стильові характеристики особистості як предиктори вибору професії. Актуальні проблеми життєвого та професійного самоздійснення особистості. *Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Одеса: ФОП Бєлий А.Є., 2023. С. 153–164.

10. Хом'юк І. В., Петрук В. А., Хом'юк В. В. Фактори впливу на професійне самовизначення особистості в умовах ринкової економіки. *Педагогіка безпеки*. 2017. Вип. 1. С. 6–12.

УДК 342.951

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЛОВОДСТВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИМОГИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Марія Хліщик,

здобувачка вищої освіти
першого(бакалаврського) рівня
спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та
архівна справа»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Статтю присвячено розгляду правових аспектів діловодства, що функціонують в управлінській діяльності, за допомогою аналізу вимог до документації та відповідальності за її недотриманням.

***Ключові слова:** діловодство, управлінська діяльність, документ, закон України, підприємство.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації та постійного розвитку питання правового регулювання діловодства в управлінській діяльності стає надзвичайно актуальним.

Однією з ключових проблем є неоднозначність та недостатня конкретність деяких норм, які регулюють ведення ділових документів та взаємодію підприємств у правовому полі. Це може призвести до непорозумінь, конфліктів та непорозумінь між суб'єктами господарювання, а також збільшити ризик юридичних порушень.

Ще однією суттєвою проблемою є нестача чіткості визначення вимог до забезпечення конфіденційності та захисту інформації у діловодстві, що може поширювати витoki комерційної та конфіденційної інформації. Це, у свою чергу, може призвести до серйозних правових наслідків для підприємства.

Таким чином, дослідження правових аспектів діловодства в управлінській діяльності є актуальним завданням, завдяки якому вирішення цих проблем сприятиме створенню більш прозорого та стабільного правового середовища.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних аспектів правового врегулювання діловодства в управлінській діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Науковці та діловоди можуть розвивати правові аспекти діловодства в управлінській діяльності з різних галузей науки та практики. Розробленням теми уніфікації та стандартизації управлінських

документів займалися такі українські вчені, як: Г. Швецова-Водка, Ю. Палеха, С. Кулешов, І. Шкіцька та інші. Проте, теми і зараз є актуальною і остаточно не дослідженою, оскільки з'являються нові нормативно-правові акти державні стан діри, які врегульовують діловодство.

Виклад основного матеріалу.

Сучасна управлінська діяльність вимагає точності, професіоналізму і відповідності законам. У цьому контексті правильне діловодство стає критичним фактором для ефективного управління організацією.

Регулювання діловодства в управлінській сфері базується на законодавчих актах, положеннях та стандартах. Закони та нормативи, пов'язані з діловодством, визначають порядок збереження, доступу та обробки документів. Крім того, вони надають правовий статус паперовим та електронним документам, що стосуються управлінської діяльності.

Роль діловодства в управлінській діяльності набула особливого значення в умовах високої компетентності та глобалізації. Діловодство допомагає забезпечити внутрішню та зовнішню звітність організації, забезпечує легальність та достовірність документів, а також дозволяє уникати непорозумінь і суперечок. Важливість дотримання правових вимог у цьому питанні не може бути переоцінена.

Діловодство, як складова управлінської діяльності, базується на широкій нормативній базі, що охоплює законодавство, положення та міжнародні стандарти. В кожній країні існують свої законодавчі акти, які визначають правила створення, збереження та використання документації в бізнесі. Наприклад, в Україні – це Наказ «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» та інші нормативно-правові акти, які стандартизують процеси роботи з документами [3].

Діловодство відіграє критичну роль у впорядкуванні, організації та збереженні документів, необхідних для ведення ділової діяльності. Воно сприяє створенню системи обліку, контролю та доступу до даних, що є важливими для ділового процесу.

Роль діловодства полягає в тому, щоб забезпечити:

- ефективну роботу з документами – створення, класифікація, збереження та пошук документів відбувається за певними стандартами, що полегшує роботу персоналу та сприяє збереженню відповідних записів;
- дотримання вимог законодавства: документи повинні бути підготовлені та збережені відповідно до встановлених норм, щоб уникнути правових проблем;
- створення основи для прийняття управлінських рішень: якісно підготовлені та збережені документи надають можливість керівництву організації аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

Діловодство є необхідним елементом сучасної управлінської діяльності, який допомагає підтримувати порядок та дисципліну в обробці документації, що є ключовим для успішної роботи організації.

Збереження документів в управлінській сфері повинно відбуватися відповідно до чітко визначених термінів. Різні види документів можуть мати різні терміни збереження, залежно від їх важливості та статусу. Наприклад, фінансові звіти можуть зберігатися протягом певного кількості років з метою аудиту та податкового обліку, після чого їх можна знищити [1].

З огляду на розвиток технологій та використання електронної документації, важливо розуміти, що і паперові, і електронні документи можуть бути обов'язковими для збереження відповідно до законодавства. Організації повинні дотримуватися вимог щодо збереження обох видів документів, якщо це передбачено відповідними нормативними актами.

Для забезпечення автентичності документів, особливо в електронному форматі, важливим є використання електронних підписів та печаток. Електронні підписи, які відповідають вимогам законодавства, гарантують, що документ був створений або змінений лише компетентною особою. Печатка, нанесена на паперовий документ, також є показником його автентичності [3].

Один з ключових аспектів діловодства полягає в забезпеченні прозорості та доступності документів для зацікавлених сторін. Інформація повинна бути доступною для персоналу організації, а також, в деяких випадках, для громадськості або органів державної влади [2].

Збереження документів також включає захист від випадкового або навмисного знищення. Організації повинні встановити процедури та політики, які гарантують, що важлива інформація не буде втрачена або пошкоджена [5].

Дотримання цих вимог щодо діловодства в управлінській сфері є важливим завданням для організацій у будь-якому секторі. Від цього залежить якість обліку документів, внутрішня дисципліна та дотримання правових норм.

Один з ефективних способів забезпечити дотримання правових вимог у діловодстві – це розробити та впровадити внутрішні процедури та політики. Ці документи повинні чітко визначати, які правила та стандарти повинні дотримуватися усіма співробітниками в організації. Вони можуть включати в себе наступні аспекти:

- процедури створення, класифікації та збереження документів;
- політику щодо використання електронних підписів та печаток;
- інструкції щодо доступу до документів та відповідності правовим нормам;
- створення чітких внутрішніх процедур і політик допомагає уникнути непорозумінь та забезпечує єдність підходів у всій організації.

Сучасні технології важко переоцінити у контексті діловодства. Вони дозволяють зробити процеси створення, збереження та доступу до документів більш ефективними та безпечними. Електронні системи документообігу, електронні архіви та інші інструменти допомагають організаціям ефективно керувати своєю документацією.

Сучасні технології також можуть включати в себе системи захисту даних, що гарантують конфіденційність і інтегритет документів, а також можливості автоматизації процесів діловодства. Використання цих інструментів допомагає організаціям дотримуватися правових вимог та оптимізувати свою роботу з документами.

Загалом, впровадження внутрішніх політик, навчання персоналу та використання сучасних технологій становлять ключові елементи для забезпечення дотримання правових вимог у сфері діловодства в управлінській діяльності.

Правові аспекти діловодства в управлінській діяльності є важливою складовою успішного функціонування будь-якої організації. Діловодство допомагає створити систему обліку та збереження документів, забезпечує аутентичність та інтегритет інформації, а також забезпечує доступність документів для внутрішнього користування та зацікавлених сторін.

Для забезпечення дотримання правових вимог у діловодстві, організації повинні вживати конкретних заходів. Це включає в себе встановлення внутрішніх процедур та політик, які чітко визначають стандарти роботи з документами. Крім того, навчання та підвищення кваліфікації персоналу є ключовим елементом для забезпечення свідомості та компетентності в галузі діловодства.

Сучасні технології грають також важливу роль у поліпшенні діловодства. Електронні системи та програми допомагають зберігати, шукати та обробляти документи більш ефективно та забезпечують високий рівень захисту даних.

Загальна відповідальність за дотримання правових вимог у діловодстві лежить на керівництві та персоналі організації. Вони повинні бути усвідомлені щодо важливості правильного діловодства та регулярно переглядати та оновлювати свої процедури та політики.

Висновок. Завдяки правильному організованому діловодству та дотриманню правових вимог організації можуть забезпечити якість своєї документації, зменшити ризик правових проблем та підвищити ефективність своєї управлінської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки : Закон України від 20.03.2023 р. № 2970-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності : Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1452 : станом на 7 листоп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1452-2004-п#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

4. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : Наказ М-ва юстиції України від 18.06.2015 р. № 1000/5 : станом на 3 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

5. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни : Закон України від 03.03.2022 р. № 2115-IX : станом на 12 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

УДК 378.047

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ У РОБОТІ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Станіслав Снисаренко,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті проаналізовано основні характеристики інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та розглянуто вплив і ефективність застосування ІКТ в різноманітних галузях, таких як освіта, юридична діяльність, політика, підприємництво, медицина та журналістика.

***Ключові слова:** Інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, інформація, освітній процес, підготовка фахівців.*

Постановка проблеми: Кожного року у світі стрімко розвиваються технології, з'являються нові винаходи, прилади та можливості. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) полегшують передавання та обмін інформацією між людьми, смартфони є прикладом цього, з їх допомогою можна переглядати новини з усього світу та спілкуватися з людьми в соцмережах. Інтернет в житті людини став невід'ємною його частиною.

На сьогодні, інформаційно-комунікаційні технології стали важливим інструментом навчання та праці. У школах всі педагоги повинні вміти використовувати комунікаційні технології для збору, зберігання, опрацювання та подання інформації. В освітньому процесі та в управлінні закладами освіти ІКТ мають забезпечувати ефективність системи освіти. Використання комунікаційних технологій є також засобом підвищення професійної класифікації фахівців певної галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних наукових працях широко досліджують значення інформаційно-комунікаційних технологій у різних галузях та повсякденному житті. Активно вивчали аспекти використання

ІКТ в освіті такі науковці: В. Биков, Л. Коношевський, Р. Гуревич. Дослідженнями можливостей використання ІКТ в управлінні та формуванні інформаційної інфраструктури займалися: В. Бакуменко, Л. Брожик, О. Картавцева, Я. Клейнер, Г. Климовицька, О. Козловська, О. Матвієнко, А. Морозов, Ю. Петруня, Я. Пушак, С. Чистов, О. Шумаєва.

Мета статті. Розглянути принципи та особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у роботі сучасних фахівців різних галузей.

Виклад основного матеріалу. У сучасному житті інформація відіграє важливу роль в діяльності людини, вона має свою силу, а також ціну. З давніх давен інформація та новини передавалися за допомогою птахів та листів, зараз в нашому житті були створені винаходи за допомогою яких інформацію можна передавати, не виходячи з дому. Такі винаходи називають інформаційно-комунікаційними технологіями. Ця назва вперше була використана в доповіді Денніса Стівенсона у 1997 році.

Інформаційно-комунікаційні технології (Information and Communication Technologies, ICT) – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів [5, с. 2].

Однією із головних переваг інформаційно-комунікаційних технологій є можливість доступу до великої кількості інформації. Інформаційно-комунікаційні технології беруть на себе завдання збору, обробки, передачі, збереження та накопичення інформації. До цих технологій відносяться смартфони, персональні комп'ютери, телекомунікації та аудіовізуальні системи.

Через використання інформаційно-комп'ютерних технологій було поставлено перед суспільством низку серйозних проблем. Адже вплив цих технологій став настільки потужним, що потрібно підлаштовуватися під ці технології всій соціальній системі. Йдеться про нове мислення суспільства, бо завдяки Інтернету духовний простір життя людини різко змінився і через це уявити своє життя без всесвітньої павутини дуже складно. Смартфони стали наче продовженням людини, доповнюючи її можливості та допомагаючи їй в житті.

Так, В.Г. Кремель стверджує, що вже тепер простір обміну інформацією через Інтернет змушує в реальному житті спілкуватися спрощеною мовою, що веде до полегшених, отже, до менш продуманих дій. Ми «занурюємося» у простір світової інфосфери, який виявився живим і все більше втягує нас у себе, замінюючи всі інші види спілкування. Починаючи грати в комп'ютерну гру, дитина, стаючи дорослою, переносить закони цієї гри на реальне життя, віртуалізуючи її [1, с. 3].

Інформація у будь-якій діяльності відіграє роль орієнтиру, допомагає правильно оцінити обставини й умови, усвідомити мету майбутньої роботи, виділити проміжні цілі, сформулювати задачі та відшукати шляхи, способи та засоби їхнього розв'язання [3, с. 1]. Завдяки інформації ми можемо прийняти правильне рішення щодо своєї діяльності, щоб знати правила етикету, підприємства, як потрібно взаємодіяти з державними та соціальними структурами.

Інформаційні-комунікаційні технології також допомагають фахівцям в організації своєї роботи. Завдяки електронним календарям і плануванню вони можуть ефективно розподіляти свій час і контролювати виконання своїх завдань. Фахівці можуть швидко знайти необхідну інформацію за допомогою Інтернету, без використання паперових даних і бібліотек. Це значно підвищує їх продуктивність і ефективність в роботі.

ІКТ також допомагають забезпечити інтерактивність у начальному процесі. Завдяки комп'ютерним програмам, веб сайтам та спеціальному навчальному програмному забезпеченню, учні можуть активно взаємодіяти з навчальними матеріалами, виконувати вправи та завдання, а також отримувати миттєвий фідбек про свої досягнення. Інформаційно-комунікаційні технології також сприяють розвитку комунікативних навичок учнів. Вони можуть спілкуватися з однокласниками та вчителями за допомогою електронної пошти, форумів, чатів та соціальних мереж. Це дозволить їм обмінюватися ідеями, задавати запитання та отримувати допомогу в розв'язанні навчальних завдань.

Цифрові інструменти в освітньому процесі використовуються для: підготовки до вивчення нового матеріалу, подання нової інформації, тренування, виконання завдань, перевірки знань, рефлексії, комунікації між студентами та викладачами [6, с. 76].

Крім того, інформаційно-комунікаційні технології дозволяють персоналізувати навчання. Завдяки спеціальним навчальним програмам та онлайн-курсам, учні можуть навчатися в своєму власному темпі та за своїм індивідуальними потребами. Вони можуть вибирати навчальний матеріал, який їх цікавить, та отримувати додаткову підтримку в навчанні.

Загалом, інформаційно-комунікаційні технології в освіті мають великий потенціал для покращення процесу навчання та розвитку учнів. Вони допомагають забезпечити доступ до інформації, створюють можливість для активної взаємодії та спілкування, а також дозволяють персоналізувати навчання.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій в юридичній сфері також має великий потенціал для поліпшення роботи та ефективності процесів. Юристи можуть використовувати Інтернет, електронні бази даних та спеціальне програмне забезпечення для пошуку законодавчих актів, судової практики, наукових статей та іншої необхідної інформації для своєї роботи. Це допомагає

зекономити час і зусилля, а також покращує якість наданої юридичної допомоги. Також фахівці мають змогу використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для складання документів, підготовки судових документів та ведення юридичних записів, що допомагає зберегти час та запобігти появі можливих помилок.

Юристи також можуть використовувати електронну пошту, веб сайти та спеціалізовані платформи для обміну документами та інформацією. Це допомагає зберегти всі необхідні дані в електронному вигляді. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у юридичній сфері допомагає поліпшити доступ до інформації, автоматизувати рутинні процеси, покращити комунікацію та співпрацю.

ІКТ дозволяють автоматизувати багато процесів на підприємстві. Використання спеціалізованого програмного забезпечення, наприклад, для обліку та керування запасами, фінансового обліку та управління взаємовідносинами з клієнтами допомагає забезпечити ефективне використання ресурсів та покращити продуктивність.

Для навчання та підвищення кваліфікації працівників також можна використовувати інформаційно-комунікаційні технології. Онлайн-курси, вебінари та електронні навчальні матеріали дозволяють отримати нові знання та навички без потреби відвідування традиційних навчальних закладів. Це особливо корисно для працівників, які працюють на самозайнятій основі або мають обмежений доступ до традиційних навчальних ресурсів.

ІКТ грають важливу роль у політиці, забезпечують зв'язок між владою та громадянами, сприяючи на взаємодії між політичними партіями та організаціями, а також полегшуючи доступ до інформації про політичні процеси. Політичні партії та кандидати можуть використовувати соціальні мережі, електронну пошту та веб сайти для розповсюдження своїх програм, поглядів та інформації про події. Це дозволяє залучити більше громадян до політичного процесу та покращити їх усвідомлення різних подій і явищ.

Сучасним продуктом медіакультури є медіареальність, яка формує нові межі соціально-культурного простору кожної держави. Медіареальність є одним з елементів комунікативних технологій, що здійснюють вплив на суспільство й окремі державні інститути. Інформаційно-комунікативний простір медіакультури репрезентує в сучасних умовах різновекторні дискурси, що впливають на систему цінностей й формуються як версії медіареальності, стверджують Н.І. Скрипник та О.В. Когутюк [6, с. 2].

Інформаційно-комунікаційні технології допомагають політичним партіям та організаціям збирати дані та проводити аналіз громадської думки. Вони можуть використовувати опитування, аналітичні інструменти та соціальні мережі для

отримання інформації про потреби та погляди громадян. Електронні сервіси, такі як електронне голосування, електронне декларування та електронне звернення до органів влади, полегшують взаємодію та забезпечують більшу доступність для громадян. Це сприяє збільшенню довіри до влади та підвищенню її легітимності.

Інформаційно-комунікаційні технології також можуть використовувати для моніторингу виборчих процесів та запобігання шахрайства. Електронні системи голосування та підрахунку голосів допомагають забезпечити чесність та прозорість виборів. Також їх використання потрібне для виявлення та запобігання корупції, маніпуляціям та іншим порушенням закону в політичному процесі.

Ці технології також використовуються в поліції, допомагаючи поліцейським забезпечити безпеку громадян та боротися зі злочинністю. Одним із головних способів використання ІКТ є впровадження електронних систем управління правопорядку. Ці системи дозволяють поліцейським швидко обробляти та аналізувати великі обсяги інформації, такі як дані про злочини, осіб, що перебувають під пильним наглядом, та іншу релевантну інформацію. Інформаційно-комунікаційні технології також використовують для забезпечення комунікації між поліцейськими та іншими правоохоронними органами. Електронні системи зв'язку та обміну інформацією дозволяють поліцейським швидко передавати важливі дані про злочини, розшукові оголошення та іншу оперативну інформацію. Це допомагає поліцейським бути краще організованими та координуваними у своїй роботі.

Поліцейські можуть використовувати соціальні мережі та веб-сайти для спілкування з громадянам, отримання повідомлення про злочини та надання порад щодо безпеки. Крім того, громадяни можуть використовувати електронні сервіси для подачі скарг, звернень та інших запитів до поліції. Також поліція використовує моніторинг. Встановлення відеоспостережень, використання електронних систем контролю швидкості та інші технології допомагають забезпечити безпеку на дорогах та в громадських місцях. Також ІКТ використовуються для збору та аналізу даних про діяльність поліції, що допомагає виявити недоліки та вдосконалити роботу правоохоронних органів.

Одним із основних способів використання інформаційно-комунікаційних технологій у медицині є електронна медична документація. Замість традиційного паперового формату, медична інформація про пацієнтів зберігається в електронному вигляді, що дозволяє лікарям швидко отримувати доступ до неї, обмінюватися даними та аналізувати їх. Електронні системи обміну інформацією дозволяють лікарям та медсестрам швидко передавати медичну інформацію, результати аналізу та інші важливі дані. Це допомагає забезпечити кращу координацію та співпрацю між медичними персоналом, що позитивно впливає на якість надання медичних послуг.

Сьогодні інформатизація медицини є одним із пріоритетних напрямків розвитку охорони здоров'я. Особлива увага останнім часом приділяється збереженню інформації про пацієнтів, статистичному аналізу і швидкому доступу до даних тощо. Важливе значення також надається підвищенню ефективності праці лікаря, уникненню помилок при діагностиці й записі інформації до баз даних, стандартизації основних процедур [2, с. 48].

Інформаційно-комунікаційні технології також використовуються для покращення доступу до медичної інформації для пацієнтів. Наприклад, електронні системи пацієнтського порталу дозволяють пацієнтам отримувати доступ до своїх медичних записів, результатів аналізів та іншої інформації про своє здоров'я. Також ці системи використовуються для покращення діагностики та лікування. Медичне обладнання може забезпечити більш точну та швидку діагностику різних захворювань. Інформаційно-комунікаційні технології можуть використовуватися для телемедицини, що дозволяє лікарям здійснювати консультації та надавати медичну допомогу віддалено, що особливо корисно у віддалених регіонах або в разі екстреної ситуації.

Інформаційно-комунікаційні технології також відіграють важливу роль у журналістиці, сприяючи покращення процесу збору, обробки та поширення новин. Журналісти можуть швидко знаходити новини, проводити дослідження та спілкуватися з експертами через онлайн-джерела. Соціальні медіа дозволять журналістам взаємодіяти з аудиторією, отримувати відгуки та реакції на свої матеріали.

Журналісти використовують різноманітні програми та редактори для написання, редагування та оформлення своїх матеріалів. Це дозволяє їм швидко та ефективно обробляти інформацію, створювати графіку та мультимедійні елементи для своїх матеріалів. Також, журналісти можуть використовувати різні платформи для публікації своїх матеріалів та залучення аудиторії.

Висновки: Отже, інформаційно-комунікаційні технології є незамінним інструментом у роботі сучасних фахівців. Вони допомагають збільшити продуктивність, поліпшити комунікацію і забезпечити доступ до необхідної інформації. Тому, для досягнення успіху у своїй професійній діяльності фахівцям варто використовувати інформаційно-комунікаційні технології і постійно вдосконалювати свої навички в їх використанні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремель В.Г. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття? : збір. нау. пр. Львів : НАПН, 2017. С. 3-9.

2. Лікарчук Д.С. Комунікативні технології у формуванні політичної медіареальності під час конфліктів. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*, 2021. С. 47-53.
3. Ліпінська А.В. Інформаційно-комунікаційні технології в організації інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління. Київ : КНУКіМ, 2015. 6 с.
4. Ліщинська Л.Б., Яремко С.А., Копняк К.В., Інформаційні технології у сфері охорони здоров'я : монографія. Вінниця : ВТЕІ, 2018. 215 с.
5. Сало Н.М. Інформаційно-комунікаційні технології в контексті сучасних міжнародних відносин. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 80 с.
6. Скрипник Н.І., Когутюк О.В. Сучасні освітні інструменти як ефективний засіб підвищення рівня інформаційно-цифрової компетентності вчителя-словесника. Вінниця : ВГПК, 2023. С. 75-81.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ОФОРМЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ: СТАНДАРТИЗАЦІЯ

Ольга Гринчук,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, Центральнуукраїнський інститут розвитку людини;

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи, Центральнуукраїнський інститут розвитку людини

До кожного з документів ставляться певні вимоги: відповідність своєму призначенню, достовірність і юридична сила, чітка структура та зручність в обробці. Таким чином, щоб документ відповідав своєму призначенню, він повинен бути складений у відповідності до форми, яка прийнята для даної категорії документів. Від повноти і якості оформлення документів залежить їх юридична сила, оскільки вони є свідоцтвом, підтвердженням конкретних фактів, явищ, подій. Тому в статті ми розглянемо та з'ясуємо загальні засади оформлення документів: стандартизація. Дізнаємось принципи уніфікації та розташування певних реквізитів в бланках.

Ключові слова: документ, управлінський документ, уніфікація, реквізит, формуляр-зразок, бланк, оформлення.

Постановка проблеми. Документи в житті суспільства відіграють величезну роль, але правильно їх складають далеко не всі.

Не так давно порядок стандартизації не тільки паперових, але й електронних документів був реалізований в новому нормативному документі ДСТУ 4163:2020, за вимогами якого потрібно оформлювати організаційно-розпорядчі документи вже з 01.09.2021 р. Цей стандарт став на заміну ДСТУ 4163:2003 «Вимоги до оформлювання документів».

Вимоги до управлінських документів потрібно здійснювати до ДСТУ 4163:2020 також до уніфікованих систем, форм, стандартизації. Тому що, вивчення та розроблення проблеми уніфікації: розглядають як один з головних методів стандартизації; та стандартизації управлінської документації є одним із чинників підвищення продуктивності роботи з документами на підприємстві, організації, установі.

Мета дослідження - вивчити та проаналізувати загальні засади оформлення документів інформаційно-документального забезпечення, зокрема стандартизація.

Аналіз останніх досліджень. Особливостями загальних вимог до управлінського документування цікавились такі українські вчені як: Шкіцька І.Ю., Кулешов С.Г., Палеха Ю.І., Швейцова-Водка Г.М.

Виклад основного матеріалу.

Основою діяльності будь-якої установи є робота з інформацією - її отримання, опрацювання, прийняття рішень та їх виконання.

Інформація у розумінні Закону України «Про інформацію» - це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Інформація може бути бездокументною (усною) і документованою, тобто зафіксованою на будь-якому матеріальному носії інформації (паперовому, електронному тощо). Система документації, що забезпечує виконання функцій управління, називається управлінською [8].

Діловодство в установі організовує служба діловодства. Організація діловодства в паперовій та електронній формі в структурних підрозділах установ покладається на спеціально призначену для цього особу. Відповідальність за організацію діловодства в установах несуть їх керівники. За підготовлений проект документа відповідальним є його автор. За зміст, правильну підготовку й оформлення службових документів відповідають керівники структурних підрозділів установи.

Управлінські документи за найменуванням, формою та складом реквізитів повинні відповідати уніфікованій системі документації - комплексу взаємопов'язаних документів, створених за єдиними вимогами та правилами, що містять інформацію, необхідну для управління в певній сфері діяльності [9, с.48].

Уніфікація - це встановлення одноманітного складу та форм документів, які супроводжують управлінську діяльність. Уніфікація управлінських документів - лише одна, відносно самостійна частина єдиного процесу удосконалення документації управління на певному етапі, рівні та управлінні в цілому. Тобто уніфікацію розглядають як один з головних методів стандартизації. Вона покликана забезпечити приведення об'єктів стандартизації до раціональної номенклатури за формою, нормами, типорозмірами згідно з їхнім функціональним призначенням. Стандартизація допомагає знизити витрати на роботу з документами, підвищити оперативність їх підготовки, опрацювання, сприймання розміщеної інформації користувачами [5, с. 23].

Документи в установах складають державною мовою, крім випадків, передбачених законодавством про мови в Україні. Документи, що надсилають

іноземним адресатам, оформлюють українською мовою або мовою держави-адресата, або однією з мов міжнародного спілкування. [9, с. 47].

Важливим є те, що під час оформлення управлінських документів слід дотримуватися головних правил їх складання, які передбачають правильне написання реквізитів, їх розміщення на бланку документа.

Реквізити організаційно-розпорядчої документації та порядок їх розташування визначаються ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». Реквізити – це основні елементи, з яких складається документ, різні документи містять різні реквізити, але вимоги до їх оформлення – єдині. ДСТУ 4163:2020 визначає 32 реквізити. З поміжних є сім обов'язкових, що надають документу юридичної сили та доказовості:

- найменування юридичної особи (04);
- назва виду документа (09) – не зазначають на листах;
- дата документа (10);
- реєстраційний індекс документа (11);
- заголовок до тексту документа (19);
- текст документа (20);
- підпис (22) – для електронних документів – електронний підпис або електронна печатка в разі відсутності електронного підпису [1].

Окрім основних реквізитів, що впливають на юридичну чинність документа, існують також технологічні реквізити. Конкретні технологічні реквізити включають відмітку про надходження документа до організації, реєстраційний номер документа, відмітки про контроль, наявність додатків, ідентифікатор електронної копії документа та інше. Для електронних документів технологічні реквізити є необхідною умовою доступу до інформації, що міститься в цих документах, а найважливішими серед них є формат запису джерела документа і значення його хеш-функції.

Документи з високим рівнем стандартизації створюють за затвердженою формою, тобто відповідно до формуляра-зразка [6, с. 21].

Формуляр-зразок – модель побудови форми документа, яка встановлює галузь використання, формати, розміри берегів, вимоги до побудови основних реквізитів [2]. Схеми розташованості реквізитів документа – вертикальна та горизонтальна розмітка його робочої площі, де фіксують документну інформацію, – призначені для того, щоб полегшити складання уніфікованої форми документа [8].

На основі формуляра-зразка виготовляють бланки документів. Бланком документа називається уніфікована форма службового документа з надрукованою

постійною інформацією реквізитів і наявним місцем для фіксування їх змінної інформації [8].

Основні формати бланків – А4 (210 x 297 мм) та А5 (148 x 210 мм), допустимо використовувати бланки А3 (297 x 148 мм) для оформлення документів у вигляді таблиць.

Бланки документів повинні мати такі береги: лівий – 30 мм, правий – 10 мм, верхній і нижній – 20 мм [4].

Бланки кожного виду документа юридичної особи (за її вибором) в ДСТУ 4163:2020 передбачають два варіанти розміщення реквізитів:

- кутовий – коли постійні реквізити розміщують у лівому верхньому куті аркуша – кутовий бланк;
- поздовжній – коли постійні реквізити розміщують уздовж верхньої частини аркуша – поздовжній бланк [1, с. 16].

Розташування реквізитів потрібно розміщувати одним із способів:

- центрованим (початок і кінець кожного рядка реквізиту однаково віддалені від меж зони розташування реквізитів);

- прапоровим або ще флаговим (кожний рядок реквізиту починається від лівої межі зони розташування реквізитів) [4].

Бланки документів слід виготовляють на білому папері чи паперів світлих тонів фарбами насиченого кольору.

Також для працівники установи, підприємства чи організації доцільним було б дотримуватися основних принципів уніфікації документів:

1) Уніфікація від загального до конкретного. Полягає в побудові формуляр-зразка документів для конкретної системи документації і встановлення на його основі складу реквізитів для цієї системи документації, окремих видів документів, конкретного документа і т. д.;

2) Однаковість форм документів і правил їх побудови, складання, оформлення. Забезпечується шляхом максимальної типізації та трафаретизації документів, уніфікації розташування даних на полі документа, вироблення технологій і умовних скорочень;

3) Комплексність уніфікації. При її проведенні повинні передбачатися всі вимоги до документа на всіх стадіях його створення, заповнення, обробки та зберігання. Крім того, повинні враховуватися психофізіологічні можливості людини і параметри технічних засобів;

4) Інформативність. Означає включення в документи тільки тих реквізитів, які потрібні для вирішення конкретних завдань, для пошуку і підтвердження юридичної сили документа;

5) Скорочення числа видів документів. Досягається за рахунок удосконалення методів управління, наприклад, в напрямку повсюдного

застосування оргтехніки; стабільність вимог до документів (встановлені державними та галузевими стандартами).

Вимоги до документів підприємства у сучасному світі передбачають, що такі документи повинні:

1. Видаватися органами або юридичними особами з правом цього;
2. Мати правильне юридичне оформлення;
3. Бути достовірними та об'єктивними;
4. Базуватися на фактах, конкретних вказівках або пропозиціях;
5. Бути короткими та лаконічними, не втрачаючи інформативності;
6. Мати логічну структуру без зайвих деталей;
7. Бути написаними грамотною діловою мовою;
8. Бути зрозумілими для читача;
9. Відповідати державним нормативам;
10. Не порушувати етичні норми суспільства;
11. Мати копії та чернетки;
12. Бути створеними на стандартизованих носіях і відповідати

встановленому зразку згідно з реквізитами.

Висновок: Дотримуючись загальних вимог до управлінського документування, ми отримуємо ряд переваг. Перш за все, у нас є уніфікована система та форми документів, що сприяє організації та стандартизації роботи. Також ми використовуємо формуляри-зразки, які полегшують процес роботи з документами і забезпечують їх єдність та зрозумілість. Дотримання встановлених правил розташування реквізитів за ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» дозволяє нам забезпечити інформативність документів та швидше отримувати необхідну інформацію. Крім того, принципи уніфікації документів дозволяють нам скоротити кількість видів документів, що спрощує процес роботи та забезпечує більш ефективне ведення документації на підприємстві, організації або установі. В результаті, ми отримуємо підвищену продуктивність роботи з документами та полегшений доступ до необхідної інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисенко О. ДСТУ 4163:2020. Як оформляти основні реквізити у документах. Кадровик-01 2021. №9. URL: <https://ekadrovik.mcfr.ua/919470>
2. Державна уніфікована система документації. Формуляр-зразок. Вимоги до побудови: ДСТУ 3844:99. – [Чинний від 2000.06.01]. Київ: Держстандарт України, 2000. 68 с.
3. Діденко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посіб. 3-є вид. Київ : Либідь, 2001. 384 с.

4. ДСТУ 4163:2020 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів [Чинний від 2021-09-01], Київ, 2020. 37 с.
5. Метрологія, стандартизація, управління якістю і сертифікація: підручник / Бичківський Р.В. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Львів: Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2004. 560 с.
6. Попчук О.В. Документне забезпечення управлінської діяльності організацій: навч.-метод. посіб. Рівне: Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. 2012. 116 с .
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
8. Сельченкова С.В. Діловодство: практичний посібник. К.: Інкунабула, 2009. 480 с.
9. Шкіцька І.Ю. Управлінське документознавство: навч. посіб. вид. 2-ге, оновл. та доп. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 382 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
Збірник наукових статей**

*Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори*

*Адреса редакції: м. Кропивницький, вул. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: olenakravchenko2017@gmail.com*